PÁZMÁNY PÉTER EMLÉKEZETE

Halálának 350. évfordulóján

RÓMA 1987

PÁZMÁNY PÉTER EMLÉKEZETE

PÁZMÁNY PÉTER
(1570. október 4 — 1637. március 19)

A fénykép (Tálos Zoltán felvétele) arról a festményről készült, amelyet Ifj. Vayer Lajos « Pázmány Péter ikonográfiájá »-ban (Bp., 1935, 13) « pannonhalmi portré »-nak nevez. Az 50 × 60 cm nagyságú festmény a Pannonhalmi Főapátság tulajdona. A kép alatt a következő felirat olvasható: « R.P. Petrus Pazmany S.I. Postea S. R. E. Cardin. Et A. Epp. Strig. Biblio. Hanc Collegio Poso. Donavit 1636. » Vagyis a festmény a pozsonyi jezsuita kollégiumból került Pannonhalmára, mostani helyére. A portrét maga Pázmány ajándékozta 1636-ban kelt végrendeletében a kollégiumnak. A könyvtárban a szónokok műveit tartalmazó díszes szekrény fölött állt. 1773-tól, a jezsuita rend feloszlatása után a pozsonyi kollégium különféle célokra szolgált, majd 1812-1851 között a bencés gimnázium hajléka volt. A bencések kiköltözésük alkalmával vitték magukkal a képet Pannonhalmára. — A pannonhalmi portré Pázmányt mint egyszerű jezsuitát ábrázolja, tehát 1616, vagyis érseki kinevezése előtt készült, pontosabban 1605 és 1615 között. Vayer tehát Pázmány 35. és 45. éve közé datálja. Valószínű, hogy természet után készült, hitelesnek fogadhatjuk el.

PÁZMÁNY PÉTER EMLÉKEZETE

Halálának 350. évfordulóján

Szerkesztették:
Lukács László SJ és Szabó Ferenc SJ

RÓMA 1987

Tipografia Ugo Detti - Via G. Savonarola, 1 - I - 00195 Roma

HÁROMSZÁZÖTVEN ÉVVEL EZELŐTT

1637. március 19-én este hunyt el Pozsonyban Pázmány Péter esztergomi érsek (1629-től bíboros). Temetését április 3-án tartották. Pázmány holttestét az érseki palota egyik termében helyezték el; egyszerű fakoporsóba fektették, bebalzsamozatlanul, amint a főpap végrendeletében kívánta. Fejére jezsuita birétumot helyeztek, jezsuita-szabású vörös damaszk reverendába öltöztették. Határozott óhajának tettek eleget, amikor ékszerek és főpapi jelvények nélkül helyezték a koporsóba. A temetés napján reggel 24 plébános ünnepélyes menetben vitte át Pázmány holttestét a pozsonyi káptalan templomába. A gyászmisét és a temetési szertartásokat Telegdy kalocsai érsek végezte öt főpap segédletével. A latin gyászbeszédet Szelepcsényi György esztergomi kanonok, a magyart P. Forró György nagyszombati jezsuita tartotta. A koporsót Pázmány kívánságára az Alamizsnás Szt. János ereklyéi alatt nyitott sírboltba, a föld mélyébe helyezték. Egy márványtábla jelzi a bíborosérsek sírját: « Petrus Pázmány Cardinalis ».

* * *

Kötetünk a 350. évfordulóra készült: hazai és külföldi szakemberek tisztelegnek Pázmány Péter, a jezsuita bíboros, a katolikus megújhodás vezére, a « magyar próza atyja » (Kosztolányi) emléke előtt.

Az utóbbi másfél évtized során elindult és szépen kibontakozott « Pázmány ébresztése » (Bitskey): több könyv és tanulmány jobban megvilágította a még korántsem teljesen feltárt és kiértékelt pázmányi életmű egy-egy szempontját (lásd kötetünk végén Polgár László bibliográfiáját).

Mindenekelőtt Őry *Miklós SJ (1909-1984) nevét kell megemlítenünk, akinek tanulmányával kötetünket megnyitjuk. Pázmány-emlékkönyvünket elsősorban az ő emlékének ajánljuk. Őry Miklós gazdag Pázmány-dokumentációját nemcsak az ő neve alatt közölt, a kegyelemvita történetéről szóló tanulmány átdolgozásánál, hanem saját cikkeink megírásánál is felhasználtuk.*

Őry Miklós többek között Pázmány születésének 300. évfordulójára, 1970-ben Pázmány Péter tanulmányi évei *c. monográfiájával írta be nevét a Pázmány-kutatók sorába. Megcáfolva Szekfű Gyula megállapítását (« Pázmány külső élete ma teljes világosságban áll előttünk ») jelentősen kiegészítette Fraknói részben téves életrajzi adatait és Sík Sándor rövid összefoglalását a « gyökérévekről ». Őry Miklós, amikor bemutatja a váradi gyermek, a kolozsvári diák, a krakkói novícius, a bécsi filozófus és a római teológus pályafutását, egyben alaposan feltárja Pázmány « gyökéréveit », a rendi ki-*

képzés részletezésével bemutatja szellemi-lelki fejlődését. Így teljesebben megértjük a grazi professzort és a hitvitázót, egyházkormányzót is.

Őry Miklós Pázmány egyháztanán kívül több tanulmányban megvilágította a jezsuita bíboros életének egy-egy mozzanatát, illetve — élete végén — Szabó Ferenc közreműködésével megírt egy átfogó bevezetést a Szent István Társulat által 1983-ban kiadott háromkötetes szövegválogatáshoz. A Diatriba és a Göttweigi kézirat kiadásával, valamint számos — kéziratban maradt — részletkérdés felvázolásával már a grazi évek feldolgozására készült: ez lett volna a tanulmányi éveket folytató monográfia. Sajnos, a halál megakadályozta terve megvalósításában. A legtöbb anyagot a kegyelemvita és a cenzúra-ügy tisztázásához gyűjtötte össze. P. Őry itt közölt — némileg átdolgozott és a saját jegyzeteiből, írásaiból kiegészített — tanulmánya a teljes dokumentációval együtt támpontokat nyújt Pázmány grazi működésének jobb megismeréséhez.

Szabó Ferenc, aki a nyolcvanas évek elején segített Őry Miklósnak tető alá hozni Pázmány-kutatását, kötetünk számára Pázmány hitelemzését dolgozta ki. Ez a tanulmány már tartalmilag elemzi a hit és a kegyelem viszonyát, amely Pázmány De Fide-traktátusában, illetve a cenzúra-ügyben központi helyen áll. Őry Miklós és Szabó Ferenc írásai egymást kölcsönösen kiegészítik, egyik megvilágítja a másikat. Szabó rámutat Pázmány teológiájának (viszonylagos) eredetiségére: főleg a hitelemzésnél használt szerzők (Valentia, Suarez stb.) hatását mérlegeli. A hitről szóló értekezést elhelyezi a kor teológiájában, de jelzi azt is, hogy nem érthetjük teljesen a Kalauzt és Pázmány későbbi műveit sem a theologia scholastica (Pázmány grazi teológiai kurzusai) mélyebb ismerete nélkül.

A cenzúra-ügy miatti viszontagságokkal kezdődött Pázmány belső válsága, amely az 1610-es évek elején — éppen pályája zenitjén — súlyosra fordult. Ez vezetett a jezsuita renddel való konfliktusához, kilépési kísérletéhez, illetve az érseki kinevezést megelőző (1614-16-os) bonyodalmakhoz. Minderről Lukács László és Szabó Ferenc egy francia nyelvű tanulmányt tett közzé a jezsuita rendtörténeti folyóiratban (Archivum Hist. S.I. 1985). Ezt a tanulmányt Lukács László kötetünk számára, a magyar olvasóközönség igényeinek tekintetbe vételével átdolgozta. (« Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek? ») Hozzá csatoltuk a jórészt kiadatlan dokumentációt, amelyet főleg Lukács László gyűjtött össze az elmúlt két évtized során, miközben a rend pedagógiai dokumentumainak kritikai kiadásán és más forráskiadványok előkészítésén dolgozott.

Lukács László tanulmánya már átvezet a főpap tevékenységéhez. Még előtte közöltük, mivel a grazi évekhez tartozik, Bitskey István debreceni egyetemi tanár írását: « Megjegyzések Pázmány grazi vitairatairól ». Bitskey korábban főleg Pázmány prédikációit és vitairatait tanulmányozta. Itt rövid áttekintést nyújt a grazi vitairatok geneziséről. Ezzel is illusztrálja és igazol-

ja P. Őry meglátását: a grazi évek teljes feltárása nélkül nem érthetjük meg igazán a Magyarországon tevékenykedő írót és hitvitázót.

Pázmány Péter főpapi tevékenységéről nyújt áttekintést Szántó *Konrád ferences egyháztörténész (kivéve az iskolaügyet). Főleg Pázmány zsinatainak feldolgozásával járul hozzá az esztergomi érsek egyházkormányzói működésének megvilágításához. Korábbi tanulmányok már többet foglalkoztak Pázmány szónoki és írói tevékenységével; P. Szántó eddig példátlan alapossággal elemezte a kormányzó Pázmány működését.*

Mészáros *István, az ELTE professzora, a magyar iskolaügy szakembere azt mutatja meg, hogy Pázmány a főpap miként szervezte újjá a katolikus iskolaügyet. Tanulmánya hosszú törzsrészében — a vizitációs jegyzőkönyvek adatait felhasználva — dokumentálja, hogy a prímás miként gondoskodott a népoktatás megszervezéséről, főleg a falusi-mezővárosi népiskolák kiépítésén keresztül. Mivel 1985-ben számos tanulmány jelent meg a nagyszombati egyetem megalapításáról, Mészáros professzor ezt csak röviden foglalja össze.*

Fricsy *Ádám SJ írása a hódoltsági terület katolikus iskoláiról jól kiegészíti Mészáros professzorét. Pázmány ugyan nem működött a hódoltsági területen, de mint prímásnak állandó gondja volt az egész ország, tehát a töröktől elfoglalt rész és Erdély egyházi helyzete is.*

Gyurás *István SJ és* Herner *János professzor közleményei (a mellékelt dokumentumokkal) Pázmány működésének egy-egy mozzanatát világítják meg (a* Kalauz *latin fordítása, ill. Istvánffy magyar históriájának kiadása).*

Hargittay *Emil tudományos kutató körvonalazza Pázmány politikai elméletét. Ennek ismeretében jobban megértjük a jezsuita és a főpap politikai gyakorlatát, árnyaltabban értékeljük hajlékony « reálpolitikáját ». Így — szerencsére — eltűnik az a hamis Pázmány-kép, amelyet korábban a « reakciós », Habsburg-párti Pázmányról rajzolt a pártos történelemszemlélet.*

Kötetünk végén Polgár *László SJ teljes Pázmány-bibliográfiáját találják az érdeklődők további kutatásokhoz. Az itt közölt tanulmányok írói azért is nem részletezték a könyvészeti adatokat, mert tudtak e bibliográfia közléséről.*

* * *

E Pázmány-emlékkönyv tervéről tájékoztattuk Lékai László esztergomi érseket, bíborost, Pázmány Péter utódát a prímási székben. Tőle kértünk előszót a kötethez. Sajnos, váratlan halála miatt megírására nem kerülhetett sor. Tudva, hogy mennyire szívén viselte az esztergomi főegyházmegye történetének feldolgozását, ezt a hozzájárulásunkat most Lékai László emlékének is ajánljuk.

Róma, 1986. aug. 15-én.

Lukács László SJ és Szabó Ferenc SJ

Őry Miklós S.I. (†)

PÁZMÁNY KEGYELEMVITÁJA A GRAZI EGYETEMEN

In memoriam Patris Őry

Őry Miklós S.I. (1909-1984) mintegy négy évtizedig gyűjtötte az adatokat az itt közölt tanulmányhoz és dokumentációhoz. Amikor az 1940-es évek elején doktori disszertációját készítette Pázmány egyháztanáról a Gergely-egyetemen P. S. Tromp vezetésével, a rendi levéltárban megtalálta és lefényképeztette a kegyelemvita teljes dokumentációját. Utána Szegeden (1943-49) is dolgozott rajta, bár nem sok ideje maradt kutatásra. Hűséges munkatársa, Kardos Klára a fotók alapján legépelte a dokumentációt, amelyet most majd — kellő ellenőrzés után — Őry Miklós tanulmánya után közlünk. Ezzel tisztelgünk a jeles Pázmány-kutató emléke előtt.

P. Őry latin disszertációjának rövidített változatát 1952-ben adja ki Chieriben. Az 50-es és 60-as években különböző lelkipásztori és professzori munkák foglalják le idejének jórészét Innsbruckban és Klagenfurtban. De azért időnként Pázmánnyal is foglalkozik: gyűjti az anyagot, cikkeket, majd könyveket ad ki (lásd Polgár László bibliográfiáját kötetünk végén). Miután 1970-ben közzétette Pázmány tanulmányi éveiről szóló könyvét, a grazi korszakot akarta feldolgozni, beleértve az ott leadott filozófiai és teológiai kurzusokat is (az Opera Omnia *anyagát). Elsősorban az ún.* Theologia Scholastica *elemzésére gondolt: ide iktatta volna a kegyelemvitával kapcsolatos dokumentációt, illetve az erről írt, majd újabban átdolgozott tanulmányt. A* De Fide-*traktátus elemzését P. Szabó Ferencnek szánta, aki az utóbbi években segítségére volt, hogy több évtizedes kutatásaiból minél többet tető alá hozhasson.*

Őry Miklós itt közölt tanulmánya (amelyet kiegészítettünk a Göttweigi kéziratra vonatkozó kutatásaival), illetve a kegyelemvita dokumentációja összefüggő egészet alkot Szabó Ferenc következő írásával, amely a De Fide-*traktátus bemutatásával Pázmány teológiájának szívébe vezet bennünket, és a hit-kegyelem viszonyról vallott, cenzúrázott tételeket tartalmi szempontból elemzi.*

I. *A történeti háttér*

A kegyelem és a szabadság viszonyának értelmezése Szent Páltól a reformáció korán keresztül napjainkig a keresztény teológia egyik központi kérdése. 1557 és 1607 között folyt a domonkos Bañez és követői, illetve a jezsuita Molina és követői között a híres *kegyelemvita* [1], amelybe Pázmány Péter is belesodródott a XVII. század elején mint grazi teológiatanár. Előbb Spanyolországban, majd pedig Rómában nemcsak jezsuitákat és domonkosokat, nemcsak teológusokat, hanem szinte az egész egyházi közvéleményt lázba hozta ez az elvi harc az isteni kegyelem hatékonyságáról és az emberi akaratszabadságról.

Pázmány Péter mint novicius éppen a jaroslavi kollégiumba ment át a krakkói noviciátusból, amikor 1589 nyarán, hosszú huzavona után forgalomba kerülhetett Molina Lajos jezsuita *Concordia liberi arbitrii cum gratiae donis* c. műve, amely hamarosan a vita középpontjába került. A magyar jezsuita filozófiahallgató Bécsben, talán még nem értesült az első összecsapásokról: az 1591. május 1-én megrendezett salamancai vitáról, amely után a domonkos Bañez Domonkos és a mercedárius Zumel följelentették a jezsuitákat az inkvizíciónál. Molina ekkor folytatott sűrű levelezést két belga jezsuita tanártársával: a löweni Lessiusszal és a douai-i Decker(s)el.

Pázmány Rómában mint teológus éppen a kegyelemtant hallgatta egy Suarez-tanítványtól, Mutius de Angelistől [2], amikor 1593/94-ben teljes erővel kitört a vihar a *Concordia* körül. 1594. márc. 5-én a spanyolországi Valladolid jezsuita kollégiumában egy ünnepélyes vita alkalmával nyilvánosan védik Molina tételét. Ezt heves vita követi a domonkos Nuno és a jezsuita Antonio de Padilla között. P. Avendano O.P. prédikációi még fokozzák a feszültséget. A San Ambrosio jezsuita kollégium vitájára a domonkos San Gregorio kollégiumban szintén ünnepélyes teológiai vitával válaszolnak. Ebben Molina több tételét tévesnek, sőt eretneknek (pelagiánusnak) minősítik. Mindkét fél végül a spanyol inkvizícióhoz fordul, és kikéri Salamanca, Alcala és Siguenza egyetemeinek véleményét is. Ekkor kapcsolódik be a vitába F. Suarez [3].

---

[1] Vö. F. Stegmüller, « Gnadenstreit », LThK 4, (1960) 1002-1007; és ugyanattól: « Gnadensysteme », uo. 1007-1010. Bővebben, főleg Suarez szerepét illetően: R. de Scoraille, *François Suarez* t. I (1913) 350-478; t. II (1918) 483-489. — Lásd még: Pastor XI 513-576, XII 163-179; J. Rabeneck, De vita et scriptis Ludovici Molina, Arch. Hist. SJ 19 (1950) 75-145; J. Auer - J. Ratzinger, *Kleine Kath. Dogmatik* V (1970), 249-254. (Rövid összefoglalás itt, de az egész kötet a kegyelemtanról szól).

[2] Vö. Őry M., *Pázmány Péter tanulmányi évei*, 103-111.

[3] Suarez szerepéről lásd P. Monnot cikkét: « Suarez » DTC XIV (1941) col. 2639kk. Monnot (de Scoraille-t idézve, I 350) elsőrendű szerepet tulajdonít Suareznek a kegyelemvitában.

De mielőtt továbbmennénk, egészen sematikusan vázolnunk kell a bañezianizmus és a molinizmus tanrendszerét. (Itt a Rahner-Vorgrimler-féle *Teológiai Kisszótár* alapján foglaljuk össze a két elméletet; bővebben Szabó Ferenc tanulmányának IV. részében olvashatunk a két irányzatról).

Bañez (és csaknem az összes teológus) szerint Isten kegyelemmel ajándékozza meg az embert, aki így *képes lesz szabadon elhatározni* egy *üdvösséges* cselekedetet. Ez a segítő kegyelem *elégséges* (*gratia sufficiens*), és magának az üdvösséges cselekedetnek tényleges elhatározását Isten csak azzal eszközli ki, hogy az elégséges kegyelemtől reálisan különböző *hatékony* kegyelemmel (*gratia efficax*) ajándékozza meg az embert, éspedig *előzetes fizikai mozdítás* (*praemotio physica*) által. Ennek benső természete révén a *szabad döntést megelőzően maga Isten idézi elő*, hogy az emberi akarat *biztosan eljusson* a *potentia* állapotából a meghatározott szabad *aktus*ig. Titokzatos módon ez nem korlátozza az emberi szabadságot, állítja Bañez, mivel Isten az aktussal együtt annak szabadságát is biztosítja. Ezt a *predeterminációt* bírálta.

Molina, aki szerint Isten együttműködése az emberi cselekvésben nem fizikai predeterminació, hanem azt jelenti, hogy *Isten magát a szabad emberi cselekvést idézi elő*. A molinizmus azt tartja, hogy az eredendő bűn csorbítatlanul meghagyta az emberi szabadságot, mint a döntés képességét. Hogy Isten szuverén rendelkezését és az emberi szabadságot egyaránt megőrizze, a molinizmus a *scientia media* (közbülső tudás) révén magyarázza az isteni és emberi együttműködést. Isten a *scientia media* révén tudja, hogy a legkülönbözőbb konkrét körülmények között hogyan cselekednék szabadon az ember, ha (Isten) előidézné ezeket vagy azokat a körülményeket. Így tehát Isten szuverén módon előidézheti ezeket a körülményeket, ezeken keresztül pedig az embernek ezt a szabad cselekvését, anélkül, hogy ezzel korlátozná az ember döntési (választási) szabadságát. Az Isten által előre látott döntés pillanatában ez az Isten által szabadon megadott *megelőző kegyelem* (*gratia praeveniens*, amely nem más, mint az Isten által előidézett szituáció), Isten « közbülső tudásának » megfelelően, *segítő kegyelemmé* (*gratia adiuvans*), *az elégséges kegyelem pedig hatékony kegyelemmé alakul, vagy nem alakul.* (Vö. TKSZ 57-58 és 505-506).

1594-ben F. Suarez S.J. két emlékiratot ír a hatékony kegyelemről. Az év elején a spanyol nunciushoz, nyáron pedig (a vita után) a spanyol inkvizícióhoz[4]. A *doctor eximius* ezekben a memorandumokban igen világosan elemzi a vitatott kérdéseket. Írásait az ügy többi dokumentumával együtt átküldik Rómába. Így tehát a vihar hullámai átcsapnak az Örök Városba.

1594. aug. 15-én értesítik a jezsuita és domonkos rend elöljáróit, hogy a vita ügyét áttették a Szentszékhez. Rómában Molina legfőbb támasza Miguel Vázquez de Padilla, aki Pázmány dogmatanára. Molina maga is jelzi leveleiben, hogy Suarezben és Vazquezben látja két legmegértőbb védelme-

---

[4] Vö. B. Llorca SJ, Rl. P. Suárez y la Inquisición espagnol en 1594. Memorial de mismo sobre la cuestión « de auxiliis divinae gratiae », in: *Gregorianum* 17 (1936) 5-52; F. Stegmüller, Eine ungedruckte Denkschrift des P. Franz Suárez SJ, in: AHSJ 6 (1937) 58-82. — Egyébként ebben az időben és részben ezekből az emlékiratokból születik meg Suarez három első kegyelemről szóló munkája: De concursu, De scientia divina, De gratia efficaci = *Varia Opuscula Theologica*, Madrid 1599.

zőjét. A Rómában tanító (1580-1585) fiatal Suarez még elveti Molina jellegzetes tanát, a *scientia media*-t, de Spanyolországban már teljesen az ő pártjára áll. Maga Molina is sorompóba lép; 1594. jún. 18-án megküldi Acquaviva generálisnak három védőiratát: *Defensio contra Avendano, Summa haeresis minor* és *Responsio ad Fr. Zumel.* A nagy Suarez-tisztelő De Angelis és a minden vita iránt annyira fogékony Vázquez bizonyára beszámolt tanítványainak ezekről a csatározásokról.

Pázmány még Rómában van, amikor 1597 nyarán VIII. Kelemen pápa megkapja Bañez feljelentő levelét a *Concordia* ellen. De már a grazi filozófiai katedrán tanít, amikor az ügy végleg a Szentszékhez kerül.

1597-ben Molina a római inkvizícióhoz fordul és kéri: ne ítéljék el meghallgatása nélkül. Egyben maga is támad: Bañez több tételét kifogásolja. A következő év őszén pedig közvetlenül a pápához fordul. Pázmány a logikát adja elő Grazban, amikor a *Concordiát* vizsgáló bizottság összeül. 1598. jan. 2-tól tartja péntèki üléseit eredménytelenül. (Két bíboros, három püspök, öt teológus vesz részt e bizottságban). Azért egy év múlva a pápa megengedi, hogy nyilvános vitákat rendezzenek a két rend generálisainak részvételével. Pázmány már a *Physicá*ban tart, amikor volt római tanára, Vázquez de Padilla rendfőnökét elkíséri a kéthetenként tartott gyűlésekre. Ő 1599 februárja óta P. Acquaviva első vitázó teológusa. És a magyar jezsuita már a Felvidéken Forgách püspök mellett a *Feleletet* írja, amikor az első kísérletek kudarcai után a pápa elrendeli, hogy ezentúl az ő jelenlétében tartsák a Vatikánban a nyilvános vitákat (1602. márc. 20 óta). A bizottság is bővül: most már 13 bíboros, 5 püspök és 7 teológus tagja lesz. A vitázó felek a rendi generális és egy rendtárs teológus kíséretében lépnek fel.

Az állandó teológiai pergőtűz nem csekély megpróbáltatást jelentett a védők idegeinek. Valenciai Gergely, Pázmány egyik legkedveltebb auktora, aki Vázquez után a jezsuita generális teológusa lett, fél év alatt kidőlt, hamarosan meg is halt. Utóda, Arrubal Péter, akire Pázmány a grazi vitában többször hivatkozik, szintén csak egy évig bírta idegekkel. Pedig a legkeményebb harc még csak most kezdődik. Jezsuita részről F. de la Bastida veszi át a védelmet, akit az éppen Rómában időző Suarez is támogat tanácsaival [5]. Domonkos ellenfelük mindvégig T. Lemos.

Tulajdonképpen a leghevesebben Pázmány grazi teológiai tanársága idején dúl a harc, nemcsoda, hogy a hitről előadó professzor véleményét árgus szemmel figyelik. A legkritikusabb év 1604. VIII. Kelemen pápa már-már dönteni készül Bañez javára. Molinának hol 62, hol 20, hol pedig 42 tételét akarják elítélni. A jezsuiták mindent latba vetnek védelmére. Acquaviva

---

[5] Suarez római tanítói tevékenységéről lásd: Őry, Suarez in Rom, *Zeitschrift für Kath. Teol.* 82 (1959) 133-162.

rendfőnök ingerült. Közben meghal a két főszereplő: Molina még 1600-ban, Bañez 1604-ben. De maga Kelemen pápa is az örökkévalóságba költözik 1605. máj. 5-én (a 68. ülés után). Utóda, a Borghese-családból származó V. Pál pápa már mint bíboros tevékeny szerepet vitt a vitákban. Most ő vezeti az eszmecseréket, amelyek nyugodtabb mederben folynak.

Pázmány éppen befejezi teológiai kurzusát, amikor 1607 nyarán Rómában lezárják a kegyelemvitát. Döntés tulajdonképpen nincs. A két fél szabadon vallhatja nézetét, csak ne vádolja egyik se ellenfelét eretnekséggel. A 13 évig tartó harcban Molina *Concordiája* nem dőlt meg; ha nem is polgárjogot, de legalább vendégjogot és szabadságot élvez az egyházban, állapítja meg Stegmüller.

Még a történelmi háttérhez tartozik a *Lessius körül* lezajlott Társaságon belüli vita [6], amelyet főleg azért foglalunk össze, mivel Pázmány megcenzúrázásának egyik főszereplője, a flamand Decker(s) is tevékeny részt vett benne. E « házi » vita csúcspontját csak hét év múlva éri el, de van egy érdekes előhulláma, amely közvetlenül belefolyik a Pázmány-vitába.

Lessius, a löweni egyetem jezsuita tanára már 1601-ben megírta a választ (*De gratia efficaci...*) a domonkos Avila 1599-ben kiadott, Molinát támadó művére. Lessius a tiszta molinizmust védi. A könyv átment a római cenzúrán, de a kegyelemvita könyvkiadási tilalma miatt csak 1610-ben jelenhetett meg, újabb cenzúra nélkül. Acquaviva generális nehezményezi a lépést, mivel attól tart, hogy a könyv újabb vitát vált ki.

A Generális aggodalmát csak fokozza, hogy arról értesül: V. Pál pápa spanyol nyomásra újra szőnyegre akarja hozni az egész kérdést. Lessius hiába védekezik, hogy a munka csak löweni tanítását tartalmazza, amelyet V. Szixtusz is jóváhagyott; továbbá maga mellett látja a Collegium Romanum négy dogmatanárát, élükön a tanulmányi felügyelővel, sőt az ingolstadti, dillingeni, löweni professzorokat. Igaz, Grazból ellene nyilatkozik Pázmány jóbarátja, Lamormaini Vilmos, Rómából pedig Bellarmino bíboros és de los Cobos, a kegyelemvita egykori jezsuita védője. Ezek a tiszta molinizmussal szemben a mérsékeltebb *kongruizmust* védik, amely az emberi cselekvésben — morális szinten — több hatékonyságot tulajdonít a kegyelemnek.

A Lessiust cenzúrázó 12 páter között ott találjuk F. Suarezt és M. Vitelleschit, a későbbi generálist. Véleményük alapján Acquaviva generális 1613. dec. 14-én kiadott rendeletével az egész jezsuita rend számára a kongruizmust írja elő. Pázmány ekkor már Magyarországon vívja « harcolásait » a

---

[6] H. Lange SJ, Der Streit um die wirksame Gnade innerhalb der Gesellschaft Jesu, in *Scholastik* 8 (1933) 400-411; E. Hocedez SJ, Une controverse dans la Compagnie de Jésus, in *NouvRevTh* 64 (1932) 596-608; X.-M. Le Bachelet SJ, *Prédestination et Grâce efficace.* Controverse dans la Compagnie de Jésus au temps d'Acquaviva, 2 köt. Louvain 1931.

protestánsokkal. Éppen főművét, a *Kalauzt* adja ki; ennek XII. könyvében (ÖM IV, 491-553) hosszan kifejti a megigazulásról szóló katolikus tanítást, megvitatja a kegyelem és a szabad akarat kérdéseit.

A Lessius-vita előjátékához tartozik még Decker(s) János levelezése. Decker flamand jezsuita Lessius egykori douai-i tanítványa, majd löweni tanártársa. Az 1590-es évek elején mint a douai-i kollégium dogmatanára sűrű levelezést folytat egyrészt Molinával, másrészt Bellarminóval [7]. 1590-ben több tételt küld a Collegium Romanum spirituálisának a kegyelemről és a Pelagius-vita lényegéről. Bellarmino *cavendá*-nak ítéli három tételét, vagyis óv tőlük, mivel tévedésbe vezethetnek. Decker nem nyugszik. A következő évben újra felkeresi levélben Bellarminót. Három kérdést intéz hozzá: Miben áll a kegyelem hatékonysága? Hogyan kell érteni ezt a teológiai axiómát: *Facienti quod est in se, Deus non denegat gratiam*? Vajon az előbbi kegyelmen a *praedestinatio ex praevisis meritis* vagy *ante praevisa merita* értendő-e? Bellarmino kissé türelmetlenül válaszol 1591. okt. 5-én. Ezidőben Frascatiban híres *Disputatio* c. műve befejező kötetét készíti nyomdára, ezért csak ennyit ír Deckernek: « ... mivel harmadik kötetem befejezésével nagyon el vagyok foglalva, Főtisztelendőséged olvassa figyelmesen Szent Ágostont, Prospert és Szent Tamást... » Decker egy időre el is hallgat. De amikor kitör a Lessius-vita, öreg mestere segítségére siet: Lessius mellett a tiszta molinizmus egyik legfanatikusabb képviselője lesz.

Ebben a viharos teológiai légkörben kezdi Pázmány teológiai tanárságát Grazban. Bellarmino védelmében éppen ekkor írja meg a *Diatribát*. A hamarosan kitörő vitában és cenzúra-ügyben pedig éppen P. Decker, grazi tanártársa lesz legfőbb szellemi ellenfele.

II. *Pázmány a grazi katedrán*

Pázmány római tanulmányai befejezése után rögtön arra kap megbízatást, hogy bölcseletet adjon elő a grazi egyetemen. Az elöljárók azonban csak átmeneti állomásnak tekintik Grazot. Ez kitűnik Acquaviva generális első rendelkezéseiből is. A Logica befejezése után pedig, 1598. aug. 24-én azt írja a generális Alber provinciálisnak, hogy Pázmányt átengedheti Erdélynek, ha talál valakit, aki kurzusát folytatja [8]. Még két évig várnak. Pázmány be is fejezi a teljes hároméves filozófiai kurzust. De amikor A. Carillo lesz a provinciális, azonnal (1600 szept. végén) áthelyezi Pázmányt Vágsellyére. Hogy voltaképpen Erdélybe akarja küldeni, az abból is látszik, hogy a következő év márciusában Pázmány már Kassán van, ahonnan a páterek ren-

---

[7] X.-M. Le Bachelet, *Bellarmin avant son Cardinalat* 1542-1598. Correspandance et documents. Paris 1911, pp. 288-89, 299-306, 311-313.

[8] Acquaviva levele, Hanuy I, 756.

desen indulni szoktak Erdélybe. 1602-ben Forgách püspök mellett dolgozik és közben Sellyén tanulmányi felügyelő. De mindenképpen Erdélyben szeretne tevékenykedni. Acquaviva generális kétszer is utal erre a sürgető kérésre: 1601. okt. 6-i levelében, amelyben még nem tartja tanácsosnak az erdélyi missziót[9], és 1603. jan. 15-én, amikor már ő maga sürgeti az ügyet, és megígéri, hogy közbenjár Forgách püspöknél: engedje át Pázmányt Erdélynek[10]. De végleg meghiúsít minden ilyen tervet a történelmi fordulat: 1603. jún. 9-én Székely Mózes betör Kolozsvárra, a felizgatott tömeg földig lerombolja a jezsuita kollégiumot. Ekkor Pázmány újra visszakerül Grazba, de most már nem a bölcseleti, hanem a teológiai katedrára.

Amikor 1603. szept. 20-án megérkezik Grazba, a húsz éve működő egyetem éppen fellendülőben van. Az osztrák provincia legnagyobb és legjobban berendezett kollégiuma a grazi volt; a bécsi központi házat is felülmúlta. Létszáma is kétszerese a bécsinek: 98 jezsuita dolgozik, tanul itt. Míg Bécsben csak 12 filozófust képeznek házi kurzusokon, Grazban 29 teológus és 22 filozófus jár az egyetemre. Az egész grazi intézménynek (beleszámítva a középiskolai tagozatot is) ekkor kb. ezer hallgatója van.

A jezsuita ház (kollégium) élén G. Schewichau rektor állt[11]. 1601 elején érkezett a rajnai provinciából; máj. 11-én foglalta el hivatalát mint házfőnök és az egyetem rector magnificusa. Jobbkeze az egyetem kancellárja, a Löwenből érkezett J. Decker(s) volt. Eredetileg P. Del Riót szemelték ki erre a hivatalra. Mint már említettük, P. Decker előzőleg Douai-ban és Löwenben tanított filozófiát és teológiát, és belekeveredett a kegyelemvitába. Novembertől kezdve házi konzultor és admonitor is. A teológiai karon Decker Pázmánnyal együtt a theologia scholasticát adja elő, vagyis Szent Tamás *Summa theologica* c. művét kommentálják a rendi előírások szerint. A spanyol származású Del Rio a Szentírást magyarázza, a kazuisztikát és a kontroverz teológiát az ír J. Gerrotus, a héber nyelvet (jan. 1-ig) a magyar Rumer Gergely, utána egy másodéves teológus, Thurn Pál tanítja.

A filozófiai karon négy tanár szerepel: a metafizikát a luxemburgi G. Lamormaini, a fizikát Pázmány erdélyi társa, Forró György, a logikát a skót W. Jonston, a matematikát a goriciai származású J. Jordanus adja elő, aki a magyar Nagy Jánost váltotta le (P. Nagy Bécsbe került). Ezenkívül öt magiszter tanított a középfokú tagozatban.

A teológián az első lector, a délelőtti tanár Pázmány volt, Decker kancellár délután adott elő. A katalógusok tanúsága szerint Pázmány 1604-től a nagyobb konviktorok gyóntatója és lelki vezetője is volt; 1606 májusától pedig a jezsuita ház konzultora (a rektor tanácsadója).

---

[9] E. Veress, *Carrillo levelezése és iratai*, II (1943), 363.

[10] Veress, uo. 367.

[11] Az itt szereplő jezsuiták adatait lásd: L. Lukács, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.*, I-II. köt. Roma 1978 és 1982 (MHSI 117 és 125).

Pázmány a régi lendülettel fog hozzá a tanításhoz. Az első évben a 29 jezsuita teológuson kívül még csak hat külső (nem jezsuita) hallgatója volt. A következő években a jezsuiták száma 31-re, a külsőké 19-re emelkedik. Ezekhez hozzá kell számítani még a kazuistákat, akik főleg világi kispapokból kerültek ki. Pázmánynak tehát átlag 40-50 hallgatója volt. Szerette tanítványait, fejlődésüket később is figyelemmel kísérte. Ennek beszédes bizonyítéka, hogy nevüket megörökítette a *Theologia Scholasticá*ban (OO V, 588-591). Nem jezsuita hallgatói között ott volt G. Falb(ius), a későbbi göttweigi apát, akiről mindjárt még bővebben szólunk.

A grazi egyetemnek ekkoriban igen jó híre volt, ezért a jezsuita rend más provinciáiból is odaküldtek skolasztikusokat. Az osztrákokon és németeken kívül lengyelek, olaszok, belgák és elzász-lotharingiaiak is tanultak itt.

III. *Pázmány előadásainak anyaga*

Pázmány második grazi tartózkodása alatt négy évig (1603-1607) a *Theologia Scholasticát* adta elő, éspedig az első évben mint első lector, a következő években pedig mint második lector. Az előírások szerint Szent Tamás *Summáját* kommentálta. Hogy valóban mit adott le az egyetemen, azt a budapesti kézirat (ill. az *Opera Omnia* IV-VI. köteteiben található nyomtatott szöveg) és a göttweigi kézirat összehasonlításából állapíthatjuk meg [12].

1. *A Theologia Scholastica kéziratos forrásai* [13]

A) *A budapesti kézirat*

A széles alapokra fektetett teológiai munka kézirata a budapesti Egyetemi Könyvtárban van, A 33 I-II jelzettel. Az első kötet címlapján a következő felírás olvasható: « Theologia Scholastica Cardinalis Pázmány, quam Graecii dictavit anno 1603 et deinceps. Collegio Tyrnaviensi in memoriam Academici Fundatoris data anno 1638 ». Ez a fölírás és valószínűleg a gyűjtemény címe is — mindenesetre Pázmánnyal való megbeszélés alapján — a bíboros legmeghittebb munkatársától, az egyetem első rektorától, P. Dobronoky Györgytől származik.

Nem volt könnyű munka a kéziratnak az Összes Munkák keretében való kiadása. Azt adták « prés alá », amit találtak. A két kötet összesen 1564 oldalnyi kéziratos anyagot tartalmaz. Az első kötet az ember céljá-

---

[12] Lásd tanulmányunk végén a függeléket.

[13] Minderről bővebben lásd: PÁZMÁNY Péter, *De iustitia et iure, De Verbo incarnato*, Prugg Vg, Eisenstadt 1984, 4-14: Őry Miklós bevezetése.

ról szóló értekezéssel kezdődik, és a vallásosság erényéről szóló értekezéssel zárul (285 levél); a második az Ige megtestesülése traktátussal kezdődik, és az eukarisztia-értekezéssel zárul (301 levél). A kézirat részben Pázmány sajátkezű írása, részben diktálás nyomán történt följegyzés, részben nyomdára készített gondosabb másolat. De Pázmány ezeket a részeket is átnézte, átjavította, és különböző megjegyzésekkel látta el. Az első kötet kiadását Breznay Béla, a másodikét Bita Dezső OSB, az alapvető teológia professzora vállalta magára. (Az OO nyomtatott latin sorozatában 2 és 1/4 kötet lett). Egységesen jártak el: a három kéziratos alapból — a pázmányi szövegből, a diktált másolatokból és az öregedő Pázmány megjegyzéseiből — egységes szöveget állítottak össze. Ennek nagy előnye, hogy így összefüggően és könnyen olvasható, hátránya viszont, hogy nem ismerjük föl benne a pázmányi munka különböző periódusait.

A budapesti egyetemi és a göttweigi monostori könyvtár kéziratának segítségével igyekeztem ezeket a különböző részeket kihámozni, és Pázmány javító-alkotó műhelyébe betekintést nyújtani.

B) *A Göttweigi kézirat*

A göttweigi bencés monostori könyvtár kéziratán az akkor szokásos címet olvassuk: « *Commentarius in Secundam Secundae* — ill.: *in Tertiam Partem* — *D. Thomae Angelici Doctoris* ». Erre az értékes kéziratra Falvy Zoltán cikke hívta fel figyelmemet: « Göttweig és Vorau magyar vonatkozású kéziratai » [14]. A kéziratot csak megemlíti, de nem ismerteti, és nem mutat rá jelentőségére. Ismerve a *Theologia Scholastica* hiányait (« hic deficit textus », kénytelen nem egy helyen megállapítani a latin kiadás gondozója), én sokat vártam ettől a fölfedezéstől. Várakozásomban nem is csalódtam. Kincsre találtam.

Georg Falb(ius) két kéziratos jegyzetéről van szó, amelyeket mint grazi teológiai hallgató készített *Pázmány diktálása nyomán.* A könyvtárban Cod. 569 és 570 jelzés alatt találhatók.

Georg Falbius Admontban született 1578. ápr. 24-én. Már 15 éves korában belépett a garsteni bencés kolostorba (mind Admont, mind Garsten Stájerországban van), és 16. születésnapján, 1594. ápr. 24-én fogadalmat tett. Mint fiatal szerzetes, 1597 nyarán iratkozott be a grazi egyetem alsó fokán, a poétikai osztályba. Tíz éven át tanult és nevelődött itt a jezsuiták vezetésével. Bölcseleti tanulmányait a skót William Jonston növendékeként végezte 1600-1603-ig. 1603. júl. 23-án a « magister philosophiae » fokozattal zárta. Ugyanott hallgatta a teológiai fakultás előadásait is 1603-1607-ig. Ebben az időben egyik tanára mindvégig Pázmány volt. Falbius 1606 júliusában elnyerte a baccalaureátusi (babérkoszorús) fokot, majd 1607. aug. 7-én a St. Egyd egyetemi templomban ünnepélyesen teológiai doktorrá avatták.

---

[14] *Magyar Könyvszemle* 75 (1959) 122-124.

Falbius Pázmány egyik legtehetségesebb tanítványa volt. Bizonyítják ezt az elért eredmények: hét év alatt négy egyetemi fokozatot nyert el, és mind a két tanulmányi kört, a filozófiát és a teológiát is doktorátussal zárta. Kézirata igen rendezett, és — bár elég sok rövidítést használt — aránylag jól olvasható. Értelmesebb, mint a budapesti kézirat leírója. 1607 Sitientes (Passio-vasárnap előtti) szombaton pappá szentelték. Monostorában nagyon megbecsülték. Már két év múlva a kolostor perjele lett. Postulatióval választották meg 1612. júl. 15-én a göttweigi kolostor 44. apátjává. Igaz, később Garsten és Admont is igényt támasztott erre a kitűnő emberre. Az admonti apátság 1614. júl. 12-én egyhangúan apátjává választotta. Falbius azonban hűséges maradt Göttweighez egészen haláláig. Váratlan betegség vetett véget életének 1631. máj. 23-án.

Falb apát nemcsak monostorát lendítette fel lelkipásztori és kulturális téren, hanem jelentősen kivette részét az ország rekatolizációs munkájából, sőt politikai életéből is. Falb is szerette Pázmányt mint tanárát. Diktátumait magával vitte nemcsak a garsteni kolostorba, hanem a göttweigi apátságba is [15].

Ha már a scribáról szóltunk, lássuk a scriptumot is. Ez a kézirat is két kötetből áll. A Cod. 570 a következő felírással van ellátva: « Commentarius in Tertiam Partem D. Thomae Ecclesiae Sanctae Doctoris, traditus a Rdo Patre Petro Pazman Societatis Jesu SS Theologiae Professore Ordinario. Exceptus a Fratre Georgio Falbio Ordine Divi Benedicti e Monasterio Garstensi Professo ». A 20 × 16 cm nagyságú kötet zöld bőrkötésbe van foglalva. Az első kötet 581 oldalból, a második pedig 471 levélből áll. Az első kötetben csak az első 278 oldal tartalmazza Pázmány előadásait, utána a társtanárok diktátumai következnek.

Ha a gondos Göttweigi kézirat után kezünkbe vesszük a budapesti kézirat két vastag kötetét, az az érzésünk, hogy egy felbolygatott kertbe lépünk. Látszik, hogy valaki erősen dolgozott ennek a kertnek az átrendezésén. A kertész maga az öregedő Pázmány Péter volt, amikor grazi előadásainak kiadását tervezte a nagyszombati egyetemnek szánt tankönyvként. Dobronoky diáriumfeljegyzése 1637. jan. 6-án így szól: « Egy órás megbeszélést tartottunk különböző ügyekről, többek között a teológiai munkák tervezett kiadásáról » (« de scriptis philosophicis et theologicis quae in Societate docuit, imprimendis ») [16]. — A lapok teteje, a lapszéli margók — amelyek a leíró összefoglaló megjegyzéseire szolgáltak — tele vannak írva. Néha kisebb-nagyobb lapokból álló beragasztott köteget, a hitről szóló legmélyebb értekezésében pedig egy hosszú, 51 nyomtatott nagy oldalnak megfelelő betoldást találunk.

---

[15] Falb működéséről szép összefoglalót nyújt Peter G. Tropper, Das Stift (Göttweig) von der Gegenreformation bis zur Zeit Josephs II., in: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige.* EOS-Verlag, St. Ottilien 1983. Falbról: 255-267. old.

[16] *Diarium Coll. Acad. Tyrnaviensis,* Budapest, Egyetemi Könyvtár, Coll. Prayana 30. k.

2. *Pázmány grazi előadásainak anyaga*

A Göttweigi kézirat sok tekintetben eligazítást nyújt. Belőle meg tudjuk állapítani, hogy pontosan *milyen részeket adott le* Pázmány a grazi egyetem teológiai fakultásán. Megjegyzései alapján néha az átalakítás dátumát is meg tudjuk állapítani.

Mindenesetre csak a *Summa Theologica* 2-IIae és III-hoz írt kommentárok képezik a grazi előadások anyagát. A skolasztikus teológiát nagyobb helyeken, főleg egyetemeken mindig legalább két professzor adta elő, néha három is. Egymás között megosztották az anyagot. Graznak is két tanára volt a szisztematikus teológián. A *Summa Theologica*-ból csak válogatott részeket kellett előadniok. Így Pázmány is Szent Tamás főművének 613 quaestiójából mindössze 84-et ismertetett, *a katedrán* pedig *csak 73-at adott le*, tehát az egésznek csak egy nyolcadát.

Négy évről és négy nagy értekezésről van szó. 1603-ban a három isteni erényt taglalta: a latin sorozatban 411 oldal, ebből a hitről (*De Fide*) szóló rész 256 oldalt tesz ki (OO IV 379-634). Ez az értekezés grazi előadásainak legsikerültebb darabja. Nagy lendülettel fogott hozzá a kidolgozásához, és később az átdolgozásnál is ebbe iktatta a legtöbb bővítést. Az öregedő Pázmány kibővítette az anyagot egy 50 oldalas egyháztani értekezéssel és három kisebb kérdéssel, köztük főleg a hitelemzés nagyon nehéz problémájával, a százados « crux theologorum »-mal.

A második évben (1604/5) nem november elején, hanem már október közepén megkezdték az előadást. A latin kiadásban 273 oldalt tesz ki a « *De iustitia et iure* » (az igazságosságról és jogról) szóló morális jellegű értekezés. Ha ehhez hozzáadjuk azt a *közel száz oldalnyi bővítést, amelyet a Göttweigi kézirattal nyertünk*, akkor ebben az évben is kb. 350 oldalnyi anyagot adott le az egyetemen.

A harmadik év anyaga mély dogmatikus kérdésekkel foglalkozik: az Ige megtestesülésével (*De Verbo incarnato*). Nyomtatásban ez jelenleg szintén csak 226 oldalt tesz ki (OO V 361-587), de *a Göttweigi kéziratból 74 oldallal bővül*. Bevezetése valóságos költemény, tele lendülettel és ritmussal. Ezeket a fejtegetéseket később prédikációi kidolgozásánál is felhasználta. A Jézusról és működéséről szóló közel 25 prédikáció mindig nagyon elmélyedő és lendületes. Látszik, hogy lelki életének is a megtestesült isteni Ige volt a központja.

A negyedik év anyaga a *szentségtan* volt. A szentségekről általában szóló rész, 157 oldalával, nehéz kérdéseket vet föl. A két beavató szentséget, a keresztséget és főleg a bérmálást aránylag röviden tárgyalja. Még meglepőbb, hogy az Oltáriszentség akkor nagyon vitatott dogmatikus kérdését is 141 oldalon elintézi. Pedig ehhez sok anyaga volt összegyűjtve. Ezeket a kérdéseket a *Kalauz* XI. könyvében dolgozza fel. Tehát addig tartogatta kiadását. De a gyűjtött anyag ott pihent az asztalfiókjában, könnyen

felhasználhatta volna a *De Eucharistia* traktátusban. Ennek az egy évre szóló anyagnak az előadását azonban csak későn, április 23-án kezdte meg. Számításom szerint legfeljebb 60 lectiót tartott belőle. Később, amikor Pázmány öreg korában ezt a traktátust átdolgozta, rengeteg javítást eszközölt rajta. Maga sem volt megelégedve a rövid kifejtéssel. A katedrán inkább csak azt a kérdést taglalta, hogyan történik a kenyér és a bor átváltozása (transsubstantiatio). Az értekezésnek több mint a fele erről szól.

3. *A kidolgozott, de a katedrán le nem adott anyag*

Pázmány a grazi katedrán csak a *Summa Theologica* 2-IIae-t és III-at kommentálta. Ezeknek az előadásoknak a menetét traktátusról traktátusra követni tudjuk. Sőt néhány áruló adatból még azt is meg tudtam állapítani, hogy a bővítő oldaljegyzeteket mikor írta, előkészületül a tervezett *Opera Omnia* sorozat számára.

Kicsit nagyobb bajban vagyunk, amikor a *Summa* kidolgozott, de le nem adott anyagát vizsgáljuk. Mindenekelőtt sajnálattal kell megállapítanunk, hogy semmi nyoma a Pars Primának. Vajon gondolt-e ennek a feldolgozására is? A *Theologia Scholastica* előszavát így kezdi: « In fine praecedentis partis disputavit S. Thomas... » Ebben a 16 soros előszóban fölvázolja Szt. Tamás Summáját. Az előző részre éppen csak utal. Szt. Tamás három főrészre osztja nagy művét: Az I. (Prima) értekezik Istenről önmagában, majd az angyalok és az ember teremtéséről. Lehet, hogy Pázmány dolgozott az angyalokról szóló részen, mert egy helyen utal erre. De a pázmányi *Theologia Scholastica* csak a Summa II. részével kezdődik. Ennek első fele az ember céljáról, örök boldogságáról, továbbá az emberi cselekedetekről szól. Az ember céljáról Pázmány 25 oldalon értekezik, de már a boldogságról szóló rész teljesen hiányzik. Az emberi cselekedetekből is csak válogatást ad a qu. 17 és 19-cel, főleg az akarati cselekedetek jóságáról, ill. rosszaságáról szólva. A második rész nagyobbik fele az erényekről szól. Ez is hiányzik Pázmány művében. Összefüggően és alaposan tárgyalt a bűnökről: *De vitiis et peccatis*, qu. 70-89. Ez már igazi pázmányi munka. De az utána következő, a *kegyelemről szóló rész*, qu. 91-113, megint hiányzik. Vagy lappang valamelyik levéltárban, vagy elveszett. Mert ki volt dolgozva [17].

---

[17] A kegyelemtanra vonatkozóan Carillo provinciális egyik levele ad döntő érvet. Ebben az 1604. júl. 20-i levelében ezt írta Acquaviva generálisnak: « Circa 5-am propositionem nihil aliud constitit docuisse, quam quod in censura habet. Confutationem autem illam sensus compositi ex professo confutatam fuisse a Patre Pazmano, legimus tres dicti Patres *in Tractatu* eiusdem P-ris Pazman *non indicto de gratia*, quam privato studio conscripserat, composueratque, *priusquam de fide doceret* ». Carillo háromszor is hivatkozik erre a traktátusra. (A levelet lásd a dokumentum-részben). Pázmány tehát e traktátust minden bizonnyal hazai földön dolgozta ki: vagy mivel vitái során szüksége volt rá, vagy pedig azért, mivel elöljárói már korábban a grazi teológiai katedrára szán-

Lehet, hogy a kifogásolt és cenzúrázott részeket akarta alaposan átjavítani. Erre utal a budapesti kézirat 172r fóliójában: jelzi, hogy a Baius elleni bullát teljes egészében hozza Suárez, s annak alapján átdolgozta az egyes tételeket: « Unde correcta sunt quaedam in propositionibus hic adscriptis ».

Amit a *kidolgozott, de le nem adott* anyagból ismerünk, az a maga 370 oldalával csak kis hányada a katedrán előadott anyagnak (1400 oldal). Ezeknek az új részeknek kidolgozására valószínűleg 1633-ban gondolt először. Igaz, csak 1634 őszén foglalkozott az egyetemalapítás gondolatával, de a szándék nagyon beleillik a római kudarc után fölmerülő *Összes Művek* tervébe. Jó építész módjára a tervezett épületnek azokat a részeit egészítette ki, amelyekből már volt valamije.

A Grazban leadott anyag alapos átdolgozása ekkor történt. A budapesti kézirat mutatja legjobban, hogyan dolgozott Pázmány. Betekintést enged az öreg Pázmány munkaműhelyébe. Az utódok — elsősorban Dobronoky titkár — valószínűleg úgy másoltatták az anyagot, ahogy találták. Komolyan vették végső akaratát: hogy örökségként hagyja ezt a dogmatikus-morális könyvet tankönyvül a nagyszombati egyetemnek. Sajnos a halál hirtelen ragadta el, úgyhogy a nagy építmény csak torzóként áll előttünk.

IV. *A grazi kegyelemvita és a cenzúra-ügy*

Pázmány Grazban az 1603/4 tanévet a *hitről* szóló értekezéssel kezdte, éspedig saját bejegyzése szerint november 7-én. A lapszéli jegyzetekből lépésről-lépésre tudjuk követni előadásainak *menetét*. Lassú, napi 2-3 oldalas diktálással haladt előre óráról-órára, kommentálva Szent Tamás *Summá*jának megfelelő részét [19].

Nyugodtan folyt a tanítás egészen december közepéig. Közben P. Decker a bűnbánat szentségét adta elő. December 16-án volt az első ünnepélyes (havi) disputa. Pázmány a hit anyagából merítette tételeit, amint a Rómába küldött propozíciókból láthatjuk [20].

A jezsuiták tanulmányi rendjében a vitatkozás, a *disputa* (heti, havi és az akadémiai fokozat elnyeréséhez előírt actus publicus) nem járuléka, hanem lényeges része a skolasztikus tanításnak [21]. Már maga Szent Ignác hangsúlyozta fontosságukat

---

ták, látva, hogy nem mehet Erdélybe. Ténylegesen azonban nem Pázmány, hanem Wright adta le a kegyelemről szóló traktátust, amelyre 1602/3-ban került sor. Érdekes, hogy Pázmány a *De Fide* traktátusban többször utal arra, hogy bizonyos kegyelemtani kérdéseket majd később bővebben tárgyal. Összes művei közül hiányzik a *De gratia* traktátus. A megcenzúrázott kegyelemtani tételek lényegében a *De Fide*-traktátusból valók, mint majd látjuk.

[18] Lásd erről: ŐRY, Suárez und Pázmány, in: *Homenaje a E. Elorduy*, 1978, 209-236.

[19] Lásd Szabó Ferenc következő tanulmányát a *De Fide*-traktátusról.

[20] A dokumentumanyagnál megjelöltük az *Opera Omnia* megfelelő oldalait.

[21] *Ratio atque institutio studiorum S.I.* (1586): De theologia schol. c. 6: De disputationibus. In: *Monumenta Paedagogica S.I.* v. V (1986) 71-77.

a Konstitúciókban. A *Ratio Studiorum* szerint komoly emberek mindig meg voltak győződve, hogy a filozófiát és teológiát nem annyira az előadásokon, mint inkább a disputációkon lehet elsajátítani. A disputa lélektani hatékonysága főleg abban áll, hogy az ellenfél szorítására a védő kénytelen egész tehetségét megfeszíteni, hogy sarokba ne szorítsák. A szobaspekulációnak is a disputa a próbája. A szillogisztikus forma pedig a logikus, szigorú érvelésre késztet. A *Ratio studiorum* előírásai szerint a vitán nemcsak a szaktanárok vettek részt, hanem a többi professzor is, és közbeszólásaikkal élénkebbé tették a disputát.

A heti viták az előadások megkezdése utáni harmadik szombaton kezdődtek és az iskolai év végéig tartottak. Ha a jezsuiták és világi kispapok együtt is hallgatták az előadásokat, mint pl. Grazban, heti disputáik akkor is külön voltak.

A havi vagy ünnepélyes disputák (disputae menstruae vagy sollemnes) az előírás szerint csak a második hónap végén kezdődtek, amikor már volt elég összefüggő anyag, és Keresztelő Szent János ünnepén fejeződtek be. Így az év folyamán 5-6 ilyen nyilvános disputa volt, amelyen az összes hallgató részt vett az egész tanári kar vezetésével. A heti disputa csak délután volt, a havi délelőtt és délután 2-2 órát vett igénybe. A védő — defendens — a legtehetségesebb tanulók közül került ki. A vitán közvetlenül a vezető elnök katedrája alatt ült és fogadta egymás után a két támadó — oppugnans — ellenvetéseit. Sőt a végén a tanárok is kipróbálták a fiatal (általában 3. és 4. éves) teológus tudását.

Az első ünnepélyes dispután, 1603. december 16-án Pázmány már összetűzött P. Deckerrel. Az egyik tétel arról szólt, hogy vajon a hitelőzetekhez szükséges-e Isten különleges kegyelme. Pázmány igennel válaszolt, sőt Szent Ágostonra hivatkozva azt is bizonyította, hogy minden tényleges erkölcsi jócselekedethez különleges megelőző kegyelem kell. Ez az állítás meghökkentette Deckert, aki — mint majd látjuk — nem pontosan adta vissza Pázmány tételét. A vita után a kancellár kötelességének érezte, hogy megvizsgálja Pázmány hitről szóló diktátumait is.

Tudnunk kell, hogy a *Ratio Studiorum* 17. szabálya előírja, hogy a studiumprefektus legalább havonként egyszer hallgassa meg minden tanár előadását, néhanéha nézze át a tanítványok által készített diktátumjegyzeteket, és ha valami megjegyezni valót talál, azt jelentse az egyetem rektorának. Ugyancsak ő vizsgálta át a disputára kerülő tételeket is. A *Ratio* egyik szabálya arról intézkedik, hogy a studiumprefektus néha 2-3 tehetségesebb tanítványt kérdezzen ki: erről és erről a kérdésről mi a tanár véleménye. Ha valami kivetnivalót vagy gyanúsat talál, azt jelezze a rektornak, aki vizsgálja meg az ügyet. Nézze meg a diktátumokat, kérdezze meg ő is a legtehetségesebb hallgatókat, azután szelíden figyelmeztesse az előadó tanárt. Ha súlyosabb a tévedés, vonassa vissza, de alkalmilag, nehogy a tanár tekintélyén csorba essék. Ha valami helytelent mondott a disputa hevében, a prefektus hunyjon szemet felette (feltéve, hogy nem botrányos), egyébként kérjen magyarázatot, és ha nem tudják tisztázni, jelentse a rektornak.

P. Decker kancellár tehát hivatala előírásának engedelmeskedett, amikor az említett lépéseket megtette. De talán túlságosan ügybuzgó akart lenni, amikor nemcsak a rektornak jelentette kifogásait, hanem arra ösztönözte Schewichau rektort, hogy a gyanús (szerinte az igaz hittől, vagy legalábbis

a Társaság álláspontjától eltérő) tételeket, állításokat megküldje Rómába [22]. Az első jelentésben a következők szerepeltek: a decemberi disputa 4 állítása (*assertiones*); 18 olyan tétel (*propositiones*), amelyeket Pázmány a vita során védett; végül 14 tétel Pázmány diktátumaiból, amelyeket az *Opera Omnia* IV. kötetében is olvashatunk.

Acquaviva generális ezt a december vége felé elküldött iratcsomót január első felében kaphatta kézhez. Mindenesetre 1604. január 31-én írt leveleiben már nemcsak nyugtázza a grazi rektornak és Pázmánynak, valamint Carillo provinciálisnak Bécsbe, hanem a cenzúrát is küldi, miután megvizsgáltatta a tételeket néhány páterrel és ő maga (a Generális) jóváhagyta cenzúrájukat [23]. Pázmánynak azt írja, hogy fájlalta az esetet iránta való szeretete miatt is; ismeri tehetségét, reméli, hogy a jövőben tartózkodik ilyen véleményektől; megelégedéssel értesült arról, hogy Pázmány elismerte tévedését.

Hasonló értelemben ír a provinciálisnak is, aki akkoriban Erdélyben járt, és így nem tudott rögtön közbelépni. Carillo provinciális ugyanis Bécsből Kassára ment, onnan pedig 1604. jan. 9-én Erdélybe utazott, hogy a Székely Mózes katonái által feldúlt kolozsvári jezsuita kollégium romjait eltakarítsa. Visszafelé megállt Sellyén, így több, mint egy hónapig távol volt. Egyébként a Provinciálisnak Pázmány elmozdításáról beszél: mivel Pázmány heves természet és már a filozófiatanítás idején is felfigyeltek bizonyos különös nézeteire, egyesek attól félnek, hogy most is hasonló történik. Ezért komolyan kell arra gondolni, hogy leváltsák a katedráról: más hasznos munkát végezhet addig, míg valamennyire « megérik » tehetsége.

A helyzet kezdett elmérgesedni. Jan. 24-én a heti dispután, majd febr. 9-én az ünnepélyes vitán újabb nehéz témák kerültek terítékre: a hitaktus és az ún. hitelőzetek (hihetőségi ítélet és hitre indító áhítat) természetfeletti jellegéről, továbbá a belénköntött természetfeletti készségekről (habitusokról) volt szó. Nemcsak a hivatalos disputákon, hanem azon kívül is, akár a jezsuita közösség előtt, akár magánbeszélgetések során, súlyos összecsapásokra került sor Pázmány és Decker között.

Március első felében Schewichau rektor 19 összefoglaló propozíciót választ ki, amelyekhez P. Decker magyarázó jegyezeteket fűz (ezekből tudjuk, hogy többször személyesen összekülönböztek a kegyelemvita kérdéseiben); ezt a második iratcsomót egy levél kíséretében elküldi Rómába [24].

---

[22] Lásd az 1. cenzúra-dokumentumot. Ezután a cenzúra-ügyhöz tartozó dokumentumokat így jelezzük: CD 1, 2... A három részből álló küldemény « címei » Schewichau rektor kézírásával: « Assertiones, quas P. Petrus Pasman s. theologiae professor mense decembri anni 1603 publice defendit ». « Sequuntur propositiones... » « Excerpta verbatim... ».

[23] CD 4.

[24] CD 2. Ezt a küldeményt a Generális már márc. 20-án nyugtázza, vö. CD 5.

A rektor megjegyzi: e tételek közül Pázmány csak hatot ismer el magáénak (felsorolja őket), amelyeket kereszttel is megjelölt és amelyek diktátumaiban és a dispután megvédett tételeiben is szerepelnek.

Acquaviva generális március 20-i leveleiben nyugtázza az újabb tételeket [25]. A grazi rektornak azt írja, hogy mivel megérkeztek az újabb tételek, alaposabban megvizsgáltatja őket ismét; mindenesetre örül, hogy Pázmány nem mindegyiket ismeri el magáénak. Reméli, hogy Isten kegyelmével és az elöljáró atyai szeretetével az ügy elsimul. Nyugtázza a rektornak azt a megjegyzését is, hogy maga Pázmány arra gondol: lemond tanári beosztásáról és gyümölcsözőn más apostoli munkát végez, amint azt már korábban (a filozófia után Felső-Magyarországon) megkezdte. Ugyancsak márc. 20-án ír a Generális Pázmánynak is: nyugtázza március 1-i levelét [26]. Örül, hogy a gyanúsított tételek közül Pázmány többet nem ismer el magáénak. Ha elküldi levelében említett « *indiculus* »-át, figyelembe veszik a cenzúránál. (Pázmány márc. 6-i dátummal megírta védőiratát, de ezt Grazban visszatartották) [27].

A Generális május 29-én elrendeli, hogy Carillo provinciális vizsgálja ki Pázmány ügyét: állapítsák meg, hogy Pázmány *valójában* mit tanított és azt is, hogy esetleg hogyan vonja vissza őket [28]. A cenzúrát még mindig nem küldik, mert közben megérkezett a harmadik propozíció-gyűjtemény is (« *permultae propositiones sunt* »), vagyis már 87-re szaporodott a kifogásolt és Rómába küldött tételek száma. (Látjuk majd, hogy számos ismétlés van; ezért Pázmány is, mások is csoportosítják őket a véleményalkotásnál).

Carillo provinciális 1604. jún. 21-én számol be az első vizsgálatról [29]. Ez alkalommal az első 18 propozíciót vizsgálták meg, amelyekkel kapcsolatban maga Pázmány már március 8-án elküldte a Generálisnak magyarázatát [30]. Carillo jóindulattal karolja fel Pázmány ügyét: hangsúlyozza jelentésében, hogy a grazi tanár tételeit csak olyan értelemben tulajdonítsák neki, ahogy ő maga megmagyarázta.

Közben azonban Acquaviva generális jún. 20-i levelével útnak indítja a második *ideiglenes* cenzúrát mind a 87 propozícióval együtt [31]; elrendeli az újabb alaposabb vizsgálatot. A Generális belátta, hogy az első cenzúrát

---

[25] CD 6.

[26] CD 5; HANUY-nál (I 755) elírás a *10 martii*, 1° helyett.

[27] Vö. CD 16.

[28] CD 7. A Rómába beküldött tételek harmadik csoportja (CD 3) a jan. 24-i és febr. 9-i disputa 7 tézisét, Pázmány 15 válaszát és jan.-februárban leadott *De Fide*-anyag 10 kivonatát tartalmazza Decker megjegyzéseivel. Pontosan nem tudjuk megállapítani, mikor küldték őket Rómába. A sorszámozás alapján ez a harmadik, a legutolsó küldemény.

[29] CD 12.

[30] Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy vajon Carillo e márc. 8-i levél említésével arra a márc. 6-i levélre gondol-e, amely nem érkezett meg Rómába, mivel Grazban visszatartották. (Vö. C 16).

[31] Levél: CD 8; a két ideiglenes római cenzúra: CD 17 és 18.

tulajdonképpen Pázmány meghallgatása nélkül készítették. (Mivel márc. 6-i levele nem érkezett meg Rómába, nem tudhatták a cenzorok, mi is igazában Pázmány véleménye). Vizsgálják meg tehát Grazban, hogy Pázmány ténylegesen mit tart magáénak a 87 tétel közül és milyen értelemben vallja magáénak a neki tulajdonított véleményeket. A Generális emlékezett Pázmány márc. 1-i (elveszett) levelére, amelyben a grazi tanár azt állította, hogy több tézist hamisan tulajdonítottak neki.

Az első, ideiglenes cenzúra a propozíciókkal együtt júl. 1-én érkezik meg Grazba, ahogy Pázmány júl. 4-i leveléből megtudjuk. Világos, hogy Carillo első jelentése (jún. 21) és a Generális küldeménye (júl. 19-20) keresztezték egymást. Carillo júl. 12-i jelentésében [32] beszámol arról, hogy két összejövetelt tartottak: az elsőt a Provinciális, Wright, Gerrotus, majd Pázmány jelenlétében júl. 5 előtt. Erről beszámolt júl. 5-i levelében, mellékelve Pázmány véleményét is a 87 tételről [33]. A második összejövetel júl. 7-én volt, amikor a rektor és P. Decker is jelen tudott lenni. Mivel a június 21-i levelében már beszámolt a 18 vagy 19 propozícióval kapcsolatos véleményekről, most a 20.-nál kezdi, csoportosítva az azonos tételre vonatkozó kijelentéseket. Jóllehet a rektor és P. Decker egy sor kijelentést Pázmánynak tulajdonítanak (amelyeket a nyilvános vitákon, sőt magánbeszélgetésben állított volna), Pázmány maga csak azokat ismeri el sajátjának, amelyek diktátumaiban és a hivatalosan megvédett tézisekben megtalálhatók. De Carillo hangsúlyozza, hogy Pázmány ezeket is *csak olyan értelemben* ismeri el magáénak, ahogy azt első védőiratában (« prima censura ») a 18 tétellel kapcsolatban, majd pedig júl. 5-i válaszaiban, tehát a 87 tételhez fűzött megjegyzéseiben kifejtette. Carillo tehát két csoportot különböztet meg Pázmány gyanúsított tételeiben: először felsorolja azokat, amelyek írásban is megtalálhatók (diktátumok, tézisek); másodszor azokat a kijelentéseket, amelyeket Pázmány — a rektor és P. Decker szerint — a viták során, nyilvános disputákon vagy magánbeszélgetések során tett. Ez utóbbiakat tanúkkal igazolja. (Rumer, Hagen, Manlius, Santini nevei szerepelnek a tanúk között, a rektoron és Decker kancelláron kívül). Ez utóbbi tételeket Pázmány következetesen tagadja, állapítja meg Carillo, de azért nem lehet a rektort és Deckert semmiféle csalással (*impostura*) vádolni, hiszen ismert mindkettő kiváló jámborsága. Ugyanakkor Pázmányt sem lehet minden további nélkül elítélni, hiszen a felsorolt tételeket lehet így is, úgy is értelmezni. Különben vannak közöttük olyan durva tévedések, hogy csak ostoba és teológiában teljesen járatlan ember állíthatna ilyesmiket. (A dokumentációból kitűnik, hogy Pázmány néha a dispután *ellenvetésként*, de *nem saját véleményeként* állított bizonyos kifogásolt propozíciókat!).

---

[32] CD 13.

[33] CD 15. A jelentés eleje és vége hiányzik; csupán Pázmány megjegyzéseit őrizték meg a cenzúra számára.

A második vizsgálat során szó volt a visszavonás formulájáról is, amint Carillo beszámolójából megtudjuk. Pázmány nem fogadta el Decker formuláját, amelyet egyébként mindhárman túlságosan merevnek tartottak. Carillo mellékeli Decker és Pázmány formuláit. Pázmányé júl. 9-én kelt [34]; tartalma lényegében megegyezik Pázmány júl. 4-i leveléével, amelyet mindjárt ismertetünk. Carillo második jelentéséről még csak egy megjegyzést. A provinciális, aki mindig nagy megértéssel és szeretettel viseltetett Pázmány iránt, levele végén a következőket írja: Ítélje meg P. Generális, hogy vajon Pázmánynak egyáltalán vissza kell-e vonnia olyan tételeket, amelyeket más jezsuita tanárok könyveikben kinyomtattak, vagy Rómában is tanítanak, amint ez diktátumaikból kitűnik. Ha pedig Pázmány a cenzúra kívánalmainak eleget tesz, folytathatja a teológia tanítását. Mindenesetre — fűzi hozzá Carillo — « ez az ügy jó fék lesz neki mindörökre. És hogy Atyaságod örvendjen, tudatom: P. Pázmány naívul bevallotta P. Wrightnak, hogy Isten mindezt azért engedte meg, hogy alkalmat adjon neki az alázatosság gyakorlására, amelyre nagyon szüksége van ».

Pázmány ügye második grazi kivizsgálása idején júl. 4-i levelében [35] feltárja Acquaviva generálisnak lelkiállapotát és összefoglalja álláspontját.

Július 1-én kapta meg a Rómából küldött cenzúrát; szerette volna, ha előzőleg gondosan megvizsgálták volna a *tényt*, vagyis hogy valóban mit tanít ő, nehogy a cenzorok hiába dolgozzanak, illetve, ha figyelembe vették volna védekező iratát, amelyben megmagyarázta, hogy *milyen értelemben* vallja magáénak a tételeket. De egyik sem történt meg. (Láttuk, hogy márc. 6-i védekező iratát visszatartották Grazban!) Ezért most Pázmány — az igazság kedvéért — újra összefoglalja véleményét, éspedig csoportosítva a propozíciókat. De előbb néhány megjegyzést tesz: 1) Nemcsak a most szóbanforgó tételekkel kapcsolatban, hanem általában is kijelenti: mindig kész volt, hogy nemcsak a Generálisnak, hanem bármelyik elöljárójának engedelmeskedjék. 2) Mivel ügye immáron « peres eljárássá » nőtt, amelyről az egész grazi kollégium tud, Isten előtt csak azt ítéli visszavonandónak, amiről világosan látja és lelkiismeretében is úgy ítéli, hogy vissza kell vonnia, vagy ha P. Generális erre utasítja. Jó hírnevét meg kell védenie, hiszen ha kockáztatná, másnak is ártana vele. 3) Nem érti, miért nem taníthatja ő azt, amit más Páterek könyveikben kinyomtattak, és amit mindenfelé terjesztenek. Jogtalanság lenne, ha — Juvenalis szavaival — « a hollóknak megbocsátaná a cenzúra azt, amit nem tűr el a galamboknak ». Egyébként is, mindig nagyobb szabadságot adtak a magánleckékben, mint a könyvekben terjesztett eszméknek. 4) Azokat a tételeket, amelyeket írásban nem rögzített, csak szóban mondott, de amelyekre világosan nem emlékszik, csak

---

[34] CD 14, függelék.
[35] CD 14.

akkor fogadja el magáénak és vonja vissza, ha a vádlók, vagy szükség esetén más tanúk, esküvel erősítik, hogy biztosan hallották. A perben ugyanis kétes esetekben a vádlottnak kell kedvezni (« cum in dubiis semper favendum sit reo »). 5) Mivel jó hírnevéről van szó (a rektor ugyanis mások előtt kijelentette, hogy egyes tanított tételei a hit ellen vannak), úgy ítéli: csak azt kell visszavonnia, ami világosan a Szentírás, az egyházatyák és a zsinatok ellen van, vagy az ellen, amit a rendben jogos okokból előírtak, vagy a skolasztikusok közös véleménye ellen. Mert, ha valamelyik itt említett esetről van szó, Pázmány — Szent Ágoston példáját és mondását követve — kész a helytelen tanítást visszavonni, hiszen nagy bölcsességről tesz tanúságot az, aki helytelen szavait visszavonja. Különben is a tévedhetetlenség az Istenség, nem pedig az emberek sajátja.

Pázmány ezután csoportosítva a fontosabb tételeket, megmagyarázza, hogy mit és milyen értelemben tanított, mi az, amit hamisan és jogtalanul neki tulajdonítanak vagy félremagyaráznak; végül négy pontban foglalja össze véleményét, illetve négy tézist ismer el magáénak [36]. Ezt veszi majd alapul P. de Salas júl. 28-i cenzúrája [37].

Az egész nyár is elmúlik, de Pázmány ügyében nem érkezik meg Grazba a végső római döntés. Acquaviva generális félti Pázmányt; ezért júl. 24-i levelében [38] újra inti Carillo provinciálist, hogy nyugodtan tárgyaljanak vele, és az ügyet buzgó imában ajánlják Istennek. Pázmányt intse majd, hogy a végső döntést fogadja el. Mindenesetre épültek Rómában Pázmány készségén. A Generális júl. 31-i levelében [39] nyugtázza Carillo júl. 12-i levelét (beszámolóját), valamint P. Decker és P. Pázmány visszavonási formuláit. Rómában mindent megvizsgálnak. Nem kell nagy zajt csapni Pázmány körül; nagyon épültek jóakaratán és írásain (levelén és formuláján). Augusztus 8-án a Generális, válaszolva Schewichau rektor júl. 19-i és aug. 2-i levelére [40], megjegyzi: remélhetőleg hamarosan megszületik a végső döntés Pázmány ügyében; még néhány Páter véleményét várják. A levélből kitűnik, hogy a rektornak keménynek tűnt a Generális rendelkezése, ti. hogy igazolnia kellett Carillo provinciálisnak, milyen tételt tulajdonított Pázmánynak. Acquaviva generális hozzáfűzi: a Provinciális ezt jóakarattal tette, mivel Pázmányt lesújtotta az, hogy neki tulajdonítottak olyan tételeket, amelyeket nem val-

---

[36] Ezek tartalmi elemzését lásd Szabó F. tanulmánya IV. részében.

[37] CD 19.

[38] CD 10.

[39] *Austr* 2 I 137: « Cum litteris RV 12. Iulii accepi formulas revocationis P. Dekerii et P. Pasman. Bene autem fecit RV. mittendo omnia ad hoc negotium spectantia, quae hic considerabuntur ut opus erit, et praescribetur quid sit agendum. Non est autem absorbendus P. Petrus, sed agendum quanto minimo strepitu poterit, cum praesertim bonam eius voluntatem e scriptis hactenus videamus, et ob eam rem aedificati sumus... ».

[40] *Austr* 2 I 141.

lott, így pl. a rektor is korábbi írásában. Egyébként maga a Generális kérte a provinciálistól, hogy az egész ügyről informálja.

Szeptember 9-én a Generális azt írja Carillo provinciálisnak [41], hogy a cenzúrát újra elkészítették Pázmány tételeiről, és remélhetőleg a következő postával küldhetik. Csakugyan, 1604. szept. 18-án a Generális küldi a provinciálisnak — egy levél kíséretében [42] — a végleges cenzúrát [43], amely 12 tételt foglal magában, de lényegében arról a hitelemzésre és a kegyelemre vonatkozó négy alapvető állításról van szó, amelyeket Pázmány magáénak vallott és P. de Salas megcenzúrázott. A cenzúra enyhe volt: nem rendelték el a formális visszavonást, hanem csak azt, hogy Pázmány alkalomadtán a kérdéses tételekkel ellentétes (vagyis a cenzúra által kívánt) véleményt képviselje, mintha saját magától megváltoztatta volna véleményét. Ezt feltűnés nélkül megteheti, anélkül, hogy hírneve kárt szenvedne.

Pázmányt nem váltották le a katedráról, jóllehet ezt Acquaviva generális már első levelében kilátásba helyezte. Az ügy Rómában elsimult, de Grazban még tovább izgatta a kedélyeket. P. Generális dec. 18-i levelében utal erre [44]. Nem tetszik neki, hogy Carillo provinciális az engedelmesség nevében silentiumot parancsolt. A nyugodtabb kormányzás végett csak tudják meg az illetékesek, hogy Pázmány megkapta a cenzúrát. Ügyeljenek Pázmányra, hogy a helyes tant kövesse tanításában.

1605. márc. 19-én Acquaviva válaszol Carillo provinciálisnak, aki korábban javasolta, hogy Pázmányt teológiai doktorrá kellene avatni: a cenzúraügy miatt halasszák el még a doktorrá avatást [45]. Amikor 1605 nyarán megkapja a *Diatribá*t, amelyben Pázmány írásban is kijavítja a kifogásolt tételeket, a Generális megnyugszik: minden a cenzúra szerint történt, folytassa tevékenységét — írja Pázmánynak 1605. szept. 10-én — Isten áldásával az elöljáró rendelkezése szerint. Még ugyanaznap P. Wrightnak is ilyen értelemben ír Grazba. Ennek ellenére Acquaviva generális 1605. okt. 29-én még azt írja Carillo provinciálisnak: jóllehet örömmel vette tudomásul, hogy Pázmány szépen halad előre, doktorátusát és ünnepélyes fogadalmait még el kell halasztani [46].

Közben újabb bonyodalom támad: ismét csak P. Decker 1606. jan. 16-án elküldi a Generálisnak Pázmány két gyanús tételét a megtestesülésről: ezeket az 1605. dec. 17-i dispután védte [47]. A Generális 1606. febr. 18-i

---

[41] *Austr* 2 I 142.
[42] CD 11 (= HANUY I 758).
[43] CD 20.
[44] *Austr* 2 I 146-47 (VERESS, *Carrillo* II 384-85).
[45] *Austr* 2 161 (VERESS, *Carrillo* II 385-86).
[46] Az 1605. szept. 10-i levél Pázmánynak: *Austr* 2 I 175 (= HANUY I 764-765). Az 1605. okt. 29-i levél Carillónak: *Austr* 2 I 182. — Vö. ŐRY Miklós bevezetőjét Pázmány Péter, *Krisztus látható Egyházáról, Diatriba Theologica*, 1975, 31. old.
[47] *Germ 180* 104.

levelében nyugtázza a propozíciókat Deckernek [48]; majd ápr. 8-án ír Bécsbe Carillo provinciálisnak: elkészült a két tétel cenzúrája, alkalomadtán, küldik [49]. Végül is 1606. júl. 22-én küldi el a Generális Alber osztrák viceprovinciálisnak [50].

Pázmány 1606. aug. 21-én hosszú levelet ír Acquaviva generálisnak [51]: nemcsak a két tétel cenzúrájával foglalkozik (ezt pár nappal előbb vette kézhez « nagy fájdalommal »), hanem előadja azt is, hogy két évvel korábban a cenzúrára vonatkozó védekező írását Grazban visszatartották. (Ez az 1604. márc. 6-i levél). Pázmány közben konzultor lett a házban; nagyböjt végén véletlenül akadt rá saját levelére; mindjárt megmutatta két idősebb páternak. Most már megértette, hogy — jóllehet 1604-ben kétszer-háromszor keserűen írt a Generálisnak a cenzúra ellen — a cenzorok miért nem hivatkoztak védekező iratára. Nem akar senkit sem vádolni, de csodálkozik azon, hogy többszörös sürgetésére senki sem jelezte, hogy a cenzorokhoz nem jutott el védekező irata. Kétségkívül másképpen ítéltek volna cenzorai, ha akkor megkapják Grazban visszatartott levelét. Egyébként csodálja, hogy most is az ő « kevéssé valószínűnek » minősített tételeit cenzúrázzák, viszont P. Decker hitellenes tantételeit nem kifogásolja senki.

Pázmány későbbi nehézségeire (könyvei cenzúrájára, majd a lelki krízisét okozó erkölcsi gyanúsításokra és rágalmakra) [52] is áll, amit 1606. aug. 21-én írt: « Tudom, hogy ha egyszer már valakit valamilyen ügyben gyanúba fogtak, arra ismét gyanakvással tekintenek, mihelyt a legkisebb árnyék esik rá... ».

Figyelemre méltó a Generális reakciója Pázmány levelére: 1606. okt. 18-án ír Prágába Carillo provinciálisnak [53]. Grazba (ahol már F. Avancinus a rektor) elküldték Pázmány két tételének cenzúráját. « Utána megtudtam, hogy ő nem tanította ezeket, ahogy ezt Atyaságod is tanúsította. És mivel [Ön] azon a véleményen volt: meg kell inteni P. Deckert, hogy megfontol-

---

[48] *Austr* 2 I 219.
[49] *Austr* 2 I 223-24.
[50] *Austr* 2 I 236. Lásd Pázmány válaszát: CD 16.
[51] CD 16.
[52] Lásd erről kötetünkben Lukács L. tanulmányát.
[53] *Austr* 2 I 251. — A Generális már okt. 14-én válaszolt Pázmánynak (*Austr* 2 I 248): nyugtázza aug. 21-i levelét; örül, hogy a két újabb cenzúrázott tétel ellenkezőjét (vagyis a cenzúrától kívánt véleményt) tanítja. A Generális reagál Pázmány panaszára, ti. hogy 1604. márc. 6-i levelét annakidején visszatartották Grazban. Valójában megkapták Pázmány védőiratát is; ezért a Generális csodálkozik, hogy Pázmány azt írja, nem küldték tovább. — Erre magyarázatunk a következő lehet: A Generális (a Kúria) megkapta Pázmány márc. 1-i és júl. 4-i levelét, valamint a 87 tézisre adott válaszát, de nem a márc. 6-i védőiratot, amely 1606-ban Grazban került kezébe. Ezt az is megerősíti, hogy kezdetben a római cenzúra valóban nem veszi figyelembe Pázmány önvédelmét. Kevésbé valószínű, hogy a Generális megkapta a márc. 6-i levelet (védőiratot), de később visszaküldték Grazba, hogy az elöljárók láthassák az ügy kivizsgálásában. Mindenesetre, jelenleg ez a dokumentum nincs meg, vagy lappang.

tan és éretten kell eljárnia a vélemények közlésében, főleg pedig előbb meg kell bizonyosodni arról, hogy tényleg tanítják-e azokat, nehogy békétlenséget okozzanak, Főtisztelendőséged okosan megintheti őt [Deckert], ahogy jónak látja az Úrban... ».

Végre 1606. nov. 29-én a Generális azt írja Prágába Carillo provinciálisnak[54]: Pázmány — kellő előzetes vizsgálat után — leteheti az ünnepélyes professziót. A doktorráavatás már megtörtént 1606. november 4-én. Pázmány az ünnepélyes négyes fogadalmat 1607. ápr. 29-én teszi le Grazban. Még az év augusztus végén a grazi tanár végleg visszakerül Magyarországra, ahol nagy sikerek és újabb nehézségek várják.

[54] *Austr* 2 I 251.

FÜGGELÉK

THEOLOGIA SCHOLASTICA

1-II *De generalibus moralis doctrinae principiis* (Erkölcsi alapelvek)

Traktátus	*Q.S.Th.*	*Gw 569*	*Bp A33 I*	*OO*	*Megjegyzés*
De ultimo fine hominis (Az ember végső célja)	1	—	1r-15r IV	5-29	Nem adta le
De actibus humanis (Az ember cselekedetei)	17-19	—	19r-57r	31-119	»
De peccatis (A bűn)	71-79	—	67r-133r	121-280	»
De peccato originali (Az eredeti bűn)	81-83	—		281-332	»
De proprietatibus pecc. (A bűn tulajdonságai)	84-89	—	136r-171	333-378	»
De gratia Christi (Krisztus kegyelme)	109-113	—	—	—	Kidolgozva — elveszett

2-II *De virtutibus doctrina morum christiana specialis* (Sajátos keresztény erények)

De virtutibus theologicis: (Isteni erények)					
De fide (Hit)	1-16	1-134	176r-186r	379-635	1603. nov. 7.
De spe (Remény)	17-22	135-159	288r-295v	635-667	1604. márc. 26.
De caritate (Szeretet)	23-33	159-267	295v-326r	667-790	1604. máj. 6.
De ecclesiastica libertate (Az Egyház szabadsága) (Perargon)	—	—	327r-336r	791-808	Eredeti fogalmazvány sk
De iustitia et iure (Igazságosság és jog)	57-66	271-281	336r-461v V	13-286	1604. okt. 12.
De religione (Vallásosság)	81-83	—	462r-481r	287-352	sk (?)
III		*Gw 570*	*Bp A33 II*		
De Verbo Incarnato (A megtestesült Ige)	1-18	5r-142r	1r-109v	361-587	1605/6
De Sacramentis in gen. (A szentségekről általában)	60-65	143r-203r	112r-188r	595-752	1606. nov. 7. sk
De Sacramentis in specie (A szents. külön-külön)					
De Baptismo (Keresztség)	66-71	203r-230v	188v-229v VI	5-40	1607. febr. 13. sk
De Confirmatione (Bérmálás)	72	230v-233r	232r-235r	40-46	sk
De Eucharistia (Oltárisz.)	73-75	233r-278r	237r-301v	47-188	1607. ápr. 23. sk

Rövidítések: Q.S.Th. = a quaestio száma a Summa Theologicában
Gw = a Göttweigi kézirat oldal- ill. fóliószáma
Bp A33 = a budapesti kézirat fóliószáma
OO = az Összes Művek latin sorozatának oldalszáma
sk = Pázmány sajátkezű kézirata

DOKUMENTUMOK A CENZÚRA-ÜGYHÖZ

I. Pázmány tételei, amelyeket Grazból Rómába küldtek cenzúrára

1. Assertiones et propositiones... (1603. december)
2. Propositiones P. Pázmány (1604. március)
3. Ex thesibus... responsis... dictatis... (1604. tavasz)

II. Acquaviva rendfőnök levelei

4. Schewichau grazi rektornak (1604. jan. 31)
5. Pázmánynak (1604. márc. 20)
6. Sch. grazi rektornak (1604. márc. 20)
7. Carillo provinciálisnak (1604. máj. 29)
8. Carillo prov.-nak (1604. jún. 20)
9. Pázmánynak (1604. jún. 20)
10. Carillo prov.-nak (1604. júl. 24)
11. Carillo prov.-nak (1604. szept. 18)

III. Carillo beszámolói

12. Vizsgálat a 18 tézisről (1604. jún. 21)
13. Vizsgálat a 87 tézisről (1604. júl. 12)

IV. Pázmány levelei

14. Acquaviva generálisnak (1604. júl. 4)
15. Acquavivának a 87 tézisről (1604. júl. 5)
16. Acquavivának a második cenzúra-ügyben (1606. aug. 21)

V. Római cenzúrák Pázmány téziseiről

17. Első római cenzúra (1604. január)
18. Második római cenzúra (1604. jún. 19)
19. P. de Salas véleménye (1604. júl. 28)
20. Végső cenzúra (1604. szept. 18)

1. Pázmány Rómába küldött tételei (1. csoport) [1]

Graz, 1603. december

ARSI *FG 656/A* (Censurae opinionum I — 1565-1627) 127*r*-131*v*.

[127*r*]

Assertiones, quas P. Petrus Pasman s. theologiae professor mense decembri anni 1603 publice defendit

20. 1 a Universe de omnibus bonis operibus etiam moralibus recte docuit Augustinus caeterique Patres *nullum penitus bonum morale fieri de facto ab homine sine gratiae auxilio, quamvis fieri posse* certissimum sit et ad arbitrii libertatem necessarium.

21. 2 b Iudicium, quo res fidei iudicantur esse evidenter credibiles et secundum rectam prudentiam credendae, sequitur actus voluntatis, quo res fidei acceptantur et ad credendum applicatur intellectus; ita tamen, si Deus *auxiliis gratiae praevenientibus intellectum et voluntatem excitet.* Quae, si absint, motiva illa virtutesque ac miracula non solum nihil proficient, sed officient etiam, inquit recte S. Augustinus; quemadmodum Pharaonis pharisaeorumque exemplis res est notissima.

22. 3 a Nec mirum videri debet *ad hos actus, licet in essentia naturales, auxilium gratiae necessarium,* cum universe, licet eo ipso quod arbitrii libertas illaesa permaneat, *possimus quodlibet bonum morale,* circa quod libere versamur, facere vel non facere, *nullum de facto bonum opus morale fiat a nobis, sine peculiari Dei gratia auxilioque praeveniente.*

23. 4 a Omnis conclusio deducta ex duabus de fide, vel altera de fide altera nota lumine naturali est de fide. *Ad iudicium de credibilitate rerum fidei et piam voluntatis affectionem eliciendam, adeo est necessaria gratia praeveniens Dei,* ut si illa desit, nec externa praedicatio, nec ulla alia motiva, nec si ipse Deus in carne loqueretur, quicquam proficerent. Quin, ut Divus Augustinus ait, etiam officerent.

---

[1] A jezsuita archívumban a bekötéskor ezt a csoportot és a következőt (CD 2) felcserélték; a grazi rektor 19 tétele valójában a második küldemény. A margón található sorszámok jelzik egyrészt az egyes küldemények tételszámát, másrészt folyamatosan számozzák az összes beküldött tételt. Az egyes csoportok (Assertiones... propositiones... excerpta...) megjelölése Schewichau rektor kézírása. — A dokumentumcsoport hátlapján (126*v*) ezek a megjegyzések olvashatók: « Propositiones missae a Rectore Graeci »; « Al P.N. del Roma, che le rivegghino i medesimi PP [padri], che viddero l'altre per ordine del NP [Nostro Padre] ».

Sequuntur propositiones, quas inter disputandum asseruit

[127*v*]

24. 1 a Implicat contradictionem, ut homo de potentia Dei absoluta, solis naturae viribus faciat aliquod opus bonum morale, quantumcunque minimum, sine peculiari Dei gratia auxilioque praeveniente.

25. 2 a Sicut implicat contradictionem, ut haec simul stent, Petrus est praedestinatus, et Petrus est damnatus; ita implicat contradictionem, ut homo faciat aliquod opus bonum morale, et ut sit factum solis naturae viribus, aut sine peculiari Dei gratia, auxioloque praeveniente.

26. 3 a Facilius est laborare ac fodere in agro actione humana non mala, sed indifferente a mane usque ad vesperam; imo et per totam vitam, quam actione moraliter bona reddere depositum vel quodcunque opus bonum morale facere. Unde hoc nunquam fit sine gratia aliqua speciali praeveniente, illud vero solis saepe naturae viribus fit.

27. 4 c Esto, potuerit Deus condere hominem in statu purorum naturalium, hoc est sine gratia quoad entitatem suam supernaturali, tamen ne de potentia Dei absoluta potuit condi homo in statu purorum naturalium sine speciali isto auxilio gratiae praevenientis secundum modum duntaxat supernaturali.

28. 5 d Gratia ista specialis praeveniens consistit in quadam inspiratione et motione congrua, atque ita attemperata voluntati creatae, ut in sensu composito non possit illi dissentire, esto, in sensu diviso possit.

29. 6 c Gratia, quae non est huiusmodi, plus obest quam prodest, nec pro illa oportet vel orare Deum vel gratias illi agere.

30. 7 f Non est in potestate nostra positum habere hanc gratiam. Idcirco peccaverunt angeli et primi homines, quia talem gratiam non habuere. [238*r*]

31. 8 g Doctrina D. Thomae est et veritas, quod nulla datur gratia habitualis, quae sit praeveniens et subsequens, excitans vel adiuvans; sed sola actualis Dei, motio est talis. Quinimo nec certum est nec de fide dare aliquos habitus, et hos multi negant. (In margine a Rectore collegii additur: « Unde solus dicit in baptismo infantium Deum producere actum in eorum anima secundum substantiam similem contritioni, seu in esse qualitatis, licet non in ratione vitalis »).

32. 9 h Doctrina rursus S. Thomae est et veritas, quod dantur actus humani indifferentes in individuo nec boni moraliter nec mali. Tales sunt actus deliberati, qui non fiunt ob bonum honestum, sed propter bonum utile vel iucundum.

33. Fieri nullo modo potest, ut cum aequali gratia praeveniente unus
10 convertatur et alter non, sed semper est maior gratia praeveniens in
I eo qui convertitur; utpote efficax ex se et non a cooperatione voluntatis.

34. Controversia inter S. Augustinum et Pelagium non fuit de gratia
11 praeveniente et adiuvante vel etiam sufficiente; quia, licet initio Pela-
K gius hanc gratiam negaverit, postea tamen semper concessit. Vera au-
tem controversia fuit: An praeter gratiam sufficientem, quam admittebat
Pelagius, requireretur gratia efficax, quae ex se dabat velle et operari.

35. Pelagius admisit gratiam praevenientem esse necessarium ad diligen-
12 dum Deum sicuti oportet; et proximum possibilitatem bene operandi non
L esse a natura, sed a gratia; nec quod attinet ad possibilitatem in quo-
quam dissensit ab Augustino.

36. Falsum est habitum fidei, spei et caritatis habere se ad suos actus
13 per modum potentiae, vel sicuti se habet visus ad oculum, qui sine visu
M non potest videre; cum secundum Augustinum fides se habeat sicut
lumen, quod est in medio.

37. Ecclesia non orat, ut possimus Deum non offendere, vel ut [128*v*]
14 possimus bene operari, sed tantum, ut illum non offendamus et ut bene
N operemur.

38. Patres qui Romae in controversia, quam habet Societas cum domini-
15 canis, disputant, illam sententiam refugiunt, quae asserit gratiam effica-
O cem, ut contra inefficacem distinguitur, non esse efficacem ex aliqua
praedeterminatione physica, sed ex libera voluntatis cum gratia coopera-
tione seu ab effectu; ita nimirum, ut fieri possit, ut ex duobus unus cum
aequali vel etiam minore auxilio praeveniente convertatur et non alter.

39. Quod si sententia ista de gratia efficaci sic denominata ab effectu,
16 Summo Pontifici vel congregationi cardinalium Romae praeponeretur,
P ipsi illam damnarent.

40. Nunquam dominicani efficaciam gratiae eo sensu docuere, quo a
17 nostris illis adscribitur. Nec illi quicquam magis conati sunt, quam ut
Q hanc sententiam a nostris exprimerent.

41. Articuli Michaelis Bay non sunt absolute damnati, sed tantum in
18 sensu ab illo intento. Sed nec potuit quidem Pontifex absolute illos
R condemnare; quandoquidem eorum aliqui habeantur in Augustino et
Concilio Arausicano.

42. 1 a Non solum nullum opus bonum morale est in homine, quod non a gratia proficiscatur sed nec ulla bona cogitatio, quae ad opus moraliter bonum moveat [OO IV 409] [2].

43. 2 a Augustinus cum allatis doctoribus videtur sentire, non esse sine gratia potentiam efficacem in arbitrio nostro ad ullum opus bonum morale etiam minimum, nec ad cognoscendum [129*r*] illum bonum morale cognitione practica et ad opus movente; esto, cognitionem speculativam non neget Augustinus haberi posse sine gratia. Eadem sententia asseritur esse Sancti Thomae. [OO IV 409]

44. 3 Ratio huius a priori est, quia nemo habet in potestate, quid ei veniat in mentem teste Augustino. Nemo operatur de facto quicquam boni moralis, nisi praecedat cognitio boni honesti contemperata voluntati cum illis circumstantiis et impedimentorum remotione, cum quibus vidit Deus consensuram voluntatem. Et nemo habet in sua potestate et viribus arbitrii, ut talis cogitatio cum illis circumstantiis occurrat. Ergo *in viribus naturae non est ea vis per quam de facto operetur bene moraliter, sed indiget gratia per quam offeratur illi talis cogitatio in talibus circumstantiis.* [OO IV 410]

45. 4 Secunda ratio est a posteriori. Irrisoria est petitio secundum sanctos Patres, cum id a Deo petitur, quod in hominis est potestate. Sed in omnibus actibus orandus est Deus, teste Zosimo papa. [OO IV 413-14]

Tacetur [3] conclusio; quae haec esse debeat vel nulla: Ergo nullus actus bonus moralis est in hominis potestate. Atque hoc fuisse intentum auctoris, declarant illa eiusdem verba, quae subdit.

46. 5 Patres solum aiunt stulte peti ab aliis, quod in nostra est potestate. [OO IV 414]

47. 6 Maximum sane est huius sententiae argumentum, quod nulla omnino probabili ratione vel auctoritate nititur contraria sententia. [OO IV 414]

48. 7 Quod Pius V damnat propositionem 27 et 28. Baii, ubi dicit, neminem de suo habere, nisi peccatum etc. huic senten-[129*v*]tiae nostrae non officit. Cum enim illa propositio Baii in terminis iisdem habeatur canone 22 Concilii Arausicani desumpto ex Augustino, non sunt absolute

---

[2] Ezzel azt jelezzük, hogy a budapesti *Opera Omnia* IV. kötetének melyik oldalán olvasható a kérdéses tétel. Mivel Pázmány tényleges diktátumáról van szó, nemcsak a budapesti kéziratban, hanem Falbius göttweigi kéziratában is megtalálható.

[3] A tézisekhez fűzött — beljebb szedett — megjegyzések Deckertől valók.

[4] Ennek az első tételcsoportnak a cenzúráját (CD 17) 1604. január 31-én küldi a Generális a grazi rektornak (CD 4).

damnatae illae propositiones, sed in sensu Baii, qui dicebat omnia opera infidelium et quae non fierent ex caritate, esse peccata, et hominem nil posse agere sine gratia, et quidem iustificante. Denique quia Baius contrariam damnabat sententiam tanquam pelagianam. Quod temerarium, cum altera sententia, in multis academiis publice doceatur. [OO IV 414]

49. 8 Cum Patres aiunt posse quaedam bona, et fieri sine gratia, agunt de bonis naturalibus, commodis secundum carnem, ad conservationem ordinatis; non de moralibus. Ut de cultu vinearum, de amicorum et liberorum amore ex affectu scilicet carnali, et quatenus fiunt propter bonum utile vitae praesentis, absque intentione honestatis ulteriori. Aut certe loquuntur de bonis ex obiecto, quamvis defectu alicuius circumstantiae vitiatis. Quod notavit Augustinus 4 *contra Julianum* cap. 3. dum ait: Possunt aliqua bona fieri, non bene facientibus a quibus fiunt. [OO IV 414]

50. 9 Certum est ad opera moralis etiam infidelium concurrere Deum auxilio suae gratiae. Quia gentiles siquae bona moralia faciunt, licet, ut Paulus ad Romanos 2, naturaliter faciunt, sine beneficio scilicet legis scriptae; non illa tamen faciunt, teste Augustino *De spiritu et litera* cap. 26 et 27, sine gratia. [OO IV 412-13]

> Cum in disputatione publica obiectum fuisset, Sanctum Augustinum simpliciter fateri gentiles pauca quidem, attamen aliqua interdum facere opera quae [130*r*] merito laudamus; et quidem naturaliter sine gratia, respondit nullibi hoc dicere Augustinum. Iussa deinde sunt legi verba Augustini ex illo ipso capite 27. *De spiritu et litera*, in quo sententiam suam fundat. Ubi sic habet Augustinus: *Naturaliter eos dixit, quae legis sunt, facere, non spiritu Dei, non fide, non gratia.* Ad hoc ut responderet, rimam quaesivit, qua elaberetur, dicens, Augustinum loqui de gratia iustificante.

51. 10 Eadem ratione, qua ad quaedam opera moralia infidelium conceditur concurrere gratia, concedi debet concurrere ad omnia. [OO IV 413]

52. 11 a Quod de facto nunquam bene operemur sine gratia non provenit a rebellione appetitus, quae solum difficultatem afferre potest; sed ex ipsa natura causae secundae operantis; quae nunquam operatur, nisi offeratur illi cogitatio congrua, nec naturae nec operibus debita ac proinde gratuita. [OO IV 412]

53. 12 a Eodem argumento ostendit D. Thomas 1-II q. 109 a. 2 ad 1^{m}: Ne quidem primum parentem potuisse quicquam boni facere sine gratia; potestate scilicet efficaci de facto. [OO IV 412]

54. 13 Daemones non ob aliam causam nihil boni unquam faciunt; quam quia efficaci gratia Dei destituuntur. Ergo similiter nec hominem. Quod

a inde confirmatur, quia Prosper in eo solum ponit differentiam inter voluntatem hominum et daemonum, quod homini superest Deo miserante reconciliatio, daemoni vero nulla servata est conversio. [OO IV 412]

55. 14 a Cum Deus ita ordinavit causas secundas, ut congrue moverentur, novam gratiam contulit; gratiam inquam, quam contra Pelagium urgent Patres, qua scilicet ad bonum honestum promoveamur. [OO IV 411]

[130*v*] In his articulis attente consideret lector, illorum auctorem, tametsi verbo concedat hominem naturae viribus posse facere aliquod bonum opus morale, ne cogatur admittere in terminis articulos Michaelis Baii damnatos; re ipsa tamen negare id hominem posse. Hoc enim et rationes ab illo allatae ostendunt, et verba quibus § 3 *Excerptorum* ita concludit: « *Ergo in viribus naturae non est ea vis, per quam de facto operetur bene moraliter, sed indiget gratia, per quam offeratur illi talis cogitatio in talibus circumstantiis* ». Unde et § 2 *Excerptorum* Augustinus et S. Thomas in testes adducuntur, quasi negent in arbitrio nostro esse sine gratia potentiam efficacem ad ullum opus bonum morale etiam minimum; nec ad cognoscendum ullum bonum morale cognitione practica et ad opus movente. Et § 8. Patres, qui asserunt posse hominem quaedam bona facere sine gratia, dicuntur exponendi de bonis naturalibus, et non de moralibus nulla mala circunstantia vitiatis. Censet ergo auctor, ne posse quidem hominem solis naturae viribus facere ullum opus bonum morale, sed ad hoc opus esse gratia Dei praeveniente et proprie dicta. Quod et inde liquet manifeste, quod dicat, ne de potentia Dei absoluta posse haec duo simul consistere; ut opus moraliter bonum sit factum, et quidem solis naturae viribus sine gratia praeveniente. Haec denique causa est, cur idem auctor, articulos Michaelis Baii negat absolute esse damnatos, vel etiam damnari potuisse.

Alterum quoque diligenter est attendendum, quod auctor articulorum Pelagium faciat catholicum, dum asseveranter contendit illum admisisse veram gratiam praevenientem et adiuvantem proprie dictam; nec non [131*r*] gratiam sufficientem in eo sensu, quo illam admisit Augustinus; nec super hoc quicquam fuisse dissensionis inter Pelagium et Augustinum. Quae vero nota inuratur Augustino, et quod dogma illi adscribatur, nihil attinet dicere, quando res ipsa per se clamat.

Tertio, negat auctor Ecclesiam orare, ut possimus bene operari et Deum non offendere; quasi proximam ad haec possibilitatem ex naturae viribus habeamus, et non omnis sufficientia nostra ex Deo sit. Hinc consequenter negat gratiam habere se per modum potentiae, vel sicut visus ad oculum, et affirmat se habere ad instar luminis, quod praesupponit absolutam potentiam. Unde et necessitatem gratiae ad quodcunque opus bonum negat provenire a rebellione appetitus, quae solum difficultatem afferre potest (relicta nimirum possibilitate), sed ex ipsa natura causae secundae operantis; quae nunquam operatur, nisi offeratur illi cogitatio congrua, quae non est in potestate arbitrii creati. Quare pares quo ad hoc facit Angelos et homines, imo et daemones et damnatos; et rursum homines in statu innocentiae et in statu naturae lapsae, sive ea sit

per Christum reparata, sive non. Quo etiam alludit tertia conclusio, in qua solis naturae viribus dicimur posse perficere quodlibet opus bonum morale; nec non articulus septimus, in quo idcirco dicuntur peccavisse angeli et primi homines, quia gratiam congruam non habuere. Vide etiam § 12[m] *Excerptorum.*

Quarto, veram gratiam praevenientem funditus e medio tollit; non solum quia sufficientiam nos habere asserit a natura, sed etiam quia efficacitatem et rationem gratiae praevenientis praecise ponit in extrinsecis ac congruis circunstantiis ita [131*v*] voluntati attemperatis, sicuti praevidit Deus voluntati congruere, ut de facto opus bonum operetur. Atque hinc affirmat § 10 eadem ratione, qua ad quaedam opera moralia infidelium conceditur concurrere gratia, debere itidem concedi, concurrere ad omnia. Hinc rursus in 2 3 et 4 conclusione eo modo requiritur gratia ad piae voluntatis affectionem, qua quis vult credere in Christum, quo ad iudicium de credibilitate rerum fidei. Quia nimirum, esto, demonstrari possint res fidei esse credibiles, illa tamen cogitatio congrua, qua demonstretur et iudicium formetur de credibilitate, non est in hominis potestate, quemadmodum nec congrua motio voluntatis ad credendum. Atque haec quoque causa est, cur negaverit certum esse dari habitus infusos, et cur item negaverit gratiam ullam habitualem esse gratiam praevenientem et adiuvantem. Ac denique, cur dixerit nos solum orare pro gratia ista congrua, et quamcunque aliam plus obesse quam prodesse.

Reliquam errorum concatenationem facile per se doctus lector intelliget. [133*r*]

2. Pázmány Rómába küldött tételei (2. csoport)

Graz, 1604. március

FG 656/A 123r-126v.

Propositiones P. Petri Pasmani[1]

1. † Ipsam piam voluntatis affectionem, quae fidei actum necessario praecedit, in essentia et specie sua supernaturalem esse nihil cogit, ut dicamus.

Habetur verbotenus in 6.a thesi illarum, quas pro menstruis defendit P. Mallius 9 die februarii, et P. Pasman fatetur hunc articulum esse suum.

2. Primus actus secundum substantiam supernaturalis, est actus ille, quo intellectus credit fide divina.

Saepe in terminis et asseveranter ab illo, dum disputationibus praesideret, est prolatus, praesentibus P. Rectore, P. Cancellario et aliis. Sequiturque evidenter et necessario ex primo articulo, quem fatetur esse suum. Sequitur praeterea ex thesi illius septima, 24 ianuarii defensa his verbis: « *De iis actibus, qui fidei actum necessario antecedunt, ut est iudicium de evidentia credibilitatis et pia voluntatis affectio, probabilius asseritur, quod in essentia non sint supernaturales. Quamvis enim negandum non sit posse dari iudicium credibilitatis et piam affectionem supernaturales in essentia; hi tamen non necessario praerequiruntur ante assensum fidei, sed sufficit iudicium prudens ex motivis creatis genitum, ope ac beneficio divinae gratiae in iis circumstantiis offerente huiusmodi motiva, in quibus voluntas est consensura* ».

3. Contritio est quidem secundum substantiam suam supernaturalis, sed attritio solum quoad modum, sicuti quilibet actus moraliter bonus.

Patri Cancellario inter disputandum praesente P. Rectore datus est pro responso. Sed quia dicebatur non pertinere ad theses de fide, quae tunc disputabantur, non fuit ulterius contra hoc disputatum.

4. Sicut implicat contradictionem, ut haec simul stent: Petrus est praedestinatus et Petrus est damnatus, ita implicat contradictionem, ut homo faciat aliquod opus bonum morale, et ut sit factum solis naturae viribus aut sine peculiari Dei gratia praeveniente.

Saepius inter disputandum assertus est hic articulus a praeside, et datus P. Cancellario pro responso in publicis concertationibus.

---

[1] A grazi rektor kézírása. Amint a propozíciók végén megjegyzi: kereszttel jelölte meg azokat, amelyeket Pázmány elismer sajátjának. Mivel más kijelentéseket nem ismert el magáénak, szükséges volt, hogy bizonyítékokat is küldjenek; innen a — beljebb szedett — igazolás az egyes tételek után (ezeket a rektor P. Deckerrel készíttette el).

Sed et saepius privatim fassus est Patri Cancellario (quod res est) hoc necessario consequi ex illo suo principio, quo ad omne opus bonum morale, necessaria est [123*v*] concomitanter gratia congrua in iis circumstantiis oblata, in quibus voluntas est consensura. Unde et in publicis disputationibus addebat, non potuisse hac gratia carere hominem in statu purorum naturalium. In quam sententiam multa habet in dictatis 2-II q. 2 a. 2, ut constat ex *Excerptis* Romam transmissis. Quo etiam spectant verba thesis circa secundum articulum virgulata; nec non thesis sexta ex menstruis 16 decembris propugnatis in haec verba: « Nec mirum videri debet ad hos actus (qui videlicet assensum fidei antecedunt), licet in essentia naturales, auxilium gratiae necessarium, cum universe licet eo ipso quod arbitrii libertas illaesa permaneat, possimus quodlibet bonum morale, circa quod libere versamur, facere vel non facere, nullum de facto bonum opus morale fiat a nobis sine peculiari Dei gratia auxilioque praeveniente ». Et rursus in quinta thesi earum, quae primo omnium disputatae sunt, ita dicitur: « Si enim universe de omnibus bonis operibus, etiam moralibus recte docuit Augustinus, caeterique Patres, nullum penitus bonum morale fieri de facto ab homine sine gratiae auxilio; quamvis fieri posse certissimum sit, et ad arbitrii libertatem necessarium, id multo magis de bonis ad pietatem veramque religionem conducentibus fatendum erit ». Praeterea ponderentur verba septimae thesis earum, quae defensae sunt 24 ianuarii, quae sic habent: « Verius est actum fidei theologicae esse supernaturalem in sua essentia et non solum in accidentali aliquo modo, ad quem proinde gratia praeveniens, quae in congruis cogitationibus et piis affectionibus indeliberatis consistit, licet necessaria sit, non est tamen sufficiens; sed praeterea adiuvans gratia ab hac diversa necessaria est, per quam Deus ut principalis causa simul cum potentia naturali ut instrumento physice operetur ». Haec ibi, et saepe talia in dictatis. Quo itidem pertinet nonus articulus.

5. Gratia ista specialis praeveniens consistit in quadam inspiratione et motione congrua atque ita attemperata voluntati creatae, ut in sensu composito non possit illi dissentire, esto in sensu diviso possit. [124*r*] Estque. Haec gratia praeveniens solum secundum modum suum supernaturalis, non vero quoad substantiam suam; nec praeter hanc voluntati necessaria est alia gratia praeveniens secundum substantiam suam supernaturalis ad pium credulitatis affectum, seu ad velle credere, quod est proxima dispositio ad credendum. Licet ipsum credere sit supernaturale quoad substantiam. Non quod ad illud sit necessaria gratia praeveniens secundum substantiam supernaturalis, sed quod ad ipsum requiratur praeter gratiam praevenientem et adiuvantem ex modo suo supernaturalem, gratia adiuvans secundum substantiam supernaturalis.

Ex iam annotatis manifeste habetur, et saepe datus est pro responso.

6. Ultima dispositio ad actum fidei divinae, seu ipsum velle credere, non est aliter ordinis supernaturalis, quam per gratiam istam praevenientem et adiuvantem secundum modum suum supernaturalem; quae etiam gratia ad quemcunque actum bonum moralem est necessaria.

Et hic similiter datus saepe est pro responso, et ex supra recitatis necessario deducitur. Quin et huc spectat, quod habet in dictatis 2-II q. 2 a. 8 Dubio 2 Dico 1, ubi falsum esse ait, quod dicunt theologi, dispositionem cum forma debere esse eiusdem ordinis in essentia. De quo latius in *Excerptis* Romam transmissis.

7. Non requiritur, ut ultima dispositio ad actum fidei sit eiusdem ordinis supernaturalis quoad substantiam cum actu fidei.

Rursus hic frequenter cum asseveratione datus est pro responso. Et manifeste sequitur ex eo, quod propugnatur in thesibus, et saepe in dictatis inculcatur, actus illos, qui antecedunt assensum fidei divinae non esse supernaturales secundum suam substantiam, sed solum quoad modum, seu congruam motionem; ipsum itidem pium affectum credulitatis et velle credere, quo imperatur assensus fidei, esse duntaxat hoc modo supernaturalem ex congruis circunstantiis. Atqui velle credere fide divina, ut oportet, est ultima dispositio ad assensum fidei, quem ait esse supernaturalem in substantia. Censet ergo [124*v*] ultimam dispositionem ad actum fidei non debere esse eiusdem ordinis supernaturalis quoad substantiam. Quo pertinet illa eius ex dictatis in superiore articulo recitata assertio: « Falsum esse, quod dicunt theologi, dispositionem cum forma debere esse eiusdem ordinis in essentia ».

8. Haec gratia, seu congrua motio ad quemlibet actum moraliter bonum necessaria, est gratia proprie dicta, quam negavit Pelagius, et quam sancti Patres contra Pelagium agnoscendam statuerunt.

Saepius et publice et privatim assertus est hic articulus. Et quod haec sit mens auctoris, aperte liquet tum ex eo, quod ad pium credulitatis affectum et actus, qui antecedunt assensum fidei et ad attritionem, non aliam requirat gratiam, quam istam congruam motionem. Constat vero Patres et Concilia ad dictos actus requirere gratiam proprie dictam, quam negabat Pelagius. Tum quia et in dictatis saepe locis praenotatis et in disputationibus in hunc sensum est interpretatus canones Concilii Arausicani et Tridentini, nec non dicta S. Augustini et aliorum patrum contra Pelagii haeresim, gratiae necessitatem astruentium.

9. Controversia inter Sanctum Augustinum et Pelagium non fuit de gratia praeveniente et adiuvante vel etiam sufficiente; quia licet initio Pelagius hanc gratiam negaverit, postea tamen concessit. Vera autem controversia fuit: An praeter gratiam sufficientem, quam admittebat Pelagius, requirebatur gratia efficax, quae ex se dabat velle et operari.

In prima disputatione menstrua, praesente P. Rectore, P. Del Rione et pluribus aliis magna cum asseveratione articulum illum protulit. Pro quo diu et multum inter ipsum et P. Cancellarium altercatio extitit; Patre Cancellario oppositum demonstrante ex Augustino de haeresibus, haeresi 88 et nominatim ex cap. 6 libr. 4 contra 2 epistolas Pelagianorum; cuius haec tunc verba recitata sunt: [125*r*] « Dicunt (pelagiani) gratiam adiuvare uniuscuiusque bonum propositum. Hoc sine scrupulo acciperetur catholice dictum,

si non in bono proposito meritum ponerent; si intelligerent et confiterentur etiam ipsum bonum propositum, quod consequens adiuvat gratia, non esse potuisse in homine, si non praecederet gratia ». Ex quibus verbis contendebat P. Cancellarius Augustinum astruxisse necessitatem gratiae praevenientis contra Pelagium, contra vero fidenter asseverabat alter, nunquam (nisi forte in initio) controversiam fuisse inter catholicos et Pelagium vel pelagianos de gratia praeveniente.

10. Semper maior est gratia praeveniens in eo, qui convertitur vel bene operatur, quam in eo, qui hoc non facit; utpote efficax ex se et non a cooperatione voluntatis.

11. Quod si sententia ista de gratia efficaci sic denominata ab effectu Summo Pontifici proponeretur, ipse illam damnaret, nec quicquam magis conati sunt Dominicani, quam ut hanc sententiam a nostris exprimerent.

Quod utramque assertionem et dixit et defendit, tot esse testes possunt, quot fuere auditores.

12. Habitus, qui in voluntate requiritur ad credendum fide divina, non est in substantia sua supernaturalis, nec essentialis virtute fidei theologicae. Nec pius ille credulitatis affectus, illuminatio et inspiratio Spiritus Sancti, quam ad hoc requirunt Concilia, ut velit homo credere, est secundum substantiam supernaturalis.

Articulum hunc et saepe defendit et docuit. Testatur id thesis septima 24 ianuarii defensa, cuius verba posita sunt Annotatione ad articulum primum. Testantur idem haec illius verba in dictatis 2-II q. 2 a. 2 Dubio 2 Dico 5°: « Pia voluntatis affectio necessario praecedens actum credendi non est supernaturalis in essentia, licet ad eam necessaria sit interna Dei gratia. Quod ibi [125*v*] late probatur; et q. 4 a. 1 Dubio 3 Dico 1° haec habet: « Actus voluntatis, quo imperatur assensus fidei, necessarius est ad credendum. Hic autem voluntatis actus duplex esse potest, ut supra dixi, quidam naturalis, alter in essentia supernaturalis. An habitus, qui datur in voluntate ad imperandos actus fidei, sit supernaturalis in substantia, ex iis quae de actu piae affectionis supra dixi, facile est iudicare. Valencia et Molina innuunt, non esse supernaturalem. Soarius ait actum voluntatis supernaturalem esse et consequenter habitum. Sed non explicat, an sit supernaturalis in substantia, vel tantum quoad modum. Nec vidi ullum, qui expresse dicat hunc habitum supernaturalem esse in substantia ». Haec in dictatis; ubi tamen Molinae et Valenciae et Soario non bene talis affingitur sententia.

13. Gratia praeveniens, per quam intellectus et voluntas constituuntur in actu primo, seu proxime potentes credere, sperare, diligere, aut poenitere sicuti oportet, non est secundum substantiam suam supernaturalis.

Magna saepe asseveratione et fiducia hic articulus et assertus et defensus est in publicis responsionibus.

14. Non est certum angelos non fuisse creatos ante mundum hunc corporeum. Omnes graeci patres asserunt illos creatos ante mundum.

Propugnante theses menstruas P. Mallio, praesente P. Jonstono, assertus est hic articulus; et Cancellario dicenti in Concilio Lateranensi oppositum contineri et haberi in capitulo *Firmiter* de Summa Trinitate et fide catholica, respondit falsum esse, nec hoc ibi haberi. Testatur id P. Mallius praeter alios, qui illas theses praeside Patre Pasmanno propugnabat.

15. † Probabilius est dari habitum fidei permanentem, qui sit principium actuum credendi. Et re vera omnia Sacrae Scripturae loca, [126*r*] quae de fidei necessitate adferuntur, intelligi possunt de actu fidei, et omnes definitiones Tridentini Concilii recte explicari possunt, etiamsi ne in parvulis quidem reperiatur huiusmodi habitus.

16. † Dici posset produci a Deo qualitatem illam, quam nos producimus per actum dilectionis Dei, saltem in ratione qualitatis, si non in esse vitali, per quam iustificentur, et etiam corrupta postea illa qualitate manebunt in statu iustitiae, ut peccatores in statu peccati propter actum praeteritum non retractatum.

17. † Non potest ratione efficace ostendi dari habitum fidei infusum.

Admittuntur, quia de verbo ad verbum in dictatis habentur.

18. † Non est certum, sed solum probabile angelos in via habuisse fidem. Illud enim ad Haebreos 11: « Sine fide impossibile est placere Deo » locum non habet in angelis, sed in solis hominibus.

Non esse certum, sed solum probabile angelos in via habuisse fidem, admittitur, quia illud in dictatis diserte habetur. Sed negatur altera pars, nimirum illud Haebr. 11: « Sine fide impossibile est placere Deo », dictum esse non habere locum in angelis, sed in solis hominibus. Hoc vero dixit in menstruis disputationibus Patris Mallii, audiente P. Jonstono, et urgente P. Cancellario illud Apocalypsis 21. Eadem est mensura hominis, quae est angeli, respondit non sic debere intelligi, quasi pervenire debuerint angeli in caelestem beatitudinem per fidem, spem et caritatem.

19. † Idem intellectus non potest simul habere de eodem obiecto actum fidei et evidentiam in attestante. Quod si angelus ille, cui Deus revelavit mysteria fidei, habuit evidentiam in attestante, non potuit cum tali evidentia habere actum fidei divinae. [126*v*]

Hic quia admittitur, non eget probatione, et praeterea habetur in dictatis, et bis defensus est, semel in menstruis et semel in hebdomadariis concertationibus.

Nudis his propositionibus ita subscripseram [2]:

Has propositiones nolim defendi, donec R.P.N. Generalis aliud censuerit, quia his contrariae communiores, certiores et tutiores sunt, quibus homini religioso et veritatem amanti potius insistendum.

Quia vero P. Petrus Pasman non nisi 1 15 16 17 18 19 suas agnovit, quae etiam cruce signatae sunt, et verbotenus in suis dictatis et thesibus habentur, reliquas in disputationibus publicis saepius et constanter affirmavit et sua verba astute notata fuisse questus est, necesse fuit R.P.V. etiam probationes mittere, ut constituat, quod in Domino placuerit.

R.P.V. indignus in Christo servus et filius
Gisbertus Schewichavius [3]

[2] Innentől a rektor kézírása.

[3] Ezt a tételcsoportot a Generális 1604. márc. 20-i leveleiben nyugtázza (CD 5, 6). Cenzúráját csak jún. 20-án küldi Grazba (CD 8 és 18).

3. **Pázmány Rómába küldött tételei** (3. csoport)
Graz, 1604 tavaszán [1]
FG 656/A 133*r*-141*r*.

Ex thesibus P. Petri Pasmany

56. 1 Licet graves auctores fateantur de fide non esse, actum fidei esse supernaturalem in essentia, verius tamen est actus fidei theologicae esse supernaturalem in sua essentia, et non solum in accidentali aliquo modo; ad quem proinde gratia praeveniens, quae in congruis cogitationibus et piis affectionibus indeliberatis consistit, licet necessaria sit, non est tamen sufficiens, sed praeterea adiuvans gratia ab hac diversa necessaria est per quam Deus ut principalis causa simul cum potentia naturali ut instrumento physice operetur.

57. 2 De iis autem actibus, qui fidei actum necessario antecedunt, ut est iudicium de evidentia credibilitatis et pia voluntatis affectio, probabilius asseritur, quod in essentia non sint supernaturales. Quamvis enim negandum non sit, posse dari iudicium credibilitatis et piam affectionem supernaturales in essentia, hi tamen non necessario praerequiruntur ante assensum fidei, sed sufficit iudicium prudens ex motivis creatis genitum, ope ac beneficio divinae gratiae, in iis circunstantiis offerente huiusmodi motiva, in quibus voluntas est consensura.

58. 3 Actus fidei sunt assensus intellectus propter auctoritatem Dei revelantis per se et propter se creditam eliciti; eorum diversitas specifica tam est varia, quam est obiectorum, quibus per actus huiusmodi assentimur. Qui actus tamen omnes, etsi specie infima diversi sint, subalternam tamen ab obiecto fidei formali desumunt et ab eodem habitu supernaturali producuntur.

59. 4 De fide est, neminem sine gratia credere posse ut oportet. An vero actus fidei in essentia supernaturalis sit, doctores dissentiunt. Nos probabilius supernaturalem esse arbitramur. Ad quem eliciendum non satis est divina gratia praeveniri hominem, sed a Deo etiam tanquam principali agente efficienter et physice necesse est concomitanter adiuvari.

60. 5 Iudicium de evidentia credibilitatis, ipsa etiam pia voluntatis affectio, fidei actum necessario praecedens, etiamsi sine peculiari Dei gratia et beneficio haberi non possint, in essentia tamen et specie sua, supernaturalia esse nihil cogit ut dicamus. [133*v*]

---

[1] Pontosan nem tudjuk megállapítani, mikor küldte el a grazi rektor ezeket az újabb tételeket Rómába. Mindenesetre későbbiek a második csoportnál (az Archivumban is külön jelölték e harmadik csoportot); a Generális május 29-i leveléből (CD 7) látjuk, hogy e dátum előtt megérkeztek: a « nagyon sok propozíció » (« permultae propositiones ») miatt elhalasztja a cenzúra küldését, és vizsgálatot rendel el Grazban.

61. Item intellectus non potest simul habere actum fidei et scientiae
6 de eodem obiecto, neque evidentiam attestantis aut claram Dei visionem una cum fide actuali, nisi de absoluta Dei potentia habere.

62. Etsi multi auctores graves doceant, non esse de fide neque definitum ab Ecclesia, quod dentur habitus infusi supernaturales, probabilius
7 tamen est, dari habitum fidei permanentem in intellectu, qui sit principium actuum, supernaturalem in essentia, proinde non acquisitum, sed infusum a Deo.

Ex responsis eiusdem

63. Habitus, qui in voluntate requiritur ad credendum fide divina, non
1 est in substantia sua supernaturalis, nec est essentialis virtuti fidei theologicae. S. Thomas q. 14 de veritate art. 3. ad 10.m, dum illum habitum voluntatis dixit fidei esse essentialem, improprie locutus est.

64. Ad credendum fide divina sicut oportet ad iustificationem, non est
2 opus ulla gratia praeveniente secundum substantiam supernaturalis sive ex parte intellectus, sive ex parte voluntatis; sed sufficit gratia adiuvans secundum substantiam supernaturalis cum motione congrua ordinis naturalis.

65. Primus actus secundum substantiam supernaturalis est actus ille,
3 quo intellectus credit fide divina. Imperium autem voluntatis, quod antecedit et imperat actum credendi, est secundum substantiam naturale, nec ullam requirit gratiam supernaturalem secundum substantiam, sed solum quoad modum; congruam nempe motionem, qualis requiritur ad quemvis actum moralem bonum.

66. Nec pius ille credulitatis affectus, illuminatio et inspiratio Spiri-
4 tus Sancti, quam ad credendum praerequirunt concilia, est secundum substantiam supernaturalis. Nec dat possibilitatem simpliciter, sicuti habitus per se infusi, sed est eiusdem ordinis et perfectionis intrinsecae cum quacunque congrua motione ad bonum honestum. [134*r*]

67. Tale imperium, quo volumus credere fide divina, non est intrinsece
5 perfectus imperio, quo volumus credere fide humana, sed solum extrinsece, quatenus ordinatur ad actum perfectiorem. Sicuti imperare principi est nobilius, quam imperare servo.

68. Ultima dispositio ad actum credendi non debet esse eiusdem ordinis
6 supernaturalis quoad substantiam cum actu credendi.

69. Contritio est secundum substantiam supernaturalis, attritio solum
7 quoad modum, quemadmodum quilibet actus moraliter bonus.

70. Angelos non fuisse creatos ante mundum, non est certum; quinimo
8 omnes graeci Patres asserunt, illos creatos ante mundum hunc corporeum.

Cum [2] obiiceretur, Concilium Lateranense sub Innocentio tertio, in quo id quadringentos circiter ante annos fuit disertis verbis declaratum, quae declaratio habetur in capitulo *Firmiter* de summa Trinitate et fide catholica his verbis: Creator omnium visibilium et invisibilium, spiritualium et corporalium, qui sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam, spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam etc. Negavit hoc ibi haberi. Non erat ad manum Codex, qui legi posset; proinde dissimulatum fuit in menstruis concertationibus.

71. Non est certum angelos habuisse fidem, quando erant viatores. Illud
9 Apostoli ad hebreos XI. cap. « Sine fide impossibile est placere Deo », locum non habet in angelis, sed in solis hominibus.

Haec assertio pugnat non solum cum communi sententia theologorum, verum etiam cum tertia propositione ex definitis in Secunda Secundae, quae sic habet: « Fidem eiusdem specie cum nostra habuerunt angeli [3] ».

72. Illud Apocalypsis 21 « Eadem mensura hominis, quae est et angeli »,
10 non sic debet intelligi, quasi angeli pervenire debuerint in caelestem beatitudinem per fidem, spem et caritatem; per quae ad salutem pervenire debent homines. [134*v*]

73. Si angeli habuere evidentiam articulorum fidei in attestante, vel si
11 certo scivere Deum proposuisse ipsis articulos fidei, nunquam potuere cum tali evidentia habere actum fidei. Sed nec B. Virgo, quamdiu scivit se esse virginem et peperisse Christum, potuit veraciter dicere: Credo Christum natum ex virgine.

74. Interrogatus: An supremus angelus, qui caeteris inferioribus pro-
12 posuit articulos credendos non habuisset evidentiam in attestante, qua illi constabat a solo Deo illos sibi fuisse propositos; respondit primo: Non esse certum, angelis fuisse propositum aliquid credendum necessitate medii; secundo: verisimilius esse, quod, si aliquid fuit illis propositum credendum sive necessitate medii, sive necessitate praecepti; per aliquem ex inferioribus angelis propositum sit omnibus angelis credendum tam inferioribus quam superioribus. Nec obstare dixit illud vulgatum axioma theologorum: Angelos inferiores illuminari per superiores; quia intelligendum, inquit, est in naturalibus, non in supernaturalibus.

75. Rursum interrogatus: Quî fidem habere potuisset angelus ille infe-
13 rior, cui Deus articulos revelaverat caeteris proponendos et ab omnibus credendos, respondit: Illum nescivisse, quis sibi illos proposuisset;

---

[2] P. Decker magyarázatai itt és a következőkben is beljebb szedve.
[3] Lásd *Mon. Paed.* V p. 318 (*Ratio Stud.* 1591 II).

fuisset ne Deus vel angelus. Et potuisse initio scire, Deum sibi illos revelasse, et postea non recordari. Obiicienti deinde, angelum non potuisse tam cito oblivisci, quandoquidem sexto die creatus sit homo et in peccatum prolapsus et quidem a serpente angelo, qui iam tum peccaverat seductus, respondit: Non esse certum quod angeli non sint creati ante mundum; quia omnes patres graeci docuerunt illos creatos ante mundum.

Haec doctrina praeter illa, quae continet paradoxa omnibus obvia, adversatur etiam tertiae propositioni definitae ex Secunda Secundae quae sic habet: « Fidem eiusdem speciei cum nostra habuerunt angeli », prophetae et apostoli; licet ipsis forte fuerit evidens, Deum esse, qui mysteria revelabat. [135*r*]

76. 14 Fides non est fundamentum totius aedificii spiritualis christiani hominis. Neque hoc unquam dixit Apostolus, qui tantum dixit illam esse hypostasin rerum sperandarum. Ante spem autem, imo et ante fidem et actum fidei, vel etiam piae credulitatis affectum, sunt aliae dispositiones ad gratiam. Omnis enim actus moraliter bonus est dispositio propria dicta ad gratiam.

77. 15 Et licet eo ipso, quod arbitrii libertas illaesa permaneat, possimus quodlibet bonum morale, circa quod libere versamur, facere vel non facere, nullum tamen de facto bonum opus morale fit a nobis sine peculiari Dei gratia auxilioque praeveniente.

Excerpta ex dictatis eiusdem [4]

78. 1 Rationes adferunt authores varias, cur necessaria sit actualis fides supernaturalis necessitate medii, et imprimis illam, quod fides sit dispositio, fundamentum et initium salutis et iustificationis. Fundamentum autem et aedificium debent esse proportionata; et eiusdem ordinis debet esse dispositio cum forma, ad quam disponimur. Atque ita, si salus est supernaturalis, etiam fides. Sed huius rei unica et sola ratio est divina voluntas. Nam nec dispositio cum forma debet esse eiusdem ordinis in essentia etiam in naturalibus. Dispositiones enim materiae ad animam rationalem corporeae sunt, non spirituales; similiter opera bona moralia ex gratia facta etiam in haereticis et infidelibus sunt dispositiones remotae ad fidem et gratiam. [OO IV 544-45] [5]

Ubi notet lector idcirco destrui ab auctore vulgatum axioma theologorum: « Dispositio debet esse eiusdem ordinis cum forma; et: « Fundamentum debet proportionari aedificio », ut hanc suam

---

[4] Ez az alcím, miként a következő is: (« Theses oppositae P. J. D... ») Schewichau rektor kézírása.

[5] A budapesti *Opera Omnia* IV. kötetében ezeken a lapokon találhatók a tételek.

astruat sententiam, qua affirmat pium credulitatis affectum et ipsum velle credere, quod est ultima dispositio ad actum fidei divinae, non esse actum supernaturalem secundum substantiam, [135*v*] sed solum quoad modum ex congrua motione, quemadmodum est supernaturalis quilibet actus bonus moralis; ac nominatim velle credere fide humana. Item, ut defendat attritionem, quae cum sacramento sufficit ad iustificationem, non esse supernaturalem quoad substantiam vel aliter, quam sit minimum quodcunque opus moraliter bonum. Unde consequens est, hominem solis naturae viribus posse iustificari cum sacramento. Rursus, ut defendat, ne quidem ad actum fidei divinae, seu ad credendum requiri ullam gratiam praevenientem ordinis supernaturalis quoad substantiam, sed congruam duntaxat motionem, qualis etiam requiritur ad fidem humanam; cum hoc discrimine, quod actus fidei divinae requirat insuper gratiam adiuvantem supernaturalem secundum substantiam. Ex quo rursus stabiliretur alterum eius principium: Nulla esse opus gratia praeveniente secundum substantiam supernaturali ad credendum, sperandum, diligendum et poenitendum, sicuti oportet. Denique sequeretur, verum esse et illud eius assertum: Habitus infusos non se habere per modum potentiarum, nec per illos constitui nos in actu primo et proxima possibilitate ad operandum.

79. 2 Etsi multi auctores graves doceant, non esse de fide, nec definitum ab Ecclesia, quod dentur habitus infusi supernaturales, probabalius tamen est dari habitum fidei permanentem, qui sit principium actuum credendi. Et revera omnia Sacrae Scripturae loca, quae de fidei necessitate adferuntur, intelligi possunt de actu fidei. Omnes etiam definitiones Tridentini Concilii recte explicari possunt, ut inquit Asturacensis et Medina, etiamsi ne in parvulis quidem reperiatur habitus huiusmodi. Dici posset, produci a Deo qualitatem illam, quam nos producimus per actum dilectionis Dei, saltem in ratione qualitatis, si non in esse vitali, per quam iustificentur, et etiam corrupta postea illa qualitate, manebunt in statu iustitiae, ut peccatores in statu peccati propter actum praeteritum non retractatum. Nihilominus probabilior est nostra sententia etc. Ratio, qua id solet probari: « Sine fide im- [136*r*] possibile est placere Deo »; at pueri baptizati placent Deo, et non habent fidem actualem vel acquisitam, ergo habitualem infusam. Sed hoc est parvi momenti. Apostolus enim ibi loquitur de fide actuali. Concludit, non posse ratione efficaci ostendi dari habitum fidei infusum. Nam habitus fidei non est simpliciter necessarius ad credendum. Potest enim Deus elevare potentiam absque habitu, et de facto definit Concilium Tridentinum sess. 6 cap. 6, ante iustificationem praecedere actum fidei; cum tamen habitus fidei non infundatur, nisi in ipsa iustificatione, ut capite 7 innuit Tridentinum, et infra probabo. Unde Durandus in 2. d. 28 q. 1 n. 7 docet habitum fidei non esse necessarium propter assensum absolute acceptum, sed tantum ad hoc, ut intellectus facile assentiat contra duriciam intellectus et firmiter contra errorem intellectus. Etsi autem Molina hoc improbet, tamen assignare non potest aliam necessitatem habituum operativorum infusorum, quam ut per illos facilius et quo-

dammodo connaturalius operemur. Id quod eodem modo probandum est, quo de habitibus acquisitis. Quod enim Molina ait, intellectum informatum habitu fidei cum solo concursu generali sufficientem esse ad eliciendum actum fidei supernaturalem, verum non est. Intellectus enim adhuc manet in potentia oboedientiali passiva et activa ad talem actum producendum in seipso. At potentia oboedientialis passiva soli Deo tanquam causae principali subordinatur. Unde tandem concludit contra Molinam, non posse habitum fidei esse causam principalem actus fidei elevantem intellectum, ut per potentias oboedientiales tanquam instrumentum producat actum fidei. [OO IV 565-66]

> Ubi notandum primo, auctorem istorum idcirco tam crebro et in thesibus et in dictatis inculcare, multos auctores graves negare habitus infusos, etsi probabilius sit dari illos; quia cum in prima disputatione sua id in dubium revocasset, hocque velut problematicum esse voluisset, monitus fuit a P. Rectore, ne rem illam faceret [136*v*] dubiam, cum certum sit, praesertim post Concilium Tridentinum, dari habitus infusos, qui iustis permanenter inhaereant, et oppositum sit periculosum. Proinde non tantum probabile, sed certum esse ac fidei proximum dari huiusmodi habitus. Notandum secundo, valde periculose proponi in hisce partibus lutherana haeresi infectis, quod omnia Sacrae Scripturae loca et concilia possint intelligi de actu fidei, spei et caritatis, et quod hi actus insint etiam parvulis, etsi forte non in esse vitali. Quod figmentum absurdius est illo Lutheri, quo asserit, parvulos cum baptizantur, actualiter credere et intelligere. Nam quod asserit Lutherus, etsi de facto sit falsum, tamen non implicat contradictionem. Unde et in Ioanne Baptista simile quid ex privilegio admittimus. At vero, ut actus fidei, spei et caritatis communicentur infantibus absque ratione vitali, quae ipsis est intrinseca, contradictio est manifesta. Ut omittam, sic quoque lapidibus et truncis ac formicis posse communicari fidem, spem et caritatem, imo et visionem beatificam. Tertio quod ait, dici posse iustos corrupta ista qualitate, manere in statu iustitiae, eodem modo, quo peccatores in statu peccati, propter actum praeteritum, non retractatum; quorsum vergit, nisi ad imputativam iustitiam per denominationem extrinsecam absque sanctificatione et renovatione interioris hominis, et sine iustitia proprie dicta et inhaerente! Quae omnia Scripturae et conciliis, praesertim Tridentino, nimium quantum repugnant, et periculosissime animis iuvenum in hoc seminario ex omnibus prope nationibus septentrionalibus collecto instillantur, ac titulo novitatis placent. Neque vero huic occurritur malo per hoc, quod opposita sententia probabilior esse dicitur. Nam et hoc frigide admodum dicitur et coacte; et deinde concluditur, non posse ratione efficaci ostendi, dari habitus infusos. Taceo hic, quam iniuria vapulet Molina; cui tamen saepe [137*r*] malum hoc illi? Nam author ubicunque potest Molinam vellicat, Bannesium vero honorifice compellat.

80. 3 Pia voluntatis affectio necessario praecedens actum credendi non est supernaturalis in essentia, licet, ut supra dixi, ad eam necessaria sit interna Dei gratia. Nec aliud puto voluisse Soarium 3 p. q. 7 a. 3, ubi

hunc actum vocat supernaturalem non alio modo, quam quo definitum est in Concilio Arausicano, hanc piam affectionem esse a Spiritu Sancto. At ibi non est definitum, esse supernaturalem quoad substantiam, sed solum fieri ex gratia. Vel enim haec voluntas ideo esset supernaturalis in essentia, quia ad eam gratia Dei necessaria est. Et hoc non. Siquidem de facto in omnium sententia multa bona moralia fiunt ex gratia. Quicquid autem de facto fit ex gratia, ad illud necessaria est gratia, saltem necessitate concomitante. Vel quia habet formale obiectum supernaturale, a quo diximus sumi debere supernaturalitatem actus. Et ne id quidem. Nam licet, si quis vellet credere propter honestatem supernaturalem actus fidei, id est propter honestatem, quae est in actu, quo credimus propter auctoritatem per se creditam, illa voluntas re vera supernaturalis foret in essentia, quam supernaturalitatem sumeret ab honestate supernaturali; ita ut talem actum nos viribus naturae non tantum non eliciamus, sed nec possimus quidem complete, sed tantum instrumentaliter elicere. Ante assensum tamen non est necessarius actus voluntatis ex hoc motivo formali huius honestatis elicitus, sed sufficit, ut quis vellet [velit] credere eo solum, quod practice iudicet per lumen naturale excitatum a Deo in iis circumstantiis, in quibus videt intellectum assensurum, honestum esse credere Deo absque expressa consideratione honestatis supernaturalis, quam habet actus fidei, ex eo quod fit propter auctoritatem Dei per se creditam. [OO IV 529-30]

Frustra pro hoc articulo allegatur Soarius, qui ubique hanc doctrinam condemnat; quin et illo ipso loco, qui hic recitatur, affirmat, duos actus concurrere ad fidem, unum voluntatis et alterum intellectus, et utrumque supernaturalem et infusum. Pro quo etiam testes excitat Patres Concilii Arausicani. Ex quo alterius recte colligit, duos habitus infusos esse necessarios; quod auctor horum articulorum negat. Falsum praeterea est et periculosum dicere, quod Concilium Arausicanum ad velle credere nullam requirat gratiam secundum speciem vel substantiam suam supernaturalem, sed congruam duntaxat motionem, qualis reperitur in quolibet opere moraliter bono, et in velle credere fide humana. Verba enim Concilii cap. 5 haec sunt: « Si quis sicut augmentum, ita etiam initium fidei, ipsum credulitatis affectum, quo in eum credimus, qui iustificat impium, et ad regenerationem baptismatis pervenimus, non per gratiae donum, id est per inspirationem Spiritus Sancti corrigentem voluntatem nostram ab infidelitate ad fidem etc., apostolicis dogmatibus adversarius approbatur ». Ex qua definitione liquet, talem gratiam supernaturalem requiri ad velle credere, qualis requiritur ad actum credendi. Porro ad actum credendi requiri gratiam adiuvantem supernaturalem in substantia, ipsemet auctor articulorum fatetur, tametsi gratiam praevenientem neget requiri in specie sua supernaturalem. Eadem Synodus Arausicana cap. 7 definit, nullum bonum, quod ad salutem pertinet vitae aeternae, nos posse naturae viribus perficere. Consimilia habet Synodus Trid. sess. 6 cap. 5 et can. 3. Hanc vero internam inspirationem et illuminationem Spiritus Sancti, tactum et tractum Dei, intimamque roris aspersionem, quemadmodum Scripturae, concilia et Patres loquuntur, velle ad

congruam motionem naturalem accommodare, et qualis reperitur in quocunque actu moraliter bono, quid aliud est, quam gratiam re ipsa tollere, et nomine tenus concedere, Scripturis et conciliis lu-[138*r*]dificari, et, quod ad rem attinet, Pelagio consentire. Nunquam enim Pelagius negavit talem congruam motionem esse necessariam ad actum fidei, spei et caritatis, qualis est necessaria ad actum moraliter bonum, ad velle disputare, ambulare, comedere. Quae tamen sine congrua motione non fiunt; et nisi illa concomitetur, fieri non possunt. Videatur Augustinus libro *De natura et gratia* cap. 11.

81. Actus voluntatis, quo imperatur assensus fidei, necessarius est ad
4 credendum. Hic autem voluntatis actus duplex esse potest, ut supra dixi: quidam naturalis, alter in essentia supernaturalis. An habitus, qui datur in voluntate ad imperandos actus fidei, sit supernaturalis in substantia, ex iis, quae de actu piae affectionis supra dixi, facile est iudicare. Valentia et Molina innuunt, non esse supernaturalem. Soarius ait, actum voluntatis supernaturalem esse et consequenter habitum. Sed non explicat, an sit supernaturalis in substantia vel tantum quoad modum. Nec vidi ullum, qui expresse dicat, hunc habitum supernaturalem esse in substantia. [OO IV 571]

Franciscus Soarius in 3 p. q. 7 articulo 3 haec habet verba: « Advertendum est, ad fidem duos actus concurrere, alterum voluntatis, alterum intellectus, et utrumque supernaturalem et infusum, ut in Concilio Arausicano secundo definitum est. Ex quo colligi solet, duos habitus ad credendum esse necessarios, unum in voluntate, alium in intellectu ». Subdit deinde, utrumque esse infusum et ad credendum perfecto et connaturali modo necessarium. Quo quid dici potuit clarius. Non recte autem pro se author articulorum citat Molinam et Valenciam, qui passim oppositum docent.

82. Durandus negat angelos in via habuisse fidem, et ait, solum habuisse
5 cognitionem evidentem in attestante. In quo nullum puto inesse errorem. Rectius tamen D. Thomas ait, angelos habuisse [138*v*] fidem in via. Revelatio autem angelorum in via, cui fides illorum innitebatur, non fuit evidens in attestante. Exempla B. Virginis et apostolorum nil aliud ostendunt, quam quod non potuit B. Virgo et apostoli actu credere, quando habebant actualem cognitionem evidentem attestantis. Et rursus: De fide angelorum dixi supra, probabile esse eos in via habuisse fidem. [OO IV 582]

Pugnat hic auctor cum propositione tertia definita ex secunda secundae, ut notatum est superius.

83. Non est de fide, quod actus fidei divinae sit supernaturalis in essen-
6 tia, quia definitiones conciliorum sufficienter explicantur, si dicamus, vel non definiri in illis simpliciter, neminem posse credere sine gratia, sed tantum neminem posse credere, ut oportet; vel certe, si dicamus,

gratiam necessariam esse ad assensum fidei divinae eo modo, quo in omnium sententia ad multos actus morales et ad multas tentationes vincendas necessaria est, saltem in aliquibus circumstantiis, in quibus sine gratia non fiunt. [OO IV 522-23]

Hic iterum auctor in dubium revocat: Num dentur actus et habitus supernaturales in specie, et an talis sit fides divina. Falsum vero est et periculosum, quod hic dicit, sufficienter explicari concilia per congruam istam motionem in essentia naturalem, ad omne opus bonum morale requisitam. Sic enim non magis opus esset gratia ad fidem divinam, quam ad humanam; vel ad actum comedendi et bibendi, quinimo et ad actum peccati, qui sine congrua motione esse nequit.

84. 7 Multo probabilius est actum fidei theologicae supernaturalem esse in essentia, atque ita essentialiter differre ab actu fidei humanae. Probant Medina et alii iuniores. Nam si actus fidei theologicae non est in substantia supernaturalis, ergo solum differet quoad modum aliquem ab actu naturali; et propter hunc modum erit necessaria gratia ad illum. Sed non potest explicari, quis sit [139*r*] iste modus, propter quem necessaria est gratia; tum quia damnatus est Pelagius, quod diceret, gratiam solum esse necessariam, ut facilius et promptius operemur, non autem ut operemur simpliciter; tum quia etc. Sed hoc argumentum non convincit; facile enim dici posset, a gratia habere hos actus, ut fiant utiliter ad finem supernaturalem et remissionem peccatorum; ita ut bona opera naturae viribus facta, etiamsi sint eiusdem speciei cum operibus bonis moralibus factis ex gratia, nullius valoris sint ad peccatorum remissionem, nec ordinentur libera Dei voluntate tanquam dispositiones ad iustificationem. Vel certe facilius adhuc dici potest, gratiam necessariam esse necessitate comitante non ad aliquem modum ipsius, sed simpliciter, ut fiat hic actus. Sine gratia enim non fiet, licet fieri possit, Id enim in omni sententia dici debet de actibus virtutum moralium, qui de facto fiunt ex gratia. Ad ea enim, quae de facto fiunt ex gratia, necessaria est gratia. Et ratio naturalis est, quia Deus non dat superflua et non necessaria. Nec gratia est, si cui detur id, quo non indiget. Magna vero gratia est, immittendo cogitationes congruas, facere, ut homo faciat bonum, quod alias non fecisset. [OO IV 523-24]

Quid est, si hoc non est ludere in negotio fidei, et eludere definitiones conciliorum ac sanctorum patrum, et omnem gratiae Christi necessitatem e medio tollere? Sine gratia, inquit, non fiet (actus fidei divinae), licet fieri possit. Quid ita? Quia semper congrua motio comitanter est necessaria. Praeclare sane. Sic enim aeque ad peccandum opus erit gratia Christi, atque ad credendum in Christum. Nunquam vel ipse Pelagius huiuscemodi gratiam inficiatus est, vel tali se ausus est commento tueri in Concilio Diospolitano, vel in scriptis suis aut discipulorum suorum. Perperam praeterea hic fundamentalis ratio theologorum evertitur. Nec recte

dicitur, Deum nunquam dare non necessaria, [139*v*] nec illam esse gratiam, si cui non erat necessaria. Saepe enim datur a Deo nova gratia, quae, etsi non sit necessaria, est tamen valde utilis. Ut per se patet, et tradit Suarius infra cap. 4 n. 8.

85. 8 Ad actum fidei et universe ad actum omnem supernaturalem in essentia non sufficit sola praeveniens gratia, quae in cogitationibus congruis et piis affectionibus indeliberatis consistit, sed praeterea necessaria est gratia adiuvans, per quam efficienter physice operetur Deus simul cum potentia tanquam instrumento, non ut causa universalis, sed ut principalis. Hoc auxilium ad actus supernaturales optime notat Soarius libro 3 de auxiliis cap. 3 et 5 numero 11, esse adiuvans et non praeveniens. Concilium Tridentinum sess. 6 cap. 6 cum ait, exordium fidei sumi a vocatione Dei, necessariam esse docet gratiam praevenientem seu vocationem congruam. Et licet potentia vitalis intellectus et voluntatis per habitum infusum magis proportionetur ad actus supernaturales, hi tamen procedere non possunt ab intellectu habitu instructo tanquam a causa principali, sed a Deo, ut quaestione quarta ostendam contra Molinam. [OO IV 526-527]

Auctor nullam aliam agnoscit gratiam in specie sua supernaturalem, praeter adiuvantem; quod repugnat conciliis et Patribus, ac nominatim Augustino lib. 4 contra duas epistolas pelagianorum cap. 6, et saepe alibi asserenti, ipsum bonum propositum, quod consequens adiuvat gratia, non esse potuisse in homine, si non praecederet gratia. Unde et Synodus Trid. sess. 6 can. 3 praevenientem et adiuvantem requirit gratiam ad actum fidei, spei et caritatis. Similiter et capite 5, dispositionem ad gratiam fieri docet per excitantem atque adiuvantem gratiam, eidem gratiae libere assentiendo et cooperando. Frustra vero citat pro se author Soarium supra numero 11. Non enim negat Soarius hanc gratiam praevenientem seu excitantem; imo diserte docet, esse necessariam his verbis: « Si subtiliter [140*r*] consideretur, respectu eius, ad quod datur, est moraliter antecedens et excitans. Datur enim non ad inchoandum, sed ad perseverandum in ipso actu; atque ita praevenit hominem, ut continuantem talem actum »; et subdit: « Secundum rem talis gratia vere est excitans et operans et adiuvans ». Haec Soarius. Auctor vero, ut propositionem suam tueatur, qua negat per gratiam praevenientem et habitus supernaturales nos constitui in actu primo et proxima possibilitate ad operandum, consequenter quoque excludit gratiam praevenientem in specie supernaturalem, nec aliam agnoscit, nisi adiuvantem. Quod autem id repugnet Suario, constat ex capite 6 libri tertii de auxilio numero 6, ubi ait, auxilium gratiae excitantis adeo esse necessarium ad opera ista supernaturalia, ut quamdiu hoc deest homini, non habeat homo auxilium sufficiens ad operandum, nec sit proxime potens ad actum supernaturalem. Quae cum sit eadem doctrina cum illa, quam ubique propugnat Molina, rursus inique vapulat. Quod vero nulla alia hic dicatur requiri gratia praeveniens ad actum fidei divinae, quam congrua motio naturalis, qualis requiritur ad quodvis opus bonum morale, consequenter quidem asseritur

ad propositiones auctoris, sed parum consentanee ad Sacras Literas et definitiones Patrum atque conciliorum.

86. 9 Probabilius est remanere posse et habitum et actum theologiae in haeretico, nec necesse esse ad theologiam, ut praemissae credantur fide divina, sed sufficere, si credantur fide naturali. Recte notat Vasquez 1-II d. 91 c. 4 n. 10, quod, cum definitum non sit, dari fidem habitualem, quando Tridentinum Concilium ait, fidem amitti per infidelitatem, sensum esse, statum fidelitatis, qui ex actibus fidei relinquitur per modum habitus, amitti per infidelitatem; sicut dicimus mortale peccatum deleri per gratiam. Sicut enim, qui ante credebat omnia, quae erant credenda, fidelis dicebatur, [140*v*] ita qui non credit aliquid horum, infidelis est. [OO IV 587]

Haec quidem valde conformiter dicuntur ad priores hypotheses, quibus incertum esse dicitur: An dentur habitus et actus infusi, et num illi specie distinguantur ab habitibus et actibus naturalibus. Absolute tamen non videtur in nostro Seminario tradenda huiusmodi doctrina.

87. 10 Habitus fidei non infunditur, nisi simul cum caritate et iustificatione. Non est sufficiens dispositio ad habitum fidei actus fidei. Cum enim ex natura rei nullas dispositiones postulet habitus supernaturalis, ex Dei ordinatione pendet, quod actus fidei sint sufficientes dispositiones ad habitum fidei. Dispositio autem Dei ex allatis conciliis talis est, ut nemo sit ad habitum fidei sufficienter dispositus, nisi qui etiam ad iustificationem, in qua infunditur habitus fidei, sit dispositus. Rursus. Dico, habitum fidei non infundi, nisi simul cum caritate et iustificatione; et nego, actum fidei esse sufficientem dispositionem ad habitum fidei. Nemo enim est ad habitum fidei sufficienter dispositus, nisi qui etiam ad iustificationem, in qua infunditur habitus fidei, sit dispositus. [OO IV 570]

Haec doctrina, qua dicitur neminem unquam accipere fidem, nisi simul etiam iustificetur, esto, aliquos habeat assertores catholicos, parum tamen est solida, et in modo loquendi accedit ad lutheranos. Quare nec multum videtur probanda vel docenda; ubi praesertim haeresis viget lutherana. [141*r*] [6]

Theses oppositae P. Joannis Deckerii

Etsi actus aliquis poenitentiae, ut et fidei, spei ac dilectionis, moraliter bonus elici possit solis naturae viribus, et de facto interdum sine speciali gratia praeveniente eliciatur; sine praeveniente tamen Spiritus

[6] A tételcsoport rövid cenzúrája — a 2. csoportéval együtt — 1604. jún. 19-én kelt (CD 18), és a Generális jún. 20-i levelében (CD 8) küldte el Carillo provinciálisnak.

Sancti inspiratione atque eius adiutorio, neque credere neque sperare, vel diligere aut poenitere quis potest sicut oportet, ut iustificetur.

Quo fit, ut et contritionem et attritionem, qua cum sacramento iustificamur, negare nefas sit, esse donum ex Spiritus Sancti impulsa, atque adeo actiones secundum substantiam suam supernaturales. Praesertim cum ad nullam dispositionem gratiae vel fidei, nedum ad ultimam naturae vigor sufficiat.

Proximam quippe possibilitatem ad eiusmodi actum Pelagius naturae viribus attribuit. Fides porro catholica ex gratia praeveniente esse asserit, et quidem secundum substantiam supernaturali, ita ut ad illam naturae vires non assurgant. Quare sicuti gratiam adiuvantem, ita et praevenientem per se ac intrinsece supernaturalem ad hos actus necessariam Ecclesia catholica agnoscit. Sed neque ulli dat Deus gratiam adiuvantem, ut operetur aut velit, nisi prius gratiam ei dederit praevenientem qua possit. Siquidem omnis sufficientia nostra ex Deo est.

4. C. Acquaviva generális G. Schewichau rektornak

Róma, 1604. január 31 — Graz

Austr 2 I 119 (*prius* 59*v*), fogalmazvány.

Pervenerunt ad nos ab aliquot hebdomadis propositiones quaedam [1], quas in isto collegio docuit P. Petrus Pazman. Quae, quia visae nobis sunt consideratione dignae, expendi eas iussimus hic ab aliquot patribus. Quorum postea censuram vidimus et approbavimus [2]. Quare et illam operae praetium duximus mittere ad V.R., quandoquidem iam putamus, P. Provincialem profectum esse in Transylvaniam [3].

Igitur V. R.ae erit curare, ut P. Pazman se declaret, prout istic patres notaverint et in hac censura, quam mittimus, animadversum est, ne in doctrina tanti momenti quicquam in nostris merito reprehendi possit, hisce temporibus praesertim. Id, quod scio R. V.ae et omnibus deinceps cordi futurum, nec permittendum, ut similia doceantur. Sicuti et ab initio his occurri debuisset; in quo tam V. R.ae diligentiam, quam P. Regentis desideravi. Sed spero, nihil tale eventurum posthac.

Et alioquin aedificavit nos factum Patris Pazman, quod agnoverit erratum, uti par erat. Salutet autem illum R.V. meo nomine, et hanc nostram epistolam illi ostendat [4], ut mature occurratur omnibus incommodis, qui timeri possent. Atque, ut diximus, ille declaret se, prout censorum iudicio faciendum est...

---

[1] A december második felében elküldött tételekről van szó: CD 1.

[2] A küldött cenzúra: CD 17.

[3] A Generális jan. 31-én Carillo provinciálisnak is ír az ügyben, bár tudja, hogy Erdélyben jár: *Austr 2* I 118 (*prius* 59*r*); VERESS, *Carrillo* II 381. Mivel már a filozófiatanításban is voltak nehézségek Pázmánnyal, komolyan gondolni kell leváltására: « ... sed quia ingenium fervidum est, et alias cum docuit philosophiam notata quaedam item in eo fuerunt, noluissem illum tam gravi lectione occupari, cum praesertim timerent nonnulli ne quid accidederet quale iam evenit. Ceterum ubi VR. redierit, censeo serio cogitandum de alio illi substituendo, ne cum tempore occasio succedat graviores offensae... ».

[4] A Generális ugyanakkor Pázmánynak is ír ugyanilyen értelemben: *Austr 2* I 119 (*prius* 59*v*): « ... Quia vero de virtute VR. sperare nos iubent cum alia, tum quod intellexi agnovisse iam erratum cum significatione eius doloris, quem causa postulabat, ideo non dubito, quin conatum adhibebit, ut et praeterita declarentur, prout ex P. Rectore, ad quem plenius scribo, VR. intelliget, et deinceps a similibus opinionibus abstineat, quae nec utiles sunt, et materia variarum difficultatum esse possunt, ut optime RV.m videre mihi persuadeo. Censeo igitur acquiescendum RV. etiam si aliquid, quod in oppositum afferre pro se posset, haberet. Nam et hoc meriti est apud Deum magni, et nobis iucundum erit audire de virtute VR.ae, quae merito nobis pollicemur... ».

5. Acquaviva generális Pázmánynak
Róma, 1604. március 20 — Graz
Austr 2 I 128 (HANUY I 755-56).

Litteras ad me datas a V. Rev.a primo martii[1], expendimus, ut opus erat. Et, ut amo V. R.am, ita compatior ob praesentes occasiones turbationis. In quibus tamen mihi persuadeo et guadeo virtutem R. V.ae religiosi officii partes omnes sancte custodire; atque ut faciat, hortor et Dominum Deum precor.

Placet vero, multas ex notatis opinionibus non esse datas in scriptis a V.R., neque agnosci ut proprias. Sed neque voluissemus datam occasionem, ut aliqui existimarent, ita R. V.am sensisse. Quod si et pro suis V.R. paratum indiculum miserit[2], hic considerabitur. Et interim propositiones acceptas examinari iussimus[3], censuraque prima commoditate mittetur, non tam in auctorem, quam in ipsam doctrinam. Utrum autem V.R., an secus, non admodum laboramus, nisi quod nollemus quicquam esse, quod merito reprehendatur. Et confido semper paratam fore relinquere et revocare, quae revocandae esse iudicabuntur. Ita enim studium perfectionis et obedientiae, quod libenter agnosco in V.R., mihi pollicetur. Et alioqui bene V.R. scit, doctrinam esse ad meritum, non ad damnum hominibus datam; et adiumentum ad virtutem, non impedimentum.

Quod autem optat deponere munus professoris ob maiorem quietem, aedificavit me optima voluntas R. V.ae. Et quidem ad alias occasiones tollendas censeo ego quoque expedire, cum alioqui talenta V. R.ae alibi cum satisfactione et utilitate proximorum ac merito proprio occupari possint, ut antea ceperat, et nos cum laetitia non vulgari intelligebamus. Atque haec quidem ad litteras V. R.ae; quam amo et amplector in Domino, ac me precibus et ss. sacrificiis ipsius omniumque commendo. Romae, 20 martii 1604.

---

[1] HANUY (I 755) tévesen *10. Martii*-t írt (a 1°-t tíznek olvasta). — Pázmány e március 1-i levelében (amelynek tartalmát csak a Generális válaszából ismerjük), röviden kifejtette véleményét az első cenzúrával kapcsolatban (vö. CD 1 és 17).

[2] Ezt az indiculust megírta márc. 6-i dátummal, de később kiderült (vö. CD 16), hogy nem jutott el a Generálishoz, mert Grazban visszatartották.

[3] Közben már megérkezett Rómába a grazi rektor újabb küldeménye, a második téziscsoport, kellő magyarázatokkal (CD 2); ezért alaposabban megvizsgálják a tételeket és majd küldik (az újabb) cenzúrát. Vö. a következő dokumentumot (CD 6).

6. Acquaviva generális G. Schewichau rektornak

Róma, 1604. március 20 — Graz

Austr 2 I 128; fogalmazvány.

... Circa opiniones porro Patris Pazman censuram diligentius recognoscendam duximus; aeque proxima occasione mittetur. Et iam novas alias propositiones accepimus [1], quae item censurae subiicientur [2]. Tametsi gaudeo, non omnes ab illo agnosci ut suas. Verum doctrina hic examinabitur, quicquid sit de auctore. Quem tamen spero in officio boni religiosi futurum in omnibus [3]. Et occasionem illi ex parte nostra removendam ducimus, ne ab his principiis alia proveniant, quae sane nobis maxime displicerent. Sed spero cum divina gratia et paterna caritate V. Rev.ae quieta fore omnia. Atque huic domesticae quieti profuturum confidimus, quod ille de lectione abdicenda cogitet, ut R.V. et ipsemet ad me scripsit [4]. Neque vero deerunt, in quibus ille cum fructu et satisfactione occupetur, ut ante iam ceperat [5]...

---

[1] A grazi rektor második küldeményét (CD 2) nyugtázza a Generális.

[2] A cenzúra majd csak jún. 19-én készül el (CD 18), amelyet a később érkezett harmadik tételcsoport (CD 3) *ideiglenes* cenzúrájával együtt jún. 20-án küld el a Generális (CD 8 és 9) Grazba.

[3] Lásd még az előző dokumentumot (CD 5), a Pázmánynak írt levelet.

[4] Pázmány lemondásáról, ill. leváltásáról már a jan. 31-i levelekben is szó van (vö. CD 4).

[5] Az Archivumban van még egy rövidebb, Schewichau rektornak szóló fogalmazvány is, ugyancsak márc. 20-i dátummal (*Austr* 2 I 124): « Accepti sunt etiam postea litterae cum aliquot aliis propositionibus P. Pasman, quae considerabuntur. Priores autem, quas remitti scripseramus, quia mitti tunc non potuerunt, vel cum his litteris, vel prima occasione mittentur, ut iuxta censuram faciat P. Pazman quod tunc praescripsimus... » — Ez a fogalmazvány korábbi, nem húzták át. Minden bizonnyal a későbbit, a bővebbet küldték el levélként Grazba. — E rövidebb fogalmazványból arra is lehetne következtetni, hogy a januári cenzúrát még nem küldték el (CD 17). De ebben az esetben nem lenne érthető a Generális 1604. jan. 31-i levele (CD 4), amelyben a grazi rektornak meghagyja, hogy a küldött cenzúra alapján járjon el Pázmánnyal; illetve ugyanakkor Pázmánytól is azt kéri, hogy igazodjék a cenzúrához.

7. Acquaviva generális A. Carillo provinciálisnak

Róma, 1604. május 29 — Graz

Austr 2 I 132; fogalmazvány.

Ad litteras Rev.ae V. si quid erit quod responsionem postulabit, rescribam postea commodiore occasione. Nunc de negocio Patris Pasman haec nobis occurrunt: Quandoquidem P. Wrightus necessarius non erat hoc tempore in Anglia, remissum istuc esse a nobis, ut resumat lectiones suas [1]. Patrem autem Pasman occupare poterit R.V. in aliis ministeriis iuxta provinciae necessitates, et prout R.ae V. visum erit.

Ceterum, quod attinet ad propositiones, censuram eam nondum mittimus [2], tametsi facta est a diversis patribus. Sed, quia permultae propositiones [3] sunt, aliquis adhuc maturior delectus habendus hic erit; et postea mittetur ea censura ad R.am V.

Porro illud occurrit, quod V.R. cum aliquibus gravioribus patribus considerabit, primo: An hae propositiones traditae fuerint a Patre Pasman; deinde, si constiterit, traditas esse, videndum, quae ratio ineunda, ut eas retractet [4]. Nam sunt aliquot, quas omnino retractandas esse censemus. Et quoniam sive maneat, donec retractet, incommodum est, cum removendus alioquin videatur esse quamprimum; sive non maneat, incommodum est eas propositiones relinqui non retractatas. Rev.ae V. considerabunt quid fieri possit, et in tempore nos admonebunt, sicut opus fuerit.

Illud vero non praetermittimus, numerum talium propositionum non adeo magnum futurum fuisse, si ab initio omnia vel provisa fuissent, vel statim invigilatum, ut revocarentur. Atque haec quidem hoc tempore occurrebant. Quod vero reliquum est, R. V.ae et omnium precibus ac ss. sacrificiis me commendo. Romae, 29 maii 1604.

---

[1] Itt ismét Pázmány leváltásáról van szó. P. Wright, aki most Rómából visszatér, folytathatná a *De Fide*-traktátust, Pázmánynak pedig más apostoli munkát lehetne adni a provincia szükségletei szerint.

[2] A cenzúra csak jún. 19-én készül el, 20-án küldi (CD 18; vö. 8 és 9).

[3] Mivel közben megérkezett a harmadik gyanúsított tétel-csoport is (CD 3).

[4] Carillo provinciálisnak tehát vizsgálatot kell tartania Grazban arról, hogy vajon Pázmány ténylegesen tanította-e a tételeket, illetve hogyan vonja vissza őket. Carillo a vizsgálatról jún. 21-én számol be (CD 12). De mivel a Generális jún. 20-i levelében (amely keresztezi az övét) elrendeli az összes 87 tétel megvizsgálását, Carillo Grazban újabb összejöveteleket tart, amelyekről júl. 12-én számol be (CD 13).

8. Acquaviva generális Carillo provinciálisnak
Róma, 1604. június 20 — Graz
Austr 2 I 132; fogalmazvány.

Propositiones Graecio ad nos missas recognosci hic diligenter iussimus a multis patribus. Quorum denique censuras examinavimus, et una cum propositionibus illas mittimus ad R. V.am cum his litteris[1]. Etsi autem aliqui nonnullas graviter satis censuerant, tamen alicubi nos moderati sumus et mitiorem secuti partem. Erit porro R.ae V. curare, ut iuxta hanc censuram omnia emendentur et accommodentur. Quod ipsi scio cordi futurum esse.

Quia vero P. Pasman excusavit se alias[2], quod non paucae ex his ipsi falso ascriberentur, id si ita fuerit, gratius nobis erit, et eo faciliorem causam reddet, ut omnia accommodentur et opposita doceantur.

Ceterum, V.R. in hoc ipsum diligentiam adhibebit, ut veritas constet, an illas ipse docuerit[3]. Sane, in aliquibus apparet illum deceptum esse; praesertim, ubi loquitur de iis, quae hic Romae aguntur; quorum statum ipse omnino ignorat. De modo autem accommodandi hoc negocium nihil addo nunc ad alias scripta[4] ad R.am V. Sicut et spero, omnia cum Domini gratia bene successura, et Patrem Pasman bono animo futurum, ut par est, et eius religiosa virtus nobis pollicetur. Nec aliud sane his addendum occurrit, nisi ut V.R. in suis precibus et ss. sacrificiis oret pro me. Romae 20 iunii 1604.

---

[1] A Generális tehát e levél kíséretében küldi a cenzúrát (ez a második CD 18) és az összes propozíciót, hogy most már ezek alapján végezhesse el Carillo a vizsgálatot. (Lásd még a következő dokumentumot, a Pázmánynak írt levelet).

[2] Ez a márc. 1-i levél, amelyet a Generális márc. 20-án nyugtázott Pázmánynak (CD 5).

[3] P. Carillo júl. 12-én számol be az újabb vizsgálatról (CD 13).

[4] A Generális itt május 29-i levelére utal (CD 7).

9. Acquaviva generális Pázmánynak
Róma, 1604. június 20 — Graz
Austr 2 I 132-33 (HANUY I 757); fogalmazvány.

Tandem absoluta censura est circa propositiones huc missas et ascriptas R.ae V. De quibus nos iudicium multorum patrum videre voluimus, ut nostri officii ratio postulabat. Et si gauderemus alioquin verum esse, quod scripsit alias R.V., plures falso sibi attributas [1]. Quicquid sit, eo consilio censuram mittimus ad P. Provincialem [2], ut cognita facti veritate, omnia emendari et accommodari mandet iuxta hanc censuram, prout oportebit. Qua in re confido non desideratum iri promptam voluntatem et religiosam virtutem R.ae V., mihi antea perspectam. [133] Et quidem facile erit opposita docere eorum, quae V.R. reiicit a se ut non sua. In reliquis, ubi quid revocandum aut emendandum fuerit, scio item V. R.am se exhibituram verum filium Societatis, memoremque nostrarum Constitutionum et studiosum religiosae virtutis.

Proinde haec tantum scribimus animandi gratia R.am V., et complectendi paterne in Domino, sicut ex animo facio, ac me ipsius et omnium precibus ac ss. sacrificiis commendo. Romae 20 iunii 1604 [3].

---

[1] Utalás Pázmány márc. 1-i levelére; vö. CD 5.

[2] Lásd az előző dokumentumot (CD 8) és az ottani jegyzeteket.

[3] Acquaviva 1604. júl. 3-án más ügyben ír Carillo provinciálisnak Grazba (*Austr* 2 I 133); itt megjegyzi: « ... Censuram ad propositiones P. Pasman iam acceptam esse credimus a RV. et quamquam ille aliquas excusat auctoritate aliorum scriptorum, non tamen quicquid alii scribunt, permittendum est in scholis nostris doceri, cum utilius tutiusque multo sit communioribus sententiis, et solidioribus hoc praesertim tempore inhaerere... ». — Ugyancsak júl. 3-án a Generális ír P. Deckernek is (*Austr* 2 I 135): « ... Quod autem attinet ad propositiones P. Pasman, iam P. Provincialis videbit prudenter, quid sit agendum, habita ratione aedificationis et pacis, quam spero VR.ae pro sua parte esse commendatissimam... ».

10. Acquaviva generális Carillo provinciálisnak
Róma, 1604. július 24 — Graz
Austr 2 I 137; fogalmazvány.

... De negotio Patris Pazman accepimus, quae V.R. misit[1]; et omnia considerabuntur ab his patribus. Interimque expectabimus, quae V.R. expectanda dicebat a P. Rectore et P. Dekerio[2], et siquid praeterea R.V. significandum duxerit. V.R. tamen bene fecit monendo P. Pasmanum, fore ut procedatur ad executionem, si inventum fuerit errasse. Neque enim insinuandum est, non esse removendum. Et quidem cum hoc negotium grave sit, et referat ad pacem nostrorum, nobis peculiari consideratione et precibus indigere videtur. Itaque antequam quicquam statuamus, illud Domino commendabimus. Alioquin placet, et aedificati sumus, P. Pasmanum esse bona voluntate ac prompta, ut V.R. scribebat.

[1] A Generális itt P. Carillo júl. 5-i jelentését nyugtázza: lásd Carillo júl. 12-i beszámolóját (CD 13). A jelentés eleje és a vége hiányzik, csak Pázmány megjegyzéseit, a 87 tételhez fűzött magyarázatait őrizték meg a cenzúrának (lásd a CD 15-öt és jegyzeteit).

[2] Carillo júl. 12-én küldi ezt a jelentést, miután júl. 7-én tárgyalt a rektorral és Deckerrel.

11. Acquaviva generális Carillo provinciálisnak

Róma, 1604. szeptember 18 — Bécs

Austr 2 I 142 (HANUY I 758); fogalmazvány.

Cum his litteris mitto ad R. V.am iudicium[1] horum patrum de propositionibus P. Petri Pasman, quod proxime promiseramus. Tandem enim expeditum negotium hoc ab illis est; et censuram ipsi expendimus, videturque nobis fore ex maiore Dei gloria et satisfactione communi. Nec dubitamus, quin P. Petrus virtutis religiosae specimen daturus sit ad aedificationem et pacem. Quae nobis merito cordi magnopere est. Id quod eo facilius succedet, spero, quod non est intentionis nostrae ordinare, ut ille formaliter retractet propositiones hasce; id enim iustis de causis non iudicamus nunc necessarium; sed solum, ut captata opportunitate, contrarias propositiones doceat, quasi propria sponte mutando sententiam. Quod sine gravi nota, immo cum magno honore fieri potest.

Ceterum, speramus, hanc occasionem illi et aliis deinceps profuturam, ut solidiorem doctrinam, sicuti decet, nostri sequantur, et occasiones tollantur dissensionum. Cui rei, scio, R.V. diligenter invigilaturam. Salutet porro meo nomine P. Pasmanum; quem gaudeo, prompto esse animo, ut alias tum ex ipsius, tum ex R. V.ae litteris intellexi[2]; et spero, nostro desiderio satisfacturum cum laude et specimine religiosae virtutis...

---

[1] A végleges cenzúra szövege: CD 20 (lásd az ottani jegyzeteket).

[2] Minden bizonnyal Pázmány önigazolása és engedelmeskedési készsége, (CD 14 és 15) valamint Carillo jelentései (CD 12 és 13) késztették arra a római cenzorokat, ill. a Generálist, hogy a végső cenzúrát ilyen enyhének állapítsák meg, és hogy ne kívánják az azonnali formális visszavonást.

12. Carillo provinciális jelentése Acquaviva generálisnak

Graz, 1604. június 21 — Róma

FG 656/A 145*r*-146*v* (*prius* 298*r*-301*v*); eredeti kézírás.

... Istis octo diebus ratione, quam subiiciam, examinavi, ut V. P.tas mandavit [1], num illae 18 propositiones fuerint Patris Pazman. Cum ab eo prius accepissem exemplar suae censurae, seu potius explicationis illarum 18 propositionum, quam V. P.ti ipse misit 8 martii [2], advocatis ad me Patre Gerotho, Patre Vrictho et ipso Patre Pasmano, ordine legi propositiones, quo responderet, num essent suae. In quem finem curavi dictata eius haberi. Et generatim loquendo professus fuit, non aliter se unquam verbo neque scripto eos tradidisse, quam prout in sua censura habetur. Quam ordine ideo legimus coram ipso, et reperimus, primam propositionem ad verbum non aliter tradidisse, quam sit in sua censura; aliquando nimirum piam affectionem iuxta substantiam esse naturalem, aliquando vero supernaturalem; nunquam vero non esse supernaturalem ratione modi.

2.ae propositionis negavit P. Pazman quidquam haberi in suis dictatis; nec meminisse, an argumentando eam assumpserit. Quod si assumpsit, non alio sensu certe, quam primae propositionis, cum nunquam ipse fuerit alterius sententiae.

Circa 3.am propositionem perstitit in eadem explicatione suae censurae; nec meminisse, an assumpserit eam argumentando; vel si assumpsit, non nisi sensu explicato in censura ac prima propositione.

Circa 4.am propositionem perstitit etiam in explicatione censurae suae; iuxta quam putat, se hanc propositionem protulisse, suam sententiam hoc tantum modo explicando.

Circa 5.am propositionem nihil aliud constitit docuisse, quam quod in censura habet. Confutationem autem illam sensus compositi ex professo confutatam fuisse a Patre Pazmano, legimus tres dicti patres in tractatu eiusdem Patris Pazman non indocto de gratia, quam privato studio conscripserat, composueratque, priusquam de fide doceret.

Circa 6 et 7 propositionem nihil reperimus tunc, quam quod in sua censura habetur

Circa 8 quod habet in sua censura, legimus quoque haberi in dictatis suis.

Circa 9 eo modo, quo in censura habetur, legimus in dicto tractatu [145*v*] suo de gratia; et P. Gerothus fatetur, qui disputationi interfuit, se audivisse in ea Patrem Pazmanum saepius modo explicato rem repetentem, et non alio modo.

---

[1] Carillo nyolc nappal korábban kapta meg a Generális május 29-i levelét (CD 7).

[2] Pázmány a március 1-én ígért magyarázatot márc. 6-án elkészítette a Generálisnak (lásd a CD 5 jegyzeteit); ennek másolatát adhatta át Carillo provinciálisnak (aki márc. 6 helyett itt 8-at írt). Pázmány 1606. aug. 21-i levele szerint (CD 16) ezt a védőiratát Grazban visszatartották.

Circa 10 fatetur P. Pazman, se in hanc horam dolere, quod id dixerit Patri Deckerio. A quo mox in cubiculo bis serio fuerit veniam deprecatus, cum agnoscat, se in eo male fecisse. Sententiam vero in sua censura explicatam legimus in tractatu citato de gratia.

Circa 11 eandem opinionem suae censurae legimus haberi in dictatis suis de fide, et non aliter.

Circa 12 explicationem eandem censurae petitam ex Patre Suarez legimus in dictatis Patris Pazman.

Circa 13 nihil repertum, quam quod habet P. Pazman in censura sua.

Circa 14 censuram Patris Pazman legimus in eiusdem dictatis; ita, ut nequeat dubitari, eum defendere, dari habitus supernaturales, esse absolute probabilius, prout habetur in Concilio Viennensi, Clementina de Summa Trinitate.

15 propositionem legimus in dictatis Patris Pazmani relatam non tamquam propriam sententiam, sed recitari tamquam Asturicensis; cuius opinionem confutat, contrariam ibidem eligendo ac defendendo.

16 propositionem etiam legimus in dictatis, non haberi aliter, quam prout exposuit idem P. Pazman in sua censura.

17 propositionem non aliter etiam, quam in censura sua exposuit, legimus in dictatis expositam, agens ex instituto contra Durandum.

18 propositionem non posse simul dari fidem cum evidentia in attestante, agnoscit suam P. Pazman, et est in dictatis; ita tamen, ut ideo defenderit ibidem, nullum angelum habuisse in via evidentiam in attestante. Quare satisfieri contendit propositioni 3 prohibitae in Societate pro 2-II. Quam etiam sententiam istic recens defendit professor, cuius dictata secum detulit P. Vricthus istinc [3].

Haec in conventu cum Patre Pazman, praesentibus Patre Vrictho, Patre Gerroto ac me. Qua in serie sequor ordinem propositionum servatum a Patre Pazmano in censura sua ad V. P.tem data 8 martii [4].

Remoto Patre Pazmano postmodum, nobis tribus eisdem praesentibus, advocavi Patrem Rectorem et Patrem Deckerium. Quibus ad verbum perlecta tunc fuit censura Patris citata Pazmani, et quae ex dictatis annotassemus, ut indicarent, quae in contrarium notassent.

Quare primam propositionem ad verbum ostenderunt haberi in thesibus, praeside Patre Pazmano 9 februarii. Fatentur tamen defendisse ac in dictatis exposuisse modo censura Patris Pazmani declarato, et a se in conventu cum Patre Pazmano circa primam hanc eandem propositionem notato supra.

2.am propositionem haberi septima thesi 24 ianuarii cum hac distinctione: « de actibus, qui fidei actum necessario antecedunt, ut pia voluntа-

---

[3] P. Wright jún. elején térhetett vissza Rómából Grazba (vö. a Generális május 29-i levelét: CD 7); onnan magával hozta az egyik tanár jegyzeteit. Ezekre Pázmány is hivatkozik (vö. CD 16). Vö. *Mon. Paed.* V p. 318 (*Ratio Stud.* 1591 II).

[4] Március 6; lásd fentebb 2. jegyzetünket.

tis affectio etc., probabilius asseritur, quod in essentia non sint supernaturales; quamvis negandum non sit, posse dari supernaturales secundum substantiam; ii tamen non necessario requiruntur ante assensum fidei etc. »

3.am verbo tantum protulisse, praesente Patre Rectore ac impugnante Patre Deckerio. [146*r*]

4.am propositionem, agnoverunt P. Rector et P. Deckerius, non aliter Patrem Pazmanum exposuisse, quam habetur in eiusdem Patris Pazmani censura.

5.am consentiunt P. Rector et P. Deckerius, re non differre hanc propositionem a quarta et a praecedentibus, similique modo explicatam.

6.am propositionem dicunt P. Rector et P. Deckerius, saepius datam verbo a Patre Pazmano, et deduci ex dictatis 2-II q. 2 a. 8 dub. 2 dico secundo; et defensam 13 martii praesente Patre Forrone ac Patre Henrico, examinatis a Patre Rectore. Sed consentiunt, eo modo, quo P. Pazman exponit eam in sua censura, coincidere cum prioribus propositionibus et cum pari distinctione.

7.am propositionem fatentur et consentiunt, accipiendam sensu priorum propositionum, neque alio sensu exposuisse Patrem Pazmanum in dictatis.

8.am propositionem P. Rector et P. Deckerius fatentur, saepius in terminis dixisse Patrem Pazmanum, et sequi ex priori doctrina de pia affectione non supernaturali, nisi ratione modi, et ex dub. 3 q. 1 art. 1 in dictatis Patris Pazmani.

9. am fatentur P. Rector et P. Deckerius, non esse in thesibus, neque in dictatis, sed prima disputatione menstrua, Santino defendente oppositum pro Patre Deckerio, saepius eam protulisse Patrem Pazmanum, occasione impugnandae oppositae doctrinae Patris Deckerii, qui tunc praesidebat; non tamen, nisi ut supra P. Gerottus priori conventu fassus fuit ac in hoc posteriori repetivit.

Circa 10 propositionem fatentur P. Deckerius et alii, petitam fuisse veniam a Patre Pazmano.

11.am propositionem aiunt P. Rektor et P. Deckerius, haberi in septima thesi, in ianuarii 24 defensa. Fatentur tamen, accipiendam in sensu tantum censurae ipsius Patris Pazmani, iuxta priores propositiones.

12. P. Rector et P. Deckerius consentiunt, non aliter accepisse, dum illam asseruit P. Pazman, quam iuxta distinctionem suae censurae, conformem prioribus propositionibus de pia affectione, non requirente gratiam praevenientem secundum substantiam suam supernaturalem.

13. Utraque pars consentit, in disputatione solum usurpatam.

14.am propositionem consentiunt P. Rector et P. Deckerius, ita Patrem Pazmanum docuisse, ut habeantur simul in suis dictatis, quae P. Pazmanus posuit in sua censura ad V.am P.tem. Addunt tamen, in una disputatione hebdomadaria Patrem Pazmanum voce admisisse, cum hoc sit probabilius, dari habitus supernaturales, alterum esse probabile, dum P. Rector disputaret contra Patrem Pazmanum. P. vero Gerothus fatetur, qui tunc aberat, in menstrua disputatione posteriori adfuit, dixisse, se absti-

nere a verbo *probabilis*, et rogasse Patrem Rectorem, ne ad hoc verbum admittendum illum adstringeret. Qua de re putat, Patrem Jonstonium meminisse, ac tunc Patrem Pazmanum dixisse, illud argumentum Patris Rectoris probabilius est dari habitus fidei etc. supernaturales secundum substantiam. Ergo eos non dari, est probabile. Esse argumentum grammaticum, ut si datur comparativum, concedatur positivum.

15.am propositionem fatentur P. Rector et P. Deckerius, Patrem Pazmanum admisisse pro suis cum prima propositione, ac cum 14, quae de verbo ad verbum essent in scriptis. Siquidem P. Pazmanus has tres in hunc eundem finem non praenotavit linea vel asterisco in exemplari propositionum 18, quod ego nunc habeo mihi a Patre Rectore traditum. Caeteras vero tanquam non ad verbum suas in eo exemplari P. Pazman linea notaverat in dicto exemplari. [146*v*] Caeterum ad hoc P. Pazmanus coram prioribus duobus patribus fassus fuit, se tres dictas propositiones non notasse linea, agnoscens ad verbum haberi in suis dictatis; non tamen absque explicatione data a se in priori conventu, ac ex aliorum sententia aliqua, ut supra notatur.

Circa 18.am non dissentiunt. Haec P. Rector ac P. Deckerius in secundo conventu.

Hinc V.P. advertet clare, propositiones dictas vere ac coram Deo minime esse Patris Pazmani, nisi modo explicato priori conventu. Licet fateor, nos et in posteriori legisse in thesibus defensis, diversis mensibus, quae protulerunt P. Rector et P. Deckerius, non tamen alio sensu quam explicato.

Addo etiam, me habere prae manibus theses Patris Pazman de habitibus, in quibus sic habuit: « Etsi multi authores graves doceant, non esse de fide, neque definitum ab Ecclesia, quod dentur habitus infusi supernaturales, probabilius tamen est, dari habitum fidei permanentem, in intellectu etc. ». P. vero Rector deletis his, posuit: « certum est, dari habitus etc. ». Quod non admittens P. Pazman, convenerunt ambo, ut hoc modo proponeretur: « dantur habitus supernaturales infusi ». Ubi V.P. poterit advertere, Patrem Rectorem correxisse verbum Concilii Viennensis, Clementina citata.

Addo praeterea, Patrem Pazmanum coram duobus dictis patribus ac me dixisse ac promisisse, se hac controversia finita paratum fore ad quamcumque opinionem retractandam, ad minimum verbum Superioris, etiam si neque sit contra fidem, neque ab ea aliena, neque contra definitas a Societate. In hac vero controversia cum nimium sit progressum, ingestaque variis dubitatio, ne doctrina sua sit haeretica, se paratum quidem fore ad retractandum quicquid in 18 propositionibus modo explicato fuerit contra fidem, vel ab ea alienum, vel contra communem theologorum sententiam, vel contra definitas propositiones a Societate[5]. Iustum vero minime esse, ut si nihil horum clare inveniatur, in gratiam alicuius hominis privati ei imponatur retractatio.

---

[5] A visszavonás formulájáról, ill. Pázmány véleményéről lásd még: CD 14, a függelékkel.

Haec de primo capite, quod in litteris V. P.tas mihi demandavit.

Venio iam ad secundum; nimirum, quid faciendum, si aliquid fuerit retractandum. P. Deckerius censet, suavi maximo modo agendum; nimirum, ut alia dictando vel legendo, quaesita simili occasione, prius dicta de fide exponat, non intelligendo, nisi modo, quo V.P. demandaverit in sua censura; ac proinde, ut aliquibus patribus designatis sagacibus aperiat prius verba, quibus retractabit. P. Rector hoc probat. Addendum tamen putat, quo in loco, et quando aliud docuerit. P. Gerottus et P. Vricthus astipulant potius Patri Deckerio. Ego idem censui; addens tamen, ut advertant et in inquisitione contentos esse iudices verbali retractatione, si verbo solum et non scripto aliquis erraverit.

Tota narratio ita habet, uti R.P. Provincialis eam scripsit coram me transacta audita et lecta P. Guilelmus Wrightus.

Idem testor Iohannes Gerottus.

13. Carillo provinciális jelentése Acquaviva generálisnak

Graz, 1604. július 12 — Róma

FG 656/A 143*r*-144*v* (*prius* 294-297); eredeti kézírás.

Admodum Reverende Pater in Christo. Pax Christi etc.

21 iunii Vestrae Paternitati scripsi[1], examen factum de 18 propositionibus primis, quae Patri Pazmano tribuebantur, duplici conventu factum. Et 28 eiusdem pauca adieci discipulorum dicta. Tandem 5 iulii postremas de eadem re dedi, cum responso Patris Pazmani ad censuram istinc transmissam[2], quidque videretur Patri Vricthio, Patri Gerotto ac mihi, audito in altero conventu Patre Pazmano, ratione non iam 18 propositionum, ut prius, sed ratione 87 contentarum censura. Cum autem non vacasset Patri Rectori ac Patri Deckerio convenire ad hoc examen ante 7 iulii, quo tandem convenimus simul cum Patre Gerotto ac P. Vricthio, vidimus et legimus partim in dictatis, partim in thesibus Patris Pazmani, ostensis nobis a Patre Deckerio, ad verbum haberi propositiones omnes non prolatas, sed scriptas seu decerptas ex dictatis vel thesibus, hoc est 20 21 22 23 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87. In quibus quidem certo cercius nos tres vidimus id, quod ingenue fassus fuit Pater Pazmanus, nihil ipsi affricari vel attribui, quod non sit vel in scriptis suis, vel in thesibus; sed has Pater Pazmanus contendit accipiendas in sensu exposito tam prima sua censura ad V.am P. missa de 18 primis propositionibus[3], quam in responso etiam a se dato 5 iulii ad censuram 87 propositionum istinc missam[4].

Quare opus esse, ut censores istic videant, num modo explicato, qui vere constat ex dictatis et dictis Patris Pazmani, sint retractandae omnes, aliquae aut nullae, prout monuimus tres iidem patres 21 iunii litteris datis ad V.am P. Atque haec de propositionibus scriptis, incipiendo, ut incepi hic, a 20; siquidem 18 seu 19 priores examinatae fuerunt prius, an sint Patris Pazmani, quove sensu; et examen illud istuc prius missum.

Venio ad prolatas 24 25 26 51 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76; quas ita affirmant P. Rector et P. Deckerius prolatas aliquas argumentando, aliquas respondendo publice, et alias privato colloquio solius cum solo; ut pro 24 ad verbum prolata testimonium scriptum Patris Rumeri ac Patris Hagen, pro 27 testimonium scriptum Patris Rumeri, pro 31 testimonium scriptum Patris Hagen, pro 33 testimonium scriptum Patris Hagen, Patris Manlii et Santini, pro 34 testimonium scriptum Patris Hagen, pro 35 testimonium eiusdem et Santini, pro 40 testimonium scriptum Patris Hagen, ostenderint nobis P. Rector

---

[1] Lásd az előző dokumentumot: CD 12.

[2] Lásd CD 15, az ottani jegyzetekkel. Ezt a Generális 1604. júl. 24-i levelében nyugtázta: CD 10.

[3] Lásd CD 5 a jegyzetekkel, vö. CD 16.

[4] Lásd CD 15.

et P. Deckerius. Qui absque aliis testimoniis caeteras testantur a Pazmano prolatas.

Caeterum, is omnes has negat a se prolatas, nisi quae fuerint verbo aut sensu similes excerptis ex dictatis, vel argumentando in disputationibus velut ex propria sententia. Qua in controversia coram Deo aliud nos tres dicere nequimus, quam: neutram partem posse condemnari clare; neque Patrem Rectorem et Patrem Deckerium de impostura ulla facta; cum pietas utriusque insignis contrarium doceat, nec sit, quo impostura probetur, nisi negatio Patris Pazmani; neque hunc etiam posse condemnari, cum et constanter neget, neque pro omnibus sint alii testes; et quaedam tam crassa sint, ut evidenter videatur nobis constare, haud potuisse cadere in mentem Patris Pazmani, nisi fuisset plane stultus aut ignarus theologiae. Quam [143*v*] autem sit facile in prolatis unum accipi pro alio, plus aut minus, vel alio modo aut sensu, V.P. recte novit.

Hisce ita examinatis in dicto conventu, advocavi ante dimissionem conventus Patrem Pazmanum; cui coram omnibus nobis 5 dixi: re iam plene examinata, me coram Deo Patremque Vricthum et Gerothum non videre ei a Patre Rectore ac Deckerio ullam factam imposturam; ostendens, hos patres magna illum charitate complecti, cupereque, ut, quod erit revocandum, suavissimo modo fiat et cum honore; hortatusque fui, ut per omnia se censurae subiiceret. Cui coram omnibus dedi scriptum mea manu, quo notaveram totum examen dicto modo factum. Atque ita soluto conventu, priusquam meum scriptum legisset P. Pazman, me rogavit, ut curarem per Patrem Deckerium conscribi formam revocationis; et num essent, quae proprie sunt sua, revocata recte ad 4 solas propositiones[5], in responso suo ad censuram istinc datam. Fecit, quod petebatur, P. Deckerius, complexus rem totam tribus propositionibus, quibus tum varietate membrorum omnes propositiones scriptae ac prolatae revocandae continebantur. Quod mirum in modum lectum displicuit Patri Pazmano; qui, licet hortarer eum propter pacem, videret rem bene, non tamen potuit adduci ad formam istam Patris Deckerii admittendam. Quam vere censemus nos tres nimis rigidam; siquidem coram nobis saepius repetiverat ante, sibi Patrique Rectori videri, ut de prolatis non concertetur. Qua in sententia nos quoque perstamus. Quare P. Pazman tandem exposuit alio scripto, quid et qua ratione sit revocandum. Utriusque scriptum: Patris Deckerii et Patris Pazmani istis inclusum mitto V.ae P.[6] Cui doleo, tantum negotium facescere. Ad quod evitandum cupiebam, ut quacunque ratione P. Pazmanus se accommodaret, atque ita pergeret docendo.

Caeterum, cum sit res tam gravis, et se subiiciat per omnia voluntati V.ae P., omnia poterunt componi prudentia V.ae P. Res tamen esset valde diligenter a censoribus examinanda; et praestaret, omnibus hactenus hinc hac de re scriptis bene discussis, quicquid erit revocandum, quaque forma et quibus verbis et quo titulo istinc mitti, ne ulla pars conqueri valeat.

---

[5] Lásd CD 14.

[6] Pázmány 1604. júl. 9-én kelt formuláját lásd a 14. dokumentum függelékében.

Cui rei, si Pater Pazman satisfecerit, omnino, ut censemus, deberet pergere in lectione [7]. Nam res haec erit illi frenum in perpetuum. Et, quo V.P. gaudeat, sciat, Patrem Pazmanum ingenue fassum Patri Vrictho, Deum merito hanc exercitationem permisisse ad suam humiliationem, qua sciret se valde indiguisse.

Ad extremum, videant patres censores, ne notent aliquam opinionem esse contra communem theologorum sententiam, quae nulla tamen ratione sit, ut evidentiam attestantis cum fide non consistere. Licet illa caruisse angelos defendatur, ut potest, quo in eis defendatur fides, quae omnino defendenda est. Hanc enim notari miramur. [144*r*] Ad extremum, V.P. iudicet, num dignus sit revocatione, qui ostendit plura ex dictis tradi libris editis a nostris patribus, et dictatis etiam istic? Sed omnia melius a patribus istic, quam a nobis iudicabuntur, quibus lubenter acquiescemus. Hisce me commendo sanctis sacrificiis et orationibus Vestrae Paternitatis. Graetii 12 iulii 1604 [8].

Vestrae Paternitatis servus in Christo.

Alphonsus Carrillius
Johannes Gerottus
Gulielmus Wryghtus

---

[7] Carillo provinciális pozitív véleménye — ha Pázmány eleget tesz a cenzúra kívánalmainak, folytathatja a tanítást —, biztosan közrejátszott abban, hogy a végleges cenzúra aránylag enyhe lett; vö. CD 20. Korábban többízben arról volt szó, hogy Pázmányt le kell váltani a katedráról.

[8] A Generális 1604. júl. 31-i levelében nyugtázza ezt a jelentést Carillo provinciálisnak: « Cum litteris RV. 12 iulii accepi formulas revocationis P. Deckerii et P. Pasman... » (*Austr* 2 I 137).

14. Pázmány Péter levele C. Acquaviva generálisnak

Graz, 1604. július 4 — Róma

FG 656/A 149r-150v (*prius* 306-309); eredeti kézírás.

Admodum Reverende in Christo Pater

Prima die iulii accepi censuram propositionum a Vestra Paternitate missam[1]. Et quidem cupivissem, antequam censerentur, diligens praecessisset de quaestione facti cognitio, ne et censores frustra laborarent, et ad me derivaretur invidia rerum non mearum; aut certe (si omnino mitti debebat censura, ante perfectam notitiam facti), ut censio fieret de propositionibus, iuxta ea, quae a me ad V.am P.tem missa erant.

Verum quia neutrum est factum, imo quia ne mentio quidem usquam est censurae ac sententiae meae de illis propositionibus[2], perinde ac si adversa pars fidem omnem occupasset, nec meis locum reliquisset, labor meus et censorum duplicatur; praesertim cum multas in hac censura propositiones videam, quas ego nunquam ante hesternum diem vidi.

Nunc igitur quam potero brevissime, de re tota ad V.am P.tem scribendum duxi, ut (quod ante latam sententiam factum non est) iam saltem facti veritas cognoscatur, et ea demum censeantur, quae mea sunt, ne cum aere luctari videantur censores. Et quoniam pleraeque propositiones coincidunt, ne saepius eandem rem iteremus, omnes propositiones, quae eandem continent materiam, unum velut in fascem colligabo, simulque proponam, numeris duntaxat propositionum ascriptis. Deinde quaestionem facti circa illas propositiones expediam, et quid, quo sensu et explicatione a me traditum sit, explicabo. Ita ut in his et aliis omnibus sactae Matris Ecclesiae iudicio me meaque omnia subiiciam.

Ante vero quam id facio, unum praemittam, quod ad rem inprimis pertinet: Me nimirum non solum in his, de quibus nunc agitur, propositionibus, sed in aliis etiam omnibus paratum semper fore non V.ae P.tis modo, sed et cuiusvis alterius Superioris iudicio ac voluntati morem gerere; sicut, antequam ad P.tem V.am quidquam de his rebus scriberetur, obtuli me P. Rectori, me paratum aliter docere, quam docueram, dummodo se ita velle indicet[3]. Quin etiam, ubi haec controversia finita fuerit, quid ultro et sponte mea facturus sim, V.a P.tas videbit[4].

---

[1] Lásd CD 8 és 9 (a Generális jún. 20-i leveleit).

[2] Lásd CD 12 és 16 jegyzeteit.

[3] Carillo provinciális ismételten hangsúlyozta Pázmány készségét arra, hogy visszavonja tévedéseit.

[4] Acquaviva generális elismeri Pázmány jóakaratát és engedelmességi készségét, amint ezt Carillo provinciálishoz írt, 1604. júl. 31-én kelt levele tanúsítja: « ... Non est autem absorbendus P. Petrus, sed agendum quanto minimo strepitu poterit, cum praesertim bonam eius voluntatem e scriptis hactenus videamus, et ob eam rem aedificati sumus. Ceterum expectandum erit, quid expensis omnibus decernamus, et iuxta illud postea faciendum... » (*Austr.* 2 I 137). — P. Acquaviva kiemeli még ugyanezt a magatartást Pázmánynál 1606. szept. 18-i levelében, amikor a propozíciók római cenzúráját megküldi P. Carillónak.

Caeterum, quia iam in formam processus abiit praesens negotium, cuius totum collegium conscium est; imo fere antequam scirem, quid ageretur, conscium fuit; iccirco re Deo commendata, iudico me non debere revocare vel immutare quidquam (durante hac controversia), nisi clarum sit, id tale esse, quod revocare et ego in conscientia tenear, et V.a P.tas, ut revocetur, iniungere. Idque propterea, quod de bono nomine curam habere teneor, cuius iactura aliis etiam nocumento esset. In specie autem, ut rem totam, prout animo concepi meo, clare explicem:

In primis, existimo, quod durante isto processu (extra casum enim huius processus, iam dixi, quo modo sim affectus) non solum lege charitatis, sed et iustitiae (quam Superior quisque religiosorum, in eo casu, quo de iactura boni nominis subditorum agitur, sine ulla personarum acceptione servare tenetur) imponi mihi non potest, ut revocem ullam propositionem, quam hactenus nostri patres publice, toti mundo, vulgatis libris proposuere, nisi illi prius quod publice docuere, publico scripto revocent. Si enim id non fiat: Dat veniam corvis, vexat censura columbas [5]. Hoc iure a me existimari facile quilibet advertet, si consideret, maiorem semper fuisse libertatem, et iure esse debuisse in privatis lectionibus, quam in scriptis libris. Nec aequum videtur, ut si inquisitiones romana et hispanica, si censores, qui a religione deputati libros huiusmodi revident, permittant editis libris aliquid doceri, id in media Germania, privatim et in angulo mihi non permittatur.

Secundo, quod spectat ad illas propositiones, quas scripto non tradidi, sed viva voce dixisse accusor, si tales sint, quas me dixisse, coram Deo et in conscientia non memini, vel quas argumentando contra alienam sententiam dixisse iudico; cum in dubiis semper favendum sit reo, existimo iniungi non debere, ut tales propositiones tanquam meas retrahem, nisi vel accusatores, vel alii testes idonei, si opus sit, etiam iuramento confirment, eadem praecisa et formalia verba, non disputandi gratia, sed ex propria sententia me dixisse.

Tertio, quia de gravi boni nominis iactura agitur, praesertim cum aliquoties publice iactatum sit a P. Rectore, quaedam ex iis, quae ego docui, esse contra fidem (id quod fidem obtineret, si retractari a me iussu P.tis V.ae viderent), in isto casu, arbitror, me non teneri, ut revocem quidquam, nisi clare constet esse vel contra Scripturam, Patres et Concilia; vel contra ea, quae in religione iustas ob causas determinata sunt, vel contra communem scholasticorum sententiam.

Quod si aliquid horum constet, non solum non refugiam revocare quae male docui, sed gratiam etiam habebo Doctori meo; scio enim recte ab Augustino dictum, magnae sapientiae esse revocare hominem, quod male locutus est; siquidem, ut iurisconsultus inquit: omnium habere notitiam, et in nullo penitus errare, Divinitatis potius est, quam humanitatis. Haec liberius forte dicta videri possunt iis, qui rem ipsam non penitus considerent;

---

[5] JUVENALIS, *Sat.* 2 63.

aequus tamen rerum aestimator, non dubito, probabit. Sed iam ad propositiones veniamus. [150*v*]

Circa propositiones 1 5 6 7 12 52 60 65 66 67 68 78 80 81, quae eandem rem continent, fatentur ipsimet adversari, me duplicem piam affectionem admisisse, aliam in essentia, aliam in modo supernaturalem. Hanc vero sententiam eo modo, quo in priori censura dixi explicatam, docent inprimis omnes autores, qui virtutes omnes morales, alias per se infusas, alias acquisitas esse docent, ut D. Thomas et eius discipuli. Cum enim etiam habitus piae affectionis sit virtus voluntatis, et non theologica, erit moralis virtus, ut ex Valentia referam, Sicut ergo illa diversitas in caeteris virtutibus moralibus admittitur, ita in hac. Deinde disertis verbis Valentia 2-II disp. 1 qu. 1 p. 4 ad 3, Molina disp. 8 *Concord* § *Hic etiam* docent, virtutem moralem studiositatis, qua inclinamur ad piam affectionem, aliam esse acquisitam et comparatam, aliam infusam et supernaturalem. Quod si habitus piae affectionis (quam hi authores studiositatem vocant) alius est acquisitus, alius supernaturalis, necessario etiam actus alii erunt supernaturales in essentia, alii naturales. Ad haec, etiam de ipso actu fidei, spei, charitatis D. Thomas, et (ut Soarius ipse fatetur lib. 3 *de auxiliis* cap. 1 n. 3) eius discipuli antiqui, Paludanus, Capreolus, Caetanus, Medina, Soto, Scotus, Gabriel, Almainus et alii, quos citat P. Azor lib. 3 *Instit. Moral.* cap. 21 q. 7, aiunt illos non esse supernaturales in essentia, sed tantum in modo. Quorum sententiam probabilem esse, non semel repetit Azor. Si ergo de ipso actu fidei licet Romae dicere, quod non sit supernaturalis in essentia, cur non liceat hic dicere, probabile esse, quod aliqua pia affectio non sit supernaturalis in essentia, sed solum in modo.

Praeterea neminem ego legi ex omnibus, qui scripta sua typis mandarunt, qui diceret in terminis, omnem piam affectionem esse supernaturalem in essentia. Nam licet Soarius 3 p. q. 7 ar. 3 dicat, esse infusam et supernaturalem, diserte tamen non dicit, an in essentia vel modo sit supernaturalis, an per se vel per accidens infusa. Multo minus ullum concilium, aut ullus Patrum (quod quidem sciam) verbum de hac distinctione rei supernaturalis in essentia vel modo fecit, sed solum definiunt (id quod salva fide negari non potest), ad pium credulitatis affectum necessariam esse gratiam Dei. Ex eo vero, quod necessaria sit gratia ad aliquem actum, non sequitur, quod actus ille supernaturalis sit in essentia. Denique piam affectionem ex duplici illo motivo in mea censura (ante ad V. Paternitatem missa)[6] explicato, [150*r*] esse cogitationem congruam. At vero, quod praeter hanc nihil aliud ex parte voluntatis requiratur, nunquam dixi, quin creberrime publice docui, et ex professo suo loco probavi: Praeter cogitationes ad ordinem gratiae excitantis spectare etiam motiones voluntatis, quas Deus in nobis, sine nobis (libere scilicet operantibus) efficit, ut postea libere operantes consentiamus.

Circa 55. Hic etiam, ut in praecedenti, non refertur fideliter mea sententia. Ut enim censores optime adverterunt, propositio haec, ut iacet, etiam

---

[6] A márc. 6-i védőirat, amelyet Grazban visszatartottak; vö. CD 16.

agentibus irrationabilibus aptari potest. Mea doctrina ad verbum ita se habet: Nec obest, quod dicta cogitatio congrua oriatur in nobis ex ordine et serie rerum externarum, quam Deus praescivit, et sua providentia ita ordinavit. Nam ex vi creationis non debetur hic rerum ordo, ex quo sequatur cogitatio congrua, potius quam oppositus. Ergo, cum Deus ita ordinavit causas secundas, ut congrue moveremur, novam gratiam contulit nobis. Haec ego, quibus per omnia similia docet Gab. Vasquez 1 part. disp. 91 cap. 14 n. 109, et disp. 226 cap. 1 n. 4.

Circa 76. Crassissime falsum est, me dixisse unquam, fidem non esse fundamentum aedificii spiritualis christiani hominis. Scio enim Concil. Trid. Sess. 6 cap. 8, et totam Scripturam contrarium dicere; quin plus quam decies in praelectionibus contrarium docui. Illud de dispositione, quod additur, non memini dicere, nisi forte disputando; publice enim non docuisse, scripta testantur. Et quidem, si quis diceret, opera bona moralia, sine gratia facta, esse dispositionem ad iustificationem, revera crasse erraret cum Pelagio. Id tamen ego dicere non potui, qui doceo: Nullum bonum opus morale fieri de facto sine gratia. Item, si quis diceret opera moralia, facta ante fidem etiam ex gratia, esse ultimam dispositionem ad iustificationem, erraret crasse. Sed id ne in mentem quidem mihi venit. Si quis vero id diceret, quod docuit Gabr. Vasquez 1 part. disp. 91 cap. 14, praesertim n. 112, operibus bonis ex gratia factis, etiam infideles obtinere a Deo notitiam mysteriorum fidei; seu quod D. Thomas docet, etiam gentili facienti quod in se est, cum gratia Dei, dari ulteriorem gratiam; in eo nihil periculose doceret; quamvis, an opera ista ex gratia facta, quibus obtinetur ulterior gratia, dici debeant dispositiones, saltem remotae, quaestio esse possit; quae tamen fere de nomine esset.

Circa 11 38 39. Accomodata iam est undecima, petita venia. Illud vero quod in propositione 38 his verbis dicitur: « Patres qui Romae in controversia, quam habet Societas cum dominicanis, disputant, refugiunt illam sententiam, quae asserit: Gratiam efficacem, ut contra inefficacem distinguitur, non esse efficacem ex aliqua praedeterminatione physica, sed ex libera voluntatis cum gratia cooperatione, seu ab effectu », illud, inquam, ego nunquam dixi, sed ne somniavi quidem. Scio enim, nostros asserere (et recte), gratiam non esse efficacem ex aliqua physica praedeterminatione. Hoc solum dixi, et nunc dico: Sicut gratia non est, nec dicitur efficax eo, quod ex se, physice et independenter a concursu voluntatis praedeterminet ad operandum; ita non est, nec dicitur efficax a sola operatione secuta (licet ordinem et respectum ad operationem futuram ex libera determinatione voluntatis includat), sed potius, ante quam fiat opus, gratia, quae congrua est et voluntati contemperata, efficax est, et talis, quae habitura sit effectum. Et hac de causa Augustinus gratiam efficacem vocat victricem delectationem, quae a nullo duro corde respuatur; quae facit, ut faciamus; quae congrua est, et contemperata voluntati; nec existimo, probabilem esse contrariam sententiam, et illam refugere nostros non solum e Soario, sed etiam ex iis, qui a septennio materiam de gratia Romae legerunt, didici. Et sane optime iudicarunt censores eum, qui illam 38 propositionem dixit, nescire quid inter nostros et dominicanos agatur. [150*v*]

In reliquis propositionibus nulla nova censura habetur; vel quia nihil praeter iam dicta continent, vel quia, si quid de novo additum in illis, id nulla censura notandum visum. Conceperam animo, singula dictarum propositionum verba diligenter examinare, explicationes, similitudines, amplificationes et additamenta plurima, quae meis verbis falso assuta videbam, annotare. Sed in re puerili nolo immorari. Vestra Paternitas ex his intelliget, quam bona fide mecum sit actum.

Meo autem iudicio, omnis ista propositionum multitudo, quae synceram meam doctrinam continet, ad has quatuor revocari potest[7]. Extra quas quicquid additum est, vel temere mihi attribuitur, vel (ut ex iis, quae dixi constat) tale non est, quod magna consideratione egeat, vel cum his est necessario connexum: 1ª Probabilior et dictis conciliorum conformior est sententia, dari habitus fidei, spei infusos. Id tamen de fide non est, ac proinde non est contra definitiones claras conciliorum, vel Scripturam. — 2ª Conformior veritati et verior, ideoque sequenda est sententia, quae dicit, actum fidei, spei supernaturales esse in substantia et essentia sua, non tantum in modo. Contrarium tamen erroris damnari non potest, sed inter opiniones ab Ecclesia toleratas reponi. — 3ª Idem de pia affectione a fortiori dicendum, quamvis existimem aliquam piam affectionem supernaturalem esse, etiam in essentia. — 4ª De facto nullum bonum opus morale fit a nobis sine gratia. Ac proinde impossibilitate consequente impossibile est, ut fiat opus bonum morale sine gratia, licet antecedens possibilitas ad opera moralia sit in voluntate.

Haec autem omnia talia sunt, ut etiamsi nulla alia ratione niterentur, sola authoritas gravissimorum doctorum, quos supra retuli, harum propositionum assertores esse, vindicent illam ab omni erroris et temeritatis periculo. Atque ideo, si vel maxime revocanda essent, nullo alio titulo revocari ab ullo privato, ante definitionem Ecclesiae, possent, quam quod V.ae Paternitati non probarentur:

Haec habui, quae in angustia temporis, raptim scribenda visa sunt. Graetii 4 iulii 1604.

Vestrae Paternitatis servus in Christo

Petrus Pazmany

Három nappal később, július 9-én, Pázmány röviden összefoglalta álláspontját egy külön papírlapon. Ez Pázmány fenti levele után található. Valójában P. Carillo júl. 12-én küldte Rómába (CD 13).

Tota ut ista differentia brevissimo negotio finiatur, et ego quod religiosi est officium faciam, hoc modo paratus sum rem totam terminare:

1. Quidquid ego me non docuisse, vel non meo sensu ab illis acceptum, contendi hactenus, paratus sum iis et verbo et scripto contrarium docere, tanquam rebus, quas falsas iudico et meas non esse censeo.

---

[7] Lásd CD 19.

2. Si Noster Pater vult, ut opiniones, quas docui, non unam vel alteram tantum, sed etiam omnes revocem, eo titulo, quod superioribus non placet, licet hactenus alii eas docuerint, paratus sum facere.

3. Si quid ex iis, quae docui, repugnare vel Scripturae, Patribus etc., vel novum esse, et a me primum (etiam e nostris) traditum, agnoscam, paratus sum absolute revocare.

4. Quod hactenus libere disputatum est et in utramque partem, et sciente Societate, nec tamen inter determinatas opiniones relàtum est, et quas ego non puto esse falsas, sed probabiles, numquam coram conscientia dicam falsas esse, vel putare me illas falsas esse multo minus temerarias etc.

9 iulii 1604.

Petrus Pazmany

15. Pázmány Péter véleménye a neki tulajdonított 87 tételről

Graz, 1604. július 5 [1] — Róma

FG 656/A 147*r*-148*v*; másolat.

... duplicem produci posse, legisse memini in materia de fide a P. Arrubal Romae lecta. Quam, quia ad manum non habeo, quaestionem praecise et verba citare non possum. Certo tamen memini, in dubio quodam, in quo examinat praesentem difficultatem, in fine dubii solvens quamdam obiectionem ex illo duplici motivo, duplicem affectionem credendi admittere, ut Romae videri poterit. Idem docuit, qui ante me hanc de fide materiam legit, P. Ioannes Klain, cancellarius 2-II qu. 2 dub. 4 in fine.

Circa propositionem 2 et 3, quae postrema habetur etiam 69, certus sum, me neutram harum, nisi forte argumentandi gratia dixisse. Nec dicere potui id, quod 2 propositio continet, cum, ut ex ipso testimonio adversariorum patet, admiserim aliquam piam affectionem esse supernaturalem in essentia. Quamvis, si vel maxime haec dixissem, puto ex iam dictis constare, quaestionem de supernaturalitate actuum in essentia, esse a gravibus authoribus in utramque partem libere hactenus disputatum.

Circa propositionem 4, quae eadem est cum 25, et in sensu eodem recidit cum 8 20, et quae cum hac 20 eandem rem continet 22 24 26 27 42 43 44 47 49 50 51 53 77. In quibus tamen, cum multa de suo addant, qui has propositiones collegerunt, hoc solum pro meo agnosco: Potentia antecedente potest homo, etiam sine omni auxilio gratiae operari quodlibet bonum morale. Tamen de facto nihil unquam boni moralis fieri sine gratia. Quo posito ex hipothesi et impossibilitate consequente, impossibile est ut sit factum opus bonum, et non sit ex gratia. Hoc ego partim docui, partim viva voce dixi. Et nunc ista sentio; nec ego solus, sed tot ac tales autores, ob quorum autoritatem ante definitionem Ecclesiae non possit ullo modo reprehendi haec opinio. Imprimis enim, si de bonis operibus etiam moralibus iustorum sit sermo, videtur definitum in Concilio Tridentino sess. 6 cap. 16 ibi « Christus Iesus, tamquam vitis in palmites, in ipsos iustificatos iugiter virtutem influit; quae virtus bona eorum opera semper antecedit et comitatur et subsequitur; et sine qua nullo pacto Deo grata et meritoria esse possint ». At omnia bona opera iustorum Deo grata sunt

---

[1] Ez a dokumentum csonka, hiányzik az elején és a végén egy-egy levél. Nem Pázmány kézírása, bár ő mondja el egyes szám első személyben véleményét a 87 gyanúsított tételről. Az összes tételt a Generális jún. 20-án küldte el Grazba (CD 8 és 9), Pázmány júl. 1-én kapta őket kézhez (lásd júl. 4-i levelét: CD 14). Carillo provinciális júl. 12-i beszámolója (CD 13) elején elmondja, hogy Pázmánnyal megbeszéléseket tartottak, hogy kikérjék véleményét; ennek eredményét júl. 5-én elküldte Rómába: « ... Tandem 5 iulii postremas de eadem re dedi, cum responso Patris Pazmani ad censuram istinc transmissam (...) ratione non iam 18 propositionum, ut prius, sed ratione 87 contentarum censura... » « ... in sensu exposito tam prima sua censura ad V.am P. missa de 18 primis propositionibus, quam in responso etiam a se dato 5 iulii ad censuram 87 propositionum istinc missam... ».

et meritoria, ut ibidem definitur. Ergo nullum bonum opus fit a iustis sine gratia Christi. Quod vero id universe ita sit, diserte docet D. Thomas q. 24 de verit. art. 14 in corp.; et mea sententia etiam in Summa 1-II q. 109 art. 1 et art. 9. Item 2-II q. 136 a. 3 ad 2, ubi actum patientiae virtutis politicae, ait, non posse elicere hominem sine gratia. Et consentiunt autores isti (quorum verba ad longum scripta habeo) Capreol. 2 d. 29 q. 1 a. 1 concl. 4; Vega q. 12 de Iustif. immediate ante paragraphum: Dico secundo. Viguerius, Abulensis, Petrus Soto, Castro lib. 7 de contra haereses verbo gratia haeres. 1 concl. 3. Bannes, Gregorius, Cassalius, Roffensis, Deza, Bartholomaeus Romaeus, et, ut Gabriel Vasquez ait 1 p. disp. 91 c. 14 n. 111 in fine, et numero 112 § Secundo probatur omnes ex schola D. Thomae insignes; quod ipsum docet idem Vasquez non solum illa disputatione 91 n. 109, sed etiam disp. 97 cap. 4 n. 24, disp. 226 cap. 1 n. 4, disp. 241 n. 4 etc. Idem docent omnes, qui physicam determinationem (quam tamen ego non probo) urgent.

Quod vero possibilitas antecedens, seu quod idem est, libertas ad facienda et non facienda bona moralia, etiam sine gratia, sit in homine, non video, quomodo reprehendi possit, intellectis terminis. Certe, id clare docuit inter alios Gabriel Vasquez 1 p. disp. 97 cap. 4 n. 24, et disp. 241 cap. 4 num. 17 his verbis « Omnis tentatio, in qua ratio non perturbatur, ita occurrit, ut non possit non adferre secum principium sufficiens, quo vinci possit; et cum sola cogitatione, quam tentatio necessario secum adfert, ut relinquat in nobis libertatem, potens est voluntas ex parte causae ad quamlibet tentationem superandam. Quia tamen nulla tentatio de facto superatur, nisi congrua vocatione, ideo adhuc necessaria [147*v*] est gratia, id est congrua vocatio (necessitate tamen sequente) ». Haec ille. Secutus est ipsum P. Arubal in 1-II q. 109 a. 2, ut evidenter memini, licet scripta eius non habeam. Cum enim explicat sensum quaestionis, qua quaeritur: An homo sine gratia possit bona moralia operari, ait, non esse quaestionem de potestate antecedente et physice sufficiente ad facienda bona moralia, cum certum sit, hanc potestatem necessarium esse ad libertatem. Haec ipsa, et nihil praeterea docui.

Unde fateor, me non satis capere, quod censores in propositione 20 notant, qua ratione ad me spectet. De impossibilitate consequente, quod in propositione 4 notatur, libertati scilicet adversari, non assequor. Nam imprimis, posito quod de facto nulla bona opera fiant sine gratia, evidenter infertur id, quod paulo ante dicebam ex Vasquez, necessitate sequente necessariam esse gratiam ad bene operandum. Ex quo rursum evidenter sequitur id, quod idem Vasquez habet 1 p. disp. 98 c. 6 n. 42 § Tertia pars, impossibilitate sequente impossibile esse, ut bonum opus fiat sine gratia. Quod autem impossibile est, contradictionem involvit, ut constat ex terminis. Verum necessitas vel impossibilitas consequens nullo modo officit libertati, ut intellectis terminis clarum est.

Circa propositionem 5, et quae in idem recidunt 10 28 33, fide bona dico, nunquam mihi in mentem venit nec illud, quo de sensu composito, nec illud, quod particula illa « *ex se* » innuit; nimirum physica praedeterminatio. Quin potius ostendi R.P. Provinciali, praesentibus aliis, scripta mea,

in quibus ex professo fusissime utramque illam sententiam refutavi; ut proinde mirer, ex qua officina haec prodierint.

Circa propositionem 9, et quae eaedem sunt 34 et 35, et quae affinis est his 37, nec in mentem mihi unquam venit, ut inter Augustinum et Pelagium non fuisse controversiam de gratia praeveniente, dicerem; nec venire potuit, cum ex Augustino probare conatus sim, ad omnia opera bona, etiam moralia, requiri gratiam praevenientem. Sed in quadam disputatione contra theses P. Deckerii ab argumentante allatus fuit locus Augustini de gratia Christi cap. 47, ubi sic ait: « Si consenserit Pelagius, non solum possibilitatem bene agendi, quam habet homo, etiamsi non agat bene, sed etiam ipsam voluntatem et actionem, quae non est in homine, nisi quando bene vult, esse a Deo, nullam controversiam fore inter ipsos ». Similiter eodem die allatus fuit alter locus Augustini ex eodem libro c. 25, ubi ad verbum sic loquitur: « Quomodo dicit (Pelagius scilicet), quod possumus bene agere, Dei est; quod autem agimus, nostrum est, cum dicat Apostolus, orare se ad Deum pro eis, ad quos scribit, ne quid mali faciant. Non dicit, oramus, ut possitis nihil mali facere, sed ne quid mali faciatis; nec ut possitis bonum facere, sed ut bonum faciatis ». Haec Augustinus. Quem petit, si ullum attingit censura propositionis 34.ae. Ista loca, postquam ursisset argumentans, non ego solus, sed et P. Delrio, qui tunc aderat, resumpsimus et ursimus argumentando, ut etiam adversarii fatentur. Quare etiam in terminis dixissem id argumentando, quod in propositione nona habetur (revera tamen tam crassam ignorantiam ea continet, ut dicere non potuerim), qua tamen conscientia tamquam meum circumfertur, quod impugnando dixi? Novumne est argumentantem interdum etiam falsissima assumere?

Circa propositionem 12 et 63, prorsus non ita docui, sed ut ad oculum ostendi R.P. Provinciali ex praelectionibus, dixi: Habitum piae affectionis duplicem esse posse, sicut et caeteros habitus morales, acquisitos scilicet et infusos. Id quod, ut in prima propositione dixi, Valentia, Molina et alii docent. Quomodo autem habitus intellectus et voluntatis physice diversi in genere moris unam virtutem constituant, dixi in priori censura.

Circa propositionem 13 et 64, ut in alia censura dixi, hoc nec docui, nec verum puto. Quamquam si docuissem, non maius in eo periculum esset, imo longe minus, quam in illa tam multorum sententia, quam supra retuli, qui dicunt, actum fidei esse solum quoad modum, et non in substantia supernaturalem; et quod Suarez docet libro 3 De auxilis c. 4 n. 12: auxilium excitans, quod antecedit actum contritionis et charitatis, saepe non in essentia, sed solum quoad modum esse supernaturale. Certum, quod censura requirit, ut in gratia praeveniente semper aliquid supernaturale includatur, rectissime facit. Nam, ut optime docet Vasquez 1 p. disp. 91 c. 14 n. 112, etiam cogitatio congrua in essentia naturalis ordinis quodammodo supra naturam est, quia citra [148*r*] industriam et sollicitudinem nostram habetur, et ex intentione finis supernaturalis datur.

Circa propositionem 14 et 70, fateor, me aliter in disputando dixisse; sed hoc ipsum dixit D. Thomas 1 p. q. 61 a. 3; et ibi Vasquez latissime ostendit, illo cap. *Firmiter* nihil definiri contra hanc sententiam, quod

ipsum Romae in illam q. 61 docuit P. Arubal. Quod a viro doctissimo publice Romae doceri potuit, a me obiter et per transennam dici sine nota non possit?

Circa propositionem 15 62 79, quae his annexa est 16 17 et 79, docui dari habitum fidei, spei. Caeterum duo addidi: Primum, id de fide non esse, nec ratione naturali evidenter ostendi posse. Et quod de fide non sit, docent Cano 7 De locis c. 7; Bannes 2-II q. 2 a. 8 dub. 1 concl. 1 § Sed tamen; et q. 23 a. 2 concl. 2; Medina 1-II q. 51 a. 4 concl. 1; et addit Medina non ibi solum, sed et q. 100 a. 2 concl. 2 ex solo Concilio Trid., consulto nihil de hac re voluisse definire, sed in suo vigore reliquisse definitionem Concilii Viennensis; in qua solum dicatur, esse probabilior opinio, quae hos habitus admittit. Idem docet Aquarius ad 3 sentent., Capreol. dist. 24 concl. 5, Asturacensis De gratia Christi q. 1 concl. 6 fol. 87, Gabr. Vasquez 1-II disp. 86 c. 2 n. 5 et disp. 91 c. 4 n. 10, Valentia 1-II disp. 4 q. 3 p. 4 probabilem ait hanc sententiam. Ego igitur definire nolui, quod tales viri de fide non esse docent.

2° attuli modos, quibus hi autores dicunt, salva fide posse negari tales habitus, non quod vera putarem omnia, quae in his explicationibus adferebantur, sed ut ostenderem eos, qui negarent habitus eiusmodi, sicut sequendos non esse, eo quod temere recederent a communi sententia, ita non debere erroris contra fidem damnari. Inter alios modos attuli illum, qui in 16.a propositione continetur; quem video placuisse Asturacensi illa q. 1 concl. 6. Imo et Ruardo Tapper in art. 8, ubi opera sancta, ait, non tantum esse signa iustificationis, sed etiam causas formales maioris iustificationis. Sicut plura mala opera, inquit, sunt causa formalis maioris iniustitiae. Et valde favet huic, quod Gab. Vasquez 1-II disp. 55 in fine ait, actum charitatis, etiamsi esset necessarius, ac proinde sine bonitate morali, adhuc constitueret iustum et amicum Dei. Quae, etsi ego non probo, tamen id dici posse, quod ego dixi, a quopiam posse docui, clare constat. Quam id vere dicatur, eo loco non explicavi. Suo tamen loco, cum docui, actum charitatis non esse formaliter reconciliationem cum Deo, nec constituere iustificatum formaliter, satis clare hanc sententiam reieci. Quamvis nec in hac, nec in alia quaestione facile ullum damnaverim.

Circa 18 71 72 82, remitto me ad ea, quae in priori censura ad propositionem 17 alias misi V. P.ti [2].

Circa 19 61 73 74 75, pari ratione ad censuram alias missam, ad propositionem 18 me remitto. Quibus addo praeter Durandum Bannes, et thomistas communiter illa priori censura mea citatos. Anno superiore Romae idipsum docuisse nostros in 2-II q. 1 a. 5, et consequenter q. 5 a. 1 angelos, apostolos, patriarchas non habuisse hanc evidentiam eorum, quae crediderunt, ut in scriptis a P. Wrighto Roma allatis hodie legi [3].

Circa 29. Impia, scandalosa est illa propositio, quam qui mihi ascripsit, ut Deus illi parcat, oro. Ille enim videt, qui omnia videt, nunquam id mihi,

---

[2] Hivatkozás a márc. 6-i védőiratra (vagy P. Carillo első jelentésére: CD 12).

[3] P. Wright Rómából hazatérve elhozta a római jezsuita tanárok skriptumait. Wright Rómából való visszatérését a Generális máj. 29-i levele jelzi (CD 7).

ne somnianti quidem, in mentem venisse. Hoc solum dixi, externam praedicationem, etiam si non adsit gratia intus docens, ratione duritiae cordis audientium per accidens, nocumentum et maiorem damnationem adferre, ut Matthaei 11 v. 21 22 etiam dicitur.

Circa 30 et 54. Omnino falsum, nec a me unquam dictum est: Ideo peccare quempiam, quia caret gratia congrua. Ideo enim quisquam peccat, quia vult, cum tamen posset, tenereturque non peccare. Deus illis non imputet, qui quae non mea sunt, mea faciunt. De daemonibus quod additur, nihil aliud docui, quam [148*v*] quod latissime ostendit Gab. Vasquez 1 p. disp. 241 c. 4 n. 14: eos posse quidem antecedente possibilitate bona moralia facere; impossibilitate tamen consequente impossibile esse, ut faciant. Si tamen congrua motione a Deo praevenirentur, etiam de facto bona operarentur. Sed cum ex decreto Dei nunquam tali cogitatione et motione praevenientur, nunquam operabuntur bona.

Circa 31. Cum in quadam disputatione ageremus de auxiliis gratiae ad opera bona, dixi in disputatione de necessitate gratiae ad operandum, nomine gratiae praevenientis, excitantis etc. intelligi actuales motiones, non habituale donum. Et similiter D. Thomas in 1-II qu. 109 solum de his agere, licet tunc etiam dixi et res evidentissima est ex 1-II qu. 111 art. 2 in corpore: ipsam etiam gratiam habitualem dici interdum praevenientem. De Soto quod additur, et mihi et ipsi iniuria fit. Nunquam ego dixi, Sotum id dixisse, nec puto, quod hoc dixerit unquam.

Circa 32. Dixi tales actus dari, idque non esse contra D. Thomam. Nunquam vero dixi, id D. Thomam expresse docuisse; sed dixi: quando D. Thomas negat actum in individuo indifferentem, intelligi debet de actu, qui fit cum plena animadversione ad rationes superiores et inferiores. Quod si vero talis animadvertentia desit, non obstat D. Thomas, quin dari possit. Et hoc modo legi multos, qui explicant D. Thomam. Et sequitur Gabr. Vasquez 1-II disp. 52 initio etc.

Circa 36. Mirari nequeo, unde in mentem venerit, hanc propositionem mihi ascribere, quam certus sum, mihi nunquam in mentem venisse. Quin potius dixi: Habitus non solum supernaturales, sed etiam naturales effective concurrere ad suos actus, atque adeo esse in illis vim producendi actus. Illud autem simile de visu et de D. Augustino, si a me profectum est, nullas ignominiae notas refugio. Alia quaestio est: An habitus supernaturales sint causae principales simul cum potentia, vel solum instrumentales respectu actuum supernaturalium; seu quod idem est: An potentia obedientialis animi possit habere aliam causam principalem, cui subordinetur, praeter solum Deum.

Circa 40. Falsissimum est, me id umquam publice docuisse. Privatim memini dicere in colloquio familiari P. Deckerio: Mihi videri, quod a quibusdam nostris, quos ego legi, nimis absurde proponeretur sententia dominicanorum, ut non existimem, illos tam crasse docere; quin etiam vidisse me aliorum e nostris scripta, in quibus longe aliter proponatur eorum sententia; et ita, ut paulatim videantur velle revocare rem ad quaestionem de nomine. Hoc privatim dixi, nihil praeterea.

Circa 41 et 48. Hoc me docuisse fateor. Quod ipsum ad verbum praeceptor meus (cuius memoria in benedictionibus) Mutius de Angelis 1-II qu. 109 a. 2 docuit[4]; et, ut evidenter memini, etiam P. Arubal ibidem; et demum P. Gabr. Vasquez 1-II disp. 139 c. 2 initio, et Bulla ipsa tam id clare habet, ut clarius non possit, his verbis: Quas quidem sententias stricto coram nobis examine ponderatas, quamquam nonnullae aliquo pacto sustineri possent, in rigore tamen et proprio verborum sensu, ab assertoribus intento etc.

Circa 52. Miror, cur censoribus visum est in prima parte huius propositionis negari difficultatem bene operandi oriri ex appetitus rebellione; cum potius diserte dicatur, difficultatem inde oriri; quamvis non oriatur inde, ut nunquam bene operatur, seu impossibilitas consequens bene operandi.

In posteriore parte nullo modo negatur necessitas gratiae ex parte voluntatis, sed solum dicitur, ad omnem operationem bonam creaturae rationalis (Ita enim ego locutus sum, licet propositio 52, ut iacet, etiam de brutis, imo etiam de insensatis videtur sonare, quia scilicet non est fideliter relata) necessariam esse[5]...

[4] Mutius de Angelis Pázmány tanára volt a Római Kollégiumban, amikor (1592-96 között) teológiát hallgatott; vö. Őry M., *Pázmány P. tanulmányi évei*, 104 és 109.
[5] A Generális júl. 24-i levelében (CD 10) nyugtázza ezt a küldeményt.

16. Pázmány levele Acquaviva generálisnak (Részlet)

Graz, 1606. augusztus 21 — Róma

ARSI *Germ. 181* 81*r*-82*v* (*prius* 206-209); eredeti kézírás; kiadta: HANUY I 16-19.

Reverende in Christo Pater

Paucos ante dies, prorsus inopinato, redditae mihi sunt literae R.P. V. Provincialis, cum censura duarum propositionum [1]; quas non sine gravi animi mei dolore vidi. Ea in primis de causa, quod cum summo studio conatus sim, nullam huiusmodi rerum occasionem dare, videam tamen evadere non potuisse. Sit nomen Domini benedictum. Ne tamen omnino mihi deesse videar, placuit haec breviter et aperte per puncta ad V.am P.tem scribere... [81*v*]

Haec est sincere ac fideliter proposita doctrina quam tradidi, quam is, qui duas illas propositiones V.ae P.ti misit. minime considerans aut capiens hinc inde arreptis particulis, sine earum explicatione, congessit. Ut mirum non sit, si censores non contra me, sed contra ea, quae suspicabantur, censuram tulerint. Quorum iudicium non reformido, si illis haec ut a me proposita sunt, proponantur. [82*r*]

Scio, qui semel una in re suspectus esse caepit, etiam levi umbra in suspicionem iterum ducitur; quod vel ex harum duarum propositionum censione coniicio. Idcirco maiorem in modum rogo V.am P.tem, boni consulat, si de rebus veteribus aliquid addam, de quibus perpetuum silentium mihi indixeram, nisi iam vetera vulnera refricarentur.

Sciat igitur P. V. me anno 1604 die 6 martii, cum aliquarum propositionum censionibus exagitarer, scripsisse ad V.am P.tem diffusas literas [2], in quibus fideliter quod in scholis docueram, exposueram, et in iis literis caput causae constitueram; quas si censores vidissent, securus eram, nil adeo reprehendendum in mea doctrina inventuros.

Caeterum literae illae detentae hic fuerunt; in quas casu hoc anno 1606 in fine Quadragesimae incidi, et statim duobus patribus senioribus ostendi. Hinc factum quod ego bis terve, nec sine stomacho scripserim V.ae P.ti, mihi certo constare, nunquam censoribus exhibitum meum scriptum; et illa sola fuit causa, cur interdum acerbius questus sim in literis ad V.am P.tem. Non queror, quod literae haeserint. Neminem in suspicionem adduco. Illud tamen mirari satis non possum, quomodo ii, qui in Urbe censuerunt, vel censoribus iussu P.tis V.ae illa tradiderunt, non monuerint, nullum tale

---

[1] Pázmány két propozíciójának cenzúrája megtalálható: *FG 656* 157*r*-159*v* (kiadatlan). A végleges cenzúra szövege, amelyet az osztrák provinciának küldtek el: *Austr. 2* I 236. — Mivel a megtestesülésre vonatkozó két tétel tartalmi elemzésével Szabó F. nem foglalkozik Pázmány hitelemzése bemutatásában, a levél teológiai fejtegetéseit (a gyanúsított két tétel magyarázatát) itt elhagytuk.

[2] Ez az az indiculus, amelyet Pázmány 1604. márc. 1-i levelében kilátásba helyezett, ahogy a rendfőnök 1604. márc. 20-i leveléből megtudtuk (CD 5).

scriptum in Urbem venisse, quale a me missum et censoribus non traditum saepe scripsi [3].

Quare, etsi censura illa de nulla propositione mea gravior fuerit, quam quod minus probabiles sint illae opiniones, tamen si ei praesertim, qui ultimo censuit, exhibitum illud meum scriptum fuisset, non dubito, de multis aliter iudicasset. Negare itaque non possum, me hac de causa illam ipsam censuram pro surreptitia habere, quia a V.a P.te et censoribus non bene informatis extorta est. Quod non eo scribo, quo mihi magnopere illae censurae displiceant, sed tantum, ut P. V. intelligat, quomodo res geratur.

Etsi pacis ac charitatis ergo adeo non fui curiosus in rebus alienis, ut cum eas ipsas materias legerit P. Deckerius [4] ante quadriennium, quas ego hoc anno, tamen, sancte dico, ne unam quidem lineam eorum, quae ipse praelegerat, toto anno aspexi, ea solum de causa, ne si qua forte in re, ut fit, discreparemus, cogitare posset, dedita opera res suas a me refutari. Tamen anno 1604 duarum triumve horarum spacio duas tantum, quas ipse praelegerat, quaestiones percurri; ex quibus aliquas propositiones collegeram, quarum nonnullas ego non tantum improbabiles, sed fidei contrarias iudicabam, petieramque a V.a P.te, ut si mea, quae etiam iudicio censorum tantum minus probabilia iudicantur, tam exacte censentur, illae quoque censeantur. Qua de re verbum nullum postea accepi a V.a P.te. Ego quoque silui. Tamen quia vereor, ne ut priores illae, ita hae quoque haeserint, iccirco breviter, eadem tamen fere quae tunc, in charta separata ad V.am P.tem mitto, ut quid de iis sentire debeam intelligam.

His me P.tis V.ae ss. sacrificiis demisse commendo. Graecii 21 augusti 1606.

Paternitatis Vestrae filius ac servus in Christo.

Petrus Pazmany

---

[3] A Generális 1606. okt. 14-én nyugtázza ezt a levelet; ott megjegyzi, hogy csodálkozik Pázmány kitételén, amely szerint korábbi (1604. márc. 6-i) védőirata nem jutott volna el Rómába: « ... De propositionibus alias notatis et hic expensis, responsum fuerat quod in Domino visum erat, etiam accepta responsione a RV.; ut hoc tempore mirum videatur nobis quod RV. scripsit, non huc fuisse missam illam responsionem... » (*Austr 2* I 248). Minden bizonnyal a Generális, ill. a kúria más (nem a márc. 6-i) Pázmány-válaszokra emlékszik, pl. a márc. 1-i levél, továbbá a júl. 4-i és 5-i magyarázatok (CD 14 és 15).

[4] Hogy ismét P. Decker « jelentette fel » Pázmányt, az kitűnik a Generális 1606. febr. 18-i, Deckernek írt válaszából: « ... Propositiones illae duae P. Pasmani quas VR. notabat, hic expendantur et respondebitur quod in Dno visum erit... » (*Austr 2* I 219).

17. Az első római cenzúra

Róma, 1604. január [1] — Graz

FG 656/A 118*v*-120*v*.

Censura Propositionum, quae habentur in altero scripto, cuius titulus est: *Assertiones, quas...*; principium: *Universe de omnibus...*

Tres patres nullo certo ordine, sed ut cuique visum est, de his propositionibus iudicarunt; et unus quidem disputationem adversus illas instituit, quas plerumque perperam videtur intellexisse. Alii duo ad quaedam capita, alia tamen atque alia revocarunt. Hic ego breviter ex utroque colligam, quae videntur censura digna.

Folio primo pag. 1 n. 1. *Nullum penitus bonum morale etc.* — Apud alterum patrem est prima propositio, apud alterum 15a et 18a. Ab illo dicitur falsa et periculosa, ab hoc posteriori etiam temeraria. Sed, ut dixi in altera censura, defenditur a viris doctis et tribuitur Gregorio Ariminensi, imo et Augustino. Sed non expedit illam in Germania docere.

Fol. 1 pag. 2 n. 2. *Implicat contradictionem etc.* — Apud alterum patrem 2a, apud alterum 2a et 15a et 18a. Damnatur ut superior. De ea dictum est in alia censura propos. 4a.

Fol. 2 pag. 2 sub titulo: *Excerpta verbatim*, n. 2. Apud unum patrem est 3a propositio. *Augustinus et alii patres etc.* — damnatur ut falsa.

Fol. 2 pag. 2 n. 18. *Articuli Michaelis Baji etc.* — Apud unum patrem est 4a; [119*v*] ab eoque dicitur tolerabilis, quia defenditur a viris doctis; ipsi tamen videtur suspecta propter verba Bullae. Apud alterum est 20a, et damnatur ut falsa.

Fol. 4 pag. 1 n. 10. *Eadem ratione etc.* — Apud unum patrem est prima; damnatur ut prima. Apud alterum est 18a; damnatur ut temeraria.

Fol. 2 pag. 2 n. 3. *Facilius est laborare etc.* — Apud unum patrem est 6a; damnatur ut prima.

Fol. 4 pag. 1 n. 11. *Quod de facto etc.* — Apud unum patrem est 7a; et quatenus difficultatem bene operandi negat oriri ex rebellione, dicitur male sonare; quatenus vero solum requirit ad bene operandum gratiam bonae cogitationis, videtur excludere necessitatem gratiae ex parte voluntatis; ac proinde censetur erronea et accedere ad pelagianismum. Apud alterum patrem est 19a; qui solum dicit carere fundamento.

Fol. 1 pag. 2 n. 5. *Gratia ista specialis etc.* — Apud unum Patrem est 8a; et quoad priorem partem dicitur tollere libertatem; quoad 2am, si ex-

---

[1] Ez az első cenzúra 1604. januárban kelt. Acquaviva generális 1604. jan. 31-i levelében írja, hogy elkészült, ő maga jóváhagyta és küldi (CD 4). Azokra a tézisekre vonatkozik (CD 1), amelyek a dec. 16-án megtartott dispután hangzottak el. (Azt már jeleztük, hogy az archivista felcserélte az első és a második tételcsoportot, azért szerepel ennél az első cenzúránál a « 2° scritto » megjelölés, a másodiknál viszont « primo scritto ». Pázmány 1604. márc. 1-i levelében, amelyet a Generális márc. 20-án nyugtáz (CD 5), erre a cenzúrára reagál. Ugyancsak erre vonatkozott márc. 6-i védőirata is, amelyet Grazban visszatartottak (CD 16). — Vö. még a CD 6-hoz fűzött 5. jegyzetet.

cludat auxilium gratiae supernaturalis, esse periculosam; si includat, non esse dignam censura. Apud alterum est 3a et 4a; qui dicit: quoad 2am partem continere illam manifestum errorem Pelagii, negantis necessitatem gratiae ex parte voluntatis.

Fol. 1 pag. 2 n. 6. *Gratia, quae non est eiusmodi etc.* — Apud unum patrem est 9a; et damnatur tamquam impia et scandalosa. [119*v*]

Fol. 1 pag 2 n. 7, et fol. 4 pag. 1 n. 13. *Idcirco angeli etc.* — *Demones non ob aliam causam etc.* — Apud unum patrem est 10a; et si intelligatur de causa per se, ut videtur intelligenda apud scholasticos, et male sonans. Mihi omnino falsa et nullo modo ferenda; posita enim Augustini sententia, Deus esset vera causa peccati.

Fol 2 pag. 1 n. 10. *Fieri non potest, ut cum aequali etc.* — Apud unum patrem est 11. Ab eoque putatur in aliquo sensu vera. Quoad 2am vero partem, quia pertinet ad gratiam physice praedeterminantem, nihil dicendum.

Fol. 2 pag. 1 n. 14. *Ecclesia non orat etc.* — Apud unum patrem est 12; et quatenus speculative loquitur de facto Ecclesiae, dicitur aperte falsa; quatenus vero dogmatice, videtur asserere, non esse orandum, est scandalosa et erronea, ne dicam haeretica. Apud alterum patrem est 9a; ab eoque censetur prorsus erronea.

Fol. 2 pag. 1 n. 11. *Controversia inter Augustinum et Pelagium etc.* — Apud unum patrem est 13; et ab eo dicitur falsa.

Ibidem numero 12. *Pelagius admisit gratiam etc.* — Apud unum patrem est 14; et ab eodem dicitur falsa; apud alterum est 8a, diciturque erronea et contra omnes patres.

Fol. 2 pag. 1 n. 8. *Doctrina Divi Thomae et veritas est etc.* — Apud unum patrem est 16; diciturque falsa et periculosa.

Fol. 2 pag. 2 n. 16. *Patres, qui Romae etc.* — Apud unum patrem est 18a; de [120*r*] qua nihil dicit propter controversiam, quae nunc agitur coram Sanctissimo. Apud alium patrem est 13, et dicitur temeraria.

Ibidem n. 16. *Si sententia ista etc.* — Apud eundem patrem est 19; nihil dicit.

Ibidem n. 17. *Nunquam Dominicani etc.* — Apud eundem 20. Nihil dicit ob eandem rationem; monet tamen autorem, ignorare statum quaestionis.

Fol. 1 pag. 1 n. 1 et 3. — Autor insinuat ad libertatem requiri, ut liberum arbitrium de se absque gratia possit bona opera facere. Apud unum patrem est 21; propositio omnino falsa et periculosa.

Fol. 2 pag. 1 n. 9. *Doctrina rursus S. Thomae etc.* — Apud unum patrem 17; in se, inquit, non meretur censuram. De D. Thoma est falsa. Apud alterum patrem est 11; omnino falsa.

Fol. 2 pag. 1 n. 13. *Falsum esse, habitum fidei etc.* — Apud unum patrem 15; falsa et aliquo modo periculosa. Apud alterum 6a; temeraria periculosa vel erronea.

18. A második római cenzúra

Róma, 1604. június 19 [1] — Graz

FG 656/A 117*r*-120*v*.

Censura propositionum, quae habentur in scripto, cui titulus est: *Propositiones etc.*; initium vero: *Ipsam piam etc.*

Prima, 2a et 3a ab uno patre censentur temerariae; ab altero male sonantes, cum tamen maxima pars antiquorum theologorum affirmet, omnes actus supernaturales esse secundum substantiam naturales, supernaturales vero tantum quoad modum. Quae sententia potest bene explicari ac defendi. Si igitur autor asserat hos actus necessario pendere a gratia, neque ipsam substantiam, quam propter vitalitatem vocat naturalem, posse produci sine gratia, nulla videtur censura dignus. Nam quod duo patres videntur supponere, omnem actionem secundum substantiam naturalem posse produci sine gratia, non videtur omnino verum. Nam multi dicunt, actum naturalis dilectionis, quo Deus diligitur super omnia, solius naturae viribus haberi non posse. Id quod etiam patet de actu continentiae in maximo periculo et gravissima tentatione, quae omnino requirit gratiam, cum tamen nullo modo censendus sit supernaturalis secundum substantiam.

4a — Ab uno patre trahitur ad statum naturae integrae, et dicitur absurda. Certe repugnat S. Augustino multis locis. Ab altero dicitur pugnare cum libertate. Sed de ea agitur fusius in alio scripto. Quidquid autem sit de sententia, quae putatur Gregorii Ariminensis, [117*v*] ab eoque tribuitur Augustino, et hoc nostro saeculo a nonnullis defenditur, quod dicitur ab autore de implicatione contradictionis, ferri nullo modo potest.

5a — Est sententia dominicanorum de gratia physice praedeterminante, putaturque ab utroque patre pugnare cum libertate. Quod et ego puto. Sed nihil licet definire, ut pluribus dicetur in alio scripto.

6a et 7a — Ab uno patre damnatur, ab altero dicuntur male sonare. Addo ego, vix posse autorem explicare, quomodo hi actus fiant supernaturales, et disponant ad actus, quos ipse admittit esse secundum substantiam supernaturales; eadem enim gratia secundum illum requiritur ad actus naturales moraliter bonos; ac proinde tota haec doctrina non videtur solida.

8a et 9a — Merito ab utroque patre damnantur saltem ut falsae; quamvis unus dicat, esse erroneas. Sed ea censura videtur esse nimis gravis, cum praesertim 9a magna ex parte defendatur a dominicanis. De quo plura in alio scripto.

---

[1] A *FG 656/A* 122*v* oldalon ez olvasható: « 1604 — Censura dell'opinioni del P. Pietro Pasman nella prov.a d'Austria, mandata 19 iunii 1604 ». — Acquaviva generális jún. 20-i levelében jelzi, hogy küldi ezt a cenzúrát (CD 8 és 9), amely a 2. és 3. tételcsoportra vonatkozik (CD 2 és 3). — Lásd még az említett dokumentumokhoz fűzött jegyzeteket.

10a — Ab uno damnatur, ab alio dicitur in bono sensu vera, nisi quod gratia ex se efficax alludit vel ad errorem Calvini, vel ad gratiam physice praedeterminantem; de qua alias.

11a — Ab utroque damnatur tamquam temeraria et praesumptuosa; et quidem recte.

12a — Dicitur ab uno male sonare; ab altero excusatur. Certe, pendet a prima. [118*r*] Omnino videtur autor recedere a communi ratione philosophandi de habitibus et actibus supernaturalibus.

13a — Putatur ab utroque patre periculosa. Certe eget explicatione. Necesse enim est in illa gratia praeveniente aliquid supernaturale includi.

14a — Uterque pater fatetur id, quod dicitur in conclusione: non esse certum certitudine fidei; quod et ego credo. Addit tamen uterque, contrariam assertionem videri temerariam. Sed P. Vasques negat eam esse ulla censura dignam. Quod non est improbabile. Nam caput *Firmiter* facilem habet explicationem.

15a — Quoad secundam partem dicitur ab utroque patre falsa ac temeraria.

16a — Bene ab utroque patre damnatur. Est enim ea sententia longe deterior illa opinione, quae asserit, formam nostrae iustificationis esse actum dilectionis aut contritionis. Vult enim hic autor qualitatem nescio quam produci a Deo; atque ita non cohaerent, quae subduntur de actu peccati non retractato.

17a — Ab uno dicitur probabilis, si agatur de rationibus naturalibus; ab altero falsa et periculosa, ut 15a. De ea rursum agitur in alio scripto.

18a — Ab uno dicitur falsa, ab altero nulla censura digna. Certe, habet aliquot autores scholasticos antiquos.

19a et ultima — Nulla censura digna iudicatur. Disputatur enim inter theologos. [118*v*]

Censura in scriptum, cui titulus est: *Ex thesibus etc.*; principium vero: *Licet graves autores etc.*[2]

Hoc fere scriptum nihil aliud continet, nisi doctrinam de habitibus infusis; quae fere tractata est in prima censura propositione 6a 7 12 14 15 16 17 18; ac proinde nihil dicendum est praeter ea, quae ibi dicta sunt.

Fol. tamen 1 pag. 2 n. 7 propositio, quae incipit: *Etsi multi autores etc.* ab uno patre censetur digna nimis rigida censura, cum illam vocet haereticam. [120*v*] Ab altero item patre propositio 15 censetur falsa et periculosa. Autor tamen non videtur illam simpliciter asserere ut probabilem; tantum asserit, graves autores id docere. Quod negari non potest, non esse id aperte definitum. Sed utut sit, ea doctrina nullo modo ferenda est.

---

[2] Ez vonatkozik a 3. tételcsoportra (CD 3). A cenzúra rövidségét egyrészt az magyarázza, hogy ismétlések találhatók a gyanúsított tételekben, másrészt a cenzúrát ideiglenesnek szánták: P. Carillo utasítást kap, hogy a 87 tételt vizsgálja meg Grazban (a vizsgálat eredménye: CD 13).

19. J. de Salas cenzúrája [1]

Róma, 1604. július 28
FG 656/A 151r-152v.

Circa quatuor illas propositiones, ad quas Pater reducit omnia [2], quae ei vere attributa sunt,

1. dixerim, ut iacent, non esse damnandas, nec indigere retractatione, quia omnes sunt Patris Vasquez et aliorum recentiorum, qui illum sequuntur, et sua habent non levia fundamenta.

2. Quamvis tempore Concilii Viennensis esset probabile, nullas dari virtutes per se infusas, tamen post Tridentinum id minime esse probabile, quoniam ex illo aperte colligitur, iustificari homines, praesertim parvulos per qualitatem habitualem; nulla enim alia iustitia inhaerens fingi potest. Illa autem qualitas vel est virtus aliqua infusa, nimirum charitas; vel congeries virtutum infusarum inhaerentium variis potentiis; vel gratia inhaerens essentiae animae, quae moraliter vel etiam physice inferat virtutes infusas. Ergo, utrumque sit, ponendae sunt virtutes infusae. Et hoc debet esse certum, quamvis non omnino de fide, post Tridentinum; et qui oppositum diceret: modo esse probabile, cogendus esset retractare.

3. Quamvis olim forte non fuerit improbabile, non dari actus supernaturales quoad substantiam in intellectu aut voluntate, sed tantum quoad modum, ut dixere multi scholastici, tamen iam id minime probabile aut tutum est, quoniam cum certum sit ex Tridentino, gratiam iustificantem esse qualitatem supernaturalem in substantia, et actus nostros esse disponentes per se ad illam, debent ii asseri supernaturales in substantia; alioqui nullam proportionem habebunt cum forma, ad quam disponunt.

Et praeterea, si supernaturales quoad modum essent sufficientes dispositiones ad gratiam, omnes erunt sufficientes dispositiones, quia omnes sunt supernaturales quoad modum, nempe a gratia congruae cogitationis provenientes; neque minus bonitatis habent in se actus naturales omnino, quam actus supernaturales quoad istum modum; scilicet quia procedant ab auxilio gratiae; sicut in se aeque bonus est visus productus naturaliter, ac productus miraculose, si reliqua sunt paria.

Praeterea, cum modo sit certum, ut dixi, dari virtutes infusas per se et ex natura sua, et istis debeant respondere actus proportionati, certum quoque videtur dari actus supernaturales in substantia; idque plus quam probabiliter ex variis testimoniis Scripturae et Patrum colligi potest. Quare, qui in Societate diceret, oppositum esse probabile, meo iudicio cogendus esset retractare; praesertim, quia scandalum praeberet universitatibus et religionibus, apud quas omnes res est constitutissima et certissima, licet

---

[1] P. de Salasról és a cenzúra tartalmi elemzéséről lásd Szabó Ferenc Pázmány hitelemzéséről szóló tanulmányának IV. részét.

[2] Utalás Pázmány 1604. júl. 4-i levelére (CD 14).

non integra certitudine fidei aut theologica. Idemque scandalum daret, qui assereret, non dari virtutum habitus supernaturales in substantia. [151*v*]

4. Quamvis non sit de fide, dari piam affectionem ad credendum, quae sit supernaturalis in substantia, tamen esse certum debet, quia eodem modo de illa loquuntur Scripturae, concilia et Patres, quo de aliis actibus, qui supernaturales in substantia ponuntur. Et nullo modo ferendum est, ut quis affirmet, aliquando nos credere fide divina ex sola pia affectione naturali quoad substantiam, etiamsi asseratur supernaturalis in modo. Semper enim pia affectio, sufficiens ad credendum fide divina, est eiusdem ordinis cum fide divina, et disponit per se ad actum ipsius; itemque ad infusionem vel augmentum ipsius habitus.

5. Ea opinio Patris Vasquez asserentis, nullum opus moraliter bonum effici posse, quod non procedat ex auxilio gratiae vere et proprie dictae, nullo modo esset a nostris amplectenda aut ferenda. Displicet enim fere omnibus, praesertim extra Societatem. Et si bene res expendatur, est contraria Augustino, D. Thomae et fere omnibus scholasticis; imo, Concilio Tridentino et Arausicano, et multis aliis Patribus; maxime cum addunt, nos non posse bene operari sicut oportet, ut iustificationis gratiam vel regnum caelorum consequamur etc. Et si de illa gratia congruae cogitationis Scripturae, concilia et Patres exponantur, praecluditur nobis omnis vel potissima via ad probandum actus supernaturales quoad substantiam.

Item, quia talis gratia, concessa scientia media, ut a pelagianis concedebatur, a nullo negari poterat. Ergo non fuit contentio de illa inter pelagianos et catholicos, sed de supernaturali in substantia per se requisita ad obtinendam gratiam et gloriam; praesertim cum ea gratia congruae cogitationis solum se teneat ex parte intellectus, contentio autem cum Pelagio tota fere fuerit de tenente se ex parte voluntatis.

Item, congruitas cogitationis, fundata in scientia media, non roborat liberum arbitrium, nec tribuit vires magis, quam quae talem congruitatem non habet; quoniam solum differunt in hoc, quod Deus noverit unam, si ponatur, habituram effectum, aliam vero non. Hoc vero non reddit cogitationem in actu primo efficaciorem; solum est enim denominatio extrinseca, sumpta a scientia media. Cum ergo Scriptura et Patres loquantur de gratia supernaturaliter roborante et confortante, de ista intelligi non possunt; et alioqui etiam esset dicendum, neque opera indifferentia in specie aut individuo praestari a nobis posse sine gratia. Item, sic gratia vera et propria erunt sensus et membra integra et caetera bona, quae habemus, quibus carere possemus, si aliter Deus ordinem universi instituisset.

Item, ad Deum ut authorem naturae pertinet sic ordinem universi instituere, ut infallibiliter bene saepissime operemur. Imo, fortasse sine miraculo non posset aliter institui, quia in nullo ordine possunt omnino deesse bona aut mala opera, sed ex utroque genere necesse est multa esse. Ergo quod bene operemur, non est proprie gratia, cum nihil habeat supernaturalitatis, sed in ordine mere naturali reperiri posset. Certe, si homo non esset ordinatus ad finem supernaturalem et bene operaretur, id non esset gratia. Ergo nec modo est gratia, quia quod pertineret tunc [152*r*] ad ordinem

naturae, id ipsum pertinet nunc; et quod superadditur, est supernaturale et gratuitum eo modo, quo Scriptura, Patres et theologi de gratia loquuntur. Et qui de ista gratia congruae cogitationis naturalis quoad substantiam ipsos interpretantur, dum gratiam videntur ampliare et ad omnia bona moralia necessariam statuere, gratiam ipsam evertunt, quia nobis praecludunt viam probandi ex Scripturis et Patribus veram gratiam supernaturalem quoad substantiam.

Propter quae et alia innumera argumenta, quae prosequi et urgere nunc non possum, ut aliquando faciam, semper illam sententiam gratiae inimicam et perniciosam existimavi, et ab omnium animis exulare vellem etc. In Collegio Romano, 28 die iulii anno 1604 [3].

Ioannes de Salas

[3] Vö. még a végleges római cenzúrát, CD 20.

20. Pázmány tételeinek végleges római cenzúrája

Róma, 1604. szeptember 18

FG 675 132*r*-133*v*; HANUY I 759-763 [1].

Censura in propositiones P. Petri Pasman

Acceptis literis et scriptis omnibus pertinentibus ad propositiones P. Petri Pasman [2], eas propositiones pluribus, iisque praecipuis nostris doctoribus perpendendas censendasque commisimus. Etsi enim ultimum iudicium et definitionem ex potestate et auctoritate faciendam ad altiorem potestatem pertinere certum est, nos tamen officio nostro deesse non debemus, ut iuxta Constitutiones ad maiorem Dei gloriam in doctrinae delectu nostri solidiorem, magis receptam et tutiorem doctrinam semper sequantur. Quare cum iam horum patrum iudicium acceperimus, illud mittimus ad Reverentiam Vestram, et omnino sequendam esse praescribimus. Quod R.V. diligenter curabit, ac de tota re nos postea certiores faciet. Quae autem illi censuerunt, haec sunt: Cum dicitur

1. Auxilium gratiae necessarium esse ad efficiendum quodlibet opus moraliter bonum, etiamsi alias sit naturale aut virtutis acquisitae. Item, hoc gratiae auxilium consistere in motione seu cogitatione congrua, quae cum illis circumstantiis offertur, cum quibus infallibiliter est habitura effectum bonae operationis. Item, hanc esse propriam gratiam, quam negavit Pelagius, et pro qua Patres contra illum pugnaverunt. Item, hanc gratiae necessitatem non oriri ex infirmitate hominis lapsi, neque ex fine supernaturali, ac mediis illi proportionatis, sed ex naturali conditione liberi arbitrii creati; ideoque omnino repugnare, hominem in aliquo statu bene operari sine gratia, ac subinde hominem non potuisse carere hac gratia etiam in statu purium naturalium.

Tota haec doctrina Societati nostrae minime videtur expedire, quia nec consentanea est doctrinae Augustini et conciliorum, quae contra Pelagium definierunt; nec bullae Pii V et Gregorii XIII contra Michaelem Bayum [3], et

---

[1] Hanuy az Egyetemi Könyvtár hiányos, rossz másolata (Coll. Kapriniana) alapján számtalan hibával írta át ezt a dokumentumot. Most a jezsuita levéltárban őrzött fogalmazvány szerint a teljes és pontos szöveget közöljük.

[2] Az első bekezdést (bevezetést) áthúzták, föléje írták az új fogalmazást. A magyarázat az, hogy először Pázmányhoz akarták intézni az iratot, majd úgy döntöttek, hogy Carillo provinciálison keresztül küldik (lásd CD 11). Itt a jegyzetben közöljük az áthúzott részt: « Accepimus nonnullas propositiones ad nos missas atque in doctrina Reverentiae Vestrae notatas. Et quanvis ultimum et definitum de veritate aut falsitate doctrinae iudicium proprium sit Apostolicae Sedis, interim tamen nostri est muneris et solicitudinis procurare, ut ex his, quae sub opinione vel censura doctorum scholasticorum versantur, ea in Societate nostra et a nostris praeceptoribus eligantur et doceantur, quae et securiora sunt, et publicae utilitati atque aedificationi magis accommodata, nostrisque regulis et Constitutionibus magis consentanea sint. Eamque ob rem praedictis propositionibus attente consideratis, et re tota cum nonnullis ex doctioribus patribus collata, quid circa illas tam in docendo, quam in disputando R.V. observare debeat, breviter duximus praescribendum ».

[3] Lásd *Mon. Paed.* V 34-40.

multa incommoda et absurda ex illa inferri possunt contra veram de gratia doctrinam. Ideoque doctrina haec neque introducatur, neque doceatur, sed D. Thomae sententia et communis sequenda est.

2. Pia affectio voluntatis ad fidem, seu voluntas credendi non est actus in specie supernaturalis, sed tantum in modo, quia procedit ex gratia congruae cogitationis seu motionis.

Idem, quod de praecedenti, iudicium est; tum quia haec propositio ex illo generali fundamento illata est, nec potest aliter vel apparenter defendi; tum etiam, quia non expedit aliter in hac parte sentire de voluntate credendi, quam de actu credendi sicut ad salutem oportet, cum Concilium Arausicanum secundum canone 5 eodem modo de utroque actu loquatur, et testimonia Sacrae Scripturae, quae docent fidem esse donum Dei, ad voluntatem etiam credendi applicet. Unde Concilium Tridentinum sess. 6 can. 3, cum definit, hominem non posse credere, sperare, diligere aut poenitere sicut oportet, sine praeveniente Spiritus Sancti inspiratione et eius adiutorio, plane sub *credere* comprehendit voluntatem credendi, quia velle credere et credere unus est actus moralis. Propter quod dixit D. Thomas, voluntatem credendi esse de essentia fidei. Si ergo credere, sicut oportet, est actus supernaturalis in specie sua, etiam velle credere sicut oportet. Hoc igitur omnino expedit docere his temporibus, quando iam receptum est, actum fidei et similes esse supernaturales in substantia sua.

3. Habitus piae affectionis non est supernaturalis in substantia sua.

Idem dicendum, quod de praecedenti; nam haec propositio consequenter ad secundam dicta est, et ideo propter similem consequutionem est vitanda. Quanquam ergo de hoc habitu quaestio sit inter theologos, an sit specialis et a caeteris virtutibus distinctus, quicunque tamen ille sit, non potest non esse per se infusus et supernaturalis, ut sit actui proportionatus.

4. Attritio non est supernaturalis in specie sua.

Idem quod de secunda propositione iudicium; nam ad imitationem illius posita est, et ex illo fundamento, quod in prima propositione repudiatum est, eodem modo illata. Doceatur ergo, attritionem veram, id est, quae cum sacramento sufficere potest ad iustitiam, in sua specie supernaturalem esse, atque ad illam esse necessariam veram supernaturalem gratiam, et non tantum congruam cogitationem, alias naturalem. Hoc enim magis consentaneum est doctrinae conciliorum, praesertim Tridentini sess. 6 cap. 6 et sess. 14 cap. 4; estque sententia haec communiter recepta et magis pia.

5. Probabilius est dari habitum fidei infusum etc.

Nullo modo doceatur, hoc esse probabilius, cum Concilium Viennense iam suo tempore declaraverit, illam sententiam et probabiliorem esse, et dictis sanctorum et doctorum theologiae magis con- [133*r*] sonam et conformem. Post illud autem tempus quasi per communem Ecclesiae consensionem sententia illa multo maiorem certitudinem accepit. Ac tandem ita videtur esse coniuncta cum definitione Concilii Tridentini de iustitia formali et inhaerente, per quam iustificamur, ut vix possit ab ea disiungi. Itaque

doctrina illa simpliciter doceatur, ut certa, quidquid an sit expresse de fide nec ne.

6. Dici posset, in parvulis produci a Deo qualitatem illam, quam nos producimus per actum dilectionis Dei; saltem in ratione qualitatis, si non in esse vitali, per quam iustificentur; et etiam corrupta illa qualitate, manebunt in statu iustitiae etc.

Haec propositio solum est inventa propter praecedentem ad debilitandam certitudinem habituum infusorum, et accedit multum ad errorem lutheranorum dicentium, etiam parvulos iustificari per actualem fidem. Ideoque omnino cavenda est talis doctrina, quae parum etiam consentanea est his, quae docet Concilium Tridentinum sess. 5 in decreto de peccato originali, et sess. 6 cap. 7, sess. 7 can. 13 de Baptismo.

7. Non posse ratione efficaci ostendi dari habitum fidei infusum.

Non expedit hoc doceri, nec dicendum ullo modo; tum propter dicta n. 5, tum etiam quia supposita veritate, quod actus fidei et similes sint supernaturales in sua specie et substantia, ex illa sumitur ratio satis efficax ad ponendos habitus per se infusos; et hoc negare nec pietatem promovet, nec utilitatem affert.

8. Non est certum, angelos non fuisse creatos ante hunc mundum corporeum.

Hoc non doceatur propter caput *Firmiter*. Unde, licet olim res fuerit dubia, iam est certa et communi consensione recepta sententia, quae asserit, angelos non fuisse creatos ante mundum corporeum.

9. Non esse certum, sed tantum probabile, angelos in via habuisse fidem.

Hoc nullatenus doceatur, quia est contra communem sensum theologorum et generales locutiones Sacrae Scripturae et conciliorum de necessitate fidei ad placendum Deo, et ad perveniendum ad visionem Dei claram; quae non minus docetur esse supernaturalis angelis, quam hominibus.

10. Non posse eundem intellectum simul habere de eodem obiecto actum fidei et evidentiam in attestante.

De hac propositione nihil praescribitur, quia sine ullo incommodo potest in opinione versari; [133*v*] dummodo caveatur, ne praecedens propositio de fide angelorum negetur aut in dubium revocetur. Unde, qui negaverit, fidem esse posse cum evidentia in attestante, cogetur negare angelos habuisse huiusmodi evidentiam rerum fidei.

11. Gratia sufficiens, quae non est efficax, plus obest quam prodest.

Hic modus loquendi nullo modo permittendus est; quia gratiae vel authori eius tribuitur incommodum vel defectus, qui solum est ab homine iuxta illud: Perditio tua ex te. Et ob eandem causam vitandae sunt omnes similes propositiones, in quibus culpa nostra videtur in defectum gratiae refundi, ut: quod homo peccat, quia non habet gratiam efficacem.

12. Controversia inter Augustinum et Pelagium non fuit de gratia praeveniente et adiuvante sufficiente, sed de efficaci, quae ex se dat velle et operari.

Hoc novum inventum omnino est a nostris vitandum, quia omnino est contra id, quod de pelagiano errore refert Augustinus libro *De haeresibus* in 88, ubi ait, gratiam necessariam ad bene operandum, etiam usque ad charitatem, in libero arbitrio et doctrina ac lege esse positam. Aliam vero gratiam maiorem, si detur, esse ad facilius operandum, non simpliciter ad posse. Quod latius constat ex eodem Augustino toto libro primo *De gratia Christi*, praesertim cap. 6 et lib. 4 contra duas epistolas pelagianorum, cap. etiam 6. Et praeterea haec moderatio erroris Pelagii non deservit, nisi ad excitandas novas tragaedias inter catholicos in materia de gratia. Et ideo cavendum est hoc scandalum, praesertim in falsa historia et relatione fundatum.

13. Aliae multae propositiones in literis ad nos missis continentur. Sed quia (ut scribit Pater Petrus) negat se eas docuisse vel dixisse [4], nihil addendum occurrit in hac parte; volumusque, ut in singulis ea doctrina sequatur, quae communior et magis recepta est, iuxta ea, quae in superioribus propositionibus adnotavimus. Romae, 18 septembris 1604.

[4] Vö. CD 14 és 15.

Szabó Ferenc S.I.

PÁZMÁNY HITELEMZÉSE
a grazi De Fide-traktátusban

BEVEZETŐ

Meglepő tény, hogy Pázmány Péter életművének egy jelentős része, az 1603-1607 között tartott teológia-kurzusok anyaga, az ún. « Theologia Scholastica » mindezideig homályban maradt [1]. Miután a budapesti Tudományegyetem hittudományi kara a kéziratot a századfordulón nyomtatásban kiadta, dr. Dudek János 1908/9-ben speciálkollégiumot tartott róla [2]: ez a bevezető szinte az egyetlen érdemleges elemzés. Petró József tanulmánya Pázmány teológiájáról [3] meglehetősen elnagyolt. Figyelemre méltó a mi szempontunkból Félegyházi József és főleg Gerencsér István piarista két értekezése Pázmány filozófiájáról [4]: amikor ugyanis a grazi tanár *bölcseleti* traktátusait elemzik, elhelyezik Pázmányt kora szellemközösségében, rávilágítanak a XVI. századi skolasztika jellemző sajátosságaira és Pázmány forrásaira ill. eredetiségére; közben számos olyan megjegyzést tesznek, amelyek a *teológus* Pázmányra is érvényesek. Sík Sándor rövid összefoglalásában (II. fej.: A hittudós) főleg Félegyházi és Gerencsér kutatásaira támaszkodik [5].

A háború után Őry Miklós kezdett el alaposabban foglalkozni a grazi évekkel, miután 1943-ban a római Gergely-egyetemen megvédte tézisét

---

[1] E traktátusok megtalálhatók az *Opera Omnia* (= OO) IV-VI. kötetében. Ismeretes, hogy Pázmány Péter latin műveit hat kötetben, magyar nyelvű műveit pedig (P.P. *Összes Munkái* = ÖM) hét kötetben adta ki a századfordulón a Pázmányról elnevezett Budapesti Egyetem hittudományi kara. Ezenkívül HANUY Ferenc két kötetben közzétette Pázmány levelezését (= HANUY I-II). — Pázmány Péter műveinek és a rá vonatkozó irodalomnak *teljes bibliográfiáját* kiadványunk számára *Polgár* László készítette el; az olvasó kötetünk végén megtalálja ezt a részletes bibliográfiát. A gyakrabban idézett könyvek és cikkek után zárójelben megadom a hivatkozási jelzést.

[2] DUDEK János, Bevezetés Pázmány « Theologia Scholastica »-jába, *Dogmatikai olvasmányok* (Budapest 1914) 306-324. (= DUDEK).

[3] PETRÓ József, *Pázmány Péter teológiája*, Budapest 1932. (= PETRÓ).

[4] FÉLEGYHÁZY József, *Pázmány bölcselete*, Budapest 1937 (= FÉLEGYHÁZY); GERENCSÉR István Sch. P., *A filozófus Pázmány*, Budapest 1937. (= GERENCSÉR).

[5] SÍK Sándor, Pázmány az ember és az író, Budapest 1939, 38-57.

Pázmány egyháztanáról [6]. Többek között a kötetünkben közölt tanulmány a kegyelemvita és a cenzúra kérdéseiről [7], a *Diatriba* [8] és a Göttweigi kéziratban talált két traktátus-rész kiadása [9], valamint Pázmány és Suarez egyháztani érintkezéseiről közzétett alapos tanulmánya [10] jelzik elmélyedt kutatásait. Terve az volt, hogy Pázmány « gyökerei », tanulmányi évei [11] megírása után feldolgozza a grazi korszakot, és ebben elemzi a fiatal Pázmány skolasztikus teológiáját is. Élete vége felé főleg ezen dolgozott. Ebbe én is bekapcsolódtam az utóbbi években: a *De Fide*-traktátus elemzését — többek között — nekem szánta. 1984-ben bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy négy évtizedes kutatásaiból ezt a részt tető alá hozza.

Mostani tanulmányomban felhasználom P. Őry értékes kutatásait, főleg a « Theologia Scholastica » « nyersanyagára » vonatkozó dokumentációt, nevezetesen a budapesti és a göttweigi kézirat (G. Falbius lejegyzése), ill. az *Opera Omnia* nyomtatott szövege összehasonlításából nyert eredményeket [12]. A kegyelemvitában és a cenzúra-ügy kérdésében is gyakran utalok P. Őry kötetünkben közölt cikkére és a dokumentációra.

A hitelemzés kérdésköre közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban van kegyelemtani problémákkal: kinyilatkoztatás és hit, hit és megigazulás, hit-kegyelem-szabadság stb. Én itt csak Pázmány traktátusa hitelemzésével foglalkozom, de ezt el kellett helyeznem történeti összefüggésében, illetve a kiértékelésben ismertetnem kellett bizonyos irányzatokat, nézeteket. Minden szakkifejezést vagy szerzőt nem magyarázhattam meg. Az olvasót Schütz

---

[6] Őry Miklós, *Doctrina Petri Cardinalis Pázmány de notis Ecclesiae*, Chieri 1952. (Az eredeti, 1943-as disszertáció ennél sokkal bővebb, 324 gépelt oldal).

[7] P. Őrynek ez a tanulmánya és az utána közölt dokumentáció szervesen hozzátartozik jelen írásomhoz, főleg a cenzúra-ügy ismertetésénél hivatkozom rá.

[8] *Diatriba Theologica.* Pázmány Péter Krisztus látható egyházáról. Bevezetéssel kiadja Őry M., Prugg Verlag, Eisenstadt 1975.

[9] Pázmány Péter, *De iustitia et iure, De Verbo incarnato.* Bevezetéssel kiadja Őry M., Prugg Vg, Eisenstadt 1984. (= Göttweig).

[10] Őry M., Suarez und Pázmány. Berührungspunkte in der Ekklesiologie. In: Homenaje a E. Elorduy, Bilbao 1978, 209-236. (= Őry). (Vö. Suarez in Rom, *Zeitschrift für Kath. Theologie*, 82, 1959, 133-162).

[11] Őry M., *Pázmány Péter tanulmányi évei*, Prugg Vg, Eisenstadt 1970.

[12] Ennek rövid összefoglalása: Göttweig 3-23. Georg Falb(ius) 1580 és 82 között született Steiermarkban. A garsti bencés monostorban tanult, belépett a bencés rendbe. Grazban végezte a filozófiát (1600-1603) és a teológiát (1603-1607), ez utóbbit Pázmány vezetésével. Nevét maga Pázmány jegyezte fel a tanítványairól összeállított listában (OO V 588-591). Az egyetemen kétszer tartott ünnepélyes disputációt, 1603-ban a bölcseleti magiszteri fokozat, 1607. aug. 22-én a teológiai doktorátus megszerzéséért. 1612-től haláláig, 1631-ig göttweigi apát. Pázmány egyik legtehetségesebb növendéke volt. A göttweigi monostor könyvtárában két kéziratos kötetben (Cod. 569 és 570) őrzik grazi jegyzeteit. Ezekből pontosan megtudjuk, hogy Pázmány milyen traktátusokat adott le a skolasztikus teológiából. Tudjuk, hogy az *Opera Omnia* szövege csonka, a kéziratból kiestek ívek. Falbius kézirata alapján P. Őrynek sikerült kiegészítenie a teológiai előadások hiányait. Főleg a krisztológiai, valamint az igazságosságról és jogról szóló traktátus fontos részeiről van szó.

Antal és Előd István *Dogmatikájához*, illetve a Rahner-Vorgrimler-féle *Teológiai Kisszótárhoz* utalom [13].

Miután felvázoltam a hitelemzés problematikáját Ágostontól Pázmányig (I), elhelyezem a *De Fide*-traktátust a pázmányi életműben (II), utána ismertetem magát a traktátust (III), végül a kiértékelésben (IV) szólok a cenzúra-ügyről, egybevetem Pázmány felfogását « mestereiével », hogy így rávilágíthassak viszonylagos eredetiségére.

I.

HITELEMZÉS ÁGOSTONTÓL PÁZMÁNYIG

Az ember a hit által nyílik meg a természetfeletti életnek és foglal állást a neki felajánlott isteni kegyelem mellett vagy ellene. A kinyilatkoztatás és az emberi tapasztalat megtanítja, hogy ez az alapvető választás meghaladja az ember természetes erőit: az ember tette és mégis Isten ingyenes ajándéka: kegyelem. Az emberi értelem és akarat bonyolult aktusát tehát, amelyben elkötelezzük egész személyes felelősségünket, Isten kegyelmi ajándéka révén visszük végbe. A hitaktus így a természet (az ember értelme és szabad akarata) és a természetfeletti (kegyelmi indítás) eleven csomópontján helyezkedik el.

Ennek elemzése súlyos teológiai problémákat vet fel: Ágostontól, Szent Tamáson keresztül, Rousselot-ig és más modern teológusokig; a pelágiánusoktól, a reformátorokon keresztül, a modern racionalistákig és fideistákig; az Orange-i zsinattól, a Tridentinumon keresztül, az I. és a II. Vatikáni zsinatig — e dilemma megoldása a teológia (« apologetika ») egyik központi problémája. Végső elemzésben kibogozhatatlan misztérium.

1. *Hit és kegyelem a Szentírásban*

A keresztény teológia hitről szóló tanítása a Szentírásból indul ki és mindig visszautal Isten Szavára. Bevezetésül egészen nagy vonásokban megjelöljük a Biblia tanítását a hitről és a kegyelemről (vö. BTSZ 496kk és 723kk).

A Biblia szerint a *hit* az egész vallásos élet forrása és középpontja. Istennek az időben megvalósuló üdvösségtervére az embernek hittel kell válaszolnia. A hit jelölésére használt héber szavak sokfélesége a hívő bonyolult lelki magatartását tükrözi: *aman* a szilárdságot és a biztonságot idézi

---

[13] SCHÜTZ Antal, *Dogmatika*, Budapest 1937, I-II. (= SCHÜTZ); ELŐD István, *Katolikus Dogmatika* (2. kiad.), Budapest 1983. (= ELŐD); Karl RAHNER - Herbert VORGRIMLER, *Teológiai Kisszótár*, Budapest 1980. (= TKSZ). Ezenkívül bíblikus kérdésekben hasznos eligazítást nyújt: Xavier LÉON-DUFOUR, *Bíblikus Teológiai Szótár*, Róma 1976. (= BTSZ).

fel, *batah* a bizonyosságot és a bizalmat. Az Újszövetségben az *aman*-nak megfelelő görög szavak, a *pistis* és az *alètheia* (latinul: *fides* és *veritas*) válnak uralkodóvá; ezek a megismerés területére vonatkoznak.

A Biblia szerint tehát két sarkpontja van a hitnek: 1) a bizalom egy hűséges személy iránt, ami az egész ember elkötelezettségével jár; 2) egy értelmi (megismerési) folyamat, tehát egy-egy szó vagy bizonyos jelek révén behatolás a nem látható valóságokba (vö. Zsid 11,1). Szent Pál részletesen kifejti a hit-megigazulás-jócselekedetek (szeretet) kapcsolatait, a Krisztus kegyelme által — pontosabban a kereszthalál és a feltámadás révén — kapott üdvösséget. Szent János még elmélyíti ezt a húsvéti hitet. Akik hitből és Szentlélekből újjászülettek, azok Isten gyermekei és az isteni élet várományosai. A szívünkbe kiáradt a Szentlélek által Isten szeretete, és most már Krisztussal együtt ezt kiáltjuk az Istennek: *Abba*, Atyánk!

A *kegyelem* Isten ajándéka az embereknek: tulajdonképpen azzal, hogy Isten Fiát adta értünk (Róm 8,32 és Jn 3,16), vele együtt mindent nekünk adott. Isten irgalmas szeretete Fia kereszthalálában és feltámadásában nyílvánult meg és Fia által nyerjük meg « kegyét »: aki hisz Fiában és befogadja Krisztus Lelkét, az megnyeri tetszését, « kegyelmet » talál nála. Az Újszövetségben a kegyelmet jelölő görög szó a *charis*; ószövetségi megfelelője a *hen*. A latin *gratia* (magyar kegyelem, régiesen a szláv eredetű *malaszt*) egyformán jelöli az ajándék forrását (Isten irgalmas szeretete és üdvözítő akarata) és az ajándék hatását a befogadónál (a szentháromságos Isten bennünk lakása). Isten kegyelme újjáteremt bennünket: Isten önmagát adja adományaiban, a hit és megigazulás révén már most részesedünk Isten életében. Így is mondhatjuk: a feltámadt Krisztus Lelke az Atya legfőbb ajándéka, *az* Adomány: tanúsítja lelkünknek, hogy a kegyelem valóban Isten gyermekeivé és Krisztus társörököseivé tesz bennünket (Róm 8,14-17). Ez a kegyelem által művelt megigazulás (Róm 3,23kk).

A keresztény teológia a Szentírás alapján kidolgozta a *kegyelemtant,* amely Ágostontól Pázmány koráig meglehetősen bonyolult rendszerré alakult, amint majd látjuk. Mi csak *a hitelemzéssel kapcsolatos kegyelemtani kérdéseket* érintjük. Már most jelezzük, hogy a teológia a megszentelő (megigazulást adó) kegyelem mellett ismeri az ún. segítő kegyelmet, amely természetfeletti megvilágosítás és megerősítés formájában a megszentelő kegyelem előkészítését vagy megőrzését szolgálja. (E segítő kegyelemnek ismét különféle fajtái vannak: elégséges, hatékony stb.). A mai teológia *a hitnél a kegyelem megvilágosító* (ha nem is reflektálható) *működését és a hitaktus személyes jellegét hangsúlyozza*: találkozás Istennel Jézus Krisztusban; a végtelen Titok — a Szeretet Titka — előtti « értelmes hódolat »; szerető csatlakozás a legfőbb Te-hez. A hitnek ez a gyökeres, az egész ember egzisztenciáját elkötelező aktusa tehát, amely Isten ajándéka és az ember szabad tette, elsősorban nem hitigazságoknak szól, hanem a személyes Szeretetnek: « Hi-

szek Tebenned! » Ebben az aktusban *eleve* nem lehet tökéletesen megkülönböztetni az egyes mozzanatokat, elemeket, jóllehet *didaktikai okokból* most majd ezt tesszük a hitelemzésben.

2. *Hitelemzések*

A hit aktusának elemzése azt kutatja, hogy a hit mint az értelem helyeslése (beleegyezése a kinyilatkoztatásba), *közvetlenül és végső soron* miért a kinyilatkoztató Isten tekintélyére, nem pedig az ún. hitelőzetekre támaszkodik. Metafizikai és történeti « bizonyítékok » (vagy tapasztalatok) alapján olyan (nem feltétlenül időbeli, hanem logikai) « előzetes » ismeretet szerezhetünk, amely a szabad és felelős ember előtt *hitelre méltóvá* teszi a keresztény kinyilatkoztatás megtörténtét, logikailag és erkölcsileg, erkölcsi bizonyossággal. De *közvetlenül és végső soron* — a kegyelem segítségével — *Isten tekintélye miatt* tesszük meg a hitaktust; az értelem és szabad akarat bonyolult összefonódása működik közre a hit kegyelmének belső fényével, hogy megadjuk beleegyezésünket: « Hiszek! »

A hitelemzésnél tehát három egymással látszólag összeegyeztethetetlen állítást kell összhangba hoznunk: a hitaktus *természetfeletti*, vagyis feltétlenül megköveteli a kegyelmi közbelépést; a hit döntése a *szabad akarattól* függ; ez adja erkölcsi jellegét és az üdvösség szempontjából érdemszerző voltát; végül a hit *értelmes* tett, vagyis csak akkor emberhez méltó, ha az értelem megvizsgálta a hihetőség indítékait, verifikálhatja a kinyilatkoztatás tényét és hitelreméltóságát. De ha az értelem megmutathatja, hogy a tévedhetetlen és igazmondó Isten, az Első Igazság kinyilatkoztatást adott (feltárta titkát Jézus Krisztusban, kinyilatkoztatott ilyen és ilyen hitigazságokat), úgy tűnik, lehetetlen nem hinnünk. Hogyan beszélhetünk még szabadságról a hit aktusában? Ebben az esetben legfeljebb azt utasítjuk vissza, hogy a hit követelményei szerint éljünk, de nem csukhatjuk be szemünket az igazság kötelező érvénye előtt. És miért szükséges a kegyelem, ha a filozófiai, történeti, valláskritikai módszerekkel kimutatható a kinyilatkoztatás ténye és hitelreméltósága? Ha pedig, ellenkezőleg, azt állítjuk, hogy a kegyelem elengedhetetlen, és hogy a hitbeleegyezés a szabad akarat műve, hogyan beszélhetünk még értelmes aktusról, az értelem hódolatáról? Nemde az illuminizmusba és a fideizmusba esünk?

R. Aubert megmutatta [14], hogy Ágostontól napjainkig számos kísérlet ezeket a szempontokat igyekezett összeegyeztetni. Az igaz hittől eltávolodó nézeteknél általában megfigyelhető a három elem egyikének eltúlzása a többi kárára. Pázmány korában világosan érzik a teológusok — Pázmány maga is

---

[14] Roger AUBERT, *Le problème de l'acte de foi* (4. kiad.), Louvain-Paris 1969. Egyik legalapvetőbb munka témánkhoz, bőséges bibliográfiával. (= AUBERT).

ezzel viaskodik! —, hogy a hitelemzés dialektikájában igen nehéz elkerülni a bűvös kört, a *circulus vitiosust*.

Látjuk majd, hogy a hitelemzésben is, miként pl. a « de auxiliis »-nek nevezett kegyelemvitában (amellyel részben összefügg a hitelemzés), egyrészt túlságosan racionalizálták a hitet (és kegyelmet), illetve atomizálták az egyes mozzanatokat; másrészt helytelenül vetették fel az Isten és az ember viszonyára vonatkozó alapvető kérdést. A hamis dilemma ez volt: *Vagy* Isten, *vagy* az ember. *Helytelenül értelmezték Isten transzcendenciáját.* Továbbá hiányzott az egzisztencialista-perszonalista szemlélet is (a kegyelmet eldologiasították). De talán legfőképpen *Jézus Krisztusnak*, a megtestesült Igének, mint *a* Kinyilatkoztatónak, az önmaga evidenciájában feltáruló *isten-emberi Alaknak képe homályosult el* a sokszor meddő szőrszálhasogatásokban. Mindenesetre, a keresztény teológia és élet központi kérdéséről folytak a viták, amelyek korunkban is elevenek, bár más szellemtörténeti összefüggésben tárgyalunk a « hit logikájáról ».

3. *Szent Ágoston és a II. Orange-i zsinat*

Pázmány korának hitelemzéseit nem érthetjük Szent Ágoston és a II. Orange-i zsinat határozatai nélkül. R. Aubert nyomán most vázlatosan ismertetem azt a korszakot, amely az egész középkoron át, Szent Tamáson keresztül a Tridentinumig, de utána is (főleg az augusztiniánus iránynál) mértékadó marad. Ágoston Pázmányra is nagy befolyást gyakorolt már Grazban; de később is, a protestánsokkal folytatott vitában az újítók által is « böcsült » mesterre hivatkozott legtöbbet.

Szent Ágostont egyébként a hit kérdésében Szent Pál és Szent János mellett emlegették. Nemcsak páratlan elméleti fejtegetései, hanem a megtért férfi pszichológiája, egyedülálló tapasztalata is « mesterré », a « kegyelem doktorává » avatták a *Vallomások* szerzőjét. Ágostonnál ugyan még nem találjuk meg a középkori skolasztikára jellemző rendszerezést, de számtalan részletkérdést világított meg, elemzett a hit indítékaira, alapjára, a hihetőség igazolására, az erkölcsi feltételekre és a szabad akarat, ill. a kegyelem szerepére vonatkozóan. Pelágius és követői tévtanaival szemben kimutatta az Egyház hitét, amely a Szentíráson alapul: a hitre hívó kegyelem ingyenes, természetfeletti, feltétlenül szükség van az isteni megvilágosításra. Tegyük hozzá, hogy az 529-es II. Orange-i zsinat kánonjait is Szent Ágoston tanítása ihlette az *initium fidei*-re vonatkozóan. E zsinat a szemipelágiánusokkal szemben dogmaként mondta ki (DS 388kk), a Tridentinum pedig megismételte (DS 1526), hogy a kezdő kegyelem (*gratia prima*) ki nem érdemelhető.

Ágoston, aki ezt írta: *Intellectum valde ama* (« az értelmet nagyon szeresd »), tudatában volt annak, hogy az értelem tevékenységének meg kell előznie a hit aktusát: nemcsak megragadni annak értelmét, amit hinni kell, hanem számot kell adnunk arról is, hogy ésszerű és okos dolog a hitbele-

egyezés. Mert a hívő ember nem szavakhoz csatlakozik, hanem eszmékhez (*credere est cum assensione cogitare*), végső soron a legfőbb Igazsághoz. Meg kell vizsgálnunk annak tekintélyét, akire ráhagyatkozunk: *nullus quippe credit aliquid nisi prius cogitaverit esse credendum* (« senki sem hisz valamit, mielőtt meg ne fontolta volna, hogy hinnie kell »). Ágoston felsorolja a hihetőség érveit is, amelyeket a reformáció korában gyakran idéznek, a korábbi egyházi írókkal, apologétákkal együtt. Pázmány főleg Szent Ágostonra hivatkozik (elsősorban a *De Civitate Dei*-re); rajta kívül sokat idézett szerzői e téren: Tertullianus, Justinus, Eusebius, Lactantius (OO IV, 393kk).

De Ágoston amikor az értelem jogait követeli, szüntelenül hangoztatja, hogy a hit lényegesen különbözik a « látástól », a tudással szerzett evidenciától: *a hit a kinyilatkoztató Isten tekintélyére támaszkodik, tehát a kegyelem műve.* Le kell mondani a racionalista törekvéséről, aki csak azt fogadja el, aminek evidenciáját felismerte. A vallási igazságok igazolását csak a hit által meggyógyított és megvilágított értelemmel lehet elvégezni sikeresen. Ugyanakkor — mint mondottuk — Ágoston nem fideista, nem mond le az értelem követelményeiről. Vagyis a szintézis ez: *Ergo intellige ut credas, crede ut intelligas* (*Epist.* 120, I, 3). A hit és a megértés mély dialektikájáról van szó. Mielőtt hinnénk, hogy értsünk, értenünk kell, hogy higgyünk. Hitünk értelmes hódolat; a hit, ahelyett, hogy erőszakot követne el az értelmen, megtisztítja a szellemet és képessé teszi az igazi megértésre. Ez a megértés olyan vallási megismerést jelent, ahol a hit, a szeretet megtermékenyítő működésére, teológiai elmélyítésben és misztikus tapasztalatban bontakozik ki.

Ágostont személyes tapasztalata megtanította arra, hogy szükség van megtisztulásra a megtérés előtt: az akarat rossz felkészültsége és a lelki vakság között szoros összefüggés van. Senki nem tekintett oly gyanakvón, mint ő, az olyan racionális érvelés hatékonyságára, ahol a « bizonyítás » nem « cinkosa » a szív vágyainak. « A szeretet kér; a szeretet keres; a szeretet zörget; a szeretet indít arra, hogy csatlakozzunk a kinyilatkoztatáshoz, és a szeretet erejében vagyunk állhatatosak a már megtett beleegyezésben » (*De moribus Eccl.* I, XVII, 31). A hit erkölcsi és természetfeletti jellegét részletesen elemezte sokat idézett János-kommentárjában (*Tract. in Ioannem*, 2, 23, 26-27, 29, 34, 36, 38, 40, 47-49 stb.). Ágoston a holt hitet a démonok hitéhez hasonlítja. Híres, sokat idézett formulái, amelyek több művében visszatérnek (pl. *De praed. sanctorum*, III; *Sermo* CLVIII, 6 és XC, 8), világosan kimutatják, hogy nem elég Istent, Isten létét hinni (*credere Deum*), sőt még az sem, hogy Isten*nek*, Krisztus*nak* higgyünk (*credere Deo, Christo*), hiszen ezt a démonok is megteszik; az érdemszerző és megigazulást adó hit: hit Isten*ben*, Krisztus*ban* (*in Deum, in Christum*). « Az hisz igazán, aki hisz Krisztus*ban*, és aki szereti is Krisztust, mert ha az embernek remény és szeretet nélküli hite van, hiszi, hogy Krisztus létezik, de nem hisz Krisztusban (*in Christum*) ». (144. beszéd). « Mit jelent tehát Benne hinni? Hittel

szeretni (*credendo amare*), hittel kedvelni (*credendo diligere*), hittel feléje menni, beépülni tagjai közé ». (*In Ioann.* XXIX, 6) [15].

Pázmány, amikor a *De Fide* 2. quaestiójában (1-2 artikulusok) *a hit (belső) aktusáról* szól (IV, 514-17), az idézett ágostoni szövegekre hivatkozik (amelyeket Szent Tamás is idéz). Megmagyarázza, hogy mi a különbség a *credere Deo, Deum et in Deum* kifejezés között, közben pontosan meghatározza a hitet. Részben összefoglalja a hosszú első quaestióban kifejtetteket is. Rámutat arra, hogy Ágoston meghatározása nem teljes (« *credere est cum assensione cogitare* »). De — fűzi hozzá — a *De praedestinatione sanctorum* szerzője Pelagius ellen csak azt akarta bizonyítani, hogy önmagunktól, kegyelem nélkül nem tudunk hinni; Ágostonnak nem állt itt szándékában az, hogy teljes meghatározást adjon a hitről. Pázmány a következőképp vázolja fel a hit genezisének teljes távlatát.

A hit (aktus) tökéletes meghatározása ez: « *assensus intellectus propter auctoritatem Dei revelantis per se et propter se creditam* », vagyis: az értelem beleegyezése a kinyilatkoztató Isten önmagáért hitt tekintélye miatt. Pázmány minden kifejezést megmagyaráz: 1) « *assensus intellectus* »: vagyis az *értelem elfogadja* azt, amit a kinyilatkoztató mond, éspedig minden habozás nélkül; 2) « *propter auctoritatem* »: tekintély miatt, ezzel megkülönböztetjük a hitet a tudományos következtetés alapján szerzett belátástól (szillogisztikus következtetés); 3) « *per se et propter se creditam* »: e meghatározással nemcsak a teológiai következtetéstől határoljuk el a hitaktust, hanem attól az aktustól is, amellyel az emberek a kinyilatkoztató Isten tekintélye miatt emberi hittel hisznek, amikor ti. a kinyilatkoztatást emberi hittel fogadják el a hihetőség érvei alapján. (Ez az utóbbi eset a hitelőzetekhez tartozik, amelyekről Pázmány az első quaestióban a *resolutio fidei* kapcsán hosszan tárgyal).

E világos meghatározás már a Szent Tamás nyomán haladó skolasztikusok felfogását tükrözi. Pázmány főleg az *értelmi, megismerési* elemet hangsúlyozza. De mintha érezné, hogy még nem teljes a hit élő aktusának leírása, ezért folytatja Tamás nyomán a három ágostoni vonzat magyarázatát:

1) *Credere Deum*: hinni Istent, vagyis Isten létét;

2) *Credere Deo*: hinni Istennek, éspedig tekintélye miatt (*obiectum formale*);

3) *Credere in Deum*: hinni Isten*ben* mint legfőbb javunkban: itt az akarat indítja és Istenhez rendeli az értelmet. Aki tehát a világos indítékok, jelek, érvek alapján meggyőződéssel hisz Istennek, még nem hisz Isten*ben*. És itt Pázmány Tamással Ágostont idézi (*Tract. 29 in Ioann.; Sermo* 6 és

---

[15] Vö. Henri DE LUBAC, *La Foi chrétienne*, Paris 1969, 131-168; e IV. fejezet gondolatait P. de Lubac korábban egy cikkben kifejtette, ennek magyar fordítása: SZABÓ F., *H. de Lubac az Egyházról*, Róma 1972, 223-245.

18 stb.): az hisz igazán Isten*ben*, aki szereti is Őt, aki felé közeledik szeretettel és tagjai közé beépül. A pogányok hiszik Isten*t* (létét), de nem hisznek *Benne*. Viszont a lutheránusokkal szemben Ágoston nyomán hangsúlyozza, hogy Istent lehet szeretni nem természetfeletti szeretettel is: a hitaktus előtt az akarat ő felé sarkallja az értelmet.

Térjünk vissza Ágostonra, aki a szeretettől éltetett hitet tartja teljesnek, amely már a keresztény élet kezdete: a hit erkölcsi és akarati jellegét domborítja ki. Erről van szó azokon a helyeken is, amikor az afrikai doktor a pelágiánusok és szemipelágiánusok tévedéseivel szemben azt hangsúlyozza, hogy *a hit Isten kegyelmi ajándéka.* A hitben minden, annak kezdete (*initium fidei*) is, Isten kegyelméből származik. A szemipelágiánusok ugyanis azt tanították, hogy a kezdőkegyelem megadása érdemek alapján történik, jóllehet vallották, hogy az isteni kegyelem szükséges minden üdvösséges cselekedethez. Eléggé logikátlan volt ez a felfogás: miért különböztették meg az *initium fidei*-t, amely révén a megtérő ember, alávetve magát Istennek és Krisztusnak, elindul az Isten felé vezető úton? Mindenesetre, e felfogás azt éreztette, hogy a megigazulás eredeténél van valami szerepe a megtérő kezdeményezésének és érdemének. Ágoston, jóllehet itt nem beszélt eretnekségről, Szent Pál megigazulásról szóló tanára hivatkozott (a megigazulás teljesen ingyenes), és az Egyház gyakorlatát is felhozta: másokért végzett imái arról tanúskodnak, hogy a hitetlenek megtérését a kegyelemnek tulajdonítja. János-kommentárjából (*In Ioann.* XXVI, 2-7) ismert az a szakasz, ahol Jn 6,44-et magyarázza: « Senki sem tud hozzám jönni, ha az Atya, aki küldött engem, nem vonzza ». Ágoston megmutatja, hogy a hitkegyelem « édes vonzás », amelyet Isten a szívre, az akaratra gyakorol; de ugyanakkor az értelem megvilágosításáról is beszél, amely szükséges ahhoz, hogy az ember megragadja a kinyilatkoztatott üzenet *értelmét*, amely vonzza az akaratot, anélkül, hogy kényszerítené. (A Belső Mester és az isteni megvilágosítás szerepe lényeges Szent Ágoston megismeréstanában. A középkori skolasztika gyakran hivatkozott erre, amikor a hit megvilágosító szerepéről szólt).

Mint már említettük, a II. Orange-i zsinat (529) kánonjai bőven idézik Szent Ágoston tanítását. A szemipelágianizmus ugyanis továbbgyűrűzött; az V. század második felében Fauste de Riez *De gratia Dei* c. művében kristályosodott ki. E szerint az elbukott ember *képes a maga erejéből rálépni az üdvösség útjára*: először hiszi, hogy Isten ténylegesen meg tudja menteni (üdvözíteni tudja), azután vágyakozik erre az isteni segítségre, végül imádkozik azért, hogy ezt elnyerje. Az üdvösség üzenetének hirdetésére (prédikáció) az embernek áhítatos hinni akarással (*credulitatis affectus*) kell válaszolnia, amely Isten keresésére indítja. Ez a keresés *a saját kezdeményezése,* mint ahogy a vízbe fúló kezét nyújtja megmentője felé. Isten megjutalmazza a hit e kezdeti dadogását megerősítve az embert hitében és megadva neki minden szükséges kegyelmet, hogy ezentúl azt jól beteljesítse. A hit e kez-

deti mozzanatára minden ember képes; ez természetünk tulajdonsága, amelyet a bűnnel nem veszítettünk el. Ezért a hitetlenség mindig feltételez személyi vétket, a szabad akarat rossz használatát, de egyáltalán nem a szükséges isteni kegyelem hiányát, amely kegyelmet csak a predestináltak kapnának meg. Fauste tehát, mivel el akarta távolítani a predestináció misztériumát, az üdvösség kezdeténél kikapcsolta Isten kegyelmi beavatkozását. Ha mégis « kegyelemnek » nevezi a hitet (erre a Szentírás készteti), úgy értelmezi ezt az isteni ajándékot, mint minden más (teremtéssel adott) természetes tulajdonságot: *lex naturae est prima Dei gratia* (*De Gratia Dei*, I, 7).

Nem részletezzük a mű hatását és az Orange-i zsinat előzményeit [16]; a zsinat kánonjai Césaire, arles-i érsek, Szent Ágoston elszánt követője és Róma együttműködése eredményeként születtek meg. A 17 kánont Ágoston egy szöveggyűjteményéből fogalmazták meg, amelyet Prosper D'Aquitaine állított össze korábban a szemipelágiánusok ellen. A hit genezisére vonatkozó egyházi tanítást az 5. kánon foglalja össze: « Az apostoli dogmákkal ellenkezik (Fil 1,6; 1,29; Ef 2,8) az, aki ezt állítja: miként a hit növekedése, úgy a kezdete (*initium fidei*), és maga a *credulitatis affectus* is, — amellyel Abban hiszünk, Aki a bűnöst megigazulttá teszi, és a szent keresztség megújulásához eljutunk, — nem a kegyelem ajándéka, — vagyis a Szentlélek sugallatára történik, aki akaratunkat a hitetlenségből a hitre, a bűnös állapotból a jámbor életre vezeti, — hanem természetünkből eredő adottság (*naturaliter nobis inesse*). Akik ugyanis a hitet, amellyel Istenben hiszünk (*qua in Deum credimus*) természetesnek mondják, azok valamiképpen hívőknek tartják mindazokat, akik Krisztus Egyházától idegenek ».

Fontos megjegyzés: az *initium fidei*-t az *Orange-i zsinat előtti viták összefüggésében* kell értenünk, nem pedig modern értelemben (a tulajdonképpeni hitbeleegyezésre *előkészítő* aktusok); vagyis akkor a kezdeti hitaktust és azoknak az aktusoknak bonyolult összességét jelentette, amelyek révén az új megtérő felkészül a megigazulásra. Következésképp a *credulitatis affectus* nem az akarat indulatát jelöli, amely magával vonja az értelmi csatlakozást, (ez a modern teológia értelmezése), hanem azt az akarati közbelépést, *amely az egyszerű hitet átalakítja természetfeletti hitté* (*fides in Deum*), tehát a szeretettől éltetett hitté, amely a keresztény élet alapelve. (Erre a cenzúra-ügynél, tanulmányunk IV. részében visszatérünk).

4. *Szent Tamás és a skolasztikusok hitelemzése*

Nem tekinthetjük át itt a hitelemzés középkori fejlődését, csupán Aquinói *Szent Tamás* (1225-1274) hitteológiájára utalunk, aki természetesen örököse Ágostonnak és középkori elődeinek. A tamási felfogást részleteseb-

---

[16] AUBERT, 33kk.

ben az őt értelmező XVI-XVII. századi skolasztikusok, illetve Pázmány traktátusa bemutatásakor ismertetjük. Az Aquinói Doktor, aki a hitújítás korában kötelezően a legfőbb tekintély volt, három korszakban foglalkozott a hit problémájával: *Szentencia-kommentárjaiban*, a *De Veritate* c. művében és a *Summa Theologica* 2-II-ban. A középkori szellem- és teológiatörténetre vonatkozó munkák az utóbbi fél században rávilágítottak arra, hogy Tamás teológiája sokat fejlődött az egyes korszakokon át a Summáig.

H. Bouillard [17] többek között azt is megmutatta, hogy a középkori szerzők, — és a fiatal Szent Tamást is közéjük kell sorolnunk, — nem ismerték a II. Orange-i zsinat határozatait. Ezt a tényt majd figyelembe kell vennünk, amikor pl. a *De Veritate* hitről szóló tanítását elemezzük.

Részben innen magyarázható az, hogy a Pázmány-korabeli szerzők, maga Pázmány is, sokszor az ellentétes vélemények bizonyítására egyaránt Szent Tamás műveiben keresnek igazolást. Pázmány kora teológusaitól eltérően finom érzékkel figyel a szövegösszefüggésekre, amikor Tamás vagy akár Ágoston egy-egy tételét értelmezi. Arra is ügyel, hogy a « tomistákat » megkülönböztesse a Mestertől, akiről mindig nagy tisztelettel szól. Ez azonban nem akadályozza abban, hogy néha — szabad kérdésekben — eltérjen Szent Tamástól. Tudja azt, hogy a középkor óta fejlődött a teológia, Szent Tamást némileg relativizálja. Persze ez fokozottabban áll más, tomista vagy molinista szerzőkre. (A római cenzúra idején grazi tanártársai többek között azzal is vádolták, hogy Molinát nevetségessé teszi). Pázmánynál elsősorban *az érvelés belső logikája számít* (ez magyarázza *következetes* eklekticizmusát!) Természetesen, a Trentói zsinat tanítása (meg a jezsuita *Ratio Studiorum*) bizonyos kereteket szabnak « szabadságának » [18].

Minden katolikus teológus számára mérvadók a Zsinatok. Szent Tamás követése is többé-kevésbé kötelező. Így a hitelemzésben a kiindulópont és részben zsinórmérték a *Summa* hitről szóló tanítása. Valamennyien vallják (S.Th. 2-II, 1.), hogy a hit végső indítéka (*obiectum formale*) az Első Igazság, a kinyilatkoztató Isten tekintélye, amit az ember a kegyelem segítségével fogad el; tehát a tulajdonképpeni hit természetfeletti aktus.

Az is közös a skolasztikusoknál, hogy Tamás nyomán a hit *értelmi, megismerési* szempontját hangsúlyozzák, bár nem feledkeznek meg az akarat kegyelmi indításáról sem. (A késői skolasztikában ez a tendencia erősödik, és egy bizonyos racionalizmus felé mutat; majd csak az I. Vatikáni zsinat keresi az egyensúlyt az új racionalizmus és a fideizmus végletei között). Valamennyien vallják Ágoston és Tamás nyomán, hogy *a hitnek értelmes hódolatnak kell lennie*, hogy a kinyilatkoztatás tényének felismeréséhez bizonyos jelekre van szükség, illetve az értelem a hihetőségi ítéletet bizonyos

---

[17] Henri BOUILLARD, *Conversion et grâce chez S. Thomas d'Aquin*, Paris 1944. (= BOUILLARD). A könyv elején bőséges bibliográfiai tájékoztató.

[18] Lásd *Monumenta paedagogica S.I.* V (*Ratio Stud. 1599*), 386-94.

érvek, indítékok alapján hozza meg. Ugyanakkor azt is állítani kell — a hitújítók ellen hozott trentói határozatok a megigazulás geneziséről és mivoltáról még csak bonyolítják a kérdést! —, hogy a tulajdonképpeni hitaktus *egyetlen* végső indítéka a kinyilatkoztató Isten tekintélye, különben a hit nem lenne természetfeletti, hanem észérvekre, bizonyítékokra támaszkodna. A lutheri *fides fiducialiss*zal, « fideizmussal » szemben tehát állítani kell az értelmi, természetes megismerés szerepét a hitre való dispozíciónál, de nem lehet engedni a « pelagianizmus » kísértésének, amely a természetes értelem (és szabadság) szerepét egyoldalúan eltúlozta. Ágoston mindig támpont marad, de a « kegyelem doktora » műveiben sokfajta vélemény igazolására találtak támpontokat (joggal vagy jogtalanul) a századok során.

Most szántszándékkal *a skolasztikus problémafelvetésből indulunk ki,* hogy érzékeltessük: bizonyos kérdések megoldhatatlanok, ha helytelen az alapbeállítottság és a kezdeti megfogalmazás. A hitelemzés esetében a túlzott « racionalizmus », a hit ismereti (megismerési) szempontjának túlhangsúlyozása (« igaznak tartani »), az egzisztenciális élő hitaktus atomizálása, viviszekciója, illetve a kinyilatkoztatás tartalmának leszűkítése stb., mindmind csak sötétebbé tették a labirintust.

Ha most jórészt Schütz Antalt követve [19] mutatjuk be a *hitelemzés* problematikáját és a *típusmegoldásokat*, ezt azért tesszük, mert a magyar teológus mentalitásában még kellőképp tükröződik a skolasztika *forma mentis*-e, amelybe Pázmánynak, a grazi tanárnak is be kellett illeszkednie, jóllehet vérmérséklete, patrisztikus ismerete, Ágoston-szeretete, meg a hitvitákban és az apostolkodásban szerzett tapasztalatai más, egyéni — és ugyanakkor mégis « hagyományosabb » (vagyis patrisztikusabb) — megoldások felé sarkallták. Nem csoda, hogy a *Kalauz*ban már mellőzi az iskolás vitákat, és az Egyház *közös* (a Tridentinum által újrafogalmazott) tanítását életszerűbben adja elő.

A hit témakörének egyik legvitatottabb pontja az ún. *resolutio fidei.* A teológusok — főleg a Tridentinum óta — megkülönböztetik a hit genezisében a főbb mozzanatokat, hogy így világosabban lássák a bonyolult aktus (*assensus fidei* = hitbeleegyezés) mivoltát: ezt nevezik *hitelemzésnek* (*analysis fidei*, vagy *reductio fidei*). Ennek központi kérdése ez: milyen viszony áll fenn a közvetlen hitindíték (*obiectum formale* vagy *ratio formalis*) és a hitaktus tartalma között. Más szóval: a hitelőzetek (*praeambula fidei*), vagyis a világosan felismert természetes indítékok alapján megalkotott hihetőségi ítélet (*iudicium credibilitatis*) és a « jámbor » hinni akarás (*pia affectio* vagy *pius affectus credulitatis*), hogyan viszonyulnak a tulajdonképpeni természetfeletti hitaktushoz, amely *lényegileg* természetfeletti és magában a meg igazulásban, a hit « belénköntött » készsége révén lesz teljes: a megszentelő

---

[19] Schütz I, 218kk.

kegyelemmel Isten szeretete a Szentlélek által kiárad szívünkbe és új emberekké teremt bennünket Jézus Krisztusban. Kinyilatkoztatás és annak felismerése, illetve hihetősége; hit és értelem, hit és akarat, értelem és akarat, szabadság és kegyelem stb. kapcsolatait kell tisztáznunk.

Schütz Antal így mutatja be a hitelemzés egyes mozzanatait:

— « Hinni annyi, mint a kegyelem segítségével igaznak tartani egy kinyilatkoztatott igazságot a kinyilatkoztató Isten tekintélye alapján;

— tehát a hitet más igaznak-tartó állásfoglalásokkal szemben az jellemzi, hogy tárgya kinyilatkoztatott igazság, alanyi elve a kegyelem segítségével természetfölötti tevékenységre emelt szellemi tehetségek (értelem és akarat);

— közvetlen indítéka pedig a kinyilatkoztató Isten tekintélye.

Ki, mit és miért; avagy *alany, tárgy* és *indíték* — ezek a hit elvei, melyeket (didaktikai okokból) fordított sorrendben tárgyalunk ».

A *resolutio fidei* nehéz kérdését pedig így fogalmazza meg Schütz: « *Mikép viszonylik a hitindíték a hihetőség indítékaihoz*; illetőleg a formai hitindíték mikép lehet a hitnek nemcsak közvetlen, hanem egyben egyetlen indítéka is? Ezt a kérdést nevezik a hittudósok (szűkebb értelemben) a *hit elemzésének* »[20].

Lássuk most, jórészt Schütz A. nyomán[21] a főbb *típusmegoldásokat*.

Három fő megoldási típust szoktak felsorolni: 1) *Suarez* (újabban Billuart, Scheeben); 2) *De Lugo* (főkövetője Franzelin); 3) A *Salmaticenses* (spanyol kármeliták, újabb követőik: Billot, Bainvel, Pesch, Bartmann...).

1. *Suarez* szerint a hit végeredményben a *hittel fogadott hitindítékra* támaszkodik. A hitbeli meggyőződés csak így lehet természetfeletti és mindenekfölötti. Vagyis a kinyilatkoztató Isten *egyazon ténnyel* (aktussal) kinyilatkoztatja, hogy ő szól és hogy ő feltétlenül igazmondó. Így a kinyilatkoztatás tartalmát hisszük a hitindíték miatt (közvetett hittel), a hitindítékot pedig *önmagáért* hisszük (közvetlen hittel). Ez a felfogás (persze csak sematikusan vázoltuk, részleteire visszatérünk) *circulus vitiosus*hoz vezet: az ember egyazon aktusban hisz, mert Isten szólt, hiszi azt, amit mondott, és hiszi, hogy szólt. De ha valamit a kinyilatkoztató Isten tekintélye, hitelreméltósága alapján fogadunk el, egy, a hittartalom és az előterjesztés tényén kívül eső, (*előzetes*) *ítéletre* is szükség van, hogy megbizonyosodjam: Isten az, aki itt és most kinyilatkoztat, tehát hogy valóban szól. (Ezt Pázmány — Valenciai Gergely nyomán — lépten-nyomon hangsúlyozza, amint majd látjuk).

---

[20] SCHÜTZ I, 220 és 223.

[21] Uo. 223-226; vö. még F. MALMBERG, « Analysis fidei », LThK (1957), 477-483.

2. *Lugo* elutasítja Suarez nézetét, amely — szerinte — szükség nélkül a titokhoz folyamodik, amikor érvelni kell. Lugo szerint a hit végelemzésben a hitelreméltóság indítékára támaszkodik; *a hitelreméltóság indítéka a hit indítékává válik.* Ha Isten szól, igazat mond; és ez nyilvánvaló az Isten fogalmából. A kinyilatkoztatás tényét pedig igaznak valljuk (nem ugyan mindig kifejezetten és élesen, de mindig határozottan) az Egyház előterjesztésében. (Az Egyház isteni küldetését a csodák, vértanúk és szentek tanúsága igazolja). Az egyházi előterjesztésben közvetlenül megragadjuk — legalább homályosan és burkoltan — a rajta keresztül felcsillanó isteni tekintélyt, ahogy barátunk hangján keresztül őt magát is felismerjük. Ennek az elméletnek a gyöngéje az, hogy, egyrészt, alig tudja elkerülni azt a látszatot, hogy a (hitaktust) következtetésnek minősíti, amelynek ereje és jellege az előtételekre, nem pedig Isten tekintélyére támaszkodik; másrészt, optikai csalódás, hogy valaki az egyházi előterjesztésben *közvetlenül* megragadja a kinyilatkoztató Isten tekintélyét.

3. A « *Salmaticenses* » felfogása igyekszik elkerülni az előző kettő buktatóit. A hitindíték a kinyilatkoztató isteni tekintély, nem pedig — amint ezt Suarez és Lugo elmélete hallgatólagosan föltételezi — az isteni tekintély részünkről való *megismerése.* A hitelőzetek biztosítják Isten tekintélyének megjelenülését, de a hitre közvetlen befolyásuk nincs. Vagyis: 1) a hittény (hitaktus) *nem* a hitelőzetekből levont következtetés (Lugóval szemben); 2) a hit természetfölötti tény (aktus) a hitindíték szempontjából is; mert nem a kinyilatkoztató Isten tekintélyének *megismerése*, hanem *maga* a kinyilatkoztató Isten *tekintélye* indít a hitigazság elfogadására. Ezen nem változtat az a körülmény, hogy a megismerés nem mindenestül természetfölötti, vagy éppen hitbeli: mert hiszen *nem a megismerés ténye, hanem az ismeret tartalma* a hitindíték. Ez a nézet Suarezzel szemben hangsúlyozza a hitelőzet, a hihetőségi érvek fontosságát (a hitindítékokat az értelem segítségével vizsgálom meg, de maguk nem alkotják a hit tárgyát, ahogy Suarez vallotta).

Ez az elmélet sem ad megnyugtató megoldást. A hit indítékát ugyanis kirekeszti a hit tényéből, és más síkba (a természeti megismerés síkjába) helyezi. De amikor az értelem és az akarat elfogad valamit *más* miatt, logikailag és pszichológiailag lehetetlen nem egy és ugyanabban a ténykedésben ragadni meg mindkettőt. Lehetetlen a színt vagy alakot meglátni a megvilágító fény meglátása nélkül. Úgy tűnik tehát, hogy Suarez alaptétele elkerülhetetlen: A hit sajátossága és természetfeletti jellege csak akkor marad érintetlen, *ha a hit tárgyát és indítékát egyazon tettben* (*aktusban*) *ragadjuk meg.*

Látjuk mindjárt, hogy Pázmány, Valenciai Gergely nyomán, hogyan magyarázza ezt a nehéz kérdést, hogyan igyekszik kijutni hitelemzése során ebből a sötét « *labirintusból* » (Valenciai G. kifejezése szerint).

II.

A DE FIDE-TRAKTÁTUS A PÁZMÁNYI ÉLETMŰBEN

Pázmány Péter 1597-1600 között hároméves filozófiai kurzust tartott a grazi egyetemen. Utána tanári működését megszakította a felső-magyarországi misszió. 1603 őszén visszakerül Grazba, ezúttal teológiát ad elő négy évig [22]. Saját bejegyzése szerint 1603. november 7-én kezdi a hitről szóló értekezést. (1604. márc. 26-án fejezte be). Ez a traktátusa a legjobban kidolgozott, elemzései mélyen szántók, rendkívüli elmeéle itt tündököl leginkább, e nehéz kérdésben, amelyet a « teológusok keresztjének » tartanak. Kétségkívül Pázmány itt a legeredetibb is.

Pázmány hitről szóló traktátusában Szent Tamás *Summa Theologica* c. műve Secunda Secundae részéből az első 16 quaestiót kommentálta (2. II q 1-16 = OO IV, 379-635). Erről Dudek a következőket írja: « Ami pedig Pázmány viszonyát szent Tamás Summájához illeti, az körülbelül abban merül ki, hogy állandóan a Summából indul ki. Különben a Summa egymás után következő quaestióinak egy-egy articulusát, olykor több articulust is egybecsatolva, tanítványai előtt felolvasottnak tekinti s nem magát az articulust fejtegeti, hanem a rája vonatkozó vagy vele kapcsolatban álló s újabban felmerült skolasztikus kérdéseket. Ezeknek a kérdéseknek a különböző nézetek szerint való megvilágítását összegezi; végül pedig a saját nézetét adja elő, többnyire bő indoklással, folyamatos előadásban s nem syllogisticus formában, ami által teljes áttekintést nyújt az illető kérdés akkori tudományos állásáról » [23]. Mindez fokozottan áll a *De Fide* traktátusra. (Bár szillogizmusokat is használ elég gyakran). Az első két quaestiót, amelyek a hit tárgyára és a hitaktus természetfeletti mivoltára vonatkoznak, aránytalanul hosszan tárgyalja, a többit egyre inkább összevonja, és lényegében Szent Tamáshoz és más szerzőkhöz utal.

---

[22] Lásd bővebben: Őry M. - Szabó F. bevezetőjét a Szent István Társulatnál megjelent Pázmány-antológiához (1983). Általában az életrajzi adatokra, időrendi táblázatra, Pázmány főbb műveinek genezisére vonatkozóan ide utaljuk az olvasót.

Pázmány Szent Tamás Summájának 611 quaestiójából 74-et kommentált:

De virtutibus theol. 1603/4	Teol. erények	
De Fide 2-II q 1-16, 1603. nov. 7-től	OO IV 379-635	(hit)
De Spe q 17-22, 1604. márc. 26-tól	IV 635-667	(remény)
De Caritate q 25-33, 1604. máj. 6-tól	IV 667-790	(szeretet)
De iustitia et iure q 57, 1604. okt. 12-től	V 13-286	(igazságosság és jog)
De Incarnatione III 1-19 1605/6	V 361-587	(Megtestesülés)
De Sacramentis in gen. q 60-65, 1606. nov. 7-től	V 595-752	(szentségek ált.)
De Sacramentis in specie 66-71, 1607. febr. 13-tól	VI 3-40	(keresztség)
De Sacramentis in specie 72	VI 40-46	(bérmálás)
De Euch. sec. se 73-75 1607. ápr. 23-tól	VI 47-188	(Eukarisztia)

[23] Dudek, 318.

Pázmány skolasztikus teológiája, nevezetesen hitről szóló traktátusa értelmezéséhez szükség van filozófiai műveinek ismeretére is. (Az olvasót itt Félegyházi és Gerencsér tanulmányához utalom). Érdekes, hogy Pázmány már filozófiai kurzusai során is igyekszik előkészíteni hallgatóit a vitatott teológiai problémák, elsősorban a minket közelről érintő hitelemzés megértésére. A *Dialecticá*ban pl. többször utal arra, hogy ez és ez a kérdés majd előkerül a hitelemzésnél (OO I, 498, 514, 569). Teológiájában pedig — a hitelemzésben is — nemegyszer visszautal a *Logicá*-ra vagy más filozófiai traktátusokra (pl. a hitelemzésben a *processus ad infinitum*, ill. a *circulus vitiosus* használatától óv).

Addig is, míg a kiértékelésben pontosabban meghatározzuk, hogy Pázmány hitelemzésére közvetlenül ki hatott (Szent Tamás mellett főleg Valenciai Gergely és Suarez), Félegyházi és Gerencsér nyomán néhány vonással jelezzük azt a szellemi, kultúrtörténeti légkört, amelyben a *grazi tanár* működött.

Az 1585-86-ban alapított katolikus egyetem, amelynek vezetését a jezsuitákra bízták, elsősorban a reformáció által megtámadott ősi hit egységének megmentését célozta. Egyelőre csak filozófiai és teológiai karral nyílt meg. Csakhamar az egész tartomány szellemi életének központja lett, sőt európai hírneve Ausztrián és Németországon kívül máshonnan is ide vonzotta a hallgatókat: Magyar-, Horvát- és Olaszországból. A teológiahallgatók egy része jezsuita skolasztikus volt. A jezsuita tanárok összetétele nemzetközi: a rend kiváló tanerőket küldött ide.

Ebben az időben folyt a jezsuiták és a domonkosok között a híres kegyelemvita (*de auxiliis*). Pázmány és egyik tanártársa, P. Decker(s) is « bekapcsolódtak » ebbe a híres cenzúra-üggyel [24].

Pázmány Grazban tanúja volt a XVI-XVII. századfordulón Ferdinánd főherceg meglehetősen erőszakos rekatolizálási törekvéseinek: ő maga rövid felső-magyarországi missziója idején nem híve ennek: írással és szóval, meggyőzéssel akarja visszavezetni a hitre az « útjavesztetteket ». Grazi írásaival is ezt szolgálja. Bár elmélyed a filozófiában és a teológiában, hogy hallgatóit bevezesse a skolasztika berkeibe, fél szemmel Magyarországra tekint, ahol egyre terjed a protestantizmus. Mivel szűkebb hazájába, Erdélybe nem térhet vissza, 1607-től Magyarországon (lényegében Felső-Magyarországon) lesz a katolikus megújulás vezére [25].

A skolasztika, ezen belül a tomizmus fellendülése Pázmány korában a domonkosok *salamancai* egyeteméről indult ki. Pázmány kurzusaiban szereplő nagy domonkosok a korábbi Capreoluson († 1444) és Caietanuson († 1505)

---

[24] Lásd erről P. Őry tanulmányát kötetünkben.

[25] Vö. Őry M., Pázmány Péter in Kaschau. In: *Ungarn-Jahrbuch*, München 7, 1976, 73-102.

kívül — Vitoria († 1546), Soto († 1560), Cano († 1560), Medina († 1580), Bañez († 1580) stb. Szent Tamást értelmezik, egész iskolát teremtenek. A spanyol jezsuiták ezt a « szellemet » képviselik. Valentia († 1603) és Suarez († 1617) Salamancából indulnak el. Egyébként Pázmány Rómában mint teológiahallgató Toletus révén is kapcsolatba került a salamancai « iskolával »: Francisco de Toledo SJ, (aki, mint később Pázmány is, bíboros lett), Soto tanítványa volt Salamancában, majd itt professzor, utána pedig a Római Kollégiumban tanított (1559-1592), meghalt 1596-ban.

Gerencsér helyesen mutat rá arra, hogy a XVI. századi skolasztika (« a kezdődő barokk skolasztika ») egyik jellemvonása egy bizonyos « önmagára-nem-találás », bizonytalanság, éspedig a *nominalizmus*, a *renaissance* és a *protestantizmus* bonyolult szellemi hatásai következtében [26].

Igaz, a *nominalizmus* ekkor már hanyatlóban van, mert előretör a fellendülő tomizmus, de szelleme, « lelkisége » még továbbél. Így Pázmányra is hat (főleg filozófiájában, de a teológiában is gyakran idézi Durandust, G. Bielt...). Suarez sem tudott teljesen szabadulni a sajátosan nominalista szellemiségtől. Főleg egy módszertani mozzanatban észlelhető a jezsuitáknál a nominalizmus befolyása: a vélemények közlése és megrostálása rengeteg helyet elfoglal, így a tényekkel, a dologi valóságokkal való szembekerülés háttérbe szorul. A tartalmi elemekkel szemben a formalisztikus elemek nyomulnak előtérbe. Pázmánynál a nominalista individualizmus, az *én* hangsúlyozott állítása is világosan észlelhető. A « devotio moderna » ethosza (amelyet az általa magyarra fordított *Krisztus követése* is tükröz), Pázmány lelkiségének egyik formálója, természetesen az ignáci lelkiségen átszűrve.

Egy másik hatás: *a renaissance, a humanizmus*. A skolasztikát általában, de Pázmány művét is érezhetően ihlette a görög-római « antiquitas »-élmény, a renaissance műveltségi eszménye, a humanista klasszikus műveltség. Ez Pázmány filozófiáján, latin stílusán, a klasszikus szerzők szeretetén és a természettudományok iránti érdeklődésen túl egész életművében és magatartásában megnyilvánul. Magyar műveiben, a *Kalauz*ban vagy a *Prédikációk*ban is fellelhető. Önérzete, a jogtalan támadások miatti felháborodása is ezt jelzik [27]. Teológiájában pedig (mint majd látjuk) az egyéni szabadság és a természetes értelem határozott hangsúlyozásában nyilvánul meg.

Végül, természetesen a feltörő *protestantizmus* — közvetlenül, vagy ellenhatásként — nagymértékben alakította a XVI-XVII. század szellemi arculatát. A gyökerében rossz emberi természetről, a *fides fiduciális*ról és általában a megigazulásról és a predestinációról szóló lutheri-kálvini tanok, a természet és a természetfeletti közötti szakadék hangsúlyozása kihívja a

---

[26] GERENCSÉR, 6-18.

[27] Lásd kötetünkben LUKÁCS L. tanulmányát: « Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek? »

Tridentinum utáni katolikus teológusokat. Pázmány nem annyira az újítók által megvetett arisztotelészi kategóriákkal és filozófiával, hanem az egyházatyák, főleg a protestánsok előtt is nagy tekintélynek örvendő Szent Ágoston teológiájával érvel, azon túl, hogy a Szentírás mindig a főforrás, a közösen elfogadott tekintély. Főleg, Magyarországra visszatérve, a gyakorlati apostolkodásban és hitvitázó iratokban félreteszi a belső iskolai vitákat, hogy minden erejét a protestánsok elleni küzdelemre összpontosítsa.

Még pár megjegyzés Gerencsér nyomán Pázmány « *tanbeli helyzetéről* ». Pázmány « a legalapvetőbb tanokban, a logikában a korabeli tomistákat, legalább fő vonásokban, a metafizikai és természetbölcseleti tanításokban a jezsuita iskolát, főleg Fonsecát és Suarezt, természetképében pedig a renaissance tudósait, főleg Zarabellát követi. A nominalizmussal szemben elnéző. A skotista iskolával szemben általában elutasító magatartást tanúsít. Ez azonban nem zárja ki, hogy egyes részletkérdésekben melléjük csatlakozzék. Nagy vonásokban (...) a sok vélemény közül a felhozott bizonyítékok mérlegelése alapján a megbízhatóbbat igyekszik kiválasztani. Egy kialakult iskolához sem köti szorosan magát: tanaiban a XVI. századi jezsuita skolasztika semlegessége jellemzi. Így egy iskolához sem tartozván, mégis tagjává válik egy új iskolának, a jezsuita skolasztikus iskolának... » [28]. Ezek a megállapítások — *mutatis mutandis* — a teológus Pázmányra is érvényesek, illetve lényegesek teológiája megértéséhez is, hiszen pl. Suarez filozófiai felfogására többször visszautal teológiai fejtegetéseiben (így hitelemzésében is).

Gerencsér még hangsúlyozza: a filozófus Pázmány legtöbbet használt auktorait is kritikusan *mérlegeli.* Szent Tamást kivéve, akire sohasem tesz gúnyos vagy tiszteletlen megjegyzést, *szinte minden szerzőt megrostál.* (Sőt, Tamással szembeni tisztelete nem akadályozza meg abban, hogy őt is bírálja vagy néha elvesse véleményét). Pázmány világosan meglátja, hogy Szent Tamást többféleképpen lehet értelmezni és egyes helyeit ténylegesen többféleképpen, sokszor egymásnak ellentmondón értelmezték a « tomisták ». Általában azonban a filozófiában elfogadja a tomisták értelmezéseit: Caietanus, Capreolus, Sotus, Medina, Bañez stb. A jezsuita szerzőket ugyanúgy megbírálja: Toletust és Suarezt, akiket pedig sokat idéz, szintén csak úgy tekinti, mint egy-egy vélemény képviselőit. « Helytelen tehát úgy feltünteni, — állapítja meg Gerencsér —, mintha Suarez különösebb hatással lett volna művére » [29]. Pázmány tehát « élesen vizsgál meg minden hozzáférhető véleményt »; « szemében mindig maga az *igazolás* és nem annyira a vélemény a fontos ». « Forrásai használatában a kor skolasztikájának közösségi szelleme irányítja, de *megtartja egyéni szellemi szabadságát.* Végül is csak egy

---

[28] GERENCSÉR, 97.
[29] GERENCSÉR, 103.

tekintélyt — igazi, mindenben biztos filozófiai tekintélyt ismer el: az észt, a belátást... » [30].

Kritikus szelleme és szellemi szabadsága — mint majd látjuk — teológiai fejtegetéseiben is megnyilvánul, bár itt jobban köti az Egyház hivatalos tanítása és a Ratio Studiorum.

Pázmány már a grazi hitelemzésben is hangsúlyozza az *apologetikus* szempontokat, de ezt méginkább tapasztaljuk a *Kalauz*ban. Jellemző, hogy a budapesti kéziratban grazi diktátumát éppen ezeken a pontokon egészítette ki: a hihetőség érvei, az igaz egyház és a pápa szerepe a hit előterjesztésében stb. Az apologetikus vonás « mesterénél », Valenciai Gergelynél is erősen kidomborodik. Pázmány magyarországi apostoli és hitvitázó tapasztalatai alapján fokozottabban szükségét látta a hitvédelemnek: a *Kalauz*ból dolgozott be egyes részeket a *De Fide* traktátusba, amikor élete végén a nagyszombati egyetem számára ki akarta azt nyomatni.

A *De Fide* traktátustól, a *Kalauz* hitről és megigazulásról szóló részein át, a *Prédikációk*ig (lásd a hitről szóló remek beszédet: ÖM VII, 510kk): Pázmány hitelemzése letisztul, egyszerűsödik és egyre gyakorlatibb lesz. Egyre inkább mellőzi a skolasztikusok egymásközti véleménycsatáját, és a Trentói zsinat által újrafogalmazott *közös* katolikus tanítást adja elő. A *Kalauz*ban azonban nem mellőzi az alaposabb elemzéseket sem: megvitatja Kálvin és Luther (illetve követőik) nézeteit. Elmeéle szikrázik, a legnehezebb problémákat világosan megfogalmazza, a lényegre tereli a szót (pl. a *sola fides, sola Scriptura, sola gratia* kérdéskörében). Színes és ízes magyar nyelven fogalmaz, példákat hoz. Íme három idézet.

A megigazuláshoz való előkészületről írva mindjárt a XII. könyv elején (ÖM IV, 492-93) ezt a hasonlatot hozza: « Christus Úrunkat két lator-közzé feszítették. Az ő igaz tanítása-is két szél-hámos tévelygések-között szorongattatik. Pelagius igen sokat tulajdonított a szabad-akaratnak; a mostani lutherista és calvinista tanítók semmi helyt nem adnak annak. (...) A romai Ecclesia közép úton, igyenesen jár: kárhoztattya Pelagiust; de az embert sem tészi barommá, mint Calvinus, kitűl hallók, hogy az ember okos állat nem lehet, ha szabadsága nincsen. Azért a sz. Írás tanításából álhatatosan vallya, hogy az eset-után-is (az eredeti bűn után is) szabad akarattya vagyon az embernek, úgy hogy sem erőszakkal, sem kételenséggel nem vitetik jóra vagy gonoszra, hanem szabad választásából. Ama hegyes-elméjű bőlcs Scotus azt írja, hogy pálcza-alá kell fogni, a ki ezt tagadgya és mind addig verni, míg azt nem mongya, hogy ha akarjuk, megszűnhetünk a veréstűl. És ha panaszkodik, mentségünk lehet előtte; mert egyebet nem mivelhetünk ».

Valamivel később pedig, amikor arról értekezik, hogy az ember szabad akarata az isteni kegyelem és segítség nélkül nem elégséges a megigazulásra

---

[30] Uo. 104-105.

való előkészülethez (uo. 496-97): « Úgy kel az ember szabad-akarattyát állítani, hogy az Isten gratiája és malasztya böcsűlletit meg ne sértsük. Azért három dolgot kel ez-aránt hinnünk. 1. Hogy magán a szabad-akarat nem elégséges az üdvösséges jó cselekedetre, hanem Istennek serkegető, izgató, esztenező, segétő malasztya és gratiája kívántatik hozzá. 2. Hogy a segétő malaszt mindenkor készen lévén, semmi azon el nem múlik dolgunkban, csak akarjuk. 3. Hogy a gonosz és a jó szabad-akaratunk cselekedetiből van. — *Először azért*: Hisszük, hogy noha emberben szabad-akarat vagyon, de ez magán elégtelen az Isten törvényének bételyesítésére és az igazuláshozvaló készűletre: hanem Christus érdeméért adatott malaszt és segétség szükséges minden üdvösséges jóra. Ezt végezte Pelagius-ellen az arausicanum és milevitanum conciliom. Ezt taníttyák a theologusok sz. Tamással egyetemben (1-II, q. 109. a. 4-8). Ezt illyen szókkal magyarázza a tridentomi gyölekezet: *Sess.* 6., can. 1-3. (Pázmány latinul idézi, majd így folytatja): Ebből kitettszik, mely hazugúl fogják reánk a Lutheristák, hogy mi az ember szabad-akarattyát magán, a Christus malasztya-nélkül elégségesnek mongyuk az istenes cselekedetekre... » Közvetkeznek a szentírási helyek és egy Ágoston-idézet. Majd a két következő pont magyarázata.

Még egy idézet a XII. könyv végéről (552-53: a jócselekedetek érdeméről). Arra a kálvini vádra, hogy a mi érdemünk állításából « a Christus érdemének kisebbítése és gyalázattya következik », Pázmány Kálvin szavaival felel (idézi latinul, majd így zárja a megigazulásról szóló könyvet): « Én-is azért azt mondom, hogy a Christus érdemével nem ellenkezik a mi érdemünk; mert ez amabból árad. És valamint a szőlő-tőt nem gyalázza, hanem böcsűlletessé tészi a gyümölcsöző vessző: úgy a Christus érdemét magasztallya, hogy annak erejéből az erőtlen vessző gyümölcsözik. Elégséges azért a Christus érdeme, mert ebből ered a mí érdemünk ».

E példákat azért hoztam a *Kalauz*ból, hogy szemléltessem Pázmány módszerét és stílusát, amely a *De Fide* traktátustól eltelt másfél évtized alatt, a gyakorlati tapasztalat során kiérett, kikristályosodott, jóllehet ott van mögötte a volt teológiatanár roppant tárgyismerete és elmélyült reflexiója. *Mutatis mutandis* a *Kalauzra* is áll, amit a *Prédikációk* bevezetőjében írt (ÖM VI, XXII-XXIII): « ... elme-élesítő iskolai vélekedéseket és vetélkedéseket, amellyek a lelki épületre nem szükségesek, írásomban nem elegyítettem: de nagy-részre, a mit az iskolai *Theologiá*-ban, erkölcsünk igyengetésére, alkalmatosnak itíltem, iskolai tanításból, prédikálló-székbe hoztam. (...) Magam gondolatait és újomból szopott dolgokat, nem írok: Isten Könyvéből, az Anyaszentegyház Doktórainak írásaiból vettem tanításimat: lopva semmit sem vettem ». Majd Senecára és Ágostonra hivatkozva megmagyarázza: « mert... valaki irásában, valami jót találok, enyím: Az anyaszentegyház pásztori irásához oly igazsággal nyúlok, mint a közönséges kútak tiszta vizéhez... Nem kel tehát azt várni, hogy ollyat mondgyak, a mit előttem

senki nem mondott... És, a mint *Seneca* írja, a sok írások tengeréből, egybe-szedni, értelmesen megválogatni, rendbe-hozni, helyesen kimondani a régi bőlcsektűl ismert igazságokat: új munka és mi dolgunk... Nem-is kissebedik, sőt böcsülletesb az igaz tudomány, ha mások-is azont tanították: mivel abból tetczik, hogy nem emberi találmány, hanem isteni tudomány, a mit egynyomban tanítottak a régi sok szent jámborok... Követem a szabados elmélkedésekben azokat, kik előttem írtak: de magamnak-is megengedem, hogy valamit hozzá-adgyak, változtassak, elhadgyak, mert, nem szólgájok, hanem egyezőjök a régieknek ».

A prédikációk dogmatikai tanítása, de még kifejezettebben a *Kalauz* teológiája mögött ott van a grazi *Theologia Scholastica* aranyfedezete: amit a fiatal tanár átelmélkedett, magának és teológiahallgatóinak kifejtett, azt apostoli tevékenysége során, az « újhitűekkel » való « harcolásokban » aprópénzre váltja, kamatoztatja. Pázmány azért léphet fel kész fegyverzetben a hitvitákra, azért ír és szól olyan magabiztosan és hozzáértéssel, mert tanulmányi évei alatt (Bécs és Róma jezsuita iskoláiban), majd pedig grazi filozófiai és teológiai tanárkodása során magába szívta kora tudományát, személyesen asszimilálta azt, sőt, roppant erudícióját és elmeélét társítva, már elő is adta azt az egyetemi hallgatók szűkebb körének. Ezzel csak azt akartam hangsúlyozni, hogy *Pázmány magyar nyelvű írói tevékenysége, főleg a Kalauz teológiája alaposabb megismeréséhez és értéséhez elengedhetetlenül szükséges az annyira elhanyagolt grazi évek, illetve kurzusok alaposabb feltárása.*

Itt most legjobban kidolgozott és legeredetibb traktátusa, a *De Fide* elemzésével szemléltetem ezt az állításomat.

III.

PÁZMÁNY HITELEMZÉSE A DE FIDE-TRAKTÁTUSBAN

Szent Tamás a *Summa* Secunda Secundae-je első 16 quaestiójában tárgyal *a hit teológiai erényéről.* Őt követi traktátusában Pázmány is; pontosabban Szent Tamást veszi *kiindulópontul* kommentárjában. Jellemző, hogy Tamás és középkori kortársai, sőt XVI-XVII. századi kommentátorai is az ún. belénköntött erényeknél tárgyalnak a hitről. Később, az újabb korban az alapvető teológiába, illetve az apologetikába utalták a *De Fide*-traktátusokat. A középkorban (amikor a kereszténység szinte mindenütt győzelemre jutott, kivéve ott, ahol Iszlám terjeszkedett) nem a hitetleneknek kellett az ész előtt bizonyítani a kinyilatkoztatás tényét és igazolni a hitaktus indítékait, hanem egyszerűen a hívőknek megmagyarázni a természetfeletti aktust.

Ebből a szempontból jelentős a különbség pl. Szent Ágoston és Szent Tamás között. Az afrikai doktor vallási nyugtalansága, megtérése élménye miatt is, de kora hitetlenei (és eretnekei) miatt is, jobban figyel arra, hogy a hitet keresők, ill. megtérők számára igazolja a keresztény vallás igazságát.

Bár az is igaz, hogy Szent Tamás is kifejti a *Summa Theologica* elején az Istenhez vezető utakat, igazolja Isten létét. Mindenesetre Pázmány korában, az újvilág felfedezésével, elindulnak a pogány missziók; fokozottabban figyelni kell tehát a nem hívőkre, ill. a kereszténységre megtérőkre. (Nem véletlen, hogy Pázmány a *Kalauz* első könyvében Isten létét, a másodikban pedig a keresztény hit igazságát igazolja. Egyébként Mohamed vallásának egy külön fejezetet szentel a *Kalauz*ban). A hitről szóló grazi traktátusban néha mellesleg megjegyzi: természetesen, a kinyilatkoztató Isten tekintélyére való hivatkozás implikálja (burkoltan magában foglalja), hogy elfogadtuk Isten létét. Ezen túl Valentia nyomán kidomborítja az *apologetikus* szempontokat.

1. *A hit tárgya*

A *Summa* 2-II része *1. quaestióját* kommentálva Pázmány legelőször meghatározza a hitet; *isteni* erény, mivel általa hiszünk *Istennek* (*ratio formalis*), nem pusztán Isten*t*, Isten létét hisszük (mint *obiectum materiale*-t). A hit *obiectum formale*-ja ugyanis, amint Szent Tamás magyarázza, az az indok, ami miatt az értelem beleegyezését adja a hitbe (*assensus fidei*). A hitaktusnál a beleegyezést a kinyilatkoztató Isten tekintélye miatt adjuk meg, nem pedig a hitkijelentések értelmi összefüggésének belátása alapján. A formális hitindíték tehát, vagyis amelyik az *assensus fidei*-t megalapozza, a kinyilatkoztató Isten tekintélye, a *prima Veritas,* aki nem csalatkozik és nem csal. Ez Szent Tamás tanítása (OO IV, 379-383).

De itt *súlyos nehézség merül fel*, állapítja meg Pázmány (IV, 383): úgy tűnik, hogy a hit aktusát nem lehet minden további nélkül visszavezetni Isten tekintélyére mint *ultima ratió*ra, a hitbeleegyezés végső indítékára. Mert az a *tény*, hogy ezt és ezt Isten kinyilatkoztatta, nem világos a premisszák egybevetéséből, nem szillogisztikus következtetésről van szó. Valami *külső* jelnek, ratiónak kell lennie ahhoz, hogy felismerjük a tényt: Isten nyilatkoztatta ki ezt és ezt. Ez a *ratio vagy* maga Isten kinyilatkoztatása, vagyis kinyilatkoztatásból tudom meg, hogy Isten kinyilatkoztatást adott, de így a kinyilatkoztatások végtelen sora következik; *vagy* pedig van valami más motívum (indíték), de akkor a hitaktus végső (formális) indítéka nem a kinyilatkoztató Isten tekintélye lesz, hanem ez a motívum, ami miatt hisszük, hogy Isten ezt és ezt kinyilatkoztatta (383).

Világosság kedvéért Pázmány egy példát hoz. Tegyük fel, hogy egy hitetlent (*gentilis*t) el akarunk vezetni a hitre. Azt mondod neki: ezt Isten nyilatkoztatta ki. De ő azt kérdezi: Ki tudhatja, hogy ezt valóban Isten mondotta? Ha az Egyházra vagy a Szentírásra hivatkozol, ti. hogy ezek adják eléd, mit kell hinned, ezt válaszolja: Ki tudhatja, hogy van Egyház és Szentírás? Ha ezt válaszolod: Isten nyilatkoztatta ki ezt, továbbkérdez: Honnan tudhatja, hogy ezt nyilatkoztatta ki? És hacsak meg nem engeded

a bűvös kört (ti. hiszed az Egyházat, mivel Isten kinyilatkoztatta, hogy hinned kell, és hiszed a kinyilatkoztatást, mivel az Egyház eléd tárja), más érvet (*ratiót*) kell találnod, ami aztán a hitbeleegyezés végső alapja lesz (IV, 383-384).

Pázmány tehát rögtön felveti a hitelemzés döntő kérdését; a következőkben minden ennek a megoldását készíti elő. Sorra elemzi a hitaktushoz vezető mozzanatokat.

1. « *dubitatio* »: *Vajon a hitbeleegyezést meg kell előzniök bizonyos értelmi és akarati aktusoknak?* Pázmány igennel válaszol, majd bizonyítja, hogy a hitbeleegyezést (*assensus fidei*) meg kell előznie a hihetőségi ítéletnek, illetve a hinni akarásnak. Világosan fel kell ismernünk, hogy *hihető* mindaz, amit mint hitigazságot elénk tárnak, vagyis hogy *hitelre méltó*, amit hinnünk kell. Pázmány hivatkozásai: Szentírás, Szent Tamás és Szent Ágoston, a modern szerzők közül pedig: Caietanus, Bañez, Valentia, Durandus, Medina... Szent Ágoston érvelését különös hangsúllyal idézi. Majd a II. Orange-i és a Trentói zsinat tanítására hivatkozik: az értelmet a *pius credulitatis affectus* (Pázmány fordításában: « aitatos kedvellés », ÖM VII, 517) hajlítja a hivésre, mivel a hihetőség nyilvánvalósága, értelmi belátása önmagában még elégtelen a hitbeleegyezés megadásához. A *pia affectiót* pedig a Szentlélek sugalmazása serkenti.

De a skolasztikusok vitáznak arról — folytatja Pázmány —, hogy a hitaktusnál az akarásnak *pozitívnak* kell-e lennie, avagy elégséges az, hogy — miután hallottuk a prédikációt —, ne akadályozzuk meg az akarati beleegyezést. Ez utóbbit Scotus vallja. Pázmány Szent Tamást és Szent Ágostont, továbbá Bañezt, Caietanust, Valentiát, Molinát idézve, valamint a II. Orange-i zsinatra hivatkozva bizonyítja: a hitaktushoz szükséges az akarat *pozitív* aktusa, már az indítékok megismerése előtt, hogy az értelem észrevegye az igehirdetés jelentését, meglássa az indítékok (hihetőségi érvek) bizonyító erejét, de azután is, hogy világosan felismerte a hitigazságok hihetőségét, tehát azt, hogy hitelt érdemelnek. Az Orange-i zsinat kifejezetten tanítja, hogy szükség van a *pius affectus credulitatis*-ra, vagy ahogy a teológusok mondják: a *pia voluntatis affectió*-ra (388).

2. « *dubitatio* »: *Vajon kimutatható-e hogy hitünk dolgai világosan hihetők?* (389k) Pázmány itt figyelmeztet: mivel a vallási kérdések súlyosak, nagy okosságra és elővigyázatosságra van szükségünk, nehogy könnyelműen megadjuk beleegyezésünket. Ezt csak akkor szabad megtennünk, ha az értelem belátta megfelelő indítékok, külső érvek alapján, hogy Isten valóban szólt és felismerte a tanúskodó tekintélye és az elénkterjesztett tárgy (igazság) közötti összefüggést. Más szóval: hihetőségi ítélet (*iudicium credibilitatis*) nem születik egyedül az akarat parancsából vagy *habitus*ából. Pázmány tehát az előbb elvetette *Scotus* egyoldalú felfogását, amely elegendőnek tartotta a hitbeleegyezéshez a hihetőség *értelmi* felismerését; most

pedig egy bizonyos voluntarizmus vagy fideizmus ellenében *az értelem jogait* követeli. És itt szembeszáll Caietanussal, akinek látszólag Szent Tamás véleménye is kedvez.

A hivés akarását meg kell előznie a hihetőségről alkotott világos ítéletnek; ezt követi a pia affectio; végül következik maga a hitaktus. A hit *habitusát pedig a hitaktus után, vagyis magában a megigazulásban kapjuk meg*, ahogy a Trentói zsinat tanítja (*Sess.* 6, c. 7). Érdekes itt megfigyelnünk, hogy Pázmány *a hit genezisét logikai mozzanataira bontotta*, hogy jobban érthető legyen fejtegetése. Jelzi, hogy majd a 2. quaestióban megmagyarázza, miként függ össze a világos *hihetőségi ítélet* és *az akarat kegyelmi indítása.* Most kimutatja, hogy Caietanus érvelése világosan hamis; Szent Tamás idézett helyét sem hozhatja fel saját igazolására, mert azt Arisztotelész véleménye szerint kell érteni.

Ezekután meg kell magyarázni: 1) Milyennek kell lennie a hihetőség bizonyosságának (*evidentia*), és 2) vajon ténylegesen vannak-e kellő *indítékok* (*érvek*) (391k).

Pázmány előbb megjegyzi: három személycsoportot, tehát három esetet kell megkülönböztetnünk a hithez való járulásban: 1) Akik Istentől közvetlen kinyilatkoztatást kapnak, pl. a próféták; 2) akiknek először hirdetik a kinyilatkoztatást; 3) akiknek a hajdan adott kinyilatkoztatást hirdetik, megerősítve azt kellő jelekkel. Más ugyanis a helyzet a prófétáknál (pl. Mózes), más Krisztus prédikációja esetében, és ismét más napjainkban. De mindegyik esetben szükség van a hihetőség jeleire, csodákra vagy más jelekre, hogy hitelre méltó legyen prédikációjuk.

A mi esetünk a harmadik: a csodákkal már hajdan megerősített kinyilatkoztatást hirdetik: ebben az esetben elégséges az okos *történelmi ismeret* a korábbi csodákról, jelekről. *Morális bizonyossággal* ki kell mutatni, hogy a csodák megtörténtek, ki kell fejteni a hihetőség indítékait. Az egyszerűbbek, vagy akik mindezt nem tudják megvizsgálni, okosan követik a tudósabbak tekintélyét, hacsak máshonnan nem tudják, vagy nem sejtik, hogy tanítóik hamisak. (Az egyszerűbbeknél előfordulhat, hogy legyőzhetetlen tévedésben vannak a hit dolgában, jegyzi meg Pázmány. Később vitairataiban és a *Kalauz*ban mindig menteni igyekezett az egyszerű protestáns híveket, míg tanítóikat ostorozta).

Az imént felvetett első kérdésre tehát a válasz: a hihetőségi ítélethez elégséges az, hogy az indítékok *bizonyos morális világosságot*, *bizonyosságot* szüljenek, nem szükséges a teljes evidencia. A történelmi bizonyításnál (a múlt csodák elbeszélésénél stb.) nem lehetséges nagyobb evidencia, mint a morális, az erkölcsi bizonyosság.

Ezután következik a keresztény hit hihetőségének *tényleges igazolása* a természetes értelem fényénél: *a hihetőség érveinek* (*vagy jeleinek*) kifejtése. A grazi előadásban Pázmány ezeket éppen csak felsorolta, ahogy a

göttweigi kéziratból ez kitűnik; de a budapesti kéziratot maga kiegészítette: a *Kalauz* II. könyvében (ÖM III, 108kk) kifejtett érveket beledolgozta traktátusába (393-405). Ezek a bizonyítékok egyébként a keresztény apologétáktól, főleg Ágostontól eredendően kisebb-nagyon eltérésekkel megtalálhatók Bellarminónál, Valenciai Gergelynél vagy Suareznél [31].

A *De Fide* 11 érve — bár a sorrend eltér — lényegében megfelel a *Kalauz* « bizonyságainak ». « A keresztyén hitnek igazsága tíz bizonysággal erősíttetik:

1. Krisztus személyének méltósága;
2. A világ megtérésének módgya;
3. A martirok szenvedése;
4. A próféták jövendőlése;
5. Az isteni csudák;
6. A győzhetetlen erősség;
7. A keresztyén hit szentsége;
8. A keresztyének szentsége;
9. A keresztyének üldözőinek veszedelmes romlása;
10. Az Isten gond-viselése ».

A *De Fide*-ben szerepel még (9. argumentum) a belső tanúságtétel, az isteni sugallat. A hivatkozások (egyházatyák) is jórészt megegyeznek.

Pázmány megjegyzi, hogy ezeket az érveket *megfordíthatjuk*, hogy kimutassuk: a pogányok és az eretnekek tanítása nem hihető; Szent Ágoston is így tett. Csakugyan, Pázmány a *Tíz Bizonyság*ban, a *Kalauz* III. könyvében és másutt sokat felhasznál e « megfordított » érvekből, hogy az újítók hamisságát kimutassa.

Érdekes megjegyzést tesz még arra vonatkozóan is (Szent Tamásra és Szent Ágostonra hivatkozva), hogy másképp kell eljárni a pogányokkal és másképp az eretnekekkel. Az eretnekek ugyanis elfogadják a Szentírást, tehát a kinyilatkoztatást, illetve az egyházi tekintélyt a szent könyvek megjelölésében (kánon); így tehát őket a Szentírásból meg lehet győzni. Egészen más a helyzet a pogányoknál, akik mindezt nem fogadják el. Ezeknek tehát először azt kell megmutatni, hogy vallásukban a természetes ésszel ellenkező tévedés van. Utána meg kell válaszolni a hitünk ellen felhozott ellenvetéseket. Végül meg kell mutatni, hogy hitünk fentebb felsorolt érvei való-

---

[31] Őry Miklós Suarez és Pázmány « egyháztani érintkezési pontjairól » írva röviden kitér Pázmány hitelemzésére is. A göttweigi kézirat és a budapesti kézirat összehasonlítása alapján megmutatja, hogy Pázmány később milyen részeket csatolt hozzá eredeti diktátumához. A szóbanforgó érveket a *Kalauz* alapján fejtette ki. Őry szerint Suarez római kurzusát követte ebben (Őry, 221). De tulajdonképpen több korabeli szerzőnél megtaláljuk ezeket az érveket (Valentia, Bellarmino stb.), esetleg más sorrendben vagy jobban felbontva, ill. összevonva.

színűek, és mindenek fölött imádkoznunk kell, hogy Isten megnyissa a hitetlenek szívét (406-407).

Ez a módszertani megjegyzés ismét csak Pázmány *apologetikai* beállítottságára vet fényt. Itt megtaláljuk a *Kalauz* első két könyvének kulcsát: *demonstratio religiosa* és *demonstratio christiana.*

3. *Következik a harmadik « dubitatio »: Vajon a hihetőségi ítélethez és a pia affectióhoz szükséges-e valamilyen kegyelem is az elmondottakon kívül?* (407kk).

Pázmány e nehéz kérdésre — amely a kegyelemvita körébe tartozik — *egyéni választ ad* mintegy kilenc oldalon. A Szentíráson és az Orange-i zsinaton kívül főleg Szent Tamásra és Szent Ágostonra hivatkozik. Lényeges e kérdés azért is, mivel a római cenzúra elsősorban ezt érintette.

A Pázmány által felvetett kérdésben a hitelőzetekről: a *hihetőségi ítéletről* és a *pia affectió*-ról van szó, tehát a hitaktust *megelőző* két mozzanatról, nem pedig magáról a hitaktusról. Vajon e két mozzanathoz szükséges-e a kegyelem? Pázmány tétele ez: a hihetőségi ítélethez, a külső prédikáción és a felhozott bizonyítékokon kívül szükséges a belső kegyelem, nem ugyan a megszentelő (*habitualis*), megigazulást adó kegyelem (amely a hitaktus*ban* működik), hanem a segítő (*actualis*) kegyelem, amely az embert felülről megvilágosítja. A (megtérő) hitetleneknek szükségük van erre, *mielőtt* hinnének.

Ezt a kegyelemtanban *két alapelv* révén bizonyítják (410kk). Semmi olyan *jót* nem tehetünk kegyelem nélkül, ami az igazi pietáshoz és a megigazuláshoz tartozik. Pázmány idézi Szent Ágostont [32] és az Orange-i zsinat kánonjait, illetve az Ágostont értelmező korabeli skolasztikus teológusokat. Ezenkívül még fontos hivatkozás: Szent Tamás, *De Veritate*, q. 24. Látjuk majd, hogy a *fiatal* Tamás véleményéről van szó. Luther megigazulástanával szemben azt kell állítanunk, hogy a szabadakarat teljesen nem romlott meg; tehát az emberben megvan az *előzetes*, fizikailag elégséges akarati *képesség*, hogy valami jót tegyen, mégha *de facto*, ténylegesen nem is tesz jót kegyelem nélkül. Ez a képesség a természet rendjéhez, nem pedig az ingyenes ajándékokhoz tartozik. Egyébként — jegyzi meg Pázmány — Ágoston helyesen tanítja, hogy megvan a szabadságunk ahhoz, hogy vétkezzünk kegyelem nélkül. Amikor tehát azt mondom: Isten segítsége nélkül semmit sem tehetsz, ezt értem: semmi *jót*. A rossz cselekvéshez (bűnhöz) megvan a szabad akarat az isteni (kegyelmi) segítség nélkül. A katolikusok között nem lehet kérdéses az, hogy az akarat cselekedhet-e erkölcsi jót kegyelem nélkül; csak erről lehet vitatkozni: vajon ez az akarati *képesség* olyan-e, hogy — miként az elégséges és nem hatékony kegyelemmel senki soha *de facto* nem cseleked*het* erkölcsi jót, jóllehet (szabadon) cseleked*hetne*, ugyanúgy — a

---

[32] *Ad Simpl.* 4,2; *De spiritu et litt.* c. 34; *De gratia et libero arbitrio* c. 7; *De dono perseverantiae* c. 8 et 19.

szabad akarat képessége a jótetthez csupán *elégséges*, de sohasem *hatékony* a kegyelem segítsége nélkül.

Pázmánynak a felsorakoztatott teológusok véleményéből ítélve úgy tűnik, hogy Ágoston csak ezt állítja: kegyelem nélkül nincs meg az akaratnak a *hatékony* képessége, hogy bármilyen, a legkisebb erkölcsi jót is megtegye, sem arra, hogy bármilyen erkölcsi jót is *gyakorlatilag* elgondoljon. De más (« semleges ») elvont gondolatok felmerülhetnek kegyelem nélkül, ezt nem tagadja Ágoston. Hiszen — amint ő írja — senkinek sincs hatalmában az, ami gondolatában felmerül. Szent Tamás is világosan megjegyzi (*De Veritate*, q. 24): az értelmes természet önmagától közömbös (*indifferens*) arra, hogy ilyen és ilyen *gondolat* mozgassa, amely hathatósan a jóra indítja, vagy egy másik gondolat indítsa, amely nem viszi a jóra; természeténél fogva sem követel olyan gondolatot, amely mozdítja vagy nem mozdítja, mert természeténél fogva csak (olyan) ismeretet követel, amely szükséges a szabadsághoz. De ehhez nem szükséges megfelelő (kellőképp mozdító) ismeret (*cognitio congrua*), amint ez világos abból, hogy szabadon vétkezünk: megvan a szükséges ismeretünk a szabadsághoz, jóllehet nem megfelelő (*congrua*). Szent Ágoston szerint tehát akkor szükséges a kegyelem, éspedig *hatékony* vagy *congrua*, az akaratot mozdító, ha *jó* gondolatokról és *jó* cselekedetekről van szó: ezek tényleges végrehajtásához. Pázmány ismét hivatkozik Szent Tamásra is. Isten a teremtéssel megadta a szabadságot; de ez, jóllehet beszélünk a teremtés *ajándékáról* is, nem szoros értelemben vett *kegyelmi* ajándék. (Pázmány itt pontosabb, mint G. Vasquez!) Ha rosszra vagy semlegesre gondolok, Isten semmiféle kegyelmi ajándéka nem szükséges ehhez [33]. « Semleges », hasznos dolgokat, mint pl. a földművelés, tehetek a szoros értelemben vett kegyelem nélkül (410-412).

2. A második alapvető érvet ismét Szent Ágostontól és Szent Tamástól, illetve a II. Orange-i zsinattól veszi Pázmány. Itt is, miként az előző érvelésben, el akarja kerülni Pelagius (= a szemipelagianizmus) tévedését [34], amely szerint Isten a kezdőkegyelmet érdemek alapján adja meg az embernek. Ágoston ezt tanítja: jámborul, hasznosan és igazán kérhetjük Istentől azt, amit hathatósan megtenni nem tudunk az ingyenes isteni segítség nélkül: az ilyen ima a kegyelem legtisztább tanúsítása. De hamisan kérjük azt, amiről tudjuk, hogy Isten úgyse adja meg, hiszen hatalmunkban áll. V. Piusz elítélte Baius tételeit [35], fűzi hozzá Pázmány: « önmagától mindenki csak bűnre képes » stb.; de ez nem szól a mi véleményünk ellen, hiszen Baius tétele ugyanezekkel a *szavakkal* szerepel az Orange-i zsinat 22. kánonjában, amelyet viszont Szent Ágostontól vettek. A Pápai bulla — hangsúlyozza

---

[33] Vö. Bouillard, 82-87, és tanulmányunk IV. részét.
[34] Vö. Aubert, 30-42.
[35] Baiusról lásd tanulmányunk IV. részét.

Pázmány — a Baius szerint vett *értelemben* ítéli el a kérdéses tételeket. Baius pedig főleg ezt állította: a hitetlenek minden műve, ami nem szeretetből történik, bűn; tehát kegyelem, éspedig *megigazulást adó* kegyelem nélkül az ember semmi jót nem tehet. (Pázmány e tisztázása nagyon lényeges a cenzúra-ügyben!) Végül is Baius vakmerően és botrányosan ítéli el az ellenkező véleményt mint pelagiánust, jóllehet sok egyetemen nyilvánosan tanítják. Amikor pedig az egyes atyák azt állítják, hogy bizonyos jót megtehetünk kegyelem nélkül, természetes javakról, testi kényelemről, a mindennapi dolgokról van szó (pl. szőlőművelésről), nem *erkölcsileg jó* tettekről. Vagy pedig olyan tettekről beszélnek, amelyek önmagukban (tárgyuknál fogva) jók, de helytelen szándékkal végzik őket, pl. valaki az ártatlant kiszabadítja a veszélyből a hiú dicsőség szándékával.

Pázmány ezek után így következtet (415): Kegyelem nélkül képesek vagyunk erkölcsi jót tenni *megelőző képesség* szerint (*potestate antecedenti*), azonban *de facto,* ténylegesen nem teszünk jót kegyelmi segítség nélkül, amint ezt majd látjuk a hatékony és elégséges kegyelemről szólva (a 2. quaestiónál).

Végül a felvetett kérdés (« dubitatio ») második részében: A hithez szükséges akarati aktus nem születik (*generatur*) bennünk az isteni segítség nélkül. Ez világos az Orange-i zsinat és Szent Ágoston tanításából: A hit kezdete és a hitre hajló áhítat (*affectus credulitatis*) nem lehetséges a Szentlélek sugallata nélkül. Az ember a természet erejéből semmi üdvösséges jót nem gondolhat vagy választhat, nem egyezhet bele a prédikációba a Szentlélek sugallata nélkül. Aki az ellenkezőjét vallja, eretnek (415).

4. *Negyedik « dubitatio »: Vajon a hitaktus végső (közvetlen) indítéka, objectum formale-ja Isten mint Első Igazság?* (415kk).

Pázmány itt összegez, a *resolutio fidei* alapkérdését vizsgálja meg újra az előzőleg kifejtett tételek alapján, hogy választ adjon a traktátus elején felvetett nehézségre, elkerülve a *circulus vitiosus* csapdáját. Itt lényegében Valenciai Gergely *Commentarium*-át követi, gyakran hivatkozik rá, néha szószerint idézi.

Előbb *két véleményt* ismertet:

1) Isten mint Isten (vagyis *istensége* alapján, amint az értelem megkülönbözteti azt attributumaitól: igazság, bölcsesség stb.) a hit *obiectum formale*ja. Ez Caietanus és Capreolus véleménye. Bañez helyesen jegyzi meg, hogy Szent Tamást nem állíthatják a maguk oldalára, hiszen az idézett helyen az Aquinói doktor *nem a hit obiectum formale*járól, hanem a *teológia tárgyáról* beszél.

2) Végső elemzésben azért adjuk meg a hitbeleegyezést, mert az *Egyház tekintélyére* támaszkodunk. Így Durandus, Gabriel, Stapleton; erre hajlik Bañez, bár következtetésében az ellenkezőjét mondja. Ágostonra hivat-

koznak: « Az Evangéliumnak nem hinnék, ha az Egyház tekintélye nem hajlítana erre ».

Pázmány erre *először* leszögezi: a keresztény hit Istenre támaszkodik, amennyiben Első Igazság (*Veritas Prima*), vagyis mivel tökéletes az igazmondásban, nem csal és nem csalatkozhat; ez alapozza meg tekintélyét. A kinyilatkoztató Isten tekintélyére, igazmondására, tanúságára hivatkozik a Szentírás; ezt tanítják a Valentia által idézett egyházatyák is. Majd teológiai érveléssel kimutatja az első véleménnyel szemben, hogy a hitbeleegyezés végső indítéka *nem az istenség* (bár ez az isteni igazmondás *alapja*), hanem *Isten igazmondása*: *assensus fidei non fit in deitatem, sed ultimo fit in veracitatem, quam per se et propter se credimus* (418).

Isten tekintélye azonban csak annyiban a hitaktus formális indítéka (*ratio formalis*), amennyiben valamit kinyilatkoztat és azt tanúsítja, és ezért *Isten kinyilatkoztatását és tanúságtételét* (ami szabad tett *ad extra*) *bele kell foglalni az isteni hitaktus* (hitbeleegyezés) *ratiójába, alapindítékába*: *includi debet in ratione assentiendi fide divina.* Ez Caietanus, Bañez és Szent Tamás véleménye is. Az isteni igazmondás önmagában nem tesz valamit hihetővé, tehát a hitbeleegyezés lényegi, konstitutív eleme (nemcsak elengedhetetlen feltétele), hogy a *kinyilatkoztatást és a tanúsítást is* belefoglaljuk, ezekkel összekapcsoljuk; így *együtt alkotják a hitaktus végső indítékát, obiectum formaléját.*

Pázmány itt *elveti Caietanus véleményét* (jóllehet ezt a megoldást Valentia nem utasítja el): Isten kinyilatkoztatása ugyanaz, mint Isten lényege. Caietanus úgy véli, hogy Isten kifelé való (*transeuns*) tevékenysége az isteni lényeg. De ez az alap hamis, és ha igaz lenne, szükséges lenne még Isten külső beszéde és tanúsága is, hogy hihessünk.

Harmadik megjegyzés: Az isteni hit a szóló Isten tekintélyére támaszkodik, és az önmagában és önmagáért hitt (*per se et propter se credito*) tanúságra, *nem valami más miatt hiszünk.* (Caietanus, Capreolus, Toletus). A keresztény hithez tehát nem elég, hogy valamit higgyünk a valamiképpen megismert Isten tekintélye miatt, hanem szükséges, hogy *a megismert isteni kinyilatkoztatás és tekintély miatt higgyünk, önmagában és önmagáért* (*per se et propter se*), *nem pedig valamilyen emberi indítékok* (*motiva*) *miatt.* Amit tehát Isten mond (kinyilatkoztat), a kinyilatkoztatás miatt hisszük, de ezt a kinyilatkoztatást nem más kinyilatkoztatás miatt, amely azt kinyilvánítaná; nem is más indítékok miatt, hanem önmagáért hisszük, amennyiben *más dolog kinyilatkoztatása.* Így az akarat a dolgokat jóságukért akarja, a jóságot pedig önmagáért, a fénylő dolgot az önmagában látott fényben látjuk. A hitaktusban Isten tekintélye miatt hiszünk, nem más indíték miatt. Nem szükséges, hogy *kifejezetten ismerjük* vagy a *kifejezett pia affectio* által elérjük ezt a (spontán, összetett) módot mint olyat, hanem elégséges, hogy az indítékok által mozdított akarat *hinni akarjon* kizárólag *Isten tekin-*

télye miatt, nem ama indítékok miatt, amelyek az akaratot hajlították. Csak így lesz hitünk isteni, így lesz abszolút biztos. Természetesen — fűzi hozzá Pázmány — az *obiectum formaléban*, vagyis a szóló Isten tekintélyében *burkoltan benne foglaltatik Isten léte*, hiszen nem hihetnék neki, ha nem hinném, hogy létezik (cf. *S.Th.* 2-II, q. 16, a. 1).

Pázmány itt mégegyszer *összefoglalja* fejtegetéseit (421):

« Jóllehet a hitbeleegyezés (*assensus fidei*) *előtt* a fentebb felsorolt indítékokból (érvekből) ismerjük fel, hogy világosan hihetők, amit Isten kinyilatkoztatott a hithez, maga a hitbeleegyezés mégsem az említett *indítóokokból megismert* kinyilatkoztatás miatt történik, hanem *az önmagáért hitt kinyilatkoztatás miatt*. És ebből következik az, hogy miért *lényegileg természetfeletti* a hitaktus (erről még szó lesz a 2. quaestióban), és miért *homályos* — mivel ti. a homályosan megismert tekintélyre és kinyilatkoztatásra támaszkodik —, továbbá miért *szükséges az akarati aktus* a hitbeleegyezéshez; és miért nem tudjuk felismerni, hogy vajon az az isteni tekintély miatti hitaktus *isteni* hit-e, avagy csupán csak *emberi*. (Erről a 4. quaestióban lesz még szó). Végül innen érthető a hitaktus és a teológiai következtetéssel nyert hit közötti különbség; amikor ugyanis két hitkijelentésből levonjuk a teológiai következtetést, akkor e következtetést valóban Isten tekintélye alapján fogadjuk el, de *a következtetés és okoskodás révén megismert* tekintélyre támaszkodva ».

Pázmány a következőkben még újra hangsúlyozza, hogy a hit *obiectum formaléja* a kinyilatkoztató Isten, vagyis az önmagát feltáró Első Igazság; ez a hitbeleegyezés végső, közvetlen alapja. Maga a hitaktus nem következtetés eredménye, *nincs discursus*, okoskodás (mint a teológiai következtetésekben), jóllehet megelőzik a hihetőségi indítékok, hanem *egyetlen intuícióval ragadjuk meg a végső alapot*, amint a napot a fény miatt látjuk, a fényt pedig önmagáért, valamit jóságáért szeretünk, de a jóságot önmagáért. Mindezek alapján Pázmány elveti azok álláspontját (Durandus, Gabriel, Stapleton és talán Bañez), akik azt állítják, hogy a hitaktus végső indítéka, alapja az Egyház, tehát *azért hiszünk, mert az Egyház a kinyilatkoztatást elénk tárja*. A Szentírás alapján igazolhatjuk, hogy az apostolok sem a kinyilatkoztatást eléjük tároó Egyház tekintélye miatt hittek, hanem *Istennek* hittek (422-423).

Ezután Pázmány megmagyarázza, hogy *az egyházi tekintély* milyen szerepet játszik a hitaktusban. Igaz, hogy azoknál, akik egyszer az Egyház tekintélyét elfogadták, vagy a Szentírásból felismerték természetét, ismertetőjegyeit, vagy miután a hihetőség világos indítékaival megbizonyosodtak az igaz Egyházról, a hit többi ágazatának elfogadásában hivatkozhatnak az Egyház tanúságtételére, és ezt meg is kell tenniök, de *az egyházi tekintély nem a hitbeleegyezés végső alapja*, hanem csak olyan tekintély, amely tévedhetetlenül *előterjeszti* a hit dolgait.

Pázmány itt (IV, 424) *bírálja Molinát*, aki szerint a *hitaktus* sajátos (specifikus) *ratio formalis*a az isteni kinyilatkoztatás által megismert igazság *és a belénköntött habitus* (megigazulást adó megszentelő kegyelem). Érvelésében a Trentói zsinat (Sess. 6. c. 7) megigazulásról szóló tanítására hivatkozik (a *habitus fidei* « belénköntése » magában a megigazulásban történik, mégis ezt *megelőzi* a hitaktus mint *dispozíció*, készenlét magához a megigazuláshoz). Következő érve Arisztotelész (*Metafizika*) tanítása, mely szerint az értelem (aktusa) specifikálja a habitust, nem pedig megfordítva. (Egyébként Suarez is ugyanezen a ponton bírálja Molinát).

2. « *Resolutio fidei* »

Pázmány e nehéz fejtegetések után *Valenciai Gergely nyomán* összefoglalja a hitelemzés döntő mozzanatát, a hitbeleegyezés végső indítékát, rámutatva a hit genezise egyes (logikai) mozzanatainak összefüggésére (424-425). Miért fogadja el végső soron az ember a hitet, miért lép be e nagyon sötét *labirintusba*? (E kifejezés is Valentiáé). Hogyan kerülhetjük el a korábban jelzett *circulus vitiosust*?

1) Miért fogadja el az ember a kinyilatkoztatást, miért akar hinni? — Ehhez mindenekelőtt szükséges a hitelre méltó prédikáció, amely előterjeszti: ez az Egyház és Krisztus tanítása; a történelemből összegyűjt érveket (hihetőségi indítékok); mindezekből *Isten kegyelme segítségével* eljut az okos ítélethez: ez hihető és hinnem kell. Ezekben az *indítékokban* foglalható össze *a hinni akarás*.

2) Miért hisz az *értelem* az említett hinni akarás után (miért tartja igaznak a kinyilatkoztatást)? — Ennek alapja a *kinyilatkoztató Első Igazság;* hiszem pl. a Szentháromságot, mivel Isten kinyilatkoztatta; azt pedig, hogy Isten kinyilatkoztatást tett, nem más kinyilatkoztatás által ismerem meg, hanem önmagában és önmagáért hiszem (*per se et propter se*), homályosan, a kegyelmi segítségtől támogatva, és itt megállok. Amint ugyanis másoknak valamit a szavak által jelzek, a szavak pedig önmagukat tárják fel, és valamit a jóság miatt kívánok, a jóságot pedig önmagáért, így van az előbbi esetben is. *Ebből könnyen kiviláglik, hogy a hit végső aktusában* (*a hitbeleegyezésben*) *nincs bűvös kör.* Amikor azt mondjuk, hogy hiszünk az Egyháznak, mivel a Szentírás parancsolja, és hasonlóképpen hisszük ezt a Szentírást, mivel azt az Egyház elénktárja, azért nincs *circulus vitiosus*, mivel e kijelentésekben nincs szó *ratio formalis*ról, ami miatt beleegyezünk a hitbe, hanem csak a hit dolgai (a kinyilatkoztatás) *előterjesztésének* miértjét (*ratio proponens res fidei*) jelöljük meg; *ez csupán az első mozzanatot érinti: miért akarok hinni*, milyen indítékok alapján dönt az akarat, tehát akar hinni. Mind a két hitet szabályozó regula (Szentírás-Egyház) ugyanis (amelyek dogmákat tárnak elém) világosan hihető *más indítékok* alapján. Hogy

az Írás szent, az hihető a korábban felhozott indítékok (*motiva credibilitatis*) alapján, továbbá a Szenthagyományból, amelyet a régiek írásaiból ismerünk. Miután pedig az egyik hitszabályt (*regula fidei*), pl. a Szentírást (hittel) elfogadtuk, általa megerősíthetjük a másikat, tehát az Egyház és a Zsinatok tekintélyét a Szentírás által. Arra azonban mindig vigyázunk, nehogy *circulus vitiosusba* essünk. Amint a Logikában kimutattuk, a következtetésnél *máshonnan* bizonyítjuk a premisszákat (nem egyiket a másikkal). Ugyanezt kell itt is mondanunk: az *egyik regulát világosan hihető indítékokból máshonnan bizonyítjuk*, és ezzel megerősítjük a másik regulát, vagy megfordítva. (Vagyis: nem egyszerűen a Szentírásból bizonyítjuk az Egyházat, vagy megfordítva; hanem *előbb* az egyik *regula fidei*-t *külső, hihetőségi indítékok* alapján igazoljuk). *Nincs vég nélküli bizonyítási sor a kinyilatkoztatásokban sem*, mivel a kinyilatkoztatást nem másik kinyilatkoztatás tárja fel, hanem önmagától tárul fel, ahogy a szót sem magyarázzuk másik szóval.

Pázmány *resolutio*-jára később még visszatérünk, összevetve azt Valentia és Suarez felfogásával. Most még folytassuk elemzését az

5. « *dubitatió* »-*val* (425-433): *Vajon a hitbeleegyezéshez szükséges a discursus* (*okoskodó megfontolás*), *amellyel az értelem előbb hiszi, hogy Isten ezt kinyilatkoztatta, és azután beleegyezését adja a kinyilatkoztatott igazságokba?*

Az elmondottakból biztos, hogy a hitbeleegyezést megelőzi az okoskodó megfontolás: ez által felismerjük, hogy a hit tárgya hihető és a helyes okosság szerint hinnünk kell. Továbbá biztos (vö. Canus, Vega, Soto, G. Vasquez, Bellarminus, Valentia, Toletus), hogy ha az egyik premisszát hittel (*de fide*), a másikat természetes értelem fényéből ismerjük, vagy ha mindkettőt hittel ismerjük, a következtetés is *de fide* lesz, nem kevésbé, mint azok a hittani kijelentések, amelyeket az Egyház határoz meg. Itt azonban *nem isteni hitaktusról van szó*, hanem teológiai beleegyezésről, hiszen a végkövetkeztetés nem az isteni tekintélyre támaszkodik, hanem a helyes következtetés révén nyerjük a meggyőződést.

Pázmány itt (427-430) egy hosszú részt betoldott a budapesti kéziratban (kiegészítve a grazi diktálást), hogy a kérdést világosabban összefoglalja.

Arról az esetről van szó, ha a szillogizmusban az egyik premissza *de fide*, a másik csak természetes ésszel ismert, tehát csak morális bizonyosságunk van (mint pl. a hihetőség jeleinél: csodák és más indítékok), a végkövetkeztetés mégis *de fide* lesz a hit tárgya miatt. Mik ennek a feltételei? Pázmány szerint *bizonyos esetekben* elég, ha a természetes értelemmel megismert premissza *erkölcsileg biztos*, tehát nem szükséges, hogy annyira evidens legyen, hogy a tévedés minden lehetőségét kizárja. Példának hozza fel a kegyelmi állapotot, amiről sohasem szerezhetünk abszolút bizonyosságot.

Pázmány megjegyzi: « mások mást mondanak, de nekem elég az erkölcsi bizonyosság ». A főérv az isteni gondviselés és a bölcsesség: Isten nem engedi meg a világosan hihető (morális bizonyossággal megismert) kérdésekben a hamisságot, tévedést. Pl. ha morális bizonyosságom van arról, hogy ezt a pápát, aki meghatároz egy hittételt, törvényesen választották meg, vagy a zsinat törvényesen ült össze, akkor hittel elfogadom dogmáikat.

Visszatérve a *dubitatio* eredeti kérdésére, a teológiai « diskurzusra »: ez megint arra készteti Pázmányt, hogy megvilágítsa a természetfeletti hitaktust. Amikor a hitaktus (hitbeleegyezés) *ratio formalis*áról van szó, *egyazon aktusban* hisszük, hogy Isten háromság és hisszük a kinyilatkoztató Isten tekintélyét. A természetes hit abban különbözik a természetfelettitől, hogy ez utóbbival *közvetlenül* beleegyezünk a kinyilatkoztató Isten tekintélyébe, önmagában és önmagáért fogadjuk el; nem más alapján, hanem a megismert hit aktusa révén, ami az emberi hitben nem történik meg.

6. « *dubitatio* » (433-436): *Vajon a magánkinyilatkoztatás elégséges-e a hitbeleegyezéshez?* Tehát az Istentől kapott magánkinyilatkoztatások elégségesek-e ahhoz, hogy isteni hittel higgyünk? Kiváltságos esetektől eltekintve a katolikus és egyetemes hit nem támaszkodhat csak a magánkinyilatkoztatásra, hanem az apostolok és próféták alapjára épül, vagyis a mindenkinek szóló kinyilatkoztatásra. Pázmány mint hamisat határozottan elveti Caietanus és Bañez véleményét, akik szerint a hit *obiectum formaléja* nem egyszerűen a kinyilatkoztató Isten tekintélye, hanem a keresztény vallás *hitágazatait* kinyilatkoztató Isten tekintélye, mintha a hitágazatok tartalma is a hit *obiectum formaléjához* tartozna.

Mindeddig Pázmány tulajdonképpen a 2.II. 1. quaestiójának 1. articulusát « kommentálta ». Az utolsó szót azért tettem idézőjelbe, mivel, mint láttuk, a *Summa* kérdéses articulusa a hit formális tárgyáról (indítékáról) csak kiindulópont: Pázmány sorravette Szent Tamás értelmezőit, a középkori és kortárs szerzőket, illetve visszahajolt Szent Ágostonhoz és más egyházatyákhoz, figyelt az Orange-i zsinat és a Tridentinum kánonjaira, sőt a Baius elleni pápai bullára is. Vagyis ide sűrítette *De Fide* — traktátusának lényegét (ahogy mintaképe, Valenciai Gergely is tette). Bizonyos kérdéseket ezután még jobban tisztáz (ezeket előre jelezte), de legszemélyesebb mondanivalóját szinte már mind elmondta. Az ezután következő articulusokhoz, illetve a további quaestiók articulusaihoz legtöbbször már csak rövid magyarázatokat fűz, összevonja őket, Szent Tamásra és más szerzőkre utal, eltekintve néhány részletkérdéstől, amelyekre még kitérünk. Hitelemzésében tehát a központi kérdés a *resolutio fidei.* Kiértékelésünk előtt lássuk még röviden a további articulusokat.

7. Figyelemre méltó még az összevont IV. és V. articulushoz fűzött magyarázat: *Vajon a hit tárgya lehet-e valami látott és tudott?* (445-460).

Az első *dubitatio* erre a kérdésre keres választ: *Vajon a hit és a tudás lehetnek-e egyazon tárgyban* (megismerő alanyban); vagyis miképpen függ össze a hitaktus és a tudás (a hihetőségi indítékok megismerése).

Jóllehet a hitaktus *előtt* szükséges, hogy felismerjük: világosan hihetők a hit dolgai, de ahhoz, hogy okosan isteni hittel fogadjuk el azokat, *nem szükséges, hogy előtte világosan felismerjük a hittartalom igazságát, hiszen ez még a hit révén is csak homályosan, nem világosan és evidens módon ismerhető fel.* Ez a homály, amely a hit természetéhez hozzátartozik, nem a megismerés tagadása, hanem annak pozitív módja, ti. a Szóló (kinyilatkoztató Isten) tekintélye révén, de e megismerési módból a dolog (hittartalom igazsága) nem evidensen ismert.

Nem lehetséges az, hogy *egyazon aktusban* teljes világossággal (*evidenter*) *megismerjük* a dolgot (hittartalmat) tudás által *és higgyük* Isten tekintélye miatt, és ezért nem lehetséges, hogy ugyanazt az aktust a tudomány és a hit habitusa indítsa. Pázmány ezt a szillogizmus logikai szabályaira hivatkozva igazolja. Egyazon aktus nem lehet egyszerre természetes (tudomány) és természetfeletti (hit); továbbá a homály és az evidencia is egymásnak ellentmondók.

Ezek után Pázmány mégis megengedi: jóllehet sok hitigazságot nem mutathatunk ki természetes ésszel, mégis lehetséges, hogy *bizonyos* hittárgyat (misztériumot), amelyet isteni hittel hiszünk, világosan megismerjünk tudás révén is. Például a megigazuláshoz szükséges, hogy higgyük: van Isten, mégis *a posteriori* értelemmel is kimutathatjuk Isten létezését (vö. *Conc. Trid.* Sess. 6. c.b.). Tehát bizonyos hittartalmat értelemmel világosan felismerhetünk és mégis hihetünk is. Pázmány itt megrostálja a véleményeket, idézi az egyházatyákat és a Szentírást (Szent Pált), majd a domonkos szerzőkkel (Canus, Bañez stb.) szemben Valentiához csatlakozik. Szent Tamástól más idézeteket hoz (ellenük), mint amelyekre ők hivatkoztak tételük igazolására. Szent Tamás véleményét, amely szerint egyazon tárgy tudása és aktuális hite nem lehet egyszerre egyazon értelemben, valószínűbbnek tartja a Szentírás és az egyházatyák alapján. Valentia ezt állítja: *A hit homálya miatt lehetséges*, hogy bizonyos dolgot (igazságot), amelyet hiszek, más megismerés révén világosan tudjam. Pázmány hozzáfűzi: ha figyelmesebben megvizsgáljuk az egyházatyákat (Aranyszájút és Ágostont), akik szintén Zsid. 11,1-re hivatkoznak, azt láthatjuk, hogy az atyák szerint *nem lehetséges,* hogy valamit *világosan* ismerjünk és egyszerre isteni hittel higgyünk.

Az atyák foglalkoznak Jn 20,29-cel is; felvetik a kérdést: hogyan lehet igaz ez az állítás: « Tamás, azért hiszel, mivel láttál? », amikor a hit a nem láthatókra vonatkozik. Nem ezt válaszolják: Tamás nem a hit, hanem a tapasztalat révén látott; pedig ezt könnyen megtehetnék, és meg is kellene tenniök, ha úgy vélnék, hogy a hit lényegéhez csak ez tartozik: általa nem látjuk azt, amit hiszünk. Hanem ezt válaszolják: Tamás valamit látott az

érzékek tapasztalata révén (Krisztus sebeit), de mást hitt, ti. Krisztus istenségét. Tamás embert látott, és Istent hitt.

Mindezt igen nehéz értelemmel bizonyítani, folytatja Pázmány. Szent Tamás véleménye a valószínűbb. Tamás ugyan a *Summá*ban azt állítja, hogy az értelem nem képes egyszerre több aktusra, mégis a *De Animá*-ban ezt mondja: a tudomány világossága sem veszi el a hit homályát, *minthogy nem egyazon aktusban*, vagyis közvetlen alanyban vannak. Csakugyan a tapasztalat azt mutatja, hogy mikor az értelem a tárgy igazságának *evidenciájával* hajlik a beleegyezésre, az akarat nem tudja rávenni az értelmet arra, hogy *ugyanabba a tárgyba, ugyanabban az időben homályosan* egyezzen bele.

Pontosság kedvéért Pázmány Medinával hozzáfűzi: a *múltban* történt ismeret evidens emlékezetével megfér a hitaktus, mivel egyedül a *jelenlegi* evidens ismerettel ellenkezik.

Pázmány végkövetkeztetése ez: megengedi, hogy a hitbeleegyezés a *legbiztosabb* (ezt később jobban kifejti); ebből azonban nem következik, hogy *evidens* is; a természetfölötti bizonyosság ugyanis lehetséges evidencia nélkül, jóllehet természetes bizonyosság nem lehetséges. — A tudomány (tudás) és a hit az evidencia és a homály szempontjából egymással ellenkeznek (egymásnak ellentmondanak), nem azért, mivel ugyanabban az értelmes alanyban nem lehet két aktus, melyek közül az egyikben nincs meg az a tökéletesség, amelyik megvan a másikban (hiszen Krisztusban is kétfajta tudás volt); hanem mivel az értelem, amely *világosan* felismerte a szükségességet, nem mozdítható arra, hogy egyidőben *homályos* beleegyezését adja, mert — amint mondottuk — az akarat parancsára az értelem csak akkor (abban az időben) érthet homályosan, amikor az értelmet nem határozza meg a tárgy evidenciája (453).

Mindezt azért hoztuk részletesebben, hogy egyrészt érzékeltessük Pázmány módszerét: nem elégszik meg egy-egy tekintély (pl. Szent Tamás) életművéből, ill. a szövegösszefüggésből kiragadott idézettel, hanem keresi a történelmi és szövegösszefüggést (ami ritka kortársainál, akik florilegiumokból dolgoztak); másrészt, hogy lássuk: az elméleti, logikai és teológiai eszmefuttatásokon túl a tapasztalatra, a pszichológiára is hivatkozik, nevezetesen az értelem és az akarat bonyolult kapcsolatára.

Pázmány a következő két dubitációban még a hit és az evidencia (ill. homályosság) kérdésével foglalkozik, visszautalva a hitelemzésre, a kinyilatkoztató Isten szavának hihetőségét igazoló jelekre stb. Ezután a VI. és a következő artikulusok kapcsán a hittartalom (hitágazatok) *történetiségét* veti fel, illetve röviden a hitvallással (krédóval) foglalkozik.

8. Itt következik (art. X) az a kérdés, amelyet a grazi előadásban éppen csak jelzett, a budapesti kéziratban viszont szinte kis traktátussá bővített (464-514): *a római pápa szerepe a hittartalom (krédó, dogmák) meghatá-*

rozásában. Ezt az egyháztani betoldást alaposan elemezte P. Őry Pázmány és Suarez egyháztana összevetésekor [36]. Kétségtelen, hogy Pázmányt a magyarországi protestánsokkal folytatott viták indították arra, hogy ezt az égető kérdést jobban kidolgozza. Itt csak kiinduló tételét hozzuk: Mielőtt a protestánsok ellenvetését megválaszolná, a következőket szögezi le (mintegy a közös alapból indulva ki, tehát abból, amit a lutheránusok és a kálvinisták is megengednek): Feltételezzük, hogy létezik a földön a Krisztustól alapított emberi gyülekezet, amelyet Egyháznak nevezünk, és amelynek feje Krisztus, aki annyira szerette ezt az Egyházat, hogy önmagát adta érte (Ef 5). Feltételezzük azt is, hogy ennek a gyülekezetnek a világ végéig fenn kell maradnia (Mt 16,16: « ... a pokol kapui nem vesznek erőt rajta » stb., továbbá Mt záradéka: « Én veletek vagyok a világ végezetéig »).

Nos, ezekután ezt állítjuk: ebben az Egyházban Krisztus bizonyos tekintélyt hagyott, amely az Ő és az apostolok tanításából csalatkozhatatlanul a hívők elé tárja azt, amit a Szentírás és az isteni kinyilatkoztatás miatt hinniök kell; és ez a tekintély nem tévedhet, pl. úgy, hogy olyasmit tár a hívek elé elhivésre, ami valójában nincs kinyilatkoztatva. Bellarmino és mások bizonyítják, hogy ezt a tekintélyt az Egyház legfőbb feje, a római pápa képviseli.

A következőkben Pázmány ezt a tételt bizonyítja, válaszol az ellenvetésekre, majd azt vizsgálja meg, hogy ez az egyházban levő tévedhetetlen tekintély emberi, vagy isteni, vagy kevert. Válasz: Nem pusztán emberi tekintély, hanem isteni, az Egyháznak tett ígéretek szerint, *amikor a hit dolgait adja elő.* Ezután Pázmány hosszan kifejti az igaz Egyház ismertetőjegyeit (a *Kalauz*ban és más vitairataiban erről sokat írt). Végül a római pápa tekintélyéről, főhatóságáról értekezik.

3. *A hitaktus és a hitelőzetek természetfeletti mivolta*

Az egyháztani betoldás után (514) a *II. quaestióval* folytatja a hit természetére vonatkozó fejtegetéseket. Itt még az 1-2. articulusok hosszú *második dubitatiójával* foglalkozunk (519-531), mert Pázmány a *hit és a kegyelem* viszonyának kérdésében eredeti felfogást képvisel; a római cenzúrával is meggyűlt a baja emiatt.

Vajon a *hitaktus*, a *pia voluntatis affectio* és a *iudicium credibilitatis lényegileg* (*in essentia*) *természetfeletti aktusok*?

Pázmány előbb megmagyarázza a fogalmakat: mit jelent természetfeletti, és mit lényegileg természetfeletti (*supernaturale in essentia*)?

Természetfeletti az, ami felülmúlja a természet képességét, vagyis amit sem a természetes ok mint főokozó nem hozhat létre, sem a természet

[36] Őry, 223kk.

követelményei szerint működő isteni ok (*nec a Deo operante iuxta exigentiam naturae*).

Valamilyen forma kétféleképpen mondható természetfelettinek: 1) fajtájában és lényegében (vagy mások szerint: az aktus állagában); 2) módja szerint.

Pázmány Duns *Scotusra* támaszkodva megmagyarázza: Az a *forma substantialis in specie* (lényege szerint természetfeletti), amelynek lényegéhez tartozik, hogy *felülmúlja a természet tevékenységét*. A *módja szerint* természetfeletti forma pedig az, amely lényege szerint ugyan természetes cselekvőktől is megvalósítható, azonban olyan *módon* történik, hogy természetes ok nem hozhatja létre (pl. a csodás gyógyulás). Pázmány tehát megengedi Vasqueznek, hogy a természetfeletti *nem jár ki* a természetnek, de ez a jegy még nem elégséges meghatározásához: Caietanus és Scotus nyomán azt állítja, hogy az a természetfeletti, amely *felülmúlja a természet tevékenységét* (*erejét*) (520-21).

1. Mármost a kérdés a következő: Vajon a *hitaktus*, minthogy kegyelemből történik, *lényegénél* fogva, avagy *csak módja* szerint természetfeletti?

Az első vélemény (Scotus, Szent Tamás, Caietanus, Capreolus): csak módja szerint természetfeletti; a második (Suarez, Medina) ezzel ellentétes.

Pázmány szerint az első véleményt ugyan nem ítélte el az Egyház, sem a zsinatok (mert ezek csak azt állítják, hogy senki sem hihet kellőképpen kegyelmi segítség nélkül), mégis *sokkal valószínűbb* a második vélemény (és ezt is lehet támogatni Szent Tamással): a hit isteni aktusa *lényegénél fogva természetfeletti*, tehát lényegileg különbözik az emberi hitaktustól [37]. Mindezt bizonyítja egyrészt a hit *obiectum formaléja* (Isten tekintélye miatt hiszünk), a hitbeleegyezés (az önmagáért hitt kinyilatkoztatás) ugyanis lényegénél fogva természetfeletti; másrészt az a tény is, hogy (a Vienne-i zsinat szerint) valószínűleg Isten adja a hit belénköntött készségét. Márpedig a hit habitusa lényegénél fogva természetfeletti, tehát a hitaktus is. Ehhez járul még az is, hogy a hitaktushoz, mint minden lényegileg természetfeletti tetthez, nem elégséges a *megelőző* kegyelem, amely a megfelelő *gondolkodásra* (*cogitatio congrua*) és a hitre indító áhítatra késztet (sarkall), hanem szükséges a *segítő* kegyelem is, amely révén Isten a potentiával (szabadsággal) mint eszközzel kellőképp működik, nem mint egyetemes okozó, hanem mint *főokozó*. (Pázmány itt a Trentói zsinatra, Suarezre és Ágostonra hivatkozik). Az ember *potentia oboedientialis*-át nem aktualizálhatja terem-

---

[37] PETRÓ (12-13) megállapítása ezzel kapcsolatban nem pontos: « Arra vonatkozóan, hogy a hittény (hitaktus) nemcsak a közlés módját illetően, hanem a maga állagában is természetfeletti valóság, Pázmány eltér Szent Tamás tanításától és véleményét mint sokkal valószínűbbet bizonyítja ». Valójában Pázmány megjegyzi, hogy az általa (Suarez, Medina nyomán) vallott álláspontot, amely sokkal valószínűbb, mint Scotus, Szent Tamás, Caietanus, Capreolus véleménye), szintén alá lehet támasztani Szent Tamással.

tett erő mint főokozó, hanem egyedül Isten. (Pázmány ezt már korábban kimutatta *Molina ellen*). A hitaktusban Istennek mint első oknak a befolyása nem más, mint maga a természetfeletti aktus: az ember Istentől függ, aki fizikailag felemeli a vitális képességet a természetfeletti aktus véghezvitelére. Pázmány azt is megmutatja, hogy ez az isteni okság nem veszi el az emberi szabadságot.

2. A továbbiakban (527-531) Pázmány kimutatja, hogy a *hihetőségi ítélet* és a *pia affectio nem lényegileg* természetfeletti, minthogy ezek a hitaktus *előtt* történnek.

A hihetőség evidenciájára vonatkozó *ítélet*, amely szükséges a hitaktus *előtt*, jóllehet Isten kegyelmével történik, mégis — *úgy tűnik* — nem lényegileg (*in sua specie et essentia*) természetfeletti. Természetesen *a fortiori* ezt vallják az első vélemény követői (Scotus nyomán). Pázmány itt a tapasztalatra is hivatkozik; tényismeretről van szó, amely morális bizonyosságot eredményez: emberi értelemmel felismert indítékok, érvek alapján jutok el az ítéletre még a hitaktus *előtt* (ha már az önmagáért hitt isteni tekintélyre támaszkodnék, maga a hitaktus lenne). Az ítélet emberi okoskodás eredménye, bár szükséges hozzá a kegyelmi indítás: Isten az indítékokat meghatározott körülmények között felajánlja, látva, hogy e szituációban az értelem beleegyezését adja, miként más okos gondolatokat is ébreszt, amelyek az erkölcsi jóra indítanak.

Pázmány azonban hozzáfűzi: a hitaktus *előtti* hihetőségi ítéletről van szó, mert lehetséges a *lényegileg* természetfeletti ítélet, amikor a hit tartalmára vonatkozik. Lényegileg isteni hittel hihetjük, hogy az isteni tekintély miatt elfogadott hitigazságok hihetők, mivel Isten ezeket legalább bennfoglaltan (*implicite*) kellőképp elénk tárja a teológiai következtetés révén. Szent Tamás szerint a bölcsesség adománya révén, vagy más különleges isteni segítséggel a hittartalom hihetősége nemcsak okoskodás révén, vagy Isten tekintélye miatti hit által ismerhető meg, hanem önmagáért is hihető. Pázmány tehát a hihetőségi indítékoknál is megengedi a lényegileg természetes és lényegileg természetfeletti aktusokat. Méginkább a *pia affectiónál.*

Ami a *pia affectio*-t illeti, amely szintén *megelőzi* a hitaktust, Pázmány hasonlóképpen ezt állítja: természetfeletti ugyan, *de nem lényegileg* (*in essentia*). Ezt ismét Scotus és az első vélemény követői vallják, ezenkívül *Valentia*, aki szerint a *pia affectio* a szorgalom morális erényéből fakad. Ezt vallja Molina is.

Pázmány, aki ezt a nézetet elfogadja, *úgy véli*, Suarez sem állít mást. Az Orange-i zsinat dogmaként mondta ki, hogy ez a *pia affectio* a Szentlélektől származik. De a zsinat ott *nem definiálta,* hogy ez az *affectio lényegileg* természetfeletti, hanem csak azt, hogy kegyelemből történik. Pázmány még megmagyarázza: hinni *akarni* (ez a *pia affectio* lényege) Isten tekintélye miatt — mivel az ember világosan felismerte: a kinyilatkoztatás hihető, mert valóban Isten nyilatkoztatta ki —, ez még nem foglalja magában

azt az indítékot, ami miatt lényegileg természetfeletti az aktus. Pázmány itt újra megismétli, amiket korábban elmondott a hitelemzésről, az egyes mozzanatokról, a hitelőzetekről és az *obiectum formaléról*, a becsületes emberi tettek természetes *lehetőségéről* (ezekhez elég Isten egyetemes konkurzusa), jóllehet világos, hogy *de facto* minden erkölcsileg jó tetthez szükséges a kegyelem (Orange-i zsinat).

3. A *harmadik quaestio* a hit külső aktusairól tárgyal két articulusban: a hit külső megvallásáról és arról a kérdésről, hogy a hit megvallása szükséges-e az üdvösséghez. Pázmány megmutatja, hogy a külső hitvallás parancs alapján szükséges az üdvösséghez. Továbbá a hittagadás eseteiről, illetve a pogány szertartások és jelek használatáról szól (erkölcsi kérdések: mikor bűn, mikor nem).

4. A *negyedik quaestio* a *hit erényéről* szól (1-2., 5-7). articulusok). Ezt a kérdést kicsit bővebben kell ismertetnünk, mert a rendi cenzúra ezen a ponton is kifogásokat emelt Pázmány tanítása ellen, pontosan azért, mivel csak « *probabilior* »-nak minősítette az általa védelmezett véleményt.

A hit *habitusáról* van szó, amely a középkori skolasztika (nominalista légkörben kialakult) szóhasználatához és teóriájához tartozik [38]. Az arisztotelészi filozófiából a teológiai értelmezésbe is behatolt az *ontológiai* értelmezés, éspedig először az értelemmel nem rendelkező gyermekek keresztsége kapcsán merült fel a *habitus infusus*, belénk öntött készség kategóriája.

Pázmány a következőkben utal a gyermekkeresztség problémájára. Mivel a XII. században a katarok és a waldi eretnekek kétségbevonták (az értelemmel nem rendelkező) gyermekek keresztségét, egyes teológusok a habitus-fogalomhoz folyamodtak: III. Ince pápa 1201-ben közbelépett (DS 780), de nem foglalt állást a teológiai vitákban. 1312-ben azonban a Vienne-i zsinat már jóváhagyta a *habitus infusus*-ra vonatkozó tanfejlődést (Petrus Lombardus megfogalmazásában). A Trentói zsinat nem akart állást foglalni sem a tomisták, sem a skotisták (ezek többségben voltak) mellett: kifejezetten elkerülte a *habitus infusus* használatát

A skotista és molinista iskola a kegyelmet a *caritas* természetfeletti erényével azonosította, ugyanolyan *habitus operativus*nak tartotta, mint a szeretetet. A tomisták ezzel szemben *habitus entitativus*t emlegettek Szent Tamás magyarázatára hivatkozva. E szerint a természetfeletti életet a termé-

---

[38] A skolasztikusok az arisztotelészi akcidensek közül a *qualitas* (minőség) kategóriáját tartották alkalmasnak a (megszentelő) kegyelem jelölésére, mivel *állandó* természetfeletti jellegzetességet ad a léleknek. A *qualitas* négy genusa közül pedig a *habitus*ok (készségek) csoportjába helyezték. A megszentelő kegyelem nem velünk született, nem is gyakorlással megszerzett erény, hanem belénk teremtett, « öntött » készség (*habitus infusus*). — A kegyelemtan fejlődéséről lásd: Piet FRANSEN SJ, Dogmengeschichtliche Entfaltung der Gnadenlehre, *Mysterium Salutis* (J. FEINER - M. LÖHRER), IV/2, 631-765). (= FRANSEN).

szetes modellje szerint kell felfognunk: a szellemi lélek mint szubsztancia tőle reálisan különböző képességekkel (értelemmel és akarattal) van felszerelve. A képességeknek pedig vannak velünk született és szerzett készségei. Ugyanígy a megszentelő kegyelem, bár accidens, ugyanazt a szerepet tölti be, mint a természetben a lélek-szubsztancia, hiszen a lélek szellemi részét járja át. Ezért beszélnek a tomisták a kegyelemről úgy, mint *quasi substantia supernaturalis*-ról, — ezt jelenti a *habitus entitativus*. Ahogy a szellemi lélek mint szubsztancia az értelem és az akarat képességein keresztül működik, úgy használja fel a kegyelem a hit, a remény és a szeretet erényeit és a Szentlélek ajándékait mint *habitus operativus*okat; ezek az « isteni » erények ugyanis nem közvetlenül a lélek lényegét, hanem értelmünket és akaratunkat hatják át és teszik alkalmassá a természetfeletti hatások létrehozására [39].

Mindezt a következők jobb megértése végett jegyeztük meg. Ehhez még hozzáfűzzük: a megigazultságot vagyis a *megszentelő kegyelem állapotát* az ember úgy készíti elő, hogy a kezdő kegyelemmel együttműködve képes lesz az üdvösség szempontjából szóbajöhető cselekedetekre (*actus salutaris*). Ilyen a megtérés és a hit. A hit gyökere és éltetője a bűnbánatnak, illetve a megtérésnek. A teológusok szerint a hit nemcsak feltétele, hanem *pozitív diszpozíciója* a megigazulásnak. A tanítóhivatal a kegyelmi állapot előkészítéséről leszögezte: 1) azokkal szemben, akik a kegyelemmel kapcsolatban, az ember teljes tehetetlenségét állították, a Trentói zsinat dogmaként jelentette ki, hogy a felnőtt (vagyis értelmének és akaratának használatával bíró) ember részéről bizonyos előkészítő cselekedetek szükségesek a megigazuláshoz (DS 1554). 2) Ugyancsak dogmaként mondta ki a Tridentinum, hogy az első és legszükségesebb előkészületi diszpozíció a hit (DS 1532). Tudnunk kell még, hogy a hitújítás korában sok vita folyt Luther nek arról az állításáról, hogy a megigazuláshoz nem szükségesek a jócselekedetek, elég hozzá a hit (*sola fides*).

E megjegyzések után *lássuk Pázmány tanítását a hit erényéről*. Természetesen, ez a negyedik quaestio feltételezi a korábban kifejtetteket. Itt most (563kk) azt a kérdést veti fel, hogy *vajon van-e valamiféle hit-habitus az értelemben és mi ez?* Ez a kérdés lényeges a cenzúra miatt, amint látni fogjuk.

Jóllehet sok nagytekintélyű szerző azt tanítja: nem *de fide* (definiált), hogy vannak belénköntött természetfeletti habitusok, mégis *valószínűbb, hogy van állandó hit-habitus*, amely a hitaktus principiuma.

Az első részt állítja Vasquez, Canus, Sotus, Bañez, Asturacensis, Medina, Valentia stb. Szerintük a Tridentinum a megigazulásról szóló egész tanításában *kifejezetten* sehol sem tesz említést a habitusról, mivel az atyák

---

[39] Vö. FRANSEN, 672kk. - ELŐD, 417.

nem akarták definiálni, hogy ilyen (hit) habitus belénk öntetik a megigazulásban. A Trentói zsinat egész tanítását e nélkül is magyarázhatjuk. Az összes idézett szentírási helyeket, amelyeket a (megigazuláshoz szükséges) hittel kapcsolatban felhoz, lehet magáról a hit*aktusról* érteni. (Pázmány itt még egy megjegyzést tesz Asturacensis véleményéről amelyben önellentmondást lát).

Mégis, folytatja Pázmány, *valószínűbb a mi véleményünk*. A Vienne-i zsinat ugyanis leszögezi: mind a kisgyermekekben, mind a felnőttekben a keresztség *habitusszerű* kegyelmet és erényeket ad (*gratiam et virtutes quoad habitum*), vagyis maradandó készségeket; és ez jobban megfelel a felsorakoztatott modern teológusok véleményének. Egyébként III. Ince pápa is a keresztségről szólva — jóllehet szabadon hagyja mindkét véleményt mint valószínűt (a hit és szeretet belénk öntött habitusok, illetve nem) — inkább azt a véleményt fogadja el, hogy belénköntött erények. A Tridentinum (*Sess.* 6. c. 7) szintén ennek kedvez: a megigazulásban belénköntött kegyelmet és ajándékokat, ti. erényeket kapunk. A megigazulásban a bűnök bocsánatával Isten belénk önti a hitet, reményt, szeretetet stb.

Megjegyzés: A szöveg pontosan így szól: « ... *dum eiusdem* (*Christi*) *sanctissimae passionis merito* '*per Spiritum Sanctum caritas Dei diffunditur in cordibus*' (*Rom 5,5*) *eorum, qui iustificantur, atque ipsis inhaeret* (*can. 11*). *Unde in ipsa iustificatione cum remissione peccatorum haec omnia simul infusa accipit homo per Iesum Christum, cui inseritur: fidem, spem, caritatem* » (DS 1561). A Zsinat itt a kálvini és lutheri megigazulástan ellen hangsúlyozza, hogy a megigazulás következtében a Szentlélek lelkünkbe árasztja (« önti ») a kegyelmet és a szeretetet, amely lelkünkbe « *beletapad* », tehát belső megújulást és megszentelődést eredményez. Eretnek tehát az, aki a megigazulást csupán a bűnök bocsánatában és Krisztus érdemeinek « betudásában », illetve a bizakodó hitben (*fides fiducialis*) látja.

Pázmány így magyarázza: a Zsinat e helyét érthetjük a cselekedetekről. Itt ugyanis a felnőttek megigazulásáról van szó, ahogy maga a Zsinat az 5. fejezetben megmagyarázta. Amikor pedig a gyermekek megigazulásáról szól — akik biztosan, nem hisznek aktuálisan — a Zsinat csak azt állítja, hogy kegyelmet kapnak, amely elveszi bűnüket, de semmi említést nem tesz a hitről, reményről szeretetről, *habitus*ról vagy aktusról. Pázmány hozzáfűzi: Pál apostol 1 Kor 13,13-ban azt mondja a hit, remény és szeretet erényeiről, hogy « megmaradnak », ez esetleg az állandó habitusra utalhat. De ez nem bizonyít, a szövegösszefüggés más. Medina helyesen jegyzi meg: a hit-*habitus* nem szükséges egyszerűen (*simpliciter necessarius*) a hivéshez; Isten ugyanis felemelheti a képességet *habitus* nélkül is. És *de facto* a Tridentinum definiálta (*Sess.* 6. c. 6): a megigazulást *megelőzi* a hitaktus. (« *Disponuntur autem ad ipsam iustitiam, dum excitati divina gratia et adiuti, fidem ex auditu* (Rom 10,17) *concipientes, libere moventur in Deum, credentes,*

vera esse, quae divinitus revelata et promissa sunt, atque illud in primis, a Deo iustificari impium per gratiam eius, 'per redemptionem, quae est in Christo Iesu' (Rom 3,24)... ».

Ugyanakkor az is igaz, fűzi hozzá Pázmány, hogy a Zsinat (c. 7) ezt mondja: a hit-habitus belénköntése *magában a megigazulásban* történik. (Ezt alább bizonyítja). Helyesen tanítja Durandus: a hit *habitusa* nem szükséges ahhoz, hogy a beleegyezést egyáltalán megadjuk, hanem csak azért, hogy az értelem, keménysége miatt, *könnyen* beleegyezését adja, és hogy ez a hit-habitus megóvja a tévedéstől az értelmet. Kimutatja azt is, hogy ez Szent Tamás véleménye (1-II, q. 109. a. 3. ad 1: a szeretetről). Jóllehet Molina (*Concordia*, disp. 8) ezt elveti, mégsem tud megjelölni más szükségességet, mint azt, hogy a belénköntött *habitus operativusok* révén *könnyebben,* mintegy természetszerűbben (*connaturalius*) cselekszünk, a megszerzett habitusok (készségek) esetéhez hasonlóan. Pázmány *Molinával szemben* azt állítja, hogy az értelem a természetfeletti habitussal sem főoka a természetfeletti tetteknek. És ez a lényeg. Molina ugyanis azt vallja, hogy a hit-habitussal « felszerelt » (*informatus*) értelem Isten *általános* együttműködésével egyedül elégséges a hit természetfeletti aktusának véghezvitelére. De ez nem igaz. Az értelem ugyanis még passzív *potentia oboedientialis*-ban marad. A passzív *potentia oboedientialis* pedig egyedül Istennek mint főoknak van alárendelve, ahogy Suarez tanítja. Csakis a Teremtőnek alárendelt (tőle függő) *potentia* viheti végbe azt, amit ő akar. A hit *habitusa* tehát nem lehet a hitaktus főokozója, mintegy eszközként kezelve, felemelve a *potentia oboedientialist.*

2. Pázmány továbbá azt állítja, hogy a hit-habitus az értelemben *lényegénél fogva természetfeletti,* tehát nem megszerzett, hanem Isten önti (teremti) belé. Hogy az értelemben van, és hogy természetfeletti, a korábban mondottakból már világos. Az aktust pedig a természetefeletti *obiectum formale* specifikálja, illetve annak lényegét követi. A Tridentinum megigazulásról szóló szövegéből világos, hogy Isten önti belénk.

Pázmány tehát, mint láttuk, világosan megkülönbözteti a megigazulásra való *felkészülést*, és *magát a megigazulást,* amelyben a tulajdonképpeni természetfeletti hitaktus *habitusát* Isten a kegyelemmel belénk önti. Jóllehet a *hitelőzeteknél*, amint korábban bizonyította, az értelem beleegyezése (hihetőségi ítélet) nem lényegileg természetfeletti, magánál a *hitaktusnál* határozottan a lényegileg természetfeletti jelleget hangsúlyozza.

A következő dubitatio (568kk) ezt a kérdést veti fel: *Vajon Isten a hit-habitust a szeretettel együtt önti belénk*? Pázmány, miután megvizsgálta a véleményeket, lényegében a Tridentinum tanítására hivatkozva (*Sess.* 6., c. 7) igennel válaszol. A Zsinat ugyanis a 6. fejezetben azt állította, hogy a hit aktusa *dispozíció* a megigazuláshoz, majd a 7.-ben azt mondja, hogy ezt a dispozíciót *követi* a megigazulás, amely a belső ember megújulása a kegye-

lem és ajándékok belénköntése révén. És hozzáadja: magában a megigazulásban a bűnök bocsánatával az ember *egyszerre*, együtt (*simul*) megkapja a beléöntött hitet, reményt és szeretetet. Tehát a megigazulás*ban* amely a diszpozíciót *követi, egyszerre önti Isten az emberbe a hit, remény és a szeretet erényeit, jóllehet a hitaktus mint diszpozíció megelőzi ezt.* Pázmány még válaszol az ellenvetésekre a zsinati dekrétumot magyarázva.

Nem követjük Pázmányt a traktátus további quaestióiban; ezentúl már egyre inkább összevonja nemcsak az artikulusokat, hanem a quaestiókat is. Szent Tamáshoz és más szerzőkhöz utal, annak jeléül, hogy nincs « egyéni » mondanivalója. Íme a quaestiók témái:

V: Akik hisznek (angyalok, démonok, eretnekek).

VI: A hit létesítő oka (13 sor!).

VII: A hit hatásai (20 sor).

VIII és IX: A hit és a kegyelmi ajándékok különbsége: itt hosszabban tárgyal a Szentlélek ajándékairól és a próféciáról (15 oldal).

X-XII: A hitetlenség és fajtái: itt szól az eretnekségről, a vallásszabadságról és a kiközösítésről is (25 oldal).

XIII-XV: Istenkáromlás, lelki vakság (4 oldal).

XVI: A hit parancsolatai (10 sor!).

* * *

Mielőtt e meglehetősen bonyolult elemzéseket kiértékelnénk, Pázmány *hitről szóló prédikációjával* foglaljuk össze a lényeget (ÖM VII, 517):

« A hithez három dolog kívántatik: első, hogy Isten megjelencse az igazságot. Második, hogy vakmerőjűl és fondamentom-nélkül ne hidgyünk, hanem erős bizonyságokkal és kétség kirekesztő jelenségekkel hitelesnek mutattassék, hogy a mit hiszünk, azt Isten jelentette. Harmadszor, hogy a Szent Lélek malasztjával, akaratunk, *Pia affectio*-ra, aítatos kedvellésre, értelmünk bizonyos hitelre emeltessék ».

IV.

KIÉRTÉKELÉS: PÁZMÁNY EREDETISÉGE

Katolikus teológusnál — jezsuita egyetemi tanárnál — csak *viszonylagos eredetiségről* beszélhetünk, hiszen az Egyház hivatalos tanítását adja elő: a Szentíráson, az egyházatyákon és a zsinatokon kívül Pázmánynak még a *Ratio Studiorum*-hoz is igazodnia kellett, amely a jezsuitáknak megszabta, hogy Szent Tamást milyen pontokon kell követni [40]. Mégis, a cenzúra-ügy

[40] Lásd *Monum. paed.* V 386-94.

(mint majd látjuk) azt jelzi, hogy Pázmány a « szabad » kérdésekben meglehetősen a maga útját járta, nem annyira a korabeli teológusok véleménye, hanem a probléma belső logikája vezette.

Ha Pázmány *De Fide*-traktátusát figyelmesen olvassuk, megállapíthatjuk, hogy Valenciai Gergelyt folyamatosan idézi, vagyis a hitelemzésnél elsősorban az ő Tamás-kommentárját követi [41]. A *Resolutio fidei-nél gyakorlatilag átveszi Valentia végkövetkeztetését.* A hitelemzés kegyelemtani vonatkozásainál pedig (miként más traktátusokban is a kegyelemmel kapcsolatos kérdéseknél), többször hivatkozik Suarezre. Őry Miklós [42] megállapította, hogy Pázmány főauktorai: *Valentia* (főleg a hitelemzésnél), *Suarez* (kegyelem, megtestesülés és egyháztan), *Bellarmino* és *Stapleton* (egyháztan és kontroverziák). De rögtön fűzzük hozzá: még « mestereit » sem követi vakon, néha ellentmond nekik; gyakran visszanyúl az egyházatyákhoz, főleg Szent Ágostonhoz, vagy Szent Tamás más helyét idézi cáfolatukra. Az első benyomásunk az, hogy Pázmány *eklektikus* tanár és író. Valójában korában egy bizonyos értelemben minden skolasztikus eklektikus: a « szabad » véleményeknél nemcsak « iskolák » (tomizmus, molinizmus, skotizmus), hanem személyek is összecsapnak. Egyáltalán nem mondhatjuk pl. azt, hogy a jezsuiták mind molinisták. Pázmány gyakran szembeszáll Molinával. Nem is tetszett molinista grazi tanártársainak, hogy néha nevetségessé tette Molinát. (Ezt a cenzúrára beküldött propozíciók véleményezésénél látjuk).

Vizsgáljuk meg most közelebbről az ismertetett hitelemzést, figyelve arra, hogy Pázmány milyen « iskola » vagy szerző véleményét követi, illetve hol eredeti állásfoglalása. Közben tisztázzuk nemcsak Valentiához és Suarezhez, hanem Szent Tamáshoz való viszonyát is.

1. *A hit megalapozása: Valentia és Suarez hatása*

A hitelőzetek (a hihetőség érvei, értelmi és történelmi « bizonyítás ») területén világosan érvényesül Pázmánynál az *apologetikus szándék*, amit a budapesti kézirat utólagos kiegészítései csak hangsúlyoztak. Ebben egyrészt Valentia befolyását látom, másrészt Pázmány « modern » beállítottságának a jelét: észreveszi a kor követelményeit, az iskolás vitákon túlra tekint, azokra, akik esetleg még hitetlenek, vagy legalábbis nem fogadják el regulának a Szentírást (keresztény kinyilatkoztatást). Egyébként — mint már jeleztem — a *Kalauz* első két könyve, amelyet Pázmány utólag adott hozzá kész munkájához, szintén erről tanúskodik: kortársait megelőzve [43] a *demon-*

---

[41] VALENTIA, *Commentarium Theologicorum Tomus Tertius...*, Ingolstadt, 1591-1597. Disp. 1, q. 1, p. 1.

[42] ŐRY, 212. Viszont Őry Miklós maga később javított tanulmánya saját példányán (213. old.), ahol azt írta, hogy Pázmány mind a hihetőségi indítékoknál, mind az egyháztannál « *erősen* használja Suarezt ». Az előbbinél ugyanis Pázmány Valentiát követi.

[43] Vö. ŐRY disszertációját, *Doctrina...* 104-114.

stratio religiosa és a *demonstratio christiana* után kezdi csak a polémiát a protestánsokkal.

Valenciai Gergely hatása

Valenciai Gergely (spanyolul: Gregorio de Valencia; latinul: Valentia) 1549-ben született, Salamancában tanult filozófiát, majd belépett a jezsuita rendbe [44]. A teológiai kurzust Suarezzel együtt végezte. Mancio de Corpus Christi O.P. († 1576) volt a mesterük, aki maga a salamancai « iskola » nagy mesterei, Vitoria és Soto tanítványa volt. Suarezen és Valentián kívül Mancio de C.C. neves tanítványai voltak még: Bañez és Medina domonkosok. Suarez egyébként Valentia magántanára is volt filozófiából. Valentia kiképzése után Németországban egyetemi tanár lett: előbb Dillingenben (1573-75), majd (1575-97) Ingolstadtban működött. 1598-ban Rómába hívták, hogy a Római Kollégiumot irányítsa, és kikérték tanácsát a kegyelemvitában, jóllehet 1583-ban őt is megcenzúrázták a predestináció kérdésében. (Végül P. Torrès cenzúrája kedvező volt). Valentia feladata 1600-ban az volt, hogy a *De auxiliis* biztottság előtt megvédje Molina könyvét és tanítását a kegyelemről. Nem tette magáévá Molina teljes rendszerét; csak azt mutatta meg, hogy a molinizmustól idegen a pelagianizmus. 1603-ban halt meg.

Legfontosabb munkái: *Analysis fidei Christianae...* (Ingolstadt 1585) és *Commentariorum Theologicorum Tomus* I-IV (Ingolstadt 1591-1597). A hitről a III. kötetben tárgyal (erre hivatkozik Pázmány); kommentárjába beledolgozta az apologetikus jellegű *Analysis fidei*-t. Valentia jól ismeri a salamancai domonkos iskolát: sokszor idézi Bañezt és Capreolust, még gyakrabban Caietanust és Canót, akikkel teljesen egyetért a hit kérdésében.

Most Mori nyomán [45] összefoglaljuk Valentia hitelemzését. A *Summa* 1-II. első quaestiójához fűzött kommentárjában (A hit tárgya) hét pontban elmondja a lényeget (*Comment. theol.* III, Disp. I, quaest. ,1 punct. 1-7).

Valentia az első, aki világosan megkülönbözteti a kinyilatkoztatás aktív és passzív terminusát: vagyis a kinyilatkoztató *Istent*, aki a kanonikus írón keresztül, vagy a hit törvényes definiálóján keresztül kinyilvánít *valamilyen igazságot*. A hit *obiectum formaléja* (végső indítéka) ez az Első Igazság, maga a tévedhetetlen isteni kinyilatkoztatás az említett két terminusával. A kinyilatkoztatáson kívül rendes körülmények között szükség van arra, hogy az egyház *elénk terjessze* az igazságot. Ez elengedhetetlen feltétel, jóllehet nem alkotja az *obiectum formale* részét. Valentia szerint a hit nemcsak aktus, hanem *habitus* is, mivel erény. Szükséges az üdvösséghez, ezért ter-

[44] A következőkhöz lásd: E.G. Mori, *Il motivo della fede da Gaetano a Suarez* (Analaecta Gregoriana, vol. LX), Roma 1953. (= Mori). Valentiáról: 156-166. Vö. W. Hentrich, Gregor von Valentia und der Molinismus, in: *Philosophie und Grenzwissenschaften*, 1928. (= Hentrich).

[45] Mori, 157kk.

mészetfeletti tett. Specifikus különbség van a *megszerzett* hit és a *belénk-öntött* hit között. Valentia szerint tévednek azok, akik az ellenkezőjét állítják, és főleg azok, akik ezt Szent Tamásnak tulajdonítják. Mindebben Pázmány követi Valentiát.

A *resolutio fidei*-ben Valentia világosan megkülönbözteti a hit *apologetikus* és *teológiai* szempontját; hangsúlyozza az *apologetikus* szempontot, és ebben élen jár. Pázmány itt is hűségesen követi. A hitet tekinthetjük önmagában, és ekkor világosan a kinyilatkoztató Isten (Első Igazság) tekintélye a végső (közvetlen) indíték. De tekinthetjük az *értelmi megalapozás szempontjából*, vagyis hogy milyen indíték alapján fogadjuk el. Valójában mindkét szempont hozzájárul a hitaktushoz, de nagyon különböző módon. A kinyilatkoztatás és annak előterjesztése az egyház részéről két homályos, egyáltalán *nem evidens tény*; a hívőnek be kell lépnie ebbe a « labirintus »-ba (Pázmány is ugyanezt a kifejezést használja a *resolutio fidei*-nél, ahol szinte szó szerint Valentiát követi, vö. IV, 424). Azért jutunk el a bizonyossághoz, mivel megfelelő indítékok, « érvek » alapján hihetőnek ítéljük az önmagukban nem evidens dolgokat. Valentia 19 érvet sorol fel. Ezek részben megegyeznek Pázmány érveivel, amelyeket — mint láttuk — a budapesti betoldásban részletesebben kifejtett a *Kalauz* alapján[46]. Ezek az indítékok vagy érvek mindenki számára ugyanazok. Hogy a hitre indítsanak (pontosabban: a hihetőség indítékai legyenek), elég a *megszerzett* hit, jóllehet ez bizonytalan és tévedhet. Ennek magyarázata az, hogy *az ilyen megszerzett hit ismerete nem alapja az önmagában tekintett keresztény hitnek,* hanem csupán az « érv » (*ratio*), amely miatt csatlakozunk a hithez (hinni akarunk). Ez a megszerzett hit rendszerint (nem szükségszerűen) *megelőzi* a belénk öntött hitet, mivel az embernek e megszerzett hit révén *előbb* meg kell ismernie a kinyilatkoztatás tényét, ill. az egyház által előterjesztett kinyilatkoztatást, és csak ezután jut el a természetfeletti hitbeleegyezéshez. Valentia tehát világosan különbséget tesz a hit apologetikus szempontja (*ut acceptetur a nobis*) és az önmagában tekintett természetfeletti hitaktus között (*secundum se*).

Valentia továbbá állítja, hogy a hitaktus egyszerű, minden formális « diskurzivitás » (fontolgató okoskodás) idegen tőle. A látás és a fény hasonlatát hozza fel, és ezt átveszi tőle Pázmány is. Valentia azt mondja, hogy a hívőnek, ugyan előbb (*prius*) meg kell ismernie a kinyilatkoztatás tényét és annak egyházi előterjesztését, de nem szükséges, hogy előbb (*prius*) beléöntött hittel ismerje meg, hanem *elég a megszerzett hit.* Itt tehát nem a hit végső indítékáról, hanem a *hitelőzetekről van szó*; Valentia visszautasítja a formális diszkurzivitást. A kinyilatkoztatás ténye (és az egyház előterjesztése) természetes értelemmel megismerhetők a természetfeletti beleegyezés *előtt.*

---

[46] Őry, 220-222.

Maga a természetfeletti hitaktus szilárd és tévedhetetlen, mivel a kinyilatkoztató Isten tekintélyére támaszkodik. Végső indítéka, *obiectum formaléja* az Első Igazság.

Valentia a 8. « difficultas »-nál veti fel az alapvető kérdést, amelyet már *Scotus* megfogalmazott a következő alternatíva formájában: ha az isteni kinyilatkoztatás a hit *obiectum formaléja* (*ratio sub qua*), a hitbeleegyezésben *circulus vitiosus* van. Mert amikor a hívő beleegyezik ebbe a kijelentésbe: Isten kinyilatkoztatta, hogy egy és háromság, — *vagy* maga ez a kijelentés is kinyilatkoztatott, — *vagy* nem. Ha nem: nem adhatjuk meg a hit beleegyezését, mert hiányzik a beleegyezés indítéka (*ratio sub qua*). Ha pedig kinyilatkoztatott (ti. a kijelentés), vagy önmaga által, vagy más kijelentések révén. Ha más által, ugyanazt kérdezem, mint az előbb; és így vég nélkül. Ha pedig *önmaga által*: úgy tűnik, ez *nem lehetséges*. Mert ugyanaz a kijelentés nem lehet önmaga tárgya, hiszen a tárgy az, amire a kijelentés vagy a fogalom vonatkozik. Vonatkozás pedig csak egymástól különbözők között lehetséges. Tehát *nem lehetséges, hogy ugyanaz a kijelentés önmaga által legyen kinyilatkoztatott.*

Valentia erre a nehézségre válaszolva két megoldást javasol; úgy véli, hogy mindkettő jó, mert egyformán elkerülik a *circulus vitiosust.*

1) Szerinte Caietanus, Capreolus és Cano véleménye a következő: Nem szükséges, hogy *mindaz* (a tárgy), amire a hitbeleegyezés vonatkozik, kinyilatkoztatott legyen, hanem elégséges, hogy legyen valami kinyilatkoztatott vagy legyen kinyilatkoztatás (*ut sit revelatum, vel ipsa revelatio*). Hasonlat: nem szükséges, hogy *mindaz* (a tárgy), amit megláthatunk, fényes legyen, hanem elégséges, hogy legyen fényes (dolog), és legyen maga a fény, amelyet szintén látunk. Mindezt megerősíthetjük a beleegyezés alapját alkotó *obiectum formale* (*ratio sub qua*) természetéből is. Hogy az indíték meglegyen, mintegy a képesség (*potentia* vagy *habitus*) regulájaként működik: a regulát pedig nem úgy kell elérnünk, mint szabályozottat, hanem mint regulát (szabályozót). Így a mi kérdésünkben úgy érthetjük a hit természetét, hogy magától megvan a vonatkozása, « odarendelése » (*ordo*), *mind* azokhoz, amik *külsőleg* kinyilatkoztatottak, *mind* pedig magához a kinyilatkoztatáshoz. Így a hitet nemcsak a kinyilatkoztatottakhoz lehet vonatkoztatni, mint tárgyhoz, hanem magához a kinyilatkoztatáshoz is, amely azt megvilágosítja és fenntartja. Ezért a kinyilatkoztatás nemcsak *objectum Quod* lesz, hanem az *obiectum Quo* szerepét is betölti, vagyis önmagához viszonyítva végső indíték (*ratio formalis sub qua obiecti respectu suiispsius*). Vagyis röviden: *az indítékot önmagáért hisszük.*

2) A második megoldás, amelynél Valentia nem hivatkozik senkire, tehát hallgatólagosan a sajátját adja elő: Megengedhetjük, hogy a hit *a kinyilatkoztatásba mint kinyilatkoztatottba adja beleegyezését; nem más kinyilatkoztatás miatt, hanem önmagáért.* (Ez volt Scotus egyik alternatívája.

Valentia most megmagyarázza, hogy itt nincs önellentmondás, ill. logikai lehetetlenség). Isten, aki egyazon fogalomban, amelyben valamit megismer és kinyilatkoztat a Szent Írót vezetve (*per asseverationem Scriptoris*), megismertetheti és kinyilatkoztathatja nekünk saját fogalmát is (vagyis, hogy *mit jelent Isten*), és így kinyilatkoztathatja a kinyilatkoztatásból is legalább azt, ami lényeges, ti. az *isteni fogalmát.* Vagyis a kinyilatkoztatás tényének felismerésében *implicite* (burkoltan) megragadjuk azt is, hogy ki is tulajdonképpen a kinyilatkoztató Isten. Ily módon ezt mondhatjuk: a hit a kinyilatkoztatásba *mint önmaga által kinyilatkoztatottba* adja beleegyezését. — Ez Suarez megoldásának is a lényege.

Láttuk, hogy végeredményben Pázmány is ezt a megoldást fogadta el. Kifejezetten hivatkozik Valentiára; a *resolutio fidei*-ben többször szinte szórul szóra követi. Neki is főgondja az, hogy elkerülje a *circulus vitiosust* (OO IV, 425). Mintha összeolvasztaná a Valentia által felvázolt két — egyformán jó — megoldást. De inkább a másodikat követi, bár a fénylő és a fény hasonlatot az elsőből (Capreolustól) veszi át, miként Suarez is. (Más kérdés, hogy a teóriát mennyiben lehet « suarezinek » nevezni. Ehhez látnunk kell Valentia és Suarez kapcsolatát is). Pázmány is többször megemlíti, hogy a hit *obiectum formaléja*, végső indítéka (= az igazmondó Isten kinyilatkoztatása, amelyet önmagáért hiszünk) természetesen *implicite* (burkoltan) magában foglalja az *Isten létét* is, illetve — tegyük hozzá Valentiával — az *isteni* fogalmát: ki az Isten, aki kinyilatkoztat, hogyan lehetséges ez stb. (Mindez az előzetes megértéshez tartozik, amit a modern fundamentális teológia az új szellemtörténeti helyzetben, az ateizmusra való tekintettel, bővebben kifejt).

Mielőtt Suarezről szólnánk, még néhány megjegyzést teszünk arról, hogy Valentia mit mond a hitindítékokról és a hihetőségről. Az indítékok szükségesek a hihetőségi ítélethez: Mint mondottuk, Valentia 19 ilyen külső érvet sorol fel. Pázmány 11-et említ (ezeket a *Kalauzból* utólag dolgozta bele traktátusába, illetve annak alapján fejtette ki, mert Grazban csak felsorolta őket). Valentia szerint ezeknek az érveknek a bizonyító ereje viszonylagos. *Morális* bizonyosság szükséges. Elégségesek a *valószínű* érvek (a történelemből vagy emberi tekintélyből), hiszen nem a hit tanítását erősítjük meg evidens érvekkel (indítékokkal), hanem evidens, hogy ezt a tanítást *érvényes* indítékok támogatják. A természetfeletti fény segít abban, hogy *észrevegyük* az érv (jel) bizonyító érvényét, belső erejét; de természetes képességeinkkel eljuthatunk az okos (morális) bizonyossághoz.

Suarez, Bellarmino, Molina

Az előbb azt mondottam, hogy Pázmány a *resolutio fidei*-ben a « suarezi » véleményt fogadja el. « Valentiai » véleménynek is mondhatnánk,

mert vita folyik arról, hogy vajon nem Valentia fogalmazta-e meg elsőnek a Suareznek tulajdonított megoldási típust[47].

Láttuk, hogy Valentia és Suarez Salamancában diáktársak voltak, mindketten a « salamancai » tomista iskola légkörét szívták magukba. Francisco de *Suárez* S.J. (1548-1617), a jezsuita rend legnevesebb filozófusa és teológusa (szintén Mancio de Corpus Christi tanítványa), filozófia- és teológiaprofesszor volt előbb Spanyolországban (1571-80), majd a Collegium Romanumban (1580-85). Rómában először 1583-ban adott elő a hitről[48]. 1585-ben visszatért Spanyolországba, Alcalában tanított, majd (1597-től haláláig) a portugáliai Coimbrában. Hitről szóló értekezéseiben kevésbé igazodik Szent Tamás *Summájához*, mint elődei. Gyakran idézi Caietanust, Capreolust, Canót, Sotót (domonkosok), rendtársai közül pedig G. Vasquezt, Molinát és Valentiát.

Valentia Kommentárjának III. kötete 1595-ben jelent meg (Ingolstadtban), míg Suarez *De Fide* traktátusa posztumusz munkaként 1621-ben. Ebben Suarez idézi Valentiát. Ezért egyes szerzők (pl. Tanner, Coninck) *Valentia*, nem pedig Suarez *teóriájáról beszélnek*, amikor ezt a tételt ismertetik: a hit indítéka *önmagát nyilatkoztatja ki.* Mivel Suarez ténylegesen előadott a hitről Rómában már 1683/84-ben, lehetséges, hogy az említett teória tőle származik[49]. Mindenesetre, Valentia és Suarez hitelemzése, bizonyos hangsúlyeltolódások ellenére, lényegében megegyezik. (És jórészt mindketten egyeznek Caietanus, Capreolus és Cano felfogásával).

Suarez, valahányszor a hit indítékáról beszél, ezt hangsúlyozza: a kinyilatkoztatásban Isten kinyilatkoztatja e *kinyilatkoztatást* (*vagyis azt, hogy Ő szól*) *és a saját igazmondását.* (Ez utóbbi burkoltan benne van « Isten » fogalmában, mondja Valentia). Az igazmondás szükséges a hit abszolút tévedhetetlenségéhez; a kinyilatkoztatás szükséges, mivel elválaszthatatlan a kinyilatkoztatott igazságtól. (E két elemet egyébként már Bañez és Vitoria is jelezte, de Suarez határozottabban megfogalmazza őket).

Suarez szerint lényeges különbség van a *megszerzett* hit és a *belénk öntött* (természetfeletti) hit között. Ezt azért hangsúlyozza, mivel szerinte « néhány modern teológus » azt állítja, hogy az ember saját erejéből, a kegyelem segítsége nélkül képes megadni beleegyezését a kinyilatkoztatott és kellőképpen előterjesztett igazságokba. A kegyelem nemcsak azért szükséges, hogy kiegészítse, külsőleg segítse a természet erőit. Aki azt mondja, hogy csak *nagyobb* vagyis *segítő* kegyelem szükséges, hogy általában egy lény beleegyezése tökéletesebb legyen, jóllehet a tárgyból kifolyólag (*ex vi obiecti*) nem lenne szükséges, nagyon közel jut Pelagius felfogásához, aki

---

[47] MORI, 178-181. (Valentia és Suarez összehasonlítása).

[48] MORI, 167kk. Vö. ŐRY, Suarez in Rom. Lásd még: F. STEGMÜLLER, *Zur Gnadenlehre des jungen Suarez*, Freiburg/Br., 1933. (= STEGMÜLLER).

[49] MORI, 180.

szerint a kegyelem csak azért szükséges, hogy a beleegyezés könnyebb legyen; ez pedig csak kibúvó, nehogy el kelljen fogadni a Zsinatok és az atyák tanúságát. Suarez még megjegyzi: ha valaki azt állítja, hogy nem a tárgy specifikálja az aktust, « felforgatja az egész filozófiát ». A hithez szükséges akarati aktus *természetfeletti* « fajtája és lényege szerint » (*in sua specie et essentia*).

Mindezt előre kellett bocsátanunk, hogy megértsük a suarezi *resolutio fidei*-t. Suarez szerint a hit indítéka a kinyilatkoztató Első Igazság, amely átfogja Isten igazmondását és kinyilatkoztatását. Külön tárgyal mindkettőről, hogy megmutassa: mindkettőt természetfeletti módon kell megismerni, vagyis isteni hittel hinni. Az indíték evidens (világos) megismerése nem szükséges, különben sem elégséges ez a hitaktus megalapozásához. A természetfeletti megismerést megköveteli: a) *a priori* az a meggondolás, hogy a hitaktust önmagában egyedül a — *homályosan* — kinyilatkoztató isteni tekintély alapozza meg; b) a hit bizonyossága. Suarez ez utóbbit hangsúlyozza leginkább. Az első elem (a kinyilatkoztatás ténye) emberi hite sohasem teljesen biztos; a teljes bizonyossághoz (amit megkövetel a hit *obiectum formaléja*), *természetfeletti ismeret szükséges.* Ebben az életben rendes körülmények között nincs semmiféle természetfeletti fény a hit előtt (*prius*), vagy jobb (*melius*) a hitnél. c) A biztos természetfeletti beleegyezés ebben az életben egyedül a *hit indítéka* alapján lehetséges.

Hogyan történik tehát a hitbeleegyezés, hogyan kerüljük el a *circulus vitiosust*?

Suarez látja a nehézséget, amelyet — mint mondja — sokat hangoztatnak e homályos kérdésben: « *quomodo possit eadem propositio et esse credita et ratio credendi, ne in infinitum procedatur*? » (*De Fide*, disp. 3, sect. 12, n. 11).

Suarez figyel az *apologetikai* szempontra is, így a protestáns tanításra, amely a hitelőzeteket elveti. Ezért nem tetszik neki Cano megoldása: végső elemzésben közvetlenül hisszük a kinyilatkoztatást (mint indítékot), *mivel valami különleges belső ösztön indít bennünket.* « A mi időnkben el kell kerülni ezt a beszédmódot az eretnekek miatt ». Suareznél már alig maradt valami (a belső habitusból, készségből eredő) megvilágosító elemből. Van ugyan motívum, amely az objektív rendben megnyilvánul, és amely hihetőnek mutatkozik; de ezt nem világítja meg természetfeletti fény. Ez a kérdés nagyon homályos marad Suareznél. (Suarez felfogásának « ingadozását » kétségkívül az magyarázza, hogy az évek során fejlődött álláspontja a hitelemzés kérdésében is, miként a kegyelemtanban. « Fejlődésre » késztette a protestáns felfogás, illetve a domonkos-jezsuita kegyelemvita, a rendi cenzúra is. Kegyelemtani nézeteinek későbbi hatásaira még visszatérünk). Lényegében Capreolust követi, de mintha kétfajta (egymástól különböző) *assensust* (beleegyezést) fogadna el. Capreolus szerint az első beleegyezés erre *a tényre*

vonatkozik: « Isten *kinyilatkoztatta*, hogy egy és háromság »; másodsorban *beleegyezem* abba (hiszem), « hogy Isten egy és háromság »; *de a két beleegyezés egy és ugyanazon aktusban történik.* Suarez viszont: « tehát a beleegyezés nem végződhet a kinyilatkoztatott valóság *igazságánál* (*ad veritatem rei dictae*), ha egyben (*simul*) nem végződik ama *tény* elfogadásánál, hogy azt Isten nyilatkoztatta ki ». Továbbá Suarez hangsúlyozza, hogy az isteni kinyilatkoztatást, amely a formális indíték, nem emberi, hanem *isteni hittel* hisszük, és *önmagáért hisszük.* Így tehát ugyanúgy kell hinni a kinyilatkoztatott igazságot, mint a kinyilatkoztatást (ennek tényét). Suarez végkövetkeztetése: « *Hoc ergo modo divinum verbum et rem revelatam et se ipsum dicit, et hac ratione per fidem infusam creditur, non per solutionem in aliud verbum sed per se ipsam* ». (*De Fide*, disp. 3, sect. 12, n. 12). Suarez még hozzáfűzi: ez a *hit nagy misztériuma.* Ismeretes, hogy Lugo ezt — csípős megjegyzéssel — « könnyű megoldásnak » tekintette.

Úgy tűnik, Suarez teljesen szétválasztja a hitelőzeteket és a természetfeletti hitaktust. Szerinte a hihetőség indítékai nem adnak kellő evidenciát a kinyilatkoztatás tényéről, amelyet a hit bizonyosságával fogadunk el. A megszerzett hit esetén soha sincs abszolút bizonyosság. Ezt Valentia és Pázmány is állítja. A *formális* hihetőség magától a *hittől* jön. Az ezt megelőző alapvető vagy *felkészítő* spekulatív hihetőségi ítélet (tanúk, érvek, jelek alapján) a *természetes síkhoz* tartozik. A gyakorlati morális bizonyosság, amely szükséges az erkölcsi cselekedetekhez, nem elégséges a hithez; a hit tárgyának minden másnál világosabban és hihetőbben kell megjelennie. És szükség van a *credentitas* evidenciájára is: « Hinnem kell! » Mindehhez *belső isteni sugallatra* van szükség. (Főleg az egyszerűbbek esetében).

Valentia csak egyszerűen tagadja, hogy az indítékokból tévedhetetlen bizonyosságra juthatunk. Nem tudhatjuk meg eléggé világosan, hogy mit gondol a hit fénye és a hihetőségi indítékok kapcsolatáról. Ő is ellene van a « szigorúan bizonyító » apologetikának, és azt hangsúlyozza, hogy az abszolút bizonyosság természetfeletti; de szerinte ez a bizonyosság a *kinyilatkoztatással együtt ható* érvekből százmazik. Láttuk, hogy mindkét jó megoldásnál (az indítékot önmagáért hisszük — az indíték önmagától tárul fel és természetfeletti módon hisszük) az indíték természetfeletti *megismerését* hangsúlyozza.

Suarez ugyanebben a « légkörben » mozog, de kevésbé világos, főleg, amikor a természet és természetfeletti viszonyáról van szó. A hihetőség indítékainál valami belső isteni sugallatról beszél: ez az elem olyan fontos, hogy Isten a hihetőség evidenciáját okozhatja még csodák és külső érvek nélkül is. De ez a belső sugallat csak *pótlás*, amely nem változtatja meg az aktus természetét. *Suarez ezt az elemet világosan elhatárolja a hit természetfeletti fényétől.* Caietanus felfogása szerint az evidens (világos) hihetőség mindig a hit fényéből származik, Suareznél viszont *a spekulatív hihetőségi ítélet*

önmagában mindig természetes. A hit fénye segíthet, előkészíthet a világos ítélet megalkotására (*per modum congruentis dispositionis*). Hogy eljussunk a hitre (természetfeletti hitaktusra), szükséges a kegyelem által felemelt akarat közbelépése.

De végül is, a *hihetőségi ítélet* (az értelem úgy véli, hogy igazságos, hogy higgyen, kötelessége hinni) természetes vagy természetfeletti? *Suarez újsága* ebben a válaszban van: Lényegileg ez az (értelmi) ítélet *természetes,* és ezért meghozható Isten rendes segítségével, miután a hihetőségi indítékokat és jeleket kellőképpen (kellő tapasztalattal) megragadtuk (észrevettük). Mindez önmagától nem bírhatná elhatározásra a természetfeletti *akaratot*; ehhez szükség van a Szentlélek különleges megvilágosítására. Ez a megvilágosítás nem szükséges önmagában a spekulatív hihetőségi ítélet megalkotásához, de szükséges, *hogy az ítéletet segítse abban, hogy az akaratot serkentse* és a beleegyezés természetfeletti aktusára késztesse. (A *pia affectió*hoz való átmenetről van szó).

Suarez meglehetősen önálló; eltávolodik Szent Tamástól és az első nagy jezsuita teológusoktól, akik a hitelemzésben általában közel álltak a salamancai domonkos iskolához. A hitre vonatkozó tanításának két jellegzetessége: legalábbis látszólag elhagyja a megvilágosodás mozzanatát (Cano) amelyben az indíték erejét kapja, és elhagyja az indíték *kinyilatkoztatását.* Az isteni kinyilatkoztatást önmagáért hisszük isteni hittel; a kinyilatkoztató Isten tekintélye miatt. Ez elég neki.

Említettük már: pontosan nem lehet eldönteni, hogy a Suareznek tulajdonított elmélet a hitelemzésről magától Suareztől származik-e, vagy Valentia fogalmazta meg elsőnek [50]. Mindenesetre, Pázmány is a « suarezi » vonalat követi, jóllehet a *De Fide* traktátusban Valentiát idézi folyamatosan, Suarezre sokkal ritkábban hivatkozik. Ez érthető, hiszen amikor (1603/4-ben) kurzusát a hitről Grazban leadta, Suarez posztumusz *De Fide* traktátusát (1621) még nem idézhette. A *De gratia* (1620) traktátusra vonatkozó utalások is későbbi betoldások a budapesti kéziratban. A többi tucatnyi Suarez-hivatkozás egy része a spanyol jezsuita filozófiai műveire, illetve más teológiai munkájára utal.

Őry Miklós már idézett tanulmányában rávilágított a Suarez-Pázmány kapcsolatokra, főleg egyháztani « érintkezéseikre ». Ami a hitelemzést illeti, a következőket jegyezhetjük meg Őry nyomán [51].

Pázmány 1593. ápr. 2-án érkezett az Örökvárosba; mint a Római Kollégium növendéke kb. három és fél évig tanult itt teológiát. Két olasz (Muzio de Angelis és Pierantonio Spinelli) mellett két spanyol professzora volt: Miguel Vázquez de Padilla és Juan Azor. P. Őry tanulmányozta

---

[50] Mori, 179-180.
[51] Őry, 212kk.

Pázmány tanárainak előadásait. Főleg Vázquez de Padilla közvetítette neki Suarez gondolatait a megtestesülésről, Krisztus kegyelméről stb. Suarez nemcsak Pázmány Grazban leadott filozófia-kurzusaira volt hatással (ezt már ismertettük Gerencsér nyomán), hanem a *teológus* latin és magyar műveiben is gyakran találkozunk nevével Bellarmino és Valentia mellett. Jellemző, hogy első magyar nyelvű munkájában, a Magyarinak szóló *Felelet*-ben is szerepel már a jezsuita trió (ÖM I, 114-15: « bőségesen megmutattyák az Catholicus Doktorok », kétszer, és a margón: Bellarmino, Suarez, Valentia). Ugyanígy az Eukarisztiáról szóló traktátusban (OO VI, 127).

A *De Fide* traktátusban azonban Pázmány *kifejezetten* keveset hivatkozik Suarezre, éspedig az említett okokból. Inkább Suarez filozófiai felfogására utal. Feltűnő azonban, hogy a lényeges hittani hivatkozások (akár a diktátumban, akár a későbbi betoldásokban) éppen azokra a *kényes kegyelemtani kérdésekre* vonatkoznak, amelyek miatt Pázmánynak nehézségei voltak a rendi cenzúrával.

Mivel Pázmány gyakran hivatkozik *Bellarminóra* és *Molinára* is, Mori nyomán [52] röviden foglaljuk össze a hitelemzésre vonatkozó felfogásukat.

Roberto *Bellarmino* (1542-1621), mint ismeretes, Pázmány egyik kedvelt szerzője, főleg a kontroverzia-irodalomban és az egyháztanban. Bellarmino a hitelemzésben lényegében Caietanust és Canót követi. Bellarmino és Toledo az első jezsuiták, akik a hihetőség evidenciáját a *hit fénye és a hihetőségi jelek egységének* tulajdonítják. (Tehát nemcsak a hitaktusban, hanem már a hihetőség felismerésében is fontos szerepe van a hit fényének). A hit fénye éppúgy szükséges a kinyilatkoztatott igazságok elhivéséhez, mint a természetes értelem fénye az első princípiumok felismeréséhez. Nincs sorozatos kinyilatkoztatás, mert miként a nap fénye megmutatja önmagát és a dolgokat, ugyanúgy a kinyilatkoztatás is tárgy és indíték (*quod* és *quo*). « Hiszem ugyanis, hogy Isten kinyilatkoztatást adott és ezzel egyben hiszek a kinyilatkoztató Istennek, amikor az általa belémöntött fény által beleegyezésemet adom neki ». A hit fénye által kapott személyes megvilágosodás nem az egyes hitágazatokra vonatkozik, hanem csupán a kinyilatkoztatás tényére és a hitindítékra. A kinyilatkoztatás tényét és indítékát *közvetlenül* hisszük.

Bellarmino, miként Caietanus, megengedi, hogy a hit megfér az evidenciával is (*evidentia in attestante*). Az angyalok pl. világosan látják, hogy Isten a kinyilatkoztató, mégis hisznek. Viszont az embereknek, akik nem rendelkeznek ezzel az evidenciával, szükségük van az Egyházra, amely eléjük tárja az első Igazság kinyilatkoztatását.

Luiz de *Molina* (1536-1600), akiről a molinizmus nevét kapta és aki Pázmány tételeinek cenzúrájában is szerepel, nem kommentálta a S.Th. 2-

---

[52] Mori, 146-150 (Bellarmino), 151-153 (Molina).

II-ét, bár talán szándékában állt. *Concordiájában* és a *Summa* I. részéhez fűzött *kommentárjaiban* érinti a hit problémáját. (Pázmány többször szembeszáll vele, pl. IV, 424, 565). Teóriája meglehetősen különbözik a XVI. századi domonkosokétól és a jezsuitákétól. Molina megkülönbözteti a természetes és a természetfeletti hitet. Jellemző főművére, a *Concordiá*-ra (1953), hogy az *értelem* képességét hangsúlyozza a hitaktusban, illetve annak előkészítésében. Isten egyetemes konkurzusával (együttműködésével) az emberi értelem, az akarattal együtt, képes meghallani a keresztény prédikációt és hinni abban. *Ez a hit természetes*; nem elégséges a teljes, üdvhozó hithez (« *sicut oportet* »), mégis lényegileg (*quoad substantiam*) azonos a természetfeletti hittel.

Molina érzi, hogy merészet állít, ezért igyekszik megvédeni magát a pelagianizmus gyanújával szemben. Pelágiust nem ítélték volna el, ha azt mondta volna, hogy az ember cselekedetei, amennyiben szükségesek az üdvösséghez, természetfelettiek, tehát nem lehet véghezvinni őket isteni segítség nélkül. Molina ezt mondja: egyedül a szabad akarat erejével olyan tetteket vihetünk véghez, amelyek *csupán természetesek, lényegileg hasonlók a természetfelettiekhez, de nem elégségesek az üdvösségre.* Molina szerint egy tett természetfelettisége első hatóokától, vagyis Istentől jön, aki természetfeletti módon mozgat; *ezért* természetfeletti a teológiai (isteni) hit, nem pedig azért, mivel *obiectum formaléja* elérhetetlen a megszerzett hit által. A hit *habitusa* természetfeletti, amennyiben Isten önti belénk, de *obiectum formaléja* önmagában nem haladja meg (*excedit*) a megszerzett hitet. A természetfeletti aktushoz elég egyetlen természetfeletti ok konkurzusa. A természetfeletti habitus nem a biztonság vagy bizonyosság okáért szükséges, hanem *inkább* ezért: hogy az *üdvösséghez* szükséges aktusok a természetfeletti célnak megfelelők legyenek (« *ut fini supernaturali sint accomodati* »). Ehhez szükséges vagy a Szentlélek sugallata és segítsége serkentésükhöz (*eliciantur*), vagy a természetfeletti habitus közreműködése (« *per concursum habitus supernaturalis* »). A beléöntött habitus által az ember — aki egyébként egyedül Isten általános közreműködésétől segítve cselekszik — *akkor* cselekszik, *amikor akar*, és *könnyebben* (*prompte*) megteheti az aktust.

Mindebből látható, hogy Molina szerint a hitaktus természetfelettisége inkább csak módozati, semmint lényegi. Ebben (a szemipelagianizmushoz hajló) felfogásban tér el a korabeli domonkos és jezsuita teológusoktól (Vitoria, Cano, Bañez, Toledo, Bellarmino, G. Vasquez, Valentia...).

Suarez élesen bírálta (*De Fide*, disp. 3, sect. 3) Molina hitelemzését (ugyanígy Pázmány is), éspedig ezt az okoskodást: A hitaktusban Isten tanúságtétele részét alkotja a formális hitindítéknak, de nem belső indíték. Ez az utóbbi az objektív kinyilatkoztatás, kiegészítve a hit *belénk öntött fényével.* Molina így magyarázza: Isten tanúságtétele vagy kinyilatkoztatása önmagában közömbös indíték a megszerzett hithez, vagy egy igazság belénk-

öntött hitéhez viszonyítva; ezért önmagában nem lehet a belénköntött hit teljes *obiectum formaléja*. A teljes *obiectum formale* adja meg a végső specifikációt, és így bír egy bizonyos megfeleléssel (*adaequatio*). Ha az *obiectum formale* specifikált, kellőképpen meghatározza a potenciát egy specifikus aktushoz. Márpedig a hit (formális) tárgya, Istentől kinyilatkoztatott mivoltában véve, nem határozza meg az értelmet a belénk öntött hit aktusához, hacsak nem lép közbe a hit fénye, vagy valami természetfeletti segítség. Ezért tehát a kinyilatkoztatás és a hit fénye együtt alkotják a belénköntött hit teljes *obiectum formaléját*. Ezt megerősíti az a tény, hogy az eretnekek, akik megtartanak bizonyos hitágazatokat, és hiszik azokat, mivel Isten kinyilatkoztatta, biztosan csak megszerzett hittel rendelkeznek.

Jegyezzük meg még, hogy Gabriel *Vasquez* (1549-1604), aki Pázmány odaérkezése előtt a Római Kollégiumban is tanított (1586-1591), Capreolus és Caietanus nyomán halad a hitelemzésben: minthogy Spanyolországból jött, jól ismeri őket. Pázmány — mint majd látjuk — főleg egy kegyelemtani kérdésben követi véleményét.

Néhány összegező megjegyzés Mori elemzései alapján [53]. Az említett szerzők általában (Molinát kivéve) Szent Tamást követik az alapvető kérdésekben. Néha nehezen érthető elgondolásuk, mert a hitelemzés ebben a korban van tisztulóban; egyeseknél, pl. Suareznél, jelentős fejlődés is tapasztalható. A XVI. században domináló *közös* tanítás: *a hitaktushoz szükséges az indíték természetfeletti megismerése*. Az akkori terminológia szerint: a hitindítékot természetfeletti módon hisszük, vagyis együtt hisszük a hit tárgyát és indítékát (*quod et quo creditur*). Ez a közös felfogás nem zárja ki azt, hogy az egyes teológusoknál hangsúlyeltolódások vannak és bizonyos részletkérdéseket különféleképpen oldanak meg.

A *resolutio fidei* egyes elemeit tekintve: a domonkosok főleg a kegyelmi megvilágosítás mozzanatát emelik ki, Suarez pedig a kinyilatkoztatás valóságát (Valentia is egyik lehetséges megoldásnak tartja ezt). A kinyilatkoztató Isten tekintélye annyira kiváló (« auto-evidens »), olyan eleven erővel hat az emberi szívre, hogy — a legtöbb teológus véleménye szerint — *önmagától elhiteti magát*. (Cano, Bañez, Suarez, Medina, Bellarmino, — és természetesen Valentia és Pázmány is ide tartoznak).

Általában a század elején a teológusok, akik a nominalistákkal vitáztak, az Egyház tekintélyét kizárják a hit végső indítékából (minthogy a nominalisták végső soron az egyházi tekintélyre vezették vissza a hit miértjét). Viszont ahogy erősödik a hitvita a protestánsokkal, a kontroverzia-teológusok (pl. Bellarmino, Valentia, — Pázmány), egyre jobban meghatározzák az *Egyház mint a kinyilatkoztatás tévedhetetlen előterjesztője* szerepét a hitaktusban.

---

[53] Mori, 182-184.

Általában (Caietanus nyomán) megkülönböztetik a természetes és a természetfeletti hihetőséget: az első a jeleknek, a második a belénköntött hitfénynek köszönhető. Végül e két elemet, a hit fényét és a jeleket nagyobb egységben tekintik, minthogy együtt adják a hihetőség evidenciáját (Toledo, Maldonatus, Bellarmino, talán Bañez is).

Nem létezik a szigorú értelemben kimutatható (bizonyítható) természetes hihetőség.

a) Az igazi indítékok nem eredményeznek a szó szoros értelmében vett evidenciát (belátást) a kinyilatkoztatás tényéről, és nem határozzák meg szükségszerűen a beleegyezést. Morális bizonyosságot adnak.

b) A teológusok nem értenek egyet a hihetőség evidenciájának természetét illetően. Egyesek a spekulatív evidenciát (elméleti belátást) követelik (Caietanus, Bañez, Suarez...), mások viszont megelégszenek az elméleti-gyakorlati belátással (Vitoria, Soto, Valentia), illetve Medina csak a hit fénye és az okosság által nyert gyakorlati evidenciát vallja. Jegyezzük meg itt: Szent Tamás sohasem hivatkozik az okosság erényére, hanem csak a hit erényére vagy fényére. — Egyesek megengedik (Caietanus, Bellarmino, Vasquez), mások tagadják (Bañez, Toledo, Valentia), hogy a hit homálya együtt létezhet a « tanúsítóban » az evidenciával.

Nagy vita folyik a megszerzett hit és a belénköntött hit közötti specifikus különbségről (*habitus*-kérdés). Ezt tagadják: Soto, Molina és valószínűleg Capreolus és Caietanus; állítják: Vitoria, Cano, Bañez, Bellarmino, Vasquez, Valentia és Suarez.

Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy *Pázmány Valentiát követi a részletkérdésekben is.* Suareznél később megerősítést keres a Valentia-vonalhoz. Viszont többször elhatárolja magát Molinától, (IV, 424, 565), jóllehet grazi tanártársainak ez nem tetszik. Molina a természetfeletti és a természetes kapcsolatának értelmezésébe olyan új eszméket vezet be, amelyek — mint későbbi « molinizmus » — egy bizonyos *szemipelágiánus légkört* teremtenek, és mint « naturalizmus » káros befolyást gyakorolnak a kegyelemteológiára, amint P. Fransen megmutatta [54].

Lássuk most, hogyan vádolhatták Pázmányt grazi « feljelentői » egyszerre szemipelagianizmussal és ugyanakkor lutheri « rokonsággal ».

---

[54] FRANSEN, 737kk.

2. *A cenzúra-ügy: hit, kegyelem és szabadság*

Amikor Pázmány *De Fide*-értekezését Grazban leadta, Rómában javában folyt a híres kegyelemvita a domonkosok (bañeziánusok) és a jezsuiták (molinisták) között [55]. A VIII. Kelemen pápa által létrehozott *De auxiliis*-« kongregációban » véget nem érő vitáknak végül V. Pál vetett véget 1607-ben, szabad utat engedve mindkét kegyelemtani rendszernek: a domonkosok nézete különbözik Kálvinétól, a jezsuitáké pedig a pelagianizmustól, tehát egyik fél se vádolja a másikat eretnekséggel. Pázmány tételeinek cenzúráját csak ebben a szellemtörténeti összefüggésben és feszült légkörben érthetjük meg [56].

A cenzúra-ügy háttere

Mielőtt magát a cenzúra-ügyet részleteznénk, pár szóval jelezzük hátterét.

Az egyházi tanítás szerint Isten egyetemes üdvözítő akaratának és az ember bűnösségének tényéből következik, hogy van felkínált, de hatékonnyá nem váló kegyelmi segítség, tehát van pusztán « elégséges » kegyelem (*gratia sufficiens*) is (DS 1525, 1554, 2002, 2305kk, 261, 3010). Ennek lényegét nem kereshetjük Isten ellenállhatatlan mindenhatóságában (DS 2409-2415). Habár az ember szabadon dönt a kegyelem elfogadásáról vagy visszautasításáról, ennek ellenére (csaknem) általános tanítás szerint (amelyben a bañezianizmus és a molinizmus is egyetért) a pusztán *elégséges* és *hatékony* aktuális (= segítő) *kegyelem közti különbség Istennek az ember döntését megelőző választásán alapul.* Az aktuális kegyelem megvilágosítás és sugalmazás (DS 244kk, 377, 1525, 2621, 3010). E kegyelemmel Isten nem tartozik az embernek (DS 244kk, 1525kk, 1532, 2618), és ez ugyanolyan értelemben « természetfeletti », mint a megigazulás kegyelme (= megszentelő kegyelem, DS 3008kk). Ennek megfelelően az aktuális kegyelem nem csupán a Gondviselés által elrendezett külső körülményekben rejlik, hanem ugyanolyan értelemben « belső » kegyelem, mint a megszentelő kegyelem (Vö. TKSZ 377).

Ezek a kegyelemtani kérdések a cenzúra-ügy idején még teljes forrongásban vannak, csak lassan tisztulnak ki. D. Bañez († 1604) és L. de Molina († 1600) követői a viták hevében megmerevítik rendszerüket, illetve a másik felet eretnekség gyanújával illetik, míg V. Pál véget nem vet a csatározásoknak. Mi most nem részletezzük a bonyolult vitát, csak a *De Fide-*

---

[55] Vö. F. STEGMÜLLER, « Gnadenstreit », LThK 4, 1002-1007. Bővebben: R. de SCORAILLE, *François Suarez* I, (1912), 349-478; X.-M. LE BACHELET, *Prédestination et grâce efficace,* I-II, Louvain 1931; H. RONDET, *Gratia Christi,* Paris 1948. (= RONDET).

[56] Lásd kötetünkben Őry M. tanulmányát és a dokumentációt. A cenzúra-dokumentációra így hivatkozunk: CD 1, 2, 3...

traktátusban felmerült kegyelemtani kérdéseket érintjük: a cenzúra lényegében a *hit-kurzus tételeire* vonatkozik.

A cenzúra-ügy történetét felvázolta P. Őry az előző tanulmányban. Ebből és az utána közölt dokumentációból rekonstruálhatjuk az eseményeket, amelyek egymást keresztezték. Az először beküldött propozíciókat Acquaviva generális már cenzúráztatta, amikor újak érkeztek — bár *számos ismétlés volt közöttük* — Decker(s) kancellár és professzor, Pázmány fővetélytársa meglehetősen erős megjegyzéseivel. Carillo provinciálisnak vizsgálatot kellett tartania Grazban, hogy megállapítsák: valóban mit is tanított Pázmány. A helyzetet bonyolította egyrészt az a tény, hogy Pázmány első, 1604. márc. 6-i védőiratát visszatartották Grazban (erről Pázmány csak 1606-ban bizonyosodott meg, amikor még két újabb tételét cenzúrázták); másrészt az, hogy a Róma és Graz közötti levelek egymást keresztezték.

Pázmány Péter 1604. júl. 4-i levelében (védőiratában, CD 14) eléggé heves hangon panaszolja fel az ellene elkövetett jogtalanságokat; újra megrostálja a propozíciókat és végül *négyet* fogad el sajátjának, ill. négy pontban foglalja össze véleményét:

1) Valószínűbb (*probabilior*) és a zsinatok tanításával egybehangzóbb az a vélemény, hogy van hit- (és remény-) *habitus*. Ez azonban nem *de fide* (definiált), ezért nincs ellene a zsinatok világos definícióinak, vagy a Szentírásnak (vö. OO IV, 563-566).

2) Az igazságnak megfelelőbb és igazabb, ezért követendő vélemény, amely ezt mondja: a hit (és remény) *aktusa lényegénél* fogva (*in substantia et in essentia*), nem csupán *módja* szerint (*in modo*) természetfeletti. Az ellenkező véleményt azonban nem lehet elítélni mint tévedést, hanem az Egyházban eltűrt vélemények közé kell sorolni (vö. IV, 521-524).

3) Ugyanezt mondhatjuk *a fortiori* a *pia affectió*-ról, amely *megelőzi* a hitaktust; jóllehet Pázmány megengedi, hogy *bizonyos pia affectio* lehet *lényegénél* fogva természetfeletti (általában csak *módja* szerint, miként a hihetőségi ítélet is) (vö. IV, 529-531).

4) *Ténylegesen* (*de facto*) semmi erkölcsileg jó cselekedetet nem vihetünk véghez kegyelem nélkül. Jóllehet megvan az akaratban az *előzetes* lehetőség (*possibilitas antecendens*), vagyis van akaratszabadság, a *tényleges* jó cselekedetek mindig a kegyelmi segítséggel történnek (vö. IV, 407-415; 530-531).

Pázmány ezután leszögezi: amint két emlékiratában megmutatta (idézve számos szerzőt, főleg G. Vasquezt), ezek az állítások olyanok, hogy — még ha semmi másra nem támaszkodnának is — egyedül az idézett igen komoly tudósok tekintélye (*sola authoritas gravissimorum doctorum*) szavatolná, hogy mentesek minden tévedés és a merészség veszélyétől (*ab omni erroris et temeritas periculo*).

Amint láthatjuk, a Pázmánytól sajátjának elismert tételek mind a *De Fide*-traktátusban szerepelnek, éspedig: quaest. 1, a. 1, dub. 3 (Vajon a hitelőzetekhez szükséges-e a kegyelem?) és q. 2, a. 1-2, dub. 2 (Vajon a hitaktus, a *pia affectio* és a hihetőségi ítélet *lényegileg* természetfeletti? Ezzel függ össze a *habitus*-kérdés).

Pázmány védőirataiban — csoportosítva a propozíciókat — elmondotta, hogy melyik tételt utasítja vissza a leghatározottabban (soha eszébe se jutott ilyesmit állítani, hacsak ellenvetésként nem a vitákban, tehát nem mint saját véleményét vallotta); melyik propozíciót módosították, magyarázták félre (kiszakítva összefüggéséből, vagy bővítve, hozzáadva stb.). A cenzúra majd figyelembe veszi védekezését, de nem teljes mértékben. Minket lényegében az előbb felsorolt négy tétel érdekel, minthogy Pázmány ezeket vallotta sajátjának.

J. de Salas cenzori véleménye

Az előzetes római cenzúrákból csak egyet ismertetünk, mert leginkább ezt vették figyelembe a végső döntésnél. P. *J. de Salas* 1604. júl. 28-án kelt cenzúrájában Pázmány négy tételéhez fűz megjegyzéseket (CD 19).

J. de Salas spanyol jezsuita († 1612) hosszú ideig filozófia- és teológiatanár volt Segoviában, Barcelonában, Salamancában és Rómában. *Disputationes in Primam Partem Secundae Divi Thomae* c. munkájának I. kötete Barcelonában jelent meg 1607-ben, Acquaviva generális jóváhagyásával. (A cenzúra idején éppen ezen dolgozhatott). Mindenesetre szakember volt kegyelemtani kérdésekben. Hentrich szerint [57] már 1603-tól Valentia követője volt, továbbá Molina védelmezője a Pápa előtt a *de auxiliis*-kongregációkban. Pázmány négy tételéről öt pontban mond véleményt.

1) Az első tételt — úgy, ahogy Pázmány megfogalmazta — nem lehet elítélni, nem is kell visszavonni, hiszen G. Vasquez és az újabb szerzők is ezt követik, és komolyan megalapozott. A cenzor mégis (gondolva a következőkre), a

2) pontban megjegyzi: jóllehet a Vienne-i zsinat idején « valószínű » (*probabile*) volt, hogy nincsenek *per se* belénköntött erények, *habitusok*, a Tridentinum után azonban ez már egyáltalán nem « valószínű », mivel a Zsinat szerint világos, hogy a kisgyermekek a szentségek révén *habituális* minőség által igazulnak meg. Nincs ugyanis semmi más « lélekhez tapadó » (*inhaerens*); ez a minőség vagy erény a belénköntött szeretet, vagy a lélek

---

[57] HENTRICH, 141-142.

lényegéhez tapadó kegyelem, amely erkölcsileg (*moraliter*) vagy fizikailag (*physice*) is belénköntött erényekkel ruház fel. A Tridentinum után ennek biztosnak (*certum*) kell lennie, jóllehet nem *de fide* (definiált). Az ellenkező véleményt tehát, amely azt mondja, hogy valószínű (*probabile*), vissza kell vonatni. J. de Salas ezzel már tulajdonképpen Pázmány 2. tételének bírálatát készítette elő.

3) Jóllehet hajdan talán nem volt valószínűtlen, hogy nincs az értelemben és az akaratban *lényegileg* természetfeletti aktus, hanem csak *módja* szerint természetfeletti (= lényegileg természetes), ma már egyáltalán nem elég azt mondani: « valószínű » (*probabile*), vagy megalapozott (*tutum*); a Trentói zsinat alapján ugyanis biztos (*certum*), hogy a megigazulást adó kegyelem *lényegileg* természetfeletti minőség. (Jegyezzük meg: ezt Pázmány nem is tagadja; inkább a következő van ellene): Azokat az aktusokat is, amelyek minket a megigazulásra önmaguktól (*per se*) *előkészítenek, lényegileg* természetfelettieknek kell állítanunk, egyébként semmi arányban nincsenek a formával, amelyre előkészítenek. (A nézeteltérés lényege itt van: Pázmány a hitelőzeteket nem kapcsolja a hitaktushoz, főleg nem a megigazulás tulajdonképpeni kegyelmi eseményéhez, a cenzor viszont a hitelőzeteket olyan mozzanatoknak tekinti, amelyek *per se* felkészítenek a megigazulásra. P. de Salas közelebb áll a II. Orange-i zsinat felfogásához, és a Trentói zsinatig eltelt teológiai fejlődést jobban figyelembe veszi. Erre még visszatérünk). A cenzor ezután még hosszan érvel; tulajdonképpen a molinista véleményt fejti ki. Visszautal a 2. pontban mondottakra: *most már* biztos, hogy vannak belénk öntött erények; a Trentói zsinat megigazulásról szóló tanításából ez *biztos*nak vehető, jóllehet nem teljes hitbizonyosság vagy *certitudo theologica.* A cenzor megítélése szerint, ha valaki a Társaságban az ellenkezőt mondaná valószínűnek, arra kell késztetni, hogy helyesbítse álláspontját, mivel megütközést keltene az egyetemeken és azoknál a szerzeteseknél, akik a tételt határozottan biztosnak tartják.

4) Jóllehet nem *de fide* (definiált), hogy van olyan hitre hajlító áhítat (*pia affectio*), amely *lényegileg* természetfeletti, mégis biztosnak kell lennie, mivel a Szentírás, az egyházatyák és a Zsinatok *ugyanolyan módon szólnak róla*, mint a lényegileg természetfeletti aktusokról. És semmi módon nem lehet megengedni, hogy valaki ezt állítsa: néha hihetünk isteni hittel egyedül a lényegileg *természetes pia affectio* révén, mégha azt állítja is, hogy ez a hinni akarás *módja* szerint természetfeletti. Az isteni hittel való hívéshez megfelelő (elégséges) *pia affectio* ugyanis mindig ugyanolyan rendű, mint maga az isteni hit, és önmagától (*per se*) *előkészít* magára a hitaktusra, illetve a *habitus* belénköntéséhez vagy növeléséhez. (Itt van a nézeteltérés Pázmány és a cenzor között!)

Mielőtt P. de Salas cenzúrájának 5. pontját ismertetnénk, amely nem pusztán a hitelőzetek kegyelmi indítására vonatkozik (azokra is), hanem

végső soron az egész molinizmus kegyelemrendszerét implikálja — ez világos a cenzor fejtegetéseiből —, jegyezzük meg, hogy az előző tételeknél inkább csak a teológiai *minősítések*ről volt szó (*probabile, tutum, certum, certitudo theol., de fide...*) A véleménykülönbség — úgy tűnik — elsősorban onnan ered, hogy a hitelemzés egyes mozzanatainál Pázmány és P. de Salas máshova teszik a *cezúrát*. De talán alapvetőbb szemléleti különbség is meghúzódik J. de Salas, ill. Decker (molinisták) és Pázmány (sajátosan kongruista) felfogása mögött. E nézőpontkülönbség magyarázza, hogy a molinisták szemében Pázmány egyszer a szemipelagianizmus, másszor Baius, ill. a lutheristák felé « húz ». Ne feledjük: a bañeziánusok szemipelagianizmussal vádolták a molinistákat, akik az akaratszabadságot hangsúlyozták, a molinisták viszont protestáns « beütést » láttak a bañezi *praedeterminatio physicá*ban, amely az isteni kegyelem szuverénitását, előre meghatározó szerepét emelte ki. A molinista Decker kancellár a Rómába beküldött propozíciókhoz írt megjegyzéseiben — azon túl, hogy Pelagiust és Luthert emlegeti — felrója Pázmánynak, hogy magasztalja Bañezt és nevetségessé teszi Molinát. Pázmány ténylegesen elhatárolta magát a *praemotio physicá*tól (az akaratszabadság védelmében), de ugyanakkor többször bírálta Molina egyes tételeit. Azt mondhatnánk, *a két merev rendszer között a középúton haladt.* Így tehát, a nézőpontok szerint, úgy tűnt: túlságosan keveset vagy túlságosan sokat állít a kegyelem szükségességéről. A túlságosan kevés az előzőkre vonatkozott, a túlságosan sok a következő általános tételre, amelyet P. de Salas az 5. pontban részletesen cáfol (egyébként P. G. Vasquez véleményének veszi). Lássuk tehát Pázmány 4. tételének cenzúráját.

5) Figyeljük meg, hogy Pázmány nem egészen úgy fogalmazta meg tételét, ahogy P. de Salas: « Semmiféle erkölcsileg jó tettet nem vihetünk véghez, amely nem ered az *igazán és sajátos értelemben vett* kegyelem segítségéből ». (Pázmány így fogalmazott: « *Ténylegesen* semmi erkölcsileg jó cselekedetet nem vihetünk véghez kegyelem nélkül »; továbbá hiányzik az « igazán és sajátos értelemben vett! »). P. de Salas hangsúlyozza: a jezsuitáknak egyáltalán nem kell elfogadniok vagy terjeszteniök ezt a véleményt, mivel szinte senkinek sem tetszik a Társaságon kívül, és mivel — ha jól mérlegeljük a dolgot — ellenkezik Szent Ágoston, Szent Tamás és csaknem valamennyi skolasztikus véleményével, sőt a Trentói és a II. Orange-i zsinat tanításával, és sok más egyházatya véleményével, főleg ha hozzáadják: nem tudunk jót cselekedni « *sicut oportet* », « amint kell », hogy a megigazulás kegyelmét vagy a mennyek országát elnyerjük.

P. de Salas még hosszú magyarázatot fűz ehhez, kifejtve azt, hogy a pelágiánusok és Szent Ágoston, illetve az Orange-i zsinat között a *lényegileg* természetfeletti kegyelemről folyt a vita. — Jegyezzük meg: Pázmány korában a kérdést részben a protestánsok megigazulástana, részben Baius tételei tették időszerűvé. Ez utóbbi a maga módján újraértelmezte Szent Ágostont.

P. de Lubac kimutatta: Baius, jóllehet Pelagius ellenpontjaként jelent meg, valójában nem is állt tőle olyan távol.

Kétségkívül, Pázmány tétele, ahogy azt Grazban megfogalmazták, némileg Baiusra emlékeztetett, és a protestáns országokban a lutheri tanoknak kedvezhetett volna. P. de Salas (miként Decker is) a tiszta molinizmus szemszögéből tekinti a kérdést. Az a « természetfeletti », amelyre Pázmány gondol amikor ezt állítja: « ténylegesen (*de facto*) semmi erkölcsileg jó cselekedetet nem vihetünk véghez kegyelem nélkül », nem *lényegileg* természetfeletti, magyarázza P. de Salas, mert a « megfelelő gondolkodás » (*cogitatio congrua*) még a természetes rendhez (teremtés és Gondviselés) tartozik, egyébként is csak *értelmi* aktus, nem mozdítja az akaratot. A pelagiánusok és a katolikusok között a szabad akarat kegyelmi mozdításáról, a *tulajdonképpeni* kegyelemről volt szó. A Szentírás és az egyházatyák a *lényegileg* természetfeletti kegyelemről beszélnek. Aki tehát a vasquezi véleményt vallja, elzárja az utat a lényegileg természetfeletti kegyelem világos megkülönböztetése felé. A cenzor még előadja a molinista *scientia media* elgondolását minderről; jellemző, hogy a természetfelettit « *superadditum* »-ként fogja fel, tehát amely « hozzáadatik » a természetes rendhez és ingyenes.

Pázmány védőirataiban valóban G. Vasquezra hivatkozik többízben, pontosan jelezve rendtársa műveinek ide vonatkozó részeit, továbbá megemlít több más szerzőt (Capreolus, Arrubal, Vega, Soto, Bañez stb.), de főleg Szent Tamást idézi (*De Veritate* q. 24, a. 14; Summa 1-III, q. 109, a. 2, ad 1 és 2-II, q. 136, a. 3, ad 2). Hangsúlyozza, hogy csak ezt ismeri el saját véleményének: az ember *előzetes* képességgel minden kegyelmi segítség nélkül is képes megtenni bármilyen erkölcsi jót (ez az előzetes lehetőség nem más, mint maga a *szabadság* az erkölcsi jó megtételére vagy annak elmulasztására), *de facto,* ténylegesen azonban semmiféle erkölcsi jót nem tehet kegyelem nélkül.

G. Vasquez († 1604) azt a pszichológiai teóriát dolgozta ki, amely szerint a jó cselekedetekhez arányos indíték kell. Az indíték hatékonysága nem ugyanaz minden embernél és minden helyzetben. Az ember akkor cselekszik jót, ha a pontos pillanatban jelentkezik a jó indíték, vagyis olyan kedvező (megfelelő) gondolat (*cogitatio congrua*), amely képes cselekvésre indítani. Ez a *cogitatio congrua* Isten ajándéka: a Gondviseléstől, a másodlagos okok kedvező összekapcsolódásától függ ebben az adott világrendben. Valójában ez a teremtéssel és a Gondviseléssel adott ajándék tágabb értelemben vett « kegyelem », amely lényegileg nem múlja felül az emberi természet erejét. (Még « gyógyító » kegyelemnek sem lehet nevezni). Pázmány minderről a hitelőzeteknél beszél (hihetőségi ítélet és *pia affectio*), ahol azt állítja, hogy a hitaktust megelőző hihetőségi ítélet és a hinni akarás csak *módja szerint természetfeletti* (vö. OO, IV, 527-531).

Mindez a cenzúra egyik leglényegesebb kérdéskörét érinti, még vissza-

térünk rá. Most még a *végleges generálisi döntést* kell bemutatnunk. A szakcenzorok véleményét (elsősorban P. J. Salasét) figyelembe véve, P. Acquaviva 12 pontban összegezte a cenzúrát, amelyet P. Carillo provinciálison keresztül megküldött Grazba Pázmánynak (CD 20). Ez a végső döntés 1604. szeptember 18-án kelt. Az említett bonyodalmak (Pázmány első védőiratának visszatartása, a Generális és az osztrák elöljárók, ill. Pázmány leveleinek kereszteződése) miatt a végső döntésben olyan propozíciót is cenzúráztak (11.), amelyet Pázmány határozottan visszautasított már korábbi védőiratában. A pelagianizmusra vonatkozó nézetet (12.) sem fogalmazta meg pontosan Decker; Pázmány erről is megírta, hogy Deckerrel folytatott vitájában hogyan értelmezte Ágostont (pontosan idézte az ágostoni szövegeket) és Pelagiust. A végső döntésben van egy további tétel (4.), amelyet Pázmány egy vitában csak mellesleg említett (az *attritio*, nem tökéletes bánat nem lényegileg természetfeletti), továbbá három (8., 9., 10.) az angyalokra vonatkozik. A többi hat a Pázmány által négy pontba csoportosított és P. Salas által cenzúrázott tételeknek felel meg, csupán a sorrend fordított.

A leglényegesebb a végleges cenzúrában az 1., amely Pázmány 4. tételének felel meg. A magyarázat, ill. elmarasztalás átveszi P. de Salas megjegyzéseit, amelyeket az előbb ismertettem. Itt a megfogalmazás a következő: « A kegyelem segítsége szükséges ahhoz, hogy véghezvigyünk bármilyen erkölcsileg jó cselekedetet, mégha különben természetes és megszerzett erényből fakad is ». A cenzúra: A Társaságban azért nem szabad ezt tanítani, mert nem felel meg Ágoston tanításának és a Pelagius elleni zsinatok határozatainak, sem V. Piusz és XIII. Gergely pápák Baius ellen hozott döntéseinek, és sok kellemetlen és abszurd következtetést lehetne levonni belőle a kegyelemről szóló igazi tan ellen. Ezért ezt a nézetet se be ne vezessék, se ne tanítsák, hanem kövessék Szent Tamás véleményét és a közös doktrinát.

Ez az óvatossági intézkedés érthető a szellemtörténeti helyzetből. Nemcsak a protestantizmus, hanem Baius (Michel de Bay, † 1589) louvaini professzor tanai is megzavarták a szellemeket. Baius Szent Ágostonra hivatkozott, amikor nézetét kifejtette, de félremagyarázta a kegyelem doktorát. Egészen sematikusan: a mi kérdésünkben azt tanította, hogy az eredendő bűn következtében az ember kegyelem nélkül szükségképpen mindenben vétkezik, bármit cselekszik is. Csak közömbös értékek vonatkozásában van *választási* szabadsága. Kegyelem nélkül nem gyakorolhatunk természetes erényeket sem. E látszólag Pelagius-ellenes tan mögött valójában a természetfelettiről alkotott helytelen felfogás húzódik meg, amely nem áll távol a pelagianizmustól.

Baius megengedi az ősállapot embere számára az új-pelagianizmust, amely igyekszik meghonosodni a renaissance eszméivel, de csatlakozik (bár bizonyos enyhítésekkel) a protestáns tételekhez, amikor a bukott emberről

van szó (X.-M. Le Bachelet). Az egyházi tanítóhivatal 1567-ben Baius írásaiból 79 tételt elítélt (DS 1901-1980).

Az eszmei zűrzavar idején a jezsuita rend *Ratio Studiorum*-ában tanárainak előírta, hogy Szent Tamás alapján (*Summa* 1-II, 9. tétel) ezt kell tanítaniok: « Valamilyen, (bár csak *csekély*) tárgyából és összes körülményeiből kifolyólag erkölcsi jót akarhatunk és megtehetünk *néha* a természetes értelem szerint, a szabad akarat természetes képessége által ».

Pázmány Péter 1604. július 9-én kelt *jóvátételi formulájában* kijelenti a következőket: 1) Természetesen kész az ellenkezőjét tanítani azoknak a propozícióknak, amelyeket neki tulajdonítottak, de valójában ő nem tanított, legalábbis nem olyan értelemben. 2) Ha a Generális úgy ítéli, hogy eddigi nézeteit vissza kell vonnia, jóllehet eddig mások is tanították, kész ezt megtenni azon a címen, hogy az elöljáróknak nem tetszik. 3) Ha felismeri, hogy valami olyasmit tanított, ami ellene mond vagy a Szentírásnak, vagy az egyházatyáknak stb., vagy mivel új és (a jezsuiták közül is) ő elsőnek tanítja, kész azt teljesen visszavonni. 4) Amiről eddig szabadon vitatkoztak mindkét részről a Társaság tudtával, és nem sorolható be meghatározott vélemények közé, és amely tételeket nem tart hamisaknak, hanem valószínűknek, azokat — lelkiismerete ellen — sohasem mondhatja hamisaknak, vagy nem vélheti őket hamisaknak, vagy akár merészeknek (CD 14).

Megjegyzések a cenzúrához

Hogy még világosabban lássunk a cenzúra-ügyben, sematikusan tekintsük át a hitelemzés (logikai) mozzanatait és világítsuk meg a nézőpontokat.

1) A mindenki által *implicite* (burkoltan) elfogadott ítélet: Isten az Első Igazság. Az istenfogalomban burkoltan benne van, hogy Isten, a legfőbb Igazság, nem csalatkozik és nem csal.

2) Isten ténylegesen kinyilatkoztatást adott, ezt jelekkel (csodákkal stb.) igazolta. Ezt állítják Isten küldöttei, az igehirdetők. A tanúk szavahihetőségét a történész stb. megvizsgálhatja.

3/a) Az előbbiek alapján megalkotható a *spekulatív* hihetőségi ítélet, amely erkölcsi bizonyosságot ad, kizárja az okos (megalapozott) kételyt.

3/b) Egyesek ehhez hozzáveszik a *gyakorlati* hihetőségi ítéletet (iud. credentitatis): « Hinnem kell! ».

4) Ehhez a (spekulatív vagy/és gyakorlati) hihetőségi ítélethez társul az akarat indítása: az értelmet a hit tárgyához való csatlakozásra sarkallja a *pia affectio* (áhítatos hinni akarás).

5) Ezt « követi » a tulajdonképpeni *hitaktus*: « Hiszek! », éspedig a kinyilatkoztató Isten tekintélye miatt, természetfeletti (isteni) hittel. Páz-

mány szerint általában csak ez *lényegileg* természetfeletti aktus, bár megengedi, hogy néha már a *pia affectio*, sőt a hihetőségi ítélet is lehet az.

6) Végül a holt hitet élővé alakítja a *belénköntött* hit, remény, szeretet (*habitus*), ami a megigazulás*ban* történik.

Természetesen, ez a szkéma csak didaktikai okokból « darabolja » fel a hit bonyolult tettét logikai mozzanatokra. Mindez történhet — és történik is — egyetlen intuícióban, « belátás » révén, vagyis nem reflektált, minden mozzanatában nem tudatosított módon.

Az elmondottak alapján világosnak tűnik, hogy Pázmány határozottan megkülönbözteti a hitelőzeteket (1-4.) és a tulajdonképpeni hitaktust (5.), illetve magát a megigazulást (6.). Innen magyarázható a *módja* szerint természetfeletti (hitelőzetek) és a *lényegileg* természetfeletti mozzanatokra vonatkozó véleménye, illetve *habitus*-felfogása (megigazulás). Ugyanakkor Pázmány már a hihetőségi ítéletnél (3.) is « közbelépteti » a kegyelmi megvilágosítást. (A iud. credibilitatis is *módja* szerint természetfeletti).

Vele szemben a cenzorok *egyben látják a 4., 5., 6. mozzanatot*: a *pia affectio* már *per se* a hitaktusra, illetve a megigazulásra készít elő, ezért kell *lényegileg* természetfelettinek tartani, ezért szükséges a *habitus* stb. Viszont a iud. credibilitatisig bezárólag (1-3.) *természetesnek* tartják a mozzanatokat, főleg a molinisták.

A nézeteltérésnek két gyökere van: 1) Pázmány az *initium fidei*-t és a *pia affectio*-t Valentia nyomán már a « modern » apologetika szemszögéből tekinti, tehát nem pontosan a II. Orange-i zsinat definíciója értelmében. Már utaltunk arra, hogy, az Orange-i zsinat előtti viták összefüggésében, a « hit kezdete » azoknak az aktusoknak összességét is jelentette, amelyek révén a megtérő felkészül a megigazulásra; a *pius credulitatis affectus* pedig nem csupán a hinni akarást jelöli, hanem azt az akarati közbelépést, *amely az egyszerű hitet átalakítja természetfeletti hitté* (*fides in Deum*), tehát a szeretettől éltetett hitté, amely a keresztény élet alapelve [58].

Pázmány cenzorai ezt tartották szem előtt; a kérdés éppen a protestánsok és a Baius elleni vitákban tisztult ki. A Tridentinum tanítása is ezt erősítette meg, jóllehet nem hozott definíciót a lényegileg és módjában természetfelettiről, és (kifejezetten) a *habitus*-tant sem szentesítette. És itt szólunk a 2) gyökérről, a « *dogmafejlődésről* », ami összefügg a cenzorok által követelt « erősebb » teológiai *minősítésekkel* (valószínű, biztos, *de fide* stb.). A tanfejlődést sok tényező magyarázza. A mi esetünkben lényegesek a protestantizmus megigazulás-tana és a Baius körüli viták, amelyek Ágoston és a pelagiánusok-szemipelágiánusok (Orange-i zsinat) újraértelmezéseit hozta

---

[58] Vö. AUBERT, 37kk. FRANSEN, 659.

magával. Alszeghy Zoltán megmutatta, hogy a középkori kegyelemtan hogyan alakult át a cselekvés és mozgás kategóriáival kifejezett kegyelmi élet (pszichológiai elemet vagy morális magatartást hangsúlyozó) dinamikus felfogása statikussá. A páli hit, az « új teremtés » nem magyarázható csupán az említett dinamikus felfogással. « Az arisztotelészi filozófia feltárja a teológiai gondolkodás számára a létfilozófia fogalmait, mint például az ontológiai tökéletességét, a habitusét, a formális okságét. Ezeket a kategóriákat a kinyilatkoztatás tényeire vonatkoztatva nemcsak a létrejövés folyamatára összpontosul a figyelem, hanem tudatosul a lét, a jelen helyzet, melyben a valóság található; hogy megértsük az *élettevékenységeket*, tekintetbe kell venni az *élet-elvet* is. Ebben a második koncepcióban a 'kegyelem' szó elsősorban a maradandó habitust jelenti, azaz a 'megszentelő kegyelmet', és a keresztény ember megújulását abban az új helyzetben látják a gondolkodók, melybe a megigazult embert az új forma birtokba helyezi. Az egyik felfogásból a másikba való átmenet nem volt tudatos. A szerzők, ugyanazokat a formulákat megismételve, a hangsúlyt a dinamikus elemről a statikusra helyezték » [59].

Úgy tűnik, Pázmány, aki oly szívesen hivatkozott a « kegyelem doktorára », Szent Ágostonra, inkább — ösztönszerűen — a dinamikus felfogást (pszichológiai elemet és morális magatartást) részesítette előnyben; a habitus, formális okság, ontológiai tökéletesség kissé idegen volt számára. Meg aztán a *De Fide*-traktátusban főleg a hit genezise, annak apologetikai szempontjai (hitelőzetek) álltak érdeklődése homlokterében. A *Kalauz* 12. könyvében később teljesen kifejtette a megigazulás-tant.

Megítélésem szerint Pázmány dinamikus és dialektikus gondolkodó volt. Meglátta, hogy a nehéz kérdéskörben, a kegyelem-hit-szabadság bonyolult (és teljesen nem racionalizálható) kapcsolódásában a helyes egyensúly biztosítéka a « *complexio oppositorum* » elfogadása. Bañez *praemotio physica*-tanát határozottan elvetette, de közelebb állt hitelemzésében a régi tomistákhoz, mint a molinistákhoz (Molinát gyakran bírálta; ez nem is tetszett az ízig-vérig molinista Deckernek). Visszahajolt Szent Tamáshoz, sőt nála is az « ágostoni » vonásokat kedvelte (a fiatal Szent Tamás műveit szívesen idézte). Legfőképpen Szent Ágoston volt a mestere már Grazban is, de méginkább akkor, amikor a *Kalauzt* írta (1610-13). Csak érdekesség kedvéért említem: *A Szentírásról és az Anyaszentegyházról* szóló munkája (1626) végén, amelyben « testamentumként » összefoglalta tanítását, egy nyolc oldalnyi florilegiumot közöl latinul Szent Ágoston műveiből, mivel « az ellenkezők (új tanítók) leginkább böcsüllik a régiek közzűl Szent Ágostont » (vö. ÖM V, 459-469).

---

[59] Alszeghy Z. - Flick M., *A katolikus dogma fejlődése*, 27.

3. *Szent Tamás, a molinizmus és Pázmány*

Korábban már utaltunk arra, hogy a *Ratio Studiorum* előírta a jezsuita tanároknak, hogy miként kell követniök Szent Tamást kommentárjaikban. C. Acquaviva generális 1611. május 24-én egy körlevelet intézett a provinciákhoz a tanbeli szilárdságról és egyöntetűségről [60]. Arra kérte a provinciálisokat, hogy kérdezzék meg 6-8 tekintélyesebb és tudósabb páter véleményét erről, illetve az 5. rendi nagygyűlés Szent Tamás követésére vonatkozó rendelkezéséről. Az osztrák rendtartományban Pázmányt is megkérdezték; a volt grazi tanár álláspontja figyelemre méltó. Összefoglaljuk éleslátó és kiegyensúlyozott véleményét.

1) Minthogy magának a Szentírásnak az értelmezésében is megengedett bizonyos szabadság, és tényleg nagyon eltérő és még egymásnak ellentmondó magyarázatokat is olvashatunk ugyanazon helyekről a katolikus tudósoknál és az egyházatyáknál, és, kivéve a hit alaptételeire vonatkozó kérdéseket, az Egyház sem rendelte el eddig, hogy egyöntetűen kell értelmezni az egyes helyeket, nem tűnik alkalmasnak, hogy Szent Tamás szövegeinek értelmezésénél kizárjanak minden szabad magyarázatot, és megtiltsák a különböző vagy sokszor egymásnak ellentmondó nézeteket.

2) Nem lenne helyes, ha a jezsuitákat arra kötelezném, hogy szorosabban kövessék Szent Tamást, mint ahogy magukat a domonkosokat kötelezik; ennek hasznát nem látja be. Minthogy ugyanis Szent Tamás igazi értelmezése terén maguk között a tomisták között is igen nagy az eltérés, nem látja, hogyan lehetne megtagadni ugyanazt a szabadságot a jezsuitáktól.

Pázmány ezután rávilágít arra, hogy miként lehetséges ez a nagy különbözőség Szent Tamás értelmezésében. Három okot (forrást) sorol fel:

a) Szent Tamás tömörsége a *Summá*ban, ez a homályosságot vonja maga után.

b) Maga Szent Tamás élete során változtatta tanítását, nemcsak P. Lombardus magyarázatától a *Summá*ig, hanem a *Summa* egyes részei között is eltérések vannak, ezt Pázmány nemegyszer megfigyelte. A Szent Doktor egyébként nem is tudta átnézni egész művét, amely halálával befejezetlen maradt.

c) Szent Tamás óta sokat fejlődött a teológia és az Egyház is több kérdésben nyilatkozott. Ha tehát a tomisták Szent Tamást akarják követni olyan kérdésekben, amelyek az ő korában fel sem vetődtek, kiforgatják Szent Tamás szövegét és véleményét (miként Arisztotelészét is) eredeti értelméből.

---

[60] Lásd PACHTLER, *Institutiones schol.* III 12-14; a provinciáktól beérkezett válaszok alapján írta meg Acquaviva 1613. dec. 14-i rendelkezését, *ibid.* 15-20. Pázmány véleménye megtalálható: ARSI *Instit.* 213 103*rv*.

Minthogy a nehézségeket nem lehet eltüntetni, Pázmány nem igen látja, miként lehetne mindig biztosan meghatározni Szent Tamás eredeti felfogását (*mens*), és miként lehetne minden jezsuitát egyetlen értelmezésre kényszeríteni.

Mivel Pázmány azoknál a kényes kegyelemtani kérdéseknél, ahol a « szemipelagianizmus » gyanúja merült fel ellene, Szent Tamásra (*De Veritate* 24) hivatkozik, és később Suarezt úgy értelmezi, hogy a saját véleményét erősíti meg a természet és természetfeletti viszonyának kérdésében, előbb e két szerzőt vizsgáljuk meg.

Szent Tamás fiatalkori « szemipelagianizmusa »?

Ez a vád elhangzott ellene, de H. Bouillard [61] kimutatta, hogy miként kell értelmezni a *Sententia-kommentárok* és a *De Veritate* félreérthető helyeit. Fontos tény, hogy Tamás élete első szakaszában nem ismerte a « történelmi » szemipelagianizmust és a II. Orange-i zsinat határozatait. Ezt Bouillard bőségesen dokumentálta. Tamás junior azt tanította, hogy a hit *önmagában* a megigazulás, a megszentelő kegyelem része, és csak *per accidens* előzi meg azt, mint előkészület a kegyelemre, de az előkészülethez mint olyanhoz a szabad akarat elég. Egyes mai szerzők feltették a kérdést: Ha nem szükséges, hogy a megigazulást előkészítő cselekedetek belénköntött *habitus* erejéből történjenek, amely által felülmúlják az emberi természetet, nem kell-e legalább hozzájuk a természetes rendben *segítő kegyelem*? Egyesek igennel válaszolnak: Igenis, Szent Tamás első írásaitól kezdve ezt állította. A kérdést még így is fel lehet bontani: Szent Tamás elfogadta-e a felemelő segítő kegyelem szükségességét, amelynek erejében a megigazulásra előkészítő cselekedetek *lényegileg* természetfelettiek lennének? Vagy legalábbis tanította-e, hogy különleges, ingyenes isteni segítségre van szükség, amely különbözik Isten általános indításától vagy a természetes együttműködéstől?

Bouillard megmutatja, hogy a *Sententia-kommentárok*ban és a *De Veritate*-ben bizonyos ingadozás van: Szent Tamás nehezen határozza meg az isteni segítség természetét, jóllehet vallja szükségességét. Különösen kiemeli a Gondviselés szerepét, amikor a megigazuláshoz való előkészületről szól. E segítségnek gyakran nem adja a kegyelem nevet, hanem — a Gondviselésre vonatkoztatva — ilyen kifejezéseket használ: *Deus gratis dans* (*II. Sent.* d. 28, q. 1, a. 1, ad 1), *gratuita Dei voluntas* (IV. Sent. d. 17, q. 1, a. 2), *divina misericordia, divina providentia* (*De Veritate* q. 24, a. 15). Isten tevékenysége végső soron mindig szükséges a megtéréshez, de nem azért, hogy felemelje (természetfeletti síkra) az akaratot, hanem hogy annak lökést ad-

[61] BOUILLARD, 57kk.

jon. Szent Tamás szerint az ember megteheti a természetes jót « megszentelő kegyelem » nélkül, de nem Isten nélkül.

A *De Veritate* 24. quaestiójában (a. 14), amelyre Pázmány a *De Fide*-traktátusban (IV, 408-411), kifejezetten háromszor is hivatkozik véleménye alátámasztására, Szent Tamás a fenti állítást a következőképpen magyarázza: Minden létező természetes tevékenységét isteni erő révén viheti véghez, mert a másodlagos ok az első ok erejéből működik. Isten a természet működésének oka, amennyiben minden dologban megadja és megőrzi a princípiumot, amelyből szükségszerűen folyik egy meghatározott működés. De az emberi akarat nem meghatározott egyetlen cselekvésre, hanem indifferens (semleges) több irányban. Így tehát mintegy képességi állapotban (*in potentia*) van, míg nem mozdítja valami aktív. Ez lehet a külsőleg megragadott tárgy, lehet belső mozgató is, mint pl. maga Isten. Szent Ágoston ugyanis megmutatja (*De Gratia et libero arbitrio*), hogy Isten sokféleképpen működik az emberi szívben. Nos, minden külső mozgást az isteni Gondviselés szabályoz, aszerint, hogy úgy ítéli: ezt a jóra ösztökéli ilyen és ilyen esemény. Ha tehát isteni kegyelmen nem egy állandó ajándékot értünk, hanem Isten irgalmasságát, amely a szellem belső mozdulatát okozza és a külső dolgokat az ember üdvösségére irányítja, azt kell mondani: az ember nem vihet véghez semmi jót Isten kegyelme nélkül. De általában a kegyelem elnevezést a megigazulást adó állandó ajándéknak tartjuk fenn.

Nem folytatjuk az elemzéseket; csupán Bouillard következtetéseit foglaljuk össze [62]. Igazságtalan azt állítani, hogy Szent Tamás fiatalkori írásaiban olyan irányban mozog, amely a szemipelágiánusok tévedéseihez közelíti. Valójában azt tanítja, hogy az ember nem készülhet fel a kegyelemre, nem térhet meg Isten segítsége nélkül. Kétségkívül, Tamás szerint ez a segítség nem szükségképpen belső isteni működés a lélekben; elég, hogy valami külső alkalom mozgásba hozza az akaratot. De ezt az eseményt a Gondviselés irányítja az üdvösség végett. Közvetlenül vagy közvetve, a megtérés kezdeményezése Istentől jön. Ez a tanítás nagyon hasonlít ahhoz, amit Szent Ágoston vallott a *De Spiritu et littera* (c. 34, n. 60) c. művében, és amelyet sohasem tagadott meg. Világosan ellentétes a II. Orange-i zsinat által elítélt tévedéssel, amely a hit kezdeményezését egyedül a szabad akaratnak tulajdonította. Ugyanakkor megengedhetjük — következtet P. Bouillard — hogy bizonyos szövegösszefüggésükből kiragadott mondatok, ha nem is hamisak, félreérthetők. Később Szent Tamás módosítja felfogását, kiküszöböli a félreérthetőséget.

---

[62] BOUILLARD, 84-87.

Augusztinizmus, molinizmus és szemipelágiánus « légkör »

Szent Tamás óta fejlődött a teológia és új helyzet állt elő a protestantizmussal. A szellemi légkört zavarta még az augusztiniánus teológusok, nevezetesen Baius felfogása a természetfelettiről [63]. Baius ugyan ellene volt a protestáns tanoknak, és határozottan visszautasította a pelagianizmust is, mégis — attól függően, hogy milyen szempontból tekintették — mindkét oldali « cinkossággal » vádolhatták. Egy bizonyos « archaizmus » tapasztalható nála (Szent Ágoston értelmezésében): nem vette figyelembe a latin egyház tanfejlődését, a teológiai nyelvezet pontosabbá válását.

Tulajdonképpen az újkori eretnekségek vagy tanbeli elhajlások megítélésében az Egyház — látszólag — Szent Ágostonnal és régi értelmezőivel szemben foglal állást. A protestánsok, majd Baius és a janzenisták ugyanis Szent Ágoston pesszimizmusát egyoldalúan eltúlozzák: az emberi szabad akarat az eredeti bűnnel annyira megromlott, hogy már csak jogi fikció. Ágoston nyomán a II. Orange-i zsinat a pelágiánusokkal szemben ezt hangsúlyozza: mindaz, ami jót teszünk, Isten kegyelmének műve; az ember önmagától csak hazugság és bűn; Isten műveli bennünk az akarást és a véghezvitelt. Most meg elítéli az Egyház azokat, akik semmibe veszik az emberi szabadságot: a Tridentinumon a protestánsokat (Sess VI, can. 5), V. Piusz pedig Baius híres 27. tételét, amelynek pedig ágostoni csengése van: « A szabad akarat kegyelem nélkül csak bűnre képes »; továbbá azt a baiusi tételt is, amely szerint a hitetlenek minden tette bűn, semmi erényes cselekedetet nem vihetnek véghez.

Az egyházi tanítás a kegyelem-szabadság súlyos kérdésében fejlődik; az igaz tanításon belüli elméletek folyton keresik az egyensúlyt a végletek (eretnek egyoldalúságok) között. Baius, akinek tanai csak fokozták a zűrzavart a kegyelemvitában, nem vette figyelembe a fejlődést. Mint Luther, ő is a múlt felé fordult, Ágostont értelmezte a maga módján, de közben engedett a divatos eszmeáramlatoknak. Szakítani akart a skolasztikusok fogalmi rendszerével, miként egyes humanisták és reformátorok, de ez csak félig sikerült neki. Hibrid módszert dolgozott ki: tudatosan visszautasítja a filozófiát, de valójában filozofál. Eltorzítja Ágoston tételét a kegyelem nélküli érdemre vonatkozóan, miként Luther meghamisította a cselekedetek nélküli hitről szóló páli tanítást.

H. de Lubac juridizmust és rejtett naturalizmust mutat ki Baiusnál, aki — minden látszat ellenére — közel áll Pelagiushoz. (J. H. Walgrave és Fransen árnyaltabban ítéli meg Baiust, mint H. de Lubac). Mindebből érthető, hogy a cenzúra miért figyelmeztette Pázmányt: legyen óvatos Baius, ill. Ágoston értelmezésében.

---

[63] A következőkhöz lásd: RONDET, 287-308; FRANSEN, 737-763; H. de LUBAC, *Augustinisme et théologie moderne*, Paris 1965, 15-48; *Le Mystère du surnaturel*, Paris 1965, 41kk; *Petite catéchèse sur nature et grâce*, Paris 1980.

Végül még bonyolította a helyzetet az is, hogy Pázmány G. Vasquez vitatott (Suarez által is támadott) tételére hivatkozott. Vasquez Ágoston szövegeire támaszkodva azt állítja, hogy a konkrét (az eredeti bűn utáni) rendben, amelyben élünk, minden jó gondolat, vágy, minden dicséretes tett a kegyelem műve. Krisztus mindenkiért meghalt, ezért minden gondviselésszerű helyzet (a természetes, másodlagos okok összejátszásából eredő *cogitatio congrua*) valamilyen módon természetfelettivé válik. Vasquez, hogy Baiustól elhatárolja magát, hangsúlyozza: ez még nem tulajdonképpeni kegyelem. Suarez kimutatja Vasquez következetlenségét.

A kegyelemvitában Bañez és követői is Szent Ágostonra utaltak, amikor a kegyelemről és szabadságról kifejtették nézetüket Molina (és a « suareziánusok ») ellen. Sőt, Bellarmino és maga Suarez is több ponton bírálta Molinát, ismét csak Szent Ágostonra hivatkozva; árnyaltabb felfogásukat, a *kongruizmust* követte Pázmány is. Bellarmino, bár támadta Baiust, nagyon augusztiniánus maradt. A kongruizmus lényegében Ágoston és Molina tanainak ötvözetéből alakult ki. Elveti (Pázmány is) a bañezi hatékony kegyelem és a *praemotio physica* tanát, amely a szabadsággal nem egyeztethető össze, de ugyanakkor jobban meg akarja menteni az Isten szuverénitását, a predestináció és a végső állhatatosság ingyenességét.

Molina elgondolását (sematizálva) Lessius így fogalmazta meg: Isten csak érdemeik előrelátásával predestinálhatja az igazakat a dicsőségre. Isten öröktől fogva elhatározza, hogy Péternek és Júdásnak ugyanazt a kegyelmet ajánlja fel (ezzel összefügg Molina tanítása a választási szabadságról: *libertas indifferentiae*), — de tudja a feltételes jövőt ismerő tudással (*scientia media*), hogy mindkettő hogyan használja fel kegyelmét. *Az elégséges kegyelem hatékony lesz az ember szabad közreműködése révén, de ezt Isten előre látta és akarta.* A salamancai tomisták ezzel élesen szembeszálltak: az ember egyedül megteheti a rosszat (bűnt), de az erkölcsileg jó cselekedethez Isten kegyelmi segítségére van szüksége. (Pázmány ezt bírálja).

A kongruizmust pedig így sematizálhatjuk: Isten öröktől fogva tudja közbülső tudása által, hogy mit tenne Péter és Júdás, ha ilyen különleges kegyelmet ajánlana fel nekik. De mivel előszeretettel szereti Pétert, elhatározza, hogy olyan hatalmas kegyelmet ad neki, hogy — tekintettel jellemére, tendenciáira, mély pszichológiájára — nem tudja visszautasítani. Ezek az elgondolások a kegyelem és a szabadság misztériumát a lehetséges dolgok és feltételes szabad jövő (féljövő) cselekedetek birodalmába utalták.

Mivel Pázmány kegyelemtani kérdésekben többször hivatkozik *Suarez*re, itt még néhány megjegyzést kell tennünk a kor legtekintélyesebb teológusáról. Stegmüller [64] megmutatta, hogy a fiatal Suarez kegyelemtani fejlő-

[64] STEGMÜLLER, 33-34.

désében két lényeges tényező játszott közre. Egyrészt a protestantizmus elleni küzdelem: a protestánsok ugyanis azt állították, hogy az emberi természet az eredeti bűnnel teljesen megromlott; ezért az Egyház és a katolikus teológusok egyre jobban hangsúlyozták az emberi szabadságot, az ember természetes képességeit. (Ez főleg a molinista rendszerben lett erős, annyira, hogy Bañez pelagianizmussal vádolta Molinát). Suarez kezdetben határozottan anti-tomista beállítottságú volt; sokkal inkább augusztiniánus, mint Molina. Hogy mégis « tomistább » lesz és — Molinán túlhaladva — eljut a *scientia mediá*hoz, ennek jórészt az a magyarázata, hogy a rendi cenzúra (amellyel nehézségei voltak) Szent Tamás követésére késztette. A *scientia media* hipotézisében egy sor kegyelemtani kérdésre megoldást talált.

Láttuk, hogy Suarez Bellarminóval a kongruizmust védi. Bellarmino Szent Tamást (D. Sotót és Toledót) követve törekszik a protestánsok és Baius tételeinek megcáfolására, kidolgozza a természet és természetfeletti kapcsolatára vonatkozó nézetét, amely az ún. *tiszta természet* hipotézisét fogadja el. Csak a természetfeletti tudja beteljesíteni az ember Isten színelátása utáni természetes vágyát, de semmi sem akadályozza a Teremtőt abban, hogy a természet lehetőségeit aktivizálja. Ha Isten *ténylegesen* természetfeletti célra rendelte is az embert, *elvileg* magára hagyhatta volna, akkor az ember a saját erejéből tisztán természetes célt követett volna, ami ugyan nem elégítette volna ki vágyát, de mégis érdemes lett volna követnie.

Suarezzel (és Vasquezzel) a kérdés előre halad. Ő is azt gondolja, hogy egyedül a természetfeletti cél elégíti ki az embert, de kidomborítja a természetes célt: az embert mint embert igyekszik definiálni, hogy lássa: utána mi történne, ha Isten elhatározná, hogy természetfeletti célra emeli fel. A « tiszta természet » e fogalmából kiindulva tanulmányozza a kegyelem szükségességét. Ez a szükségesség kétfajta: aszerint, hogy a természetfeletti rendet, avagy egyszerűen a természetes erkölcs rendjét tekintik. El lehetne képzelni, hogy a bukott embernek csak azért van szüksége a kegyelemre, hogy elérje természetfeletti célját. De — úgy tűnik — a Tanítóhivatal döntése többet követel. A Tridentinum után az a tétel, amely szerint a bukott ember kegyelmi segítség nélkül meg tudná tartani az erkölcsi törvény egészét, nem tűnik biztosnak. Ugyanakkor Baiusszal szemben tartani kell, hogy az önmagára hagyott szabad akarat *képes* jót tenni. Ezért Suarez és követői egy közbeeső megoldást fogadnak el, amely mögött a *natura pura* hipotézise húzódik meg. A bukott ember nem tudja hosszú ideig a maga teljességében megtartani az erkölcsi törvényt különleges kegyelmi segítség nélkül. Ugyanakkor az eredeti bűn nem kezdte ki az ember természetes erejét; a (feltételezett) « tiszta természet » állapotában levő embertől csak annyiban különbözik, mint a ruhájától megfosztott ember a meztelentől (*tamquam spoliatus a nudo*). Így tehát a tiszta természet állapotában levő embernek is szüksége lett volna bizonyos ingyenes isteni segítségre, amelyet talán az ima

révén kapott volna meg. Ma Ádám gyermekei meg vannak fosztva a gyógyító kegyelemtől; ha Isten magukra hagyja őket, elkerülhetetlenül elbuknak a bűnben és ítéletet érdemelnek. Mindebből láthatjuk, hogy Suarez optimizmusa meglehetősen viszonylagos.

Pázmány részben e suarezi felfogásra, részben G. Vasquez korábban jelzett tételére hivatkozik, amikor azt állítja, hogy az embernek ugyan megvan a *képessége* (szabadsága nem romlott meg teljesen), hogy erkölcsi jót tegyen, de *ténylegesen* kegyelmi segítség nélkül nem tehet jót. Ezt főleg abban az összefüggésben hangsúlyozza, ahol — mint mindjárt látjuk — a *praedeterminatio physicát* elvetve el akarja hárítani azt a gyanút, hogy Isten a bűn okozója. De a hitelőzeteknél is felmerült a kérdés, ahol világosan megkülönböztette az isteni ajándékot (megvilágosítást, vagyis a segítő kegyelmet) a tágabb értelemben vett « kegyelemtől », a teremtéstől és a gondviseléstől, bár ezt a cenzúra nem vette észre.

P. Fransen [65] a « suarezianizmusról » (= molinizmusról) írva meglehetősen szigorúan ítéli meg e kegyelemtani rendszert, de általában a tomistákat is, akik a fizikai kauzalitást alkalmazzák a teológiában, és a teremtett kegyelem *ontológiai* minőségéről értekeznek. Mindez a kegyelem « eldologiasításához » vezetett. Ennek egyik kifejezése pl. a *gratia sufficiens*ről szóló tan; vagy a Molinától származó megkülönböztetés: *lényegileg* és *módja szerint* természetfeletti. Ez utóbbi felfogás szerint alig van különbség természetes és természetfeletti tetteink között. (Lásd Molina véleményét a « természetes hitről »). Természetfeletti, kegyelmi létünket csak a természetfelettiség *ontológiai módja* határozza meg, amely az emberi tudatban nem jelentkezik. Hogy tettünk természetfeletti, azt egyedül a hit alapján tudjuk, amint az egyház tanítja. Eszerint a tudatos keresztény élet síkján a pszichológiai tevékenység alapvetően « természetes ». A hit alapján tudjuk, hogy cselekvésünk Isten szemében magasabb értékű, természetfeletti szempontból érdemszerző. Fransen a suareziánusoknál a nominalizmus befolyását is megjegyzi.

Suarez maga is (*De Gratia* II, 1) gyakran azt a nézőpontot képviselte (később Lugo, Ripalda, Billot), hogy természetfeletti aktusainkat a természetfeletti Tárgy specifikálja. E gondolatkörbe tartozik Suarez és tanítványai felfogása a *potentia oboedientialis*ról. (Ez az « engedelmességi képesség » általában azt jelenti, hogy az emberi szellem fogékony Isten önkinyilatkoztatása, a természetfeletti kegyelem iránt). Suarez *aktív potentia oboedientialis*ról beszél, ami sokkal több, mint egyszerűen a természet és a kegyelem nem-ellentmondása. Konkrét, reális képességet jelent, amely magában foglal valami sajátos kötelességet, hogy Istennek megnyíljunk. Suarez tehát itt

---

[65] FRANSEN, 737-743.

közelebb áll Szent Tamáshoz, mint a tiszta molinizmus. Vagyis a kezdeti suarezianizmus nem állította *egymás mellé* (vagy fölé) a természetes és a természetfeletti rendet, mint már pl. Caietanus, akitől a *natura pura* hipotézisét eredeztetik. Ennek ellenére Fransen hangsúlyozza, hogy a suarezi *rendszer*, amely kétségtelenül jobban tiszteletben akarta tartani az emberi értékeket — lelki, morális, egyházi és teológiai szinten, de mindenekelőtt a vulgarizálás és a gyakorlati élet területén —, szemipelágiánus « légkört » teremtett és olyan mentalitáshoz vezetett, amely a természetfeletti külsődleges (extrinszecista) felfogásával megtagadta a keresztény humanizmust.

Úgy tűnik, Pázmány még közelebb áll az igazi tamási és ágostoni felfogáshoz kegyelemtani kérdésekben, közelebb ahhoz a mai organikusabb és teljesebb felfogáshoz is, amelyet a II. vatikáni zsinat megfogalmazott. Erre még a kitekintésben utalunk.

Fransen a Tridentinum utáni időszak kegyelemteológiai rendszereiről írja: A racionalizmus és a moralizmus hatalmasodik el az iskolás vitákban, és ez idővel a kegyelemtan dekadenciájához vezet. A Bibliától és a vallásos tapasztalattól eltávolodva a kegyelmet nem annyira úgy értelmezik, mint az Isten életében való részesedést, hanem — legalábbis az iskolás traktátusokban — arra fokozzák le, amit « a teremtett kegyelem belénköntött formális kauzalitásának » mondtak; ezt nevezték megszentelő kegyelemnek. Egyes teológusok Isten bennünk lakását csupán korollárium ként csatolták a teremtett habituális (megszentelő) kegyelemről szóló fejezethez. Még századunk elején is akadt olyan *De Gratia*-traktátus, amelynek egyötödét az aktuális (segítő) kegyelemnek szentelt anyag tette ki.

Valentia « molinizmusa » és Pázmány

Már többször utaltunk rá, hogy Pázmány nem tartozik a következetes molinisták közé, mint pl. tanártársa és « vetélytársa », P. Decker. Nagyjából azt mondhatjuk, hogy Valentia mérsékelt, tágabb értelemeben vett « molinizmusát » vallja, éspedig főcélja az, hogy a bañezianusok *praedeterminatio physicá*-jával szemben megvédje az emberi szabadságot. ill. elkerülje azt a buktatót, hogy Istennek tulajdoníthassuk a bűnt. Jóllehet nem adta le a *De gratia* kurzust, a hitelemzésben, mint láttuk, foglalkoznia kellett kegyelemtani kérdésekkel. A bűnökről szóló kidolgozott, de le nem adott traktátusában, éspedig a 1-II, q. 79 (De causis exterioribus peccati) 2. dubitatiójában (IV, 259-271) a legvilágosabban kifejti álláspontját.

Ebben az összefüggésben kell értelmeznünk a 2-II, q. 1, a. 1.-ben (harmadik dubitáció, IV, 407kk) a *hitelőzetek kegyelmi indításáról* szóló szakaszokat, amelyeket már ismertettünk, és amelyek a cenzúra főcélpontjai voltak.

Előbb azonban Valentia felfogásáról ejtünk néhány szót [66]. W. Hentrich, aki a molinizmus « előtörténetét » vizsgálja Valentiáról szóló könyvében, figyelmét a molinizmusra mint filozófiai rendszerre fordítja. A két kegyelemtani iskola tulajdonképpen Valentia halála (1603. március 25) után merevedett meg a heves kontroverziákban. Amikor Pázmány tanítani kezdett Grazban, Valentia már halott volt. Kimerítették a *de auxiliis-viták*, amelyekben szakvéleményt kellett adnia. Fontos itt megjegyeznünk, hogy Valentia VIII. Kelemen előtt Molina tanát nem úgy védte, mint az összes felfogás közül a legvalószínűbbet, hanem csupán azt akarta megmutatni, hogy idegen tőle a pelagianizmus vagy a szemipelagianizmus tévedése (Romeyer, Serry-t idézve).

Valentia eredetisége — amint erre a Hentrichet bíráló és kiegészítő Romeyer rámutatott — a következő: az isteni gondviselés és a szabad akarat problémáját nagyon árnyaltan oldja meg, függetlenítve magát a merev rendszerektől; éspedig elsősorban *a szabadság eredeti metafizikája* segítségével. Szent Tamásnál észreveszi az ágostoni elemeket, amikor a szellem metafizikáját felvázolja. Tamás ugyanis nemcsak az arisztotelészi ismeretelmélethez (szenzizmushoz) kötődött, hanem az ágostoni spiritualitás is befolyásolta: *Mens ergo... semetipsam per seipsam novit.* Valentia, ha ezt a magot nem is bontotta ki, valamiképpen utánozta Szent Tamást, aki a *De Veritate*, a *De Potentia* és az *In Johannem* lapjain a szellem metafizikáját jelezte: az ember önmagát megismeri mint szellem és túlszárnyalja az érzékletes valóságot, saját testét. Ez a szabadság alapja.

B. Romeyer így foglalja össze Valentia eredetiségét: « Valentia felfogása a szabad akaratról, amelyet az emberi tapasztalat és a katolikus hit irányítottak, alapelvében nem eredeti. De választási szabadságra való természetes vagy természetfelettire emelt képességünket megőrizte minden hozzáadott determinációtól, kiemelve ezt a sajátosságot: a szabadság teremtett és másodlagos ugyan, de *önmagát határozza meg*, állást foglalva a megelőző kegyelem vagy az általános isteni konkurzus indítása mellett vagy ellene. Semmit sem vesz el szabad önmeghatározásunkból, sem az első (isteni) kauzalitás eredőjéből, hanem mindig megőrzi ezt a mozgató okságot metafizikai és transzcendens síkján. Továbbá Valenciai Gergely sohasem különbözteti meg fizikailag a mi önmeghatározásunkat annak eredményétől, vagyis nem választja szét a cselekvő alanyt és tevékenységét: így tudta kidolgozni eredeti helyes felfogását az emberi szabad akaratról. Isten teremtő transzcendenciája együttműködik a szabadság teljes kibontakozásában, amely állandóan a Létforráshoz kapcsolódik » [67].

---

[66] Vö. HENTRICH i.m. és B. ROMEYER, « Valencia », *Dict. de Théol. Cath.* t. XV, col. 2465-2497.

[67] ROMEYER, i.h. 2496. — Romeyer e ponton bírálja és kiegészíti Hentrich Valentia-értelmezését.

Arról a helyes meglátásról van szó, amelyet Pázmány is vallott, Szent Tamás junior és Szent Ágoston nyomán (Valentia befolyása alatt), és amelyet a bűnről szóló traktátusban tökéletesen megfogalmazott (IV, 259-271).

Isten és a szabad teremtmény együttműködése

A 1-II, q. 79, aa. 1-2 második dubitációjában arról tárgyal, hogy vajon Isten befolyik- e a bűnös tettbe az emberi akarat *előtt, előre mozdítva* (*praemovendo*) ezt az akaratot. Természetesen — jegyzi meg mindjárt — itt *nem időbeli* elsőbbségről, hanem oksági és természet szerinti prioritásról van szó: a teremtő, transzcendentális okságról, illetve a másodlagos ok (a jelen esetben az emberi szabadság) Istentől függő működéséről. Nem veszszük végig a vélemények ismertetését és Pázmány érvelését: elsősorban Szent Tamásra (I, q. 105, a. 5; 1-II, q. 9, a. 6, ad 3; 10:, a. 1 és 2), és a régebbi tomistákra (Capreolus, Caietanus) hivatkozik, továbbá Anselmus, Bonaventura, Scotus, G. Biel stb. véleményére. Molina szabadságfogalmát (*libertas indifferentiae*) határozottan elveti (OO IV, 249-252).

Szent Tamás szerint Isten mint egyetemes Mozgató indítja (mozgatja) az akaratot; enélkül az ember nem akarhat semmit (*non potest homo aliquid velle*). Az ember azonban értelme által önmagát határozza meg, hogy ezt vagy azt akarja, ami jó vagy látszólag jó, jóllehet Isten egyeseket különleges módon mozgat, hogy valamit határozottan akarjanak, amikor kegyelme által mozgatja őket. Szent Tamás világosan tanítja, hogy az ember önmagát határozza meg a látszólag jóra, és nincs különleges isteni indítás *minden* határozott akarásban, hanem csak a *kegyelmi* mozdításban.

Az első októl függő másodlagos ok működésénél, Szent Tamás nyomán Capreolus és Caietanus is megkülönböztetnek kettős mozdítást (*motio*): a megelőzőt és a kísérőt. *A kegyelmi cselekedeteknél előre mozdít a megelőző kegyelem*, más tetteknél viszont, főleg a bűnös tetteknél, nincs meg ez az előmozdítás, hanem csak a kísérő, egyidejű, együttműködő, ami az első ok sajátja (vagyis a Teremtő létet adó és működtető mozdítása). Isten mozdító segítsége szükséges minden tevékenységben: ez a *cooperatio*, amely ténylegesen (*secundum rem*) nem különbözik a másodlagos ok működésétől (IV, 260-261).

Pázmány ezután mindezt kifejti és bizonyítja, megmagyarázva, hogy Isten nem mozdítja előre az akaratot a bűnös tettben. Hangsúlyozza, hogy jóllehet *a természetfeletti cselekedeteknél* Isten megelőző és hatékony kegyelme a tett *előtt* mozdít, ez azonban *nem olyan fizikai természetű* (*naturae phyisicae*; tehát itt Bañez « *praemotio phyisica* »-tanával szemben foglal állást!), hogy az akarat ne tudna ellenkezni (*dissentire*), mégha feltételezzük is, hogy ilyen előzetes mozdítás ösztönözte. Pázmány itt Arisztotelész filozófiájára is hivatkozik, hogy jobban megmagyarázza az isteni konkurzust. Az

Isten teremtő befolyása és a másodlagos okok működése nem különböznek, hanem a kettő ugyanaz: *influxus creatus causae primae et secundae reipsa non distinguuntur, sed sunt una simplex actio* (*S.Th.* I, q. 105, a. 5, ad 2; *Contra Gent.* III, c. 70) (IV, 268-269).

Hogyan történik tehát az isteni befolyás az akaratra, vagyis az Első Ok és a másodlagos ok együttműködése? Erre válaszol pontosan Pázmány a legfontosabb 270-71. oldalakon.

Isten bármilyen hatásnál elsőnek folyik be: a másodlagos okot nem a reális okozatiság *időbeli* elsőbbségével, hanem a *lényeges függőség* okozásával befolyásolja; ez a függőség a következőben áll: minden teremtett lény *létében* teljesen függ Istentől; az Isten befolyása vagy teremtő okozása (*causatio*) bensőleg benne foglaltatik minden teremtett hatásban ezért a teremtett ok lényegileg alá van rendelve az első oknak az okozásban és annak hatásában. A másodlagos ok függése az elsőtől nem az *előre* mozdításban áll, hiszen *a két ok összefonódik*. És itt következik a pontos meghatározás: « ... Deum facere, ut secundae causae faciant non praemotione praevia, aut priori secundum causalitatem realem, *sed actione identificata cum influxu causae creatae*, priori secundum rationem formalem essentiae... *Notandum tamen est diligenter: in operibus supernaturalibus*, quae *Deus facit nos facere*, actionem Dei esse *priorem* secundum rem in motione gratiae Dei *praevenientis*, per quam Deus excitat liberum arbitrium, ut faciat... » Vagyis a természetfeletti tettekben Isten *megelőző* kegyelme révén felfokozza szabadságunkat.

Pázmány itt hangsúlyozza még: a *megelőző* kegyelem befolyása tehát különbözik Isten általános teremtő befolyásától. De — amint helyesen kifejezte — ez *a kegyelem cselekvőkké tesz bennünket*: Isten teremtő vagy kegyelmi befolyása alatt a teremtmény, illetve a szabadság *önmagát határozza meg*. (« *Dieu fait se faire les choses* », Teilhard pontos formulája szerint). « Nemcsak a rossz cselekedetekben — fűzi hozzá Pázmány —, hanem minden más tettben, ami kegyelem nélkül történik, az isteni előremozdítás nem különbözik a teremtmény befolyásától... Mindebben az újabb teológusok kevéssé értenek egyet... » Majd világosan Bañez *praemotio physica*-tanának következetlenségére világít rá: a rossz cselekedeteknél egyáltalán nem állítják ezt a *praemotiót* (nem állíthatják hiszen Isten lenne a bűn okozója), más természetes cselekedeteknél viszont megengedik. Pázmány szerint minden természetes cselekedetnél és a rossz (bűnös) tetteknél is egyformán az általános (teremtő) isteni befolyás érvényesül. *A nehéz kérdést a transzcendens isteni okság helyes felfogásával oldja meg.* Végül is annál szabadabb az ember, minél inkább függ Istentől. Isten *cselekvőkké tesz* bennünket kegyelmével, hogy *mi magunk* önmeghatározó szabadságunkkal *tegyük önmagunkká magunkat.*

Pázmány — Valentia, illetve Szent Tamás nyomán — lényegében ki-

egyensúlyozott álláspontot képvisel a szabadság-kegyelem kérdésében. A mai teljesebb felfogást így foglalja össze Előd István[68]: « Több hittudós úgy véli ma, hogy *az összes eddigi teóriák* (bañeziánusok, molinisták, ágostonrendi teológusok) antropomorf módon képzelik el Isten és az ember együttműködését, mert *helytelenül értelmezik Isten transzcendenciáját.* Az utóbbi ugyanis nemcsak Istennek a világtól való lényeges különbözőségét mondja ki, hanem ennek a különbözőségnek azt a következményét is, hogy Isten nem a teremtett okok módján hat a világban és a világra, hanem egészen más, számunkra elképzelhetetlen formában ».

Pázmányt — láttuk — egyszer pelagiánus « vonzalmakkal » gyanúsítják, máskor pedig azt kifogásolják, hogy túlságosan nagy szerepet tulajdonít a kegyelemnek: « minden kegyelem! » Harmadik védőiratában ő maga rámutat erre az ellentmondásra: Hogyan lehetne « pelagiánus », amikor azt tanítja, hogy ténylegesen semmi erkölcsileg jót sem tehetünk kegyelmi segítség nélkül!

A kérdés magva tehát az, hogy a két szemlélet miként látja a kegyelmi segítséget, a kegyelem szükségességét. A molinisták szerint szükség van a *megelőző* kegyelemre (*gratia praeveniens*) *és a természetfeletti habitusra,* hogy az embert előkészítse *in actu primo* a cselekvésre (a hit döntésére); ez a megelőző kegyelem lényegileg természetfeletti. Vagyis a *pia affectiót* már összekapcsolják a hitaktussal és a megigazulással. Számukra a hihetőségi ítélet természetes minden további nélkül. Pázmány viszont csak *segítő* kegyelemről beszél; a *congrua cogitatio* vagy *congrua motio* szerinte nagy kegyelem (jóllehet Isten akaratából a másodlagos okok és a Gondviselés összejátszásából ered), hiszen az ember megteszi a jót, amit különben nem tenne. A hihetőségi ítéletnél — az érvek megfontolása után — ezzel a segítő kegyelemmel *fides humana*-val hiszünk, ez még nem *lényege* szerint természetfeletti, de kegyelem, ami minden tényleges morális jócselekedethez szükséges. De még nincs szó a tulajdonképpeni hitaktusról: az önmagáért hitt kinyilatkoztató Isten tekintélye alapján, (formális indítékából) történt hitbeleegyezésről; mégkevésbé a megigazulásról, amelyben a habitust kapjuk. A segítő kegyelmet, amely a molinisták szerint lényegileg természetfeletti, és amelyet a hit-habitus révén kapunk meg, Pázmány nem fogadja el. Szerinte Isten működik, *hatékonyan* segít, mint elsődleges ok az embert eszközként használja, vagyis a *potentia oboedientialist* (a szabadság engedelmességi képességét) Isten, a transzcendens Okozó aktualizálja.

A molinista cenzor szerint ez a vasquezi-pázmányi vélemény elmossa a határokat a tágabb értelemben vett « kegyelem » és a megigazulást adó, lényegileg természetfeletti kegyelem között. Csakhogy Pázmány sohasem

---

[68] Előd, 396. — A hit és szabadság történeti áttekintéséhez és modern bemutatásához lásd: O.H. Pesch, *Frei sein aus Gnade,* Herder (Freiburg-Basel-Wien) 1983.

állította, hogy a módja szerint természetfeletti hitelőzetek (*cogitatio congrua, motio congrua*) elégségesek a hitaktushoz, és hogy az embernek a teljes, isteni hithez és a megigazuláshoz nincs szüksége megelőző *lényegileg* természetfeletti kegyelemre (ezt már a *pia affectió*nál is megengedte, hiszen kétféle áhítatos hinni akarást vallott). De, helyesen, azt akarta hangsúlyozni, hogy a természetfeletti nem valami « ráadás » (*superadditum*) a természetes erőkhöz, hiszen a transzcendens Ok, Isten felfokozza a másodlagos okokat, a szabadságot, hogy — *Tőle függve* — magunk tegyük önmagunkká magunkat.

KITEKINTÉS

P. Rousselot S.J, aki — Newman és Blondel nyomán újraértelmezve Szent Tamást — lényegesen megújította a hitelemzés teológiáját [69], rávilágított arra, hogy a XVI-XVII. század jezsuita és domonkos teológusainak vitáitól egészen a XIX. század végéig a fejlődés fokozatosan afelé mutatott, hogy egyre inkább elhalványult a hitaktus alapvetően természetfeletti és vallásos jellege. A skotista felfogás érvényesül a tomista hátrányára [70]. A jezsuiták számára egészen Billot-ig a *természetfeletti hitaktus csupán a természetes hit(aktus) ontológiai felemelése*: hajlíthatatlanok maradtak a hihetőségi indítékok spekulatív értékét illetően. Rousselot igyekezett kiigazítani a jezsuita és a tomista skolasztikusokat; a hit természetfeletti fényét hangsúlyozta az érvek (érvényének) *észrevevésében*, továbbá, kidomborítva az akarat (szeretet) szerepét, ellensúlyozta az egyoldalú racionalista szemléletet [71].

Az a tény, hogy olyan nehezen tudtak helyet adni a kegyelemnek a hitaktusban, talán onnan magyarázható, hogy — Przywara megfigyelése szerint — a kegyelem, amilyen mértékben természetfeletti és az isteni természetben való részvételt eredményezi, nem tapasztalat tárgya: egyedül a hit ismeri fel a kegyelmet mint bensőleg természetfeletti valóságot [72].

A II. Vatikáni zsinat isteni kinyilatkoztatásról szóló (*Dei Verbum*) konstitúciója egészen más « légkörben » és teljesebben mutatja be a kinyilatkoztatást és a hitet, ahogy H. de Lubac kommentárjában erre rávilágított [73]. A kinyilatkoztatás üdvösséghozó; de amit Isten Krisztusban mondani akar az embernek, annak nem szab normát sem a világ a maga egészében,

---

[69] P. Rousselot, « Les yeux de la foi », *Rech. de Science Relig.* 1 (1910), 242-245. Vö. Aubert, 451-511; B. Pottier SJ, Les yeux de la foi après Vatican II, in: *Nouvelle Revue Théol.* 106 (1984) 177-203. (= Pottier).

[70] Rousselot, Remarques sur l'histoire de la notion de foi naturelle, RSR 4 (1913), 10 és n. 12,14. — Pottier, 189-191.

[71] Lásd Pottier cikkét.

[72] Idézi Aubert, 535.

[73] Henri de Lubac, *La révélation divine* (3. kiad.), Paris 1983. Vö. Pottier 192kk.

sem maga az ember. A keresztény teológia nem alkalmazkodhat az antropológiához. *Az isteni kinyilatkoztatás középpontjában Jézus Krisztus személye áll.* Jézus történeti személyén keresztül kínálja fel Isten az üdvösséget; az üdvösségtörténelem végcélja az isteni életben való részesedés. Az ember a hitben válaszol Isten hívására. Ez a hit először nem emberi kezdeményezés, egyéni keresés és egyéni beleegyezés, hanem elfogadása annak az elképzelhetetlen ajándéknak, amit az Isten misztériumában való részesedés jelent. A hitaktust a dokumentum 5. §-a írja le: az értelem, az akarat és a kegyelem szerepének szintétikus és teljes bemutatása ez. A kegyelem borítja be, fogja át a megismerést és az akarást, a Szentlélek indítja a szívet és nyitja meg az értelem szemét (ez Rousselot formulájára emlékeztet: « *les yeux de la foi* »), megadja az örömet, hogy az ember beleegyezzen és higgyen az Igazságnak. Végül a Zsinat nem pontszerű aktusnak fogja fel a hitet, hanem növekedésnek tekinti: a Lélek indítására elmélyül és tökéletesedik. A megismerési hit és a bizalom-hit egyetlen személyre, Jézus Krisztusra összpontosul, aki a Személyes Igazság; a Hozzá való csatlakozás bizalomban és szeretetben: csatlakozás Isten titkához. Szükséges a megismerés, az élő ismeret, de a mély megértés *a hiten belül történik*: a szerető szemlélődés és megismerés a dogmatikai formulákon túl Isten szentháromságos Titkát célozza meg.

Pázmány Péter számára Jézus Krisztus volt mindennek Kezdete és Vége, Központja és Összefoglalója, ahogy ezt a *Megtestesült Igéről szóló traktátusa csodálatosan szép bevezetőjéből* láthatjuk (OO V, 355-359).

« Az ember végső céljáról, a kegyelemről és az erényekről szóló traktátusok után Szent Tamás a *Summa* III. részében Jézus Krisztusról értekezik », kezdi a bevezetőt Pázmány. Majd megmutatja, miért következik utolsó helyen a Jézus Krisztusról szóló traktátus, amely mindent összefoglal. Mielőtt Tamás-kommentárját megkezdené, öt oldalon folyton a Szentírásra és az egyházatyákra hivatkozva, költői szárnyalással vall Krisztus-hitéről. Az egész Prologium-ot idéznünk kellene, de csak néhány szakaszt fordítunk le tanulmányunk befejezéseképpen.

Krisztusban, az Isten tökéletes képmásában tárul fel a kinyilatkoztatás, Krisztus az Alfa és az Ómega; az Úr sarja és a föld gyümölcse, ugyanakkor mindennek végcélja. (Teilhard de Chardinre emlékeztet ez a szép Krisztus-himnusz). Pázmány a teológiai megfontolásokat az Énekek Éneke kedvesének szóló szerelmi dal pompájába öltözteti. Már itt is, mint az Imádságos könyvben, vagy a karácsonyi és nagypénteki prédikációkban, Pázmány Krisztus-szeretete szárnyal, a középkori *Amor Sanctus* zeng tovább.

« Krisztusban nemcsak Isten bölcsességének és tudományának összes kincse rejlik (Kol 2,3), minthogy Vele kegyelmet kegyelemre halmozva kaptunk, hogy mindnyájan az ő teljességéből merítsünk (Jn 1,16), hanem Benne

lakik testileg az Istenség egész teljessége (Kol 2,9). Ezért Benne az isteni természet valamennyi tökéletessége mint valami tükörben tündököl, így nem hiába nevezi az Úr Krisztust a Szentírás Isten Arcának (Szám 6,25; Kiv 33, 13; Iz 64,1; Zsolt 61,3; 68,18; 79,4 stb.). Amint ugyanis az embert arcáról, úgy Istent az Úr Krisztusról ismerjük fel. Aki ugyanis engem lát, látja Atyámat is, mondja Krisztus (Jn 14,19), minthogy Ő lényegének képemása (Zsid 1,3), a láthatatlan Isten képmása (Kol 1,15), akit jóllehet más teremtett dolgokból is megismerhetünk, e képemásából annyival világosabban, hogy hozzá hasonlítva más dolgokat, ezekben láthatatlannak mondhatjuk Istent. Krisztusban ugyanis mint Isten fensége makulátlan tükrében (Bölcs 7,26), Krisztusban, akit az isteni Ige elfogadott, mintegy az örök fény sugarában és fényessége kisugárzásában, az emberség makulátlan tükrében megjelenik Isten arca, vagy ahogy az Apostol mondja (2 Kor 4,6 és 3,19): fölragyog nekünk Isten dicsőségének ismerete Jézus Krisztus arcán, hogy födetlen arccal mintegy tükörben szemléljük az Úr dicsőségét. Ezért helyesen következtet Szent Ágoston (*De praed. sanctorum*, c. 15): a megtestesülés által oly magasra emelkedett az emberség, hogy magasabbra már lehetetlen volt. Ezért úgy tetszett az Atyának, hogy benne lakjék az egész teljesség (Kol 1,19), és az Apokalipszis (1,8) joggal nevezi az Úr Krisztust Alfának és Ómegának... ».

« ... Ahogy a jegyes az Énekek Énekében mondja: feje nem tűzzel tisztított vagy mesterséggel fényesített, hanem természetes tisztaságában tündöklő színarany. Krisztus ugyanis a Fő (1 Kor 11,3). Szemei tisztán tündöklők, mint Hesebon medencéjének vizei, átlátják a mindenséget, a dolgokról pontos tudást szereznek... » És még hosszan következnek az Énekek Éneke költői hasonlatai, a kéz, a száj, a test és a lábak jelképes leírása. « És mindezekhez járul az, ami Krisztus bensejében rejlik! »

« ... Ha az Úr Krisztust hozzánk való viszonyában szemléljük, könnyen kimutathatjuk, hogy ő, érdemei nagyságával és méltóságával *messze* felül múl mindent, ami Isten alatt van. Tőle ered ugyanis mint mintaoktól minden, és hozzá mint mindenek céljához, az egek és a földek aranycsatjához összpontosulnak mindenek, hogy mindenek Alfájának és Ómegájának, Kezdetének és Végének nevezhessük. Isten minden kifelé való működésének mintegy a célja az Úr Krisztus volt; Isten először őt tekintette és mindent hozzá rendelt. (...) Az Apostol egészen világosan kijelenti (Zsid 2,10 és Kol 1,16), hogy Isten mindent Krisztusért és Krisztusban teremtett, ő előbb van mindennél és minden benne áll fenn, hogy mindenben övé legyen az elsőség. Ezért mondja az Írás elsőszülött bölcsességnek és az Úr útjai kezdetének (Préd 24,5; Péld 8,22); mert mint cél-ok első volt Isten szándékában, és mindent érte teremtett a mennyben és a földön. Ezért nevezik a próféták (Iz 4,2; Jer 23,5) az Úr sarjának és a föld gyümölcsének, minthogy az Úr megadta földünk termékenységét (Zsolt 84,13; 66,7). Amint

ugyanis mindaz, ami a fában van, nem önmagáért, hanem a gyümölcsért és a sarjért mint célért van, úgy minden Názáreti Jézusunkért, Jessze sarja virágáért van; miként a folyók a tengerbe ömlenek, minden beléje torkollik... »

« Krisztus Urunk volt mindennek ős-eszméje és minden természetfeletti ajándéknak mintaoka, amint az Apostol világosan tanítja (Róm 8,29), ahol azt írja, hogy akiket eleve ismert, azokat előre arra rendelte, hogy hasonlókká váljanak Fia képmásához... » Majd miután hosszan idézte az egyházatyákat, Pázmány így folytatja: « ... Mindezekből valószínű, hogy Krisztus volt testünk mintaoka is; biztosan ő a feltámadásban megdicsőült testünk mintaoka (Fil 3,21), amikor majd átalakítja gyarló testünket és hasonlóvá teszi megdicsőült testéhez; hogy miként az első teremtéskor történt, a másodiknál is úgy legyen: amint hordtuk a földi ember képét, úgy hordani fogjuk a mennyei ember képét is (1 Kor 15,49) ».

Róma, 1985. aug. 28.
Szent Ágoston ünnepén.

Bitskey István

MEGJEGYZÉSEK PÁZMÁNY GRAZI VITAIRATAIRÓL

Kiemelkedő történelmi személyiségek születési és halálozási évfordulói mindig alkalmat szolgáltatnak arra, hogy életművükkel szembenézzen az utókor, a rájuk vonatkozó adatokat, új kutatási eredményeket rendszerezze, gyarapítsa, átfogó képet kíséreljen meg belőlük kialakítani. Pázmány Péter születésének 400. évfordulóján, 1970-ben úgy tűnt, a szórványos megemlékezéseken túl nem sok új mondandója van a « magyar próza atyjának » tevékenységéről a történelem, az irodalomtudomány, a művelődéstörténet szakembereinek. Ma már tudjuk, nem így volt. Noha szám szerint valóban kevés írás méltatta az évfordulót, mégis akadt közöttük kettő, amelyik — egészen eltérő módon ugyan — jelentősen hozzájárult az újabb kutatások szárba szökkenéséhez. Elsősorban Őry Miklósnak Pázmány tanulmányi éveiről szóló monográfiája mutatta meg, mennyi új adat gyűjthető még össze a különféle (főként jezsuita rendi) levéltárakban, de könyve azt is példázta, hogy a Sík Sándor-rajzolta portré sok tekintetben megérett a kiegészítésre, pontosításra, árnyalásra [1]. A jubileumi év másik figyelemre méltó tanulmányát Kolozsvári Grandpierre Emil írta, aki új adatokat ugyan nem adott közre, szépírói invencióval és nagy beleérző képességgel készült tanulmánya azonban új szempontokat, új kérdéseket vetett fel, nem egy ponton ellentmondásra ingerelve, vitára serkentve a szakembereket, így válhatott az ő cikke is motorjává, ösztönzőjévé a további kutatásnak [2]. Néhány év múlva monográfia jelent meg Pázmány prédikációiról [3], az érsek kiterjedt levelezése ugyancsak vizsgálat tárgyává lett [4], politikai pályafutásáról, nézeteinek alakulásáról szintén megjelent néhány fontos tanulmány [5], de még teológiai elvei-

---

[1] Őry Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei.* Eisenstadt 1970. Sik Sándor: *Pázmány, az ember és az író.* Bp. 1939.

[2] Kolozsvári Grandpierre Emil: Pázmány. *Irodalomtörténet* 1971. 41-75; valamint: *Herder árnyékában.* Bp. 1979. 198-251.

[3] Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világkép* (Pázmány Péter prédikációi). Humanizmus és reformáció 8. Bp. 1981.

[4] Hargittay Emil: A Pázmány-levélfilológia helyzete. *Irodalomtörténeti Közlemények* 1978. 186. — *Régi magyar levelestár.* Szerk. Hargittay Emil. Bp. 1981.

[5] Benda Kálmán: Pázmány Péter politikai pályakezdése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1979. 273-280. — Őry Miklós: Kardinal Pázmány und die kirch-

nek új szempontú feldolgozása is megkezdődött [6]. Ezt követően több ilyen latin nyelvű filozófiai és teológiai « liber gradualis » és előadásrészlet is előkerült, amelyről bebizonyosodott, hogy Pázmány írta őket, így még korai írói munkásságának arányai is módosultak, méretei növekedtek [7].

Mindezt végiggondolva úgy tűnik, legkevesebbet éppen hitvitázó irataival foglalkozott a megélénkült kutatás; talán azért is, mert napjainkban nagyobb érdeklődést tudnak kelteni az életmű etikai és politikai vonatkozásai, mint a vallási polémiák, meg talán azért is, mert Sík Sándor könyve bőven foglalkozott a « harcoló írások » irodalmi értékeivel és stílusával.

Az újonnan felhalmozódott kutatási eredmények azonban mindinkább tarthatatlanná teszik ezt a tartózkodó álláspontot s egyre sürgetőbben követelik a vitairatok modern szempontú vizsgálatát is. A pályakezdő Pázmány filozófiai, teológiai nézeteinek pontosabb megismerése, életrajzának újabban megvilágított mozzanatai, politikai pályakezdésének feldolgozása egyaránt megkívánja, hogy első vitairói korszakáról most már ezeknek az ismereteknek a birtokában szóljunk s a korai Pázmány-művek keletkezésének magyarázatában mindezt kamatoztassuk. « A gráci hét év igen fontos volt szellemi érésében » — állapítja meg a legújabb Pázmány-válogatás bevezető tanulmánya is [8]. Ezzel teljes egyetértésben teszünk kísérletet az alábbiakban arra, hogy a grazi évekről áttekintést adjunk, ezeknek jelentőségét, az életmű egészére gyakorolt hatását bemutassuk és méltassuk.

I.

« Híd Róma és Magyarország között » — így jellemzi Johann Andritsch, a barokk kori Graz művelődéstörténetének kutatója a város szerepét a 16-17. századi Közép-Európa szellemi életében [9]. Magyar szemszögből nézve mindenképp találó ez a megállapítás, s korántsem csupán földrajzi értelemben. Noha a 16. század közepére a reformáció Steiermarkban is erősen elterjedt, a buzgó katolikus Károly főherceg — I. Ferdinánd császár három fia közül

---

liche Erneuerung in Ungarn. In: *Ungarnjahrbuch* V. 1973. München 76-96. — Uő: Pázmány Péter in Kaschau. *Uo.* 1976. 73-102. — Lukács László - Szabó Ferenc: Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom (1614-1616) In: *Archivum Historicum S.I.* Roma 1985. 77-148. — Hargittay Emil: Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei. *Irodalomtörténet* 1980. 134-147.

[6] Őry Miklós: Pázmány und Suarez. Berührungspunkte in der Ekklesiologie. In: *Homenaje a E. Elorduy.* Bilbao 1978. 209-236.

[7] Borsa Gedeon: Pázmány Péter nyomtatásban megjelent korai vizsgatételei. *Magyar Könyvszemle* 1978. 187-192. — *Diatriba theologica Krisztus egyházáról.* Bev. és kiadja Őry M. Eisenstadt 1975. — *De iustitia et iure. De verbo incarnato.* Bev. és kiadja Őry M. Eisenstadt 1984.

[8] Őry Miklós - Szabó Ferenc: Pázmány Péter. Bevezetés *P.P. válogatott műveihez.* Bp. 1983. 29.

[9] Andritsch Johann: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz 1586-1782.* Graz 1965. 252-255, 218. — *Die Matrikeln der Universität Graz.* Bearb. von Johann Andritsch. I. (1586-1630) Graz 1977.

a legifjabb — mégis megszilárdította a katolicizmus pozícióit Grazban. Az ő támogatásával alapíthattak itt kollégiumot a jezsuiták 1571-ben, majd másfél évtizeddel később megnyithatták egyetemüket is, amely patrónusuk neve után « Alma Mater Carolina Graecensis » néven szerepelt a korabeli szóhasználatban. Míg Bécsben az egyetem és a jezsuita kollégium rivalizálása osztotta meg az erőket, addig Graz az alpesi és Duna-vidéki katolicizmus egyenletesen gyarapodó és erősödő szellemi központja lett, s ez a német, magyar és horvát nyelvterület határán, Itália közelében kiépülő kulturális hídfőállás a királyi Magyarországra is jelentékeny vonzóerőt gyakorolt [10].

Az osztrák tartományokon kívül Horvátországból és a magyar királyságból is egyre nagyobb számban küldték a nemesi családok fiaikat a háborúktól és nagyobb politikai megrázkódtatásoktól mentes város tanintézetébe, ahol többek között a Zichy, Erdődy, Nádasdy, majd később a Zrínyi család fiai végezték tanulmányaikat. A város Szent Egidiusról elnevezett főtemploma 1577-től ugyancsak a jezsuitáké lett; ebben a pompás gótikus oltárokkal díszített épületben zajlottak le az ünnepélyes misék, szertartások, disputációk. Az egyetem kezdettől fogva filozófiai és teológiai fakultással működött, amelyeken a Ratio Studiorum által előírt valamennyi tantárgyat előadták, kiegészítve még a görög és héber nyelv oktatásával. Nemcsak az egyetemnek nyújtott jelentős segítséget, de a város szellemi kisugárzását is meghatványozta Georg Widmanstetter nyomdájának működése, amely különösen fontos volt Magyarország számára, mivel némi ellensúlyt jelenthetett a debreceni, kolozsvári és más protestáns nyomdák kiadványaival szemben.

Pázmány 1597 nyarának legvégén hét társával együtt haladt a stájer főváros felé, hogy szeptember elsején megérkezzen annak jezsuita kollégiumába. Páter Viller, a rektor fogadta itt a jövevényeket. Alber ausztriai provinciális döntése értelmében Pázmány ott is maradt, hogy a bölcseleti karon megkezdje tanári tevékenységét. Miután október 26-án megtörtént filozófiai doktorrá avatása, elkezdte előadásait logikából. Ez egyben írói működésének nyitányát is jelentette, hiszen — miként azt az újabb kutatások hangsúlyozzák — a jezsuita egyetemeken a tanárnak kellett összeállítania a disputációs libellusokat, amelyeket a jelölt az ünnepélyes vita során megvédett [11].

A magyar irodalomtörténetírásban mindmáig követett hagyomány, hogy Pázmány írói tevékenységének tárgyalásakor a latin és a magyar művek egymástól elválasztva, külön csoportban szerepelnek, a csoportokon belül pedig

---

[10] Frankl (Fraknói) Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a 16. században.* Bp. 1873. — Relkovic Néda: *A gráci egyetem legrégibb magyar hallgatói* (1586-1640) Bp. 1933. 1-15. — Barta István: Ungarn und die Wiener Universität. *Jahrbuch Klebelsberg-Institut für ungarische Geschichtsforschung VII.* Bp. 1937. 113-177.

[11] Keller Juliane: *Grazer Frühdrucke* 1559-1619. Graz 1970. — Kern Anton: *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz* I-III. 1947-1967. 39-40. — Borsa: I.m. 188.

a könyvek megjelenésének kronológiai rendje volt az irányadó Sík Sándor monográfiájában csakúgy, mint a hatkötetes akadémiai irodalomtörténetben [12]. Ezzel szemben viszont ma már egyre inkább úgy látszik, hogy ez az egyébként logikus és didaktikus tárgyalásmód nem alkalmas arra, hogy az írói műhelybe bepillantást nyújtson, egyrészt mivel a művek megjelenési és megírási sorrendje különbözik egymástól, másrészt pedig a latin és magyar művek szorosabb szálakkal függenek össze, mint azt idáig gondolni lehetett. Mindez kellően indokolja, hogy — a korábbi Pázmány-portréktól eltérően — ezúttal a művek *keletkezésének* sorrendjében haladva, a magyar és latin írásokat együttesen, egységes keretben tekintsük át, függetlenül a nyelvi és műfaji hovatartozástól, valamint a megjelenés évétől. Ennek érdekében *a grazi korszakot* — 1597 szeptember 1-től 1607 augusztusának végéig — *egy periódusnak tekintjük*, a közbeeső magyarországi tartózkodás — 1600 októberétől 1603 szeptemberéig — írói szempontból ugyanis szoros szálakkal kapcsolódik a grazi tevékenységhez, külön egységnek tekintése semmiképp nem lenne szerencsés, mert folyamatos írói munka egyes mozzanatait választaná széjjel. Célunk pedig ezúttal épp az ellenkező: az egyes műveket összefogó és átszövő gondolati erezetet, hálózatrendszert szeretnénk megközelíteni, azt a gondolatkincset, amelynek minden egyes Pázmány-írás csak bizonyos aspektusú megjelenési formája, egyetlen szegmentuma.

II.

Az 1597/98-as tanévben a fiatal magyar jezsuita a dialektikát adta elő grazi tanítványainak, természetesen Arisztotelész könyvei alapján, a coimbrai és salamancai rendi teológusok (Pedro Fonseca, Francisco Suarez, Francisco de Toledo és mások) kommentárjainak felhasználásával. A tanév végén, 1598 augusztusában két grazi hallgató ünnepélyes záróvizsgán szerezte meg a magiszteri (filozófiai doktori) címet, közülük a horvátországi *Antonius a Zara* Ferdinánd főhercegnek, *Johannes Ludeckius* pedig Martin Brenner seckaui püspöknek, a stájerországi ellenreformáció vezéralakjának ajánlotta vizsgatételeit. Mivel ezeket a vizsgán elnöklő Pázmány állította össze, így az ő legelső, nyomtatásban megjelent munkáiként tarthatjuk számon őket [13].

A két füzet összeállítása nagyon hasonló, mindkettő 50-50 tézist tartalmaz s felöleli a bölcselet minden ágát, a logikát, fizikát, metafizikát, matematikát és etikát egyaránt. A vizsgatételek pusztán gyakorlati céllal íródtak, a jelölt tudásának felmérését, ellenőrzését szolgálták, így eredeti alkotásnak csak korlátozott mértékben foghatók fel. Annyi mindenesetre

---

[12] *A magyar irodalom története* II. Szerk. KLANICZAY Tibor, Bp. 1964.

[13] *Theses philosophicae* de vario ac multiplici ente philosophico ... quas ... defendet ... Antonius A ZARA Aquileiensis ... Graecii 1598. — *Theses philosophicae*, quas ... defendet ... Johannes LUDECKIUS Wrinicensis Marchicus ... Graecii 1598.

így is kitűnik belőlük, hogy összeállítójuk körültekintően járt el, nem csupán sablonokat ismételtetett diákjaival. A teljesen megegyező szerkezet ellenére is különböző ugyanis a tartalom: az etikában például a Ludeckius-féle tézisek az egyéni lélek erényeiről elmélkednek, a Zara-féle libellusban viszont az egyénről, mint állampolgárról esik szó, az állam és polgárainak viszonya áll a tárgyalás középpontjában. E két növendék egyébként még nem lehetett saját tanítványa a mindössze egy éve tanító Pázmánynak, aki nyilván csak a vizsgaelnök szerepét töltötte be disputájukon.

Saját tanítványai voltak viszont azok a hallgatók, akik két évvel később, 1600 nyarának végén védték meg Pázmány elnöklete alatt filozófiai doktorátusukat. A sziléziai Neisse városából származó *Henricus Scultetus* Brenner püspöknek, a trentói *Romedius Benedetto* a trentói püspöknek, Carolus Madrutiusnak, a magyar *Scholtz Ferenc* és a porosz *Martin Havenzweig* pedig Georg Stobaeus lavanti püspöknek ajánlotta libellusát [14]. Ők már végighallgathatták Pázmány teljes, három éves filozófiai kurzusát, a dialektika (logika) és a fizika (philosophia naturalis) területéről származó tételeik tükrözik tanáruk idevágó nézeteit [15]. Sajnos, az 1599/1600-as tanévben általa tartott metafizikai előadások szövege mindmáig nem került elő; feltehető, hogy a Romedius Benedetto-féle tézisfüzet bőséges metafizikai anyaga tükrözi ezt leghívebben. A további vizsgálódás elősegítése végett célszerű lenne ezeket az olomouci egyetemi könyvtárban található tézisfüzeteket modern kiadásban közzétenni, nem csupán mert ezek a legkorábbi Pázmány-írások, hanem azért is, mert e tézisek a kor eklektikus kozmoszképét, neoskolasztikus kozmogónaiai álláspontját, krisztianizált arisztotelizmusát tükrözik, így a természettudományos ismeretek ekkori színvonalát is illusztrálják.

Úgy tűnik, Pázmányt távolról sem elégítette ki a meglehetősen szoros sémákba szorított bölcseleti oktatás, mert már 1599 óta folyamatosan dolgozott nagyobbszabású polemikus művén, a *Diatriba theologica* című vitairaton, amellyel 1607-re el is készült. Keletkezésének körülményeit Őry Miklós tisztázta. Tanulmánya szerint két fő tényező is közrejátszott abban, hogy éppen William Whitaker cambridge-i anglikán teológust választotta vitapartneréül [16]. Egyrészt az angol szerző *Praelectiones de Ecclesia contra Bellarminum* címmel 1599-ben megjelent antibellarminista írása sarkallta őt ellenirat készítésére, másrészt Pázmány angol kapcsolatai is közismertek: a bécsi filozófiai kurzuson William Wright volt a tanára, Rómában a Collegium Anglicanum repetítora volt, a szigetországi katolicizmus pedig ugyan-

---

[14] *Philosophicae assertiones* de speciebus corporis naturalis quas ... defendet ... Martinus HAVENZWEIG Brunsbergensis Prutenus et Franciscus SCHOLTZ Ungarus ... Graecii 1600. — *Theses philosophicae*, de ente eiusdemque passionibus ac speciebus, quas ... defendet ... Romedius BENEDETTO Tridentinus ... Graecii 1600. — *Assertiones philosophicae* de corpore naturali ... quas ... defendet ... Henricus SCULTETUS Nissenus Silesius ... Graecii 1600. (Mindhárom: Olomouc, Státní vědecká knihovna).

[15] PÁZMÁNY Péter: *Opera omnia* I. (Dialectica), II-III. (Physica) Budapest 1894-1904.

[16] *Diatriba*... i.m. 22-23.

úgy visszaszorulóban, defenzióban kényszerült működni, mint a magyarországi. Egyébként is annak, aki ekkortájt az európai hitviták küzdőterére lépett, szükségképpen a Bellarmino körül fellángoló tollharcokba kellett bekapcsolódnia, hiszen az olasz jezsuita hatalmas hitvédelmi szintézise állott a századforduló disputáinak gyújtópontjában.

Pázmány tehát alapkérdéshez nyúlt ebben az első vitairatában, olyan témához, amelyhez egész későbbi munkásságában még számos esetben visszatért. Azt boncolgatta, melyek a Krisztus tanítását hamisítatlanul közvetítő, egyedül üdvözítő egyház valódi ismérvei. Miként Whitaker, ő is hat fejezetre osztotta munkáját. Alaptételei a mű legelején (Antiloquium ad lectorem) megtalálhatók: « Unus Deus, una Fide, una Ecclesia est », majd « Extra Ecclesiam non est salus ». Ezután — állandóan idézve és támadva Whitakert — azt vizsgálja, kik tartoznak az igaz egyházhoz, s az eklézsia láthatóságát bizonyítja (« Christi Ecclesiam visibilem esse »), nyitottságát, mindenki számára megismerhetőségét hangsúlyozza.

A 3. rész kulcsfejezet; eszerint az igaz egyház örök, folyamatos, fogyatkozhatatlan: « Maneat igitur, super Petram fundatam esse domum Dei, non super terram, quae cuniculis patet, aut super arenam inconstantem et mobilem, ut eam, nec fraudes daemonum, nec furores tyrannorum, nec haeresum fallaciae superarent, quae rubo Mosaico simillima, inflammari persecutionibus potest, sed quia Dominus in ea loquitur, absumi non potest, nullis machinis everti, nullis fraudibus corrumpi, nullis viribus superari potest... » [17] Ugyanezt a gondolatot magyarul a *Feleletben* így fejezte ki: « ... az Anyaszentegyház soha meg nem győzethetett, soha az véka alá nem rejtethetett, soha tévelgésben nem eshetett, mindenkor nyilván volt és fénlett mindenkoron mint az hegyen éppétett város, mint égő gyertya; mindenkor Doctori és tanitói voltanak, kik az tévelgésre nem bocsátták az Christus juhait és az igasságot oltalmazták az farkasok ellen; mindenkor az szentségek és az Isten igéje igazán szolgáltatott őbenne » [18].

A 4. és 5. fejezet részletesen taglalja az igaz egyház ismérveit (« una, sancta, catholica, apostolica »); eszerint ezek a jelek az « új tanokban » nincsenek meg, csak a tradicionálisban, amely tévedhetetlen. A 6. fejezet utal arra, hogy a « római gyülekezet »-en nem Róma városának lakóit kell érteni, hanem mindenkit, aki a római pápához hű. Szenvedélyes kérdéssort állít össze a lutheranizmus előzményeire, elődeire vonatkozóan: « Quam Provinciam, quorum hominum, quarum gentium, quorum temporum nominabunt? Quo isti loco vel Episcopos ac Parochos delegerunt, quibus docendi munus demandarunt? Vel ad orandum, Psallendum, Sacramenta ministranda convenerunt? Quos tinxerunt, quibus Evangelium annunciarunt, quae pro Eccle-

---

[17] *Uo.* 11v-12r.

[18] PÁZMÁNY P. *Összes Művei.* Budapest 1894-1905. (A továbbiakban rövidítve: PÖM) I. 42.

sia certamina obierunt, quas haereses represserunt, quae martyria subierunt? »[19]. Majd Luther — s a többi vezető protestáns teológus — tanítói hivatalának illetékességét vitatja: « Mitto, quod nemini succedentes a seipsis ordinati, de se nati, non missi, venerint Novatores; Si enim Luther initio SOLUS fuit, a quo tandem mitti potuit? Cui legitime succedere? »[20]. Ugyanezek a kérdések a későbbi magyar nyelvű vitairatokban is állandóan visszatértek. Őry Miklós tanulmánya ugyancsak számos gondolati és kifejezésbeli egyezésre hívta fel a figyelmet a *Diatriba* és a magyar vitairatok között. Első latin nyelvű vitairatát maga Pázmány így mutatta be később: « Megmondám azért abba a könyvbe, hogy a római gyöleközeten nem csak a Róma kőfala közt lakozó híveket értjük... Ennek fölötte megmutatám, hogy Christus igaz Anyaszentegyházának ollynak kellett lenni, mely minden tévelygések ellen győzödelmet vevén, örökké megmaradott, sem a poklok ereje tévelygésbe nem vihette ezt és eretnekségbe nem ejthette. Ennek fölötte mindenkor nyitva volt az ő kapuja mindennek valaki üdvözülni akart... Megmondám azt is, mely hamis módot és jelt aggyanak az Atyafiak ennek esméretire és minemű jelekből ismerhesse meg minden ember az Igaz Anyaszentegyházat. Végezetre megbizonyítám, hogy ezek a jelek nem illenek sem a Calvinus, sem a Luther aklához, hanem csak a régi keresztyén Anyaszentegyházhoz »[21].

Kiindulópont, egy hosszú vitaírói munkásság alapköve tehát a *Diatriba,* e polemikus értekezés nélkül későbbi kontroverzteológiai munkáinak keletkezése aligha lenne kielégítően megmagyarázható. A mű tömörsége és idézetgazdagsága egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy a későbbi vitairatok reá épülhessenek, egyes ágaiból és hajtásaiból önálló fává lombosodhassanak. Az itt még csak tömören fogalmazott tételek a grazi korszak többi írásaiban, majd a *Kalauz*ban nyertek bővebb kifejtést; idézetanyaga is javarészt együtt volt már ekkor: egyfelől Bellarmino, Stapleton, Suarez, másfelől Whitaker, Hunnius, Kálvin és Luther írásai, könyvei szolgáltattak számára a későbbiekben kimeríthetetlen forrásanyagot, bármikor harcba vethető argumentumrendszert.

III.

A *Diatriba* után megszületett Pázmány első magyar nyelvű vitairata is, de ez — a korábbi vélekedéssel ellentétben — nem a *Felelet*, hanem a *Tíz bizonyság* volt. A legújabban megjelent Pázmány-válogatás előszavának függelékében Őry Miklós és Szabó Ferenc hét érvet sorakoztat fel annak bizonyítására, hogy a *Tíz bizonyság* 1601 végén, 1602 elején íródhatott[22]. Noha az érvek némelyike semmiképp nem tekinthető perdöntőnek (pl. ifjúkori és

---

[19] *Diatriba...* i.m. 30v.
[20] *Uo.* 35.
[21] PÖM II. 311.
[22] ŐRY-SZABÓ: I.m. 94. — RMNY II. 933.

tanulmányi éveire 1605-ben ugyanúgy hivatkozhatott, mint 3 évvel korábban, s grazi olvasmányanyagát is használhatta a későbbi időpontban is), a végeredményt mégis egyértelműen elfogadhatónak tarthatjuk, mégpedig elsősorban Pázmány *Feleletbeli* hivatkozásai alapján. Magyari-ellenes könyvében ezt olvassuk: « Az mostani új tudományok felől pedig megmutatom bővségessen, hogy szabadságot ád minden gonosságra. Ennekfölötte Chrysostomus, Theodoretus és Vincentius Lirinensis, de még ti közületek is Withakerus azt mondgya, hogy az az gyümölcs, melyből megismérjük az farkasokat, nem egyéb az Szent Irásnak hamis magyarázatjánál, mint bővebben megmutatom másutt » [23].

Ez a *másutt* nem lehet a *Diatriba*, csakis a *Tíz bizonyság*, hiszen ez utóbbiban foglalkozik külön fejezet azzal, hogy az « Új Tudományok minden tévelygésre szabadságot adnak » (PÖM I. 436), meg azzal is, hogy « az új hitfaragók » a « Szent Irást megmarcongják és fertőztetik », « tépik, szaggatják, elrontják... minden erejét » (uo. 512-513). Whitakerre és a többi említett szerzőre a *Tíz bizonyság* gyakran hivatkozik; kis túlzással talán azt is mondhatnánk, magyarul történő folytatása ez a *Diatriba* témájának, az ott kezdett vitának. Ezt a *Tíz bizonyság* « sommájában » meg is mondja: « Ezekről más könyvecskébe bőségesen emlékeztem és megmutattam, hogy csak az Római gyüleközetbe találtatnak ezek a Jelek, az mostan támatt Uj gyülekezetekben pedig sem jele, sem nyomdoka nincs az Krisztus nyájának és szinte úgy illenek hozzájok az Igaz Anyaszentegyház jelei és tulajdonsági, mint a bot az tegezhez ». Ez a könyv a *Diatriba* volt, « ez mostani írás » pedig a teológiai síkon bizonyított tételeket « ugyan kézzel is megtapasztalható »-nak állítja, azaz gyakorlati következtetéseket von le a korábbi, elméleti vitából, a Bellarmino-Whitaker konfrontációból, a *Diatribá*ból.

Ugyanitt, a « somma » végén Pázmány tervszerűsége is megnyilvánul, amikor az igazság megismertetésének kétféle módszerét vázolja fel. Az első szerint a « hamis tudomány... minden részit és czikkelit fondamentumából meghányván, meghamisítjuk ». Csakhogy ez « véghetetlen munka », azonkívül « alkalmatlan az együgyük tanuságára, kik teljes életekben sem gázolhatnának által minden czikkelyén... » A másik módszer: « ha rövid és értelmes beszéddel közönséges jeleit és bélyegeit előszámlálván az hamis tudománynak, győzhetetlen bizonyságokkal megmutatjuk, hogy ezeket feltaláljuk az új vallásokban. Kit, Isten segítsége velem lévén, bőségesen megmutatok e könyvecskében ».

Pázmány tehát állandóan, pályája kezdetétől fogva két síkban gondolkodott. Egyfelől a teológia « fondamentumát », alapkérdéseinek rendszeres tudományos áttekintését tartotta szem előtt; minden jel szerint egy nagy szintézis tervét érlelgette már grazi éveiben is. Másfelől viszont azt is látta, hogy a teológiailag képzetlen olvasók számára könnyen áttekinthető, a

[23] PÖM I. 94.

lényeget röviden előadó, az aktuális vitapontokhoz kapcsolódó, a mindennapi életben akkortájt gyakran felmerülő kérdésekre válaszoló írásokra van szükség, csakis ezek hathatnak szélesebb körben. A gyökerekig hatolás tudományos követelményét, valamint az alkalomszerűség, a gyors reagálás, az olvasmányos forma élő igényét egyidejűleg tartotta szeme előtt, s mindig olyan műfajú, hangvételű és terjedelmű írással lépett elő, amilyet a körülmények éppen megkívántak. Ez tette lehetővé a válasziratok bámulatosan gyors közreadását, hiszen többnyire kész anyagból meríthetett, a szintézis számára felhalmozódó érvek gazdag tárházából mindig azt választhatta ki, ami az adott helyzetben a leghatásosabbnak, legcélravezetőbbnek bizonyult. Alkalomszerűség a művek megjelentetésében, kinyomtatásában, de ugyanakkor mélységes átgondoltság és tervszerűség az írói munkában: ezt a kettősséget mindenképpen szem előtt kell tartanunk, ha a grazi korszak vitairatainak keletkezési körülményeit szemügyre vesszük, összefüggéseiket vizsgáljuk.

IV.

Több kutató is némi csodálkozással tette fel a kérdést: hogyan tudta Pázmány 1602 nyarán olyan rendkívüli gyorsasággal, mindössze néhány hónap alatt megírni Magyari elleni vitairatát, a *Felelet*-et? A kérdés még inkább jogos, ha figyelembe vesszük, hogy az így is kétszáz lapos mű hosszabb volt; maga a szerző utal rá, hogy írásának egy részét terjedelmi okokból nem adhatta nyomdába. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a megírás színhelyén, Forgách Ferenc radosnyai nyári lakában a számtalan idézett könyv aligha lehetett együtt, még inkább erősödhet a megírás módszerére irányuló kérdés jogossága.

A fent elmondottak után viszont minderre könnyebb válaszolni, csak figyelembe kell venni, hogy ekkorra már két műve volt készen, ezeknek anyagából meríthetett, az ott idézett forrásokat itt is használhatta, s vitaírói módszerei is két polemikus íráson csiszolódhattak ki ekkorra.

A 17. század nyitányán Pázmány és Magyari között lezajló írásbeli hitvitáról már többször értekezett a szakirodalom [24], úgy hisszük azonban, egy aspektus — noha említetlenül nem maradt — mégsem kapott megfelelő hangsúlyt. Az elemzők többnyire egyik vagy másik fél szempontjából vették szemügyre a műveket, s a köztük feszülő ellentétekre irányították a figyelmet elsősorban. Mi azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy Magyarország helyzetét, a « romlásokat » egyformán látták ők, egyképpen fájlalták, *a diagnózist*

---

[24] Magyari István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól.* Nagyszombat 1603. — RMNY II. 905. — Legújabb kiadása Katona Tamástól, Makkai László utószavával Bp. 1979. — Turóczi Trostler József: *Az országokban való...* Forrástanulmány Magyari István könyvéről. Minerva 1930. 233-251. — Fraknói Vilmos: *Pázmány Péter* 1570-1637. (Magyar történeti életrajzok) Pest 1856. 31-34. — Sík: *I.m.* 89-90.

hasonló módon állapították meg, s ez nem elhanyagolható, nem lebecsülendő közös vonás a két teológus között. Más kérdés azután, hogy az okokat és — ebből adódóan — az eszközöket különbözőképpen ítélték meg, különféle « gyógymódokat » javasoltak a beteg ország talpraállítására. S ez a mindkét félben egyaránt meglévő felelősségteljes gondolkodás, a haza sorsa feletti töprengés, jövőt fürkésző cselekvésvágy mindenképp első helyre kívánkozik, ha a Pázmány-Magyari vitáról esik szó.

A sárvári prédikátor közismerten hosszú lajstromba szedve sorolja fel a « pápizmus » bűneit, a fölöslegesnek ítélt egyházi ceremóniákat, a visszaéléseket, a szokásokban mutatkozó túlzásokat, a túlhajtott áhítatosság megnyilvánulási formáit. Mindez együttesen « bálványozás », s az ország romlásának fő előidézője, ezért tudott a török Magyarországból oly nagy területeket meghódítani.

Ennek a vádnak az elhárítása természetesen a katolikus egyház létérdekévé vált, s azt is jól látta Forgách Ferenc, hogy méltó válaszra ekkor csakis Pázmány tollából lehet számítani. Talán ismerte is már a *Diatribát* és a *Tíz bizonyságot*? Egyelőre ez nem bizonyítható, de joggal feltételezhető, hiszen mindkettő készen állott már; s alighanem látnia kellett valamilyen Pázmány-írást a fontos megbizatás odaítélése előtt, ennek ismeretében dönthetett így.

A *Felelet* egyébként gyakran hivatkozik a *Diatribára*, s témájában is szorosan kapcsolódik a latin nyelvű egyháztani értekezéshez. Így például ott, ahol arról szól, hogy « az Christus egyháza soha le nem nyomathatott » vagy ahol azt mutatja meg, « Eszterház Tamás mely mód nékül akarja a Luther hitet az régiek tollába öltöztetni ». Eszterházi Tamás Hunnius-fordítása (s annak « igen hosszú és éktelen előljáró beszéde ») már a *Felelet* nyomtatása közben « akadott kezébe » s természetesen ennek cáfolatát is beépítette művébe [25]. A gyors reagálás lehetőségét megintcsak a *Diatriba* biztosította, hiszen Hunnius ugyancsak erről a témáról, az « igaz Ecclesiáról » értekezett, így Pázmány saját, készen lévő anyagából meríthetett, csupán érveit kellett némileg átcsoportosítania. Minden bizonnyal ez is hozzájárulhatott a derűs fölény, a magabiztosság kialakulásához, amely ellenfeleit gyakran felháborította. A teológusnak felcsapott ifjú nemest például ezekkel a szavakkal oktatja ki: « És ez elég légyen jó Eszterház uram az te előljáró beszédedre, mellyet Hunniusból vöttél... Te reád nem panaszolkodom, hogy efféle mód nélkül való dolgokat ily nagy elrejtett bölcseségnek itélsz, mert ifjú legény vagy, többet értesz az nyúlászáshoz és az pohár emelgetéshez, hogysem az Szent Atyák írásihoz, kiknek olvasására nem is érkezhettél még

---

[25] ESZTERHÁZI Tamás - KÜRTI István: *Az igaz Anyaszentegyházról... Aegidius Hunnius... által.* Sávár 1602. — RMNY II. 888. — Hunnius műve: Articulus de ecclesia vera... Frankfurt am Main 1596. — THIENEMANN Tivadar: 16. és 17. századi irodalmunk német eredetű művei. *ItK* 1923.

eddig. De hogy amaz Rabbi Salamonok, az Luther székinek töredelmes gyámoli jobban meg nem gondolják, mit írjanak, azon igen csudálkozom »[26].

A teológiai alaposság mellett a *Felelet* másik erőssége az a történelmi tájékozottság, amely mindig tud adni újabb érveket Pázmány tolla alá, ha ilyenekre van szükség. Magyarország és Róma kapcsolatáról például egész kis értekezést kerekít: felsorolja az Árpád- és Anjou-ház Rómához kötődésének tényeit, Janus Pannoniust nem költőként, hanem Mátyás király római követeként említi, Hunyadi János nándorfehérvári győzelmében pedig Kapisztrán János szerepét hangsúlyozza, így illusztrálja a Luther előtti kereszténység törökellenes küzdelmeinek sikerességét[27]. Ellenpéldaként természetesen a Luther fellépése utáni magyar seregek vereségeit s a török hódításokat kell felsorakoztatnia ahhoz, hogy világos legyen: a hitújítás a Félhold előnyomulásának, a kereszténység veszedelmének előidézője.

Míg a teológiai és történeti érvek felsorakoztatása, taktikus csoportosítása révén Pázmány gondolatmenete vált koherensebbé, meggyőzőbbé, addig viszont Magyari jóval gyakorlatiasabban értekezett az aktuális politikai és katonai tennivalókról, sürgette a « hadakozásnak jó módját », olyan katonák fogadását, akiknek « járjon bizonyos fizetések », vagyis az ekkorra már Európa-szerte egyedül modernnek számító zsoldossereg felállítását szorgalmazta. Ezzel természetesen Pázmány is egyetértett, de a hitbeli egység fontosságát ezúttal is hangsúlyozta, mivel « az eretnekség oly szúféreg, mely megeszi minden erejét az hadakozó embernek ».

Mindkét fél egyformán fájlalta « romlásunkat, magunktól, külső nemzetségtől, ellenségtől szerzett sok inségünket... az Erdélyi iszonyú rettenetes pusztítást, rablást, gyalázatot... éhséget, döghalált, hadat, baromnak veszedelmét... »; mindkettőjüktől hosszan lehetne még idézni erre vonatkozó párhuzamos gondolatokat. Nem túlzás hát, ha azt mondjuk: ez a két vitairat ki is egészítette egymást, a szembefeszülő gondolatépítményekben az ellentétek mellett az egyezések sem elhanyagolhatóak, hiszen mindketten a válságos helyzetből kivezető utat keresték, az erkölcsök javulását és az egységes, régi erejében mutatkozó ország álmát dédelgették. Az ország sorsán tépelődő, jövendőjét fürkésző írásaik hiteles helyzetjelentések a korról, az egyházi és politikai eszmélkedés kínzó dilemmáiról s a tolerancia gondolatának hiányában feloldhatatlan ideológiai ellentéteiről. Nyers szókimondásuk szenvedélyes igazságkeresésből fakadt, de épp ezáltal válhatott a Pázmány-Magyari összecsapás a 17. századi felekezeti és politikai viták méltó nyitányává, pezsdítő erejű eseményévé.

---

[26] PÖM I. 62.
[27] Uo. 182. 184.

V.

Mire 1605-ben a grazi nyomdában a *Diatriba*, majd a *Tíz bizonyság* megjelent, Pázmány már újabb művével is elkészült. Egy év múlva azután kikerült a sajtó alól *Keresztyéni imádságoskönyve*, amelyet a Grazban járt Hethesi Pethe Lászlóné Kapi Anna kérésére írt meg, látván, « mely szűkön és ritkán találtatnék a mi nemzetünk közt keresztyén imádságos könyvecske ». A Biblia és a patrisztika íróinak nyelvi fordulatait sok nyelvi leleménnyel alkalmazó, szép magyarsággal megírt könyörgések más hangot ütöttek meg, mint a vitairatok. « Itt nem a mi vallásunkat oltalmazzuk, hanem az híveknek ájtatotságát isteni szolgálatra akarjuk gerjeszteni » — írta saját munkájáról nagy műfaji tudatossággal.

Az imádságoskönyv részletesebb bemutatása ezúttal nem tartozik céljaink közé, annál inkább számba kell vennünk azonban a mű függelékeként közzétett *Rövid tanúság*ot, amely a vitairatok sorába szervesen illeszkedik. Ezt az illeszkedést mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Pázmány léptennyomon hivatkozik benne a *Tíz bizonyság*ra, az « új tudományok hamisságáról írt könyv » egyes részeire, néhol pedig még a *Diatribá*ra is. Igaza van Őry Miklósnak, amikor « eddig meglehetősen elhanyagolt kis írás »-nak nevezi ezt a művet [28], hiszen Fraknói is, Sík Sándor is csak igen röviden foglalkozott vele, mások szinte a puszta megemlítésen túl nem is mentek.

A kis könyv valódi jelentőségét annak figyelembe vétele adja meg, hogy a szerző épp a hitről szóló, egy éves előadássorozattal kezdte meg grazi tanárságának második korszakát, tehát 1603/1604 telén épp a hit fogalmának tisztázása állott érdeklődésének középpontjában. *De Fide* című, 256 lapos traktátusa a legrészletesebb, legelmélyültebb fejezete *Theologia scholastica*-jának, a tanév másik két témája (de spe et de caritate) együttesen sem tesz ki ennyit [29]. Egyes részletkérdésekben tanártársával, a flamand Johann Deckerrel vitába is keveredett, ennek tanulságait a római cenzúra utasítására bele kellett szőnie az épp kiadás előtt álló *Diatribá*ba. Ez az eset is arra sarkallhatta, hogy a magyar nyelvű, « együgyű híveknek » világosan megfogalmazza « az igaz hit » alapkérdéseit, ehhez a szándékhoz pedig még inkább ösztönzést jelenthettek számára a magyarországi tapasztalatok.

Pázmány abból indul ki, hogy a « hit dolgairul való versengés » korántsem maradhat a « papok dolga », hiszen miként más szájával sem ehet az ember, úgy saját üdvözüléséért is mindenkinek magának kell megküzdenie. Fokról fokra, lépésről lépésre vezeti azután az olvasó gondolatait. Először a passzív, szemlélődő magatartást nyilvánítja elégtelennek, a barokk korban jellemző aktivitás fontosságát hangoztatja a hit megszerzésében is. Azután

---

[28] Őry-Szabó: *I.m.* 95. — RMNY II. 945.

[29] Pázmány Péter: *Opera omnia.* Bp. 1984-1904. IV. 379-635, ill. 635-791. — Lásd kötetünkben Szabó F. tanulmányát.

felsorolja a közös keresztény álláspont vitathatatlan tételeit: a hit az isteni kinyilatkoztatáson alapul, amely a Bibliában nyert megfogalmazást, ezért annak igaz értelmét kell megtalálni és követni.

De vajon tartozik-e a « keresztény ember oly dolgokat is hinni, melyek az írásban nincsenek? » — veti fel a sarkalatos kérdést a továbbiakban, s itt már elérkezett a « visszavonás okaihoz ». Válasza természetesen igenlő, s a tradíciókra utal, mondván, hogy már maga az is hagyomány, hogy a Biblia Isten szava. Ha pedig ehelyütt a Szentíráson kívüli tradíció helytálló, akkor ilyeneket szerinte másutt is el kell fogadni. Hagyomány például a karácsony és a húsvét ünneppé nyilvánítása is, a monogám házasság, a szentségekhez járulás elfogadott szokásrendszere és számos olyan norma és hiedelem, amely nincs ugyan szó szerint a Bibliában, mégis általánosan elfogadott, vitán felül álló közös keresztény motívum. Aligha vitatható, hogy Pázmány ezen a ponton nem volt különösebben nehéz helyzetben, hiszen egyedül a másfélezer éves Biblia szövegéből mind kevésbé lehetett a modern kor sokasodó kérdéseire kielégítő válaszokat adni, míg ezzel szemben a tradíciók bekapcsolása bőséges anyagot adott a különféle etikai normák és szokások magyarázatához.

Másik indoka: a Biblia szövege nem mindenütt egyértelmű, több esetben homályos, ezért a szövegen kívüli adatok és magyarázatok elkerülhetetlenek. « Krisztusnak ama rövid mondásárul: Ez az én testem, kétszáz különböző magyarázatot olvastam az atyafiak írásaiban... Az Írásban pedig nyilván nincs megírva, melyik értelem és magyarázat legyen bizonyos » — jelenti ki, s ezen a ponton látványosan tudta ütköztetni az egymástól eltérő felekezeti álláspontokat.

Egyedül üdvözítőnek — miként ellenfelei — ő is csupán saját egyházát tartotta: « Ha a római gyülekezet nem igaz Anyaszentegyház és az ő tudománya tévelység, nyilván következik, hogy az apostolok halála után, egész 1517-ik esztendeig nem volt e világon igaz hit és igaz Anyaszentegyház és így mindnyájan a szent mártirok, doktorok és keresztyének az Anyaszentegyház kívül levén, elkárhoztak, a pokol kapui hatalmat vöttek az igaz Anyaszentegyházon. Ezek pedig nyilván ellenkeznek az Isten igéretivel és atyai gondviselésével. Lehetetlen tehát, hogy a római gyülekezeten kívül más igaz anyaszentegyház legyen » [30].

Mint láncszemek, úgy kapcsolódnak egymáshoz e kis írás gondolatai, nem csoda, ha a korábbi nehézkes és terjedelmes katolikus vitairatokkal szemben a grazi jezsuita írásai rendkívül népszerűek lettek s hatásuk rövidesen érezhető volt, elsősorban a nyugati országrész főrangú olvasóinak körében.

Még ugyanebben az évben, 1606-ban egy rövid latin értekezése is megjelent *De ecclesiastica libertate* címmel [31]. Ez kettős célt szolgált. Egyrészt

---

[30] PÖM II. 312.

[31] PÁZMÁNY P.: *Opera omnia.* Bp. 1894-1904. IV. 791-808.

kiegészítette ekkleziológiai munkásságát az egyházi és világi hatalom viszonyának elemzésével, az egyháziakra vonatkozó állami törvények és különleges jogok hangsúlyozásával, a világi hatalom egyházi ügyeket érintő, korlátozott jogkörének tárgyalásával. Másrészt igencsak aktuális kérdéshez szólt hozzá: 1605-1606-ban ugyanis a pápa és a Velencei Köztársaság között éppen ilyen hatalmi kérdésben robbant ki ellentét, a pápa kiközösítéssel fenyegette meg Velencét, ha nem érvényesíti a Tridentinum határozatait [32]. Pázmány természetesen a pápai álláspontot támogatta. Hozzátehetjük: a világi uralkodó és az egyház viszonyának elemzése a Bocskai-féle mozgalom idején magyar szempontból is aktuálissá vált, a fejedelmi hatalom alá került katolikusok dilemmáira választ adhatott e kis könyv, ezért is fontosnak tarthatta megjelentetését Pázmány épp ekkor.

VI.

Pázmány grazi korszakának legutolsó irodalmi terméke a *Keresztyéni felelet a megdícsőült szentek tiszteletirül, értünk való könyörgésekrül és segítségül hivásokrul* című vitairat, amellyel valószínűleg 1607 nyarának végére készült el. Augusztus végén visszaindult Magyarországra, mire munkája a grazi nyomdából az év végére kikerült, ő már nem volt a katedrán többé, hanem Forgách Ferenc érsek munkatársa, kísérője a pozsonyi országgyűlésen.

Ennek az írásnak a keletkezési körülményei közismertek, maga a szerző számol be róluk. Még 1589-ben Monoszlai András veszprémi püspök könyvet bocsátott közre a « szentek segítségül hivásukról és imádtatásukról », s ebben a katolikus álláspont kifejtésével igyekezett a « bálványimádás » vádját elhárítani. Feleletül Gyarmathi Miklós helmeci prédikátor, egykori wittenbergi diák 1598-ban alaposan « turkálja és marcongja... Monoszlai uramnak egyníhány bizonyságit », s mivel a veszprémi püspök időközben meghalt, válasz nélkül maradt az ellene írott könyv. Már pedig a szentek tisztelete, az őket ábrázoló képek és szobrok templomi elhelyezése a felekezeti nézeteltérések gyújtópontjában állott, e kérdésben a katolikus fél nem hagyhatta szó nélkül a támadást.

---

[32] PASTOR Ludwig: *Geschichte der Päpste.* XII. Freiburg in Breisgau 1927. 82-131. — E. ISERLOH - J. GLAZIK - H. JEDIN: *Reformation, katholische Reform und Gegenreformation* (*Handbuch der Kirchengeschichte IV.*) Freiburg-Basel-Wien 1967. 653-654. — A velencei konfliktusról számos vitairat született, közülük 28 a Signoria egyházügyi tanácsadóját, Paolo Sarpi servita szerzetest védte, 38 viszont ellene foglalt állást, így többek között Bellarmino, Baronius, Suarez és valamennyi jezsuita író. Az idevágó, kiterjedt szakirodalomból ezúttal csak két munkára utalunk. BUFFON V.: *Chiesa di Cristo e Chiesa romana nelle opere e nelle lettere di Fra Paolo Sarpi.* Leuven 1941. valamint SALVATORELLI L.: *Le idee religiose di Fra Paolo Sarpi. Memorie delle Accademia nazionale dei Lincei.* Classe di scienze morali, storiche e filologiche. Serie VIII. 5. Roma 1953. 311-360.

A *Keresztyéni felelet* szerves folytatása az eddig megjelent magyar vitairatok témájának, lépten-nyomon utal is Pázmány a korábbi munkáira, hozzájuk utasítja olvasóit (« vide contra Magyari », « megmutatám Magyari ellen », « nyilván megmutatám Az új tudományok hamisságáról irt könyvbe » stb.). A tradíciókkal kapcsolatban *Imádságos könyvére* és a *Rövid tanuságra* is hivatkozik, imáit is említi annak bizonyítására, hogy a római egyház a szentekhez csak közbenjárásért könyörög, isteni imádatot korántsem tulajdonít nekik [33]. Elsősorban arra irányul erőfeszítése, hogy a katolicizmus transzcendentális világképében árnyaltan kidolgozott hierarchiát megmutassa: « mikor azon kérjük a szenteket, hogy értünk könyörögvén, segítsenek: nem csak isteni méltóságot nem tulajdonítunk nekiek, de sőt inkább ugyan ezen kéréssel bizonyos vallást tészünk, hogy ők nem Istenek, hanem szűkölködő szolgák. Mert aki másnak könyörög, szükség, hogy annak fölöttevalója és előljárója legyen, kinek segítsége nélkül szűkölködjék és akitül várja azt, amire nem elég ő maga » [34].

A protestáns prédikátorokat épp azért kárhoztatja, mert ezt az alá- és fölérendeltségi viszonyt nem veszik tudomásul. Tipikus példája ez a vitairat annak, hogy a szembenálló felek erősen sarkították egymás álláspontját, gyakran döngettek nyitott kapukat. Mint mikor két bajvívó pengéje állandóan egymás mellett, csak a levegőt találva suhan el, úgy siklottak el egymás mellett e kérdésben a szembenálló felek érvei. Már Magyari István is megfogalmazta, Gyarmati még részletesebben kifejtette, hogy az ereklyék, képek, szobrok csókolgatása, a búcsújáró helyek üzleti szellemmel telítődése vált ki ellenszenvet s e szokások olykor még komikussá is váltak, eltorzultak. A felszínen mutatkozó, tagadhatatlanul túlzó, sőt gyakran a hivatalos római állásponttal is ellenkező jelenségekkel együtt viszont a protestáns fél a szentek tiszteletének minden megnyilvánulását egy kalap alá vette s egyértelműen elvetette.

Ezzel szemben a katolikus hitvédelem nem a felszínen mutatkozó túlhajtott, a mindennapos gyakorlat során eltorzuló jelenségekről írt, hanem a szentek tiszteletéről szóló dogma árnyalt megfogalmazásával felelt. Ezt pedig sikerrel tehette, pontosan azért, mert ellenfele elmulasztotta az elmélet és a gyakorlat között meglévő különbség regisztrálását, nem határolta el egymástól a hivatalos egyházi álláspont, illetve az azon olykor igencsak túlszaladó gyakorlat különbségeit.

Mivel e két szempontot Gyarmati sem különböztette meg, Pázmánynak nem kellett mást tennie, mint tiltakoznia ellene: « sok szép bizonyságokkal megmutatja Gyarmati, hogy Krisztus Urunkhoz teljességgel hasonló nem lehet sem angyal, sem egyéb teremtett állat. De a jámbor ezen bár ne fára-

---

[33] PÖM II. 402.
[34] PÖM II. 357.

dott volna, mert ez oly nyilvánvaló dolog, hogy még a gyermekek is tudják, és akármint káromkodjék lelkiismereti ellen Gyarmati, de ő maga is tudja, hogy csak eszébe sem jutott Monoszlói uramnak vagy a római eklézsiának, hogy a szenteket egyenlőképpen való méltóságba helyheztetné Krisztus Urunkkal ».

Emiatt az összemosás miatt írja Pázmány, hogy ellenfele « erőtlen, sőt oktalan csavargások, palástolások, színlelések, pókhálólások, szemfényvesztések » révén érvel, s nem akarja megérteni a katolikus álláspontot. Emiatt a könyv további részeiben sor kerül annak tisztázására, hogy a római eklézsia « semminemű isteni tiszteletet nem tulajdonít » sem a szenteknek, sem a pápának, az irántuk megnyilvánuló megbecsülés nem isteni jellegű s a segítségül hívás nem azonos az imádással. Ez utóbbival kapcsolatban az elvont tételt nagyon is evilági példa magyarázza: « Mert ha az élő emberek az ő tagokra, fiokra, polgártársokra gondot viselnek, ha ama kárhozott gazdag gondot viselt az ő atyjafiaira, miért nem viselnének tehát gondot mireánk a mi megdicsőült atyánkfiai? Miért feledkeznék el a mi anyánk mirólunk? »

Az ilyenféle képszerű, árnyalt, józan észre támaszkodó érvelések már kifejezetten a magyar híveknek szóltak, s nem is maradtak hatás nélkül az elkövetkező években. E vitairatok alapját, aranyfedezetét a grazi teológiai előadások teremtették meg, élükön a *De Fide* című értekezéssel, a rendkívül tömör és idézetgazdag *Diatriba* pedig a módszertani fogások kidolgozásához járult hozzá. Ezt követően átgondolt tervszerűséggel jelentek meg sorra a vitairatok, melyek alkalmakhoz, egyes ellenfelekhez vagy eseményekhez is kötődtek, de ugyanakkor szerves részeivé is váltak a kezdettől fogva szem előtt tartott, nagy szintézis tervének.

A grazi vitairatokhoz fűzött e néhány reflexiónkkal azt szerettük volna hangsúlyozni, hogy az életmű egyes darabjai igen szoros szálakkal kapcsolódnak egymáshoz, az egyes művek át- meg átfedik egymást, egyes részleteikben meg is egyeznek. Ha ezt a jövőben kellő mértékben szem előtt tartja a kutatás, a *Kalauz* « véghetetlen munkájának », monumentális szerkezetének interpretációja is autentikusabb lesz, ismereteink jelentősen gyarapodhatnak majd Pázmány e főművének keletkezéséről.

Lukács László S.I.

JEZSUITA MARADT-E PÁZMÁNY MINT ÉRSEK? *

Jelen tanulmányunkkal [1] szeretnénk megvilágítani — számos, eddig még közre nem adott dokumentum alapján [2] — Pázmány életének az esztergomi érseki kinevezését közvetlenül megelőző szakaszát, hogy válaszolhassunk arra a kérdésre: jezsuita maradt-e érseki kinevezése után?

Módszertanilag hármas célt tartottunk szem előtt. A közzétett dokumentumok szövegének filológiailag pontos olvasatára törekedtünk. A tárgy bonyolultsága miatt kronológiai sorrendben dolgoztuk fel az anyagot. Az eseménytörténeti hátteret olyan részletességgel vázoltuk, amennyire a tárgy megkívánta, hogy ezzel a történtek helyes értelmezését megkönnyítsük.

Pázmány nehézségei a rendi cenzúrával

Pázmányt elöljárói 1597-ben — kilenc évig tartó rendi kiképzés után [3] — Grazba küldték, hogy az ottani jezsuita egyetemen filozófiát tanítson [4]. Miután a szokásos három éves filozófiai kurzust (logica, physica, metaphysica) megtartotta, tartományfőnöke — Forgách Ferenc nyitrai püspök kéré-

---

* Ez a tanulmány eredetileg franciául jelent meg a római Rendtörténeti Intézet folyóiratában: L. LUKÁCS S.I. - F. SZABÓ S.I., *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom* (1614-1616) — *Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?* (Archivum Historicum Societatis Iesu 54 [1985] 77-148). — Jelen, erősen átdolgozott magyar változatát Lukács László S.I. készítette. Ez magyarázza, hogy az ő, és nem a társszerzők neve alatt közöljük.

[1] Kötetünk végén található a Polgár László S.I. által összeállított új, teljes — így az általunk is felhasznált vagy idézett — Pázmány bibliográfia. Ebből itt csak négy, tárgyunkat közvetlenül érintő írást idézünk: P. CAMPERI, *I Cardinali Somaschi* (Roma 1929); IVÁNYI B., *Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságából* (Körmend 1943); LÁNYI E., *Pázmány Péter fejlődése.* Egyházi Lapok 58 (1953) 339-43; 59 (1936) 5-8 és 55-57; PETRUCH A. S.I. *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap?* Egyházi Lapok 59 (1936) 82-85.

[2] A gazdag római levéltári anyag túlnyomórészt Lukács L. S.I. gyűjtése.

[3] Lásd ŐRY M., *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Eisenstadt 1970).

[4] *Cat. Prov. Austr.* I 575 és 747. — Az osztrák rendtartomány általunk említett jezsuitáira vonatkozó életrajzi adatok megtalálhatók: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.* I-II (Roma 1978 és 1982) (= Monumenta Historica S.I. vol. 117 125).

sére — Észak-Magyarországra küldte misszióba. Itt kezdte meg hitvitáit a protestánsokkal (*Felelet Magyarinak* 1603). Egyebütt is, de főleg Kassán sok nehézséggel kellett megküzdenie [5]. Ezért szívesen fogadta elöljárói újabb rendelkezését, hogy térjen vissza Grazba és teológiát tanítson. Szent Tamás *Summa Theologia*-ját magyarázta a jezsuitáknál előírt tanmenet szerint. Kurzusát az egyik legnehezebb teológiai kérdésről, a hitről (*De Fide*) tartotta [6]. Néhány kifogásolt tételét 1603 végén rendi cenzúrára Rómába küldték [7]. A cenzúra elég enyhe volt, azt kívánták tőle, hogy a hit, kegyelem és szabadakarat témakörében 12 tételt előadásaiban alkalomadtán vonjon vissza, illetve helyesbítse őket. Ez annál is könnyebb volt, mivel vagy nem vallotta ezeket, vagy pedig bizonyos vitatott kérdésekben jogosan foglalhatott állást. Pázmány készséggel alávetette magát az ügyében hozott római döntésnek, úgyannyira, hogy Acquaviva generális 1605. szeptember 10-én írt levelében örömének adott kifejezést, hogy a páter a cenzúrázott tételek ellenkezőjét védi [8]. 1606-ban újból megcenzúrázták két tételét. Mindez mély nyomokat hagyott Pázmány érzékeny lelkében. A Generálishoz intézett két levelében is kifejezte fájdalmát az őt ért gyanúsítások és igazságtalanságok miatt. Keserűségét csak fokozta, hogy első levelét, amelyben megmagyarázta és megvédte álláspontját, Grazban visszatartották [9].

A cenzúrával kapcsolatos nehézségei magyarázzák, hogy egy időre elhalasztották teológiai doktorrá avatását és ünnepélyes jezsuita fogadalmainak letételét is. Teológiai doktor 1606. november 4-én lett, ünnepélyes fogadalmait pedig 1607. április 29-én tette le [10].

Mivel grazi tanári működése többek számára nem volt kívánatos [11], másrészt egyre sürgetőbben kértek jezsuita misszionáriusokat Magyarországra, elöljárói felhasználták az alkalmat, hogy Pázmányt « tisztességgel » eltávolítsák Grazból [12].

---

[5] Lásd N. Őry, *Pázmány Péter in Kaschau.* In: Ungarn-Jahrbuch (München) 7 (1976) 73-102; Hanuy I 5.

[6] Lásd erről kötetünkben: Szabó Ferenc S.I., *Pázmány hitelemzése* c. tanulmányát.

[7] E vitáról lásd kötetünkben: Őry M., *Pázmány kegyelemvitája a grazi egyetemen.*

[8] Hanuy I 765.

[9] Lásd Őry M., *Pázmány kegyelemvitája...*

[10] A fogadalom szövegét közli Hanuy I 19-21.

[11] P. Generális írja 1606. jún. 10-én P. Alber bécsi rektornak és vice-provinciálisnak: « De P. Pasmano mittendo Posonium vel secus, cum ibi expectatur a magnatibus, permitto Reverentiis Vestris, si idoneus iudicatus erit. Nam sine dubio Superior socium habere debebit; et hic esse poterit; modo iudicetur istic expedire » *Austr.* 2 I 228.

[12] Acquaviva generális írta 1607. aug. 11-én P. I. Mollensisnek Bécsbe: « Vidi, quae R.V. pro suo bono zelo nobis exposuit, datis literis 6 iulii; praesertim autem de P. Petro Pazmani, et desiderio Patris Rectoris atque professoris theologiae. Dolemus autem, non eam esse satisfactionem, quam optaremus; et scribimus ad P. Provincialem, quae in Domino visa sunt, ac speramus aliquid remedii. Videtur vere satis commoda occasio, quae nunc datur eius mittendi ad res hungaricas promovendas ». *Austr.* 2 I 285. — Ugyanakkor P. Provinciálisnak ezeket írta: « Quod attinet ad restitutionem nostrorum in Hungariam, V.R. urgebit, modeste tamen, et dabit Patri Dobokay etiam instructionem, quam in Domino videbit opportunam. Scribit ad me ille, se vocatum a Caes.

A cenzúra-ügy bonyodalmai, valamint a tanártársai részéről tapasztalt bizalmatlanság teszik érthetővé: Pázmány 1607-ben örömest — és most már végleg — búcsút vett Graztól, hogy otthon Forgách Ferenc püspök mellett, aki 1607-ben esztergomi érsek lett, hatékonyan részt vegyen hazája rekatolizálásában. Elsősorban írásaival akart apostolkodni. Ekkor írt műveiben támadta az eretnek tanokat és azok hirdetőit, s a hitviták tüzében elragadtatta magát. 1609-ben kiadta legszilajabb vitairatát: *A nagy Calvinus János Hiszek-egy-Istene* c. pamfletjét. A könyv nagyon megbotránkoztatta ellenfeleit, s a protestáns Thurzó György nádortól azt követelték, hogy az országgyűlés büntesse meg az « arcátlan » jezsuitát. Ennek híre eljutott Rómába is. Acquaviva generális a provinciálison keresztül figyelmeztette Pázmányt: ne izgassa fel a protestánsokat, mert üldözni fogják a jezsuitákat; a hit dolgairól lelki módon vitázzon, s a jövőben ne adjon ki könyvet rendi cenzúra nélkül [13]. Pázmány azzal védekezett, hogy a « mérges hangú művet » nem közlésre szánta, hanem egy főúr kérésére magánhasználatra. A Generális elfogadta ezt a magyarázatot, de okosságra intette Pázmányt [14].

1610-ben, amikor a *Kalauz* végső simítását végezte, álnév alatt és latin nyelven egy különös, « exotikus » könyvecskét tett közzé (*Peniculus Papporum*), hogy Forgách érseknek segítségére legyen a zsolnai luteránus zsinat határozatainak megcáfolásában. Ez a libellus kiváltotta egy luteránus pásztor válaszát (*Malleus peniculi papistici*), amelyre Pázmány *Logi alogi* (1612) c. írásával felelt. Az újabb csatározás hírét egyik rendtársa, a belga P. Mollensis,

---

M.te ad comitia; et forte iturum cum P. Petro Pazman. Quod quidem nobis expedire videtur; praesertim, ut hic honeste removeretur Graecio, ubi gravior videtur futurus aliquibus de nostris, et fortasse P. Rectori. Cum autem et alias optabile visum sit, removeri eum inde, bona haec occasio et honesta non praetermittenda iudicabitur ». *Austr.* 2 I 288.

[13] « Hungariam iuvari libellis utilibus ea lingua scriptis ab destinatis, ut R.V. scribebat valde placeret, atque adeo significavi alias ita faciendum videri. Proinde edi poterunt huiusmodi libelli, qui prius bene examinati utilitatem allaturi videantur. Sed non expedit controversias tractari, nisi modo spirituali, cum spirituales et pios esse conveniat. Itaque R.V. rem considerabit diligenter et cordi habebit, commendabitque censoribus et quibus opus erit ». A Generális 1610. jan. 9-én a provinciálishoz írt leveléből; *Austr.* 2 I 381. — Majd febr. 6-án ugyanannak: « Scripta varia circa causam Patris Pazman accepta sunt et considerata. Sed nulla responsio necessaria est, nisi commendandum esse negotium Domino Deo, et nos expectabimus postea certiora. Non est dubium, quin haeretici ansam captent persequendi Societatem; sed et idcirco prudenter agendum et occasiones cavendae, quantum licebit, sicuti spero cum divina gratia factum iri ». *Austr.* 2 I 381.

[14] « Vidi, quae R.V. pro sua causa scripsit ad nos, et perlegimus etiam scripta ab aliis, quaeque misit P. Provincialis ad nos. Nullum dubium est, quin haeretici captent occasionem traducendi et persequendi Societatem, ut rescribo P. Provinciali. Sed hoc diligentiores cautioresque omnes esse convenit, ne quis merito nostrum notari queat, quasi ansam ederit. Et quidem R.V., si non consensit, ut scripta illa sua publicarentur, sed tantum voluerit illi Domino satisfacere privatim, non est, cur affinis ulli culpae esse videatur. Sed quid postea secutum sit, expecto magno cum desiderio, et laudo cautelam adhibitam subducendi se ex periculis hostium irritatorum ». Acquaviva generális 1610. febr. 6-i levele Pázmányhoz. *Austr.* 2 I 382; vö. HANUY I 767.

a bécsi egyetem dogmatika tanára jelentette a P. Generálisnak [15], aki az ügy fontossága miatt kétszer is szóvá tette ezt P. Busaeusnak, az osztrák provincia visitatorának írt leveleiben. Az elsőben (1612. nov. 3) kijelentette: az olyan « exotikus » és homályos írás, mint a « *Peniculus Papporum* » semmiképp sem szolgálja az igazság tisztázását. Elítélte azt is, hogy álnév alatt és rendi cenzúra nélkül adta ki [16]. 1613. február 2-i levelében pedig az írta P. Busaeusnak: okosan tette, hogy megintette Pázmányt, és megparancsolta neki, hogy ezentúl semmit se adjon ki cenzúra nélkül [17].

Pázmány lelki válsága

Tanári munkája lehetetlenné vált, irodalmi téren a rendi cenzúrával akadályozták, mindezen bonyodalom mellett a missziós tevékenységében is számos nehézsége adódott. Bár 1614 tavaszán háromszor is kérte a Visitatort, hogy ne fosszák meg hűséges munkatársától, Némethi Jakabtól, rendtársát mégis visszahívták. Elöljárói érte is mind jobban aggódtak, hogy túl sokáig él távol a szerzetesi közösségtől, hiszen már 1607 óta vándormisszionáriusként működött Felső-Magyarországon. A lelkipásztori munka eme formájától a jezsuiták eleinte idegenkedtek, jóllehet belátták szükségességét nemcsak a hitterjesztés, hanem Európa protestáns többségű országaiban a hitvédelem szempontjából is. Az idegenkedés oka az volt, hogy a misszionáriusnak hosszabb-rövidebb ideig távol kellett lennie a szerzetes közösségtől, és világiak között kellett élnie. Ez az életmód a szerzetesi szellem és fegyelem meglazulását hozhatta magával, ami a Társaság jó hírnevét csökkenthette és a rendtag szerzetes-papi hivatását is veszélybe sodorhatta [18]. Végül azonban győzött a lelkipásztori meggondolás.

Acquaviva generális 1599-ben — hogy elejét vegyék a jelzett veszélynek — kiadott egy *Instructio*-t, melyben meghatározta ennek az új apostoli

---

[15] « Gratum porro etiam officium fuit, quod R.V. praestitit admonendo nos de libello illo contra haereticos scripto; cuius stylum affectatum et exoticum non potuimus non improbare; deque eo ad Visitatorem scribimus, ut deinceps provideat ». *Austr.* 2 I 505.

[16] « Accepimus prodiisse nuper in provincia libellum adversus haereticos solnenses, cui *Peniculus* nomen est, a P. quidem Pasman compositum, sed alieno editum nomine. Qui totus paene scatere dicitur verbis et phrasibus obsoletis et antiquis, quique ratione obscuritatis affectatae tenebras potius veritati offuderit, quam lucem ullam attulerit. Si quidem res sic habet, non parvam ille repraehensionem meretur, praesertim cum nec liber ille a censoribus examinatus aut probatus sit ». *Austr.* 2 I 505.

[17] « P. Pasman prudenter monitus et inhibitus est, nequid edat in posterum sine censura. Atque idem alii quoque servare debebunt, et R.V. pro officio id curabit diligenter; speroque successurum absque difficultate ». *Austr.* 2 I 512.

[18] Ilyen értelemben válaszolt Acquaviva generális még 1587-ben is az osztrák tartományfőnöknek: Hoc genus vivendi « valde damnosum esse solet disciplinae et spiritui nostrorum conservando, si ita dispergantur ac dividantur ». *Austr.* 1 376.

munkának a célját és megvalósításához részletes utasítást adott [19]. Eszerint, ahol megvannak a szükséges feltételek, missziós központokat, residenciákat kell felállítani nyolc rendtaggal. Ezekből hat vándormissziós, kettő pedig segítőtestvér. Ahol ilyen kis létszámú rendházra nincs lehetőség, a vándormisszionáriusok egy közeli kollégiumban kapjanak elhelyezést. Onnan menjenek kettesével a missziókba. Hosszabb-rövidebb idő után azonban vissza kell térniök a rendházba, hogy megpihenjenek és lelkileg felfrissüljenek. A vándormisszió rendszere Magyarországon hamar elterjedt és igen eredményesnek bizonyult jezsuita részről is. 1614-ben már 18 rendtag végezte ezt az új apostoli munkát; ezekből 12 Forgách érsek mellett Homonna, Ungvár és Malcovca környékén dolgozott, hat pedig Nyugat- és Dél-Magyarországon (Alsólendva, Monyorókerék, Pécs, Temesvár). Az előbbieket a bécsi, az utóbbiakat a grazi kollégium tagjaiként tünteti fel az 1614. évi katalógus [20]. Amikor rövid időn belül megalakult a homonnai és nagyszombati kollégium, ezekben kaptak szállást a magyar jezsuita vándormisszionáriusok.

Az *Instructio* szellemében a bécsi elöljárók ismételten megkísérelték, hogy Pázmányt visszahívják a rendházba, sőt értesítették a helyzetről a rendfőnököt is. Acquaviva generális azonban Forgách érsekre és a magyarországi egyházi állapotokra való tekintettel nem intézkedett azonnal. 1614. augusztusában a bécsi elöljáróknak válaszolva erőteljesen sürgeti: vissza kell hívni a missziós munkából, hogy lelkileg megújuljon, s olyan távolabbi rendházba kell irányítani, ahol nem találkozhat magyarokkal [21].

Kétségtelen, hogy P. Acquaviva előzőleg riasztó információkat kapott Pázmányról: most már nem lehetett halogatni visszarendelését. Mi indokolta a rendfőnök erélyes intézkedését?

Pázmány pályája az 1610-es évek elején magasba ívelt: az utolsó simításokat végezte főművén, a *Kalauzon,* amely 1613 tavaszán jelent meg. Közben folytatta térítéseit. Ekkoriban gyakran megfordult a Balassa bárók Pozsony fölött fekvő detrekői várában. Úrnőjét, özvegy Balassa Menyhértnét lányával együtt a katolikus hitre térítette. Ide nyúlnak vissza azoknak a bonyodalmaknak a gyökerei, amelyek Pázmány lelki válságát elmélyítették.

---

[19] Lásd *Cat. Prov. Austr.* I 9*.

[20] *Cat. Prov. Austr.* II 149 és 152.

[21] « Quae 17 iulii de P. Pasmanno ad nos scripsit R.V., etiam a P. Provinciali accepimus; isque, quod monuit R.V., sibi persuadebat, de remedio efficaci cogitandum censebat, adhibuissetque iam antea, nisi iusta causa intercedisset; qua sublata, occurretur incommodis efficaciter. Gratum interim nobis fuit R.am V. pro sua erga Societatem charitate fidoque animo nobis de his scripsisse ». A Generális 1614. aug. 23-án a bécsi rektornak. *Austr.* 2 II 607. — « De P. Pasman et aliunde nonnulla non ita probanda intelleximus, omninoque cupimus eum a R.V. eo loci constitui, ubi a conversatione cum hungaris liber sit; nec hac in re diu tergiversandum iudicamus. — Additum est: Petiisse eum venire Romam, et Patrem Nostrum deliberaturum ». A Generális 1614. aug. 23-án az osztrák tartományfőnöknek. *Austr.* 2 II 607.

A következőkben lépésről lépésre követjük az eseményeket, hogy világosan lássunk a bonyolult helyzetben. 1615 májusáig főként Pázmány 1616. febr. 8-i levele (10. Dok.), a későbbiekben egyéb dokumentumok alapján.

Az előbb jelzett okokból a bécsi elöljáró visszarendelte Pázmányt Magyarországról. El is indult, de megállt Nagyszombatban, mert levelet kapott Bécsből, az elöljárótól: ne menjen, mert kitört a pestis, amely közben Nagyszombatra is átterjedt. Pázmány ezért a közeli Detrekő várába vonult vissza Balassa Menyhértnéhez, aki levélben is, üzenetekkel is kérte, hogy erősítse meg hitében [22]. Mindez 1613 őszén történhetett, mert akkor dühöngött a pestisjárvány Bécsben (vö. HANUY I 42). Pázmány, várva a pestis elmúltát, mintegy másfél hónapot töltött Balassáné várában.

A bécsi elöljárók (Th. Busaeus provinciális és F. Avancinus rektor) gyanút fogtak, mert egyesek Pázmány és Balassáné bizalmas viszonyáról pletykákat terjesztettek, sőt valaki levelet is írt a rektornak: « solus sine socio » tartózkodott az özvegy házában. Erről a rendfőnököt is informálták. Pázmány szerint a rektor maga is terjesztette a híresztelést a kollégiumban, ugyanakkor őt magát nem értesítette erről; másoktól kellett megtudnia a szóbeszédet. Hiába kérlelte Avancinust és Busaeust: fedjék fel a rágalmazó nevét, hogy bizonyíthassa ártatlanságát. A híresztelés forrását Pázmány később tudta meg. Így mondja el Vitelleschi generálisnak: Egy Permai János nevű protestáns nemes feleségül akarta venni özv. Balassáné Bakics Margitot. De kísérlete eredménytelen maradt. Permai úgy gondolta, hogy az özvegy lelki atyja, Pázmány tanácsára utasította vissza a házassági ajánlatot. Ezért bosszúból és azzal az ürüggyel, hogy a Társaság és Pázmány jóhírnevét oltalmazza, levelet küldött a bécsi elöljárónak — ebben P. Nagy, a bécsi kollégium magyar pátere és Lósy kanonok is segítségére voltak — és feltárta, milyen hírek keringenek Pázmány és Balassáné bizalmas viszonyáról.

Pázmány mindezt « nemrég » (vagyis kevéssel levele írása előtt) tudta meg egy püspöktől. Annakidején, mintegy két évvel korábban (1614 tavaszán) a rágalom híre olyan lelki megrázkódtatást okozott neki, hogy belebetegedett. Haszontalannak érezte magát a Társaságban, amelyet hűségesen szolgált. Az emberek oktalansága miatt becsületében megsértve C. Acquaviva generálishoz

---

[22] Bakith (Bakics, Bakyth de Laki) Balassa (de Gyarmath) Menyhért özvegye (1606-tól); báró és grófi család, Detrekőn volt a váruk, nem messze Nagyszombattól és Pozsonytól. Három gyermekük volt: Péter, Ferenc és Zsuzsanna. Balassánét Pázmány térítette a katolikus hitre. Be akart lépni a klarisszákhoz, de mivel lányát férjhez kellett adnia, lemondott e tervéről. Pázmány mint érsek is többször ellátogatott Detrekőre, mert az özvegyre bízta féltestvére, Pázmány György fia, Miklós nevelését. Miklós 1622-ben született. Balassáné 3-4 éves korában vette magához az elárvult gyermeket. Pázmány nagy birtokot vett Miklósnak Morvaországban; ennek haszonélvezeti jogát — hálából — Balassánéra hagyta végrendeletében (vö. HANUY I 687-91 és II 728). Miklós a Bíboros halála (1637) után, 1639-ben belépett a jezsuita rendbe, de onnan elküldték 1642-ben. Vö. *Cat. Prov. Austr.* II 699.

fordult, hogy engedélyt adjon neki a karthauzi rendbe való átlépésre. (Ezt a jezsuita alkotmány megengedi az ünnepélyes fogadalmasnak is.) Mivel levélben nem tudta ügyét tisztázni [23], kérte, hogy Rómába mehessen és személyesen adhassa elő ügyét.

A rendfőnök engedélyével [24] útnak indult az Örök Városba. Itt 1614. december 15 és 1615. jan. 24 között tartózkodott [25]. Acquaviva generális megvigasztalta, és lebeszélte arról a tervéről, hogy elhagyja a jezsuita rendet és karthauzi szerzetes legyen. Két levelet is íratott Pázmány ügyében: az egyiket Busaeus provinciálisnak, a másikat Avancinus rektornak. Kérte őket, hogy atyai bánásmódban részesítsék Pázmányt, nehogy baja súlyosabbra forduljon. Mint lelkibetegnek, együttérzésre van szüksége, hiszen sok nehézségen és zaklatáson esett át [26]. Pázmány derűsebb lélekkel indult vissza Bécsbe, de még útközben értesült Acquaviva generális haláláról (1615. január 31). A hír nagyon leverte.

Pázmány világi pap akar lenni

Bécsben Pázmányt új megpróbáltatások várták, melyeknek részben maga volt az előidézője. Ő abban hibázott, hogy Rómából visszatérve nem kért út-

---

[23] « Accepimus litteras R.ae V. 24 maii datas; praeterea nihil. Facit quidem in iis mentionem de aliis, et nescio, quae consilia sua obscure reflectit. Quibus, cum hactenus non intellexerimus, R.ae V. nec directionem, nec satisfactionem praebere valemus; facturi lubentes, ubi ex R.V. ea cognoverimus; poterit ea R.V., cum valetudini suae (quod brevi futurum speramus) reddita fuerit, ea nobis communicare, faciemusque, quod ad Dei gloriam et R.ae V. consolationem facturum credimus ». A Generális 1614. június 15-én Pázmánynak írt levele. *Austr.* 2 II 590.

[24] « Quod nuper nos facturos scripsimus, effectum est; expensis enim litteris P. Pasmanni, quas ad nos dedit, iudicamus omnino expedire, ut in Urbem ad nos mittatur. Quod ipsum his nostris ei permittimus. R. autem V.ae commendamus, ut cum necessariis instructum ex oportunitate ad nos destinet ». A Generális 1614. aug. 30-i, a Provinciálishoz intézett leveléből. *Austr.* 2 II 608.

[25] A jezsuiták római professzus házának vendégkönyvében található bejegyzés szerint. ARSI, *Fondo Ges. 1121/2 4v.*

[26] « Remittitur a nobis istas in partes P. Petrus Pasmannus, ad Societatis ministeria proximoque obsequia religiose praestanda excitatus; ut propterea non minori isthic a R.V. charitate complectendum speremus, quam vel Societatis commune vinculum, vel nos ipsi desideremus. Cupimus praeterea ei a R.V., ubicumque sese occasio dederit, salutaria in Domino consilia pro partium istarum auxilio suggeri promoverique, atque adeo, ubi id negotia desiderarent, paterne dirigi ». A Generális 1615. január 23-án a bécsi rektorhoz. *Austr.* 2 II 611. — Ugyanazon a napon a Provinciálisnak így írt: « Remittimus eas in partes P. Petrum Pasman, confidimusque eum et quieto animo, et ad labores accenso redire. Bonus hic Pater difficultates aliquas motusque passus est; adeoque ei tamquam infirmiori membro compatiendum, et paterna suavitate gubernandus erit, ne malum gravius recrudescat. Item eum R.ae V. charitati commendatum esse cupimus, quo et pro sua prudentia eum tum in Societatis ministeriis occupare, tum in spiritu promovere Dominoque complecti non omittat ». *Austr.* 2 II 629.

baigazítást tartományfőnökétől rendi beosztását illetően [27]. Rendtársai viszont a korábbi híreszteléseket újabbakkal tetézték. Azt terjesztették, hogy valami súlyos bűn tisztázása miatt rendelték Rómába. Remélték, hogy nem tér vissza többé Bécsbe. Azt is hangoztatták, hogy ezentúl nem látogathat el Detrekőre. Pázmány, hogy a híresztelések alaptalanságát bizonyítsa, mivel amúgy is jelentést kellett tennie Magyarországon Forgách érseknek a Rómában végzett ügyekről, Pozsonyból Bécs felé menet párszor ismét Balassánénál töltött egy-két napot.

Elöljárói márciusban újból megkísérelték visszahívni, hogy a szerzetesi fegyelem keretei között éljen [28]. Erre a célra az olmüci kollégiumot alkalmasabbnak találták a bécsinél a fentebb már említett okok miatt [29]. De Pázmány még 1615 júliusában sem volt Olmücben [30]. Sőt a Vic. Generálisnak augusztusban is sürgetnie kellett, hogy Pázmány végre engedelmeskedjen, és menjen Olmücbe [31].

Közben ugyanis Klesl, bécsi püspök, II. Mátyás kancellárja, és Forgách érsek — Pázmány Rómából való visszatérte után látva, milyen eredményesen intézte el a rábízott ügyeket, és diplomáciai rátermettségéről is meggyőződve — még inkább igyekeztek bevonni őt egyházpolitikai terveikbe. Elgondolásukat azonban csak úgy tudták megvalósítani, ha Pázmányt függetlenítik a Társaságtól, mert a rendi szabályok által előírt időnkénti visszatérés és a

---

[27] « De P. Pasman doleo, eum R. V.am directionis causa non convenisse; sane oportebit paterne eum gubernare, quo ex instituto nostro talentis sibi a Domino concessis utatur ». A Vic. Generális 1615. március 28-i a Provinciálishoz írt leveléből. *Austr.* 2 II 649.

[28] « Expendi quae R.V. martii 20 de P. Pasmanno scripsit, et quae ab P. Nagy conscripta transmisit; laudoque R.am V. plurimum, quod eum Viennam revocavit. Sed praeterea contendo, ut prudenter efficaciterque incommodis obviam eat, patremque ad disciplinam religiosam integre revocet. Quod omnino magis expedit, isthic a R.V. primum constitui. Quod si dein ad nos per litteras recurrerit, non solum R.ae V. sententiam confirmabimus, quin etiam magis magisque urgebimus ». A Vic. Generális 1615. április 25-én a Provinciálishoz írt leveléből. *Austr.* 2 II 654.

[29] « De P. Pasman Olomutii applicato recte a R.V. actum est. Sane bonus Pater spiritu iuvandus, et potius domi continendus erit, quam extra collegia dimittendus. Utiam resumpto spiritu se pro talentis a Deo acceptis strenue impendat ». A Vic. Generális 1615. június 6-án a Provinciálishoz írt leveléből. *Austr.* 2 II 661.

[30] « De P. Pasmanno imprimis doleo, quod et difficultates isthic moveat aliis et sibi ipsi, Societatique minus consulat. Credebam ego eum Olomucii iam agere. Sed quoniam aliter intelligo, oportebit R.am V. veri Superioris partes agere, eumque intra religiosae disciplinae terminos, qua suavitate, qua efficacia, continere; ita ut, si monitionibus id consequi nequierit, paenitentias ne omittat. Interim consulat P. Provincialem, quid et quomodo de eo agi velit. Aliud enim inpraesentiarum circa ipsum statuere non expedit. Sed imprimis commendo, ut Societati et disciplinae religiosae satisfiat ». A Vic. Generális 1615. július 18-i levele P. Avancinus, bécsi rektorhoz. *Austr.* 2 II 667.

[31] « Quae litteris R.ae V. 18 iulii datis reddi poterant, scripsi 8 augusti. Non possum tamen non hoc adiicere, agendum esse R.ae V. ante discessum cum P. Pasmanno efficaciter; curandumque, ut ex obedientia ductu Olomucium se conferat. Sane ita necessum esse viennenses saepe scribunt urgentque ». *Austr.* 2 II 676.

rendházban tartózkodás lehetetlenné tette Pázmány folyamatos igénybevételét. Megkönnyítette volna a helyzetet, ha Forgách közelében Pozsonyban, vagy Nagyszombatban lett volna már jezsuita rendház, ahol szerzetesi kötelességeinek is eleget tudott volna tenni.

De Pázmány maga is — részben a híresztelések és a rendi visszahívás, részben a magyarországi egyházi helyzetet figyelembe véve — belátta, hogy elhagyva a Társaságot világi papként hasznosabban tudná szolgálni Egyháza és hazája ügyét rendje apostoli hivatásának szellemében. Hogy világi pap lehessen, fel kellett őt oldani szerzetesi fogadalmai alól. Arra azonban semmi reménye nem volt, hogy ezt a Társaság közvetítésével érje el a Szentszéknél. Minden rend védte ugyanis az ünnepélyes fogadalmak felbonthatatlanságát. A pápa is csak a legkivételesebb esetekben adott felmentést.

Pázmány Klesl közvetítésével így egyenesen a pápához fordult [32], aki, mielőtt teljesítette volna óhaját, jelentést kért róla a vikárius generálistól. P. Alber írásában utalt Pázmány nehézségeire az elöljárókkal a Balassánéval való bizalmas kapcsolatai miatt. Megemlítette, hogy a múlt télen a páter engedélyt kért, hogy átléphessen a karthauzi rendbe. Most pedig ünnepélyes szerzetesi fogadalmai alól kér felmentést, hogy világi papként élhessen. A felmentés ellen a következő okok szólnak:

1. Minthogy Balassa báró özvegyével való bizalmas kapcsolata ismert, ha elhagyná a Társaságot, több alkalma lenne arra, hogy találkozzék az aszszonnyal, és így a botrány fokozódna.

2. Pázmánynak nagy a tekintélye a magyar nemesek körében. A Társaságból való kilépését úgy tekintenék a főurak, főleg a protestánsok, mint aposztáziát.

3. Ez a lépés ártana a Jézustársaság hírnevének is. Megbotránkoztatná a püspököket, papokat és híveket; s így gátolná a jezsuiták apostoli munkáját.

4. A Társaságot megfosztaná egy professzus tagjától, akit 26 évig képzett.

5. Észak-Európában Pázmány esete egyedülálló lenne: ő lenne az első jezsuita professzus, akit felmentenének fogadalmai alól, és veszélyes precedenst teremtene.

Ezért az *Információ* így következtet: Pázmányt kötelezni kell, hogy maradjon a Társaságban. Ha mégis minden áron meg akar válni a Rendtől, vagy ha el kellene küldeni, ezt csak úgy engedje meg a Szentszék, ha átlép egy másik szerzetes rendbe [33].

---

[32] « [Il Papa] ha ascoltato volontieri il S.or Ridolfi in tutto quel che gli ha esposto in questa materia, come anco nel particolare del P. Pasmanio. Intorno a che V.S. Ill.ma intenderà dal medesimo S.or Ridolfi, quant'occorre a fine di prenderci quella deliberatione ». A bíboros államtitkár 1615. május 23-i Kleslhez írt leveléből. ASV, *Vesc. 190* 268*r*.

[33] Lásd 1. Dok.

Klesl kancellár 1615. július 18-án újra visszatért Pázmány kérésére. A bíboros államtitkár augusztus 8-i levelében azt válaszolta neki, hogy Ridolfi beszélt a pápával, aki előtte kifejtette véleményét az ügyről. Hogy mit határozott, arról Ridolfi fogja értesíteni [34]. II. Mátyás római ügyvivője október 3-i levelében jelentette Pázmánynak, hogy a pápa csak azzal a feltétellel engedélyezi a Társaság elhagyását, ha átlép egy másik rendbe [35]. A pápa tehát, amikor döntött, szem előtt tartotta a jezsuiták hivatalos állásfoglalását Pázmány ügyében. Ridolfi ugyanilyen értelemben tájékoztatta Klesl püspököt is; és Pázmány csak tőle értesült a történtekről, mert a bécsi rektor visszatartotta Ridolfinak október 3-i neki küldött levelét [36]. A pápa pedig a maga részéről november 14-én kelt brévéjében foglalta hivatalos formába fenti döntését [37].

Az érseki kinevezés felé

1615. október 16-án váratlanul meghalt Forgách érsek. Ez lényegesen felgyorsította az eseményeket. A prímási szék betöltése Magyarország vallási helyzete szempontjából sürgős intézkedést követelt. Több ilyen értelmű kérés érkezett magyar részről mind a Szentszékhez, mind II. Mátyáshoz. Ezeknek lényege, hogy Pázmány a legalkalmasabb erre a méltóságra: « Petrus Pazman et nemo alius in archiepiscopatum strigoniensem eligi deberet » [38].

A prágai nuncius október 26-i levelében — amelyben Borghese bíboros államtitkárral közölte Forgách érsek halálhírét — nem mulasztotta el megemlíteni, hogy a nagy veszteséget csak fokozza egy alkalmas személy hiánya, aki méltó utóda lehetne az elhunyt érseknek » [39].

---

[34] « Mi rese il S.or Cameriere Ridolfi la lettera di V.S. Ill.ma de 18 del passato, et mi soggiunse in voce quel più che haveva da dirmi per sua parte intorno al negozio del P. Pasmanio. Quel che S. S.tà habbia detto in questa materia al medesimo S.or Ridolfi, et quanta prontezza io sia per reiterar i miei offitii apresso la S.tà S., per l'affetto che di nuovo si dichiara V.S. Ill.ma tanto di desiderare, le sarà pienamente riferito da lui medesimo » *Ibidem* 292. — Cf. FRANKL I 179-80.

[35] Lásd 2. Dok.

[36] Lásd 10. Dok.

[37] Lásd a bréve szövegét: ASV, *Secr. Brev. 560* 368. Vö. 14. Dok.

[38] Lásd 6. és 7. Dok.

[39] « Sabato con l'ordinario di Vienna, donde credo che al ricever di questa, n'havrà già V.S. Ill.ma havuta notitia, venne qui l'aviso veramente doloroso della morte quasi repentina del buon Sig. Cardinale di Strigonia, seguita alli 16 del corrente ne' bagni di Santa Croce, poche leghe discosto da Tirnavia... Accresce questa perdita in infinito la gran penuria de soggetti nationali meritevoli di quella chiesa. Consideratione ch'a me crucia fuor di modo; et già procuro di dispor Mons. Gleselio et suoi colleghi ad una nominatione di persona che possa con minor disaguaglianza degli altri almeno in parte riempir quel vacuo. Nel che l'istesso Mons. Gleselio mi dice di conoscer la difficoltà, et mi promette d'invigilarvi al possibile, né io vi mancherò della mia dovuta industria et diligenzia ». ASV, *Nunz. di Germ. 114/K*, f. 365*r-v*. — A bíboros államtitkár 1615.

A bécsi udvar álláspontja megegyezett a magyar kérelmezők véleményével. Ezért II. Mátyás kérte a pápát, mentse fel Pázmányt szerzetesi fogadalmai alól, hogy kinevezhessék esztergomi érseknek [40].

A prágai nuncius november 16-i levelében újra írt a Pázmány-ügyben. Jelentette a bíboros államtitkárnak, hogy tárgyalt Klesllel és Ridolfival az esztergomi szék betöltéséről. Közös meggyőződésük, hogy a Társaság alkotmányának sérelme nélkül Pázmányt kell kinevezni, aki az utóbbi években Forgách érsek legmeghittebb munkatársa volt. De Klesl aggódott: a magyar protestáns rendek mindent el fognak követni, hogy a kinevezést megakadályozzák. Ezért szerinte az érseki szék betöltését egy időre fel kell függeszteni, amíg Pálffy, pozsonyi prépost érettebb korba kerül. Addig Pázmány mint turóci prépost kormányozza az esztergomi egyházmegyét. A nuncius úgy véli, hogy a turóci prépostság a jezsuiták megítélése szerint nem elegendő ok, hogy a pápa felmentse Pázmányt ünnepélyes szerzetesi fogadalmai alól. Ezért a pápa utasítsa vissza a felmentést, ha a császár és tanácsadói Pázmányt csak adminisztrátornak akarják [41]. A pápa osztotta a nuncius véleményét [42]. Klesl is lemondott eredeti tervéről, hogy Pázmány csak esztergomi adminisztrátor legyen, de jelenleg azt akarja: az érseki szék betöltését egy bizonyos időre függesszék fel, Pázmányt pedig nevezzék ki turóci prépostnak. A nuncius véleménye szerint egy ideig maga Klesl szeretné élvezni az érsekség jövedelmét. Különben Klesl nem titkolta, hogy nincs megelégedve a Pázmánynak adott pápai brévével, mert ő azt akarta, hogy Pázmány világi pap lehessen [43]. 1616. január 11-én kelt levele szerint mégis elfogadta a pápa akaratát; mivel eszerint Pázmánynak át kellett lépnie egy másik szerzetbe, a szomaszkákat

---

nov. 14-én ezt válaszolta: « Ma quel che maggiormente ci accresce il dispiacere, è la considerazione che V. S.ria fà della penuria de suggetti nationali per la medesima chiesa. Si loda in tanto il pensiero di lei il dispor Mons. Cleslio et suoi colleghi a nominazione di persona, che sia atta a quel carico, et possa in parte ristorar tanta perdita ». ASV, *Nunz. di Portog. 151*, f. 147*r*.

[40] « Beatissimo Padre. — Per parte di Sua Maestà Cesarea più volte è stato supplicato Vostra Santità di volere concedere licenza al Padre Pietro Pasman d'essere libero dalla Compagnia del Gesù. Hora non havendo V. S.tà sopra questo negotio data certa deliberatione, di novo si supplica a volere concedere questa gratia, poiché senza di essa, si corre grandissimo pericolo che la chiesa di Strigonia stia per molti e molti anni senza pastore. Che il tutto si riceverà per somma gratia dalla S.V. » *Hist. Soc. 56*, f. 107*r*. Majd ez a felirat (f. 109*v*): « Alla Santità di Nostro Signore. — Al Padre Generale di Gesuiti, che si consideri bene questo negotio, e ne parli a N.S. — Per Sua Maestà Cesarea. Que el P. Pasman echa de la Compagnia per esser Vescovo ».

[41] Lásd 3. Dok.

[42] « Il Cameriere Ridolfi ha detto in questa materia a S. S.tà che volevano dimandare per amministratore il P. Pasmania giesuita. Ma S. B.ne, considerando che non saria servizio di quella chiesa, né della religione cattolica che si riposasse in un amministratore, ha risposto al Ridolfi, che conviene che pensino ogni modo alla nominazione d'un soggetto della qualità sopradette », A bíboros államtitkár 1615. nov. 28-i levele a nunciushoz *Nunz. di Portog. 151*, f. 157*r-v*.

[43] Lásd 4. Dok.

ajánlotta [44]. Az államtitkár tájékoztatta a pápát Klesl javaslatáról, hogy Pázmányt vegyék fel a szomaszkákhoz. A pápa megígérte, hogy a maga részéről támogatni fogja a kezdeményezést [45].

A jezsuiták ellenzik Pázmány érseki kinevezését

A bécsi rektor, P. Avancinus elfogta Ridolfi, a császár római ügyvivőjének 1615. okt. 3-án Pázmánynak írt levelét [46]. Ebből megtudta, hogy Pázmány újra el akarja hagyni a Társaságot. Arról is hamarosan tudomást szerzett, hogy ő a legkomolyabb jelölt a Forgách halálával megüresedett érseki székre. Kötelességének tartotta, hogy minél előbb értesítse a fejleményekről P. Vitelleschit, az 1615. nov. 15-én megválasztott új generálist [47]. Sőt — tekintve, hogy Pázmány kinevezése veszedelmes precedenst teremtene — szükségesnek vélte, hogy a Szentszéknél is lépéseket tegyen Pázmány kinevezésének megakadályozására. Erre a célra alkalmasabbnak ítélte, ha nem a prágai nuncius (aki — szerinte — a császári udvarral egyetértve Pázmány kinevezését támogatta), hanem a grazi közbenjárását kéri. A grazi nuncius, az Avancinusszal folytatott beszélgetés után beszámolt erről a bíboros államtitkárnak 1615. dec. 7-én írt levelében [48]. Eszerint a jezsuiták nagy zavarban vannak Pázmány miatt, aki nemcsak hogy el akarja hagyni a Társaságot, hanem magas egyházi méltóságot is szánnak neki. A nuncius úgy véli: az ügy már annyira előrehaladt, hogy igen nehéz lenne megakadályozni, de elküldi a rektorral folytatott beszélgetés kivonatát [48]. Nagyon valószínű, hogy Avancinus rektor is — amint az *Információban* P. Alber, vicarius generalis — szóvátette a Pázmányról széltében terjesztett, nem éppen épületes szóbeszédeket. Erre enged következtetni az államtitkárnak 1615. dec. 26-án a prágai nunciushoz írt levele, amelyben először beszél « nőügyről » [49].

---

[44] Lásd 9. Dok.

[45] « Ho dato parte a N. S.re di quanto V.S. Ill.ma scrive con la sua delli 11 del passato; nel particolare del Padre Pasmanio. Intorno a che Sua Beatitudine considerarà tutto quello che si potrà fare per prenderci quella risolutione che sarà giudicata più espediente, si come si è detto a S.or Ludovico Ridolfi ». A bíboros államtitkár 1616. febr. 13-i levele Klesl kancellárnak. ASV, *Fondo Borghese I*, v. 944, f. 22. *Ib., Vescovi,* v. 191, f. 20. *Ib., Buoncompagni* E 16.

[46] Lásd 2. Dok.

[47] « Sunt quidem hic sub manibus R.ae V. litterae quaternae septembri et octobri datae: aliae de P. Pasmanno, aliae de negotio unionis philosophiae viennensis, aliae de P. Gallo Scherer loquuntur ». A Generális 1615. dec. 19-én P. Avancinus v. provinciálisnak írt leveléből. *Austr. 2* II 694.

[48] Lásd 5. Dok.

[49] Lásd 8. Dok.

A Pázmányt feljelentő névtelen levél

A jezsuitáknak Pázmány kinevezését hátráltató tevékenységét a Szentszéknél igen hatásosan segítette egy február 10-i keltezéssel a bíboros államtitkárhoz érkezett anonim levél, amelyhez szerzője három, latinra fordított szerelmes levelet [50] csatolt. Ezeket állítólag Pázmány írta Balassánénak. A levél névtelen szerzője jezsuitaként mutatkozik be. Tanúja volt bizonyos tényeknek, tehát hitelre méltó, *fide dignus,* állítja magáról. Egy másik jezsuitához intézi a levelet, hogy az megakadályozza Pázmány kinevezését, aki méltatlan erre a méltóságra. A « mi rektorunk »-ról beszél, aki valószínűleg Avancinus. Ő maga pedig, a névtelen szerző, a bécsi kollégium tagja. Elmondja, hogy Pázmánnyal volt Pozsonyban, néha elkísérte őt Detrekőre Balassánéhoz és tanúja volt bizalmas viszonyuknak. Ezt kívánja dokumentálni a három szerelmes levéllel is.

Ki az anonim levél szerzője? Először P. Nagyra gondolhatnánk, aki már írt Pázmányról Busaeus provinciálisnak. Ez elküldte levelét Alber vicarius generalisnak [51]. Pázmány maga is említi P. Nagy nevét 1616. február 8-i hosszú levelében: Permai János meggyőzte P. Nagyot, hogy írjanak az elöljáróknak Pázmány és Balassáné viszonyáról. P. Nagy a bécsi rendháznak volt a tagja, de életének utolsó hónapjait Forgách érsek kérésére Magyarországon töltötte, hogy Érsekújváron felügyeljen az új templom építésére [52]. De mivel 1615. aug. 9-én meghalt Nagyszombatban, nem lehet az 1616. febr. 10-i anonim levél szerzője. Lehet, hogy az utóbbi felhasználta P. Nagy 1615 elején írt, már említett levelének adatait; ezeket újabb részletekkel egészítette ki, és csatolta a szerelmes leveleket is. Annyi bizonyos, hogy az anonim levél úgy, ahogy a vatikáni levéltárban található, hamisítvány.

P. Avancinus tudott mind az anonim, mind a szerelmes levelekről. 1616. március 11-én jelentette P. Generálisnak, hogy elfogták a szerelmes leveleket, megmutatták Klesl kardinálisnak is, s reméli, hogy nemcsak lelassítják Pázmány érseki kinevezését, hanem meg is akadályozzák [53].

---

[50] Lásd 11. Dok.

[51] « Expendi, quae R.V. martii 20 de P. Pasmanno scripsit et quae ab P. Nagy conscripta transmisit ». A vic. generális április 25-i levele Busaeus provinciálishoz. *Austr.* 2 II 654.

[52] Vö. *Austr. 133,* f. 161*v*-62*r*.

[53] « Litterae Pazmani interceptae et Rev.mo D. Cleselio ostensae multum tardant, quin puto evertunt negotium eiusdem. Iterim tamen serio cogitandum, quid tandem de illo fieri debeat ». *Austr. 225,* f. 335*r*. — Ide kívánkozik P. Generális április 16-i válasza: « Quaerebat in calce earundem literarum R.V., quid cum Pasmanio, si negotia eius impediantur, faciendum esset. Respondeo, ab eodem intelligendum, velitne potestate, quam sibi a Sede Apostolica factam, ait, transeundi ad aliam religionem, uti. Quod si velit, suadendum, id quam primum faciat. Si minus, monebit nos R.V., ut quid tum eo faciendum fuerit, dispiciamus ». *Austr.* 2 II 724. — P. Avancinus szavait « serio cogitandum, quid tandem de illo fieri debeat » és P. Generális válaszát figyelmesen

Pázmány számára sem volt titok: érseki kinevezéséről a tárgyalások folynak; de tudta azt is, hogy nem is egy oldalról igyekeznek ezt megakadályozni. Ezért már ismertetett 1616. február 8-i hosszú levelében feltárta lelkiállapotát P. Vitelleschinek, az új generálisnak, aki annak idején, amikor Rómában teológiát tanult, rektora volt. Levele végén kérte, hogy a pápától kapott engedéllyel élve átmehessen egy másik szerzetes rendbe [54].

A Generális 1616. március 5-én írt válaszában mentegette a bécsi elöljárókat. A Társaság jó hírnevét akarták megvédeni; céljuk tehát nem a megszólás volt. Hivatalból sürgették a rendi előírások megtartását. Pázmánynak pedig jobban kellett volna ügyelnie jó hírnevére. Nem lett volna szabad társ nélkül annál az Úrnőnél időznie, mégha célja a legszentebb, a lelkek gondozása volt is [55].

A bíboros államtitkár, amikor megkapta a Pázmányt súlyosan vádoló leveleket, azonnal írt erről a prágai nunciusnak [56]. Jelezte neki, hogy a pápa átadta a levelek másolatát Ridolfi, császári ügyvivőnek; ő elküldi őket, hogy a nuncius mutassa meg a császárnak; majd pedig gondosan nézzen utána, hitelt érdemlőek-e vagy sem. A nuncius, miután kivizsgálta az ügyet, a következőket válaszolta a bíboros államtitkárnak [57]: A prágai jezsuita kollégium rektora korábban már említette neki a Pázmány ellen felhozott vádakat, amelyekről tájékoztatta Klesl kancellárt is. Már akkor feltételezte, hogy a kérdéses leveleket eredetileg titkos írással írta a szerzője. S valóban a prágai rektor neki rejtjeles írásban mutatta őket. Nehezen hihető, hogy az, aki a leveleket elfogta, rendelkezett volna a rejtjelek kulcsával. A nélkül azonban nem tudhatta, mit tartalmaznak. Mindebből arra lehet következtetni, hogy üldözésről és hamisításról van szó. Egyébként Pázmány maga eléggé meggyőző és világos módon igazolta magát.

A bíboros államtitkár 1616. április 23-án válaszolt a nuncius levelére. Tudomásul vette: úgy tűnik, hogy Pázmány nem vétkes, nem ő írta a leveleket a magyar hölgynek, amint ezt feltételezték. De jó lenne még több fényt deríteni az ügyre, hogy bizonyítsák Pázmány ártatlanságát [58]. 1616.

---

megfontolva, az az érzésünk, hogy amikor e szavakat papírra vetették (azaz: közvetlenül az anonim levél Rómába érkezése után, és amikor a pápa még nem helyezte át Pázmányt a szomaszka rendbe), a bécsi rektor meg volt győződve: ha Pázmány mégis jezsuita marad, el kell bocsátani a Társaságból ezt az erkölcsileg súlyosan megbélyegzett tagot.

[54] Lásd 10. Dok.

[55] A válasz szövegét lásd a 10. Dok. jegyzetében.

[56] Lásd 12. Dok.

[57] Bibl. Ap. Vat., *Barberini lat. 6921* ep. n. 81.

[58] « Per quel che si raccoglie dalle lettere di V.S. de 4, pare che il P. Pasma non sia in colpa d'haver scritte quelle lettere ad una Signora Hungara, come si presupponeva. Il che saria caro, che fusse così per tutti i rispetti. Ma quando si potesse haver

április 25-én Alessandro Vasoli, a prágai nunciatura « uditore »-ja újra írt a nuncius nevében az államtitkárnak. A nuncius, a Pázmány által neki küldött önigazolás, valamint számos információ alapján, amelyek a páter jó és becsületes életét tanúsították, teljesen fölöslegesnek ítélte a további vizsgálatot [59]. Borghese államtitkár nagy megnyugvással vette tudomásul a nunciusnak ezt a határozott, Pázmány ártatlanságát igazoló nyilatkozatát [60].

Pázmány turóci prépost

Miután a római kúria meggyőződött, hogy a Pázmány erkölcsi életéről érkezett feljelentések alaptalanok, V. Pál pápa 1616. április 21-én megadta neki a harmadik brévét. Ebben — Klesl szándéka szerint — megengedte, hogy átléphessen a szomaszkákhoz: megkezdje a noviciátust a prágai nuncius vezetése alatt, és hat hónapon belül fogadalmat tegyen új rendjében [61]. A szomaszkák legfőbb elöljárója április 29-én szintén értesítette Pázmányt, egy másik levélben pedig a prágai nunciust a pápa döntéséről [62].

A császáriak a pápai bréve elnyerése után azonnal egyházi méltóságot akartak Pázmánynak adni, hogy annál szorosabban magukhoz kössék. De hogy ez megtörténhessék, igazolni kellett, hogy többé már nem jezsuita. Ezért Ridolfi április 18-án (tehát már három nappal a pápai bréve dátuma *előtt*) F. Mazzarolus római közjegyző előtt tanúsította: II. Mátyás sürgetésére Pázmány brévét kapott a pápától, hogy beléphessen a szomaszkák rendjébe [63]. Ezt ők úgy értelmezték, hogy elhagyta a Társaságot. Ezért a császár április 25-én kinevezte turóci prépostnak [64]. A kinevező okmánynak az a kijelentése azonban: Petrum Pázmány « papae Pauli V authoritate ... ab obligatione religionis patrum Societatis Iesu exemptum ... esse ... compertum habemus » vaskos jogi tévedésen, vagy csúsztatáson alapult. A pápai bréve ugyanis csak megengedte, hogy belépjen a szomaszkák rendjébe. Amíg náluk

---

qualche chiarezza di qua dell'escolpatione et innoncenza di questo Padre, non ci poterà se non piacer molto d'intenderlo ». ASV, *Nunz. di Germ. 27*, f. 57*v*; és *Ib. Fondo Borghese I 945*, f. 69*r-v*.

[59] « Mons. Nunzio, in conformità dell'attestation mandata dal P. Pasma per la sua giustificazione, poiché havendo tanti riscontri della bontà et honesta vita di quel Padre, giudicò totalmente superflua quella diligenza ». Bibl. Ap. Vat., *Barb. lat. 6929*, f. 26*r-v*.

[60] « Della bontà et vita honesta de P. Pasma si havea riscontri de più luoghi. Ma è stata non dimeno cara la confirmatione che V.S. ce ne ha data con sue lettere ». ASV, *Nunz. di Germ. 27*, f. 74*r-v*.

[61] Lásd 14. Dok.

[62] *Hist. Soc. 56*, f. 120; CAMPERI 11.

[63] Lásd 13. Dok.

[64] « ... quem [Petrum Pázmány] etiam Beatissimi in Christo Patris et Domini, divina providentia papae Pauli V authoritate non solum ab obligatione religionis patrum Societatis Iesu exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda, iuxta beneplacitum nostrum, speciali mandato adstrictum esse, compertum habemus » *Hist Soc. 56*, f. 110*r-v*.

fogadalmat nem tett, jezsuita maradt. Mint ilyen egyházi méltóságot csak pápai parancsra fogadhatott el. A császáriaknak tehát meg kellett volna várniok, hogy a szomaszkáknál fogadalmat tegyen.

A prágai jezsuiták nem értesültek azonnal a kinevezésről. Megbotránkoztak Pázmány meglehetősen « világias » életstílusa miatt [65]: a páter ugyanis, jóllehet már turóci prépost volt, még a jezsuiták prágai kollégiumában lakott. Időközben Alber provinciális is megtudta Ridolfitól és Klesltől, hogy Pázmányt kinevezték turóci prépostnak, miután felvették a szomaszka rendbe. Hallott arról is, hogy a császári udvar a Hommonai-ügyben Észak-Magyarországra küldte [66], s missziójának az a célja, hogy békét teremtsen [67]. Klesl ugyanis Bethlen Gábor helyébe a katolikus Homonnai Györgyöt akarta beültetni Erdély fejedelmi székébe. Homonnai meg is kezdte a Bethlen elleni zendülés szervezését. Mivel azonban közben a helyzet megváltozott, Klesl lemondott terve közeli megvalósításáról. Pázmány tehát nagyon kényes megbízást kapott: meg kellett győznie Homonnait, hogy még nem érkezett el a cselekvés órája, le kellett csillapítania a zavargásokat, és keresni a megbékélést a protestánsokkal. Ez utóbbiak azonban azt a hírt kezdték elterjeszteni, hogy éppen a páter az, aki Bethlen megbuktatásán fáradozik. Igyekeztek őt befeketíteni II. Mátyás előtt is. A. Vasoli, a prágai nuncius titkára minderről tájékoztatta a bíboros államtitkárt 1616. augusztus 8-án írt levelében [68].

Utolsó rágalom: a Kobenzl-ügy

A Pázmány ellen felhozott utolsó, legsúlyosabb rágalom főszereplője Raphael Kobenzl jezsuita, a bécsi kollégium tagja volt [69]. Az ő hosszú, 1616. augusztus 3-án Klesl bíboroshoz írt levele tárja fel a bonyolult és homályos ügy hátterét. Teuffl György báró azzal vádolta P. Kobenzlt, hogy ő a rágalom szerzője, amely szerint Pázmánynak gyereke van. Mivel ugyancsak Teuffl állította, hogy ezt neki Klesl kancellár mondta, Kobenzl ez utóbbinál igyekezett levelével ártatlanságát bizonyítani. Többek között arra hivatkozott, hogy ő Pázmány meghitt barátja, sőt a pátertől írásbeli nyilatkozatot is

---

[65] « Atque imprimis de P. Pasman intelligo, illum quamdiu Pragae fuit, etsi in collegio egerit, habitu tamen et victu a communi Societatis usu distincto usum fuisse; nempe in cubiculo suo, non in communi triclinio pene semper cibum sumpsisse, collare indusii supra sottanam (ut vocant) reflexum, more saecularium gestasse, barba promissura cum chirothecis in manibus in publicum, sequente famulo plerumque prodiisse. Quae si vera sunt, miror, a P. Rectore tamdiu tolerata, nec ea de re nos monitos fuisse ». A Generális 1616. május 28-i levele a Provinciálishoz. *Austr.* 2 II 731.

[66] Lásd 16. Dok.

[67] Lásd 15. Dok.; FRANKL I 197-220.

[68] Bibl. Ap. Vat., *Barberini lat. 6927*, f. 90*r*; vö. FRANKL I 217.

[69] R. Kobenzlről lásd *Cat. Prov. Austr.* I 707.

kapott, amellyel felmenti őt az aljas rágalom vádja alól. Klesltől is az kívánta, jelentse ki: nem ő mondta Teuffelnek, hogy Kobenzl a rágalom szerzője[70].

Klesl felháborodott Kobenzl szenvedélyes, támadó hangú levele miatt. Augusztus 10-i levelével értesítette a történtekről a Provinciálist[71], és mellékelte Kobenzl hozzá intézett levelét is. P. Alber, provinciális augusztus 20-i válaszában mentegette Kobenzlt. Igaz, túl heves hangon írt, de szándéka az volt, hogy igazolja ártatlanságát a Pázmány elleni aljas rágalom ügyében, és hogy megvédje a Társaság és a bécsi kollégium hírnevét. Végül a tartományfőnök biztosította Kleslt, hogy sem a bécsi, sem a prágai kollégiumban, vagy másutt, egyetlen jezsuita sem vádolta soha Pázmányt azzal, hogy gyereke van[72]. Három nappal később a Provinciális írt a Kobenzl-ügyről a Generálisnak[73]; mellékelte Klesl bíboros hozzá intézett levelét saját válaszával, és P. Kobenzl Kleslhez írt hosszú levelét. P. Alber elismerte, hogy Kobenzl heves természetű, levelének hangneme semmiképp sem menthető[73]. A Generális válaszában hangoztatta, hogy Kobenzl levelében nem talált semmit, amit rágalmazásnak lehetne nevezni. Klesl bíboros levele pedig inkább az igazság védelme, semmint a megsértett ember keserű szemrehányása. Keserűségét a rágalmak számlájára kell írni[74].

---

[70] A levelet lásd: 17. Dok. — P. Kobenzl még nem küldte el a Kleslnek szánt aug. 3-i hosszú levelét, amikor ugyanaz nap hívatta őt Teuffl György, hogy visszavonja vádját. Beismerte, hogy visszaélt a bíboros nevével, amikor azt állította, hogy Klesltől hallotta, hogy ő a Pázmány elleni újabb súlyos rágalomnak szerzője. Ezt hozta tudomására Kobenzl Kleslnek második, rövid levelében. Ez magában véve fölöslegessé tette az első levelet. De azért azt is elküldi, hogy a bíborosnak teljes áttekintése legyen az ügyről.

[71] Lásd 18. Dok.

[72] Lásd 19. Dok. — Tény azonban, hogy Kobenzl ez év márciusában részletesen írt a P. Generálisnak a Pázmány körül keringő híresztelésekről. Így valószínűleg arról is, hogy törvénytelen gyereknek az atyja. Erre enged következtetni a P. Generális április 23-i válaszlevelének az a kitétele, hogy az értésére hozott mendemondák között vannak « alig hihetők » is. Ime az idevonatkozó levélrészlet szövege: « Quae R.V. literis suis 29 martii Novaedomi datis de P. Pasmanni consiliis exposuit, accepi legique. In quibus, etsi non pauca sint, de quibus dubitare possim, itane omnino se habebant; non possum tamen, quin R. V.ae fidem seu fidelitatem potius in hisce aperiendis magnopere laudem et comprobem. Quem scio, non haec omnia tamquam certissima asserere, sed qualiacumque sint, suggerere, ut ex iis hominis consilia meditationesque coniicere possim. Deus illi bonam mentem donet, ne quid aggrediatur, cuius eum sero nimis paeniteat. Nos hic interim dabimus operam, uti hactenus dedimus, ut Societatis Constitutiones in hisce illius molitionibus sartas tectasque conservemus ». *Austr.* 2 II 726. — Nem tartjuk egyáltalán kizártnak, hogy Kobenzl küldte Rómába az anonim levelet.

[73] « Viennam, Deo Duce, per Crumlovium, Lintzium, Crembsium 19 augusti incolumis redii. Literas Ill.mi Cleselii ad me datas reperi acerbas et minatorias, ut ex earum exemplo his adiuncto litera A perspiciet P.V. Misit una Ill.mus ad me exemplar literarum P. Cobenzelii, quibus ad talia scribenda Ill.mus excitatus fuit; et harum exemplar, litera B, mitto. Causa examinata, et P. Cobenzelio de modo agendi vehementiore reprehenso, Ill.mo respondi, prout videbit P.V., litera C, ut totius rei notitiam habeat, si forte Romam haec nova querela deferretur ». A Provinciális 1616. augusztus 23-i levele P. Generálishoz. *Austr. 225*, f. 363*r*.

[74] « Cum literis R.V. accepi exemplar literarum Ill.mi cardinalis Kleselii, ac R.ae V. ad eas responsionem, una cum exemplari epistolae P. Cobenzelii ad eundem Cardinalem,

Figyelembe véve a körülményeket, feltételezhetjük, hogy a rágalom eredete Pázmány politikai ellenfeleire vezethető vissza, akik nem tudták neki megbocsátani a Homonnai ügyben betöltött szerepét, mert mint említettük, őt tartották a Bethlen elleni zavargások értelmi szerzőjének. Ezenfelül ez a rágalom volt az utolsó kísérletük, hogy Pázmány érseki kinevezését megakadályozzák a császárnál. Vállalkozásuk azonban kudarcot vallott. II. Mátyás jól értesült mindenről, és ismervén Pázmány rátermettségét és érdemeit, *1616. szeptember 28-án kinevezte esztergomi érseknek.* Klesl kancellár még aznap értesítette erről Thurzó nádort [75], és október 3-án közölte a hírt a pápával, kérve a megerősítő bullát [76]. Pázmány október 5-i levelében köszönte meg a Szentatyának a kinevezést [77].

1616. november 28-án a bíborosok titkos konzisztóriumon tárgyalták Pázmány kinevezését az esztergomi érseki székre. Az akták szerint, Pázmány kiválóan képzett a teológiában és nagy érdemeket szerzett a hitélet megújításában is. Bellarmino bíboros megjegyezte, hogy az eretnekek ellen is eredményesen írt. Egy másik bíboros pedig jelezte, hogy a « magyar hölgy » meglátogatása viszont árnyékot vetett személyére. Végül megállapították: mivel 13 éves korában tért át a kálvinizmusból a katolikus hitre, szükség van az eretnekség akadálya alóli felmentésre. De azt megadhatónak vélték, mert Pázmány Prágában a nuncius titkára kezébe letette a hitvallást (*professio fidei*) [78]. A bíborosi kollégium kedvező véleménye alapján, V. Pál pápa kiállíttatta Pázmány kinevezéséről a bullát, mellyel a magyar katolikus egyháznak a mai napig legnagyobb főpapját ajándékozta [79].

Kilépett-e Pázmány a jezsuita rendből?

Elöljáróban rögzítsük le azonnal: ha erre a kérdésre igenlő választ kellene adnunk, akkor is felmerülne a tanulmányunk főcímében felvetett probléma: jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek? Személyes meggyőződése szerint jezsuitának tartotta magát élete végéig, és ennek számos tanújelét adta. De más dolog a személyes meggyőződés és más a jogi helyzet. Az is tény ugyanis,

---

qua se a calumnia purgat. Ego, ut verum fatear, in literis P. Cobenzelii nihil deprehendo, quod pro tam turpi calumnia aut imprudentius aut vehementius quam oportuit ab eo scriptum sit. Et ex literis ipsius Cardinalis colligere videor, magis eum apologiae veritate, quam acrimonia offensum; quod non P. Cobenzelio, sed calumniae adscribendum ». A Generális 1616. szeptember 24-i válasza a Provinciális levelére. *Austr.* 2 II 756.

[75] Levelét lásd HANUY I 77-78.

[76] Lásd 19. Dok.

[77] Lásd 20. Dok.

[78] Lásd 21. Dok.

[79] HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon* c. művében (München 1973) méltán adta a 17. századot tárgyaló fejezetnek ezt a címet: « Pázmány százada ».

hogy a fentebb bőségesen ismertetett okok következtében nem egyszer ő maga kérte a Társaságból való elbocsátását: 1614 őszén a Generálistól azzal a szándékkal, hogy karthauzi szerzetes legyen. De erről P. Acquaviva lebeszélte. Majd pedig 1615 tavaszán a pápától azt kérte, hogy világi pap lehessen; de erre nem kapott felmentést. Csak azt engedte meg a pápa, hogy átléphessen egy más rendbe. Erre hivatkozik a Generálishoz írt 1616. febr. 8-i levelében, és bejelenti, hogy élni akar ezzel az engedéllyel. 1616 áprilisában kapott újabb pápai engedély már határozottan megnevezte új rendként a szomaszkákat. A szomaszkák — a pápa kifejezett akarata alapján — fel is vették. Ezzel Pázmány új rendjének novíciusa lett. Ez azonban még nem jelentette azt, hogy kilépett régi rendjéből; mert a szerzetesjog szerint jezsuita fogadalmai csak akkor veszítik el érvényüket, amikor új rendjében fogadalmakat tett.

A döntő fontosságú kérdés tehát így hangzik: Tett-e fogadalmat a szomaszkáknál? Erre a legilletékesebb, maga Pázmány, adta meg a választ 1625. dec. 11-én Vitelleschi generálishoz sajátkezűleg írt bizalmas levelében, melyben határozottan kijelentette: a szomaszkáknál nem tett fogadalmat [80]. Ezt a levelét az események után tíz évvel írta azzal a lelkiismereti kételyével kapcsolatban, hogy az érseki méltóság elfogadásakor valami fontos mulasztást követett el: kinevezésekor jeleznie kellett volna a Generálisnak, hogy ő, mivel új rendjében nem tett fogadalmat, még jezsuita; mint ilyen nem fogadhat el egyházi méltóságot, csak ha azt a pápa bűn terhe alatt megparancsolja [81]. Ő azonban ilyen parancsot nem kapott. A szomaszkákhoz is — az április 21-i bréve tanúsága szerint — csak a pápa kívánságára (« *nutu* »), nem parancsára ment át. Ami az érseki kinevezést illeti, ebben a brévében (egyedüli dokumentum az ő számára a pápa akaratának értelmezésére) semmi nyoma sincs a pápai parancsnak [82]. Amikor pedig ősszel a kinevezés megtörtént, a pápa joggal hihette, hogy már fogadalmat tett a szomaszkáknál. Neki kellett volna jeleznie, hogy ő még jezsuita és így pápai parancsra van szüksége. Amikor ezt elmulasztotta, vétett jezsuita fogadalmai ellen. Most tehát azt kérte, hogy a Generális vizsgáltassa ki az ügyet és kérje a Szentatyától a mulasztás orvoslását.

A Rendfőnök 1626. február 7-i válaszlevelében megnyugtatta Pázmányt: Ha az érsekség elfogadásakor jóhiszeműen (« bona fide ») járt el, semmit sem sejtve a fennálló akadályról (mint jezsuita nem kapott szigorú pápai paran-

---

[80] Lásd 22. Dok.

[81] Pázmány ugyanis, amikor 1607. április 29-én letette a szerzetesi ünnepélyes professziót, ezt is megígérte: « nunquam me curaturum praetensurumve extra Societatem praelationem aliquam vel dignitatem, nec consensurum in mei electionem, quantum in me fuerit, nisi coactus obedientia eius, qui mihi praecipere potest sub poena peccati ». *Institutum S.I.* II 146; HANUY I 20.

[82] A pápa április 21-i brévéjében az érseki kinevezésre csak egy helyen és igen rejtett módon történik célzás. Ott ahol megindokolja a pápa, miért engedi meg (*concedimus*, nem *praecipimus*) a szomaszkákhoz kért átlépést, így ír: « certis de causis animum nostrum moventibus et nobis notis ... concedimus ».

csot), akkor semmi olyasmi nem történt, ami pápai orvoslást igényelne; viszont ha a főpapi méltóság elfogadása előtt felmerült benne, hogy jeleznie kellene jezsuita voltát (és következésképpen a pápai parancs szükségességét), de ezt elmulasztotta, akkor sem kell a Szentatyához fordulni, mert gyóntatója is feloldozhatja a mulasztás alól [83].

Fentebbi problémánk szempontjából Pázmánynak ez a 1625-ös nyilatkozata azért fontos, mert vitán felül bizonyítja: nem lépett ki a Jézustársaságból.

A szomaszkák azonban rendjük tagjának tartják Pázmányt [84], mert az ő meggyőződésük szerint fogadalmat tett náluk. Igaz, hogy levéltárukban ennek semmi nyoma, de hivatkoznak Alessandro Vasoli 1629. december 3-i levelének másolatára, amelyben a prágai nunciatúra volt titkára, a szomaszkák megkeresésére, kijelentette: Pázmány annak idején Prágában az ő kezébe letette a szomaszkák fogadalmát [85]. Nem is kell mondanunk, hogy ez a nyilatkozat is döntő érvnek számítana, ha megfelelne a valóságnak; és nagyon nehéz, sőt lehetetlen lenne Pázmányéval összeegyeztetni. Azonban Vasoli, amikor professio-ról beszél, hosszú, 15 év távlatából nem tudott már különbséget tenni professio *religiosa* (szerzetesi fogadalom) és professio *fidei* (hitvallás) között. Márpedig más források alapján tudjuk, hogy Pázmánynak, mint protestáns szülők gyermekének, aki csak később a jezsuitáknál Kolozsvárott tért vissza ősei hitére, professio fidei-t (hitvallást) kellett tennie. Ezt Rómában az ún. kinevezési *processus* alkalmával Vasoli írásos nyilatkozatával kellett bizonyítani [86]. Így Vasoli kijelentése semmiképpen sem érvényteleníti Pázmányét.

Összegezve megállapíthatjuk: Pázmány nemcsak személyes meggyőződése szerint, hanem jogerősen is jezsuita maradt.

---

[83] A Generális válaszlevelét lásd 22. Dok. 3. jegyzetében. — P. Kobenzl hosszú levelének (lásd 17. Dok.) egy sora eléggé meggyőzően igazolja Pázmány jóhiszeműségét. Egyik helyen ezt írja: « Primus ego de nostris fui, qui ex ore eius audivi: missum iam se a Societate ». Tehát ekkor, 1616 augusztusában, közvetlenül az érsekség elfogadása előtt, a Jézustársaságból való elbocsátását ő is úgy értelmezte, hogy már nem jezsuita. Csak jóval később jött rá, hogy az elbocsátás az ő esetében azt jelentette, hogy a Generális megengedte a szomaszkákhoz való átlépést; de semmiképpen sem azt, hogy megszűnt jezsuita lenni. Jezsuita maradt, mert nem tett náluk fogadalmat. Innen származott később lelkiismereti aggálya.

E levélnek egy másik kitétele is jól mutatja, hogyan ítélték meg akkor Pázmány helyzetét. Azt írja: egy főúr csodálkozott, hogy Pázmány, már mint turóci prépost, Prágában a jezsuita rendházban élt, jóllehet « iam in aula constaret, beneficio Summi Pontificis, iesuitam non esse ». Ez azonban egyáltalán nem meglepő: joggal feltételezhették ekkor, hogy ő már fogadalmas tagja új rendjének. Egyedül csak ő tudta, hogy nem tett náluk fogadalmat.

[84] Lásd P. CAMPERI, *I Cardinali Somaschi* (Roma 1929).

[85] Lásd 23. Dok.

[86] Lásd 21. Dok.

Későbbi értelmezések

Mivel Pázmány esete abban a korban (legalábbis a nem missziós országokban) egyedülálló volt, egy bizonyos ideig ingadozás tapasztalható értelmezésében. Kezdetben egyszerűen azt mondták: Pázmány átlépett a szomaszkákhoz a pápa és a generális engedélyével. Meg voltak győződve arról, hogy új rendjében fogadalmat is tett. Ezért pl. a szicíliai P. Vermi esetében, 1623. okt. 26-án a Generális — Pázmány helyzetét hozva fel példának — ezt írta: Pázmány elhagyta a Társaságot, én adtam neki az elbocsátó levelet [87]. 1630-ban, amikor a spanyol jezsuita F. Salazar püspöki kinevezéséről volt szó, ismét Pázmány esetére hivatkozott. A Szentszékhez benyújtott folyamodvány tervezetében (amikor a pápát meg akarja győzni, hogy álljon el P. Salazar kinevezésétől) így érvelt: V. Pál Pázmányt, az esztergomi egyházmegye nagy szükségére való tekintettel, előbb áthelyezte egy másik rendbe, hogy ne mint jezsuitát nevezze ki érseknek, minthogy ez nagy kárt okozott volna a Társaságnak, mert megnyitotta volna a kaput az egyházi méltóságok felé, és ezzel precedenst teremtett volna [88].

Éppen ezt akarta megakadályozni Vitelleschi generális, amikor 1630. november 16-án írt P. Dobronokynak, a nagyszombati kollégium rektorának. Azt kérte tőle: menjen el Pázmány bíboroshoz és mondja meg neki, senkinek se mutassa meg, vagy adja oda V. Pál pápa brévéjét; és küldjön neki egy másolatot arról a levélről, amelyben ő megengedte neki, hogy elhagyja a Társaságot [89]. Pázmány azt válaszolta Dobronokynak: megvan a bréve Pozsonyban; biztosítsa a Generálist, hogy senkinek sem mutatja meg. Majd pedig kijelentette: « soha nem volt szomaszka, soha nem viselte ruhájukat, nem végzett náluk noviciátust még egy óráig sem ». Ehhez P. Dobronoky még megjegyezte: Amikor Pázmány 1632-ben, mint II. Ferdinánd követe Rómában járt, a szomaszkák ünnepelni akarták mint rendjükhöz tartozó bíborost, de Pázmány ezt figyelemre se méltatta [90].

---

[87] « La fel. m. di Paolo V, pregata dall'Imperatore Mattia, a far il P. Pasman arcivescovo di Strigonia, cosa che importava la salute di un regno, et absolute non vi era altri a che commetter quella chiesa, non volle farcelo, se prima non usciva dalla Compagnia; et a questa uscita non volle metter le mani, ma la rimesse a me, et io li diedi la patente ». *Sic. 8* II 449*r*. Vö. CORDARA 418-19.

[88] « E per manco male giudicò la Compagnia et Paolo V di fel. mem. estremo bisogno della chiesa di Strigonia far prima passare ad altra religione il P. Pasman, che promuoverlo tra di noi a quell'arcivescovado; se ben anche questo fa male per la Compagnia, è di mal esempio, né chiude affatto la porta all'ambitione o ruina che da simili esempii potremo temere ». *Hist. Soc. 56*, f. 186*r*-87*v*. Vö. 25. Dok.

[89] Lásd 24. Dok.

[90] Lásd HANUY I 780-81. — P. Dobronokynak ezt a megjegyzését megerősítette P. Oldoinus S.I. is, aki újra kiadta Ciaconius O.P. bíborosokról szóló munkáját: A. CIACONIUS O.P. - A. OLDONIUS S.I., *Vitae et res gestae Romanorum et S.R.E. Cardinalium* IV (Romae 1677). Vö. CORDARA I 28-29.

Megemlítjük még, hogy G. Cordara S.I., a Társaság hivatalos történetírójának művében szó esik Pázmány érseki kinevezéséről is [91]. Munkája rendi cenzorainak ez alkalmat adott, hogy véleményt mondjanak az ügyről. Így pl. P. E. de la Riguera, Pázmány 1625-ös levelét értelmezve így vélekedett: Pázmánynak joggal voltak aggályai, mert — amint ő maga írta a generálisnak — V. Pál kívánságára (*nutu*) helyezték át a szomaszka rendbe, hogy onnan érsekké nevezzék ki, de nem kényszerítették. Ebből a cenzor ezt a következtetést vonta le: Bármint legyen is a pontos helyzet az áthelyezéssel, minthogy Pázmány nem tett máshol fogadalmat, még a Társasághoz tartozott: tehát a pápa kívánságára (*nutu*) nem fogadhatott el egyházi méltóságot. Ehhez kifejezett parancsra (*praeceptum*) volt szükség.

Ami pedig Pázmány szándékait, illetve 1616-os lelkiállapotát illeti, arra jól rávilágít 1620-as önvédelme, a *Vindiciae Ecclesiasticae* c. írása [92], amelyben a protestánsok vádjaira válaszol, akik azt állították, hogy különböző mesterkedésekkel jutott az érseki székbe: « Ez kitalálás — írja — és rágalom; nyilvánvalóan hamis, hogy én mesterkedésekhez folyamodva jutottam az esztergomi székbe. Még ma is élnek, itt jelen vannak Bécsben azok a főemberek, akik ismerték a megboldogult Mátyás terveit. Azokra apellálok, hogy nyilvánosan tanúsítsák az igazságot: sohase tettem a legkisebb mesterkedést se; nem kértem sem írásban, sem élőszóban, hogy érsekké nevezzenek ki. De amikor nem is gondoltam rá, Mátyás levéllel magához hivatott Prágába, és mielőtt még megérkeztem volna, megtudtam, hogy már minden el volt döntve. Nemcsak a királyi udvarban, hanem másutt is nyilvánosságra hozták, hogy a prímási székbe neveztek ki ». Pázmány ezután még tanúsítja, hogy milyen szellemben — az áldozat és a szolgálat vállalásával — fogadta el a kinevezést.

Végkövetkeztetés

Pázmány Péter, a Jézustársaság ünnepélyes fogadalmas (professus) pátere pápai brévét kapott, hogy átléphessen a szomaszkák rendjébe, és a jezsuita generális is megadta az engedélyt ehhez. Ezt a formalitást azért találták ki, hogy Pázmányt ne mint jezsuitát nevezzék ki az esztergomi székbe; a jezsuiták ugyanis alkotmányukra hivatkozva ellenezték, hogy egy rendtagot egyházi méltóságra emeljenek. Pázmány nem tett fogadalmat (professio) a szomaszkáknál; ezt maga kijelentette. Ezért, amikor II. Mátyás kinevezte turóci prépostnak, majd pedig esztergomi érseknek, fogadalmai még a jezsuita rendhez kötötték. Mint jezsuita az érseki kinevezést csak úgy fogadhatta el, ha a pápa ezt megparancsolja. Ő ilyen parancsot nem kapott. Ez magyarázza

[91] Lásd 26. Dok.
[92] Lásd 27. Dok.

lelkiismereti aggályait, hogy mulasztást követett el, mert nem tárta fel helyzetét feletteseinek a kinevezéskor. Amikor P. Vitelleschi, rendfőnök 1626-ban megnyugtatta aggályai miatt, azzal nyilvánvalóan elismerte, amit egyébként nyomós érvek bizonyítanak: Pázmány jezsuita maradt mint érsek.

Pázmány Péter egész további élete igazolja azt, amit 1616-ban írt, amikor a sok zaklatás miatti elkeseredésében azt kérte, hogy — élve a pápai engedéllyel — elhagyhassa a Társaságot: « Societatem amo atque observo, amaboque dum vivam » [93], a Társaságot szeretem és tisztelem, szeretni fogom, amíg élek.

[93] Lásd 10. Dok.

1. P. Alber, jezsuita generális-helyettes V. Pál pápához

Információ P. Pázmányról

Róma, 1615. június-szeptember [1]

ASV *Fondo Borghese II/29-30* 203*r-v*. — *Hist. Soc. 56* 96*r-v* 98*v*; közölte IVÁNYI 15.

P. Petrus Pasman, ungarus, Societatis Iesu professus, superiore hyeme, vivente Patre Generali, Claudio Acquaviva, ea de causa Romam venit, ut se purgaret apud P. Generalem de familiaritate cum quadam Domina ungara, de qua notatus fuerat, et a superioribus Societatis provinciae Austriae reprehensus.

Hanc animadversionem aegre ferens ipse, P. Generalem accessit, et excusatione purgationeque sui facta, ad Carthusiam transire se decrevisse, eidem indicavit.

P. Generalis quoad obiecta bono animo ipsum esse iussit. Carthusiam ideo dissuasit, quod transitu ad eam, fama de ipso sparsa firmaretur, et nomini suo ac Societati magis noceret. Deinde cum feliciter ab aliquot annis in defendenda religione catholica in Ungaria laborarit, talentumque ad hoc egregium a Deo acceperit, illud hac ratione defoderet, nec vocationi responderet. Consolatum igitur in provinciam Austriae Pater Generalis remisit, et superioribus commendavit [2].

Quod iam P. Pasmanus, deposita cogitatione de Carthusia, cupiat per Breve apostolicum ab obedientia Societatis eximi, et in sua libertate ipse professus Societatis in saeculo vivere, ne hoc ipse impetret, sequentes suadent rationes:

1. Consuetudini cum illa persona [3], de qua notatus ante fuit, maior occasio praeberetur, et per illam scandalo et offensioni.

2. A magnatibus Ungariae, apud quos propter doctrinam et conciones est in authoritate, cum hi de Brevi apostolico, praesertim qui inter illos sunt haeretici, parvam considerationem haberent, apostata Societatis existi-

---

[1] Pontosan nem tudjuk meghatározni ennek az írásnak az idejét. Értékes támpontot ad a hátlapjára írt megjegyzés: « De P. Pasmano » (P. Alber vic. gen. kezével); ehhez egy másik kéz hozzáadása: « cupienti eximi a Societate ». Tudjuk, hogy Pázmány kérését a császári udvar május hónapban juttatta el a pápához; mert a bíboros államtitkár május 23-án adta ezt tudtára Kleslnek (lásd tanulmányunk 32. jegyzetét). Így legkorábban júniusban íródhatott ez az *Információ*. Legkésőbb pedig október 3 előtt; mert ekkor értesítette Ridolfi Pázmányt a pápa döntéséről (lásd a 2. Dok.).

[2] Lásd a 10. Dok.

[3] Lásd tanulmányunk 24. jegyzetét (Balassa özvegyéről, Bakith Margitról van szó).

maretur; laboribusque in concionibus, disputationibusque pro fide catholica ab ipso, et quidem cum fructu, aliquot annis habitis, multum detraheretur. Societas apud eosdem non pro religioso ordine censeretur, propterea quod professus illius saeculum repetere possit. Plerique pro homine Societatis eum habituri, scandala et offensiones, quae non immerito tali libertate ei facta timentur, ipsi Societati adscriberent, cum gravi damno et nomnis Societatis, et fructus per eius ministeria circa proximos. [96*v*]

3. Clerus in Ungaria, episcopi et praelati, apud quos ipse, ut operarius Societatis, in existimatione et authoritate est, plurimum offenderentur, quod libertatem hac ratione sibi in saeculo agendi et indulgendi quaesierit.

4. Societas professo suo, quem annis 26 educavit et in talem operarium doctrina et eruditione excultum formavit, privaretur.

5. Primus existeret, qui in partibus septentrionalibus obedientiam Societatis hac ratione exueret; facile imitatores habiturus, qui ipsius exemplo idem procuraturi essent, ut iugum religionis tali ratione excuterent, cum magno damno Societatis et Ecclesiae.

Astringendus proinde videtur, ut maneat in sua religione et Societate; vel si omnino ab ea separari vellet, aut abscindi mereretur, id non alia ratione, quam per transitum ad Carthusiam (quod integrum ipsi per Constitutiones Societatis esset)[4], vel cum facultate Generalis ad alium probatum Ordinem se conferendo fiat. Utrumque iuxta Constitutiones Societatis per Sedem Apostolicam firmatas; quae aliam professis Societatis a Societate separationem vel exclusionem non concedunt. Idemque Bullae apostolicae confirmant. Salva tamen per omnia eiusdem Sanctae Sedis authoritate et potestate; quae ad conservationem religiosorum ordinum, eorumque personarum ac membrorum inprimis invigilat.

---

[4] Lásd *Ex. Gen.* c. IV n. 42 (MI *Const.* III 28); *Institutum S.I.* I 13-21 (III. Pál 1549. okt. 8-i bullája); *ibid.* 38-42 (V. Pius 1566. jan. 14-i bullája); *ibid.* 84-85 (XIII Gergely 1582. szept. 22-i bullája).

2. L. Ridolfi, pápai kamarás P. Pázmányhoz

Róma, 1615. október 3 — Bécs

Hist. Soc. 56 101*r*-102*v*; eredeti kézírás; vö. IVÁNYI 16-17.

Molto Reverendo in Christo Padre mio Osservandissimo.

Ancorché ier mattina facevi ogni mio sforzo per ottener da Sua Santità la grazia che io mi presupponevo, che mi havesse concessa in favore di Vostra Paternità, non potei però spuntar cosa veruna, essendo S. S.tà risolutissima: se ella vuol lasciare la religione de Gesuiti, che pigli l'abito di un'altra che non sia di queste militari; né mi giovò dire che io l'havevo scritto a V. P.tà; perché mi disse che io havevo male inteso, e che persuadessi V. P.tà a contentarsi di quanto le veniva offerto.

Dio sa se ho sentito disgusto di quest'ultima resolutione, e se vorrei con la vita mia rimediare alla confusione, nella quale V.P. si deve trovare; però prego Dio benedetto che la consoli e che le dia modo da uscire da questo labirinto, dove forse la mia troppo volontà di servirla, l'ha messa.

Se V P.tà volesse con lettere del S.or Cardinale di Strigonia far questo tentativo, io lo giudicherei opportuno, massime se scrivesse che per benefizio del regno è necessaria la persona sua, dicendo che non ci sono ecclesiastichi; e che domandasse che le fusse conferita qualche chiesa, o altra dignità ecclesiastica, perché di [101*v*] simil grazia habbiamo esempi in Spagna; et in questa maniera V. P.tà potrà esser di più giovamento alla religione qualificando la persona sua.

Io ne scrivo a Mons. Ill.mo Vescovo [1], e V. P.tà riceverà un'altra mia per la via di Praga, venendo questa sotto la coperta del S. Carlo Magno; e facendo fine le bacio le mani e le prego da Dio ogni prosperità. Di Roma, li 3 di ottobre 1615.

Di Vostra Paternità Molto Reverenda
affezionatissimo servitore

Lodovico Ridolfi

[1] Melchior Kleslről, Bécs püspökéről (a későbbi bíborosról) van szó. — A szóban forgó tárgyalásokról Borghese bíborosállamtitkár két Kleslhez intézett leveléből értesülünk. Lásd tanulmányunk 32. és 34. jegyzetét.

3. Placide de Marra [1] nuncius levele Borghese [2] bíborosállamtitkárhoz

(Részlet)

Prága, 1615. november 16 — Róma

ASV *Nunz. di Germ 114/K* 424*r*-425*r* (*prius* 421-422); eredeti.

Il vacar la chiesa di Strigonia, et in essaminar i soggetti ungari che vi sono, conclusi fra me stesso, et lo conferi subito con Mons. Gleselio et col S.or Camariere Maggiore [3], che quando potesse ciò seguir con buona gratia di N. S.re, et senza notabil pregiuditio della Compagnia, non dovea S. M.tà nominar altri a quella chiesa ch'il Padre Pietro Pasma giesuita, huomo di lettere, di valore; et non solo consapevole, ma in un certo modo direttore, per dir così, del metodo et del governo del buon S. Cardinale di Strigonia, che sia in cielo; non potendo creder V.S. Ill.ma, quanto poca proportion vi sia fra le qualità di questi moderni prelati ungari, et la gravezza di quel carico; né metterebbe conto lasciar lungo tempo quella metropolitana viduata del suo prelato, per aspettar che ne sorgesse intanto un nuovo soggetto meritevole.

Mostrorono i detti due signori di restar assai ben impressi del mio pensiero, concorrendo meco Mons. Gleselio particolarmente non solo nella persona da nominarsi, ma per quanto mostrava, nella necessità d'una presta [424*v*] provisione.

Ho poi inteso che pensa di valersi del detto padre Pasma nell'amministratione di detta chiesa con farli conferir la prepositura turucense, destinata già per un collegio de padri giesuiti in Tirnavia; colorando, per quanto mi vien detto, questo suo pensiero con alcune imaginarie oppositioni, che potrebbon farsi da gli ungari al detto padre, per esser giesuita; et concludendo, esser necessario aspettar che un Palfi [4], preposito di Possonio, giovane di buona indole etc. d'aspettatione, ma fin hora d'incerta riuscita, venga in età competente, per promoverlo a quella dignità. Et intanto certo è che quell'entrate si applicarebbono al pagamento de confini. Il che seguendo una volta, quanto difficil sarebbe poi a ricuperarle, l'essempio della chiesa d'Agria ci lo può render chiarissimo.

Io s'ho da dir il mio senso, oltre quel ch'insinuai a V.S. Ill.ma per il corriere straordinario mandato costà da S. M.tà, stimarei espediente il negar la dispensa che si chiedesse per il detto P. Pasma per una semplice ammini-

---

[1] Placide de Marra, Melfi püspöke, nuncius volt Prágában a császárnál 1612. aug. 21 és 1616. aug. 25 között. Meghalt 1620. dec. 2-án. (BIAUDET, *Les nonciatures...* 272).

[2] « Borghese » bíborosállamtitkár Scipio Caffarelli, V. Pál pápa unokaöccse; 1605-ben lett bíboros, meghalt 1633. okt. 2-án (LThK II 607).

[3] L. Ridolfiról van itt szó, aki kezdettől fogva be volt avatva a Pázmányról folyó tárgyalásokba.

[4] Pálffy gróf jelöltségéről lásd FRANKL I 619. — Hamarosan világossá vált, hogy a pozsonyi prépost nem alkalmas az esztergomi székre. Ekkor a pápa — Bellarmino bíboros tanácsára — információkat kért Telegdy J. váradi püspökről. Telegdyről lásd FRANKL I 187-88.

stratione, quando non debbe conferirseli quella chiesa [425*r*] in titulum; parendo che una causa così leggiera non debba muover N. S.re a pregiudicar all'instituto quasi indispensabile et fin'hora incontaminato de' padri giesuiti; et ch'in ogni modo, manco mal sarebbe il dispensar al Palfi nell'età, che lasciar quella chiesa, con espresso pericolo di perderne a fatto l'entrate, senza il suo vero pastore. Mi rimetto però humilmente come devo, all'infallibil prudenza di S. B.ne et di V.S. Ill.ma [5].

[5] A bíborosállamtitkár 1616. dec. 5-én válaszolt a nunciusnak: « Piace molto à N. S.re il discorso che V.S. fa per la sua de 16 del passato; nel particolare di provedersi di nuovo prelato la chiesa di Strigonia. Et quanto al pensiero che ha Mons. Cleselio di valersi del P. Pasmanio giesuita per amministratore di quella chiesa, già s'è detto al Ridolfi, che parimente trattò con S. S.tà di questo stesso particolare, che non si vuol dare vi amministratore. Sarà però bene che V.S. avvisi più precisamente le qualità del Palfi, et l'età sua per ogni buon rispetto » (ASV *Nunz. di Portog. 151* 159*v*-160*r*).

4. Pl. de Marra nuncius levele Borghese államtitkárhoz (Részlet)

Prága, 1615. december 7 — Róma

ASV *Nunz. di Germ. 114/K* 479*r-v*; eredeti; kiadta FRANKL I 184.

Mandò hieri Mons. Gleselio a mostrarmi un Breve[1] concesso da N. S.re al Padre Pasma giesuita. Ma mi fece insinuar nell'istesso tempo che non era molto a suo gusto, perché desiderarebbe di vedere il detto padre essentato dall'istituti et obedienza della Compagnia, restar semplice sacerdote, come dice essersi concesso ai padri Cicali[2], senza far trapasso ad altra religione. Del che, credo, ne scriverà di nuovo et farà trattarne dal S.or Ridolfi con la S.tà di N. S.re et con V.S. Ill.ma.

Intanto non finisce egli di dichiararsi meco, di [non] voler promuoverlo per adesso alla chiesa di Strigonia, ma ben d'habilitarvelo. Onde me ne sto tuttavia nel mio sospetto che per goder per qualche tempo quell'entrate, habbia da differirsene la provista.

Il stato cattolico di quel regno ha mandato qui un gentilhuomo, et ha scritto a S. M.tà, a Mons. Gleselio et anco a me[3], chiedendo instantemente et per molte ragioni che venghi quanto prima destinato a quella chiesa il suo vero pastore, detestando il governo d'una semplice amministratione. Et in effetto, per quel che io vo penetrando, tutti concorrono a desiderar la persona del detto padre Pasma, che è qui, chiamato [479*v*] da S. M.tà; mà ancora non sa a che fine; et se ben credo che possa haver già presentito qualche cosa, mostra egli nondimeno una tal compositione d'animo et tal lontananza de' pensieri da si fatto oggetto, qual conviene ad un vero et discretissimo religioso.

Del Palfi preposito di Possonio intendo ultimamente che habbia preso una assai cattiva piega, et che come da un tempo in qua ne ha dismesso i costumi, havrebbe anco deposto l'habito clericale, se il rispetto della madre già decrepita non lo ritenesse.

Esso padre Pasma m'ha reso una lettera segnata dal buon S.or Cardinale di Strigonia già moribundo[4], la cui copia, per sodisfar a quell'anima santa, devo inviar qui giunta a V.S. Ill.ma[5].

---

[1] V. Pál első brévéjéről van szó (1615. nov. 14-én kelt); vö. 14. Dok. 1. jegyzet.

[2] A két testvér Antonio és Vincenzo Cicala 1607-ben hagyta el a Társaságot. Bonyolult történetüket lásd: ASTRAIN, *Historia...* III 672.

[3] Lásd a 6. és 7. Dok.-t.

[4] Forgách bíboros levele 1615. okt. 14-én kelt (a főpap már haldokolt); Pázmány átadta a nunciusnak, ő pedig elküldte a bíborosállamtitkárnak. A levél szövege megtalálható: *Nunz. di Germ. 114/K* 480*r*.

[5] A bíborosállamtitkár 1615. dec. 26-án kelt válasza 8. Dokumentumunk.

5. **A grazi [1] nuncius levele a Bíborosállamtitkárhoz**
Graz, 1615. december 7 — Róma
BAV *Fondo Chigi M III 74* f. 190*v*.

In proposito del padre Pietro Pazman giesuita.

Il P. Rettore del collegio de' giesuiti in Vienna [2] ultimamente in gran confidenza mi ha fatto esporre il travaglio, nel quale si trova la Compagnia in questi paesi per il dubbio che hanno, che il P. Pietro Pazman non solo sia consolato della gratia già procurata di poter uscir dalla Compagnia, ma ancora honorato con la più alta dignità ecclesiastica nel regno di Ungheria, come tutto a V.S. Ill.ma già sarà ben noto.

E dopo haver sentito un lungo discorso sopra ciò, e dettoli le ragioni per le quali difficilmente si potrà impedire, quando la M.tà Ces. v'inclini, essendo il padre non solo ungaro, ma ancora di molto valore e credito in quel regno, mi sono ristretto che riferirò a V.S. Ill.ma il suo desiderio. E per far ciò tanto meglio, mando copia del sommario datomi del discorso sopradetto, supplicando V.S. Ill.ma a scusarmi dell'ardire, se m'ingerisco in negozi fuori di questa nuntiatura, et a darmi quella risposta che giudicarà più ispediente, perché conoschi il P. Rettore che dal canto mio è stato gratificato [3].

---

[1] A grazi nuncius 1613-1622 között Erasmo Paravicini volt; római származású, Alessandria püspöke (1611-1640); vö. BIAUDET, *Nonciatures...* 197 279.

[2] A bécsi rektor Florianus Avancinus, aki ideiglenesen az ausztriai rendtartomány főnöke is volt, mivel a provinciális, Th. Busaeus Rómában tartózkodott a VII. rendi nagygyűlésen. Avancinusról lásd *Cat. Prov. Austr.* I 623.

[3] A Bíborosállamtitkár 1615. dec. 19-én válaszolt a grazi nunciusnak: « Con lettera a parte si è inteso quanto scrive del Padre Pietro Pázman; di che ha fatto parimente bene a dar parte qui, con mandare un ristretto del discorso datole in questa materia » (BAV *Chigi M I 17* 356).

6. II. Mátyás császárnak, magyar királynak 1615-ben benyújtott memorandum Forgách F. bíboros 1615. okt. 16-án bekövetkezett halála után

ASV *Princ.* 57 320*r*-321*v*.

Rationes ob quas Reverendus admodum Pater Petrus Pazman et nemo alius in archiepiscopum strigoniensem eligi deberet[1].

Imprimis enim difficillimis his Ecclesiae Hungariae temporibus, quibus illa a potentissimis domesticis adversariis acerrime et multifariam oppugnatur, quod Apostolus Act. 20 diligenter hortatur episcopos, ut gregi attendant, ecclesiam regant; et hoc quidem adversus lupos rapaces non parcentes gregi archiepiscopus strigoniensis supra omnes alios praelatos Hungariae vigilantissime excubare debet pro ovili Domini, pericula circumspectare, arcere et providere securitati.

Quod cum iste hactenus supra omnes praelatos, qua praedicationibus fructuosissimis, qua editis iam multis libris, qua aliis laboribus et pro conversione hominum susceptis felicissime saepissime itineribus, habitis frequentissime in confusionem haereticorum disputationibus usque ad admirationem et stuporem et catholici et haeretici status praestiterit, ut vel fere solus, vel cum paucis Ecclesiam Hungariae sustentare videretur (omnia quidem ex suorum superiorum permissu), dubitandum non est, quin si id ipsum illi ex officio [conferatur], maiori authoritate, conatu et magis exertis viribus sit praestiturus.

2. Quicquid ad Thimotheum et Titum[2] in episcopo idem requirit Apostolus, quantum omni diligenti ac circumspecta attentione in eo cognoscere possumus, totum illi videtur inesse; cui neque haeretici, qui alias confingendorum in ecclesiasticos criminum magni sunt architecti, et adversus illum identidem scriptitant primumque reputant hostem, vel leve unquam crimen, quod crimen haberi possit, potuerunt obiicere.

3. Praelatorum Hungariae alii senes, alii iuvenes sunt. Seniorum alii saepe aegroti, ac proinde non satis apti ferendis laboribus; alii naturae defectibus laborant, ut puta, audaciae, dexteritatis in rebus agendis, expeditae dictionis, aliqui doctrinae etiam et pro exigentia istorum temporum peritiae rerum ecclesiasticarum. In iuvenibus vero tanta adhuc aetatis maturitas, rerum usus et experientia non est, quae ferendo tanto oneri sufficiat.

In hoc vero aetas matura, sana, florens, robusta, gravis, laborum patientissima, persona plane digna tali regimine, vita toto genere inculpata, doctrina uberrima, audacia modesta quidem, sed pro decore domus Domini imperterrita, zelus propagandae fidei catholicae, propulsandarumque haeresum ardentissimus, sed semper sub imperio dominioque [320*v*] in rebus

---

[1] Ezt a memorandumot elküldték Rómába a magyar nemesek levelével (1615. nov. 10-én kelt) és egy másik memorandummal (1615. dec. 1), amelynek címe: « Causae graves, ut archiepiscopatus strigoniensis personae dignae conferatur ». Lásd 7. Dok.

[2] 1 Tim 3, 1kk; Tit 2, 1kk.

prudentissime tractandis et felicissime perficiendis, mira gratia et dexteritas, rarissima in persuadendo eloquentia, apud homines amorem sibi conciliandi summa facilitas, multiplex et longa experientia. Nec tantum ecclesiasticarum (quae illius palmaria professio est), sed etiam civilium et patriarum nostrarum legum et rerum peritia copiosa; et ex his omnibus etiam servitiis Suae M.tis accommodatissimus; uno verbo: iis quae ad perfectum archiepiscopum necessario requiruntur, nullus vel sacerdos vel praelatus par est in Hungaria.

4. Cum vero archiepiscopum strigoniensem indigenam esse oporteat, hic nativus est hungarus, et quidem nobilis, qui consanguinitate nobilissimas regni familias contingit.

5. Certe de meritis illius, quae in patriam nostram contulit, nec satis dici potest neque satis sufficienter; plures enim solus ille doctissimarum lucubrationum sive librorum partim latinorum, partim hungaricorum edidit pro Ecclesia catholica et contra haereticos in Hungaria, quam unquam quenquam nostrorum viderimus, legerimus aut audiverimus fecisse; ita ut praesertim nostri idiomatis libri, in quibus sanctae fidei doctrina, instructio et defensio, haeresum vero validissima destructio efficaciter contineatur, omnium, qui apud nos ea de re scripserunt, tot non sunt, quot unius istius. Superioribus temporibus publica dieta, cum T. M.tas quoque adesset Posonii, crudelissimam in illum necem designabant, quaerebant et petebant haeretici. Quo illius crimine, nisi quia eo hungarici sermonis libro turpitudinem calvinisticae factionis ita detexerat, ut cum quid illi responderet, non haberent, armatam malae causae defensionem contra hominem inermem cum sanguinis illius profusione pararent; et libenter ille martyrio perfunctus fuisset, nisi illum in maximam patriae necessitatem magnorum virorum quasi violentae vires reservassent [3]. Amplissimarum aliquot familiarum ungaricarum partim conversionem, partim conservationem, cum fidei constantia, augmentum in pietate, in amplificationem romanae fidei zelum secundum Deum istius laboribus ferunt acceptum. Nihil unquam ille subterfugit eorum, quae [321*r*] salutem animarum et, quod omnium caput est, sacrosanctae religionis patrocinium pertinent. Imo vero diversorum generum quam plurima, et quidem cum quodam quasi despectu periculorum, sanitatis et vitae, ubi vel necessitas vel utilitas spiritualis exigit, ultro et cum magna delectatione suscipit, neque unquam ferme est sine curis et sollicitudinibus promovendae et defendendae Ecclesiae Ungariae.

6. Postquam S. Caes. et R. M.tas sapientissimo et sanctissimo plane decreto Societatem Iesu Tyrnaviam introducendam voluit [4], ut vix adhuc illic sint aliqua fundandi collegii initia, nullus qui aptior sit, nullus qui maiori zelo velit ea in re voluntatem Suae M.tis exequi, ut scilicet colle-

---

[3] Pázmány « Az nagy Cálvin János hiszek-egy-Istene » c. gúnyiratáról van szó (1609), amely a protestánsok körében heves reakciót váltott ki, és arra késztette P. Acquaviva generálist, hogy szigorú rendszabályokat hozzon Pázmánnyal szemben (cenzúra); lásd tanulmányunk 13. és 14. jegyzetét.

[4] A nagyszombati kollégium alapításáról lásd: JOUVANCY 320; és VELICS, *Vázlatok*... 3-5.

gium illic bene constituatur, homine isto potest reperiri, ut qui omnium laborum pro ea re factorum et supplicationum ad S.mum D.num N. et ad S. M.tem, pie defuncto Ill.mo D. Card., auctor fuit, quod etiam sua Romam profectione testatus est, atque ipsemet quoque eiusdem sit religionis.

7. Neque alibi novum est, neque erit in Hungaria hominem religiosum in archiepiscopum eligere. Plena est horum exemplorum Italia et Hispania et regna alia; et quidem ex ipsa Societate Iesu cardinales, Toletus et Bellarminus, sunt assumpti, quorum hic archiepiscopus quoque capuanus creatus fuerat. Claudium quoque Acquavivam, non ita pridem defunctum, eiusdem S.I. generalem, sanctissimae recordationis Clemens VIII pontifex, quod vulgatissimum est, in archiepiscopum neapolitanum voluerat eligere. In concilio tridentino Ioannes Kolosvary, ex ordine fratrum praedicatorum, episcopus quinquecclesiensis defunctus est. Nuperi exempli frater Simon ex religione fratrum S. Pauli I Heremitae, qui primo syrmiensem, postea vero zagrabiensem gubernavit ecclesiam. Ex quibus fratribus frater fuit quoque Georgius episcopus varadiensis et cardinalis. Sed relictis plurimis exemplis, si effervescentibus et ex aliis in alias enascentibus iam haeresibus, S. Caes. R.que M.tas hominem istum archiepiscopatui providerit, maxima eiusdem M.tis in omnem posteritatem [321*v*] ob praeclarissimum factum et temporibus difficillimis benignissimam in Ecclesiae bonum provisionem laus est perventura [5].

[5] Lásd 7. Dok.

7. Dr. Caspar Partinger levele (a Királyi Kamarától) L. Ridolfihoz

Prága, 1615. december 15 — Róma

ASV *Principi 57* 326*r-v.*

Mirabitur dubio procul Ill.ma ac R.ma D.V. quod eandem, alias incognitus, litteris hisce interpellare ausus fuerim. Verum et negotii huius magnitudo, et singularis Ill.mae ac Rev.mae D.V. erga religionem catholicam promovendam affectus me ad hoc quoquo modo audendum impulit.

Uterque status catholicus incliti regni Hungariae, tam ecclesiasticus, quam politicus, post Ill.mi Domini Cardinalis Strigonensis immaturam mortem miserat me ad Suam S. Caes. R.que M.tem, ut S. M.tas, benigne consideratis hoc tempore periculis, et ne totaliter religio catholica in isto regno supprimatur, de aliquo alio archiepiscopo strigoniensi paterne illis provideat. Verum, quia S. M.tas totum hoc negotium camerae aulicae viennensi (iuxta antiquum usum aulicae expeditionis) pro informatione remiserit, timendum, ne interim aliqui vel haereticorum vel vero aliorum, proprii forsitan lucri studentes, aliud S. M.ti S. suggerant.

Alias S.am M.tem et Ill.mum Dom. Ep. Klesellium non adeo alienos ab hoc pio voto animadverto, quin imo divinitus hoc accidisse puto, quod etiam S. M.tas R.P. Petrum Pazman Soc. Ies. (antequam a statu catholico hungarico commendaretur) benigno affectu prosequatur, et (prout aliunde intelligo) in archiepiscopatum creare in animo habeat.

Ut autem Ill.ma ac R.ma D.V. pium hoc opus per eandem apud S. S.tem iam inchoatum, ulterius promoveat, volui Ill.mae ac R.mae D.V. scripta omnia pro hoc negotio promovendo, una cum litteris credentialibus diversis mihi commissis transmittere[1], ut tanto commodius domini status piae petitionis illorum mediante Ill.ma ac R.ma D.V. compotes fiant. Quam [326*v*] singularem gratiam uterque status catholicus regni Hungariae Ill.mae ac R.mae D.V. omni officiorum genere humillime reservire studebit. Caeterum...

Pragae, 15 decembris anno 1615.

Casparus Partinger

---

[1] Itt egy információs levélen kívül még két memorandumról van szó (tájékoztatás Pázmányról és az esztergomi főegyházmegye helyzetéről):

A — A magyar püspökök és főurak levele Pozsonyból — 1615. nov 10-én — a Császárhoz; ASV *Principi 57* 324*r-v.* Jegyezzük meg, hogy ugyanazok a személyek ugyanilyen értelemben írtak Klesl püspöknek és a prágai nunciusnak is; *ibid.* 324*v*-325*r.*

B — Egy memorandum ezzel a címmel: « Causae graves, ut archiepiscopatus strigoniensis personae dignae conferatur »; a Császárnak küldték be 1615. december 1-én (*Principi 57* 295*r*-297*r*).

C — Végül a Császárnak benyújtott újabb memorandum 1615. dec. 15 előtt (vagyis Partinger levelének kelte előtt); ebben Pázmányt úgy jelölik meg, mint aki egyedül alkalmas az esztergomi szék betöltésére: 6. Dok.

8. Borghese bíborosállamtitkár levele a prágai nunciushoz [1] (Részlet)

Róma, 1615. december 26 — Róma

ASV *Nunz. di Portog. 151* 167*r-v*; fogalmazvány.

In materia del P. Pasmanio giesuita S. S.tà ha fatto quel che ha potuto, habilitandolo ancora a poter passare ad aliam religionem laxiorem [2]; et l'essempio che s'allega del Cicala [3], è in caso molto differente; anzi ci è qualche pensiero di farlo ritornare alla loro religione adesso ch'è morto il P. Generale Acquaviva, col quale haveva qualche inimicitia [amicitia *ms.*]; basta che omne simile non est idem.

Quanto ai giesuiti, essi non havrian per bene, che fusse promosso alla chiesa di Strigonia prima d'esser trasferito ad altra religione [4], né mancan di dire (il che V.S. potrà tener in se) che questo sia un'huomo molto pericoloso, et di sua testa, et che quanto alla vita sua, sia molto larga, et che tenga pratiche di donne [5].

Certo è che quella chiesa ha bisogno d'esser provista quanto prima; et già il Suffraganeo et capitolo n'han scritto ad S. S.tà [6], come [167*v*] V.S. potrà vedere dall'aggiunte copie. A questo effetto desidera S. B.ne ch'ella faccia ogni ufficio opportuno, acciò si venghi quanto prima a nominatione di persona idonea.

La bona memoria del S. Card. di Strigonio ha mostrato molto bene la sua pietà et zelo nella morte, scribendo a V.S. una lettera del tenore, che s'è visto. Piaccia a Dio di haverlo ricevuto in gloria, come si spera.

La persona del Palfi, giaché s'intende che habbia presa così cattiva piega, non par che sia a proposito per quella chiesa, nella quale si desideraria buon soggetto per la necessità che ce n'è, et che si facesse presto la risolutione.

---

[1] Válasz a prágai nuncius 1615. dec. 7-i levelére: 4. Dok.

[2] V. Pál első brévéjéről van szó (1615. nov. 14); lásd: 14. Dok. 1. jegyzet.

[3] Cicaláról lásd a 4. Dok. 2. jegyzetét.

[4] Lásd az 1. Dok.-t (P. Alber információja).

[5] A Pázmánnyal kapcsolatos újabb információ hátteréről lásd tanulmányunk *A Pázmányt feljelentő névtelen levél* c. részét a jegyzetekkel.

[6] Forgách bíboros halála után az esztergomi káptalan tájékoztatót küldött Rómába a főegyházmegye helyzetéről; lásd ASV, *Vescovi 22* 222.

9. **Mons. M. Klesl [1] levele Borghese bíborosállamtitkárhoz**
Prága, 1616. január 11 — Róma
ASV *Arch. Buoncompagni E 16* 3*r*-4*v*; eredeti.

Ill.mo et Rev.mo Sig. mio Padrone Colendissimo.

Il Sig. Lodovico Ridolfi mi scrive che potria essere che S. S.tà havesse qualche consideratione nel conceder licenza al padre Pasman d'esser libero della Compagnia de padri. Però ho voluto replicar brevemente a V.S. Ill.ma che se bene S. M.tà desidera promovere a qualche dignità ecclesiastica detto padre, ad ogni modo però non si giudica bene assumerlo immediatamente, se prima non è libero dalla Compagnia.

Per tanto quando pure S. S.tà non si compiace di farli detta gratia per qualche rispetto, resta ch'egli prenda altra religione; et mi pare che, quando S. S.tà fosse servita di farlo accettare in quella de Comaschi [ ], sarebbe la più a proposito per lui et di manco scandalo; et potria restarsi sotto la custodia di Mons. Nuntio sino a tanto che si promovesse.

Ma in questo caso saria anco di bisogno d'un Breve, conforme dichiarerà il Sig. Ridolfi; ne sopra ciò sarò più lungo, ma facendole humilissima riverenza, prego Nostro Signore per ogni maggior sua grandezza. Di Praga, li 11 gennaio 1616.

Di V.S. Ill.ma et Rev.ma humilissimo et reverendissimo servitore

Melchior Kleselius [2]

---

[1] Melchior Klesl bécsi püspökről (1616 után bíboros) lásd: LThK VI 339-340.

[2] A Bíborosállamtitkár 1616. febr. 13-án válaszolt Mons. Kleslnek. Lásd tanulmányunk 45. jegyzetét.

10. Pázmány levele Vitelleschi generálishoz

Prága, 1616. február 8 — Róma

Hist. Soc. 56 103*r*-106*v*; eredeti kézírás; kiadta: HANUY I 47-53.

Admodum Reverende in Christo Pater. Pax Christi[1].

Optassem ex intimo cordis affectu aliam mihi ad scribendum materiam oblatam fuisse. Nam pro veteri mea in P.tem V. observantia, affectu, veneratione gratulari mallem non tam P.ti V.ae, quae onus istud impositum vere onus esse intelligit, quam Societati universae de provida sollicitaque P.tis V. gubernatione. Verum quia Deo aliter visum, novercali fortunae meae adversaeque sorti accensebo, quod rem mihi certe permolestam, P.ti V. ingratam perscripturus sum.

Quot ego quamque gravibus ac molestis exagitatus sim iniuriis, et ab iis quidem, a quibus tutelam opemque sperare debueram, recensere longum esset. Origo mali omnis inde fuit: Ante biennium aliquot literis datis ad Theodorum Busaeum, qui nec mei nec rerum provinciae notitiam habens tunc regebat, oravi, ne socium meae missionis, P. Iacobum Nemethi avocaret. Sed ille nihil preces geminatas triplicatasque curans, eum quidem abstraxit, mihi vero ut Viennam redirem, mandavit. Dum redire Viennam apparo, Dominus Cardinalis, apud quem fueram, eodem ipso tempore in Ungariam superiorem proficiscitur. Ego iturus Viennam, Tyrnaviae subsisto. Interea supervenere literae a Superiori viennensi, quibus vetebat Viennam ire, peste adhuc passim saeviente. Quas ipsas literas et Busaeus vidit et Romae coram R.P. Albero lectas in eiusdem cubiculo discerpsi. Quid facerem? Tirnaviae quoque pestis erat. Illustris Matrona (quae una cum omni prole eo ipso tempore ad fidem catholicam, secundum Deum, per me reducta fuerat longo triennii labore) et literis et missis nunciis rogat, ut ad arcem suam divertam, tenellasque adhuc religionis plantas qua docendo qua monendo confirmem. Nec solum tam honesta causa allectus, verum etiam necessitate adactus eo me contuli, mensem cum dimidio circiter illic non sine fructu spirituali multorum, haesi. Ubi securum fuit, peste deseviente, Viennam redii.

Accidit vero, ut quispiam literis ad Rectorem viennensem datis significaret, male accipi, quod solus sine socio apud Dominam illam fuerim; se quidem nihil mali vereri, hominum tamen sermonibus occurrendum videri. Accedebat, quod idem ille, qui literas dederat, Patrem quoque Nagy iisdem verborum blanditiis circumvenerat. Hi igitur [103*v*] fraudis, quam mox aperiam, ignari, me prorsus rerum istarum ignarum, passim traducere ac signa manifesta suspicionis inhonestae dare [coeperunt]. Res statim ad aures meas venit (venit autem non ut decebat, per Superiores, sed per eos, ad

---

[1] Tanulmányunkban az eseményeket főként Pázmány e hosszú, fontos levele alapján vázoltuk. Helyes megértéséhez és értelmezéséhez szükséges szem előtt tartani, hogy e sokszor szenvedélyes, érzelmileg túlfűtött sorokat súlyos lelki válságban, robbanásig feszült lelkiállapotban írta.

quos per ipsos emanarat), Florianum ac Busaeum interpello, crebro vel literis vel coram per Deum per sacra omnia oro, ut honori meo consulant, rem inquirant, authorem delationis prodant, summo rigore omnia exequantur. Ipsi vero per summam dissimulationem et voce coram et scriptis literis, quas teneo, nihil omnino se mali vel scire vel audivisse vel suspicari sancte affirmant; illud modo curare, ut sermonibus malignorum via praecludatur. Neque vero adduci unquam potuerunt, ut authorem delationis ederent, inquisitaque rei veritate, mea innocentia magno cum dedecore delatoris clarescerent; licet ergo urgerem acrius, pro defensione famae innocentis, etiam cum dedecore delatoris, posse, immo teneri eos lege charitatis accusantem manifestare. Interea Florianus, ut est in loquendo liberrimus (credo stulta illa persuasione imbutus: Non posse famam subditi a superiore violari), adeo suam de me suspicionem verbis factisque propalavit, ut nullus in collegio esset, qui conscius suspicionum ipsius non esset. Igitur ego iterato redeo ac saepius insto, ut haec res examinetur. Placido semper responso ludebatur (tametsi fraudem notarem), nihil de me mali delatum, nolle se delatorem indicare.

Rei vero totius originem hanc fuisse, nuper admodum intellexi. Vir quidam nomine Ioannes Permai Baronissam, quam nominavi, ducere in uxorem cogitabat, et spem aliquam nuptiarum conceperat. Interea Domina ad fidem catholicam rediit ac, ut quiete deinceps Deo deserviret, animum adiecit ad monasterium monialium S. Clarae, ubi reliquam aetatem ageret. Quod omnino factura erat, nisi filiae iam nubilis nec monasterium ingredi volentis, cura retraxisset. Ille igitur, qui spem nuptiarum conceperat, frustratum se sentiens me authorem putabat mutati consilii, passimque apud alios convicia in me iactabat, licet coram omnia dissimularet. Ratus vero quod, si consilio meo Domina non uteretur (quo tamen eo in negotio usa non est), sese amissam spem nuptiarum recuperaturum, hominem incautum, Emericum Lossi[2], canonicum strigoniensem [104*r*] adit; per summam simulationem, quasi de honore meo, deque Societatis existimatione sollicitus (licet furore caecus esset) ab aliis spargi memorat, suspectam meam cum illa Domina conversationem esse; consultum videri, ut Rector viennensis moneatur; eoque hominem imprudentem perpulit, ut non solum cum P. Nagy hac de re sermonem misceret, verum etiam literas conscriberet.

Haec mihi antea prorsus ignota, recenter admodum ab Episcopo quodam certo relata sunt. An delatoris persona respondeat, Busaeus, qui illic est, testari poterit. Ego ut accepi scribo, nec dubito rem ita se habere.

Sic igitur traductus, cum nec delationis authorem extorquere possum, nec aliud praeter verba mellita, actiones vero mei infamatrices ab iis referrem, a quibus paternam curam expectare debueram, indignatione pudoreque gravem morbum contraxi; in quo quam neglectim habitus sim, longum esset perscribere.

In his angustiis deprehensus, sicuti dum me operamque meam Societati usui esse posse sensi, fideliter ei servivi, ita nunc animadvertens, per

---

[2] Lósy Imre később Pázmány utódja lett (esztergomi érsek 1637-1642 között).

summam hominum imprudentiam violato honore meo et me Societati fore inutilem et mihi proclive futurum, ut cum perpetua inquietudine quicquid deinceps incommodi suboriretur, in eam suspicionem tanquam fontem referrem, petii a R.P. Claudio piae memoriae, ut bona ipsius cum venia Carthusiam mihi aliquam ingredi liceret. Et dum per literas nihil obtineo, eo animo Romam veni, ut non unquam has partes reviserem. Sed lachrymae sancti senis evicere, ut rem diutius deliberandam differrem; seque is curaturum receperat, ut in posterum maiori candore procedatur.

Dum in reditu sum, ecce tristis mors optimi Patris adfertur. Hic nova iterum consternatio. Certus tamen priora consilia non mutare, ubi Cardinali pontificia diplomata, quae attuleram variis de rebus, consignavi, Viennam venio. Sed tantum abest, ut ibi quietiores meas res invenerim, ut a nostris ipsis palam traductum me intelligerem, quasi ob crimen aliquod in Italiam missus (quo tamen ut irem, ipse precibus aegre obtinueram) nunquam amplius huc essem rediturus. Et in specie, iidem ipsi nostri homines apud exteros sparserunt, non licere mihi amplius nec in transitu quidem ad arcem Dominae illius divertere. Quos rumores [104*v*] ut re ipsa ostenderem falsos esse, cum Posonio Viennam irem, quia exiguo flexu a via arx aberat, bis terve de industria eo flexi, unoque vel altero die ibi moras traxi; totam interim domesticae persecutionis tempestatem dissimulando, donec a Busaeo aperte mihi in os dictum, optasse se, ut nunquam in hanc provinciam redirem; adeoque contemptim mecum egit, ac si ipso despectus taedio ad alia me consilia suscipienda impellere vellet. Nec solum prohibuit, ne ulla occasione in Ungariam mitterer, verum etiam ostracismo incautiore Olomucium me destinavit.

Accessere aliae quoque res, haud sane leves. Nam cum baro Nicolaus Esterhaz suas mecum difficultates, in quibus fortunae ipsius versabantur, communicasset, Florianus me ad se vocat, sciscitatur, quid negotii cum illo Domino tractaverim. Nec tamen ad imprudentem petitionem secretum ego homini rimarum pleno aperui. Postea Ill.mus Kleselius, dum pax Tyrnaviae tractaretur [3], quaedam literis non committenda, ad pacem vero totius christianitatis spectantia, ut ad D. Cardinalem deferrem, commiserat. Pupugit id quoque Florianum et ut a Busaeo, quod secreta ipsi non communicarim, reprehenderer, effecit. Nimirum oblitus, a Clemente Pontifice obliterari iussa, quae in huiusmodi rebus praescripta aliquando fuere [4].

Ex rebus huiusmodi multae in dies vexationes enascebantur. Imo cum reliquo omnes vel hybernis vel aestivis vestirentur, lacer ego languebam, et ab externis vestes corrogare cogebar; neque enim a duobus annis, quibus tela sua in me dirigere caepere Busaeus ac Florianus, palmi unius panniculum, nedum aliud a Floriano habere potui.

Haec ego animadvertens, cum viderem, nec iustae purgationi locum dari, nec accusatores, ut convinci possent, edi, mecum tamen ita procedi, acsi

---

[3] A nagyszombati békéről lásd FRANKL I 193-195.

[4] Lásd DELPLACE, *Synopsis actorum Sanctae Sedis in causa S.I.* 179 n. 51; VIII. Kelemen « Exponi nobis nuper » kezdetű bullája: *Bull. Rom.* X 83-84; vö. *Institutum S.I.* I 528 (Appellatio).

mali alicuius reus essem, quia Generalem non habebamus, ad Summum Pontificem confugi, eius opem imploravi. Florianus literas, quibus per Summi Pontificis Cubicularium Suae Sanctitatis responsum ad me perscribebatur, intercepit, quaeque iis continebantur, propalavit, ut ex viro nobili, cui res a nostris narrata, accepi. Deum Immortalem! Quid hoc rei est? Clemens octavus instructionem quandam iure [105*r*] meritissimo aboleri iussit, quae literas nisi apertas Romam mitti vetebat, taciteque recursum ad Sedem Apostolicam impedire videbatur; qua ipsa ordinatione, casum Bullae Caenae contineri, vulgatum fuit. Quid diceret Pontifex, si literas, quibus responsa Sedis Apostolicae intimantur, intercipi et contra ius naturae ac gentium secreta proclamari videret? Protestor vero coram P.te V. quod, nisi literae interceptae mihi consignentur, cogar ad Sedem Apostolicam recurrere; paratus etiam, si res poscat, prodere nomina eorum ex nostris, qui et cui saeculari rem hanc retulerint.

Sed necdum impudentiae Floriani finis. Per tertias quartasque personas, et quidem externorum ad me perlatum, aperte iactatum a nostris, iam pridem de me deliberari, ut vel carceri addicar, vel domo exturber[5]; quorum omnium authores nominare possum. Sancte Deus! Haeccine est, non dico religiosa, sed christiana charitas, prudentia, iustitia? Quanquam ex Floriani pharetra talia prodire iacula nemo prudens mirari potest.

Ego vero, tametsi meis peccatis deputo, quod hasce domesticas persecutiones patiar, patiarque, quantum humana fragilitas feret, animo quietiore; diffiteri tamen haud possum, non ferendam mihi videri hanc iniuriam, quod cum rigorem iuris, inquisitionemque mearum rerum exactam peterem, nihil obtinuerim; quod, licet aperta voce ac scripto tam sancte defunctus R.P. Claudius, quam Busaeus meam innocentiam testarentur, prout literis productis comprobare possum, re tamen ipsa et verbo et facto me coram omnibus suspectum reddere voluerint; quod contra divinas omnes humanasque leges, cum nihil mali de me dicere haberent, illas tamen a malignitate conflatas suspicaces voces usque ad aures Summi Pontificis (quo meam famam denigrarent) perferre non dubitarunt. O Patres discretissimi! Cum delatorem meum nominare nolletis, ea causa adferebatur, quod ad vos ut ad patres, non iudices secreto res delata; et tamen meam hac delatione famam maculare apud Christi Vicarium non dubitastis? Haeccine est paterna illa curatio, cuius titulo quidvis Superiori deferri [105*v*] posse iactatur? Si tanquam reum, imo vel delatum de facinore aliquo accusastis, vestras profero literas, quibus nihil horum esse sancte affirmatis. Si vero solam alienae temeritatis suspicionem dixistis, idque ut, cum non possetis crimine, suspicione saltem iniecta macularetis; non dico, quam id religiose, illud dico, si accusari reum facit, nullus est innocens.

Haec aliaque his similia, plurima, maxima, quae nunc praetereo, merito quemvis stoicum commovere poterant. Testes ego habeo inculpatae integraeque meae in Societate conversationis absque ulla ullius mali suspicione per annos viginti octo peractae: R.P. Cariglium, R.P. Argentam, R.P. Albe-

---

[5] Lásd tanulmányunk 53. jegyzetét.

rum, quorum sub cura tot annis fui. Sed nolo singula persequendo P.ti V. molestiam creare. Illud imprimis a V. P.te peto, ut si quid iustae querelae contra me habet quispiam, coram deputatis iudicibus summo rigore examinetur. Deinde vero (quod antea P.ti V. notum esse scio), cum Sua Sanctitas licentiam mihi aliam adeundi quamcunque religionem fecerit, videamque unius Floriani delirationes plus loci habere, quam meas rationes, P.tem V. rogo, bona illius venia liceat mihi uti Summi Pontificis indulto. Poteram ego tanto usui Societati esse, quanto Florianus; nec qui mare et aridam circumeunt, ut novitium unum faciant, tam contemptim me et despicere et ad extrema deducere, solo obloquendi studio debuerant.

Haec ego omnia Busaeo communicari non abnuo; imo et typis vulgare, si res poscat, audeo. Certum enim est, nisi petulanti loquacitati Floriani et qui ab eo venena sugunt, frena iniiciantur, publico orbis iudicio meam me innocentiam probaturum magno multorum dedecore. Spero tamen, prudentiam P.tis V. refrenaturam Floriani linguam, atque ut his opus non sit, effecturam.

De reliquo me P.ti V. sacris sacrificiis humillime commendo, atque ut ea quae calidius scripsi, iusto meo dolori concedat, etiam atque etiam rogo. Nam certe P.tem V. ex animo veneror, Societatem amo atque observo, amaboque dum vivam; tantas tamen concoquere iniurias nec debeo nec valeo. [106*r*]

Nihil porro adiicio de iis rumoribus, qui de me sparsi, quasi honorem ecclesiasticum procurarim. Nam cum ad hos rumores auditos eos adiissem, qui vel maxime scire debuerant, si quid ego ambivissem, meamque ut innocentiam testarentur, rogassem, coram R.P. Rectore pragensi ac P. Amende iure iurando innocentiam meam asseruerunt. Non diffiteor tamen, arbitrari me, Dei hic providentiam elucescere, quod dum adeo contemptim a Floriano exagitor et pene obruor, honestissimo summorum orbis monarcharum de me iudicio in tanta calamitate sublevarer. Iterum iterumque me R. P.tis V. sacris sacrificiis commendo. Pragae 8 februarii 1616.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae humillimus servus ac filius.

Petrus Pazmany [6]

---

[6] Vitelleschi generális erre a levélre 1616. márc. 5-én válaszolt: « Literas R.ae V. 8 februarii datas non sine animi sensu perlegi. Non potui enim non dolere his provinciae mihi impositae exordiis, R.am V. eas animo molestias, eos corde dolores et quodammodo displicentias concepisse, quibus ego inprimis eam liberam percuperem. Amplexus sum R.am V. hactenus, atque etiamnum ei quam optima desidero. Quare has praeconceptiones imaginationesque animo deponat velim. Quod enim R.V. ait, quod patres aliqui ei infamiae notam praeter omne ius inusserint, atque apud alios sine causa traduxerint, sane assequi satis nequeo. Hoc certe scio desiderasse illos Societatis et R.ae V. tanquam membri eiusdem bonum nomen famamque integram apud externos conservare, quam periclitari graviter videbant audiebantque saepius ex diuturna illa mora conversareque sine socio in familia illius personae; ut sane ipsi ab externis moniti officio minus functuri fuissent suo, minus Societati fideles futuri, nisi R.am V. de fama monuissent, ut caveret; remediaque necessaria adhibuissent ad nominis vestri Societatisque integriter conservandam. Fuit is eorum scopus. Adeoque velit id R.V. sibi animatus persuadere cogitareque illis inprimis ex officio incumbere tum famae tum legum Societatis conservationem, quibus R.V. novit quam severe caveantur eiusmodi sine teste familiaritates

11. Névtelen levél P. Pázmány erkölcseiről egy jezsuita atyának

1616. február 10

ASV *Fondo Borghese II/56-57* 86-87 és 99 (*prius* 83-84 és 96).

Epistola cuiusdam fide digni ad quendam Patrem de Societate[1].

Intellexi quendam e nostris multorum votis ad summam in Hungaria praelaturam postulari, atque ea de causa iam apud S. S.tem egisse aliquos, ut bona eius venia eam consequi possit. Qua in re magnopere cuperem hominem illum ea virtute esse, qua inclinanti in eo regno religioni humeros subiicere possit; verum longe aliter se habet.

Novit Rev. V. hominem ab aliquot annis, excusso quasi religionis iugo, suo arbitrio vixisse, non superiorum directione; nihil egisse ad iussa superiorum, nisi quod ipsi placuit. Caeterum alia hic adiiciam, quae ipse forte melius nosse potui, quam Rev. V., ut ex his tum Rev. V., tum S. S.tas intelligat, quam ille indignus sit eo munere, quod et religiosae disciplinae taedio et ambitionis morbo correptus, tantopere affectat. In quibus omnibus illud bona fide asserere possum, nihil me scripturum, nisi quod ipsemet vidi, vel ab aliis ipsius intimis et fide dignissimis hominibus intellexi.

Et quidem ut inde ordiar, quod in eo homine mihi primum maxime displicere caepit, fuit hoc, quod clam, insciis superioribus, contra expressam eorum prohibitionem, se ad eam mulierem solus sine socio contulerit, cum qua iam in aliquam et non levem suspitionem venerat; ibi non diem unum vel alterum, sed duas et tres septimanas mansit; et cum a nostris hoc illi vitio daretur, respondit se id fecisse, ut ostenderet se P. Rectoris nostri iussa nihili facere.

Fui cum illo aliquando in ea arce, in qua mulier ordinarie habitat. Assignatus est ipsi locus et hypocaustum, in quod mulier per gynaecaeum semper libere intrare poterat. Alio iter direxerat ex Superiorum voluntate, eo divertit, et aliquot diebus haesit, me in aliud cubiculum ab [86*v*] eius

---

conversationesque, etiamsi alias omne periculum abesset, finisque sanctissimus, scilicet animarum procuratio, propositus conversanti foret. Credo ego quidem hunc R.V. scopum intendisse, sed videndum praeterea erat, ne alii, adeoque ipsius Dominae domestici, ansam obloquendi Societati arriperent, eamque traducendi.

Quod autem R.V. circa calcem literarum petit a me facultatem utendi licentia sibi a S.mo D.N. aliam religionem adeundi concessa: ego quidem eam, cum sibi iam factam adstruat, impedire nequeo, nec vero debeo, pro ea qua sum erga Sanctam Sedem obsequentia, eiusque indulta decretaque revereor; nec R.ae V. facta revocare revertereque in animo habeo.

Quod denique ultimo de sparsis rumoribus quod ecclesiasticas infulas ambivisset, eos a me impediri integrum non fuit; hoc certe mihi persuasum hactenus esse, R.am V. vocationis suae votique memorem, adeoque inposterum futuram confido.

Nec aliud R.ae V. literis reddendum inpraesentiarum occurrit, quam ut iterum R.am V. author hortatorque accedam, ut conceptas animo amaritudines molestiasque deponat, persuadeatque sibi velle me superioresque reliquos R.ae V. quam optime... »; *Austr.* 2 II 712; kiadta HANUY 773-74.

[1] E dokumentumról lásd tanulmányunk: *A Pázmányt feljelentő névtelen levél* c. részét a jegyzetekkel.

cubiculo semotissimum relegarunt. Adverti posse non ipsam mulierem modo, sed domesticas eius tanta libertate ad eum ingredi, quanta nos in collegiis in nostrorum cubicula.

Cum essem Posonii cum illo, saepe mihi dixit se sacrum apud moniales celebraturum; verum non ad moniales, sed recta divertit ad mulierem illam, cum qua quotidie multas horas sine ullis arbitris consumpsit. Aliquando veni ad illum, inveni solum cum sola in domo. Et familia istius mulieris testata est apud quasdam alias familiares suas, se omnes debere excedere hypocausto, cum Pazman cum muliere colloquatur. Si quando in eandem urbem venire contingat, tam haeret alter alteri quam pix manibus, divelli ab invicem non possunt; quotidie in prandio et caena simul; post caenam magno famulorum comitatu et facibus domum deducitur, non sine civium offensione.

Monuit eum quidam e nostris flexis genibus, ut infamiam sibi et Societati caveat; perfrictae frontis homo nihili facit omnia. Externi quidam amicissimi ipsius mihi dixerunt, se idipsum monuisse graviter, rogasse, obsecrasse, ut suae existimationi, famae, religionique consuleret; nihili facit.

Etiam nunc Pragam profectus, ad illam divertit, ibi aliquot dies haesit. Illa mire ipsi afficitur, cui et indusia curat multi pretii, aliis scientibus et mirantibus. Usque ad superiorem septimanam, nulla transiit, qua Praga bis non scripserit ad mulierem, et mulier vicissim ad illum, et quidem literis occultis; quod et externi animadverterunt, et rei turpitudine in stuporem vertuntur.

Denique homo et mihi et multis aliis, qui eum familiarius noverunt, ita turpissimus videtur, ut clausuram et carcerem mereatur potius, quam lucem, ne dicam praelaturam. Tulit Roma illi mulieri dona eiusmodi, quae plus quam centum ducatos valeant.

Dicebatur omnes episcopos Hungariae, duobus exceptis, id agere, ut ad archiepiscopatum promoveatur. Locutus sum nuper cum uno eorum; dixit mihi se interfuisse consilio episcoporum, petivisse [99*r*] ab Imperatore archiepiscopum, de Pazmano nihil cogitasse, quod propter infamiam contractam indignum iudicarent. Unus vel alter est ex saecularibus, qui eum impense amat [2], et amore caecus haec tam faeda in eo non videt. Is sua autoritate quosdam, qui eum minus norunt, eo impulit, ut secum illum pro archiepiscopo postulent. Dederunt literas, sed hic est, qui urget et valet apud Ill.mum Kleselium et apud Imperatorem auctoritate. Datum 10 februàri 1616.

[99*v* alia manu] Litterae amatoriae Patris Pasman [3].

[1.] Meum dulce corculum! Quomodo vales? Perscribe vere. Vae, quam molestum et grave meo animo, filia, quod nesciam tuum statum. Hic ego prefecto valerem optime alioqui, sed me tui pedes sollicitum faciunt et anxium. Tam horrenda somnio, filia, ut quamvis nunquam insomniis credi-

---

[2] Valószínűleg Pethe L., Esterházy M. és Homonnai G. főurakról van szó.

[3] A három latin « szerelmes levél » ugyanabban a dossziéban található, mint a névtelen levél (ASV *Fondo Borghese II 56-57* 86-87). — E levelek hamis voltáról lásd szövegünket és a 12. Dok.-t.

derim, nihilominus tamen tremam. Scribas, vere filia, quomodo pedes habeant? Intumescunt an, obductane sunt vulnera? Scribas ut se habet. Omnia feria quarta et sabbato scribas mihi, mea dulcissima columba, filia. Scribunt, quod Summi Pontificis literae iam Viennam missae sunt, quibus me a Societatis vinculis absolvit. Quare iam certa sis obtinuisse nos, quod maxime desiderabamus. Ad diem sabbati vespertinum huc expecto Pragam. Si ad manus venerint, perscribam. Cras, quid Imperator dicturus sit, audiam. Kleselius hoc mihi tantum dicit, quod meo servitio uti velit Imperator, et ad aliquam dignitatem evehet. Mea dulcissima proles, Deus tecum. Tuus verus P. P.

Secunda — O mea inaestimabilis vera amatrix, animula carissima N. N. O meo dulcissima socia, animula, mater, quomodo sciam tibi gratias habere, nedum referre ob tuam erga me magnam sollicitudinem? Vae, mea dulcissima filia, tempus effluxit, multa scribere non possum. Tuas occultis literis scriptas, et alterius N. neque perlegere potui, nam posta abibit. Tantum [87*v*] igitur volui te certiorem facere, quod Keretzwi [Kereszturi?] salvus ad me venit. Scis, mea dulcissima columba, frustra amori legem poni. Verum tuas literas tam certo mittere potuisses sicut iam modo, filia mea; des ad postam tuas, et latine mihi inscribendas cures, mea filia. Ego, mea filia, ad te singulis septimanis scribam. Deus tecum, amantissima mea anima. Tuus verus socius P. P.

Tertia — Corculum meum, parcas mihi, quod repente scribam, nam hodie multa negotia habeo, tarde incepi scribere. Mea dulcissima socia, animula, dulcissima columba mea, quomodo vales? Pedes quomodo se habent? Caput doletne tibi? Scribas verum. Profecto, filia, ipse optime valeo, nisi quod plus quam satis fatiger multis cursitationibus, quas ad dominos facere cogor. Utinam Deus daret aliquando quietem, et possim prope te esse, filia. Nam, cum tu longe abes, omnia mea misero loco sunt. Vae, mea dulcissima, unica, propter verum meum erga te amorem, da operam valetudini, et scribas vere ad me de omnibus. Deus tecum, mea dulcissima. Tuus verus P. P.

12. Borghese bíborosállamtitkár levele a prágai nunciushoz
Róma, 1616. március 19 — Prága
ASV *Fondo Borghese* I v. 945 45*r*-46*v* (*prius* 942-43) — *Nunz. di Germ.* 27 34*v*-35*r*.

Sua Santità è venuta sempre bene al negotio del P. Pasmano, ungaro giesuita [45*v*]; il quale si è pensato, come altre volte è stato scritto, di provederlo della chiesa di Strigonia. Et che ciò sia vero, la S.tà S. si è contentata che possa passare alla religione de Somaschi; et già n'ha trattato con quelli padri; che per obedire alla S.tà S., sene sono contentati; che altrimente non l'havriano mai fatto. A quest'effetto si sta nell'espeditione del Breve, derogando alli statuti de la religione Somasca, che prohibiscono che siano ricevuti in quella religione religiosi d'altri ordini, et in questa forma.

Standosi in questi termini, sono state date alla S.tà S. copie di tre lettere[1] che si presuppone che sieno del istesso padre Pasman [46*r*] scritte a una signora hungara, per le quali si mostra che fra loro passavano delle cose impudiche et contro la professione di buon religioso. Et è parso a S. S.tà di darne copia al Cameriero Ridolfi, et mandarne anco l'aggiunto esemplare a V.S., acciò che per mezzo di lei, e dell'istesso Ridolfi ne habbia notitia S. M.tà et suoi ministri; non movendosi a ciò S. B. per altro che per zelo del servitio di Dio et di S. M.tà medesima, sapendosi molto bene, quanto importi et sia necessario per il buon governo d'una chiesa la vita essemplare del prelato, et all'incontro quanta ruina et scandalo possa [46*v*] recare la vita rilassata et impudica. V.S. dunque in conformità di quello che scriverà il Ridolfi, potrà participare a chi le parerà, dette lettere; certificandole che S. S.tà non ha altro fine in questo, se non che si proveda bene a quella chiesa; havendo havuto nel resto ogn'inclinatione a detto padre, quale ha conosciuto di presenza questi anni addietro che fu qui, e le parve di conoscere in lui molte buone qualità. Di questo particolare di lettere non si è parlato qui con nessuno, né meno si parlerà. Ch'è quanto devo dirle per hora. Et Dio la conservi. Di Roma, li 19 di marzo 1616[2].

---

[1] Lásd 11. Dokumentumunkat.
[2] A prágai nuncius 1616. ápr. 4-én válaszolt a Bíborosállamtitkárnak; lásd BAV, *Barb. lat. 6921* ep. n. 81.

13. Közjegyzői tanúvallomás, amely tanúsítja, hogy P. Pázmány átlépett a szomaszkák rendjébe

Róma, 1616. 1prilis 18.

Hist. Soc. 56 124*r*-127*v*; másolat.

E hosszú dokumentumban — amelyből csak részletet közlünk — F. Mazzarolus közjegyző tanúsítja, hogy 1616. ápr. 9-én, J. Garsia bíboros, pápai helynök rezidenciáján és az ő jelenlétében, valamint a közjegyző és két tanú (A. Lucatello és S. Amadoro) előtt megjelent Venantius Felicius, a Római Kúria prokurátora, és előadta a következőt: Az Apostoli Bréve értelmében P. Pázmány Péter magyar jezsuita professzus minden akadály nélkül átléphet a szomaszkákhoz, amint azt tanúsítják L. Ridolfi, a Pápa bizalmas kamarása és V. Renzi, római világi férfi. A Pápa általános helynöke eskü alatt kivette tanúságtételüket. Íme a tanúvallomások szövege:

L. Ridolfi.

... Io so che il sudetto Patre Pietro e di età di anni cinquanta circiter, et è stato nella Compagnia del Gesù circa lo spatio di anni trenta; et adesso so che ad instanza della Maestà Cesarea, ha ottenuto Breve da Nostro Signore di poter trapassare alla religione Somasca, per cause et negotii urgentissimi del regno di Ungaria; e questo mi è noto per littere della S. M.tà come suo ministro di S. Maestà, et di S. S.tà, per haver anco trattato io questo negotio.

Io et so per littere di Mons. Ill.mo Vescovo di Vienna, presidente del conseglio di S. M.tà C. che il medesimo padre Pietro è nato di legitimo matrimonio, e di nobilissimo sangue del regno di Ungaria.

Item so che esso continuamente ha predicato in quel regno contro li heretici, ha stampati diversi libri, e si esercitava in altre opere di somma pietà e religione. E questo mi è noto per le cause sudette, et anco dalli gesuiti, quanto anco per l'istesso padre Pietro, che fu già tre anni mandato qui da N. Sig.re dalla [125*r*] bo. me. dell'Ill.mo Cardinale de Strigonia a trattar per cause della fede cattolica; et so anco che stando egli fra li padri gesuiti non ha né delitto, né spergiuro, non è stato mai bandito da nissun loco, né meno so che habia hauta mai moglie; et so che egli non ha da render conto né di tutela, né di cura nissuna; et questo lo so per le cause sudette.

Et in somma, concludo che è di honoratissimo sangue, fama, bontà, et di gran littere e scienza singulare; et so che non ci è cosa che lo possa impedire a passare alla detta religione...

V. Renzi.

... Io conosco il suddeto patre Pietro, già gesuita, dall'anno 1614, del mese di decembre mandato da Strigonia dalla bo. me. dell'Ill.mo Cardinale di Strigonia a N. Sig.re; al quale fussimo insime a parlarli due volte per cose urgentissime del sudetto Cardinale; et anco trattassimo di altri negotii di Ungaria appartenenti alla fede cattolica.

Et ho inteso dire da lui et da altri che hora non mi ricordo, che lui è nato di bonissimo sangue et nobilissimo parentato in Ungaria; et lui è un

gran tempo che dice messa, et è sacerdote, et è valentissimo predicatore e teologo, et huomo di gran valore, et segnalate litere, et homo di gran negotii.

Et so che ha ottenuto Breve da N. Sig.re di trapassare et entrare nella religione Somasca; et questo lo so, che l'ho saputo dal Sig. Cardinal Borghese [125*v*] istesso, et da Mons. Cubellutio. Et ho anco inteso dire da lui istesso che ha predicato contro li heretici; et anco inteso dire da padri gesuiti, et so che detto padre Pietro non è mai stato scommunicato, inquisito, processato, prigione, né meno bandito, né so che habbia mai auta moglie, né meno che havessi promesso a nissuna donna; e so che non ha delitto alcuno, né meno ha da render conto di tutele, né administrationi; ma lui è di bonissima vita, et vive et ha vissuto sempre buonissimo christiano et cattolico; et questo lo so, perché ho pratticato nel tempo sudetto, et anco inteso dire da diverse persone.

In somma dico che non ci è cosa alcuna, né impedimento alcuno che lo possa impedire a trapassare alla religione sudetta; et di questo ne è publica voce et fama appresso tutti quelli che lo sanno e conoscono[1]...

---

[1] E dokumentum másolatát a szomaszkák küldték el a jezsuiták kúriájába. Miért volt szükség e közjegyzői iratra?

a) Hogy tanúsítsák Pázmány tisztességes életét és kiválóságait, tehát hogy a szomaszkáknak hivatalos garanciát nyújtsanak a felvételhez;

b) hogy bizonyítsák: Pázmány többé már nem jezsuita, hiszen brévét kapott a Pápától, tehát ki lehet nevezni esztergomi érseknek.

Jegyezzük meg: V. Pál harmadik brévéjének dátuma, ahol Pázmány megkapja az engedélyt hogy átléphessen a szomaszkákhoz: 1616. ápr. 21. Ridolfi és Renzi már ápr. 9-én megtudták a Pápa döntését. Lásd még CAMPERI 11.

14. V. Pál pápa brévéje engedélyt ad P. Pázmánynak, hogy átléphessen a szomaszkákhoz

Róma, 1616. ápr. 21

1. ASV *Secret. Brev. 535* 102*r-v*; fogalmazvány. — 2. *Hist. Soc. 56* 115*r*-116*r*; egykorú másolat.

Dilecto filio Pasman presbytero Societatis Iesu Paulus papa V.

Dilecte fili, salutem etc.

Alias pro parte tua Nobis exposito, quod tu, qui habitum per clericos regulares Societatis Iesu gestari solitum susceperas, et professionem per eos emitti consuetam emiseras regulares, certis de causis Nobis notis, e praedicta Societate egredi et ad aliquem ordinem regularem ab Apostolica Sede approbatum, in quo regularis observantia vigeret, te transferre et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere cupiebas regulares; Nos supplicationibus tuo nomine Nobis tunc humiliter porrectis inclinati, tibi ut e dicta Societate, Superiorum petita, licet non obtenta, licentia, egredi et ad aliquem ordinem regularem praedictum, dummodo in eo regularis observantia vigeret, si in illo benevolos invenisses receptores, te transferre, et ibi, servatis alias ex praescripto statutorum Ordinis huiusmodi apostolica auctoritate confirmatorum, servandis, habitum per illius fratres gestari solitum suscipere et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere libere et licite posses et valeres, eadem auctoritate concessimus et indulsimus; volentes quod translatio praedicta intra sex menses ex tunc proximos fieret, et interim sub Superiorum tuorum obedientia viveres, et subinde sex menses praedictos ad alios etiam sex menses a fine primo dictorum sex mensium computandos, sub certis modo et forma tunc expressis prorogavimus, prout in diversis nostris desuper in simili forma Brevis expeditis literis, quarum tenorem praesentibus pro expressis haberi volumus, plenius continetur [1].

Cum autem, sicut nobis nuper exponi fecisti [2], te ad congregationem clericorum regularium Somaschae, alias Sancti Maioli Pappiensis, transire

---

[1] V. Pál két korábbi brévéjére hivatkozik, ezek dátumai: 1615. nov. 14 és 1616. márc. 5 (*Hist Soc. 56* 114*r-v*).

[2] A hivatalos folyamodványt, amelyet Mátyás császár nevében küldtek a Pápának, ugyanabban a dossziéban találjuk, mint a pápai brévét: « Beatissimo Padre — Da parte di Sua M.tà Ces. è stata altre volte V. S.tà pregata di voler dare licenza al Padre Pietro Pasman di natione ungaro, sacerdote professo della Compagnia del Gesù, di poter partire da detta Compagnia et pasar a qualche altra religione osservante, come nel Breve sopra ciò spedito, et nella proroga di esso sotto li 5 di marzo del corrente anno sub anulo Piscatoris appare.

E perché vorrebbe entrar nella Congregatione di Somaschi, ma li obstano le Constitutioni di essa, le quali vogliono che chi è stato in altra religione, et chi eccede l'età d'anni quaranta, non possi esser in quella accettato, se non dal capitolo generale della medesima Congregatione; prega però S. M.tà la S.tà V. che voglia per le giuste cause a Lei note concedere che il detto P. Pasman dal Capitolo Collegiale di S. Biagio in Monte

posse desideres; verum quia eiusdem congregationis statutis, [115*v*] apostolica auctoritate confirmatis, inter caetera expresse cavetur, quod nullus alium ordinem professus, et supra quadragesimum suae aetatis annum constitutus in primodictam congregationem, nisi ab illius capitulo generali admitti vel recipi possit, desiderii tui compos hac in parte fieri nequis absque nostra et Sedis Apostolicae indulto; Nobis propterea humiliter supplicari fecisti, ut tibi in praemissis opportune providere, et ut infra, indulgere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur te amplioribus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis excommunicationibus etc. censentes, certis de causis animum nostrum moventibus et Nobis notis, tibi ut, praemissis non obstantibus, ad primodictam congregationem infra tempus in ultimis literis nostris huiusmodi expressum, si in ea benevolos repereris receptores, transire, et in illam a capitulo conventuali Domus S. Blasii in Monte Citorio de Urbe eiusdem primodictae congregationis etiam absens sic recipi et admitti, habitumque per illius clericos regulares gestari solitum suscipere, et novitiatum in aliquo loco a venerabili fratre Placido, episcopo melphiensi, nostro et Sedis Apostolicae apud charissimum in Christo filium nostrum Matthiam, Romanorum regem, in Imperatorem electum nuntio, designando, et sub eiusdem Placidi episcopi et nuntii obedientia facere, et professionem per eosdem clericos regulares intra sex menses a die caepti novitiatus huiusmodi computandos in praedicti Placidi episcopi et nuntii manibus, servatis alias servandis, emittere, ac omnibus et singulis privilegiis, gratiis et indulgentiis, quibus alii primodictae congregationis clerici regulares de iure, usu, consuetudine aut alias quomodolibet utuntur, potiuntur et gaudent, ac uti, potiri et gaudere possunt et poterunt quomodolibet in futurum, pari modo uti, potiri et gaudere, vocemque activam et passivam habere, ac quaecumque officia et praeeminentias ibidem recipere, retinere et exercere libere et licite possis et valeas, dicta auctoritate tenore praesentium concedimus et indulgemus; teque postquam, ut petitur, translatus fueris, primodictae congregationi in genere vel in [116*r*] specie minime teneri, nec obligationem existere ac irritum etc. attentari, decernimus.

Citorio di Roma, benché assente, possi esser ricevuto, con comandar a detti padri che lo faccino, non obstante le dette Constitutioni, et senza che esibisca d'attestationi della vita sua, come comanda la Bolla di Sisto V 'De novitiis recipiendis'; et accettato che possa far il novitiato o probatione sotto la cura di Mons. Ill.mo Vesc. di Melfi, nuntio per V. B.ne in Germania; et fatta ch'haverà mesi + di novitiato, quali cominciando dal giorno [103*v*] che Mons. Nuntio lo riceverà sotto la cura sua, possi in mano di detto Mons., overo in assenza di esso, in mano di Mons. Vescovo di Vienna, senz'altro contento de padri Sommaschi, far la solenne et espressa professione solita a farsi da detti padri; et che tanto il novitiato, come la professione che lui farà nel modo sopradetto, vagliano come se il tutto havesse fatto sotto l'obedienza et in mano de superiore et nelli loghi di detta Congregatione Sommascha. Derogando pro hac vice a qualunque constitutione, privilegii et indulti pontificii di detta Congregatione, o qualunque altra bolla pontificia da V. S.tà o da suoi predecessori promulgata sopra la forma di ricever i novitii all'habito o alla professione, in contrarium quibuscumque non obstantibus; et che il detto Padre professo possa ricevere dignità ecclesiastiche fuori della detta Congregatione; che il tutto si riceverà per somma gratia dalla S.tà V. » ASV *Secr. Brev. 535* 103*r-v*; eredeti.

Non obstantibus praemissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis, necnon praedictae Societatis et primordiae congregationis, etiam iuramento etc. roboratis statutis et consuetudinibus, ac omnibus illis, quae in eisdem literis voluimus non obstare. Quibus omnibus et singulis, eorum omnium tenorem praesentibus pro plene et sufficienter expressis, et ad verbum insertis habentes, illis alias in suo robore permansuris, hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus, caeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Romae, apud S. Mariam Maiorem, sub annulo piscatoris die 21 aprilis 1616 anno XI [3].

[3] A szomaszkák prokurátora (legfőbb elöljárója) 1616. ápr. 29-én közli Pázmánnyal és a prágai nunciussal a Pápa határozatát: *Hist. Soc. 56* 120*r*-121*r*; lásd CAMPERI 11.

15. Pázmány levele Pl. de Marra császári nunciushoz

Prága, 1616. június 18 — Róma

ASV, *Arch. Buoncompagni E 33*; eredeti, nem sajátkezű, kivéve az aláírást.

Illustrissimo et Reverendissimo Signor mio, Padron Colendissimo

Havendo io esperimentata molte volte in mio beneficio l'innata benignità di V.S. Ill.ma, è debito mio che parimente altre tante venghi a confessare l'infiniti oblighi, che le tengo, et il desiderio grandissimo che ho di poter mostrare, quando che sia, quanto vivamente sia impressa nel più interno del mio petto la memoria di tante gratie. Le mercedi poi, che Sua Beatitudine mi ha fatto, si come trapassano la mia capacità, così non ponno da me bastevolmente esser espresse. Basti questo che sin'ch'io havero vita, non mi stancarò mai di spenderla in obedire ai commandi di V.S. Ill.ma, et di quelli che lei mi procacciarà da S.B.

Io venni qui in Praga non per altro, che per assistere et servire al Sig.or Cam.re Ridolfi, sì per compire al debito mio, sì per sapere ch'egli è tanto devoto servitore di V.S. Ill.ma. Ma la mia sorte non ha voluto ch'io mi possi fermare, poiché a S.M. et al Sig.or Cardinale ha parso esser necessario ch'io vadi [f. *v*] sino a Cassovia in Ungheria superiore per vedere d'impedire qualche tumulto, che pare voglia nascere. Il quale potesse impedire la pace col Turco et la quiete di quel Regno.

Et perché il viaggio è assai lungo, non penso ritornare prima di sei settimane, non mancarò però almeno quando il Sig.or Lodovico sarà di ritorno, di servirlo in quello che potrò. Et perché da lui V.S. Ill.ma intenderà più diffusamente et la cagione della mia andata et altri particolari, non sarò più lungo, supplicandola humilmente per fine a farmi degno della sua buona gratia; mentre io resto pregando Dio per ogni sua maggior essaltatione. Di Praga li 18 giugno 1616.

Di V.S. Ill.ma et Rev.ma

humilissimo et obligatissimo servo
Pietro Pazmany

---

[1] A Rómában tartózkodó nuncius a következő rövid levéllel válaszolt Pázmánynak: « Al P. Pietro Pasmanio — Le persone di qualità et di stima, com'è V. R.tia, meritano la volontà di N. S.re et mia, la quale io desidero di porla in opera in cose di suo servizio per corrispondere anco alle cortesi essibitioni ch'ella mi fa nella sua lettera de 18 del passato. Le medesime sue conditioni eccitano parimente S. M.tà Cesarea et il S. Card. Cleselio ad impiegarla in cose ardue et importanti, come han fatto hora, mandandola nell'Ungheria superiore per le cause che ella mi scrive. Et io, che ho ben noto il valore, prudenza et desterità di V. R.tia, voglio sperare buon successo. Intanto le rendo gratie della volontà mostrata al S.or Ridolfi, mandato da S. S.tà a portar la berretta al S. Cardinale Cleselio. Et di nuovo me le offero et raccommando con tutto l'animo. Di Roma li 16 luglio 1616 ». ASV, *Principi 191* 171. Fogalmazvány.

16. Alber provinciális levele Vitelleschi generálishoz (részlet)

Prága, 1616. június 26-27 — Róma

Austr. 225 (Fundationes Collegiorum) II 344*r*-345*r*; eredeti kézírás.

... P. Pasman, paucis diebus antequam Pragam venirem, in Ungariam discessit, missus, ut aliqui existimant, ab Imperatore ad comitem Hommonay [1], ut illum revocet ab expeditione suscepta contra Bethlen Gabor, qui modo tenet Transylvaniam.

Interrogatus Rev.mus Rudolphi de P. Pasmanno, respondit transisse iam ad Somaskos et Ordinem suscepisse. Exquiram de hoc etiam ab Ill.mo Kleselio.

Praepositura collata est P. Pasmano, communi assertione, thurociensis, pensione super illa imposita trium millium annue pro collegio tyrnaviensi; et ipse Pasman iam se scribit praepositum thurociensem. Proponam Caes. M.ti hanc praeposituram unitam fuisse ante triginta annos collegio Societatis in Ungaria selliensi; et eiectis nostris ex Ungaria in tumultu Botzkaiano, postea recuperatam a S. M.te, translatam fuisse et applicatam collegio Tyrnaviae instituendo. Quare alteri conferri non potuisse; rogaboque collegio in integrum restitui, non certam pensionem ex illa. Timeo non me obtenturum... [345*r*]

... Heri praecedentia scripseram. Hodie, vocatus ad audientiam ab Imperatore, ex illa nunc redeo. Clementer me audivit Imperator...

Veni ad praeposituram thurociensem: donari hanc P. Pasmano non potuisse, quia libera non fuit, sed unita ante triginta annos collegio Societatis in Ungaria, et etiam nunc pro collegio tirnaviensi, quod iam exsurgit [2], applicatam. Dixit S. M.tas, certis conditionibus datam Patri Pasmanno, et compensationem alia via collegio tirnaviensi faciendam. Replicavi: praevalere unionem iam factam. Et reliqui proprium hac de re Memoriale Suae M.ti...

---

[1] Pázmány felső-magyarországi küldetéséről és a Homonnai-ügyről lásd tanulmányunk megfelelő részét a jegyzetekkel.

[2] A nagyszombati kollégium alapításáról lásd a 6. Dok. 4. jegyzetét.

17. P. Kobenzl levele Klesl bíboroshoz (Részlet)

Bécs, 1616. augusztus 3

Austr. 225 355*r*-358*r*; másolat; teljes szöveg: IVÁNYI 17-23.

Illustrissime ac Reverendissime Princeps ac Domine etc. Pax Christi[1].

Parcet, pro sua benignitate, coacto interpellare Ill.am Cels. V. Relatum est, superioribus diebus D. Georgium Teuffl, non sine gravi mea et collegii nota, pro D. Pasman apud Magnos in hanc sententiam locutum esse: Ante menses aliquot (in Quadragesima) P. Cobenzelium, viennensis collegii nomine Pragam ablegatum[2], ea etiam de causa, ut D. Pasman deferret ex violato castitatis voto per sacrilegium habuisse filium. Retulisse autem id primum ad Cels. V.m, a qua ut idem ad Ill.m Nuntium Ap. deferret, ablegatum esse. Patrem autem Pasman ea de re monitum, convocasse omnes de collegio Societatis professos et, post gravem expostulationem de iniuria sibi facta, protestatum. Inde ad genua D. Nuntii provolutum orasse et impetrasse ocularem inspectionem sui; et accepisse iuratorum medici et chyrurgi testimonia (visa postmodum et lecta a D. Teuffelio), quibus abstersa sit calumnia in bonum Patrem per me a collegio viennensi mendaciter iactata.

Horruimus ad tam insignem calumniam de calumnia omnes. Et quia ad me vel maxime spectare visa est, ego potissimum D. Teuffl conveni, ut requirerem, non tam an vera putaret, quae dicebantur etiam in praesentia haereticorum procerum magno animi sui sensu et nota nostra contra nos dixisse, quam an dixisset omnino.

Ille pro innata sibi ingenuitate omnia illa se dixisse est fassus; sed quae ex ore Ill.mae C.V. acceperit, omnia repetito sacramento firmavit, addens, ut fidem faceret, ne quidem postquam rediissem, nisi ex ore Ill.mae C.V. audivisse se, ablegatum me Pragam; neque de impetrata a P. Pasman oculari inspectione sui quicquam vel per somnium occurrisse sibi; ut haec quae ex ore Ill.mae C.V. retulerat, per calumniam in nos confingere potuerit. Hic ego praesente et audiente socio multo magis exhorrui; et ut, quod est, fatear, indignitate rei commotus, etiam graviter excandui; tanta me premi autoritate, quam ego semper reveritus sum, et pro modulo meo religiosissime observavi. Ne opprimi viderer, ea tunc, quae occurrebant dixi; quibus omnino persuasi bono Domino, nihil unquam eorum, de quibus insimulabar, a collegio per me in P. Pasman esse profectum.

Imprimis enim iterato saepius (quod mihi religionis causa [355*v*] insolitum est) iuramento firmavi: duabus me vicibus, quibus me Ill.ma C.V. pro dignitate sua cum P. Iacobo Gerano, tunc temporis rectore collegii, omnium nostrorum dictorum et factorum conscio, admisit, ne verbulum quidem de

---

[1] E dokumentum komenntárját lásd tanulmányunk megfelelő részében.

[2] P. Kobenzl igazgató volt a jezsuiták bécsi kollégiumában (1615-1618). Az elöljárók megbízták, hogy Klesl bíborossal a jezsuita kollégium filozófiai fakultása ügyéről tárgyaljon. A Bíboros a jezsuita kollégium e részét be akarta olvasztani a Bécsi Egyetembe. P. Kobenzl tehát ezért többízben találkozott Klesl bíborossal. Kobenzl adatait lásd: *Cat. Prov. Austr.* I 707.

P. Pasman cum Ill.ma C.V. commutasse; uti nec cum Ill.mo D. Nuntio, a quo, itidem praesente semper eodem P. Gerano, benevolentissime sum auditus.

Deinde appellavi conscientiam et testimonium laudati iam P. Gerani, quem non sine Sancti Spiritus afflatu requisivi ut ducem; et pro ipsius dignatione habui socium ad Ill.mas CC. VV.as; praeter cuius aurem et conscientiam omnino nihil, vel in duabus, quas habui apud C. V.am audientiis, vel in sex aut septem, quas habui apud Ill. D. Nuntium, sum elocutus.

Tertio retuli quod est, infamem illam inspectionem Patris (qua ut ut abstergere potuerit infamiam de generato filio, nec per me, nec per alium a collegio viennensi illi unquam intentam; non potuit tamen, nec poterit in aeternum, quam ipse sibi inussit, amatoriis[3] per notas et characteres secretos exaratis literis) ante institutam et peractam fuisse, quam ego advenirem Pragam. Ego enim ipso die, quo ingressus sum Pragam, non sine rubore, quam religiosa mihi exprimeret modestia, de illa iam transacta ex ore R.P. Gerani, collegii rectoris inaudivi. Quomodo ergo illa ad meam et post meam accusationem orari potuit et impetrari?

Ad haec, bonus P. Pasman pristina sua facilitate mecum egit amantissime et amicissime totis illis decem diebus, quibus ego Pragae substiti. Imo primus ille fuit, cui secundum R.P. Rectorem aperui candide, cur advenissem. Primus ego de nostris fui, qui ex ore eius audivi: missum iam se a Societate, renunciandum iam brevi archieposcopatui; habiturum eodem iure, quo D. Cardinalis faelicissimae memoriae praepositurum thurociensem; appellatum a Magno, apud quem una fuimus: quid esset, cur sese intra iesuitarum parietes contineret, quem iam in aula constaret, beneficio Summi Pontificis, iesuitam non esse. Et ille ex me familiariter: Tres nostrum Graetii ante novem annos professos esse; quorum alterum ab altero mihi latere in caelum Deus abstraxerit; ipsum nunc ab altero latere mihi abstrahi etiam, quorsum et a quo, nescienti; me autem medium relinqui; et alia his similia, non pauca. Quae satis indicent, bonum P. Pasman nihil minus animo concepisse, quam vel me accusatorem sui advenisse Pragam, vel apud Ill.mam C.V. detulisse. [357*r*]

Denique ad ipsiusmet D. Pasmany testimonium provocavi, optans ex animo, ut adesset, aditurum me illum, et vel illius testificatione ab hac iniuria certo certius absolvendum. Et sum non ita multo post voti mei compos factus. Ubi enim prima augusti revertisset ex Ungaria, conventum salutavi; atque exposita, qua oneratus essem calumnia, a volente et lubenti accepi, quod petebam: innocentiae testimonium; et postero die D. Georgio Teuffl consulto repraesentavi, ut quod optaram testimonio eius, quem fecisse reum dictus sum, apertius etiam, quam ante calumniam, aperirem. Insero autem hic ex autographo transumptum; ipsum autographum paratus ostendere cuivis petenti. Sic autem habet:

Ego Petrus Pasmany praesenti hoc meo scripto fateor et recognosco, gravem fieri iniuriam R.P. Raphaeli Cobenzel, quasi is Pragae me accusa-

---

[3] A « szerelmes levelek »-ről lásd 11. Dok.

verit, aut querelam aliquam contra me instituerit, sive coram Ill.mo D. Card. Kleselio, sive coram Ill.mo D. Nuntio Ap. Fidenter enim ac certo assevero me cum dicto Patre amicissime Pragae conversatum esse, nec ullum unquam verbum coram dictis Ill.mis contra me dixisse, scio. In quorum fidem hac mea manu subscriptas et sigillo munitas dedi. Viennae, 1 die augusti, anno 1616 — Petrus Pasmany.

His vero ac similibus cum me ita purgassem D. Teuffelio, ut fateretur sibi esse persuasum, quicquid in hoc genere dixisset de me (verbo eius sit venia) falsum esse et mendacium, oratus sum ab eodem, quod facturum dixeram, ne de hac re C.ni V. molestus essem; et exorari me passus fuissem, ni postea intellexissem, totum id quicquid est, magna mea invidia et nota, quae etiam in collegium et ordinem nostrum redundaret, apud complures ex Magnatibus disseminatum esse.

Quia ergo ad Dei gloriam spectare iudico laesam famam hominis religiosi pro Deo et Ecclesia qualiter qualiter laborantis, et multo magis religiosae communitatis, cuius ego Dei beneficio indignum sum membrum, ab aperta iniuria vindicare; nec id alterius autoritate fieri possit, quam cuius ad laesionem est a D. Teuffl praetexta autoritas; ea qua par est submissione, observantia simul et contentione Ill.mae C.V. supplex prosternor, orans et obtestans per Christi Domini viscera et extremum iudicii diem, si (quod D. Georgius Teuffl non semel, sed iterum atque iterum iuramento firmavit) illa tam indigna de me ab Ill.ma D.V. profecta sunt; quia [si] non [357*v*] subsistant, eius testimonio pro non dictis habeantur, et ego calumniatoris nota et invidia pro Dei gloria et religionis, quam profiteor et profitebor in honore liber sim et immunis.

Parcet autem Ill.ma C.V. pro sua facilitate et confidentiae et libertati meae. Innocens enim causam ago, quem, in tantum religionis, quam profiteor, dedecus ac probrum, pro sua adversus eam propensione Ill.ma C.V. premi nolit, nedum penitus opprimi; maxime cum a viginti novem annis, quibus sum illi absque paenitentia addictus, eam ego me tali nec simili unquam nota vel notarim, vel notasse sim dictus. Et velim Deo, angelis et hominibus innotescere, pro eius et Matris gratiosissimae honore et amore paratum esse, ipsum me impendere et superimpendere. Ex quo affectu, si cum nuper missus sum Pragam, academicum egi negotium aliquanto vehementius, sive cum Ill.ma C.V., sive cum Ill.mo D. Nuntio, mereri me puto veniam, etiam ex C.ne V. aeterno digna memoria verbo illo: Bene nos facere, quod Superioribus nostris, quibus religiosa professione obligati sumus, obtemperemus; idem se facturum, si loco nostro esset. Egi enim ex mente et voluntate Superiorum meorum, quibus in id usque tempus S.mus D.N. utrorumque superior, utpote Christi Domini in terra Vicarius et Successor Petri, est suffragatus...

Unum illud subiicio, quo et toti nostrae religioni ac singulariter viennensi collegio cautum velim: me, quicquid scripsi et egi pro defensione famae meae, uti privatum quidem, sed tamen ad Dei gloriam et communitatis nostrae, ut ex me et persona mea laedi potuit vel laesa est, defensionem egisse; nec insipientiam meam vel communitati vel cuiquam de communitate, absque quorum conscientia egi, quod egi, fraudi esse debere. Ut

si quae fuit, aliis quam mihi non futuram fraudi, in aequissima sapientissimi iudicii Ill.mi C.V. trutina, certo certius perspexisse mihi videor.

Hisce vero pristinae gratiae et iustitiae Ill.mae C.V. [358*r*] me cum omni submissione et observantia, quam possum, obnixissime commendo, et gratiosum responsum expecto. Viennae, ex collegio convictorum Societatis Iesu, 3 augusti 1616[4].

Ill.me ac Rev.me Princeps ac Domine. Pax Christi.

Scripseram his adiunctas ad Ill.mam C.V. pro defensione mea, cum a D. Georgio Teuffl evocor, et ex literis C.nis V. ad illum datis intelligo, bonum Dominum authoritate nominis Ill.mae C.V. abusum ad calumniam meam. Ex illis enim habuit, quod ante a me iurato acceperat: ne verbulum quidem me cum Ill.ma C.V. de P. Pasman commutasse. Ego cum videri possem illis mittendis supersedere posse, mittendas tamen iudicavi, tum ut totam meam adversus D. Georgium causam C.is V. notitiae subiicerem, tum ut a C.ne V. habito responso, quo me dignandum spero, contra calumniam et me et C.em V. etiam futuro, si opus sit, tempore tutari possem; tum demum et vel maxime, ut visis hisce meis, quoniam authoritate nominis C.is V. traductus sum (atque adeo una mecum C.V. dispiciat, an non minimum pro tuenda existimatione nominis sui omnino conveniat et sit necesse, iisdem innotescere per abusum nominis C.is V. impositam mihi calumniam, apud quos praetexto nomine C.is V. est invulgata. Nimis enim multi sunt et magni, ad quos pertinuit ex ore C.is V. locutum Teuffelium, quicquid est contra me locutus, et ipse bonus Dominus ex ore se Ill.mi C.V. loqui, quae locutus est, cum loqueretur, asseveravit; ita ut eodem verbo et C.em V. et me una, meque non nisi per laesam Ill.mam C.V. laeserit, gravius etiam quam me, quem non nisi per Ill.mam C.V. laesit.

Ego quidem pro sensu meo existimo illum debere satisfactionem utrique apud eos, apud quos nos laesit. Si tamen aliud censeret Ill.ma C.V., in eius potius aequitate et iudicio, ut par est, acquiesco; eidem me iterum ad pristinam gratiam devotissime in Domino commendans.

Viennae, ex collegio convictorum Societatis Iesu, die 3 augusti, anno 1616[5].

---

[4] P. Kobenzl, miután megírta ezt a levelet Kleslnek, megtudta, hogy G. Teuffl visszavonta vádját; Teuffl visszaélt Klesl tekintélyével, amikor azt állította: Klesl bíboros mondta, hogy Kobenzl terjesztette a rágalmakat Pázmány ellen. Ezt magyarázza meg Kobenzl a következő levélben.

[5] Klesl bíboros nem válaszolt közvetlenül P. Kobenzlnek, hanem Alber provinciálisnak (1616. augusztus 10-én). E levél másolatát lásd 18. Dok.; közzétette: IVÁNYI 23-24.

18. Klesl bíboros levele Alber osztrák provinciálishoz

Prága, 1616. augusztus 10

Austr. 225 259*r*-260*v*; másolat, melyet a provinciális küldött Rómába.

Reverende Pater.

Quas ad me P. Cobenzl Vienna 3 mensis huius exaravit literas, earum paria R.ae V. transmitto; hac de causa, quod iudicio meo similes procedendi modi potius saecularibus conveniant magnatibus, quam religiosis, aut Societatis patribus.

Nam, tametsi quilibet ad defensionem famae suae teneatur, fatendum tamen est, haec solum ex relatione foeminae cuiusdam provenire; quae tanti momenti non sunt, ut eorum causa tam insignis catholicus, ac tantae dignitatis vir, qui in excelso regimine locumtenens est, et Societatis hactenus semper bene voluit [1], ab uno ex patribus Societatis publice confundi debuerit. Quid nunc dicent catholici? Quid spei illis residuum erit? Equidem egomet ipse id male interpretatus fuissem, nisi horum hominum Viennae modos agendi experientia didicissem, eorum ingenia dura cognovissem, quae multorum malorum in variis negotiis Viennae inter me et ipsos extitere.

Hoc tamen asserere ausim, Patrem Cobenzl mecum ratione Patris Pasmany ne verbo quidem egisse, quin imo P. Pasman multa praeclara de eo mihi significavit; ex quibus ne minimam quidem offensionem animadvertere erat. Quemadmodum etiam P. Geranus et Becanus [2] magna cum discretione, commiseratione et singulari modestia del P. Pasmano relata referebant, nec tamen accusabant. Quocirca utrumque, cum Pater Cobenzl abesset, ad Ill.m D. Nuntium remisi; et ita P. Cobenzl hac in re innocens est [3]...

---

[1] Teuffl Györgyről van szó; vö. 17. Dok.

[2] P. Geranus prágai rektorról és P. Becanusról lásd *Cat. Prov. Austr.* I 673 és II 545.

[3] « Ill.me et Rev.me Princeps ac Domine etc. — Per Crumlovium, Linzium, Cremsium perbrevi rerum nostrarum in hisce locis inspectione facta, 19 augusti Viennam, Deo duce, reverti; et Ill.mae C.V. literas 10 eiusdem mensis datas reperi. Quarum primum caput Patrem nostrum Cobenzelium concernit; quod is in purgando se a calumnia falso sibi imposita, et tuendo simul bono nomine Societatis et collegii viennensis paulo vehementius egerit. De modo hoc vehementiore ipsum excusatum nolo. De re ipsa, undecunque illa prodierit, quia in se gravis, inter proceres et magnatos catholicos et haereticos in hac civitate divulgata erat, dissimulare illam non potuit. Neque ille vir primarius, cum quo P. Cobenzelius egit, quantum advertere potui, offensus fuit; quia scilicet pro veritate et tuendo bono nomine Societatis susceptam agnovit. Huius et imprimis C.V. attestatione satis calumnia haec a Cobenzelio et Societate amota videtur. Neque enim prolis susceptae unquam apud quenquam nostrorum cogitatio, ne quidem per suspicionem fuit; nedum quod quisquam nostrorum sive ex viennensi, sive pragensi collegio, aut alius quicunque illum, de quo agitur, apud C.V. aut alium quemcunque susceptae prolis detulerit... » P. Generális augusztus 20-i válaszlevelének szövege. *Austr. 225* 361*r*.

19. Klesl bíboros levele V. Pál pápához

Prága, 1616. október 3 — Róma

ASV *Arch. Buoncompagni E 16* 23*r*-24*v*; eredeti.

Beatissimo Padre.

L'havermi Vostra Santità più volte commandato ch'io procurassi che fosse da S. M.tà C. nominata persona idonea et capace alla chiesa di Strigonia, vacante per la morte del Sig. Cardinale Forgach bona memoria, mi ha spinto a procurare con ogni spirito l'effetto della volontà di V. B.ne.

Onde, non ostante le molte difficultà che al presente si ritrovavano (mediante la ottima volontà che tiene la M.tà S. di servire et obedire alla S.tà V., e le diligenze mie) detta M.tà C. ha mercordi passato nominato alla sudetta chiesa Mons. Pasman[1], ben nota alla S.tà V. Nel che io voglia sperare che non solo haverò adempito al suo desiderio, ma anco alla mia conscienza.

Resta dunque che V. B.ne benignamente lo confermi, li mandi le Bolle, et li conceda l'uso de pallio, come è costume. Egli manda con questo ordinario il processo della sua persona, fatto dall'auditore Vasoli[2] ad instanza mia, scusandosi egli che non lo voleva formare.

Con questo non voglio tralasciar di dire a V. S.tà che uscendo il detto Mons. Pasman pur hora della religione de padri gesuiti, non havendo posseduto cosa alcuna, non può supplire alla spesa della espedizione, che perciò gli è convenuto supplicare alla S.tà V., voglia, proponendo medesima detta chiesa, gratiarlo di far espedire le Bolle per via secreta gratis. Onde io per questa cagione ho voluto aggiongere alle sue le mie preghiere, massime che con le entrate di detta chiesa egli deve sostentare ben settecento [23*v*] soldati ungheri per diffesa delle piazze de confini del Turco; che per questo anco voglio sperare ch'i miei preghi haveranno luogo presso la S.tà V.; alla quale io per fine bacio humilissimamente i santissimi piedi, et prego da N.S. Dio lunga vita et felicissimo governo. Di Praga, li 3 ottobre 1616[3].

Di Vostra Santità humilissimo et obligatissimo servo et creatura.

Cardinalis Kleselius[4]

---

[1] Pázmányt 1616. szeptember 28-án nevezték ki esztergomi érsekké. Lásd FRANKL I 225-226.

[2] A. Vasoli a prágai nunciatúra titkára (uditore) volt; szerepéről lásd 21. és 23. Dok.

[3] Klesl bíboros még aznap (1616. okt. 3) ír a Bíborosállamtitkárnak is ugyanolyan értelemben (ASV, *Arch. Buoncompagni E 16* 26*r*-27*v*; eredeti).

[4] A Pápa 1616. okt. 22-én válaszolt Kleslnek (ASV *Arm. 45 vol. 15* 154*v*-155*r*).

20. Pázmány levele V. Pál pápához

Prága, 1616. október 5 — Róma

ASV *Arch. Buoncompagni E 33* 307*r*-308*v*; eredeti.

Beatissime Pater ac Domine clementissime.

Post humilia pedum Sanctitatis Vestrae oscula.

Rara omnino ac inusitatae magnitudinis sunt beneficia S.tis V., quibus me, immerentem ac tantae benignitati imparem prosecuta est hucusque semper. Et cum in referenda gratia beneficiis par esse nequeam, ut labem gratitudinis evitem, versura mihi facienda est. A quo autem potius, quam ab eo, qui cum ipsi fere singulis momentis decoquamus, mala tamen nostra nomina semper expedire paratus est. Deum igitur bonorum omnium fontem inexhaustum supplex veneror, ut tot ac tam singularia S.tis V. in me nomina, ubere sua gratia recompenset.

Et quoniam ea est beneficentiae vis ac natura, ut a quibus affecti beneficio sumus, ad eos confugiendi libertatem praebeat; idcirco priori S.tis V. paterna allectus indulgentia audeo humillime interpellare, ac ea qua par est demissione obsecrare, ut quandoquidem M.tas Imperatoria me undequaque immerentem ad archiepiscopatum strigoniensem praesentare dignata est, S.tas V. vice Christi suam mihi benedictionem largiatur ad hoc tantum onus salutariter ac ex usu Ecclesiae [307*v*] ferendum. Deinde vero illud ad cumulum gratiarum suarum adiicere dignetur, ut quam fieri poterit, citissime, S.tis V. nutu, confectionis beneficium ac pallium consequar, ut hac ratione maiori cum obsequio Dei ecclesiae praeesse possim.

Quia vero ex paupertate et quidem hoc autumnali tempore, quo iam omnes totius anni proventus percepti sunt, ad clavum regiminis ecclesiae promotus sum, S.tem V. (si digna est postulatio) humilime peto, dignetur ipsamet sacro collegio meam personam proponere, ac per viam secretam bullas ac pallium expediri facere [1].

Illud quoque S.ti V. demisse significo, gravissimum onus archiepiscopatui annexum esse, sub quo etiam Ill.mus Praedecessor, pie defunctus gemuit. Solvendum siquidem est militibus septingentis, in quos fere duae tertiae partes proventuum archiepiscopalium insumuntur, siquidem circiter quindecim tallerorum millia requiruntur, ut satisfiat his militibus. Quis primus archiepiscopus hoc iugum in se sumpserit, haud scio. Ego libenter Ecclesiae proventus in Ecclesiae aedificationem, non in milites, ut plurimum haereticos, insumerem; sed cum [308*r*] non sperem me obtinere hoc posse, a S.te V. securitatem conscientiae meae, hac in parte expecto.

Caetera, quae humillime S.ti V. significanda veniunt, partim per Ill.mum Auditorem [2], qui nunc absente Nuncio, Pragae residet, partim ab Admodum Rev. Patre Fratre Nicolai Ridolfio [3] intelliget.

---

[1] Lásd a 19. Dok. 3. jegyzetét.

[2] Vasoliról lásd a 21. és 23. Dok.

[3] N. Ridolfi O. Pr. (1578-1650), 1616-ban Rómában, a Sapienza egyetemen filozófia-professzor volt; vö. *Encicl. Catt.* X 892.

Quod igitur reliquum est, pedes S.tis V. humilime exosculor, ac Deum optimum intimo animi sensu veneror, ut Sanctitatem Tuam diutissime afflictae Ecclesiae salvam velit. Datum Pragae, die 5 mensis octobris, anno Domini 1616.

Eiusdem Sanctitatis Vestrae humillimus servus ac devotus capellanus.

Petrus Pazmany [4]

[4] A Pápa 1616. okt. 22-én válaszolt Pázmánynak (ASV *Arm. 45 v. 15* 154*r-v*).

21. Az esztergomi szék betöltése végett tartott titkos konzisztórium aktái

Róma, 1616. november 28

ASV *Misc. Arm. XII v. 145* 475*r-v*; eredeti.

Ecclesia metropolitana strigoniensis.

Ill.me et R.me Domine.

In sequenti consistorio, si S.mo placuerit, ego Petrus Cardinalis Aldobrandinus proponam ad ecclesiam metropolitanam strigoniensem R.D. Petrum Posman, praepositum castri ecclesiae B. Mariae thurociensis, diocesis strigoniensis, a Caes. M.te, uti rege Hungariae per suas litteras S.ti S. directas praesentatum [1].

Vacat metropolitana strigoniensis per obitum extra romanam curiam quondam Rev.mi D. Card. Francisci Forgach, illius ultimi archiepiscopi.

Civitas Strigoniensis est in provincia Hungariae, magna quidem olim, ad praesens pro maiori parte destructa, iure est subiecta regi Hungariae, sed iam a multis annis occupatur a turcis.

In praedicta civitate Strigoniensi habebatur metropolitana ecclesia sub invocatione S. Adalberti; in qua modo nullus exercetur divinus cultus ob praedictam turcarum occuptionem; ex qua factum est, ut sedes archiepiscopalis cum capitulo translata sit Tirnaviam, in ecclesiam collegiatam ac parochialem S. Nicolai, ubi divina exercentur. In qua civitate pro archiepiscopali residentia commodissima quoque extat habitatio.

In hac autem tirnaviensi ecclesia multae insignes reliquiae, ac inter caeteras caput S. Adalberti martiris argenteis thecis deauratis magna veneratione asservantur; sunt et organa, musice instructum sacrarium, et reliqua ad celebrem metropolim requisita.

Insuper in hac ecclesia metropolitana post pontificalem sunt quinque dignitates, quarum prima est praepositura maior; quam sequuntur lectoratus, cantoratus, custodia et archidiaconatus; sunt viginti sex canonicatus, et est magnus numerus beneficiatorum divinis inservientium cum tribus aliis capellanis curam animarum habentibus.

Sunt praeterea Tirnaviae et seminarium, monasterium franciscanorum unum, aliud monialium S. Clarae, aliud patrum Societatis Iesu; est hospitale pro pauperibus infirmis et confraternitas S. Iacobi noviter erecta.

Diocesis satis ampla est; loca magis praecipua sunt Posonium, Tirnavia, Nova Arx et Sancta Crux. Qui est archiepiscopus strigoniensis, hos habet

---

[1] « Si trattò hiermattina in congregatione della dispensa che si domanda per il padre Pasman; et alla congregatione parse che N. S.re possi dispensarlo per aver lassate le heresie nell'età de 13 anni, per la relazione che fu fatta della sua dottrina, e perché il Cardinale Belarmino attestò che ha scritto contro gl'eretici. Solo il Cardinale di Araceli disse che, se si fossi potuto trovare persona di merito eguale, saria stato bene di non dispensarlo.

Nella congregatione fummo sei cardinali; et fu detto qualche cosa dell'ombra che si era avuta di lui nella pratica di quella donna ». *Hist. Soc. 56* 113*r*; másolat.

suffraganeos: varadiensem, iauriensem, nitriensem, vaciensem, vespremiensem, zanadiensem, agriensem.

Fructus reperiuntur taxati in libris Camerae ad flor. quatuor millia; redditus tamen annui dicuntur ascendere ad summam quinquaginta millium talelorum, quae conficiunt ex nostris ducatis secundum praesentem valorem triginta duo millia centum et quadraginta duo ducatos. Habet tamen archiepiscopus onus solvendi stipendia mille militibus in Nova Arce.

Dominus promovendus habet omnia requisita a sacris canonibus et concilio tridentino. Natus est in comitatu bihariensi, varadiensis diocesis, ex christiano matrimonio, parentibus nobilibus; aetatis est annorum supra quadraginta; a multo tempore sacerdos ac sacrae theologiae doctor, in qua facultate maxima pollet excellentia.

Praeposituram habet thurociensem, curam animarum habentem per aliquot presbiteros vicarios nuncupatos exerceri solitam. In quo munere tantam prudentiam, doctrinam, pietatem morumque integritatem ostendit, ut merito ad regimen ecclesiarum, et praecipue strigoniensis aptissimus existimetur.

Fidei professionem emisit in manibus R.D. Alexandri Vasolay[2], in caesarea nunciatura ex delegatione generalis auditoris, penes quem processus, ex quo praedicta constant, formatus et transmissus fuit, ac per RR.mos DD. meos capita ordinum et me subscriptus[3].

Supplicatur pro expeditione gratiosa per viam secretam ac retentione praepositurae praedictae propter rationes evidentes dictae ecclesiae necessitates. [475*v*] [alia manu]

Ecclesia metropolitana strigoniensis 28 novembris 1616 fuit expedita cum condonatione iurium[4], ex more multis annis observata, ob calamitates ecclesiarum Ungariae, ut S.D.N. pronunciavit; de onere enim militibus stipendia solvendi nulla mentio a S.mo facta est; et cum retentione praepositurae, dummodo esset compatibilis, et aliorum compatibilium, cuius praepositurae mentionem relatione non fecerat Rev.mus Aldobrandinus, sed Rev.mus Saulius admonuit.

---

[2] Lásd a 19. és 23. Dok.

[3] A Pápa brévéje, amely felmentést adott az eretnekség akadálya alól, 1616. nov. 10-én kelt; kiadta HANUY I 779-82.

[4] Lásd a Bíborosállamtitkár 1616. dec. 3-i levelét a prágai nunciushoz: ASV *Nunz. di Germ. 27* 176*v*-77*r* és *Fondo Borghese I 945* 207*v*-08*r*.

22. Pázmány levele Vitelleschi generálishoz

Sopron, 1625. december 11 — Róma

Hist. Soc. 56 130*r*-131*v*; eredeti kézírás; kiadta: HANUY I 486-487.

Admodum Reverende Pater in Christo observandissime.

Cupiebam ego quidem quam maxime hoc anno iubilaeo Romam venire ac negotia quaedam hac ipsa occasione expedire. Verum multae ac graves causae publicae ita me distinuerunt, ut expedire me haud potuerim; praesertim cum et Imperator ante finem comitiorum hungaricorum (quae nunc primum concluduntur) dimittere me noluerit.

Igitur spe huius profectionis exclusus, tantum mihi praesumo de singulari ac paterno Rev.ae V. amore, ut quod conscientiam meam angit, in sinum paterni pectoris Rev.ae V. deponere non dubitem; eandem obnixe rogans, ut negotium istud cum S.te S. conferre ac vivae vocis oraculum S. S.tis obtinere non gravetur.

Ego in Societate a prima adolescentia egi. Ubi ad hoc laboriosissimum ac periculosissimum munus archiepiscopale, me nihil minus, quam hoc cogitante, assumerer, sanctae memoriae Pauli papae nutu in congregationem Sancti Maioli translatus fui [1], ut illinc deinde ad praelaturam promoverer. [130*v*] Et licet a Superioribus ordinis Somaschae literas acceperim, quibus in illum ordinem me adscriptum significabatur, ego tamen nullam in eo ordine professionem emisi, sed confestim ad archiepiscopatum postulatus fui [2].

Quocirca non sine aliqua mentis anxietate ambigo, an obligationi meae satisfecerim, vel potius aliquid supersit a me praestandum in hoc genere.

Quamobrem maximo opere rogo Rev.am V., hac me sollicitudine liberet, ac declarari a S. S.te petat, aliquidne aliud mihi praestandum sit, an non. Ego enim paratus sum ea omnia praestare, ad quae me obligatum agnovero. Magno me beneficio afficiet Rev. V., si hoc scrupulo exsolvet.

De felici successu comitiorum nostrorum nihil scribo, cum non ignorem ab aliis R.V. informari; sed me precibus ac sacrificiis Rev.ae V. impense commendo.

Sopronii, 11 decembris 1625.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae servus addictissimus

Archiepiscopus Strigoniensis [3]

---

[1] V. Pál harmadik (1616. ápr. 21-i) brévéjéről van szó: 14. Dok.

[2] A Jézus Társasága Archívumában (*Hist. Soc. 56* 131*v*) e fontos levélről megjegyezték: « Epistola Cardinalis Pasmanii, quae controversiam de eius transitu ad Somaschos dirimit ». Pázmány 1625-ben még nem volt bíboros; ezt a megjegyzést kétségkívül 1629 után írták a dokumentumra. Pázmány bíborosi kinevezése, 1629 után ugyanis a jezsuiták és a szomaszkák vitáztak arról, hogy melyik rendhez tartozik Pázmány. Lásd a 26. Dok.-t.

[3] Vitelleschi generális az érsek Pázmánynak 1626. febr. 7-én válaszolt: « Tradidi tacito nomine examinandam aliquibus Societatis nostrae theologis dubitationem, quam D.V. Ill.ma Summo Pontifici proponi a me desiderabat. Qui cum censeant nihil opus

23. A Vasoli levele a szomaszkák legfőbb elöljárójához

Firenze, 1629. december 3 — Róma

Hist. Soc. 56 122*r*; vö CAMPERI 12.

Molto Illustre et Molto Reverendo Signor Padrone Colendissimo.

Il Signor Cardinal di Strigonio fece professione nella sua congregazione di Somasca in mano mia [1]; e sene rogò instrumento, che restò in mano di S. Sig.ia Ill.ma. Et credo anco si registrasse ne libri della cancelleria di Praga. Tengo appresso di me l'ordine datone o da Lei, o dal suo antecessore a Mons. Nunzio di dar il novitiato a detto Signore, e poi anco farli far la professione [2]; e le ne mando copia; e se anco sarà di suo gusto, li mandarò l'originale. Sicome sarò prontissimo a servirla in ogni altra occasione, dedicandomeli servitore di sincero affetto. Et le bacio al fine di tutto core le mani. Di Fiorenza, il 3 dicembre 1629.

Di Vostra Signoria Molto Illustre et Molto Reverenda

devotissimo, obligatissimo et vero servitore

Alesandro Vasoli priore di S. Lorenzo

---

esse, ut ad liberandam D.V. Ill.mam suo scrupolo Summus Pontifex auctoritatem suam interponat, existimavi eam nolle me de eodem cum S.mo D. loqui; praesertim cum verear, ne et ab eo pluribus negotium discutiendum committatur, et tarde admodum definitum aliquod responsum obtineatur. Iudicium theologorum est, cui D.V. Ill.mam tuta conscientia acquiescere posse existimo: ab ipsa in acceptando archiepiscopatum aut nihil omnino, quod absolutione indigeat, commissum esse; si nempe, uti plane credo, bona fide, nihil suspicans de impedimento, quod postea videre caepit, progressa sit; aut si quid dubia aut scrupulosa conscientia in eo negotio fecerit, illud tantum non esse, quin ab eo a confessore suo ordinario solvi possit. Neque contra hanc solutionem quidquam facere videntur, quae a P. Francisco Suarez eo libro, quem de votis Societatis nostrae scripsit, afferuntur, cum negotium D.V. Ill.mae, cui a Summo Pontifice dignitas illa deferebatur, longe diversum sit a casu, quem dicto libro P. Suarez examinat. Quod si hoc responso (quod tamen non existimo) D.V. Ill.mae omnino non satisfiat, velitque etiam cum Sanctissimo de eodem negotio a me agi, libenter hoc faciam, ubi intellexero, id eam omnino velle». (*Germ. 113* 235*r*; kiadta: HANUY I 786-87).

[1] Pázmány Prágában *hit*vallást (professio *fidei*) tett A. Vasoli előtt, nem pedig szerzetesi fogadalmat. Az eretnekség akadálya alóli felmentéshez kellett a hitvallás az érseki kinevezés előtt; lásd: 21. és 22. Dok. a jegyzetekkel.

[2] Pázmány bíborosi kinevezése után a szomaszkák Prokurátora (V. Capello) gratulált a magyar bíborosnak: két levelet írt (1629. nov. 19-én és 27-én). Téved, amikor Pázmány *szomaszka szerzetesi professziójáról* beszél (vö. *Hist. Soc. 56* 123*r-v*; CAMPERI 12-13; 20. Dok.

24. Vitelleschi generális levele P. Dobronokyhoz

Róma, 1630. november 16 — Nagyszombat

Austr. 4 I 358; fogalmazvány.

Cum suspicer, ob certum quoddam negotium aliquos fortasse petituros ab Em.mo Card. Pazmany exemplum Brevis Apostolici[1], quo olim ipsi a beatae memoriae Paulo quinto potestas transeundi e Societate nostra ad aliam religionem facta fuit, velim Rev. V. meo nomine quam enixissime ab eius Em.ia petat, ne induci se sinat, ut cuiquam illius exemplum concedat. Et ut in hoc negando constanter persistere dignetur, dicere eidem poterit, consulturam eius Em.iam in re non levis momenti bono Societatis, si curarit, ut Brevis illius exemplum in nullius manus perveniat.

Praeterea velim eundem E.mum Cardinalem enixe roget, ut si ad ipsum a Paulo quinto missum fuerit et adhuc habeat diploma seu literas meas patentes[2], quibus ipsi eodem tempore facultatem a Societate discedendi dedi, illius mihi exemplum mittere non gravetur. Illud enim mihi in quodam Societatis negotio magnopere usui futurum existimo. Et hisce me ss. Rev.ae V. sacrificiis et orationibus me commendo.

Romae, 16 novembris 1630[3].

---

[1] V. Pál pápa harmadik brévéjéről van szó: 14. Dok.

[2] Vitelleschi generális pátensleveléről lásd tanulmányunk 87. jegyzetét és a 29. Dokumentumot; vö. HANUY 779-82.

[3] Vitelleschi generális P. Dobronoky válaszát 1631. febr. 1-én nyugtázta: « Abunde satisfecit R.V. desiderio meo, neque praeter illud, quod ab Em.mo D. Cardinali sibi responsum fuisse scripsit, aliud aut ab illius Eminentia, aut a R.V. requiro. Quare aliud non habeo, quod hic addam, nisi, ut R.V. pro officio diligenter obito gratias agam, et ab ea petam, ut Em.mo D. Cardinali pro tam prolixa suae in ordinem nostrum caritatis testificatione meo nomine gratias agat et omnia obsequia offerat ». (*Austr. 4* I 399).

25. Információ a püspökké kinevezett jezsuita professzusokról

Róma, 1667. november 27

Hist. Soc. 56 263r-64v.

De' religiosi della Compagnia di Gesù assunti al vescovato [1].

Perché nell'istanza fatta dal Ser.mo e Potent.mo Re di Polonia di ottenere per vescovo di Chiovia il P. Adriano Pikauzcki [2], si adduce l'esempio di alcuni professi della Compagnia ad altre chiese promossi, a ciò per la pura verità e per notitia intera del fatto qui si risponde.

Prima di tutto si tagliano fuori della presente consideratione gli eletti a richiesta della corona di Portogallo, i quali mai non furono per le chiese situate dentro il regno medesimo di Portogallo, né dentro l'Europa. Anzi né pur nell'Indie hebbero diocesi incorporate nel dominio temporale de' portoghesi... Che in questo precisi termini si sottopose a tali cariche la Compagnia sin dal suo principio concorrendovi con sì speciali conditioni il Santo Fundatore; il [263*v*] cui consenso volle in ciò sempre la Santa Sede, rimettendo a lui etiandio le elettione de soggetti particolari, prima di obbligarli con precetto formale in virtù di s. obedienza, accioché accettassero la dignità, la qual poi esercitarono più con disagi da missionanti che con onorevolezze da prelato.

A' tre soli dunque si reducono i casi che in questa materia si possono considerare. Uno è del P. Ferdinando Salazar spagnuolo, huomo d'insigne dottrina e autorità, nominato dal re cattolico Filippo IV per vescovo di Malaga, insistendo per l'esecutione con poderosi uficii l'efficenzia del conte Duca d'Olivares. Ricorse però a piedi di Urbano VIII tutta la Compagnia per mezzo del Generale P. Mutio Vitelleschi, accompagnato da' padri assistenti, e da tutti i professi abitanti in Roma, supplicando a tener lontano dalla religione un'esempio sì pregiuditiale, come per la benignità del Santo Padre seguì. Ritornò tuttavia il Re a domandarlo almeno per vescovo de las Cherbas nell'America; al che resistendo similmente con umili suppliche la Compagnia, si degnò Sua Santità di condescendere senza un patto espresso che non si dovesse consagrare nell'Europa, ma nell'America stessa; dove non essendosi il padre personalmente portato, né pur questa nominatione mai hebbe l'effetto [3].

L'altro caso è del P. Pietro Pazmanain, desiderato ardentemente da Ferdinando II [4], imperatore per arcivescovo di Strigonia e primate dell'Ungheria, dove, avvalorato dalla cura pastorale e poco appresso dalla porpora destinatagli il pregio della scienza e della nobiltà, mantenesse nella fede que' popoli pericolanti di precipitar nell'eresia, e istigati alla ribellione con-

---

[1] Ezt a lapot a Társaság generálisa P. Vidoni bíborosnak küldte el. Mons. Vidoni cremonai születésű, 1652-1660 között nuncius volt Lengyelországban; 1660-ben lett bíboros. Lásd KARTTUNEN, *Nonciatures* 3 18 267.

[2] Hadrianus Pikarski S.I. (1615-1679); lásd SOMMERVOGEL VI 748-49.

[3] Ferdinand de Salazar jezsuitáról (1576-1646); lásd ASTRAIN V 217-30.

[4] Tévedés; valójában II. Mátyás volt.

tra la Chiesa e contra Cesare, come in realtà gli mantenne il sollecito zelo del gran prelato e principe e governante, oltre all'esservi fondatore di molti seminarii e collegii della Compagnia; questa nondimeno ripugnò di continuo avanti la Sedia Apostolica, con riverenti suppliche, ma insieme tanto efficaci che non gli fu mai conferita la chiesa, finché non passò con indulto apostolico a far professione in altr'ordine religioso, e fu quel de' padri Sommaschi, che però, come ogn'un può vedere, il contano e dipingono fra suoi ecclesiastici e porporati.

L'ultimo caso è stato del padre all'ora, e ora Em.mo Cardinale Nidardo [5].

[5] Eberhard Nidhard (Neidhart) osztrák jezsuita (1607-1681), 1672-ben bíboros lett; lásd *Cat. Prov. Austr.* II 688.

26. Jezsuita történészek véleménye Pázmány esetéről

Itt három szöveget közlünk: CORDARA történetíró véleményét; két cenzor kritikáját a JOUVANCY által előkészített kéziratról. Megfigyelhetjük, hogy támpontjuk Pázmány 1625. dec. 11-i, Vitelleschi generálishoz intézett levele: 22. Dok.

I. CORDARA (1750) Pázmány kinevezéséről (*Hist. Soc.* VI 28-29).

Mortuo Forgatzio, non alium Matthias imperator subrogatum voluit, praeter hunc ipsum [Pázmány], spectatissimae virtutis et prudentiae virum, cuius operam videbat turbulentis illis temporibus futuram sibi et catholicae rei perutilem in Hungaria. Nec difficile fuit Caesari impetrare a Pontifice Maximo, ut oblatam dignitatem admittere nolentem cogeret. Id ita factum esse, colligio ex ipsis Matthiae litteris [1], quibus turociensem praeposituram Pazmanio nondum a nobis digresso deferens, sic eum alloquitur: « Quem Beatissimi in Christo Patris et Domini, divina providentia papae Pauli V auctoritate, non solum ab obligatione patrum Societatis Iesu exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda, iuxta beneplacitum nostrum, speciali mandato adstrictum esse, compertum habemus ».

At Pazmanius, cum nec infulas prope per vim impositas posset excutere, nec vellet novo perniciosoque exemplo perfodere sacrum illum parietem, quo Societatis professi ab eiusmodi dignitatibus excluduntur, Paulo V pontifici supplicavit, sibi ut liceret prius cum bona eius venia transire ad clericos S. Maioli, quas Somaschae congregationis vocant, illud credo unum spectans, ut quoquo modo mederetur gravissimo Societatis vulneri, nec ex ea assumptus ad episcopatum dici posset. Annuit petitioni Pontifex hoc ipso anno, deditque ea super re litteras III Cal. Maii ad Melphiensem Episcopum, legatum Sedis Apostolicae apud Caesarem [2]. Pazmanius itaque in eam, quam dixi, congregationem se recepit. Sed nondum quinque mensibus in ea positis, XII Cal. Octobris strigoniensis archiepiscopus fuit renunciatus. Quare, si quod recusare non poterat, modeste admisit, in eo certe reprehendi non debet. Quod autem ad alium ordinem transferri prius voluerit, quam vetiti apud nos honoris insignibus ornaretur, laudandus maxime, ut qui maluerit Societatem in speciem deserere, quam sanctiora eius instituta violare.

Sunt qui dubitant, an apud Somaschas religiosae professionis sacramentum Pazmanius dixerit. Qua super re non dissimulabo, visum mihi esse exemplum litterarum, quibus id affirmat Alexander Vasolus, melphiensis Episcopi in legatione germanica familiaris; testaturque, ipsum se Pazmanii professionem excepisse Legati Pontificii nomine [3]. Sed, ut modo non quaeram de veritate illarum litterarum, valde vereor, ne Vasolus meram professionem transeundi ab uno ad alium ordinem, pro religiosae professioni sacra-

---

[1] Mátyás 1616. ápr. 25-én nevezte ki Pázmányt turóci prépostnak; *Hist. Soc. 56* 110*r-v*.

[2] Lásd a 14. Dok.-t. A Pápa brévéjét (1616. ápr. 21) a szomaszkák Prokurátora 1616. ápr. 29-én küldte el a nunciusnak (*Hist. Soc. 56* 121*r*).

[3] 23. Dok.

mento sumpserit. Nam cui credibile videatur, ab apostolico nuncio unum quemdam e sua familia fuisse delegatum, qui tanti viri et iam archiepiscopi designati, solemnem professionem exciperet? Caeterum nec huius professionis autographum documentum invenitur apud Somaschas; et Pazmanius ipse iam cardinalis Romae passim affirmabat, ut Oldoinus testatur, se esse e Societate Iesu; quod vere dicere non poterat, si obedientiae sacramentum alibi quam in Societate dixisset. Sed quid opus est coniecturas sequi?

Sunt in nostro tabulario litterae ad Mutium generalem, Pazmanii ipsius manu exaratae III Idus Decembris, anno 1625[4], quibus litteris dubium omne praeciditur. Praefatus enim angi se aliqua religione, qui liberari vellet, anxietatis suae causam totidem verbis explicat: « Ego in Societate a prima adolescentia egi. Ut ad hoc laboriosissimum ac periculossissimum munus archiepiscopale, cum nihil minus quam hoc cogitarem, assumerer, sanctae memoriae Pauli papae nutu in congregationem S. Maioli translatus fui, ut illinc deinde ad praelaturam promoverer. Et licet a superioribus ordinis Somaschae litteras acceperim, quibus in illum ordinem me fuisse adscriptum significabatur, ego tamen nullam in eo ordinem professionem emisi, sed confestim ad archiepiscopatum postulatus fui. Quocirca non sine aliqua mentis anxietate ambigo, an obligationi meae satisfecerim, vel potius aliquid supersit a me praestandum in hoc genere ». Has ego litteras Vasoli litteris oppono, hoc eius testimonio testimonium, in medio relinquens, utri maior adhibenda fides videatur.

II. P.I. Pien 1741. márc. 15-i cenzúrája.

Correctiones a P. Ignatio Pien (Romae 15 mart. 1741) factae Partis VI *Hist. Soc. Iesu*[5].

203. scrupulus, qui hic dicitur non aspernandus, videtur levis; quia Nuntius Apostolicus, seu Delegatus Papae potuit ad excipiendam professionem Pazmany subdelegare alium, ut ex iure et iurisconsultis probat Leurenius tomo I Fori ecclesiastici 2 675; et ante illum Laymann in libr. 1 Decretal. tit. 29 cap. ult.

204. propius igitur — Haec responsio usque ad transisse, est ridicula, minimeque necessaria; satis est huc transferre testimonium ipsius Patzmani ex p. 207. Et vide, an ob hoc testimonium mutanda non sint, quae de Pazmanyo narrantur p. 299*r* post medium. Accedit quod hic dicatur, non sponte voluisse transire, sed velle coactum esse imperio altioris potestatis; quodque p. 205 dicatur, data facultas ad preces Imperatoris.

206. cum iisdem numquam convicturum — At pag. 200 dicitur, dubium non esse, quin in congregatione S. Maioli tyrocinium posuerit.

208. nec admittenda — Lege votum illud integrum.

---

[4] 22. Dok.
[5] *Hist. Soc. 90* 458*v* (Jouvancy, *Hist. S.I.* V. és VI. részéről, 1612-1646).

III. P.E. de la Reguera (1741) cenzúrája.

Correctio Historiae Societatis edendae [6].

De libro I.

Pag 198 etc. merito auctor non praetermittit narrationem de Cardinali Pazmanio, et bene probat, imo convincit, inter Somaschos non elicuisse professionem. At pro maiori elucidatione rei, cum honore tanti viri, sed praecipue stando pro illibate servando Instituto, aliqua mihi occurrunt, quae non videntur omittenda.

Primo — notetur, etsi primum congregatio Somascha fuerit tantum congregatio (ad quam proinde non licuisset translatio e Societate), postmodum vero erectam esse in religionem cum tribus votis substantialibus et professione a S. Pio V, ut habetur in Bullario Cherubini const. Iniunctum 68 par. 6, et notat Spondanus ad annum 1531 n. 18.

2° — quod ait pag. 299 Pazmanum, ipse petente, supplicasse a Pontifice translationem a Societate ad Somaschos, corrigatur ex pag 204, ubi habetur, quod ille id non sponte voluit, sed velle coactus est.

3° — Etsi pag. 207 ex literis eiusdem Cardinalis probetur bene id ipsum, et quod, nihil tale ipso cogitante, Pauli V nutu ea translatio facta sit; tamen circa id, quod addit, ut illinc deinde ad praelaturam promoveret, merito scrupulo pungebatur; quicquid enim sit de praecisa translatione, tamen de facto promoveri ad praelaturam, dum adhuc erat Societatis, utpote nondum alibi professus, hoc fieri non potuit solo nutu Pontificis, sed opus erat praecepto.

4° — curet auctor reperire literas responsivas R.P. Mutii [7], ex quibus lumen acquiri possit circa hoc.

5° — ne quis abutatur tali exemplo, ultra ea, quae subduntur pag. 208, allegetur textus expressus Instituti P. 9 Constit., ubi c. 4 § 5 et lit. B; c. 5 § 6 et lit. E; P. 10 § 6 et lit. A, ubi decernit expresse S. Pater, quod ad externas praelationes acceptandas opus sit ipsius etiam pontificis praecepto formali, ut et notat Suarez tom. 4 de Relig. tr. 10 lib. 2 c. 8 n. 16.

---

[6] *Hist. Soc. 90* 443*v*-44*r* (Jouvancy, *Hist. S.I.* V. és VI. részéről 1591-1646).
[7] Vitelleschi generális válasza Pázmánynak: 22. Dok. 3. jegyzet.

27. Részlet Pázmány « Vindiciae ecclesiasticae » c. röpiratából

Bécs — 1620.

Opera Omnia de Pázmány (series latina) VI 561.

Fictum et illud, calumniosum ac manifeste falsum est « Diversis practicis in archiepiscopatum strigoniensem evectum me fuisse ». Supersunt hodie, et hic Viennae praesentes sunt, viri maximi, arcanorum consiliorum Matthiae secundi foelicis memoriae conscii. Ad eos provoco, qui pro sua aequitate palam testabuntur, nullam unquam vel exiguam practicam a me contextam fuisse; nullam nec verbo, nec scripto postulationem exhibuisse, qua archiepiscopatum ambirem; sed cum nihil minus, quam de archiepiscopatu cogitarem, literis Imperatoris optimi Pragam evocatus, priusquam illuc pertingerem, resoluta omnia deprehendi; nec in aula solum, sed et alibi publicatum, me ad archiepiscopatum delectum esse. Ego sane post exantlatos innumeros labores, cum in scribendo ac concionando, tum in negotiis tractandis, secunda integritatis ac eruditionis fama, nullos unquam honores, nullam a Deo praesentis vitae mercedem expetii. Quod si Deo ita visum, ut antiqua in me suae clementiae documenta ederet, suscitaretque de terra inopem et de stercore erigeret pauperem [1], id grata animi submissione recoli a me debet.

[1] Zsolt 112, 7.

Dr. Szántó Konrád OFM

PÁZMÁNY FŐPÁSZTORI TEVÉKENYSÉGE

Szerepe a magyar katolicizmus megújításában

Azok közül, akik a magyar katolikus egyház restaurációján fáradoztak, az első hely minden szempontból Pázmány Pétert illeti meg, mert a válságba jutott magyar katolicizmus sorsát gyökeresen megváltoztató történeti áttörés az ő műve volt. Mint Schütz Antal írja, a 17. század első évtizedeiben a magyar történelem szövőszékénél Pázmány ült, a magyar történelem szálai az ő kezében futottak össze, és ő ezeket a szálakat úgy mozgatta, hogy szőttese végül is egy mindenestül megújult magyar egyház képét tárta a világ elé.

A protestánsból ifjú korában katolikussá, majd jezsuita szerzetessé lett Pázmány, még egyházjogilag sem szűnt meg a jezsuita rend tagja maradni, ahogyan ezt Lukács László és Szabó Ferenc jezsuita tudósok kutatásai kimutatták [1]. Amikor 1616-ban esztergomi érsekké lett, a magyar egyház vezetését lélekben olyan jezsuitaként vette át, aki a legszélesebb körű kiképzésen kívül kitűnő reálpolitikai érzékkel, valamint világtörténeti távlatokkal is rendelkezett. Ezek a kvalitások mindenkinél alkalmasabbá tették arra, hogy mind katolikus egyházának, mind magyar hazájának érdekeit, amennyire ezt az adott politikai és társadalmi körülmények megengedték, eredményesen szolgálhassa.

A hatvanhat és fél évet élt Pázmány földi pályafutásának közel egyharmadában apostolutódként dolgozott. A megyéspüspök, mint apostolutód, a természetfeletti megszentelés hatalmán kívül birtokolja a tanítás, valamint az egyházkormányzás jogát. A kormányzás főpásztori hatalma hármas feladat végzésére kötelezi: a törvényhozásra, a bíráskodásra és a végrehajtás, valamint a közigazgatás szolgálatának ellátására. A megyésfőpásztor a feudális berendezkedésű országokban egyúttal közjogi méltósággal felruházott magasrangú tisztségviselő is volt.

---

[1] Lukács L. - Szabó F., Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom (1614-1616). Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination? In: *Archivum Historicum* S.I. 54 (1985) 77-148.

A magyar püspöki kar tagjai közül a legjelentősebb közjogi hatalommal az esztergomi érsek rendelkezett. Az ország törvényei értelmében őt illette meg a király és a királyné megkoronázásának a joga, ő volt az ország fő- és titkos kancellárja, s mint ilyen, ő őrizte a királyi kettős pecsétet, valamint kiállította a nemesi rang- meg a birtokadományozásról szóló királyi okmányokat. Ezen kívül az esztergomi érsek volt az ország rendes bírája, a hétszemélyes tábla főbírája, a törvényszékeknél a király személyes helyettese, s ennél fogva a királyi személynök az esztergomi érsek helyetteseként működött. Ezekhez járult még, hogy az esztergomi érsek Esztergom vármegye örökös főispáni rangját bírta, valamint a királyi pénzverdék főfelügyelőjének a tisztét is betöltötte, királyi pisetarius volt. Jogaihoz tartozott még az érseki nemesek kinevezése, s a birtokain található arany- és ezüstbányák művelése. Ezen rangjai és méltóságai következtében az ország első zászlósurának számított [2].

Jelen tanulmányunk folyamán először néhány vonással a Pázmány korában uralkodó politikai, társadalmi és vallási állapotokat ismertetjük. Ennek felvázolása után Pázmány főpásztori tevékenységét abból a szempontból vizsgáljuk, hogy közjogi és földesúri hatalmát hogyan próbálta a katolikus egyház megújítására felhasználni. A következőkben Pázmány tanítói tevékenységével foglalkozunk, majd megszentelői munkásságára mutatunk rá. A tanulmány ötödik pontjaként Pázmány törvényhozói tevékenységét tekintjük át. Ezt követően Pázmánynak az egyházfegyelmet megreformáló, a papság s a hívek lelkiségét átalakító kormányzói, majd egyházi intézményeket létesítő működéséről szólunk. A tanulmány befejező része Pázmány méltatását, főpásztori életének mérlegét tartalmazza.

1. *Magyarország helyzete Pázmány Péter korában*

A török hódítás következtében három részre szakadt ország északi és nyugati területei fölött a tényleges hatalmat a magyar király gyakorolta. Erdélyben a töröktől függő hűbéres fejedelem kormányzott, az ország középső részén pedig a török nagyhatalom uralkodott. A királyi méltóság az osztrák Habsburgok birtokában volt. A Habsburg Rudolf (1576-1608) uralkodása idején meggyengült központi hatalmat II. Mátyás (1608-1619) a magyar rendekkel szemben igyekezett megszilárdítani, de nem sok sikerrel. Ebben nagy szerepet játszott Bethlen Gábor (1613-1629) erdélyi fejedelem, aki országa gazdasági életének felvirágoztatásán kívül politikai hatalmát is jelentős mértékben megnövelte. Politikai és katonai sikereit a harmincéves háború folyamán érte el, amelybe a protestánsok vallásszabadsága és a rendi függetlenség biztosítása végett kapcsolódott bele. Jóllehet a besztercebányai

---

[2] *Acta et Decreta Synodi Dioec. Strig... celebratae Tyrnaviae...* Jussu eiusdem Ill.mi Aeppi pre commoditate Parochorum typis edita. Posonii... A.D. 1629. 131-156. o.

országgyűlés 1620-ban magyar királlyá választotta, erről a címről az 1622-es nikolsburgi békében le kellett mondania. Ez a béke ugyanakkor nemcsak az 1606-os bécsi béke vívmányait erősítette meg, hanem Bethlennek életfogytiglani birtoklással átadott hét északkeleti vármegyét is.

Bethlen hatalmas sikerei a katolikus megújulás folyamatát nem tudták feltartóztatni. Ezt a folyamatot Oláh Miklós (1553-1568) esztergomi érsek indította el, majd a halála után bekövetkezett megtorpanási időszak befejeződésével nagy erővel Forgách Ferenc (1596-tól mint nyitrai püspök, 1607-től pedig mint esztergomi érsek) folytatta. Forgách a leghatásosabb módszernek az erőszakos rekatolizációt vélte. Pázmány, aki Forgách óhajára 1607-ben véglegesen hazakerült, s az érsek legkiválóbb munkatársa lett, hamarosan észrevette, hogy ez az út járhatatlan. « Az első kételyek — ahogy Benda Kálmán írja — Forgách politikájának helyességét illetően 1608 februárjában, a pozsonyi országgyűlésen ébredhettek Pázmányban. Ekkor döbbent rá, hogy a mindenkivel való szembehelyezkedés, az uralkodó és a rendek ellen egyszerre folytatott harc, a már amúgy is meggyengült katolikus egyház teljes megsemmisüléséhez vezethet » [3]. Pázmány Forgáchot arra ösztönözte, hogy a fegyveres rekatolizálás módszereivel felhagyva, a trienti zsinat által megfogalmazott reformprogramot valósítsa meg.

A reformprogram végrehajtásának és ezen keresztül a magyar katolikus egyház gyökeres megjobbításának Forgách és Pázmány idejében már megvoltak a vallási és társadalmi előfeltételei. A protestáns vallás, amely erre az időre elvesztette hódító erejét, és eredményeinek megtartására törekvő, intézményekkel körülvett egyházakra szakadt szét, már nem gyakorolt különös vonzerőt főuraink nagy részére. Ezek számára a legfontosabb az volt, hogy nemesi előjogaik ne szenvedjenek csorbát, valamint a vallásváltoztatás segítségével szerzett, illetve növelt javaikat zavartalanul bírhassák, és jobbá gyaik munkája segítségével élvezhessék, sőt gyarapíthassák. Ennek érdekében olyan központi hatalmat óhajtottak, amelyik képes gazdagodásukat pénzzel és katonai erővel biztosítani [4]. Mivel ezt a főúri réteg elsősorban a Habsburg-hatalomtól remélhette, egyre több főnemesben nőtt a hajlandóság arra, hogy kompromisszumot kössön a Habsburg-hatalommal, amennyiben az elegendő biztosítékot nyújt a rendi önkormányzat tiszteletben tartására és a földesúri jogok védelmére a nyugtalankodó parasztsággal szemben. Ezen kívül a főnemességben mindinkább erősödött a hajlandóság arra is, hogy átvegye a Habsburg-birodalom ideológiai alapját képező katolikus vallást, különösen akkor, ha annak igazságáról és fölényéről meg tudják győzni őket.

A katolikus egyház tanításának igazságát és a Habsburgokkal való

---

[3] Benda K.: Pázmány Péter politikai pályakezdése, In: *MTA I. Oszt. közleménye,* 31. 1979. 277. o.

[4] Klaniczay T., Pázmány Péter, In: *Magyar Irodalmi Lexikon* (főszerk. Benedek, M.) II. Budapest 1965. 455. o.

kompromisszumkötés helyességét mindenkinél hatásosabban Pázmány Péter hirdette. A katolicizmus felé hajló főurak megnyerésében Pázmányt nemcsak lenyűgöző tudása, legyőzhetetlen vitatkozó képessége támogatta, hanem az a legmélyebb meggyőződése is, hogy abban az időszakban a magyarság számára az egyetlen járható út az egyház érdekeit védő Habsburgok olyan mérvű és jellegű szolgálata, amely egyúttal biztosítja a magyar uralkodó osztály alapvető érdekeit és az ország viszonylagos függetlenségét. « Nem csoda, ha Pázmány népszerűsége folyton növekedett, s a nemrég még száműzetését követelő protestáns arisztokraták, a Homonnaiak, a Zrínyiek, Forgáchok, Rákócziak és a többiek közül is egyre többen lettek hívei a tekintélyét visszanyerő katolikus egyház főpásztorának. Az országgyűlésen egy évtizeddel korábban még nagy protestáns főrendi többség volt, 1619-ben viszont 15 katolikus főpappal, és 66 katolikus világi főrenddel szemben már csak 61 protestáns arisztokrata képviselte a reformáció szorongatott ügyét » [5].

Pázmány politikai felfogásának nem a szószéken — hiszen beszédeiben alig volt politikai elem —, hanem a politikai élet küzdőterén adott elsősorban hangot, és egyházi tekintélyén kívül közjogi hatalmát is főleg itt próbálta érvényesíteni a katolikus egyház javára.

2. *Katolikus restauráció*

Pázmány az esztergomi érsekséggel együtt járó magas állami méltóságában olyan eszközt látott, amelyet meggyőződése szerint minden törvényesen megengedett módon ki kell használnia, mert ha ezt elmulasztaná, Isten előtt kellene ezért felelnie.

Ettől az egész lényét átható meggyőződéstől vezettetve mindenekelőtt *a királyi hatalom támogatását vette igénybe* a katolikusok törvényadta jogainak biztosítása érdekében. Pozsonyban, mivel a protestánsok a városi tanácsban túlnyomó többséggel rendelkeztek, s fölényüket minden adandó alkalommal igyekeztek kihasználni a katolikusok rovására, Pázmány azt próbálta kivívni, hogy a tanácsban egyenlő számban foglaljanak helyet a katolikus és protestáns polgárok, a polgármesteri és a főbírói állásokat pedig felváltva töltsék be. Céljának elérésére saját tekintélyét és erejét elégtelennek vélve II. Ferdinánd (1619-1637) segítségét kérte, aki előtt Pázmány részben közjogi méltósága, részben hatalmas szellemi fölénye és királyhűsége miatt igen nagy tekintélynek örvendett. Évekig tartó küzdelem után a király befolyására sikerült a katolikusok javára bizonyos jogokat kivívnia [6]. Ugyancsak a

---

[5] *Magyarország története* 1526-1686, 3/1. főszerk. Pach, Zs. P., szerk. R. Várkonyi, Á.) Budapest 1985. 788. o.

[6] Prímási Levéltár, *Archivum Ecclesiasticum Vetus*, Nr. 128-129. A következőkben a Prímási Levéltár Régi Egyházi Archívumát így rövidítjük: *Prim Lt AEV*.

király, mint a város patrónusa által akadályozta meg, hogy a katolikus alapítványból létesült városi kórházban lévő protestáns imaházat megnagyobbítsák[7]. Ezeknél a lépéseknél azonban sokkal fontosabbnak vélte a pozsonyi katolikusok hitének és buzgóságának megerősítését, amelyet a jezsuiták letelepítése által óhajtott elérni. Erre a király közbelépése következtében 1628-ban került sor, amikor a jezsuiták a Pázmány által 1626-ban alapított rendházukba beköltözhettek.

A király előtti tekintélyét arra is felhasználta, hogy az uralkodót figyelmeztesse a katolikus vallással szembeni kötelességeire. Erre hivatkozva ajánlotta, hogy a főhivatalokba és kapitányságokba hithű katolikusokat nevezzen ki, udvarába minél több nemesi ifjút hívjon meg s neveltessen, nemességet lehetőleg katolikusoknak adományozzon, a külföldről bevándorolt protestánsoknak a városi polgárság soraiba való beiktatását pedig akadályozza meg[8].

Földesúri hatalmánál fogva érseki birtokain — mindenekelőtt Komárom megyében, ahol a komáromi kapitány lelkes katolikus volt — a protestánsoktól több templomot visszafoglaltatott, több helységből pedig a tatai kapitány, illetve a komáromi főkapitány által eltávolította a protestáns lelkészeket. Ugyanezt cselekedte több katolikus földesúr, a királyi kamara, a pozsonyi klarisszák s a pozsonyi káptalan is.

Egyházi és világi méltóságából eredő tekintélyét latba vetette a megnyirbált és elidegenített egyházi javak visszaszerzése céljából is. Erről bővebben tárgyalunk Pázmány alapításaival kapcsolatban.

Annak ellenére, hogy Pázmány a katolicizmus erősítése végett minden adandó alkalommal igénybe vette a törvényes hatalom jogos támogatását, és élt a törvények biztosította lehetőségekkel, ezeket csak másodrangú eszközöknek vélte, mert tudta, hogy az érdekből vagy erőszak hatására átvett vallásnak az ember — ha érdekei úgy kívánják — könnyen hátat fordít, de ha belső meggyőződéstől indíttatva változtatja meg életét, még a durva erőszakkal szemben is képes kitartani meggyőződése mellett.

Ez a bölcs belátás arra indította, hogy a fő hangsúlyt a szellemi ráhatás módszereinek gyakorlására helyezze, amelyek közül mint apostolutód az egyik legfontosabbnak az igazság szóval és írással történő terjesztését tartotta.

3. *A tanító főpásztor*

a) *Prédikációi*

Papi működésének kezdetétől Isten igéje hirdetését legszentebb kötelességének tekintette. Amikor elöljárói akaratából visszatérhetett hazájába, ha csak tehette, felment a szószékre, és hallgatói szívét érveinek súlyával,

---

[7] Prím Lt AEV Nr. 1771/2 és 4.
[8] Prím Lt AEV Nr. 151/8.

előadásának melegségével, témáinak gyakorlatiasságával azonnal megnyerte. Prófétai küldetését ugyanilyen lelkesedéssel gyakorolta főpásztor korában is, és annak érdekében, hogy beszédei minél hatásosabbak legyenek, prédikációira élete végéig a legnagyobb szorgalommal és körültekintő tanulmányok végzése közben készült [9].

Pázmány minden beszéde a Bibliára épült, részben mert az evangéliumok tanítását magyarázta, részben mert ezt a Szentírás szavait idézve tette, a Biblia nyelvén szólt hallgatóságához. Bár beszédei nem homíliák, a Szentírásra annyiszor hivatkozott, azt annyira ismerte, hogy e tekintetben kevés hozzá fogható található saját korában.

A Szentíráson kívül prédikációiban leginkább az egyházatyákat idézte, bölcsességet, ihletet és erőt belőlük merített. De sokszor hivatkozott az ókori klasszikus írókra is, mindenekelőtt amikor pedagógiai kérdésekről és az állapotbeli kötelességekről fejtette ki nézeteit.

Beszédeiben nem vitatkozni akart, és mondanivalójának fő célja nem a téves nézetek megcáfolása volt. Hallgatóit mindenekelőtt a Szentírásban található hittani és erkölcsi igazságokra óhajtotta oktatni. Ezért prédikációinak témája igen változatos. A kifejezetten erkölcstani jellegű, a különféle bűnökkel és erényekkel meg az állapotbeli kötelességekkel foglalkozó szónoklatain kívül « fellelhetjük a katolikus dogmatika nagy alapigazságait: az egy és háromságos Istentől a krisztológián, az egyháztanon és a szentségeken keresztül a végső kérdésekig. Leggazdagabb a krisztológiai témakör, hiszen a vasár- és ünnepnapi perikópák alapján végigment az egyházi éven, Jézus életének misztériumain » [10].

A prédikáció számára elsősorban a nevelés eszköze, hallgatósága vallás-erkölcsi életének átalakítása volt. Ennek érdekében mondanivalóját érthetővé, vonzóvá és meggyőzővé igyekezett tenni, mind könnyen átlátható és telibe találó érvei, mind az ezeket megvilágító példái és hasonlatai által. Ez utóbbiakat előszeretettel merítette híveinek gyakorlati életéből, asztaláról, kertjéből, mindennapi foglalkozásából. Ezek segítségével elérte, hogy gondolatai, eszmefuttatásai nemcsak érthetővé váltak még az egyszerű emberek számára is, hanem azt is be tudta velük láttatni, hogy a mondanivalóból levont erkölcsi következtetéseket mindennapi életükben hiánytalanul meg kell valósítaniuk.

---

[9] Pázmány szónoki működését csak röviden vesszük szemügyre, mivel ezzel számos tanulmány és könyv foglalkozik. Ezek közül kiemelkedik Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi.* Budapest 1979. c. műve. Bitskey megállapításait részben kiegészíti, részben korrigálja Őry Miklós - Szabó Ferenc Pázmányról írt nagyszerű tanulmánya, amely bevezeti Pázmány Péter válogatott műveinek háromkötetes gyűjteményét. Lásd: Pázmány Péter *Válogatás műveiből*, I-III. Budapest 1983. I. 75-80. old. A következőkben Őry és Szabó Ferenc « Pázmány Péter (1570-1637) » című tanulmányát így rövidítjük: *Őry-Szabó*: *Pázmány.*

[10] Őry-Szabó: Pázmány 79.

Mivel fő célja a meggyőzés volt, és ezen keresztül igyekezett megmozgatni az akaratot, beszédeiből hiányzott a korában oly divatos dagályosság és pátosz. Ennek ellenére szónoklatai sosem voltak rideg és unalmas fejtegetések. Minden szavában ott izzott a belső meggyőződés forrósága, és ez, valamint az Isten előtt leboruló alázat, az iránta érzett szenvedélyes szeretet az érzelmek melegségével töltötték meg prédikációit, amelyeket gyakran imádságos áhítat lengett át, különösen ha Máriáról, a Magyarok Nagyasszonyáról beszélt [11]. Kortársai méltán hívták « bíboros magyar Cicero »-nak.

Tisztelői állandó sürgetésének, hogy adja ki beszédei teljes gyűjteményét, élete végén engedett. Prédikációit azért dolgozta ki és juttatta nyomdába, mert látta az emberek Isten igéje iránti éhségét, amelyet a nagy paphiány miatt sokfelé világiaknak, a licenciátusoknak kellett kielégíteniük. Ezek önálló beszédek készítésére nem voltak alkalmasak, ezért kész beszédeket olvastak fel. Ugyanakkor gyűjteményét segédkönyvül szánta a papoknak is, hiszen közülük a legtöbbnek nem állott rendelkezésére megfelelő minőségű és kellő számú könyv, de ha bírtak volna is ezekkel, hiányos felkészültségük miatt sokan nem tudtak volna belőlük hatásos beszédeket összeállítani.

1633-ban vasárnapi beszédeit adta sajtó alá, de ezek kinyomtatása három évet vett igénybe. Szándékában állt ünnepi szónoklatait is közkézre bocsátani, de ezek közül csak hét került bele prédikációs kötetébe. A gyűjteményes kiadás — amely 105 prédikációt, 10 parainézist (erkölcsi célzatú, buzdítást tartalmazó beszédet) és egy pásztori intést foglalt magában — 1636 végén jelent meg. Teljes címe: « A római anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egynéhány innepekre rendelt evangéliumokról Prédikációk. Melyeket élő nyelvének tanitása után irásba foglalt Cardinál Pázmány Péter esztergomi érsek. Nyomtatták Pozsonyban 1636 » [12].

b) *Az író*

Jóllehet Pázmány legtöbb és legjelentősebb írását még 1616 előtt jelentette meg, irodalmi tevékenységét érsek korában sem hagyta abba. A főpásztorsága idején sajtó alá rendezett műveit két csoportba lehet osztani: az újból kiadottakra, illetve az újonnan írtakra.

Az első csoportba tartozik a « Keresztény Imádságos könyv », amelyet harmadik kiadásban Pozsonyban jelentetett meg a következő címen: « Imádságos könyv, melyet írt és most harmadszor kinyomtatott Pázmány Péter

---

[11] HERMANN E., *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München 1973. 249. o.

[12] FRANKL (Fraknói) V., *Pázmány Péter és kora*, I-III. Pest 1868, 1869 és a harmadik kötet: 1872. III. 285. o. A következőkben Fraknói — aki még Frankl néven adta ki könyvét, később nevét Fraknóira magyarosította — kitűnő háromkötetes könyvét így rövidítjük: *Fraknói I-III.*

esztergomi érsek. Pozsonyban 1625 ». A köztudatban meghonosodott felfogás szerint Kempis Tamás « Krisztus követése » fordítása 1624-ben Bécsben második kiadásban látott napvilágot. A korábbi véleménnyel szemben a fordítás, mely a XVII. századi magyar nyelv egyik legszebb emléke, 1624-ben Bécsben első kiadásban jelent meg [13]. Leghatásosabb művét, az 1613-as *Kalauzt*, újabb, alaposan átdolgozott formában kétszer rendezte sajtó alá, 1623-ban és 1637, mindkétszer Pozsonyban. A második kiadást a XV. könyvvel és új függelékkel bővítve adta ki. Jó egy évszázaddal később, 1760-ban a Kalauz Egerben, 1766-ban pedig Nagyszombatban látott napvilágot. 1734-ben szlovák nyelvre is lefordították.

A Kalauzra adott protestáns válasz s a protestánsokkal folytatott viták, továbbá az egyházat ért ismételt sérelmek Pázmányt néhány új mű megírására késztették. Amikor Bethlen Gábor támadása elől Bécsbe kellett menekülnie, s ott csaknem három évet kellett töltenie, több munkát adott ki részben az osztrák fővárosban, részben Pozsonyban. Alvinczi Péter kassai prédikátor « Querelae Hungariae — Magyarország panasza » című, Kassán 1619-ben latin és magyar nyelven megjelentetett vádiratára még ugyanebben az évben elkészítette a választ. A Pozsonyban 1619-ben név nélkül kiadott írás magyar címe: « Az Magyar Országi támadásoknak hamissan költött eredetinek rövid, velős hamissitása ». A mű latin címe: « Falsae originis motuum Hungaricorum succincta refutatio ». Az 1620-ban valószínűleg Bécsben latin és magyar nyelven kívül németül is sajtó alá rendezett könyvében Pázmány visszautasította Alvinczi különböző hamis állítását, és elismerte a törvények által biztosított vallásszabadságot, amely azonban nem engedi meg, hogy a protestánssá lett jobbágyok elfoglalják a katolikus templomokat. 1620-ban név és kiadási hely megjelölése nélkül jelent meg a « Rövid Felelet két Calvinista keonyvecskére. Melyeknek Egyike okát adja, miért nem felelnek az Calvinista Praedicatorok az Kalauzra. Másika Itinerarium Catholicumnak neveztetik ». A « Rövid Felelet » című mű egyike Milotai István szatmári prédikátor névtelen írására, másik része Alvinczi Péter Itinerariumára, Útmutatójára adott választ tartalmazta. Ugyancsak 1620-ban látott napvilágot, mégpedig Bécsben a « Vindiciae Ecclesiasticae, quibus edita a Principe Bethlen in Clerum Hungariae decreta, divinis, humanisque legibus contraria, ipso iure nulla esse demonstrantur » című műve. (Egyházi jogigények, amelyekkel a Bethlen fejedelem által a magyar Klérus számára hozott és az isteni és emberi törvényekkel ellentétes rendeletek a jog erejénél fogva semmisnek nyilváníttatnak) [14].

Mivel a Kalauzt hódító útjában sem Milotai névtelen műve, sem Alvinczi Itinerariuma, sem Nagy Benedek « Pázmány Péter pironsági » című

---

[13] Őry-Szabó: Pázmány 48. o.
[14] Fraknói III. 320-321, és Őry-Szabó: Pázmány 48. o.

irata nem tudta feltartóztatni, Thurzó nádor özvegye a Kalauzt latinra fordíttatta, és azzal a kéréssel küldte a wittenbergi egyetemre, hogy a professzorok készítsenek arra méltó cáfolatot. Balduinus Frigyes, akire tanártársaik a feladatot rábízták, közel 10 esztendeig dolgozott a Kalauz megcáfolásán. Munkája 1626-ban Wittenbergben jelent meg « Phosphorus veri Catholicismi... » (Az igazi katolicizmus hajnalcsillaga...) címen. Balduinus könyve terjedelmét tekintve nem sokkal kisebb a Kalauznál, amelynek tételeit külön-külön tárgyalja és igyekszik megcáfolni. Balduinus fáradozása hiábavalónak bizonyult, mégpedig két okból. Az egyik, hogy érvelésével legfeljebb saját hitsorsosai hitét tudta megerősíteni, a művelt katolikusokét azonban megrendíteni már kevésbé, hiszen a wittenbergi professzor a katolikus tanítást nem egyszer elferdítve mutatta be, és olyan érveket ismételgetett, amelyeket már számtalanszor megcáfoltak katolikus részről. Balduinus sikertelenségének másik oka, hogy a tízesztendős hallgatás időszaka alatt a Kalauz hatása olyan átütővé lett, melyet az ilyen késve érkezett s méghozzá latin nyelven írt művel csökkenteni nem lehetett.

Pázmány már a következő évben megjelentette válaszát. « Az setét hajnalcsillag után bujdosó Lutheristák Vezérlője, mely utba igazitja az Vittenbergai Akademia Friderikus Balduinus által kibocsátott Feleletét az Kalauzra ». A szellemi fölényének és mondanivalója igazságának biztos tudatában megírt könyv Balduinus támadásával szemben közvetlenül ugyan a Kalauzt védte, közvetve azonban a katolikus hitrendszer nagyszerű apológiáját nyújtotta. Ez volt az oka annak, hogy a mű igen gyorsan elfogyott, s Pázmány már annak újabb kiadását készíthette elő.

1626-ban ugyancsak Bécsben jelentette meg « A Szent Irásrul, és az Anyaszentegyházrul két rövid könyvecskét, melyeket irt Pázmány Péter Esztergomi Érsek ». Ebben Pázmány kifejtette mindazt, amit a Szentírásról és az egyházról előbbi munkáiban tanított. Rámutatott arra, hogy a Szentírás értelmezésére csak a katolikus egyház jogosult, és a Szentírás nem egyedüli forrása a keresztény tanításnak. Az Anyaszentegyházról szólva azokat a jegyeket ismertette, amelyek segítségével az igazi egyházat a hamistól meg lehet különböztetni, s kimutatta, hogy ezekkel a jegyekkel csak a katolikus egyház rendelkezik.

Erre a művére Pécsváradi Péter váradi kálvinista lelkész válaszolt. Pázmány a régebbi felfogás szerint nem méltatta feleletre a szenvedélyesen gyűlölködő hangú és rendszertelenül szerteágazó pamfletet. Helyette egyik plébánosa, Sallai István adta meg a kitűnően szerkesztett s méltán megérdemelt feleletet. A legújabb vélemény szerint « Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása » címmel Sallai álnéven maga Pázmány verte vissza Pécsváradi támadását. Ez a műve 1630-ban jelent meg Pozsonyban, majd a « Váradi farkasnak » újabb írására « Okok, nem okok » c. könyvvel válaszolt [15].

---

[15] Őry-Szabó: Pázmány 57-58. o.

1631-ben Pozsonyban két kisebb munkát tett közzé. Az egyiket Illésházy Gáspár protestáns főúrnak ajánlotta. Címe: « Dissertatio: an unum aliquid ex omnibus Lutheranis dogmatibus Romanae Ecclesiae adversantibus Sacra Scriptura contineat » (Arról szóló tanulmány, vajon a luteránusoknak a Római Egyházzal ellentétes dogmái közül csak egy is megtalálható-e a Szentírásban). Mint a címből már következtetni lehet a mű tartalmára, Pázmány azt mutatta ki könyvében, hogy a hitújítók a katolikus egyházzal ellentétes tanításukat nem a Szentírásból merítették. A másik könyvecske címe: « Nyolc okok, miért egy nemes ember a vallását megváltoztatta ».

1632-ben Pozsonyban jelentette meg a « Breve Responsum ad Considerationem Johannis Hodikii Praedicantis Trenchiniensis » (Rövid válasz Hodik János trencsényi prédikátor meggondolására) c. írását.

Pázmány híveit igét hirdető szavával és hitet terjesztő írásaival nemcsak maga tanította, hanem másokat is lelkesen buzdított az irodalmi tevékenységre. Vásárhelyi Gergellyel lefordíttatta Canisius Péter katekizmusát. Káldi György, valószínűleg Pázmány ösztönzésére, elkészítette az első teljes magyar nyelvű katolikus bibliafordítást, amelyet Pázmány adott ki. Istvánffy nádorhelyettessel megíratta Magyarország utolsó századainak, valamint a protestantizmus terjedésének történetét [16].

4. *A főpásztor megszentelő tevékenysége*

Az 1629-ben bíborosi méltósággal kitüntetett főpap ilyen jellegű tevékenységéről nem sokat tudunk. Egyrészt, mert csekély számban maradt ránk olyan jegyzőkönyv és egyéb irat, amely felvilágosítást nyújthatna Pázmány ezirányú munkásságáról, másrészt mert Pázmány sokoldalú és minden energiáját lekötő elfoglaltsága miatt az egyházi rend, valamint a bérmálás szentségének kiszolgáltatását, templomok, oltárok felszentelését a legtöbb esetben a püspöki ordóval bíró érseki helynökeire bízta.

1622-1633 között a nagyszombati érseki helynökség levéltárában őrzött jegyzőkönyv tanúsága szerint Pázmány nyolc alkalommal adott föl különböző papi rendeket [17]. Előszeretettel a bécsi intézetben végzett kispapokat részesítette az egyházi rend szentségében. Amikor az első pázmánitákat felszentelte, így sóhajtott föl: « Életem legboldogabb napja ez! » [18] Azok névsorában, akik 1627. május 27-én vették föl Nagyszombatban Pázmány kezéből a kisebb rendeket, szerepel Szelepcsényi György, a későbbi prímás is.

Az esztergomi egyházmegyés papjelölteken kívül Pázmány több ferences és pálos szerzetesnek, valamint egri, váci, váradi és erdélyi egyházmegyés

---

[16] Szilas L., *Kis magyar egyháztörténet*, Teológiai kiskönyvtár, Róma 1982. 79-80. o.
[17] Fraknói III. 140. o.
[18] Őry-Szabó: Pázmány 49. o.

kispapnak adta föl az egyházi rendeket. De nemcsak hazai papnövendékek keresték fel Nagyszombatban Pázmányt, hogy tőle kapják meg az egyházi rend szentségét, hanem sok külföldi is. Így több krakkói, lausitzi, freisingi, trieri, konstanzi, boroszlói s regensburgi kispap is [19].

Pázmány főpásztori munkásságával kapcsolatban a legrészletesebben egyházkormányzói tevékenységét vesszük szemügyre, mivel szónoki és irodalmi munkásságával ellentétben, amellyel behatóan sokan foglalkoztak már, ezt a témát — kivéve Pázmány szeminárium- és iskolaalapításait — aránylag kevesen dolgozták fel.

Az egyházkormányzás hatalma a főpásztort törvényhozásra, bíráskodásra és közigazgatási teendők ellátására jogosítja és kötelezi. Ez utóbbi magában foglalja a hitre, fegyelemre, vallásos buzgóságra való őrködést, hivatalok, javadalmak, intézmények létesítését, illetve az ezek betöltéséről és irányításáról való gondoskodást.

5. *Pázmány zsinatai*

A trienti egyetemes zsinat (1545-1563) a régebbi intézkedéseket megújítva elrendelte, hogy az érsekek minden harmadik évben tartományi, a püspökök pedig évente egyházmegyei zsinatot hívjanak össze [20]. Az ilyen jellegű zsinatokra azért volt szükség, hogy ezek a sajátos helyi körülmények figyelembe vételével hozzanak olyan részleges törvényeket, amelyek előmozdítják a trienti reformdekrétumoknak a mindennapi életben való megvalósítását.

Pázmány, mihelyt erre lehetőséget nyújtott az ország belső helyzete, rendszeressé tette hazánkban az egyházi zsinatokat.

a) *Püspöki tanácskozások*

Jóllehet a kedvező lehetőség csak 1629-ben érkezett el, Pázmány püspöktársait már az előbbi években többször tanácskozásra hívta össze, hogy velük megvitassa a magyar egyház helyzetének megjavításával kapcsolatos kérdéseket.

Az első megbeszélésre 1622-ben Sopronban, az ottani országgyűlés alkalmával került sor. A tanácskozás eredményeit Pázmány emlékiratban foglalta össze, s június 20-i keltezéssel elküldte a pápának [21]. Az emlékirat hat

---

[19] Fraknói III. 140-142.

[20] Sessio XXIV. de ref. Capita 2-3.

[21] Hanuy F., *Pázmány Péter összegyűjtött levelei* I-II. Budapest, 1910-1912. I. 291-295. A következőkben Hanuy levélgyűjteményének rövidítése ez lesz: *Hanuy: Pázmány levelei.*

pontjából négy a papság, valamint a világi értelmiség neveléséről (pl. a nagyszombati papnevelő intézet és nemesi kollégium felállítása), kettő pedig a népmissziókról, főleg a hódoltságban és az Erdélyben tartandókról, illetve a ferenceseknek a csíkszéki katolikusokhoz való küldéséről szólt. « Ez a kettős törekvés — a papnevelés és a belső pasztoráció biztosítása — végighúzódott Pázmány egész főpapi működésén. Újra meg újra felkereste emlékirataival a pápát, a nunciust, a királyt, kérte, biztatta püspöktársait, elsősorban azonban maga tett meg mindent, amire anyagi és erkölcsi eszközei képesítették » [22].

Az 1625. április első napjaiban Pozsonyban rendezett konferencia a főpapok végrendelkezési jogának visszaállítása és szabályozása érdekében tett lépéseket. 1627-ben a püspöki gyűlés az elzálogosított egyházi javak kiváltásának módozatairól dolgozott ki javaslatokat [23].

Avégett, hogy a már régóta tervezett egyházmegyei zsinat a papság és a hívek valláserkölcsi helyzete ismeretének birtokában minél hatásosabb törvényeket hozhasson, Pázmány 1626-ban elrendelte egyházmegyéjének főesperesei által történő végiglátogatását. Erről bővebben a következő fejezetben lesz szó.

1628. március 4-én Pázmány Pozsonyból meghívókat küldött szét az esztergomi egyházmegyéhez tartozó püspökökhöz, apátokhoz, prépostokhoz és káptalanokhoz, hogy április 2-án jöjjenek Pozsonyba, s az ottani érseki palotában mindenekelőtt az egyházfegyelem megszilárdításáról tanácskozzanak. Ez a többek által zsinatnak is hívott gyűlés négy napig tartott, és a következő kérdésekben hozott döntéseket: az egyháziak botrányos életének megszüntetése és az ezt nagyban elősegítő főesperesi látogatások; az egyházi javadalmak birtoklása; a püspökségek és más egyházi intézmények jogainak, kiváltságainak, birtokainak visszaszerzése, végül pedig a magyar egyházat képviselő római ügyvivő kiküldése [24].

A szó igazi értelmében vett első zsinat megtartására Nagyszombat városában 1629-ben került sor.

b) *A fontosabb zsinatok*

Pázmány 1629. augusztus 4-én keltezett körlevelében előírta, hogy az esperesek kerületük papságával tárgyalják meg, milyen intézkedéseket vélnek fontosnak a hívek lelki üdvössége előmozdítása, továbbá az istentiszteletek méltóságának emelése céljából, s az értekezletek jegyzőkönyveit küldjék meg az érseki helynöknek.

---

[22] Sík S., *Pázmány, az ember és az író*. Budapest 1939. 176. o.

[23] A püspököknek az egyházi javak visszaszerzésére vonatkozó javaslatait lásd: Prím Lt AEV Nr. 1768. 113-124. o.

[24] Prím Lt AEV Nr. 176/1. Acta Conventus Posonii 1628. 2. április, 1-8. o.

Az 1629. október 4-én megrendezett nagyszombati egyházmegyei zsinaton 22 püspök, apát és prépost vett részt. A püspökök között találjuk az egri, a váradi, az erdélyi, a pécsi, a váci, a csanádi, a boszniai, a szerémi püspököket, akik mint az egyházmegyéiktől távol lenni kényszerült és esztergomi egyházmegyés javadalommal bíró főpásztorok kapcsolódtak bele a zsinat munkájába. A zágrábi püspök helyettesével képviseltette magát. Jelen voltak a pozsonyi és az esztergomi kanonokok, valamint a szepesi társaskáptalan képviselője, a lelkipásztorkodó papság köréből pedig 87 plébános, továbbá 20 licentiatus [25].

A Pázmány által összehívott zsinatok közül a legjelentősebb a Nagyszombatban 1630 tavaszán megtartott tartományi és egyúttal nemzeti zsinat volt.

Az 1630-as és 1633-as tartományi zsinatokat Pázmány felváltva hol nemzeti, hol tartományi zsinatoknak nevezte. Ennek a kettősségnek az volt az oka, hogy Pázmány mint érsek egyszerre akart eleget tenni a trienti zsinat rendelkezéseinek, ugyanakkor pedig olyan intézkedéseket kívánt hozni, amelyek kötelező ereje nemcsak az esztergomi érseki tartományra terjed ki, hanem az ország minden egyházmegyéjére.

Pázmány az első nemzeti zsinatot 1630. február 13-án hirdette ki, a meghívóleveleket február 20-án küldte szét [26]. Az április 14-re összehívott zsinaton, amely három napig tartott, a kalocsai érseken kívül biztosan megjelent az egri, a váci, a váradi, a pécsi, a győri, a boszniai püspök, továbbá 12 prépost és 11 apát. Telegdy János kalocsai érsek, aki egyúttal a nyitrai püspökség adminisztrátora volt, mint ilyen kívánt részt venni a zsinaton, hogy így védje meg érseki jogait és hangsúlyozza: a kalocsai érsek nem köteles megjelenni az esztergomi érsek által összehívott zsinaton. Miután Pázmány a zsinat második napján kifejtette, hogy az ország prímása és a Szentszék született követe IX. Bonifác, II. Pius és X. Leó által adományozott kiváltságok következtében olyan előjogokkal — többek közt a nemzeti zsinat összehívásának jogával is — rendelkezik, amelyek a magyar korona fennhatósága alá tartozó minden országban és területen érvényesek, s ő ezen kiváltságok erejében, mint az ország prímása s nem mint esztergomi érsek hívta össze a zsinatot, Telegdy megnyugodott, mert biztosítva látta érseksége jogait [27].

Mivel a nemzeti zsinat felszólította a püspököket az egyházmegyei zsinatok évenkénti megtartására, Pázmány, hogy jó példával járjon elöl, 1630.

---

[25] Acta et Decreta Synodi Dioec. Strig... celebratae Tyrnaviae... Posonii... 1629. A főpapok és káptalanok aláírásai a 75-77. oldalon.

[26] PÉTERFFY C., *Sacra Concilia Ecclesiae Romano Catholicae in Regno Hungariae celebrata*, I-II. Posonii 1741-1742. II. 298. o. Péterffynek a magyarországi zsinatok aktáit közlő művét a következőkben így rövidítjük: *Péterffy SC.*

[27] PÉTERFFY SC II. 307. o.

október 4-re egyházmegyéje papjait Nagyszombatba megyei zsinatra hívta össze. A zsinaton 102 plébános és 29 licenciátus vett részt. Pázmány az egy napig tartó zsinaton kijelentette, hogy ezután minden évben rendez egyházmegyei zsinatot, és az mindig az Úrnapja nyolcadát követő vasárnap log kezdődni [28].

Vajon sikerült-e szándékát megvalósítani?

A következő évben az erdélyi fejedelmi szék betöltése, majd a Rákóczy Györggyel kötött kassai egyezmény betartása körüli bonyodalmak akadályozták meg szándéka véghezvitelét. 1632-ben jóllehet március 8-ra tartományi s egyúttal egyházmegyei zsinatra hívta össze papjait, mivel II. Ferdinánd követeként Rómába kellett mennie, szintén nem tudta tervét kivitelezni.

Erre a következő évben került sor. A nemzeti, illetve tartományi zsinatot összehívó levelet 1633. január 28-án küldte szét, és a zsinat idejéül 1633. április 30-át jelölte meg. A meghatározott napon az esztergomi érseki tartomány püspökei és egyéb főpapjai majdnem teljes létszámban személyesen jelentek meg, úgyszintén a káptalanok küldöttei. Részt vett a kalocsai érsek, szuffraganeusai közül pedig a váradi, a szerémi, a tinnini püspök. A zágrábit egyik kanonokja képviselte. A nemzeti zsinat legfőbb feladata az volt, hogy az 1630-as nemzeti zsinat határozatait megerősítse és keresztülvitelüket sürgesse. Főleg ez volt az oka, hogy új dolgokról nem tárgyalt, hanem az előbbi nemzeti zsinat határozatait csupán kibővítette és kilátásba helyezett büntetésekkel alátámasztotta [29].

Újabb egyházmegyei zsinatot Pázmány 1633-ban, 1634-ben, 1635-ben és 1636-ban tartott Nagyszombatban.

A Pázmány által összehívott *zsinatokat* mindenekelőtt a gondos előkészítés *jellemezte*. A főesperesek a legtöbb zsinat előtt kerületeikben kánoni vizitációkat végeztek, amelyek eredményeiről tájékoztatták az érseket, aki ezáltal teljes képet nyerhetett az egyházmegyéjében uralkodó állapotokról, s a szükséges teendőkről. Amikor Pázmány a zsinatot meghirdette, a meghívottakat a hívekkel együtt végzendő imára s böjtre szólította fel, esperesi kerületenként értekezlet rendezését írta elő, hogy azon vegyék számba a papság meg a hívek lelki igényeit, tegyenek javaslatokat az egyház helyzetének megjobbítására, majd a tanácskozásokon elhangzottakat küldjék meg az érseki helynöknek. Miután a jelentéseket Pázmány áttanulmányozta, összegezte a felmerült problémákat és javaslatokat, az összegzést érseki előterjesztés formájában tárta a zsinat elé. Jóllehet a zsinati üléseken megvolt a lehetősége annak, hogy a résztvevők újabb javaslatokat tegyenek, ilyenek az 1630-as és 1633-as nemzeti zsinattól eltekintve, nem nagyon hangzottak el,

---

[28] Péterffy SC II. 313-318. o.
[29] Péterffy SC II. 325-331. o.

és úgy tűnik, hogy az érseki előterjesztést a legtöbbször a zsinati határozatok felolvasása követte. A zsinatok után a végzések szövegét nyomtatásban megküldték az egyházmegye összes papjának. Az eredmények és a végrehajtás ellenőrzése a következő zsinatot megelőző kánoni vizitációk során történt [30].

c) *A zsinatok törvényei*

A Pázmány által összehívott két nemzeti, illetve tartományi és hat egyházmegyei zsinaton hozott törvényeket a következőképpen lehet csoportosítani: a zsinatokra, a vizitációkra, az egyháziak helybenlakására, az egyházi javadalmak birtoklására, a papság s a szerzetesség fegyelmének megszilárdítására, a hívek oktatására, a liturgia egységesítésére és a papnevelés ügyének előmozdítására vonatkozó törvények.

Az egyházmegyei zsinatokkal kapcsolatban az 1630-as nemzeti zsinat sürgette a püspököket, hogy azokat évente rendezzék meg. Az 1633-as koncílium nemcsak megismételte ezt a határozatot, hanem azzal bővítette ki, hogy a püspökök a hódoltsági területeken is tartsanak zsinatot, s ha azokon személyesen nem tudnak részt venni, bízzanak meg alkalmas személyeket, akik nevükben összehívják és levezetik a koncíliumokat. Az 1633-as zsinat előírta, hogy a zsinati döntéseket juttassák el minden egyházmegyébe [31].

A zsinati törvények kihirdetését és elterjesztését az 1633-i zsinat a főesperesekre bízta, és szigorú büntetések kilátásba helyezésével *megparancsolta* nekik *kerületeik évenkénti meglátogatását.* Erre különben már az 1628-as megbeszélés és az 1629. évi zsinat is kötelezte őket. Az 1628. évi tanácskozás ezen kívül azt is meghagyta, hogy a fő- és alesperesek látogatásaik alkalmával hívják össze az illetékességük alá tartozó lelkészeket, s őket méltó papi életre buzdítsák [32].

Mivel a hívek eredményes lelki gondozása megkívánja, hogy papjaik állandóan nyájuk mellett maradjanak, az 1629-es zsinat szigorúan meghagyta, hogy a plébánosok vasár- és ünnepnap ne távozzanak el híveik köréből, hétköznaponként is csak ritkán és rövid időre. Az 1630. évi nemzeti zsinat a határozatok második fejezetében *a rezidencia kötelezettséggel kapcsolatban* úgy döntött, hogy aki két vagy három hónapon túl egyházmegyéjétől távol akar maradni, kérjen erre engedélyt a felettes egyházi hatóságtól. Az érsek a legközelebbi tartományi zsinaton vizsgálja felül a kiadott engedélyeket, s a túlzásokat vagy kijátszásokat szigorúan büntesse meg. Az 1633. évi nemzeti zsinat a vándorló kanonokokkal és papokkal foglalkozva úgy határozott,

---

[30] Erdő P., Pázmány zsinatai, In: *Új Ember* 1985. július 7. 5. o.
[31] Péterffy SC II. 311. és 328. o.
[32] Péterffy SC II. 328. o. Prím Lt AEV 176/1. Acta Conventus Posonii 1628. 2. Aprilis. Edictum Pazmani 4-8. o.

hogy aki elhagyja a megyés püspöke által kijelölt helyet és más egyházmegyébe költözik, veszítse el előbbi állását, és legyen újabb állások bírására inhabilis. A püspök csak akkor vegyen fel máshonnan jött papokat, ha van elbocsátó levelük, és meggyőződtek az illetők jó erkölcseiről [33].

Minden egyházi csak egy javadalommal rendelkezhet. *A javadalom birtoklásáról* szóló okmányokat a püspöki helynöknek kell őriznie. Mivel sok püspöki és egyéb egyházi javadalom, kiváltság, jog az idők folyamán elveszett, az 1628-as tanácskozás szerint, ezek visszaszerzésére kell törekedni. Ennek érdekében a főpapok, káptalanok és egyéb egyháziak egy év alatt kötelesek felkutatni és összeírni javadalmaik jog- és birtokviszonyait.

Ez utóbbi rendelkezésnek a legteljesebb mértékben Pázmány tett eleget, aki három résztanulmányban összefoglalva kutatásai eredményét, azokat az 1629-es egyházmegyei zsinat nyomtatásban kiadott aktáihoz függelékként hozzácsatolta. Az első függelék felsorolja az esztergomi egyházmegye területén létezett egyházi javadalmakat. Eszerint az esztergomi érsek fennhatósága alá 42 apát, 33 prépost, 4 dékán és 107 — más egyházmegyék területén létező — kiváltságos plébános tartozott. Az esztergomi káptalan 24, a pozsonyi 15, a szepesi 13 kanonoki javadalommal bírt. A 12 főesperességre osztott plébániák száma 918-at tett ki. A második függelékben az ország területén lévő szerzetesrendek kolostorainak neve, alapításuk időpontja és helyi viszonyaik leírása található. A harmadik függelék az érseki levéltár okiratairа támaszkodva az esztergomi érsek kiváltságait és előjogait sorolja fel [34].

A papság és szerzetesség fegyelme a zsinatok egyik központi témáját képezte. Az 1628-as pozsonyi tanácskozás nyomatékkal sürgette az 1611. évi nagyszombati tartományi zsinaton hozott határozatok közül elsősorban azok megtartását, amelyek célja a papság botrányos életének megszüntetése. A főesperesek minden módon, szigorú kánoni büntetések kirovásán kívül, ha szükséges, a világi karhatalom igénybevételével akadályozzák meg, illetve szüntessék meg a konkubinátust. Az 1629. évi nagyszombati egyházmegyei zsinat felújította az egyháziak megbotránkoztató viselkedésének felszámolására foganatosított előbbi intézkedéseket. Az 1630-as nemzeti zsinat határozatainak 17. fejezete lényegében ugyanezt cselekedte. Ugyanez a zsinat utasította a püspököket, hogy plébánosok hiányában kanonokokat küldjenek a plébániák vezetésére, valamint meghagyta, hogy a kinevezett plébánosokat beiktatásuk előtt alapos vizsgálat alá vessék, vajon alkalmasak-e tisztségük betöltésére [35].

Az 1629. évi zsinat felszólította a papokat, hogy lelkiismeretesen végezzék a zsolozsmát, buzgón imádkozzanak, hogy ezzel is jó példát adjanak hí-

---

[33] PÉTERFFY SC II. 308. és 331. o.

[34] Acta et Decreta Synodi Dioec. Strig... celebratae Tyrnaviae... Posonii... 1629. 78-99., 100-130., 131-156. o.

[35] PÉTERFFY SC II. 308-309., 311. o.

veiknek. Az 1633-as nemzeti zsinat elrendelte, hogy a kanonokok az egész zsolozsmát közösen végezzék, bár a magyar viszonyok figyelembe vételével megengedte, hogy a karpapok mellett csak a hetes kanonoknak kell mindennap jelen lennie. Az 1630. évi nemzeti zsinat az egyháziakat — eltiltva őket a világi bíróságoktól — erkölcsi és anyagi ügyekben egyaránt az egyházi bíróság elé utasította, és megtiltotta a világi kegyurak meghívásának elfogadását mindaddig, amíg a püspök nem járul hozzá a kegyúri plébánia elfogadásához [36].

A szerzetesekkel kapcsolatban az 1630. évi nemzeti zsinat 9. és 10. fejezete előírta, hogy csak az illetékes püspök engedélyével prédikálhatnak és szolgáltathatják ki a szentségeket. A püspök hozzájárulása nélkül egyházi funkciókat végző kolduló szerzeteseket szigorúan meg kell büntetni. A püspökök ügyeljenek arra, hogy csak megfelelő egyházi tudással rendelkező szerzeteseket részesítsék az egyházi rend szentségében [37].

A szerzeteseken kívül az egyházmegyés papok is csak a püspök meghatalmazása alapján gyóntathatnak, a fenntartott esetek alól feloldozást nem adhatnak, ahogyan ezt az 1629-es zsinat határozatba hozta.

Azokat a híveket, akik elmulasztják a húsvéti gyónást és áldozást, mint ezt az 1629-es zsinat kimondta, a keresztény temetés megtagadásával kell büntetni. A hívek oktatásával szintén az 1629. évi zsinat foglalkozott. Megparancsolta, hogy a plébánosok minden vasár- és ünnepnap prédikáljanak, advent és nagyböjt vasárnapjain délután hitoktatást tartsanak, s a hitoktatást az iskolákban is lelkiismeretesen végezzék. A papok arról is gondoskodjanak, hogy a szülők gyermekeiket vallásos szellemben neveljék, és csak katolikus iskolába küldjék. A tanítók tegyék le a hitvallást, s növendékeiket vallásosságra s a keresztény tudományokra oktassák. A gyermekeiket protestáns iskolákba küldő vagy nyelvek elsajátítása céljából protestáns családokhoz adó szülőket a zsinat a temetés megtagadásával fenyegette meg.

Az 1629. évi zsinat szemügyre vette a paphiány miatt a lelkipásztorkodásba bevont licenciátusok ügyét is. Ezek világi férfiak voltak, akik bizonyos előkészítés után, felszentelés nélkül vezették az igeliturgiát, kész beszédek felolvasása által hirdették az igét, kereszteltek, asszisztáltak a házasságoknál és temettek. A zsinat úgy döntött, hogy a licenciátusok csak egy esztendőre kaphatnak megerősítést, és annak a plébánosnak utasításait kötelesek követni, akiknek a területén működnek [38].

Az egyház belső reformja csak a paphiány megszüntetése és tudásban képzett, lelkiségben buzgó papság kiképzése által valósítható meg. A papság

---

[36] PÉTERFFY SC II. 310. o.
[37] PÉTERFFY SC II. 310-311. o.
[38] Acta et Decreta Synodi Dioec. Strig... celebratae Tyrnaviae... Posonii... 1629. 31-61. o.

korszerű nevelésének eszközei a *papnevelő intézetek*. Ezek létesítését Pázmány minden zsinatán szorgalmazta. Az 1628. évi tanácskozás azt javasolta, hogy minden kanonok jövedelme tizedrészét a papnevelés céljaira ajánlja fel. Az 1630-as nemzeti zsinaton olyan határozat született meg, hogy az összes magyar főpap jövedelmével arányban bizonyos összeget köteles évente fizetni, és ez a kötelezettség utódaikat is terheli. Pázmány e tekintetben is jó példát mutatott. Erre a célra felajánlotta nagyszombati házát. A főpapok, prépostok és apátok közül többen, követve Pázmány példáját, a helyszínen kifizették a reájuk kirótt összeget, és vállalták ennek fizetését a jövőben is. A végrendelet nélkül elhunyt papok hagyatéka — a zsinat határozata szerint — elsősorban a papnevelés céljaira fordítandó. A hagyaték felét akkor is a szemináriumok fenntartására kell fordítani, ha a végrendelkező másként intézkedett. Az 1633. évi nemzeti zsinat a szemináriumok létesítése, illetve fenntartása végett bizottságot állított fel, hogy ez összegyűjtse a papi végrendeletekből származó vagyont, és azt az illetékes egyházmegyékhez juttassa el. A zsinat intette a bizottság tagjait, hogy jól forgassák, kamatoztassák a papnevelő intézetek részére összegyűjtött pénzt, és ezáltal minél nagyobb összeget folyósítsanak részükre [39].

Pázmány a zsinatokon többször tanácsolta, hogy a nagykiterjedésű egyházmegyéket osszák fel két nagyobb, vagy négy kisebb püspökségre. Javaslatát 1632-ben személyesen terjesztette a Szentszék elé, és ugyanekkor részletesen beszámolt egyházmegyéje állapotáról [40].

6. *Pázmány kormányzói tevékenysége*

a) *Vizitációk*

Azt felmérni, hogy az egyetemes és a helyi zsinatokon hozott törvényeknek a papság s a hívek milyen mértékben engedelmeskednek, és azok megtartását mi módon lehet egyre hatásosabban előmozdítani, leginkább a hivatalos egyházi látogatások segítségével lehet. A kánoni vizitációk ezért a megyésfőpásztor egyházkormányzói tevékenységének egyik fontos elemét képezik.

Az ízig-vérig főpapi lelkületű Pázmány főpásztori kötelességét e tekintetben is a leglelkiismeretesebben óhajtotta teljesíteni. Jóllehet szándéka megvalósítására már érseksége első évtizedében többször is előkészületet tett, a Bethlen Gábor vezette Habsburg-ellenes harcok keresztülhúzták terveit. Amikor azonban az 1625-i országgyűlés után úgy látta, hogy az ország belső helyzete lehetővé teszi a vizitációkat, 1626-ban főespereseit küldte kerületeik

---

[39] Péterffy SC II. 309. és 328-329. o.
[40] Őry-Szabó: Pázmány 51. o.

végiglátogatására, mivel ő az országos politikai és egyházi ügyek miatt személyesen nem tudta a látogatásokat lebonyolítani. A későbbi években azonban minden elfoglaltsága ellenére néhányszor felkereste egyházmegyéje egyes kerületeit. Így 1631-ben Turóc és Szepes megyékbe látogatott [41].

1626. február elsején felszólította papjait, hogy a vizitáló főespereseket, akik részére királyi menlevelet szerzett, hódolattal fogadják. A főesperesek, amikor megérkeztek valamelyik helységbe, az összehívott nép és lelkész előtt felolvasták a király és az érsek nyílt levelét, valamint előadták jövetelük célját. Ezután az érsek által összeállított kérdések alapján igyekeztek megállapítani, mekkora a templom s a plébánia vagyona, milyen az istentiszteletek rendje, a plébános tudása és erkölcse, jövedelme, a hívek vallásossága, továbbá az iskolamester tudása és jámborsága [42]. A tudakozódás lebonyolítása, valamint a panaszok és kérések meghallgatása után megvizsgálták a templomot, a plébánialakot, az iskolát, összeírták a templomi edényeket, ruhákat és egyéb felszerelést.

1626-ban minden főesperes bejárta egyházkerületét, a kánoni vizitációkról készített jegyzőkönyvek közül azonban csak kettő maradt meg, illetve található meg a Prímási Levéltárban, mégpedig Kőszeghy János esztergomi kanonoknak a sasvári és Pistes Tóbiás esztergomi kanonoknak a barsi főesperesség állapotáról készített jegyzőkönyve [43].

A későbbiek során megejtett látogatások jegyzőkönyvei közül már aránylag elég sok maradt meg. Ezekből tudjuk, hogy az egyes években melyik főesperesi kerületben volt kánoni vizitáció. 1630-ban a pozsonyi, a nyitrai és a gömöri, 1632-ben a pozsonyi és a sasvári, 1633-ban a barsi, 1634-ben a komáromi, a nógrádi, a nyitrai, a sasvári és a zólyomi, 1636-ban pedig a gömöri körzetben [44].

A vizitációk jegyzőkönyveiből az is kitűnik, hogy a helyi egyházak helyzetén kívül milyen hatást értek el a Pázmány által hozott intézkedések, milyen eredménnyel sikerült megújítani a paság s a hívek életét.

b) *Az egyházmegyés papság erkölcsi életének megújítása*

Ha az 1626-os vizitációk jegyzőkönyveivel összehasonlítjuk az 1630-as években történt látogatások jegyzőkönyveit, kitűnik, hogy Pázmány törvényhozói s a törvények végrehajtásáról gondoskodó tevékenysége jelentős eredményeket ért el. Ha egycsapásra Pázmánynak nem is sikerült minden vissza-

---

[41] Fraknói II. 373. o.
[42] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/7. 2-6. o.
[43] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/1. és 9.
[44] Prím Lt AEV Visitatio Canonica Liber 2. 1630. és Acta Visitationalia Nr. 2124/9-16.

élést megszüntetnie, s az egyháztartományában uralkodó állapotokat gyökeresen megváltoztatnia, a hanyatlás biztos kézzel történő megállításán kívül fokozni tudta papsága hitéletét, vallásos buzgóságát.

Érseksége kezdetén alig 100 lelkész működött az esztergomi egyházmegyében. Ezek nagyobbik része tudatlan volt, nem kevesen kétségbe vonták az egyház számos hittételét. Sokan ágyast tartottak, kicsapongó életet éltek, de olyanok is akadtak bőven, akik törvénytelen kapcsolatukat templomi házasságkötési szertartás által vélték jogossá tenni. Pl. a barsi főesperesi kerület 33 papja közül csak 13 volt a nőtlen, kettőt a főesperes eretneknek mondott, egy pedig felmentését kérte papi tisztsége alól, mivel kétségbe vont számos katolikus hitigazságot. Nős papokkal volt tele a sasvári kerület is [45]. A lelkészek anyagi helyzetét is siralmasnak találták a főesperesek. Évi jövedelmük általában alig haladta meg az 50 forintot, amiből nem lehetett megélni. A templomok nagy része romos vagy elhanyagolt állapotban volt, és még a legfontosabb felszereléseket is nélkülözte.

A botrányt okozó papok életének megváltoztatására Pázmány zsinatai egyik eszközként a vétkesek szigorú megfenyítését írták elő. A kánoni és egyéb büntetéseket vagy a vizitációt végző főesperes szabta ki, vagy a nagyszombati érseki helynök. Draskovich György pozsonyi nagyprépost és főesperes az 1630. évi látogatása folyamán Guthesnes János pozsonyi káplánt részegeskedése és nyilvános táncmulatságon való részvétele miatt három napra elzáratta, s kenyéren meg vízen böjtöltette, ami a lelkészt jobb belátásra késztette. Chiuráni István vidéki plébánost, mivel a gyónókat közös feloldozásban részesítette, az érseki helynök megfenyítette [46]. 1632-ben a vinni és sándorsi lelkészeket az érseki helynök botrányos életük miatt Nagyszombatba idézte és elzárással büntette [47].

A szigor a legtöbb esetben meghozta a kellő eredményt. Az 1632-es sasvári vizitációs jegyzőkönyv arról értesít, hogy a závodi, a stepanovi s a burszentgyörgyi lelkészek elküldték ágyasaikat, s a viszony megszakítását a helységek elöljárósága is igazolta. A barsi főesperes 1633-ban tett megállapítása szerint a felügyelete alatt lévő papok mind megszüntették botrányos életmódjukat. A pozsonyi főesperesi kerületben a stomfai és solosniczai lelkészekről tudjuk, hogy gyökeresen megváltoztatták életüket [48]. Sajnos, néhány esetben az is előfordult, hogy akik először elbocsátották ágyasaikat, később titokban visszafogadták őket.

A büntetés alkalmazásán kívül Pázmány előszeretettel használta a kérés és buzdítás eszközét is. Az 1629-es zsinaton papjait a hozzájuk intézett

---

[45] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/1. 2-42. o.
[46] Prím Lt AEV Visitatio Canonica Liber 2. 1630.
[47] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/9. 59-74. o.
[48] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/9. 17., 29. és 63. o. Visitatio Canonica Liber 2. 1630.

beszédben magasztos méltóságukra emlékeztette, és megható szavakkal lelkületük gyökeres átformálására szólította fel, mivel a papság példáján múlik a nép életmódjának jobbá vagy rosszabbá válása. A papi lelkület tökéletesítésének eszközeként az imádságot, a Szentírás olvasását és lelkigyakorlatok végzését ajánlotta. Ez utóbbival kapcsolatban kérte lelkészeit, hogy évenként 2-3 napos lelkigyakorlatot tartsanak Nagyszombatban, ahol ellátásukról majd ő gondoskodik. A nagyszombati jezsuita kollégium évkönyve 1630-ban feljegyezte, hogy 12 pap végzett lelkigyakorlatot a jezsuita atyák irányításával [49].

A papság életében bekövetkezett feltűnő javulást nem kis mértékben előmozdította, hogy egyre több buzgó fiatal pap került ki a szemináriumokból, akiknek példája lelkesítőleg hatott idősebb társaikra. Az esztergomi egyházmegyében Pázmány érseksége elején működő kb. 100 pap száma megkétszereződött.

A lelkészkedő papok között több olyan kanonokot is találunk, akiket a zsinati határozatok alapján Pázmány plébániák vezetésére küldött ki. Ezek közül a legtöbb — mint a Draskovich-féle vizitációk jegyzőkönyvei tanúsítják —, buzgó és képzett pap volt.

A kanonokok részben az esztergomi székeskáptalannak, részben a pozsonyi és szepesi társaskáptalannak voltak a tagjai. Pázmány a kanonoki stallumokat olyan hittudományban jártas és buzgó papokkal igyekezett betölteni, akik a lelkipásztorkodás terén is tanújelét adták papi buzgóságuknak. Különösen az esztergomi kanonokokat válogatta ki gondosan. Ezért az általa kinevezettek közül csak Lázár Istvánnal szemben kellett fellépnie, mert a nagyszombati tanácstól térítvény fejében fogadta el a nagyszombati székesegyház oltáraihoz csatolt alapítványok egyikét, melyek fölött a városi tanács rendelkezett. Az eset hatására Pázmány elrendelte, hogy a székeskáptalan statutumaihoz olyan függeléket kell csatolni, amely a kanonoki javadalomtól való megfosztás büntetésének terhe mellett megtiltja, hogy a nagyszombati tanács által adományozható javadalmak elnyerése érdekében kötelezettségeket vállaljanak [50].

A pozsonyi társaskáptalanban — mint ez a Lósy Imre által 1626-ban és 1629-ben megejtett vizitációk jegyzőkönyveiből kitűnik — nem a legrendezettebb állapotok uralkodtak. A kóruskötelezettségnek több éven keresztül nem tettek eleget, a káptalani sekrestyében nagy volt a rendetlenség, a templom kincsei és ruhái közül sok elveszett. Sokkal kedvezőbb volt a helyzet a szepesi társaskáptalanban. A kanonokok példásan végezték a zsolozsmát, és szívesen segítettek a plébánosnak a szentségek kiszolgáltatásában [51].

---

[49] Őry-Szabó: Pázmány 50. o.
[50] Fraknói II. 269-270. o.

Mivel egyik társaskáptalan sem rendelkezett statutummal, az érseki helynök felszólítására a két testület törvénytervezetet készített, s azt Pázmány elé terjesztette. Pázmány a javaslatokat figyelembe véve állította össze a két káptalan statutumát, amely többek közt előírta a helybenlakást, a naponkénti misézést, a papi zsolozsma közösen és énekelve történő végzését, a káptalan ügyeinek közös tanácskozások során való intézését, az erényes és példás életet stb [52].

Pázmány a lelkészkedő papság anyagi helyzetén is iparkodott segíteni. Azon kívül, hogy számos papot segélyezett, 1629-ben 30 ezer forintnyi alapítványt tett, és úgy rendelkezett, hogy ennek kamataiból a szentkereszti lelkésznek és a hódoltságban működő plébánosoknak 100-100, az aranymisés papoknak 150, a Pázmáneumban nevelt papoknak 200, a pozsonyi és Nyitra megyei szegény lelkészeknek 500 forintot kell évenként kifizetni [53].

c) *A szerzetesi fegyelem megreformálása*

A magyar korona fennhatósága alá tartozó területeken a jezsuitákon kívül a ferenceseknek és a pálosoknak volt néhány kolostora. Míg az előbbi két rend tagjai között példás fegyelem uralkodott, az erkölcsi süllyedés fokozódása miatt a pálosok megreformálása elodázhatatlanul szükségessé vált.

Pázmány már érseksége elején, 1618-ban kérte a Szentszéktől a pálos rend reformját. V. Pál pápa 1619-ben ezzel a feladattal Pázmányt bízta meg, aki azonban ennek az ország kedvezőtlen belső helyzete miatt nem tudott eleget tenni. Amikor 1632-ben Rómában tartózkodott, felkérte VIII. Orbán pápát, hogy a reform végrehajtása céljából nevezzen ki apostoli vizitátorokat. Javaslatára a Szentszék Tomko János boszniai püspököt bízta meg a rendházak végiglátogatásával. Tomko tapasztalatait és javaslatait Róma elé terjesztette. A Szentszék a végleges intézkedések megtételéig a rendfőnököket elöljárói tisztségük végzése alól felfüggesztette, és 1636 tavaszán Strazenszky Miklós lengyel pálost apostoli helynökké nevezte ki, s ideiglenesen rábízta a rend vezetését. Mivel a magyar és horvátországi kolostorok nem voltak hajlandók elismerni a lengyel atya joghatóságát, az ebből keletkezett zavarok miatt Pázmány már nem érhette meg a pálosok megreformálását [54].

A szerzetesi fegyelem megtartását szorgalmazta a pozsonyi klarisszáknál is, akik a külvilággal az egyik ajtón lévő rácson keresztül érintkezhettek. Mivel a beszélőrácsot gyakran felnyitották, s az apácák így sokat beszélget-

---

[51] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/3. 6-41. o., Nr. 2124/6. 3-69. o.
[52] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/3. 41-93. o., Nr. 2124/6. 70-99. o.
[53] PODHRADCZKY J., *Pázmány Péter esztergomi érseknek élete*, Buda 1836. 58. o.
[54] Prím Lt AEV Nr. 167/1-17. Acta Paulinorum de reformatione in Hungaria et Croatia.

hettek a világiakkal, Pázmány elrendelte, hogy naponta csak félóráig lehet a rácsot nyitva tartani, és a hivatalos ügyek intézésén kívül csak a szülőkkel, valamint a másod-és harmadfokú rokonokkal lehet beszélgetni, de velük is csupán évente egyszer vagy kétszer. Pázmány a pozsonyi klarisszákhoz hasonlóan a nagyszombati Klára-szűzek fegyelmén is gondosan őrködött. Mivel az érseki helynök engedélye alapján egyre több rokon és ismerős látogatta meg az ottani nővéreket, s ebből sok visszaélés származott, Pázmány 1635. június 6-án minden engedélykiadást megtiltott mindaddig, amíg a nehézségeket el nem oszlatják, és biztosítják, hogy a látogatásokból az istentisztelet végzésére s a lelkiéletre kár nem származik [55].

d) *A liturgia egységesítése és az istentiszteletek fényének emelése*

A trienti zsinat határozatait mindenben végrehajtani igyekvő Pázmány a liturgia egységessé tételében is követte az egyetemes zsinat szándékát. Ennek érdekében 1629-ben előírta az esztergomi rituálé, szertartáskönyv használatát. Ennek korszerűsítését Telegdy Miklós kezdte el. Ő miután az esztergomi szertartáskönyvet kibővítette, s az új követelményeket szem előtt tartva átdolgozta 1583-ban kiadta. Ezt a kiadást 1596-ban újra kinyomtatták, Pázmány pedig 1625-ben a magyar viszonyok tekintetbe vételével a római szertartáskönyv szerint átalakította [56].

Az 1630. évi nemzeti zsinat azt ajánlotta a zsinati atyáknak, hogy fogadják el a magyar szentek miséivel és zsolozsmáival kiegészített római misekönyvet és breviáriumot, majd határozatba hozta, hogy amennyiben ezt Róma jóváhagyja, akkor mindenütt be kell vezetni az egységes római mise- és zsolozsmáskönyvet, ha azonban nem, akkor kitartanak az esztergomi rituále mellett. A magyar szentek própriumának összeállításával a zsinat a váradi, a pécsi és a boszniai püspököt bízta meg [57].

VIII. Orbán pápa a római rítus magyarországi átvételét örömmel fogadta, a magyar védőszentekre vonatkozó kérést illetően pedig úgy rendelkezett, hogy miséiket és offíciumaikat Rómába terjesszék fel felülvizsgálás és jóváhagyás végett. Pázmány ezt a kívánságot gyorsan teljesítette. A pápa azonban a magyar szentek miséinek és zsolozsmáinak a római misszáléba és breviáriumba való felvételét arra hivatkozva tagadta meg, hogy ezek a könyvek már ki vannak nyomtatva, s ezért ezeken változtatni már nem lehet. Pár hónappal később azonban, miután megtörtént a hivatalos vizsgálat, a pápa végül is jóváhagyta Pázmány kérését, sőt ezen kívül Szent István és Szent Adalbert

---

[55] HANUY: Pázmány levelei II. 620., Nagyszombattal kapcsolatban: II. 437 és 585. o.
[56] KARÁCSONYI J., *Magyarország egyháztörténete főbb vonásokban 970-től 1900-ig.* Csorba L., előszavával és Gazda, I. bibliográfiai függelékével, Budapest, 1985. 202. o.
[57] PÉTERFFY SC II. 308. o.

ünnepét 1631 végén az egész egyházra nézve kötelezővé tette [58]. A Szentszék határozata 1632 húsvétján lépett életbe.

Az 1633-as nemzeti zsinaton a püspökök abban állapodtak meg, hogy a római szertartásokat egyházmegyéik minden templomában kötelezővé teszik, és az ellenszegülőket megfosztják hivataluktól. A zágrábi egyházmegye papsága azonban vonakodott alávetni magát a határozatnak, és az 1634-ben tartott zágrábi zsinaton a régi egyházi rítus mellett foglalt állást. De hiába fellebbeztek a nagyszombati zsinat végzése ellen, VIII. Orbán 1635. szeptember 28-án megsemmisítette a zágrábi zsinat végzését, és elrendelte a római rítus átvételét [59]. A pápai döntésnek azonban nem lett foganatja. A zágrábi egyházmegye papsága csak 1690-ben Mikulics püspök felszólítására kezdte el használni a római misekönyvet.

Pázmány a liturgia egységesítésén kívül, mindent megtett, hogy az istenetisztelet fényét emelje, az Úr házát pedig az istentiszteletek végzésére minél méltóbbá tegye. 1629-ben és 1630-ban a nagyszombati székesegyházat 14 ezer forint ráfordítással régi fényében visszaállította, új oltárokkal, szószékkel, márvány padozattal, kápolnákkal és sekrestyével gyarapította. A pozsonyi főegyház főoltára részére új olajfestményt ajándékozott, s a templomot az Alamizsnás Szent János ereklyéjét őrző márvány mauzóleummal ékesítette fel. A főoltár közelében feállított mauzóleumban 1632. január 22-én országra szóló ünnepség keretében helyezték el az ereklyéket [60].

e) *Térítések és a hívek buzgóságának fokozása*

A papság magatartásának megváltozása, lelkiségének tökéletesedése igen nagy hatást gyakorolt a hívekre. Ez mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy vallási kötelességeiknek sokkal buzgóbban tettek eleget, fokozódó áldozatkészséggel gondoskodtak papjaikról, és vagy új templomokat emeltek, vagy a romosakat restaurálták és új berendezéssel látták el. A sasvári főesperességben pl. az 1626 és 1642 közti időszakban igen sok templomot kijavítottak, majdnem minden templomot új egyházi ruhákkal, edényekkel láttak el, és számos templomban új oltárt, sok filiálében pedig új imaházat építettek a lélekben megújult emberek [61].

A pozsonyi főesperesség területén ugyanez történt. 1631-1634 között 11 község új templomot emelt az Isten dicsőségére, 26 helységben részben újjáépítették a háborús dúlások következtében elpusztult imaházakat, részben új toronnyal, tetőzettel, sekrestyével, oltárokkal látták el azokat. Volt olyan

---

[58] Prím Lt AEV Nr. 155/1. és 155/2.
[59] Prím Lt AEV Nr. 166.
[60] Fraknói II. 376-379. o.
[61] Prím Lt AEV Acta Visitationalia Nr. 2124/7. és 9.

helység, ahol a lelkész számára új plébánialakot készítettek. Számos községben a hívek jelentős mértékben növelték a papjaiknak szánt anyagi juttatásokat részben pénzben, részben terményben [62].

A hívek buzgóságának minden téren való fokozódását a papság lelki átalakulásán kívül nagyban előmozdította az is, hogy egyre több helységben *ugrásszerűen megnőtt a katolikusok száma.* A hívősereg gyarapodása szükségszerűen növelte a katolikus öntudatot, erősítette az egyház tanítását elfogadó hitet, hatalmába vetett bizalmat, kihatott az emberek életének minden mozzanatára.

A hívősereg növelése terén térítései által a legnagyobb sikert Pázmány Péter érte el. Ennek eszközei közt — a gyakran hangoztatott állítással ellentében — a törvényes hatalomra támaszkodó rekatolizáció alig játszott szerepet. Jóllehet — mint erre a tanulmány elején rámutattunk — Pázmány a katolicizmus védelmében és terjesztésében igénybe vette a törvények által biztosított lehetőségeket és eszközöket, a katolikus hitre térítésben a legfontosabb és legcélravezetőbb eszköznek a meggyőzést tekintette.

Az értelmi ráhatás, a szellemi meggyőzés általa használt módozatai igen változatosak voltak. Ezek közé tartozott a családlátogatás, a személyes párbeszéd, a széles körű rokoni kapcsolatok ápolása közben adódó alkalmak kihasználása (az észak-magyarországi nemesi családok nagy része félig-meddig rokona volt), a prédikációk által és az intenzív lelki vezetés segítségével történő szellemi ráhatás, könyveinek ajándékba adása, írásainak sodró ereje, érveinek verhetetlen logikája, nyelvezetének zamata, tősgyökeres magyarsága stb.

Módszeréről, amellyel visszavezette a katolikus egyházba kívánkozó embereket, hiteles képet nyújt Veresmarti Mihály református lelkész esete. Pázmány nem erőltette és nem sürgette az áttérést, türelmesen várt, időt adott neki arra, hogy katolizálása személyes, lelkiismereti döntés legyen. Ezt tette mint érsek a Nyáry családnál is, amelynek felvételét a katolikus egyházba 11 esztendőn keresztül halogatta. Politikai meggondolásból eredő katolizálást csak ritkán és öreg korában tűrt meg [63].

Pázmány elsősorban a főúri családok tagjait igyekezett meggyőzni a katolikus vallásba való visszatérés helyességéről és szükségességéről, a katolikus hitet mindenekelőtt a főnemesség körében terjesztette, mert tudta hogy a *cuius regio, eius religio* — akié a föld, azé a vallás —, vagy Pázmány fordítása szerint, « akié az fundus, azé a capella » — elve következtében ezek katolizálása jobbágyaik tízezreinek áttérését vonja maga után.

Pázmány személyes ráhatására lett katolikussá Balassa Menyhértné, sz. Bakith-Bakics Margit és leánya, továbba Batthyányné Poppel Éva fia, Ádám,

---

[62] Prím Lt AEV Visitatio Canonica Liber 3. 1634.
[63] Szilas L., *Kis magyar egyháztörténet* 78. o.

valamint gyámfia Homonnai Drugeth György, Zrínyi György, a Zrínyi család feje, a Nyáry-, a Forgách- és a Thurzó család. Az Esterházyak, Erdődyek, Pálffyak, az Alaghy-, Apponyi-, Bánffy- Czobor-, Dóczy-, Héderváry-, Pethe- és Szerényi- családok is valószínűleg az ő lelki irányításával tértek vissza a katolikus egyházba. A hagyomány szerint harminc főúri család lett Pázmány személyes közreműködésének eredményeként a katolikus egyház tagjává [64].

Ha e harminc főúri család mindegyike nem is kizárólag Pázmánynak köszönhette katolikus hitét, megtérésükben a nagy főpap minden bizonnyal komoly szerepet játszott. Pázmány térítői munkája nemcsak életében bizonyult igen eredményesnek, hanem a halálát követő évtizedekben is. 1610-ben a katolikus rendek még elenyésző kisebbségben voltak az országgyűlésen, 1637-ben már döntő többséget alkottak, 1657-ben pedig csupán négy protestáns földesúr akadt a királyi Magyarország területén.

Míg Pázmány elsősorban a főúri családok körében terjesztette a katolikus hitet, legkiválóbb munkatársai, a jezsuiták főleg a köznemesség és polgárság körében értek el nagy eredményeket. A királyi országrész legjelentősebb helységeiben alig nyitották meg kollégiumaikat a jezsuita atyák, alig kezdték el templomaikban Isten igéje hirdetését, a protestáns polgárok és nemesek is felfigyeltek szavukra és munkájukra, s mind többen kérték felvételüket a katolikus egyházba. Közülük Nagyszombatban a jezsuiták 1632-1637 között 400-at térítettek meg. Pozsonyban 1633-1637 közt 200-nál több másvallású lett szavukra katolikus. Gyöngyösön néhány év alatt közel háromszáz újhitűt nyertek meg. Sopronban, Győrben ugyanilyen sikereket értek el. Pécs környékén ők mentették meg a magyar ajkú lakosság körében a katolicizmust. Nem egészen tíz esztendő alatt, 1629-1637 között majdnem kilencezer, zömmel egyszerű embert, jobbágyot, kispolgárt nyertek meg az Anyaszentegyház számára [65].

7. *Pázmány egyházi intézményei*

a) *Az anyagi fedezet előteremtése*

Mivel az egyház emberekből álló vallási intézmény is, szüksége van anyagi javakra, amelyek segítségével templomait, papanevelő intézeteit, kolostorait, iskoláit, kórházait s egyéb jótékonysági létesítményeit fenntartja, papjainak ellátásáról gondoskodik.

Pázmány főpásztori működésének kezdetétől fogva azon volt, hogy a szükséges anyagiakat biztosítsa a magyar egyház számára. Ennek érdekében

---

[64] Fraknói II. 404-408. o.
[65] Fraknói: II. 394-395., III. 221., 237-238., 243. o.

az esztergomi érsekséget a rá nehezedő anyagi terhektől igyekezett megszabadítani, és minden erejével megpróbálta visszaszerezni az idők folyamán idegen kezekbe, főleg a királyi kamara birtokába jutott érseki jövedelmeket, de minden egyéb egyházi intézmény elzálogosított vagy eltulajdonított javát is. Ezen kívül a papság örökösödési jogának biztosítására törekedett, hogy ezáltal az egyház birtokában levő minden ingóság és ingatlan továbbra is az egyház kezében maradjon.

Már az érseki székbe való beiktatása előtt, annak megakadályozásán kívül, hogy a kamara az esztergomi érsekség javaiból újabbakat kaparintson meg, II. Mátyás király segítségével el tudta érni, hogy az érsekség eddigi jövedelmeinek egy részét visszakapja.

Az érsekség számára a legnagyobb anyagi terhet a kb. 700 főből álló újvári katonaság ellátása jelentette. Ezt a nyűgöt aránylag hamar sikerült leráznia, mivel kérésére a király 1622. január 14-én az érsekséget örök időre felmentette az újvári őrség eltartásának kötelezettsége alól[66]. A következő lépés a pisetum visszaszerzése volt. A XIII. század óta a királyok az esztergomi érseket és a tárnokmestert bízták meg a pénzverés ellenőrzésével, és ennek fejében bizonyos jövedelemben részesítették őket, melyet pisetumnak neveztek. Verancsics érsek halála (1573) utáni időkben, amikor 23 esztendeig nem volt betöltve az esztergomi érseki szék, az érsek nevében működő pénzmestereket kitiltották a körmöcbányai pénzverdéből, és az érsekséget megfosztották a pisetumjövedelemtől. Ezt Pázmánynak 1623-ban sikerült visszaszereznie, és ezáltal kb. 10 ezer forintnyi évi jövedelemre szert tennie[67]. Az újvári őrség fizetésétől való mentesítés és a pisetumjog visszaszerzése által érseksége jövedelmét Pázmány kb. évi 30 ezer forinttal gyarapította. Ez a tetemes összeg a papneveléssel és közoktatással kapcsolatos tervei megvalósításának egyik alapját képezte.

A magyar egyház súlyos sérelmei közé tartozott, hogy a királyi kamara az 1580-as évektől kezdve a főpapok hagyatékát jogtalanul lefoglalta. A jogtalanság 1625-ben szűnt meg. A december 11-én kiállított királyi okmány visszaállította és szabályozta a főpapság végrendelkezési jogát. Eszerint a temetési és egyéb kiadások, valamint a hátralévő tartozások kifizetése után maradó hagyaték felének a papnöveldék alapítását kell szolgálnia, és ha majd elegendő szemináriummal rendelkezik már a magyar egyház, akkor az összeget a szegény plébánosok javadalmazására kell fordítani. A hagyaték másik felét a végrendelkező által kijelölt célokra kell fordítani. Az állam vagy a magánbirtokosok tulajdonába került egyházi birtokok és egyéb javak visszaszerzése végett tett lépéseinek eredményeként II. Ferdinánd király 1627.

---

[66] Fraknói II. 53. o.
[67] Fraknói II. 56. o.

szeptember 20-án a maga és utódai nevében megígérte, hogy az egyházi javadalmakat ezután zálogba nem adja, és semmiféle világi célra nem fordítja [68]. Az elidegenített javak visszaszerzése legjárhatóbb útjának a pénzen történő visszaváltás mutatkozott. Ily módon Pázmány közbelépésére sikerült visszaszerezni a váradi püspökségtől elidegenített Aszaló helységet. Pázmány erőfeszítése és a király támogatása által a veszprémi, a győri, az egri püspökség és számos prépostság meg apátság sok birtoka szintén visszakerült az egyház tulajdonába. Pázmány hasonló buzgósággal és eredménnyel törekedett arra, hogy az idegen kezekbe jutott pálos kolostorokat, illetve birtokokat a rend visszakapja.

b) *Intézmények létesítése*

A visszaszerzett jövedelmek nagymértékben lehetővé tették a magyar papnevelés problémájának legalábbis részbeni megoldását. Ennek érdekében Pázmány két dologra törekedett: hazai szemináriumok létesítésére, illetve minél több magyar fiatal külföldi egyetemekre való küldésére. Avégett, hogy ez utóbbit megvalósíthassa, megpróbálta elhárítani azokat az akadályokat, amelyek gátolták a római német-magyar kollégiumban a magyar kispapokat megillető 12 hely betöltését. Miután szívós munkával sikerült elhárítania az akadályokat, 1627 őszén már 11 papnövendéket küldött az Örök Városba. A következő négy évben ismét öt magyar fiatalt indított Rómába az időközben megürült helyek betöltésére. A Pázmány érseksége előtti 65 esztendő alatt 93 növendék tanulhatott Rómában. Ezzel szemben Pázmány elérte, hogy érseksége két évtizedében 43-an végezhettek az Örök Városban. Ezen kívül szorgalmazta, hogy minél több kispap mehessen Erdélyből, Horvát-Szlavónországból és a Dunántúlról a grazi egyetem filozófiai és teológiai karára. A grazi egyetemre — mint annak évkönyvei tanúsítják — ő is több papnövendéket küldött és fedezte költségeiket [69]. Az 1632-es római tartózkodása idején kérte a Propagandát, hogy az olmützi és a braunsbergi papi szemináriumokban is folytathassanak magyar kispapok tanulmányokat. Kérését teljesítették. Az olmützibe, ahol három kispap szokott tanulni, küldött egyházmegyés kispapokat is [70].

Pázmány egyik legmaradandóbb alkotása a bécsi Pázmáneum volt. 1618-ban Bécsben a Szent Anna templom mellett házat vásárolt, és azt szemináriúm céljaira rendezte be. A bécsi egyetemen tanuló papnövendékek ellátására közel 15,5 ezer magyar forintnyi tőkét helyezett el kamatra gr. Esterházy Miklós-

---

[68] Miller J.F., *Epistolae quae haberi poterant S.R.E. Cardinalis... P. Pázmány*, I-II. Buda, 1822. I. 197. o.

[69] Őry-Szabó: Pázmány 50.; Mihályfi Á., *A papnevelés története és elmélete*, Budapest, 1896., 196-197. o.

[70] Mihályfi Á., *A papnevelés története...* 208-209. o.

nál. Az intézet alapító okmányát 1619. január 10-én állította ki [71]. A szeminárium megnyitására azonban a Bethlen-féle hadjárat és az ebből fakadó nehézségek miatt egyelőre nem kerülhetett sor. A gátló tényezők elhárulása után állította ki az intézet második alapítólevelét, melyet 1623. szeptember 20-án írt alá. Ez az elsőtől főleg abban különbözött, hogy az esztergomi káptalannal szemben az intézet vezetését a jezsuitákra bízta. Az alapítást VIII. Orbán pápa 1624. május 10-én hagyta jóvá. Két héttel később, május 25-én már meg is érkeztek az első növendékek, szám szerint 13-an. Mivel az Annagasse-n lévő ház — kicsiny mivolta s az egyetemtől való távolsága miatt — alkalmatlanná vált rendeltetése betöltésére, 1625-ben a württenbergi diákok üresen álló házát, a Bursa Liliorumot megvette. Ez a Barbara-Kirchevel szemben, a Postgasse 11. számú bérház helyén feküdt — és később kibővítve — 1900-ig szolgált a pazmaniták otthonául. Két év múlva Pázmány az Annagasse-i házat elcserélte a Bursa Liliorum udvarával érintkező Goldberg-alapítványi házzal, és ezt a Collegium Pázmáneum javára bérbeadta. Míg 1627-ben csak 27 növendéke volt az intézetnek, 1629-ben már 36, 1631-ben 41, 1636-ban pedig már 62 [72].

Az 1630. április 14-én rendezett nemzeti zsinat három nagyszeminárium alapítását vette tervbe. Az egyiket Bécsben kívánta felállítani, hogy ez, mivel a Pázmáneum az esztergomi egyházmegye számára volt hivatva papokat nevelni — a többi egyházmegye részére biztosítson lelkipásztorokat. Pázmány ennek a szemináriumnak javára felajánlotta az « Arany hegy »-ről nevezett bécsi házát. A zsinatnak ez a terve azonban nem valósult meg. A nevezett ház később a Pázmáneum birtokába jutott [73].

A másik szemináriumot a nemzeti zsinat Győrben kívánta felállítani. Létesítésére Dallos Miklós († 1630) győri püspök 25 ezer arany forintot adományozott, s a győri egyházmegyéhez tartozó főpapok kötelezték magukat, hogy abban mindegyikük legalább egy papot kiképeztet. Mivel ezt a papnevelő intézetet sem sikerült felállítani, a Dallos-féle alapítványból, illetve annak kamataiból a bécsi Pázmány-intézetben nevelődtek a győri egyházmegye papjelöltjei [74].

A harmadik papnöveldét Pázmány terve s a zsinat határozata értelmében Nagyszombatban kellett létesíteni. Pázmány az eddig használatban lévő Oláh-féle szemináriumot az idős papok részére adta át, és 1619-ben a Felső utcában egy nagyobb épületet vásárolt, s azt rendezte be kispapjai részére. Az intézet fenntartására a főpapok támogatásán kívül — akik a nemzeti

---

[71] HANUY: Pázmány levelei I. 173. o.

[72] GIANONE E., A Pázmáneum történetének rövid áttekintése, In: *Pazmanita tudósító az 1940-41. évről*, XV. évf. Dunaszerdahely-Vác, 1941. 11-12. o.

[73] PÉTERFFY SC II. 309. o.

[74] PÉTERFFY SC II. 310. o.

zsinaton 704 forint évente történő fizetését vállalták magukra — megszerezte a megürült Buda-felhévizi prépostságot, saját maga pedig a prímási jövedelemből átengedte a liszkai tizedet. Ezt a szepesi káptalannak úgy adta bérbe, hogy annak az évenkinti 1500 forintnyi bérletösszeget a nagyszombati papnövelde részére kellett átutalnia [75]. Az intézet neve Szent István-szeminárium lett. Felette a felügyeletet az esztergomi érsek gyakorolta. A szeminárium első rektorává Pázmány 1632. február 5-én Széchenyi Györgyöt, a későbbi híres esztergomi érseket nevezte ki.

Ettől az egész érseki tartomány részére létesített (a később « Seminarium Pazmanium »-nak nevezett) intézménytől független volt az esztergomi káptalan papnöveldéje, a « Seminarium Capituli », amelynek épülete a Káptalan utcájában állott. A két intézetben az 1635-36-os tanévben 23 kispap tanult. Köztük nemcsak esztergomi egyházmegyés szemináristák voltak, hanem püspökeik alapítványaiból tanuló egri, váci és erdélyi papnövendékek is [76].

Pázmány tervbe vette, hogy Pozsonyban országos központi papnöveldét létesít. Erre a célra óhajtotta fordítani az elhunyt főpapok hagyatékán kívül a Modor városa által fizetett 800 forintnyi adót, amelyet a pozsonyi kamarától próbált bizonyos összeg lefizetése fejében megszerezni. A nagyszerű tervből azonban csak Lippay György érseksége idején lett valóság.

A szemináriumokban történő oktatás és nevelés előfeltétele a gimnáziumi képzés volt. A középiskolai tanítás fejlesztése érdekében Pázmány sürgette és segítette a jezsuita kollégiumok alapítását. Nagyszombatban, Pozsonyban, Sopronban, Homonnán és Szatmáron az ő közreműködésével létesült a jezsuita kollégium, és nagy szerepe volt abban, hogy Dallos püspöknek sikerült Győrben letelepítenie a jezsuita atyákat. Iskolájuk 1629-ben nyílt meg. A győri rezidencia 1633-ban lett kollégiummá. Ha nem is érte meg a Besztercebányán és Kassán alapított jezsuita intézetek megnyitását, ezek is sokat köszönhettek Pázmány buzgólkodásának [77].

A papnevelésen kívül nagy gondot fordított a katolikus világi értelmiség nevelésére. Ebből a célból a szegény nemesi ifjak részére Nagyszombatban nevelő intézetet alapított, a szegény tanulók számára pedig létrehozta a lakást és élelmet nyújtó « Bursa S. Adalberti »-t [78].

Pázmány iskolaalapításának csúcspontját a nagyszombati egyetem képezte 1635-ben [79]. Erről — mivel Pázmány, iskolafejlesztő munkásságával önálló tanulmány foglalkozik — többet nem írunk.

A magyar egyház megújításában Pázmány fontos szerepet szánt a különböző szerzetesrendeknek. Ezek között az első helyet a jezsuita rend foglalta

---

[75] Péterffy SC II. 309. o., Fraknói II. 370-371. o.

[76] Dékány V.A., Az esztergomi szeminárium 400 éves jubileuma, In: *Vigilia* 1966. 453-454. o. Mihályfi, *A papnevelés története...* 207-208. o.

[77] Őry-Szabó: Pázmány 52. o.

[78] Prím Lt AEV Fundationalia Ecclesiastica et Saecularia Nr. 1561.

el. A rend tevékenységét — mivel ezt a témát szintén önálló tanulmány dolgozza föl — nem érintjük.

A pálosok megreformálására tett kísérletről az előbbi részben volt szó. A pálosoknak — mint erről az 1629. évi zsinat aktáihoz csatolt függelékben található kimutatás tudósít — a rend fénykorában száznál több kolostora volt. Pázmány korában csak 10 egynéhányban laktak szerzetesek. Ezek egy része Horvátországban, a többi a királyi országrészben foglalt helyet. Pázmány buzdítására és segítségével néhány régi kolostorukba visszaköltözhettek, a rend vezetői pedig többfelé sikerrel kísérelték meg birtokaik visszaszerzését. A Pázmány érseksége idején részben vagy teljes egészben visszakapott birtokok a beregi, a regéczi, az elefánti, a laádi, a diósgyőri, a dédesi az ujhelyi és terebesi rendházak tulajdonát képezték [80].

A hazánkban ekkor működő harmadik szerzetesrend a Kisebb Testvérek rendje, a ferences rend volt. Rájuk, mint főleg az egyszerű néppel foglalkozó szerzetesekre azért lett egyre nagyobb szükség, mert a nagybirtokos réteg rekatolizálása következtében jobbágyaik tíz-, majd százezreinek követniük kellett földesuraik vallásváltozását, s ennek következtében a lelki gondozásra váró tömegek száma máról holnapra hatalmas méretben felduzzadt. Érthető, hogy főpapjaink, élükön Pázmány Péterrel, nagy szeretettel támogatták a Boldogságos Szűz Máriáról és az isteni Üdvözítőről elnevezett ferences rendtartományt, és egymás után emeltek a két provinciában élő testvérek számára kolostorokat. A főpásztorok példáját készséggel követték a katolikus főúri családok.

A kibontakozó megújulás méreteire jellemző, hogy a Szűz Máriáról nevezett, más néven mariánus tartomány 34 esztendő alatt (1606-1640) négyről (Pozsony, Sopron, Varasd és Ormosd, német nevén Friedau) húszra növelte rendházai számát. Nagyszombati kolostorukat, amelyet 1607. április 12-én ítéltek vissza számukra a bécsi béke királyi biztosai, Pázmány 1633-ban oly mértékben építtette újjá, hogy 60 szerzetes befogadására vált alkalmassá. A ferences templom építésére 3 ezer forintot adott azzal a kikötéssel, hogy ott vasár- és ünnepnap a szlovák hívek által fizetendő káplán szentmisét, szlovák nyelvű prédikációt, valamint hitoktatást köteles tartani [81]. Érsekújvárott szintén Pázmány emeltetett számukra kolostort 1631-ben. Van olyan vélemény, amely szerint Pázmány Körmöczbányán is létesített a mariánus atyák részére rendházat. Valóban ez szándékában állt. 1627-ben megbízta az ottani tisztviselőjét, a pénzverést ellenőrző pisetariust, hogy az érsek háza mellett 25 szerzetes befogadására alkalmas kolostor részére telket fog-

---

[79] Hermann E., - Artner E., *A Pázmány Péter Tudományegyetem története I.* A hittudományi kar története. Budapest, 1938.

[80] Fraknói III. 255-256. o.

[81] Prím Lt AEV Fundationalia Ecclesiastica et Saecularia Nr. 5-7.

laljon le. Sajnos, különféle akadályok miatt szándékát nem tudta végrehajtani. Csak Lippay György érseksége idején, 1651-ben telepedhettek le a bányavárosban a szalvatoriánus rendtartomány tagjai. Pázmány Komáromban is kolostort akart emelni a mariánus atyáknak. Elkészíttette az építési terveket, és ezt, valamint az építkezési költségek pénzét rábízta Izdenczy alkapitányra. Mivel a szűk területű, falakkal körülvett városban nem sikerült megfelelő telket vásárolni, a szép tervből egyelőre nem lett semmi. Komáromban csak 1672-ben kaptak templomot és kolostort a ferencesek [82].

Pázmány 1637-ben bekövetkezett haláláig a következő főurak és püspökök emeltek templomot és kolostort a kolduló barátoknak. Győrben 1614-ben a győri püspök és káptalan beleegyezésével, a városi tanács hozzájárulásával és br. Preiner János főkapitány támogatásával a ferencesek megkapták a régi Szent István vértanú-templomot, majd mellette a főkapitány anyagi segítségével három év alatt kolostort építettek. A felvidéki Nahács község közelében lévő és egyre látogatottabbá váló Szent Katalin nevű búcsújáróhelyre gr. Erdődy Kristóf azért telepítette le a ferenceseket, hogy az egyszerű nép lelki ellátásáról és neveléséről gondoskodjanak. 1618-ban Szent Katalin fából épült kápolnája helyére kőtemplomot, melléje pedig 12 szerzetes számára kolostort készíttetett. Nyitrán Telegdy János püspök, a nyitrai egyházmegye adminisztrátora 1626-ban kezdte el a kolostor és templom építését, amelyet Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére szentelt fel. A munkálatok 1635-re fejeződtek be. Szombathelyen Sennyey István győri püspök a régi templomot és ferences rendházat 1633-ban restaurálta, majd 1634-ben felszentelte. Ugyancsak ő szentelte fel Kismartonban gr. Esterházy Miklós nádor által alapított és építtetett zárda templomát. Az 1625-ben elkezdett építési munkálatok 1630 novemberére fejeződtek be [83].

Az isteni Üdvözítőről elnevezett provincia tagjai, a szalvatoriánus testvérek, ha nem is olyan mértékben, mint a mariánusok, szintén növelték kolostoraik számát. Pázmány korában Csíksomlyón, Gyöngyösön, Szegeden, Füleken, Szécsényben, Galgóczon, Szakolcán és — lehetséges, hogy — Veszprémben voltak rendházaik.

A török által megszállt területeken a boszniai ferences rendtartomány tagjai, mint régi török alattvalók a Dráva-Száva közén két kolostorban tud-

---

[82] KARÁCSONYI J., *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I-II. Budapest, 1922-1924. Érsekújvárra vonatkozóan I. 169., és HANUY: *Pázmány levelei* II. 192-193. Körmöczbányát illetően: HANUY: *Pázmány levelei* I. 593., és KARÁCSONYI i.m. II. 104., Komáromot érintően: HANUY: *Pázmány levelei* II. 588-589., és KARÁCSONYI i.m. 192. o.

[83] KARÁCSONYI, *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon...* Győr: I. 176. o. Nahács-Szentkatalin: I. 280. o., Nyitra: I. 221. o., Szombathely: I. 285. o., HANUY: *Pázmány levelei* II. 515. Innen tudjuk, hogy Pázmány 200 forintot adományozott a szombathelyi kolostor felépítésére. Kb. egy millió forintot tesz ki az az összeg, amit Pázmány a különböző egyházi intézmények létesítésére és fenntartására adományozott. Lásd: Fraknói III. 324-328. o. Kismartonra vonatkozóan lásd: Karácsonyi i.m. I. 189. o.

tak állandó jelleggel megtelepedni, a velikaiban és a nasiciben. 1635-ben Kamengrádi Fülöp atyának sikerült Budán egy kis rendházat és kápolnát építenie [84].

Pázmány a magyarországi női szerzeteseknek a leánynevelésben szánt fontos szerepet. Mindenekelőtt a pozsonyi Klára-szűzek otthonát akarta a katolikus leánynevelés központjává tenni. Erre a célra azonban a klarisszák régi, toldozott-foltozott zárdája nem volt alkalmas, ezért 1633-ban elhatározta, hogy a düledező zárda helyett újat és nagyobbat építtet. Mivel a munkálatok lassan haladtak, ezek befejezése utódának, Lósy Imre érseknek érdeme. Pázmány élete vége felé Pozsonyban az orsolyákat is letelepítette [85].

Figyelemre méltó, hogy Pázmány mint érsek határozottan támogatta a nehézségekkel küzdő Mary Ward által 1609-ben alapított, később angolkisasszonyoknak nevezett szerzetesnőket. 1629. július 28-án Cam. Cataneo Castiglionei apáthoz írt levelében védelmébe veszi a « jézustársasági anyákat »; gondviselésszerűnek tartja a leánynevelésben vallott és gyakorolt korszerű módszerüket. A világ megújulásában nagyobb szerepe van a leányok, a leendő édesanyák jó erkölcsének, mint a fiúk nevelésének, hiszen mindannyian édesanyánktól kapjuk életünk első irányvonalait, — hangoztatja többek között Pázmány érsek [86].

8. *Pázmány életművének mérlege*

Pázmány életművéről egyöntetű és mindenki által elfogadható ítéletet mondani nagyon nehéz vagy talán lehetetlen is, mert szükségszerűen másként látja a nagy magyar főpap tevékenységét az, aki katolikus és másként az, aki egy másik vallás vagy világnézet szemszögéből veszi szemügyre ezt.

Annak érdekében, hogy a tanulmány szerzője tárgyilagos mérleget készíthessen, a következő kérdésekre igyekszik választ találni:

— mit tett Pázmány a katolikus egyház és ugyanakkor a magyarság érdekében;

— ezt milyen eszközök igénybevételével és milyen meggyőződésre támaszkodva tette;

— cselekedhetett-e kedvezőbbet, mint amit tett;

— melyek életművének azok a mozzanatai, amelyek minden vitán felül a magyar nép javát szolgálták?

---

[84] Fermendzsin E., *Acta Bosnae*, Zágráb 1892. 390-391. o. és 400., 408., 417-424. o.
[85] Hanuy: Pázmány levelei II. 443. o. és Őry-Szabó: Pázmány 52. o.
[86] Lásd Hanuy: Pázmány levelei II. 42-44; magyar fordítása: Válogatás Pázmány műveiből, Bp. 1983, I 384-385; vö. Mathilde Köhler: *Maria Ward*, Kösel, München 1984, 187. o.

A világegyházban is alig akadt főpásztor, a magyar egyház történetében pedig egy sem, aki egyházmegyéje és országa lelki megújításában oly sikereket mutatott fel, aki a hit védelmében, valamint terjesztésében akkora eredményeket ért el, mint ő. Ezt az állítást — ahogyan ez a jelen tanulmányból is kiviláglik — kézzelfoghatóan igazolják az általa rendezett zsinatok, az utasítására megejtett kánoni látogatások és egyéb intézkedések kedvező hatásai, a magyar papnevelés vonalán elért rendkívüli sikerei, az egyház tanítását védő, kifejtő és terjesztő tevékenységének a katolicizmusra nézve páratlanul értékes következményei.

Hitvédő munkája a protestantizmus támadásainak visszaverésén kívül szükségszerűen együtt járt annak visszaszorításával, sőt legyőzésével. Aki csak a mai ökumenikus mozgalmak mind tárgyilagosabb magaslatokat elérő szellemi szintjéről nézi Pázmány életművét, könnyen igazságtalanul ítéli meg a protestantizmussal szemben elfoglalt magatartását. Pázmány, ha biztosítani akarta a magyar egyház fennmaradását, nem gondolhatott semmiféle egyezkedésre, hiszen a kiélezett vallási küzdelmek korában, amely nem nagyon ismerte s még kevésbé gyakorolta a vallási türelmet, a maga egyházát csak úgy erősíthette — ha a vallásszabadság elvét tiszteletben tartva — ellenfeleinek nemcsak, hogy semmiféle engedményt nem tesz, hanem őket minél hatásosabban igyekszik meggyőzni a maga igazáról. Ebben a protestantizmust visszaszorító küzdelemben Pázmány nagy sikereket könyvelhetett el. Az általa megindított céltudatos és nagyarányú rekatolizációs folyamat két emberöltő alatt megváltoztatta az ország vallási képét.

Pázmány a katolikus egyházat restauráló, jogait és pozícióit helyreállító és rekatolizációs, a másik vallás mind több tagját a saját egyháza számára megnyerő tevékenységében igénybe vette azokat az eszközöket, amelyek használatát a vallás és erkölcs törvényei, valamint a fennálló jogrend és ennek törvényekbe foglalt gyakorlati előírásai megengedték. Ezeket a protestáns fél is, amikor erre lehetőség kínálkozott, felhasználta, és ekkor azt jogosnak vélte. Pázmány a katolikus vallást védő és terjesztő működésében a törvények nyújtotta lehetőségek kiaknázását mindig másodlagos eszköznek tekintette, és a fő hangsúlyt a másik fél értelmi meggyőzésére helyezte.

Pázmány legfőbb életcéljának annak a katolikus egyháznak fennmaradását és felvirágoztatását tekintette, amelyik — hite szerint — egyúttal a magyar nép és magyar nemzet egyháza is. Ő a magyar katolikus egyház és a magyar nemzet fennmaradását és boldogulását a Habsburgokkal való olyan együttműködésben látta, amelyik mindkét fél — a Habsburgok, illetve a magyar nép és magyar nemzet vallása, a magyar katolikus egyház — érdekeinek és jogainak kölcsönös tiszteletben tartásán alapszik.

Az érdekazonosság lehetőségeit kihasználó és a Habsburgokra ilyen meggondolással támaszkodó út helyességében rendületlenül hinni tudó Pázmány meggyőződésében nem állt egyedül. A magyar uralkodó osztály — főleg felső rétegének legnagyobb része — szintén így vélekedett.

A Habsburgokra támaszkodás közben Pázmány semmiképpen sem akarta és nem is mozdította elő a magyarság kiszolgáltatását egy idegen hatalom kényére-kedvére. Hogy ez a kiszolgáltatottság a későbbi idők folyamán mégis bekövetkezett, ez nem, vagy csak kis mértékben Pázmány politikájának következménye. Pázmány, mint kitűnő reálpolitikus egyre világosabban ismerte fel, milyen lehetőségekkel számolhat az ő korában a magyarság, és — a reális lehetőségek mérlegelésével — a Habsburgok és a török hatalom malomkövei közt őrlődő magyarság számára igyekezett biztosítani azt a viszonylagos függetlenséget és egyensúlyi állapotot, amely lehetővé teszi a kulturális és gazdasági élet fejlődéséhez egyaránt szükséges belső és külső békét. A belső békének előfeltétele Pázmány korában a meglévő feudális rendszer zavartalan fennmaradása és a magyar nemesi állam nemzeti jogainak az adott körülmények közti minél kedvezőbb biztosítása volt. A feudális rendszer felszámolása, a jobbágyság felszabadítása Pázmány korában gazdaságilag, társadalmilag és politikailag egyaránt lehetetlen volt. Ugyanilyen lehetetlenségnek látszott a magyarság függetlenségének teljes kivívása, hiszen ezt csak a Habsburgoknak az ország északi és nyugati, a töröknek pedig az ország középső részéből való kiűzése által lehetett volna elérni. Ezért mind a magyar nép, mind a magyar katolikus egyház érdekét szolgálta az az egyensúlyi helyzet, amelyben a mérleg nyelvét a gazdaságilag fejlett és katonailag erős erdélyi fejedelemség képezte. Pázmány korában csak a független és erős Erdély biztosíthatta azt az állapotot, amelyben sem a német « nem pökhet a gallérunk alá », sem a török nem gázolhat le [87]. Ez a megállapítás az önálló és virágzó Erdély létének szükségszerűségét egyre világosabban felismerő Pázmánytól származik.

Amit tett, azt az ő korában és az ő helyében más katolikus vezető egyéniség sem tehette volna másként, amennyiben minden körülményt mérlegelve az elkerülhetetlen rosszak közül a legkisebbet, a reálisan elérhető jók közül pedig a legkedvezőbbet óhajtotta választani.

Senki által kétségbe nem vonható tény, hogy Pázmány munkásságából nemcsak a katolikus egyház merített felmérhetetlen hasznot, hanem a magyar kultúra is. E tekintetben csak a legfontosabbakra utalunk. Nem kis mértékben neki köszönhető a magyar irodalmi nyelv kialakítása. Művei a magyar nyelv kincsesbányáját képezik, amelyből legnagyobb íróink merítettek a múltban és merítenek a jelenben is. Kultúrpolitikájának célja az egész magyar nemzet műveltebbé tétele volt. Annak ellenére, hogy elsősorban az ország vezető rétege ifjúságának kiképzéséről gondoskodott, a számos városban létesített jezsuita kollégiumokban a polgári származású fiatalok is minden korlátozás nélkül tanulhattak. Az egyszerű nép nevelését szolgálta az általa, valamint több püspöktársa és főúr által alapított sok ferences kolos-

---

[87] RÓNAY Gy., *Kutatás közben*, Budapest, 1974. 51-52. o.

tor és plébániai iskolák egyre bővülő hálózata [88]. Figyelme éppúgy kiterjedt a bennük oktató tanítók hitére és műveltségére, mint a leánynevelésre, amelynek központjává Pozsonyban a klarissza és az orsolyita zárdákat szerette volna tenni. Kultúrpolitikájának koronája a magyar tudományok időt álló fellegvárának, a nagyszombati egyetemnek megalapítása volt. Ha más miatt nem, legalább a magyar nyelv művelése és a műveltség terjesztése vonalán elért eredményei miatt — világnézetre való tekintet nélkül — minden magyarnak meg kell hajtania előtte a hála és az elismerés zászlaját.

[88] Erről lásd kötetünkben MÉSZÁROS István tanulmányát.

Mészáros István

PÁZMÁNY PÉTER, 17. SZÁZADI KATOLIKUS ISKOLAÜGYÜNK ÚJJÁSZERVEZŐJE

Amikor 1616. november 29-én Pázmány Péter elfoglalta érseki székét, a jezsuita szerzetesből a magyar katolikus egyház prímása és az ország egyik legelső közjogi méltósága lett. Tudatában ekkorra már alighanem részleteiben is kialakult — a hazai viszonyok alapos ismeretében — nagyszabású terve *a magyar egyház és a magyar haza « felemelésére », helyzetük jobbrafordítására.* S e hatalmas, az egész királyi Magyarországot átpásztázó program keretében kiemelt szerepet kaptak az iskolák, az oktatási-nevelési intézmények.

Jól tudta az új egyházfő: sok papra, *jól képzett papokra* van szüksége a széleskörű, a lehető legtágabb társadalmi és földrajzi kiterjedésű pasztorációs munkában, hogy szavuk által a katolikus tanítás mindenkihez eljuthasson. Világosan látta: számba kell vennie a városi-falusi *népiskolákat*, ezek hálózatát minél bővebbre kell vonni, s lehetőleg minél több gyermeket kell oda összegyűjteni, hogy az alsó rétegekbe tartozó lakosság helyes célok szellemében alakítsa-alapozza meggyőződését, életvitelét, életét.

S elkerülhetetlen, hogy mélyrehatoló feltáró-tudatosító munkával rendezze és bővítse *a katolikus nemesi és polgári értelmiség* sorait, korszerűsítse oktatásukat-nevelésüket, hogy felismerjék és tudatosan vállalják szerepüket a hazában és az egyházban, korszerű keresztény műveltség birtokában egyéni életüket és a haza, valamint az egyház érdekeit összhangba hozzák s ezt tevékenységükben is realizálják. *Katolikus elkötelezettség és helyes magyarságtudat* — ennek kialakítása a magyar társadalom katolikus vezető rétegében *korszerű közép- és felsőoktatás* nélkül lehetetlen.

Kétségtelen, hogy hatalmas, de kikerülhetetlen köznevelési feladat megoldására vállalkozott Pázmány 1616 késő őszén, székfoglalójának bensőséges-ünnepélyes óráiban [1].

---

[1] Témánk Pázmány-biográfiai vonatkozásait ld. a máig (!) legteljesebb tudományos igényű életrajzokban, Fraknói (Frankl) Vilmos műveiben: Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora.* I-III. Pest 1868, 1869, 1872., Fraknói Vilmos: *Pázmány Péter.* 1570-1637.

Nevelési alapok és célok

Hazájának és egyházának érdekeit szintézisben, egymástól elválaszthatatlannak látta Pázmány, s ezen belül — a vallás gyarapítása mellett — a magyar haza sorsának jobbrafordítását tekintette közéleti tevékenysége, s egyben az általa eltervezett nevelés alapvető céljának.

A legfőbb politikai-társadalmi problémát — *a török kiűzését* — Pázmány szerint a két magyar haza — a magyar királyság és az erdélyi magyar fejedelemség — sem külön, sem egyesülve nem oldhatja meg. Csakis a keresztény nemzetek szövetsége képes, a Habsburgok közbejöttével, a törököt kiűzni hazánk területéről. Pázmány ennek reményében hű a Habsburg-házhoz, s azért küzd, hogy a király a magyar törvények szerint, az ország függetlenségének megsértése nélkül kormányozzon. Ezért tartja sorsdöntően fontosnak az önálló erdélyi fejedelemség létét, belső erősödését és tekintélyének növekedését, mert ez a Habsburg-uralkodót az alkotmányos kormányzásra kényszeríti. Ezért tart fenn baráti jóviszonyt az erdélyi protestáns fejedelmekkel, Bethlen Gáborral, I. Rákóczi Györggyel.

A nagy cél: a török kiűzése lebeg a szeme előtt, s ezért vállalja a Habsburg-hűség politikáját. De vajon megéri-e *maga a nép*, a két magyar haza sokat szenvedett, s egyre pusztuló népe e cél megvalósulását, a töröktől való megszabadulást? Emiatt nem helyesli az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratait: a császár legyőzésére nincs elég erejük, viszont e hadjáratokat a nép sínyli meg a királyságban is, a fejedelemségben is. « Akarnám — írta I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek —, ha ezt a kevés magyarságot jobb üdőre tartanók és egymást ne fogyatnók ». Jól tudja, hogy a Habsburg-király « megvédi » Magyarországot Rákóczi György támadásától, de mi az ára ennek az oltalomnak? « Attul tartok, ami bizonyosan meg leszen — írta a fejedelemnek —, hogy annyi németség jő szegény hazánkra, hogy a kegyelmed törökivel együtt utolsó pusztaságra juttatják nemzetünket... mert ez a mi nyomorult nemzetünknek szerencsétlensége, hogy az oltalomtul majd annyit kell félni, mint az ellenségtűl ». Majd még egyszer ugyanez a gondolat: ne tüzelje a fejedelem a törököt Bécs ellen, mert « annak vége mi leszen, csak Isten tudja. Az bizonyos, hogy ez az szegény maradék haza mind elpusztul, mert eddig ugy tapasztaltuk, hogy az oltalom is szinte csak rontója szegény hazánknak » [2].

Budapest 1886. Az általános egyháztörténeti háttérre: SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története.* I-II. Budapest, 1983, 1985.; az iskolatörténeti háttérre: MÉSZÁROS István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között.* Budapest 1981. Legújabb modern összefoglalás: ŐRY Miklós - SZABÓ Ferenc: *Pázmány Péter* (1570-1637). Bevezető tanulmány a következő kötetben: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből.* Az írásokat válogatta ŐRY Miklós, SZABÓ Ferenc, VASS Péter. I-III. Budapest 1983. — Részben érinti témánkat: SCHÜTZ Antal: *A nemzetnevelő Pázmány.* Budapest 1938.; ŐRY Miklós: *Pázmány Péter, a nemzetnevelő.* New York 1971.

[2] Az 1630. dec. 31-én, 1632. szept. 12-én és 1633. jan. 5-én kelt levélből. *Pázmány Péter összegyűjtött levelei.* Egybegyűjtötte és sajtó alá rendezte HANUY Ferenc. I-II. Budapest 1910, 1911. (a továbbiakban: *Levelek*) II. 160, 358, 388.

Pázmány öntudatosan vallotta, hogy *népe javára és nemzete fejlődésén munkálkodik, amikor a Habsburg-királyt támogatja, s a katolikus egyház helyzetét erősíti.* Mert természetesen egy töröktől megszabadult, ugyanakkor egységesen katolikus Magyarországot látott maga előtt ideálként, megvalósítandó feladatként. Politikai felfogásával összeötvöződött hitbeli meggyőződését azonban nem erőszakkal, nem tűzzel-vassal kívánta terjeszteni, hanem *főként a neveléssel.*

* * *

E széleskörű tudatformáló, meggyőződést érlelő és alakító közművelődési program megvalósítására azonban egyelőre nem álltak rendelkezésre megfelelő oktatási-nevelési intézmények. A Mohács előtti évtizedekben virágzásának csúcsára jutott középkori hazai katolikus iskolarendszer ekkor már csak maradványaiban volt meg.

A 16. század elején — középkori örökségként — a legtöbb püspöki székhelyen jószínvonalú *káptalani iskola* működött. Ezek magasabb szintjén bölcseleti, teológiai, jogi oktatás folyt; gimnázium-jellegű középső tagozatukon pedig a város egyházi és világi pályára készülő tanulói egyaránt szerezhettek maguknak felnőttkorukban jól hasznosítható műveltséget.

Többi nagyobb városunkban *városi-plébániai iskola* volt, egyházi-világi tananyaggal. Pedagógiai irányításuk a plébános, anyagi fenntartásuk pedig a városi magisztrátus felügyelete alatt történt. De kialakult a *falusi plébániai iskolák* hálózata is, ahol a papnak készülő fiúkat, fiatalembereket készítették fel hivatásukra.

A Mohács utáni évtizedekben, a 16. század középső évtizedeiben a reformáció különféle áramlatai viharos gyorsasággal terjedtek el az országban, s ugyanebben az időben az ország területének egyharmadán a török jelenléte állandóvá vált. A század utolsó évtizedeiben pedig Erdély — leszakadva a középkori Magyarország testéről — a török hűbéreseként fejedelemséggé lett.

Az erősen lecsökkent területű államalakulat, *a királyi Magyarország* — vagyis az egykori középkori Magyarország északi, s kis részben nyugati része — területén az összes, a középkorban magas színvonalú városi-plébániai iskola protestáns vezetés alá került Soprontól Kassáig, Kőszegtől Bártfáig. A falusi plébániák, s velük együtt iskoláik vallási hovatartozása a helyi földesúr hitének függvénye lett, s zömükben ezek is protestánsokká váltak.

A királyi Magyarország területén levő káptalani iskolák közül megszakítás nélkül katolikus vezetés alatt működött a 16. század folyamán s a 17. század elején a Nagyszombatba telepített esztergomi székeskáptalani iskola, a győri székeskáptalan iskolája, valamint a pozsonyi társaskáptalan iskolája. A háborús körülmények, a török közelsége, valamint a protestánsok állandó támadásai miatt azonban színvonaluk hullámzóvá vált, tanulólét-

számuk megcsappant. Mégis, *Nagyszombat, Pozsony és Győr káptalani iskolái* a 16-17. század fordulójának nehéz évtizedeiben a katolikus iskolaügy szilárd bázisai voltak.

A trienti zsinat nyomán a katolikus vallási megújulás nehezen kapott teret a török hadak s a belső társadalmi-politikai és felekezeti küzdelmek által egyaránt szétzilált országban. A hazai egyházi szervezet, az egyházi élet újjáalakításának, belső reformjának megindítása a széles látókörű, modern gondolkodású *Oláh Miklós* esztergomi érsek érdeme, aki az 1550-es években elindította a magyar egyház önmagát megújító reformmunkálatait, amely azután a 16. század második felében változó sikerrel, hullámzó intenzitással folyt.

Bonyolult politikai helyzetet teremtett a 17. század első évtizedében a királyi Magyarország területén Bocskai István erdélyi protestáns fejedelem seregeinek hadjárata: az általa megszállt területeken bizonytalanná vált a katolikus papság, a katolikus iskolák, a katolikus vallású lakosság helyzete. Ez a bizonytalanság uralkodott a katolikus nemesi és polgári értelmiség, a falusi és városi papság körében még akkor is, amikor Pázmány Péter 1616-ban átvette az esztergomi érsekség vezetését, a királyi Magyarország katolikus egyházának irányítását.

A papképzés régi és új intézményei

Pázmány jól tudta: a vallási életet megújító nagyszabású terveit csakis akkor tudja megvalósítani, ha minél nagyobb számban tud jól képzett, szilárd hitű, elkötelezett meggyőződésű papokat a falvak és a kisebb-nagyobb városok plébániáira küldeni, hogy a korábbi évtizedek szétziláló eszmei zűrzavara után a sok eltérítő hatás között elbizonytalanodott hívek határozott utat és irányt mutató vezetőt kapjanak lakóhelyükön. Ezek a fiatal papok az idősebb, a katolikus hithez hű papokkal együtt új szellemet visznek majd a nép közötti pasztorációba, s egyre kevesebb lesz a méltatlan életű, a protestáns eszmékhez húzó papok száma. Pázmány számára *a papképzés korszerűsítése, új intézményeinek létrehozása* alapvető feladatot és állandó gondoskodást jelentett, amelyet egész főpapi szolgálata idején szeme előtt tartott.

A papképzés újkori intézményes formáját — még az előző században — a trienti zsinat rendelte el: 1563. június 15-én hozták döntésüket a zsinati atyák az egyházmegyei papnevelő intézetek szervezéséről. *Magyarországon az első papnevelő szemináriumot Oláh Miklós érsek létesítette Nagyszombatban,* 1566. május 19-én írta alá alapítólevelét. Eszerint 10 növendék kiképzéséről gondoskodik, felügyeletét az esztergomi káptalan két tagja látja el. A Boldogságos Szűzről elnevezett új intézmény két nevelő vezetésével 1567-ben kezdte meg működését, ebben az évben II. Miksa király is jóváhagyta az alapítást.

Oláh érsek a papnevelő intézet anyagi alapjairól körültekintően igyekezett gondoskodni. A fenntartási költségek egyik részét maga fedezte saját érseki javadalmából,

másik részét az egyházmegye javadalmasaira vetette ki. Az anyagi alapokat növelték a széplaki apátság és a bényi prépostság birtokai, amelyeket a király az érsek kérésére a szemináriumnak adományozott.

Oláh Miklós halála után azonban a királyi kamara — amely az érseki birtokokat kezelte — vonakodott az alapítólevélben megjelölt kiutalásokat teljesíteni. Ezért az új intézmény fenntartása válságba került, s 1574-től működése akadozott, időlegesen abba is maradt. 1590-től azonban újra folyamatos munka folyt a papnevelő intézetben. Ebben az évben 12 növendék készült falai között a papságra [3].

Ezt az intézetet kapta örökül Pázmány Péter s nyomban *hozzáfogott korszerűsítéséhez.* Ennek eredményeként régi épületét 1619-ben idős papok otthonául rendezte be, a papképzés céljaira pedig új, nagyobb épületet vásárolt. Bethlen Gábor hadjárata azonban egyelőre szertefoszlatta a továbbfejlesztés reményeit. 1622-ben borús kedvvel írta a királynak: csak Nagyszombatban volt eddig hazánkban szeminárium, « mégpedig 12 klerikus számára, akik a szertartások során asszisztáltak ». Ez azonban « az elmúlt évek viszontagságai közepette » megszűnt [4].

Ezekben az években bécsi papnevelő intézetének szervezési munkálatai kötötték le Pázmányt, az intézményalapítás csakis itt látszott biztonságosnak. Öt év előtti gondolatait tükrözte az 1627. november 30-án Rómába írt levele: « ... itt a tíz év óta tartó háború, valamint az elmúlt idők sok hanyagsága miatt annyira megfogyatkozott a papok száma, hogy csak magában az esztergomi egyházmegyében tíz helyen nincs plébános. S mivel Magyarországon nincs egyetlen elfogadható színvonalú katolikus iskola, és nincsenek papnevelő intézetek (kivéve az esztergomi egyházmegye nyolc-tíz énekesfiúból álló intézetét), ezért olyan óriási a paphiány, hogy alig kifejezhető. Mindent megteszek, ami lehetséges, az érsekség jövedelmének kétharmadát növendékekre és kollégiumokra fordítom, de ilyen hatalmas hiány pótlására nem vagyok képes » [5].

Az elnöklete alatt 1630-ban tartott nemzeti zsinat rendelkezéseinek VI. pontja a trienti zsinat előírásait részletezte: minden püspök köteles szemináriumot létesíteni papjai nevelésére, kiképzésére. Az érsek feladata erre figyelmeztetni az illetékessége alá tartozó, ebben késlekedő püspököket. Ha egyes főpapok anyagi ereje ezt nem bírja el, akkor két vagy több egyházmegye közös szemináriumot nyisson [6].

1630. november 22-i feliratában Pázmány arra kérte a királyt: a nagyszombati szeminárium meglevő anyagi alapjaihoz csatolja a budafelhévizi prépostság javadalmait is, hogy a Nagyszombatban általa vásárolt házban a

---

[3] E fejezethez ld. BALANYI György: Pázmány Péter és a papnevelés. *Theologia* 1937. 31-39, 108-120. — Az Oláh-szeminárium történetéről: DÉKÁNY Vilmos: Az esztergomi szeminárium 400 éves jubileuma. *Vigilia* 1966. 452-454.

[4] *Levelek* I. 291. Itt is olvasható a leveleiben gyakran előtűnő gondolat: « Ex hoc studii publici ac seminariorum defectu incredibilis est penuria sacerdotum... ».

[5] *Levelek* I. 666-667.

[6] *Levelek* II. 112-116.

papnövelde megnyitható legyen [7] (« ... ugyanis már elkezdtem alapjaitól újjáépítetni az eléggé tágas épületet a papnövelde céljára »). A javadalmat megkapta, de maga is, más főpapok is hozzájárultak az intézmény fenntartásának biztosításához. Úgy tervezték ugyanis, hogy ez a szeminárium más egyházmegyék növendékeit is befogadja majd.

1631. május 11-én már a befejezés előtt álló « novum seminarium »-ról írt [8], amely azután még ebben az évben megkezdte működését.

A szeminárium irányítását, a növendékek lelki és tanulmányi vezetését a jezsuita szerzetesrend tagjaira bízta. Az újjászervezett intézmény növendékeinek szabályzatát maga szerkesztette meg [9]. Az ezt magában foglaló okiratban — amely 1631-ben készült — a papnevelő intézetet Szent István királyról nevezte el és a Magyarok Nagyasszonya oltalmába ajánlotta. Arról is rendelkezett, hogy ha az érsekség székhelye újra Esztergom lesz, akkor a szemináriumot is oda helyezzék át.

Sajátos problémát jelentett a korabeli hazai papképzésben, hogy a királyi Magyarország területén *a magyar mellett számos más nemzetiség* élt. Legnagyobb számban németek, szlovákok és horvátok voltak találhatók itt. Számukra természetesen saját anyanyelvükön prédikáló papokról kellett gondoskodnia az érseknek. Pázmány erre lelkiismeretesen ügyelt.

* * *

Állandó, mindig sürgető feladat volt Pázmány számára a papi utánpótlás biztosítása a nép közötti pasztoráció számára. De figyelmét nem kerülte el a tudós papok képzése sem. Magasabb tanulmányok végzésére *folyamatosan küldött ifjakat a bécsi, a grazi, a prágai egyetemek, s az olmützi akadémia teológiai fakultására*, hogy azután hazajőve, megszerzett tudásukat a magyar egyház szolgálatában gyümölcsöztessék. Fontos szerepet szánt *a római Német-Magyar Kollégiumnak*, ide is rendszeresen küldte — gondosan kiválogatva — a magyar fiatalokat. Többször szót emelt Rómában annak érdekében, hogy a Német-Magyar Kollégium magyarországi növendékeinek számát emeljék fel, vagy legalábbis az a 12 hely, amelyet az alapítólevél biztosít, mindig magyarországi növendékekkel legyen betöltve. S hogy a Rómába utazó hazai növendékek gondjain könnyítsen, útiköltségük fedezésére jelentős alapítványt tett [10].

Bethlen Gábor hadjáratainak idején látva Nagyszombat nehéz helyzetét, határozta el Pázmány egy olyan, *a székhelyéhez közeli Bécsben létesítendő*

---

[7] *Levelek* II. 154. — Ugyanaznap udvari titkárához magyarul írta: « Im ő felségének könyörgöttem egy Alumnatus segitéséről... » *Levelek* II. 155.

[8] *Levelek* II. 185.

[9] *Levelek* II. 195-198.

[10] Például 1622. jún. 20. *Levelek* I. 294.; 1627. jún. 21. *Levelek* I. 602-603.; 1632. szept. 6. *Levelek* II. 536.

szeminárium megszervezését, amelynek növendékei a királyi Magyarország egész területéről, sőt Erdélyből is érkeznek (nemcsak az esztergomi egyházmegyéből), s az egyetem hittudományi karán szerzik teológiai képzésüket [11]. Már 1618-ban megvásárolta ennek épületét, majd 1619. január 10-én aláírta és közzétette a bécsi magyar papnevelőintézet alapítólevelét [12].

De a megnyitást mégis meghiúsította a Bethlen Gábor hadjárata nyomán keletkezett háborús bizonytalanság. Közben Pázmány is továbbgondolta szándékát s 1623. szeptember 20-án elkészítette a második alapító okiratot [13]. Eszerint az intézet vezetését a jezsuitákra bízta (s nem az esztergomi káptalanra, ahogyan ez a korábbi tervben szerepelt).

1624. május 25-én, pünkösd ünnepének vigíliáján az új papnevelő intézet 13 növendékkel — közöttük 7 magyarral — megkezdte működését [14], miután az alapítást 1624. május 10-én VIII. Orbán pápa is jóváhagyta. A növendékek számának gyors emelkedése miatt azonban az épület csakhamar szűknek bizonyult. Pázmány ezért a következő évben, 1625-ben a *Collegium Pazmanianum* néven szereplő új intézményt egy közeli tágas épületbe helyezte át [15]. 1629-ben 36, 1631-ben 40 növendéke volt. S már Pázmány életében modern kiképzésű, mély lelkiségű papok rajzottak ki a királyi Magyarország területére, az alapító érsek nagy terveinek munkatársaiként [16]. De Pázmány még mindig elégedetlen: « Oly nagy a szükség papokban — írta 1630. november 22-én a királyhoz —, hogy ha még egyszer annyival rendelkeznénk, mint amennyi most van, akkor sem volna elég. Én ugyan tőlem telhetően számos ifjat nevelek az egyházi pályára, de a szükség nagysága erőinket felülmúlja... » [17].

A hazai papképzés magasabb szintre emelését Pázmány egyik legkiemelkedőbb alapítása, *a nagyszombati egyetem* létesítése is elősegítette: az 1635-ben megnyílt új magyar oktatási-nevelési intézmény teológiai fakultásán tanulhattak ezután a nagyszombati szeminárium növendékei.

Pázmány Péter hatalmas áldozatokat hozott a papképzés érdekében, ezt elősegíteni, egyre gazdagítani, mélyíteni elsőrendű főpásztori kötelességének

---

[11] A Pázmáneum történetéről: Carolus RIMELY: *Historia Collegii Pazmaniani.* Bécs 1865., GALLA Ferenc: *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék.* Vác 1935.

[12] *Levelek* I. 172-177.

[13] *Levelek* I. 353-356.

[14] 1624. ápr. 26. *Levelek* I. 382.

[15] 1627. szept. 21. Pázmány három okirata a Pázmáneum használaton kívül helyezni kívánt régebbi házának (« juxta templum S. Annae »), a « Domus Montis Aurei »-vel való felcseréléséről és a jövőben az intézetet ténylegesen magában foglaló, a jezsuitáktól vett új háznak (« Bursa Liliorum ») a Pázmáneum részére való adományozásáról. *Levelek* I. 647-652.

[16] Megelégedéssel írta Pázmány 1630. dec. 16-án: « ... Hucusque magna pietatis ac bonitatis exempla dederunt omnes, qui ex illo Collegio prodiere. Certum est magnam ab omnibus laudem habent, qui illinc prodiere, ita ut norma sint ac exemplar caeterorum ». *Levelek* II. 157.

[17] *Levelek* II. 154.

tekintette. Szinte szimbolikus utolsó levelének záradéka, amelyet halála előtt öt héttel írt a Pázmáneum rektorának: « Pontosan tudni szeretném, hogy hány magyar és hány szlovák papot fog nekem küldeni, mert szükségem van sokra, de jókra! » [18].

Népoktatás

Jól tudta tehát Pázmány, hogy ebben az egész országot átpásztázó agitációban kulcsszerepet játszanak a tanult, művelt plébánosok, egyrészt saját szorosabban vett papi tevékenységükkel, másrészt a falusi-mezővárosi *népiskolákon* keresztül.

(Megjegyezzük, hogy tanulmányunk e fejezete aránytalanul terjedelmesebb, mint a többi. Ennek oka: a mintegy száz é[illegible] óta egyre gyarapodó Pázmány-szakirodalom eddig már bőségesen foglalkozott a tudós, a politikus, az író, a gimnázium- és egyetemszervező, a papnevelést megújító Pázmánnyal, de a népoktatáshoz fűződő kapcsolatait még nem tárta fel).

Ezek az új oktatási-nevelési intézmények — a népiskolák — a középkori pedagógiai gyakorlatból, a falusi-mezővárosi plébániai iskolák utódaként még a 16. század folyamán születtek. Kialakulásukhoz a döntő lökést kétségtelenül a reformáció-ellenreformáció küzdelmei adták. A 16. század középső évtizedeinek e vallási-társadalmi összecsapásai közepette ugyanis új igények merültek fel *az alsóbb társadalmi rétegek* oktatásának-iskoláztatásának tekintetében. Mind a katolikusok, mind a protestánsok egyformán szükségesnek tartották, hogy ezután a falvak, mezővárosok és városok *lehetőleg minél több* gyermekét meghatározott tartalmú és célú oktatásban-nevelésben részesítsék, ne csupán a papi pályára készülőkkel foglalkozzék a plébániai iskola magisztere (mint a középkori plébániai iskolákban). Az alsóbb társadalmi rétegekbe tartozó gyermekek — fiúk, lányok — szélesebb köreivel való pedagógiai célú foglalkozást mindegyik felekezet elsőrendű eszköznek tartotta annak érdekében, hogy saját vallási közössége számára öntudatos és hűséges híveket neveljen.

Nálunk Magyarországon erről az *1560-ban* Oláh Miklós esztergomi érsek elnöklete alatt *Nagyszombatban tartott zsinaton* született először hivatalos rendelkezés: az elfogadott zsinati határozatokban külön fejezet foglalkozott a népiskolákkal [19].

Elrendelte a zsinat, hogy minden plébánián *tanítót* kell alkalmazni. Ha a falu szegény, akkor több település együttesen fogadja fel a tanítót. Felada-

---

[18] 1637. febr. 6. *Levelek* II. 751.

[19] Carolus PÉTERFY: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae.* Pozsony 1742. 111-112.

tuk többrétű. Egyrészt mint kántorok közreműködnek a különféle liturgikus szertartásokban, másrészt oktatják a gyermekeknek az egyházi énekeket, azután az elemi ismereteket-készségeket (tehát az olvasást-írást), illetőleg egyéb tananyagot is azoknak, « akik ilyenféle tanulmányokra alkalmasak ».

A legfőbb elemi ismereteket az *imádságok*, valamint a *katekizmus* kérdései-feleletei alkották. A rendelkezés szerint a Hiszekegyet, a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a tízparancsolatot, az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit, az étkezés előtti és utáni fohászokat kellett megtanítani a gyermekeknek.

Ami a katekizmust illeti: « Annak a kiskatekizmusnak alapján tanítsanak — szól a rendelkezés —, amelyet a Jézus Társasága adott ki, vagy pedig azt a másik katolikus kiskatekizmust használják, amelyet a mi főespereseink neveztek meg és jelöltek ki számukra. A nagyobb katekizmus teljes anyagát viszont hagyják a plébánosokra. A plébánosok dolga és kötelessége mind a nagyobb, mind a kisebb tanulókat a katekizmus teljesebb megértésére oktatni ». Tehát a kis- és nagykatekizmus anyagát a plébános magyarázza a gyermekeknek, a tanító feladata azok szövegének emlékezetbe rögzítése és kikérdezése, begyakoroltatása.

A rendelkezés szerint vallási és pedagógiai szempontból egyaránt fontos *a tanító személye*. Olyan legyen, aki « egyetért szent római és a mi esztergomi egyházunkkal a hit dolgaiban és dogmáiban ». Hangsúlyozzák a zsinati atyák a tanító tanult-művelt voltának és feddhetetlen erkölcsös életének fontosságát és szükségességét. Csakis az ilyen tanító képes elérni, hogy a gyerekek ne csupán ismereteket nyerjenek, de jellemesekké is váljanak.

Végül egy fontos *didaktikai elv*: a tanító « kerülje a gyermekek maximális befogadóképességét meghaladó balga és haszontalan problémákat. Ezek ugyanis nemcsak hogy nem fejlesztik a még igen zsenge és érlelődő képességeiket, hanem azokat teljességgel megzavarják ».

Ezek az 1560-i nagyszombati egyházmegyei zsinat legfőbb határozatai a népiskoláról. Hazánkban is megfogalmazták tehát az első rendelkezést erről az új, a társadalom alsó rétegeit széles körben érintő iskolatípusról. Hátterében ott zajlott az egyetemes egyházban az 1545-ben elkezdődött trienti zsinat nyomán létrejött *nagyszabású katolikus megújulás*, az egyház önmagát megreformáló, regeneráló és megújító tevékenységének több évtizedes folyamata.

Jóval tágabbra terült szét az új iskolatípus, a népiskola hatósugara, mint elődjéé, a középkori falusi-mezővárosi plébániai iskoláé, amelynek helyébe lépett s amelynek tevékenységét az új körülmények között folytatta. Ettől kezdve a plébános első munkatársának — a magiszternek, azaz a « mester »-nek — feladata kibővült, mert már nemcsak a papnak készülő fiúkkal kellett foglalkoznia, hanem a településen lakó összes « hozzáférhető » gyerekkel, fiúkkal és lányokkal egyaránt.

A katolikus népiskolák megszervezése a 16. század második felében

egyelőre ugyan még nagy nehézségekbe ütközött, de már megindult. Nem kedveztek a tanítói állások létesítésének a 16-17. század fordulójának háborús eseményei sem, amelyek a királyi Magyarország területén zajlottak. A nagyobb és védettebb településeken azonban a plébános mellett már új funkciójukban tevékenykedtek a tanítók. Sőt a katolikus kezdeményezés nyomán idővel a protestáns lelkipásztor mellett is megjelent már a tanító, katolikus társával teljesen azonos szerepkörben.

* * *

Az adatok alapján ma már világosan feltárható a falusi-mezővárosi népiskolának, mint — a korábbiaktól eltérő, más igényeket kielégítő, a régiből továbbalakult — *új iskolatípusnak sajátos fejlődési folyamata.*

Mind a 16. század második felében, mind pedig a 17-18. században — az első rendelkezés alapján, illetőleg a falvak-mezővárosok életének konkrét adottságai, követelményei nyomán — *kettős szervezetű és kettős tartalmú* volt.

Egyrészt ugyanis a település lehetőleg összes gyermekét, fiúkat-lányokat egyaránt összegyűjtötte a plébános — a tanító segítségével — minden vasárnap és ünnepnap a templomban, a misét követően vagy kora délután, hogy nekik a katekizmust megtanítsa. A kérdéseket-feleleteket a plébános megmagyarázta, a tanító pedig begyakoroltatta, kikérdezte. Ugyanígy tettek az imádságokkal, énekekkel is. Ez volt az 1560-as évektől 1777-ig (sok helyütt még a 19. században is) *a népiskola egyik tagozata: a vasárnapi katekizmusoktatás.* Ennek keretei között az összefonódó vallási, erkölcsi és állapotbeli kötelességeikre vonatkozó ismereteket-készségeket sajátították el a gyerekek.

Korán rendelkezésre állt a megfelelő tankönyv [20]. Az 1560-as rendelkezésben említett jezsuita katekizmus kétségtelenül *Canisius Szent Péter* 1554-ben kiadott nagyobb és 1558-ban megjelent kisebb katekizmusa. Mindkettő eredetileg latin nyelvű. Alighanem készen volt már 1560-ban a kiskatekizmus magyar fordítása is, amelyet *Telegdi Miklós* főesperes készített Oláh Miklós rendelkezésére, s amely 1562-ben került ki a nyomdából. Ez 122 kérdésben-feleletben foglalta össze a katolikus hit igazságait. Később *Vásárhelyi Gergely* jezsuita újabb fordításban adta ki a katekizmust. Mindkét változatból számtalan kiadás jelent meg, a 17. század első felében tehát a plébánosok és tanítók kezében mindenütt ott lehetett a magyar nyelvű katekizmus is. De a hazai nemzetiségek nyelvén is hozzáférhető volt már ekkor a katolikus katekizmus.

A vasárnapi és ünnepnapi katekézisre — elvben — a településen lakó *mindegyik* fiút és leányt el kellett küldeni. Legtöbbjük számára ez jelentette a *teljes* iskolai oktatást, hiszen ők hétközben a falusi-mezővárosi élet különféle, nekik való területein tevékenykedtek már kiskoruktól kezdve.

---

[20] Szentiványi Dezső: A katekizmus története Magyarországon. Budapest 1944.

E tagozattal szoros összefüggésben a falusi-mezővárosi népiskola *másik tagozatát a « hétközi » iskola* jelentette. Ide csak azok a fiúk voltak « hivatalosak », akiknek lehetőségük nyílt arra, hogy majd « latinos » iskolába menjenek további tanulmányokra valamelyik közeli város gimnáziumába. E hétközi népiskolában természetesen a tanítóé volt a vezetőszerep: az olvasást-írást, valamint a latin nyelvtan elemeit tanította növendékeinek. Ők alkották az énekesfiúk csoportját is, a miséken a tanító vezetésével a latin nyelvű énekeket énekelték.

A népiskola e tagozatának tanulói évről évre természetesen csupán néhányan voltak, olyanok, akiknek családi körülményei, anyagi és szellemi tehetsége, társadalmi helyzete ezt lehetővé tette.

(E századokban a falusi-mezővárosi felnőttek legnagyobb része a mezőgazdaságban töltötte teljes életét, számukra az olvasás-írás tudása ekkor — és még sokáig — nem volt szükséges).

E tagozat tanulói a hét mindegyik napján felkeresték a tanítót az iskolaházban levő iskolateremben (ugyanennek a háznak a másik része a tanító lakását alkotta), délelőtt és délután voltak a tanítási órák. A tanulók meghatározott összegű tandíjat fizettek tanításukért a tanítónak.

Számos évben előfordulhatott azonban, hogy a tanítónak egyetlen ilyen « hétközi » tanulója sem volt. Ez azt jelentette, hogy abban az időszakban abban a faluban-mezővárosban nem akadt — különféle okok következtében — továbbtanulási lehetőséggel rendelkező fiú. De ez nyilván azzal is együttjárt, hogy a tanító jövedelme ennek következtében jelentősen megcsappant.

Természetes és törvényszerű *folyamat* volt a falusi-mezővárosi — kettős szerkezetű-tartalmú — népiskolák *hálózatának* kialakulása is. Először természetszerűleg *a nagyobb, gazdaságilag erős, ugyanakkor a háborús veszélyektől védettebb településeken* jöttek létre — a helyi plébános szervezőmunkájának eredményeképpen — népiskolák.

Nem voltak könnyű helyzetben ezek a népiskolákat szervező, maguk mellé jó tanítókat kereső és alkalmazó plébánosok a 16-17. század fordulóján, akik maguk is sok és sokféle ideológiai, gazdasági, társadalmi, politikai, anyagi és egyéb gonddal, problémával küzködtek.

Az egyik nagy nehézséget az jelentette, hogy a tanítót — e századok szokásai szerint ez így tűnt természetesnek — *a falu lakosságának kellett ellátnia állandó természetbeni és pénzbeli jövedelemmel*, akárcsak a plébánost. Ezekben az időkben a falvak, mezővárosok lakosságának anyagi helyzete azonban még a török nem járta területeken is igen nehéz volt. Éppen ezért kemény munkába került meggyőzni a falvak lakosságát, hogy szükségük van a tanítóra.

De a tanítói « státus » anyagi alapjainak megteremtése, megfelelő tanító alkalmazása azonban csak részben oldotta meg a falusi-mezővárosi népiskola létét. *A népiskolát be kellett népesíteni.* Sajátos módon nem a hétközi tagozat « beiskolázása » jelentette a súlyosabb problémát: volt, amikor aránylag sok továbbtanulási lehetőséggel rendelkező tanulója volt a tanítónak;

volt, amikor kevesebb, némelyik időszakban egyetlen egy sem, de azután a következő évben újra elfoglalta néhány fiú az iskolaterem padjait. *A nagyobb problémát a vasárnapi és az ünnepnapi katekézis-tagozat jelentette*: szép szó és dicséret, dorgálás, büntetés és kényszer sem tudta elérni még ezekben az évtizedekben, hogy az egy-egy településen lakó fiúkat és lányokat — az 5-6 évesektől a 14-15 évesekig — sikerüljön összegyűjteni erre a heti egy-két órára a templomban. Az kétségtelen, hogy nem anyagi-gazdasági okai voltak ennek, hiszen ezeken a napokon nem volt, nem lehetett fizikai munkavégzésre lehetőségük sem nekik, sem másoknak, ez nem vonhatta el őket a katekézistől.

Alighanem tudati tényező játszott közre ebben: annyira szokatlan volt ekkor azokat a gyerekeket — fiúkat is, lányokat is! — tanítani, szervezett oktatásban részesíteni, akik egész életüket fizikai munkában töltik, nem lesznek belőlük tanult emberek. A falusi-mezővárosi lakosság generációinak egymásutánjára volt szükség, amíg valamelyest természetessé és magától értetődővé vált ez.

Nehéz munkát végeztek tehát a falusi-mezővárosi plébánosok e zivataros időszakban, akik 1560 után az első száz esztendő hazai falusi-mezővárosi népiskoláit létrehozták. S ezek a népiskolák minden nehézség ellenére már kirajzolták *egy alakulóban levő katolikus népiskola-hálózat körvonalait* is. Egy-két nagyobb településközpont jól megszervezett népiskolája mintául szolgált a népesebb mezővárosoknak, majd megjelentek a tanítók a nagyobb falvakban is. Egyelőre ugyan még nagyon sok településen nem volt semmiféle népiskola, de a szervezet alapvető, meghatározó keretei már léteztek, amelybe az azután létesített népiskolák is jól betagolódhattak.

Kétségtelen, hogy *az 1560 utáni első száz esztendő hazai népiskola-szervezésének kulcs-szereplői a mezővárosi falusi plébánosok voltak.* Sikeres munkájuknak természetesen az volt az alapfeltétele, hogy maguk meg legyenek győződve a tanító alkalmazásának, a népiskola létesítésének szükségességéről, fontosságáról; arról, hogy az ő legközvetlenebb munkatársuk a tanító. E papi közvélemény kialakításában nagy szerepet játszottak a zsinatok és a prímások, Forgách Ferenc és különösen Pázmány. S ennek a papi tudatnak az érvényesítésében óriási jelentősége volt a Pázmány által kezdeményezett modern papnevelésnek.

* * *

A hazai katolikus népoktatás fejlesztésében a továbblépés fontos állomásául szolgált *az 1611-ben Forgách Ferenc esztergomi érsek vezetése alatt tartott nagyszombati zsinat.*

A zsinati atyák többek között elrendelték, hogy minden plébánián ezután névsort kell vezetni a település iskolára alkalmas gyermekeiről, fiúk-

ról, lányokról egyaránt. Továbbá: tekintélyes férfiakat kell megbízni a lakosok közül, akik ösztönözni tudják a szülőket arra, hogy elküldjék az oktatásra gyermekeiket. A plébánosok feladata, hogy keressék fel az oktatásra nem járó gyermekek szüleit, és magyarázzák meg nekik ennek fontosságát, jelentőségét. Ahol a vizitáló főesperes hiányosságot talál a gyerekek oktatásában, ott a plébánosnak ezután jelentést kell tennie az érseknek, amíg minden rendbe nem jön.

Mindez természetesen a vasárnapi és ünnepi katekézisre vonatkozott. De az is olvasható a zsinati határozatokban, hogy a canonica visitatio során ezután a tanítót is felügyelni fogja a főesperes: meg kell győződnie « tudásáról, magatartásáról és tanítás-módjáról » [21].

Forgách Ferenc érsekségének idejéből ránkmaradt az 1613-i egyházlátogatási jegyzőkönyv, ez a canonica visitatio az esztergomi egyházmegye nyitrai főesperességében zajlott le. Jegyzőkönyvében már minden plébániánál pontosan rögzítették, hogy a helység lakossága mit köteles adni járandóságképpen a tanítónak. A járandóság írásbafoglalása azonban nem jelentette egyúttal a tanító meglétét is, hanem « státus »-ának anyagi kereteit. Fontos fejlődési fokozat ez a hazai népiskola-történetben, ennek feltüntetése ugyanis ettől kezdve már elmaradhatatlan mindegyik vizitációs látogatásnál.

De az 1613-i nyitrai vizitációs jegyzőkönyvben egyes plébániáknál már ott szerepel a tanító neve is, jelezvén, hogy a helyeken a státus be volt töltve, tanítót alkalmaztak, s ezzel a népiskola létének alapvető feltétele biztosítva lett. E néhány falusi-mezővárosi népiskola a továbbiakban a nyitrai főesperesség fokozatosan kiépülő népiskola-hálózatának kristályosodási pontjait jelentette.

A véletlen egy érdekes további fontos tényre is rávilágít ebben az 1613-i vizitációs iratban. Az egyik plébániánál [23] ugyanis a jegyzőkönyvvezető a felügyelet alapjául szolgáló, előzetesen összeállított szempont-sorozat néhány kérdését is leírta, mégpedig ott, ahol nem tudta megfogalmazni a választ, vagy inkább: ahol nemleges volt a válasz. E tanító nélküli falu jegyzőkönyvi anyagában ez olvasható: « Mittantne liberos ad doctrinam Christianam? » A kérdésre nincs válasz a jegyzőkönyvben, de erre vonatkozólag egyetlen falunál sincs semmiféle adat.

* * *

Több mint fél évszázados múltra tekintett tehát vissza a hazai katolikus népiskola, amikor Pázmány 1616-ban elfoglalta érseki székét. Először a falusi-mezővárosi népoktatás alapvető tényezőjéről, a lelkipásztorkodó pap-

---

[21] PÉTERFY i.m. 212-213.

[22] Jegyzőkönyve: Prímási Levéltár, Esztergom. Az Országos Levéltár (Budapest) mikrofilmtárának másolatát használtam: 2594. sz. tekercs.

[23] Parochia Novakiensis.

ságról kívánt gondoskodni, majd — békésebb idők beköszöntével — megtette a további intézkedéseket.

A népiskola ügye is szerepelt *az 1629-ben összehívott nagyszombati zsinat* tárgyalási programjában, továbbalakítva a már megállapodott rendet [24].

Előírta a zsinat: nem fogadható fel tanító a városokban, mezővárosokban és falvakban, mielőtt az a trienti zsinat által előírt katolikus hitvallást a plébános előtt le nem tette. A plébános lelkiismeretes felügyelete alatt tanítsák a tanítók a gyermekeknek a « Keresztény tudomány »-t, vagyis a katekizmust, s jámborságban, istenfélelemben neveljék őket. Vasárnapokon és ünnepeken — « hazai szokás szerint » — a prédikáció előtt és után népnyelvű énekeket énekelnek a tanító vezetésével. Ez után egyetlen plébános se engedje meg, hogy olyan énekek hangozzanak fel, amelyeket az érseki vikárius nem hagyott jóvá.

A plébános fáradhatatlanul ösztönözze a szülőket arra, hogy gyermekeiket tanítsák meg imádkozni; ne legyen egyetlen olyan szülő sem, akinek zsengekorú gyermekei ne tudnák a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet és a keresztvetést. Reggel, rögtön a felkelés után, este pedig, mielőtt lefekszenek, maguk a szülők, gyermekeikkel együtt imádkozzanak, hasonlóképpen az étkezések előtt és után is.

A plébánosok legalább advent és nagyböjt vasárnapjain délután a fiúkat és a lányokat gyűjtsék össze és tanítsák az ilyen korúaknak megfelelő « keresztény tudomány »-ra, hogy tudjanak keresztet vetni, ismerjék a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet és a tízparancsolatot, értsék meg ezek egyszerű kifejtését.

Előfordul, hogy mindezeket a felnőtt hívek már nem pontosan tudják. Ezért a plébános, ha e téren hiányt tapasztal, a prédikáció végén a keresztvetést aprólékosan magyarázva maga mutassa meg nekik, intve őket jól figyeljék meg, majd pedig utánozzák őt. Azután lassan, jól tagolva mondja el előttük a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a Hiszekegyet és a tízparancsolatot, majd a nép is gyakorolja vele együtt.

A plébánosok arra is térjenek ki prédikációikban, hogy senki se taníttassa fiait a nem-katolikusok iskoláiban, s ne küldjék őket se mesterség-tanulás, se nyelvgyakorlás címén protestáns helységekbe. Igen szigorú volt Pázmány zsinata azokkal a szülőkkel szemben, akik gyermeküket protestáns katekézisre vagy protestáns iskolába járatták: tőlük haláluk esetén meg kell tagadni a katolikus temetést — rendelték.

S e kor szétszórt településeit ismerve, érthető a plébánosokra kirótt új feladat: legyen gondjuk a közeli-távoli telepeken élőkre (ezek zöme állat-

---

[24] *Acta et decreta synodi diocesanae Strigoniensis.* Authoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini Petri Pazmany archiepiscopi Strigoniensis. Pozsony 1629. Cap. III/IX. — A IV. fejezet IV. pontja: « Nominatim vero sollicite efficiant Archidiaconi, ut magistri scholae fidei professionem emittant et pueros doctrinam Christianam ac Dei timorem doceant, nullas cantilenas haereticas decantent ».

gondozó, mert a zsinati szöveg a juhászokat, tehénpásztorokat, kanászokat említi), akik a templomtól távol éltek, családjukkal, tehát gyermekeikkel együtt, népes falunagyságnyi településeket alkotva. A plébánosok hassanak oda — kívánják a zsinati atyák —, hogy ők is részt vegyenek vasárnap és ünnepeken a misén, és ezáltal nyerjenek oktatást a hit dolgairól, a vallásos életről.

* * *

Az 1629-i zsinat is Pázmány népoktatás-koncepcióját tükrözi, de még inkább ezt olvashatjuk ki *az általa elrendelt vizitációk jegyzőkönyveiből.*

Pázmány egyházmegyéje *hatalmas területű* volt, az egész Felvidéket magában foglalta. Nyugati részén a Duna ugyan pontos déli határvonalat szabott, keleti részébe azonban délről mélyen benyomult a török, ugyanakkor Kelet-Felvidék 1629-ig Bethlen Gábor erdélyi fejedelem uralma alatt állt, s szinte teljes egészében protestánssá lett. Maga Pázmány nem vállalkozhatott már vizitációs körútra: kora hatvan év körül járt, betegeskedett is, de főképpen az országos ügyekben betöltött fontos szerepköre nem engedte a székhelyétől, illetőleg Pozsonytól való huzamosabb távollétet.

A vizitációs felügyeleti látogatás az illetékes főesperesek feladata volt, akik 1626-1636 között végigjárták főesperességük megközelíthető területeit. Témánk szempontjából érdemes *mint modellt* tanulmányozni *az 1634-ben lebonyolított pozsonyi főesperességi egyházlátogatás* jegyzőkönyvét. Adatain, feljegyzésein keresztül világos betekintést nyerhetünk Pázmány népoktatásszervezési elképzeléseibe.

1634 szeptemberében és októberében járta be a pozsonyi főesperesség területét Pázmány egyik közeli munkatársa, *Draskovith György* főesperes, váci püspök, s szerzett ismereteiről, tapasztalatairól részletes és pontos feljegyzéseket készített [25]. Ezekből a továbbiakban csupán a népiskolákra, a tanítókra vonatkozó adatokat emeljük ki, ezeket elemezzük.

A főesperesség öt területrészre oszlott. A Kis-Kárpátok hegyvonulata és a történelmi Magyarország országhatára között volt « *a hegyeken túli kerület* » (Districtus ultra montes), a Kis-Kárpátok lábainál keletre elterülő részt « *a hegyek alatti kerület* »-nek (Districtus sub montibus) nevezték. Ettől keletre fekszik a « *Vízköz* » azaz a Kis-Duna és a Vág által bezárt háromszög (Districtus Vízköz), azután a Kis-Duna és az Öreg-Duna közötti *Csallóköz* (Districtus Chalo Köz). Végül ide tartozott a *Szigetköz* (Districtus Szigetköz) is, vagyis az Öreg-Duna és a Mosoni-Duna közötti terület (illetőleg annak nyugati fele, mert keleti része a komáromi főesperesség illetékessége alá esett).

---

[25] Jegyzőkönyve: Prímási Levéltár, Esztergom. Az Országos Levéltár (Budapest) mikrofilmtárának másolatát használtam: 2594. sz. tekercs.

A vizitátor lelkiismeretesen felkészült ellenőrző, felügyelő munkájára. Nyilván az érsek, Pázmány intenciói alapján állította össze magának azt a *szempontsort*, amelyet mindegyik vizitált plébánián végigtárgyalt a plébánossal, a földesuraság, illetőleg a lakosság képviselőivel, s amelynek eredményeit írásba foglalták. Ugyanakkor gondosan végigtanulmányozta a felkeresendő plébániák *korábbi vizitációs jegyzőkönyveit*. Az 1634-i jegyzőkönyv megjegyzéseiből kiderül, hogy — sajátos módon — nem az Oláh Miklós alatt 1558-1561 között végzett egyházlátogatási dokumentumokat forgatta, hanem a reformáció előttieket. Évszám szerint is említést tesz az 1501-ben, 1508-ban és 1510-ben végzett vizitációkról, s ezekből idézi a templomok egykori titulusait s más középkori adatait. De számos esetben említi a vizitátor az ugyanezen a területen két, illetve három évvel korábban (tehát 1631-ben és 1632-ben) ugyancsak általa vezetett felügyelet iratainak adatait.

A vizitátor — s nyilván Pázmány — számára az egyházi szervezet alapja *a reformáció előtti plébánia-rendszer, s az egyes plébániákhoz kapcsolódó filiák hálózata* volt, még akkor is, ha azok azóta elnéptelenedtek vagy pedig protestáns vezetés alá kerültek. Az adatokból azonban az is kiderül, hogy a filiák, illetőleg a még filiarangot sem elért egyéb települések lakosságának létszáma gyakran *jóval magasabb*, mint a plébániás falvaké.

Precíz részletességgel vette ugyanis számba a vizitáló váci püspök a 15. század eleje óta keletkezett újabb településeket, falvakat, nemesi udvarházakat övező telepeket, pontos ház- és lakosságszámot is megadva, akárcsak a plébániás és filiafalvakban. De a legtöbb helyen feltüntette a lakosság felekezeti hova tartozását, s számos esetben nemzetiségét is.

A jegyzőkönyv terminológiája a vallások jelzésében a kor szóhasználatát követi. A nem-katolikusok — akik esetünkben mindig evangélikusok vagy reformátusok, azaz protestánsok — megnevezése: « acatholici » vagy « haeretici ». Közelebbről a reformátusok: « Calvinisti », az evangélikusok: « Lutheri » vagy « Lutherani ». Többször előfordul a szövegben, hogy a lakosok luteránusoknak mondják magukat, de a vizitátor helyesbíti véleményüket. Például Szeliben: « Omnes Lutherani, ut aiunt, seu potius Calvinij partes sequuntur ». Vagy Kaial faluban: « Lutheranos se nominant, potius Calvinistas faterentur ».

A nemzetiségek jelzésében is eléggé sajátoságos a jegyzőkönyv szóhasználata. A teljes egészében magyar lakosságú településeknél általában semmiféle megjegyzést nem tett a vizitátor a lakosság nemzetiségére vonatkozóan. Azt viszont mindig feltüntette, ha a magyarok vegyesen élnek más nemzetiségűekkel. Azt azonban nem lehet állítani, hogy azok a települések, helységek, amelyeknél a vizitátor nem tüntette fel a lakosság nemzetiségét, teljesen magyar volna, mivel számos esetben nyilvánvalóan nem magyar lakosságú falvaknál sem jelezte a lakosság nemzetiségét. Ahol tehát a vizitátor nem tüntette fel a nemzetiséget, ott nem bocsátkozunk feltételezésekbe, hanem

kérdőjelet tettünk a megfelelő rovatba; ahol viszont feltüntette a nemzetiséget, azt helytállónak, az 1634-es valós helyzetet rögzítő megállapításnak fogadtuk el.

Meg kell azt is jegyeznünk, hogy az egyes településeknek számos esetben különféle nyelvű neve volt. Ezekből semmiféle következtetést nem lehet levonni a település lakosságának nemzetiségére, e másfél évszázadban több esetben is hatalmas lakosságmozgás történt ezen a területen.

S még egy megjegyzés: ugyan pontatlan, mégis — többféle szempontot mérlegelve — az 1634-i jegyzőkönyv « sclavus » kifejezését minden esetben « szlovák »-nak fordítottuk.

* * *

A vizitációs jegyzőkönyv *többszáz települést* sorol fel, nevük jórésze ízes magyar elnevezés, de természetesen sok közöttük a német, a szlovák, valamint a horvát név is.

E többszáz települést elhelyezve az egyházi jogállás hierarchiáján — plébániás hely, filia-település, egyéb település — jól rávilágít a Pázmány-kori pasztoráció, illetőleg népoktatás alapvető problémájára (főként akkor, ha e helységeket így rangsorolva térképre is vetítjük). Kisebb-nagyobb települések sokasága létezett jelentős messzeségben a plébániatemplomtól vagy a filiafalu templomától: *a lakosságnak legalább a fele élt nem-templomos helyen, nagy távolságban plébánostól, tanítótól.* E települések lakosai — felnőttek, gyerekek egyaránt — alighanem csak a kereszteléskor, a házasságkötéskor és a temetéskor láttak papot, tanítót. E távoli, nehezen megközelíthető néptömegekhez eljutni ekkor még megoldhatatlan feladatnak látszott katolikusoknak, protestánsoknak egyaránt.

A vizitációs jegyzőkönyvből kiderül, hogy *a legtöbb olyan egykori plébániás helyen, ahol elegendő katolikus népesség volt, mindenütt volt plébános is.* Azt gondosan feljegyezték, ha a plébános egykor a bécsi Pázmáneum növendéke volt. Két helyen a római Német-Magyar Kollégium volt növendékei töltötték be a plébánosi tisztet.

1634-ben a pozsonyi főesperességben *a plébános mellett a legtöbb helyen tanító is volt* a plébániás faluban vagy mezővárosban. Nevüket ugyan nem jegyezte fel a vizitátor, azt azonban igen, hogy katolikus-e. Ebből nyilvánvaló, hogy ezekben az esetekben nem a tanítói javadalomról volt szó, hanem konkrét személyről.

A tanítói *javadalmat* természetesen már mindegyik helyen pontosan felsorolták. Mindenütt kapott készpénzt a falu, a mezőváros kasszájából, valamint a lakosoktól meghatározott mennyiségű búzát vagy más gabonaneműt, a bortermő vidékeken bort is. Külön földjéről még nem esik szó (mint későbbi egyházlátogatásokkor), de természetesen volt « szolgálati » lakása is az iskolaházban. S meghatározott összegű stóladíj járt neki a keresztelés, esküvő és temetés alkalmával végzett szolgálataiért.

Számos helyen feljegyezték a hétközi népiskolába járó tanulók *létszámát* is. Volt, ahol erre pontos számadatot adtak meg, másutt pedig viszonylagosat (« kevesen », elég « sokan » stb.). A *tandíj* mindenütt egységesen 1 forint volt évenként egy-egy gyerek után.

* * *

Az 1634-i vizitációs jegyzőkönyv bevezetésében Draskovith György többek között ezeket írta a *vasárnapi-ünnepnapi katekézisről*: « A plébánosok — Istennek hála, kevés kivétellel — mindenütt szívesen meghallgattak, és hivataluknak eleget tesznek, különösképpen az Eminenciás Bíboros Úr egykori növendékei (vagyis a bécsi Pázmáneum neveltjei). Mindamellett a rendes szentbeszédeken kívül alig egynéhányan tartanak katekézist, azzal, hogy ezek a gyerekek buták és faragatlanok, inkább szétszélednek, ahelyett hogy összegyülekeznének, és a szülők sem küldik őket ».

A vizitátor élőszóval nyilván mindenütt ösztönözte a plébánosokat a vasárnapi-ünnepnapi katekézis gondos megtartására, de a jegyzőkönyvben e bevezetésben történt említésen kívül sehol sem esik szó többet róla.

A továbbiakban a vizitációs jegyzőkönyv népoktatási vonatkozású adatait *táblázatokba rendezve* közöljük a következő rovatokkal:

1. A helység neve; házainak, lakosainak száma.
2. A lakosság nemzetisége.
3. A lakosság vallása.
4. Van-e katolikus plébános?
5. Van-e katolikus tanító?
6. A tanítónak hány tanulója van a hétközi népiskolában?

Ha a jegyzőkönyvben valamelyik vonatkozásban nem található adat, oda kérdőjelet tettünk. A helységneveket abban az alakban hozzuk, ahogy az a jegyzőkönyvben címként található, mai azonosításukra szándékosan nem tettünk kísérletet.

Districtus ultra montes

A Kis-Kárpátoktól nyugatra, a történelmi Magyarország határáig húzódó « hegyeken túli » kerület lakossága *zömmel katolikus* volt, nemzetiségi összetétele viszont igen vegyes. A kevés német anyanyelvű lakos mellett számos horvát falu található itt (a jegyzőkönyvben is olvasható: a horvátok az előző században a török elől települtek át ide korábbi lakóhelyükről, jóval délebbről). A falvak, mezővárosok lakosságának nagyobb része szlovák nemzetiségű.

1	2	3	4	5	6
DÉVÉN					
60 ház, 400 lakos	német, horvát	több a kat., mint a protestáns	van	van	10-12
Fil: HORVÁTUJFALU					
40 ház, 200 lakos	horvát	katolikus	—	—	—
Fil: HIDEGKUT					
20 ház, 100 lakos	horvát	katolikus	—	—	—
BISZTRICZE					
80 ház, 400 lakos	horvát	katolikus	van	van	10-12
Fil: LAMOCH					
50 ház, 200 lakos	?	katolikus	—	—	—
STOMFA					
100 ház, 500 lakos	?	katolikus	van	van	16
Fil: PAISTUN					
30 ház, 150 lakos	horvát, kevés szlovák	katolikus	—	—	—
Marianka					
12 ház, 50 lakos	?	?	—	—	—
HOSTET					
60 ház, 250 lakos	német, szlovák, horvát	katolikus	van	van	5
Magyarfalu					
40 ház, 150 lakos	német, szlovák, horvát	katolikus	—	—	—
ZOHOR					
50 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	van	van	?
Fil: LÁB					
80 ház, 300 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
Fil: LOZORNO					
90 ház, 350 lakos	szlovák	katolikus	—	van	10
GAIAR					
160 ház, 600 lakos	szlovák	katolikus	van	van	12
Kis Lévárd					
40 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
LÉVÁRD					
70 ház, 350 lakos	szlovák, német	evangélikus, 1-2 katolikus	—	—	—
Anabaptista telep					
« legalább 500 »	—	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6
MALACZKA					
140 ház, 600 lakos	szlovák	katolikus, 10 prot.	van	van	30
Jakabfalva					
50 ház, 200 lakos	?	katolikus	—	—	—
Fil: KIRIPOLCZ					
40 ház, 180 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
Fil: CHÖTÖRTÖKHELY					
70 ház, 250 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
SZOLOSNICZA					
40 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	van	van	?
Fil: HASZPRUNKA					
40 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
Fil: RARBOH					
60 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
SZENTMIKLÓS					
85 ház, 450 lakos	szlovák	katolikus	van	van	kevés
Fil: SZENTPÉTER					
40 ház, 250 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
Fil: SZENTBORBALA VARALIA					
20 ház, 100 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
PERNEK					
40 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	van	van	8
Fil: KONHA					
90 ház, 450 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
Alma					
40 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—

A bécsi Pázmáneum növendéke volt korábban Zohor és Malaczka plébánosa. Figyelemreméltó felekezeti és nemzetiségi sziget volt Lévárd. A közepes nagyságú mezőváros evangélikus, kevert német-szlovák lakossága mellett élt a jóval nagyobb lélekszámú anabaptista közösség. A vizitátor is feltüntette: Morvaországból űzték el őket, s itt bántatlanul letelepedhettek [26]. (Hasonló anabaptista zárt települést talált a egyházlátogatás más kerületekben is, Farkashida és Kostolna mellett).

[26] Pázmány véleménye a Magyarországon letelepült anabaptistákról: 1629. jan. 14. *Levelek* II. 4-7. — Rendelkezett róluk az 1629-i zsinat is: Acta et decreta... III/CV.

Districtus sub montibus

A Kis-Kárpátok keleti lábánál elterülő területen három szabad királyi város volt egymás közelében: Szentgyörgy, Bazin és Modor. Lakóik vegyesen németek és szlovákok, felekezetükre nézve evangélikusok, igen kevés katolikussal. Ennek ellenére az első két városban plébános és katolikus tanító is volt.

A kerület falvaiban és mezővárosaiban a lakosság zöme katolikus. Kevés horvát található közöttük, zömük szlovák. De számos helyen laktak magyarok is.

1	2	3	4	5	6
RÉCHE 100 ház, 600 lakos	német, szlovák horvát	katolikus, protestáns	van	van	8
SZENTGYÖRGY 200 ház, 1500 lakos	német, szlovák	evangélikus, néhány katolikus	van	van	?
Naistiff 30 ház, 150 lakos	?	?	—	—	—
BAZIN 200 ház, 1500 lakos	német, szlovák	protestáns, 10 család katolikus	van	van	7-8
Czaila 65 ház, 300 lakos	?	harmadrész katolikus	—	—	—
Suanczbak 55 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
Fil: GRINAVA ? ház, ? lakos	német, szlovák horvát	katolikus, protestáns	—	van	6-7
Fil: LIMPAK 30 ház, 120 lakos	német	protestáns, három ház katolikus	—	—	—
CZUKARD 50 ház, 200 lakos	német, szlovák	negyede katolikus, a többi evangélikus	van	van	kevés
Terling 18 ház, 70 lakos	?	egy-két katolikus	—	—	—

1	2	3	4	5	6
MODOR					
? ház, ? lakos	német, szlovák	protestáns, néhány katolikus	—	—	—
Királyfalva					
40 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
SENKVICZ					
160 ház, 700 lakos	horvát	katolikus	van	van	12-15
VISTOK					
150 ház, 600 lakos	szlovák, kevés horvát	katolikus	van	van	kevés
PUDMERICZ					
100 ház, 500 lakos	?	katolikus	van	van	30
Fil: HELMES					
30 ház, 150 lakos	?	katolikus	—	—	—
ISTVÁNFALVA					
50 ház, 200 lakos	?	katolikus	van	van	3-4
Fil: DUBOVA					
40 ház, 150 lakos	?	katolikus	—	—	—
CHESZTE					
100 ház, 500 lakos	német, szlovák	katolikus	van	van	12
OTTENTAL					
? ház, ? lakos	német, szlovák	katolikus	van	van	?
HOSSZUFALU					
80 ház, 300 lakos	szlovák	katolikus	van	van	10
Fil: BOROVA					
30 ház, 120 lakos	?	katolikus	—	van	kevés
TOTDIOS					
50 ház, 300 lakos	német szlovák	katolikus	van	van	7-8
NEMETDIOS					
140 ház, 600 lakos	német, szlovák horvát	katolikus	van	van	10
SZOMOLYAN					
100 ház, 500 lakos	?	katolikus	van	van	számosan
Fil: LOSONCZ					
25 ház, 100 lakos	?	katolikus	—	—	—

1	2	3	4	5	6
NAHACZ					
75 ház, 400 lakos	horvát	katolikus	van	van	kevesen
Fil: NADAS					
60 ház, 300 lakos	?	katolikus, egyesek evangélikusok	—	—	—
Binocz					
40 ház, 200 lakos	?	katolikus	—	—	—
DEITE					
80 ház, 400 lakos	?	katolikus	van	van	10
Fölsö Dombo					
35 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
Katlocz					
40 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
BOHUNICZ					
30 ház, 160 lakos	?	katolikus	van	van	6-8
Jaszlocz					
40 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
Pagyarocz					
30 ház, 160 lakos	?	?	—	—	—
Radosocz					
40 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
Fil: ALSODOMBO					
30 ház, 100 lakos	?	katolikus	—	—	—
ALSOKOROMPA					
40 ház, 200 lakos	?	katolikus	van	van	kevesen
Fil: FÖLSÖKOROMPA					
70 ház, 30 lakos	szlovák	katolikus	—	van	?
BOLERAZ					
80 ház, 400 lakos	szlovák	katolikus	van	van	kevesen
Fil: NESTIK					
40 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
ROSSINDEL					
130 ház, 500 lakos	német	katolikus	van	van	?
Fil: FEIEREGYHAZ					
7 ház, 30 lakos	?	?	—	—	—
SZUHA					
170 ház, 600 lakos	szlovák	katolikus	van	van	kevesen
Kostolna					
90 ház, 400 lakos	?	?	—	—	—
Anabaptista telep					
300 lakos					

1	2	3	4	5	6
BOGDANOCZ					
50 ház, 150 lakos	?	katolikus	van	van	?
Selpicz					
25 ház, 100 lakos	?	?	—	—	—
Kluchovan					
30 ház, 150 lakos	?	?	—	—	—
Fil: SPACZA					
80 ház, 500 lakos	szlovák	katolikus	—	—	—
BRESZTOVAN					
40 ház, 200 lakos	?	?	van	van	?
Kis Brestovan					
? ház, ? lakos	szlovák	háromnegyede katolikus	—	—	—
Locz					
30 ház, 150 lakos	szlovák	5 család protestáns, a többi katolikus	—	—	—
GERENCHER					
50 ház, 250 lakos	?	?	van	van	?
Fil: SZILINCZ					
40 ház, 200 lakos	magyar, szlovák	katolikus, két család protestáns	—	—	—
Modordorf					
25 ház, 100 lakos	?	?	—	—	—
CZIFFER					
90 ház, 500 lakos	magyarok is	katolikus	van	van	?
Páld					
28 ház, 120 lakos	?	?	—	—	—
Balazhaza					
12 ház, ? lakos	?	?	—	—	—
Fil: SZENTPETER					
? ház, ? lakos	?	katolikus	—	—	—
Körtvélyes					
6 ház, 25 lakos	?	református	—	—	—
Pusztapaty					
12 ház, 60 lakos	?	katolikus	—	—	—
Totujfalu					
26 ház, 120 lakos	?	katolikus	—	—	—
Fil: VEDRED					
30 ház, 120 lakos	?	katolikus	—	—	—
Fil: GOCZNOD					
13 ház, 50 lakos	?	katolikus	—	—	—

1	2	3	4	5	6
BAHON					
40 ház, 200 lakos	szlovák	katolikus	van	van	?
Fil: KAPOLNA					
20 ház, 100 lakos	szlovák, horvát	katolikus	—	van	?
Igran					
40 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
CHATAI					
? ház, ? lakos	német, szlovák	evangélikus	—	—	—
NEMETAIZGRUB					
50 ház, 200 lakos	magyar, német	egyhatod katolikus, a többi protestáns	—	—	—
Pusztafödémes					
30 ház, 150 lakos	?	egytized katolikus	—	—	—
SÁRFÜ					
70 ház, 400 lakos	magyar, horvát	a többség katolikus	van	van	kevés
BOLDOGFALVA					
? ház, ? lakos	magyar	református	—	—	—
SZENCZ					
150 ház, 800 lakos	magyar	kevés katolikus	van	van	sokan
Fil: MAGYARBÉL					
35 ház, 180 lakos	?	egyötöd katolikus	—	—	—
Németbél					
35 ház, 180 lakos	?	egyötöd katolikus	—	—	—
CHEKLYESZ					
? ház, ? lakos	?	majdnem mind evangélikus	—	van	20
HORVATAIZGRUB					
100 ház, 300 lakos	horvát	katolikus	van	van	?
TOTAIZGRUB					
80 ház, 400 lakos	?	katolikus	nincs	van	kevés
PRACHA					
? ház, ? lakos	szlovák	katolikus	van	van	?

Ebben az időben pestisjárvány dúlt Modorban és környékén. A vizitátor ezért elkerülte ezt a vidéket, s az itt levő három település adatait az általa tett korábbi vizitációs feljegyzésekből iktatta ide. Bogdanocz és Gerencher tanítója ekkoriban halt meg pestisben.

A tanító munkájáról általában sehol sem írtak minősítő véleményt, tehát elégedettek voltak velük. Egyedül Vistok falunál olvasható: « Ahogy mondják, a mester lusta a tanításban, ezért megfeddtem és meghagytam, hogy ha a jövőben nem küzdi le e hibáját, akkor fosszák meg tisztségétől. »

A szuhai iskolamesternek segédtanítója is volt, aki a mester jövedelméből harmadrészt kapott.

Érdekes pillanatkép Cheklyész iskolájából: « Az iskolában 20 tanulót számoltam meg — írja a vizitátor —, közülük egyesek máshonnan valók » (externi). Valószínűleg olyan falvakból jött tanulók ezek, ahol nem volt katolikus népiskola.

A bécsi Pázmáneum növendékeként szentelték pappá Bazin és Senkvicz plébánosát.

A plébánosok nyelvtudása tekintetében elég probléma akadt (jelezvén az iskolai tanításban is adódó nyelvi nehézségeket). Szentgyörgy szabad királyi városban a plébános nem tudott elég jól németül, ezért « ezen a helyen nem alkalmas ». Németdiós plébánosa « jobban beszél magyarul, mint szlovákul, ezért valamelyik magyar plébániára kell áthelyezni ». Sárfű plébánosa horvát nemzetiségű, « de folyékonyan beszéli a magyar nyelvet ».

Mint kirívó esetet jegyezte fel a vizitátor, hogy Nádas falu tanítója « a földesúrnak mint jobbágyparaszt szolgál ». A tanítók ugyanis « hivatalból » mentesek voltak a földesúrnak teendő szolgálatoktól.

Districtus Vízköz

A Kis-Duna és a Vág által határolt terület falvainak, mezővárosainak lakossága ekkor *zömmel protestáns* volt, katolikus plébániát csupán három helyen — Szered, Keresztur, Diószeg — talált a vizitátor, tanítóval együtt.

1	2	3	4	5	6
IVÁNI 20 ház, 100 lakos	magyar	református, három család katolikus	—	—	—
Papfalva 15 ház, 70 lakos	?	?	—	—	—
UJFALU 32 ház, 150 lakos	?	református	—	—	—
Sáp 24 ház, 125 lakos	?	?	—	—	—
EGYHÁZFALVA 15 ház, ? lakos	?	református	—	—	—
Also Borsa 16 ház	*Fölsö Borsa* 12 ház	*Hegysur* 10 ház	*Kiralfalva* 10 ház	*Loncz* 7 ház	*Pintekszur* 7 ház
Tulso Körmösd 10 ház	*Torony* 10 ház	*Innen Körmösd* 10 ház	*Bittszegh* 10 ház	Összesen: 500 lakos	

1	2	3	4	5	6
JOKA					
70 ház, 400 lakos	?	református, egyetlen katolikus	—	—	—
Ujhel					
18 ház, 100 lakos	?	református	—	—	—
NAGYFÖDÉMES					
80 ház, 400 lakos	?	nagyrészt evangélikus	—	—	—
VIZKELET					
50 ház, 250 lakos	?	protestáns	—	—	—
Hegy					
7 ház, 50 lakos	?	protestáns	—	—	—
Kersoth					
40 ház, 300 lakos	?	protestáns	—	—	—
KÜRT					
50 ház, 250 lakos	magyar	evangélikus	—	—	—
Tallos					
45 ház, 150 lakos	magyar	evangélikus	—	—	—
Eperjes					
22 ház, 80 lakos	magyar	evangélikus	—	—	—
Nagyszeg					
80 ház, 400 lakos	magyar	evangélikus	—	—	—
SZELI					
100 ház, 500 lakos	?	protestáns	—	—	—
Alsószeli					
50 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
Vezekény					
40 ház, 180 lakos	?	?	—	—	—
TAXON					
45 ház, 200 lakos	?	protestáns	—	—	—
GALANTA					
20 ház, 100 lakos	?	protestáns	—	—	—
Hodi					
50 ház, 300 lakos	?	?	—	—	—
Gany					
6 ház, 30 lakos	magyar, szlovák	?	—	—	—
Nebojsza					
15 ház, 80 lakos	magyar, szlovák	?	—	—	—
Barakony					
4 ház, 20 lakos	magyar, szlovák	?	—	—	—

1	2	3	4	5	6
KAIAL 25 ház, 130 lakos	magyar	protestáns	—	—	—
NAGYMACHID 40 ház, 200 lakos	magyar	protestáns	—	—	—
SZERED 60 ház, 500 lakos	magyar, szlovák	katolikus, protestáns	van	van	15
SUR 50 ház, 250 lakos	szlovák	evangélikus, egy-két kat.	—	—	—
Kis Sur 25 ház, 175 lakos	?	?	—	—	—
Valto 25 ház, 175 lakos	?	?	—	—	—
SZAVAR 40 ház, 160 lakos	szlovák	protestáns	—	—	—
Loncz 20 ház, 80 lakos	?	?	—	—	—
KERESZTUR 30 ház, 150 lakos	szlovák	egyharmad katolikus	van	van	?
Fil: FARKASHIDA 30 ház, 150 lakos	magyar, szlovák	egyharmad katolikus	—	—	—
Anabaptista telep 300 lakos	—	—	—	—	—
MAITIN 40 ház, 200 lakos	magyar, szlovák	protestáns, kevés katolikus	—	—	—
Apaj 20 ház, 100 lakos	?	?	—	—	—
Gest 20 ház, 80 lakos	?	?	—	—	—
SZENTÁBRAHÁM 40 ház, 200 lakos	?	evangélikus 3 katolikus	—	—	—
DIÓSZEG 70 ház, 400 lakos	?	katolikus	van	van	10
Kis Machid 30 ház, 160 lakos	?	?	—	—	—
Dudvaghszegh 30 ház, 140 lakos	?	fele katolikus	—	—	—

Néhány apróbb érdekesség:

A vizitátor pontosan megmagyarázta a jegyzőkönyvben, hogy a Vízközben levő Kürt falu neve másképpen « Nagykürt sive Matyusföldi Kürt », amely megkülönböztetendő az « Egyhazaskürt sive Csalloközi Kürt » helységtől.

A szeredi tanítónak a földesúrtól kapott járandóságai között ez is szerepelt, latinul: « 8 liba ». A félreértések elkerülése végett odaírták: « liba vulgo czipo », vagyis magyarul cipó. Ugyanő választhatott a bor- vagy a sörjárandóság között.

Taxon vagyis Taksony protestáns falu lakosai nagyon barátságtalanul fogadták a vizitátort. Ezért ez a szöveg került a jegyzőkönyvbe: « Úgy tűnik, hogy ezt a páratlan barbárságot mintha a magyaroknak az a vezére, Taksony hagyta volna rájuk örökségül, aki a falunak nevet adott és aki sírdombját — ahogy mondják — itt a mezőn készíttette magának ».

Az e területeken zajló állandó nép-mozgások érdekes példáját, ugyanakkor a vizitáció aprólékos pontosságát jelzi az egyik megjegyzés. Felfigyeltek ugyanis a Tallósból Nagyhegyre vezető út mentén egy névtelen településre, ez « egy új falu, amely 40 évvel ezelőtt keletkezett » s 80 házában 400 ember élt. 40 évvel korábban, 1594-ben foglalták el a törökök Győrt.

Kereszturban nem volt plébános. Helyetteseként az a Petrovits János szerepelt, aki egykor mint a Pázmáneum növendéke felvette a négy kisebb papi rendet, de azután szembaja miatt nem szentelték fel. A vizitátor sürgette, hogy papot küldjenek ide.

A diószegi plébános, Székely István a Pázmáneum első növendékei közül való volt, Erdélyből került ide, székely származású (« natione Siculus »). A másik — « hegyek alatti » — kerületben Németdiós plébánosa és tanítója ugyancsak Erdélyből, Gyulafehérvárról való volt.

Districtus Chalo Köz

A Csallóköz lakossága erősen kevert volt felekezetileg: számos helyen laktak katolikusok is, de általában mindenütt kisebbségben. Plébános csupán öt településen — Egyházasbár, Várkony, Gele, Vajka, Egyházaspaka — volt. Kiemelt (« exempt ») plébánia volt Püspöki plébániája.

Erre a területre különösen jellemző volt az erősen szétszórt település-hálózat: egy-egy központi fekvésű hely környékén 10, 15, 20 kisebb-nagyobb telep helyezkedett el. Ugyanakkor ez a terület eléggé vízjárta, mocsaras-zsombékos volt, erre a jegyzőkönyv is többször utal.

1	2	3	4	5	6
MISSÉRD					
30 ház, 150 lakos	német	evangélikus	—	—	—
Torch					
15 ház, 60 lakos	?	?	—	—	—
DIENESD					
? ház, ? lakos	magyar, német	katolikus, evangélikus	—	—	—
SZEMET					
? ház, ? lakos	magyar	katolikus	—	—	—
GUTOR					
30 ház, 150 lakos	magyar	evangélikus, néhány katolikus	—	—	—
SAMARIA					
160 ház, 1000 lakos	magyar, német	evangélikus, református, 10 katolikus	—	—	—
CHELESZTÖ					
40 ház, 200 lakos	?	református	—	—	—
Tejfalu					
40 ház, 200 lakos	?	?	—	—	—
EGYHÁZASBÁR					
40 ház, 200 lakos	?	katolikus, 6 protestáns	van	van	?
Bodak					
40 ház, 200 lakos	?	kétharmad katolikus	—	—	—
BAKA					
12 ház, 60 lakos	?	kisebb részük katolikus	—	—	—
Fölsö Baka					
10 ház, 50 lakos	?	?	—	—	—
Nadasd					
8 ház, 40 lakos	?	?	—	—	—
Gyulvész					
20 ház, 90 lakos	?	?	—	—	—
BŐS					
60 ház, 250 lakos	magyar	katolikus	—	van	20

1	2	3	4	5	6
VÁRKONY					
28 ház, 125 lakos	?	fele katolikus	van	van	?
Nyék	*Etrekarcha*	*Kulcherkarcha*	*Kencselkarcha*		
28 ház, 125 lakos	10 ház, 45 lakos	6 ház, 25 lakos	2 ház, 10 lakos		
Mol Tejed	*Elö Tejed*	*Kis Udvarnok*	*Liden Tejed*		
7 ház, 30 lakos	13 ház, 60 lakos	3 ház, 40 lakos	12 ház, 50 lakos		
Nagy Mod	*Kis Bár*	*Peterfalva*	*Peten*		
25 ház, 120 lakos	5 ház, 20 lakos	3 ház, 12 lakos	4 ház, 18 lakos		
Amadekarcha	*Pinkokarcha*	*Moriczkarcha*			
5 ház, 20 lakos	6 ház, 30 lakos	4 ház, 20 lakos	Összesen: 765 lakos		
ALISTAL					
35 ház, 200 lakos	?	református	—	—	—
Padan	*Tönye*	*Begelyo*	*Filistal*		
18 ház, 80 lakos	8 ház, 35 lakos	7 ház, 30 lakos	8 ház, 40 lakos		
Gyülös	*Hidveg*				
2 ház, 8 lakos	« elhagyott pusztaság »				
EGYHÁZASKÜRT					
18 ház, 80 lakos	?	protestáns	—	—	—
Vámosfalva					
32 ház, 125 lakos	?	protestáns	—	—	—
VÁSÁRUT					
50 ház, 200 lakos	?	katolikus, 10 család prot.	van	nincs	—
Fil: NYARASD					
80 ház, 400 lakos	?	katolikus	—	van	?
SZERDAHELY					
20 ház, 50 lakos	?	protestáns, 20 katolikus	—	—	—
Ujfalu	*Németszegh*	*Nagy Abany*	*Hodos*		
13 ház, 60 lakos	8 ház, 40 lakos	25 ház, 120 lakos	20 ház, 100 lakos		
Sik Abany	*Chotfalva*	*Nagy Udvarnok*	*Enyed*		
16 ház, 70 lakos	« 1 nemes »	12 ház, 50 lakos	2 ház, 10 lakos		
Balosfalva	*Albar*	*Hoszszu Ete*	*Hegy*		
6 ház, 25 lakos	10 ház, 90 lakos	4 ház, 18 lakos	4 ház, 18 lakos		
Benefalva	*Chenkezfalva*	*Bodafalva*	*Rény*		
2 ház, 9 lakos	6 ház, 25 lakos	5 ház, 20 lakos	6 ház, 25 lakos		
Tőkés					
10 ház, 80 lakos					

1	2	3	4	5	6
EGYHÁZASKARCHA					
7 ház, 30 lakos	?	?	—	—	—
Erdőhátkarcha	*Belahazkarcha*	*Kiralyfiakarcha*	*Siposkarcha*		
3 ház, 12 lakos	1 ház, 4 lakos	15 ház, 60 lakos	1 kastély, 15 lakos		
Solymos					
5 ház, 20 lakos					
SZ. MIHALFALVA					
? ház, ? lakos	magyar	protestáns	—	—	—
Bögöly Paton	*Félszer Paton*	*Dios Paton*	*Chechen Paton*		
7 ház, 30 lakos	4 ház, 20 lakos	13 ház, 60 lakos	7 ház, 35 lakos		
Benke Paton	*Lögér Paton*	*Elö Paton*			
8 ház, 40 lakos	16 ház, 80 lakos	11 ház, 50 lakos			
GELE					
20 ház, 125 lakos	magyar	katolikus	van	van	kevesen
Fil: GERCHIKA					
50 ház, 300 lakos	?	katolikus, 1-2 prot.	—	—	—
Beketfalva	*Regencze*		*Kis Löche*		
6 ház, 50 lakos	7 ház, 40 lakos		18 ház, 100 lakos		
O Gelle	*Kis Posfalva*	*Nagy Posolva*	*Budafalva*		
16 ház, 80 lakos	8 ház, 40 lakos	11 ház, 80 lakos	6 ház, 40 lakos		
Bodofalva	*Ujfalu*	*Sarosfalva*			
3 ház, 20 lakos	13 ház, 70 lakos	16 ház, 90 lakos			
Also Maczhaza	*Fölsö Maczhaza*	*Chentőfalva*	*Chefalva*		
3 ház, 15 lakos	8 ház, 60 lakos	10 ház, 60 lakos	8 ház, 40 lakos		
Marczafalva	*Kisfalud*	*Nadaslak*	*Nagy Luche*		
4 ház, 20 lakos	16 ház, 90 lakos	8 ház, 45 lakos	16 ház, 100 lakos		
VAIKA					
70 ház, 400 lakos	?	katolikus, 4 prot.	van	van	18
Fil: SZARVA					
35 ház, 180 lakos	?	katolikus, 5 család prot.	—	—	—
Kis Szarva	*Tornok*	*Szent András*			
6 ház, 30 lakos	30 ház, 140 lakos	2 ház, 10 lakos			
Fil: SZENTGYÖRGYUR					
? ház, ? lakos	?	katolikus, 3 prot.	—	—	—
Bochfalva	*Keszölcze*	*Doborgasz*			
18 ház, 80 lakos	10 ház, 50 lakos	40 ház, 200 lakos			
Fil: SÜL					
20 ház, 125 lakos	?	katolikus, 3 prot.	—	—	—

1	2	3	4	5	6
SAMOT					
? ház, 40 lakos	magyar, német	protestáns, 1-2 kat.	—	—	—
Királyfia					
8 ház, 50 lakos	?	?	—	—	—
Buchohaza					
3 ház, 20 lakos	?	?	—	—	—
USZOR					
8 ház, 45 lakos	?	protestáns	—	—	—
BÉKE					
12 ház, 80 lakos	?	református	—	—	—
EGYHÁZASPAKA					
35 ház, 200 lakos	?	katolikus	van	van	—
Chukar Paka					
14 ház, 70 lakos	?	?	—	—	—
Lak Paka					
14 ház, 70 lakos	?	?	—	—	—
Fil: NAGYLÉG					
20 ház, 120 lakos	?	katolikus, protestáns	—	—	—
Kislég					
12 ház, 70 lakos	?	?	—	—	—
Szász					
8 ház, 50 lakos	?	?	—	—	—
SZ. PETER					
? ház, ? lakos	?	református, kevés kat.	—	—	—
Illyezhaza, Ezterhaza	*Tonkhaza*	*Bé Vata*	*Kis Magyar*		
16 ház, 100 lakos	10 ház, 50 lakos	7 ház, 40 lakos	10 ház, 60 lakos		
NAGYMAGYAR					
60 ház, 400 lakos	?	protestáns, kevés kat.	van	—	—
Olgya	*Also Janyok*	*Fölsö Janyok*	*Ujvásár*		
10 ház, 80 lakos	30 ház, 150 lakos	20 ház, 100 lakos	6 ház, 30 lakos		
Chönke	*Vajas Vata*	*Chörge*			
16 ház, 90 lakos	12 ház, 60 lakos	4 ház, 20 lakos			
GOMBA					
40 ház, 70 lakos	?	protestáns, néhány kat.	—	—	—
CHÖTÖRTÖK					
70 ház, 400 lakos	magyar, német	református, evangélikus, 2 katolikus	—	—	—

1	2	3	4	5	6
CHAKANY					
16 ház, 100 lakos	?	katolikus	—	van	?
Madaraz					
8 ház, 40 lakos	?	?	—	—	—
FÉL					
40 ház, 200 lakos	?	református, 3 család kat.	—	—	—
Völk					
20 ház, 100 lakos	?	?	—	—	—
Thamazhaza					
4 ház, 16 lakos	?	?	—	—	—
EBERHARD					
16 ház, 100 lakos	?	református	—	—	—
KÁPOSZTÁSPRUK					
50 ház, 300 lakos	német	evangélikus	—	—	—
PÜSPÖKI					
120 ház, 700 lakos	?	katolikus	van	van	15
Szunyogdi					
35 ház, 200 lakos	?	katolikus	—	—	—
Chellye					
24 ház, 120 lakos	?	félig kat.	—	—	—
Vezeknye					
24 ház, 120 lakos	német	evangélikus	—	—	—
Hideghel					
8 ház, 40 lakos	?	félig kat.	—	—	—

E kerület vizitációja során többször szóba kerültek a törökök: seregeik az 1590-es években, Győr elfoglalásakor, illetőleg onnan való kiszorulásuk idején pusztították Csallóköz földjét is, a jegyzőkönyv szövege szerint. Itt is, de az előzőleg bejárt kerületekben is számos lerombolt templom jelezte — a vizitátor tudósít róla — a 17. század első évtizedében itt is zajló Bocskai-hadjárat, valamint az 1618-1622 között Bethlen Gábor által erre vezetett háború nyomait.

A nyárásdi tanítóról írt megjegyzések jól rávilágítanak e kor falusi-mezővárosi tanítójának speciális liturgikus teendőire is. Nagy István, a nyárásdi tanító református vallásról tért át a katolikusra, s csak magyarul beszélt. « A szentmise közben magyar énekeket énekel, azokat a miseénekeket nem ismeri, amelyeket máshol az iskolamesterek énekelnek, ezért a plébános sem énekli a misét, hanem csak olvassa. Ezért az éneklésben és a latin nyelvben járatosabb tanítót kell itt alkalmazni ». (A « hegyen túli » kerületben Dévényt látogatva tapasztalta a vizitátor, hogy « az iskolamester semmit sem tud latinul, a templomban német énekeket énekel »). Másutt azonban nem merült fel e téren semmi kifogás a tanító ellen.

Egyházasbár tanítója « az angyali üdvözletre való jeladásért » vagyis a napi háromszori Úrangyala-harangszóért egy kenyeret kapott « kapunként ». Püspöki mezőváros tanítójának a toronyóra kezeléséért évi 8 forint járt.

Gele plébánosa ebben az évben került ide, mint a római Collegium Germanico-Hungaricum frissen végzett növendéke, de a nagymagyari plébános is — aki a török megszállta Gyöngyösről származik — ugyancsak a római Német-Magyar Kollégiumban végzett.

Egyházasbár plébánosa Mohácsi György volt, aki a török uralom alatt levő Pécsről származott ide, horvát nemzetiségű és a bécsi Pázmáneum növendéke volt. « Magyarul megfelelőképpen tud ». A várkonyi plébános viszont morva, « a magyar nyelvben nem éppen járatos, de azért a hívek megértik ».

S végül egy kritikai megjegyzés: Bős falu lakosai katolikusok, « de a hit dolgaiban tunyák és restek, ahogy mondják: amint a csallóközieknél ez szokásos ».

Districtus Szigetköz

A Szigetköz települései közül csupán néhány tartozott a pozsonyi főesperességhez. Lakosai között azonban csak szórványként éltek katolikusok. Egyetlen plébánia sem működött e területen.

1	2	3	4	5	6
KILITI 60 ház, 300 lakos	?	református	—	—	—
PÜSKI 20 ház, 120 lakos	?	negyed rész katolikus	—	—	—
Darno 40 ház, 240 lakos	?	kevés kat.	—	—	—
Seli 16 ház, 80 lakos	?	kevés kat.	—	—	—
Kisbodak 20 ház, 120 lakos	?	negyedrész katolikus	—	—	—
REMETE 20 ház, 100 lakos	?	protestáns	—	—	—
LIPOLTFALVA ? ház, ? lakos	?	negyed-ötöd rész kat.	—	—	—

A vizitált főesperességben *egyetlen nagyváros volt*: *Pozsony*, a megyeszékhely. Így szól a jegyzőkönyv szövegének Pozsony katolikus iskoláira vonatkozó részlete:

« Prukkel Udalrik az iskolamester, saját háza van. A város pénztárából 52 forintot, ételt-italt a plébánostól kap. A gyerekeket — mintegy harmincan vannak — csak az elemi ismeretekre tanítja, a magasabb osztályokba tartozókat a jezsuita atyák oktatják [a gimnáziumban]. Azelőtt úgy történt, hogy az iskolamesternek mindig volt segédtanítója, akinek ő évenként 16 forintot fizetett, és a tanulók által lerótt tandíj harmadrészét is átengedte neki, a plébánostól viszont élelmet kapott; a káptalan pedig [ezen a címen] az iskolamesternek 10 urna bort engedélyezett javadalmul évenként ».

A régebbi helyzet, amire a megkérdezettek utaltak, a pozsonyi jezsuita gimnázium megnyitása — 1627 — előtti időszak volt. Akkor ugyanis az iskolamester a magasabb osztályok latinos tananyagát is oktatta, az elemi ismereteket átengedve a segédtanítónak. A magasabb tanulólétszám magasabb jövedelméből fizetni tudta a segédtanítót.

De más is megváltozott az utóbbi időben. « Megemlítették — folytatódik a jegyzőkönyv —, hogy német iskolamester is volt, aki a német olvasást-írást, valamint a számolást tanította, felesége pedig a lányokat oktatta olvasásra és varrásra. Nem volt saját [iskola] házuk, hanem a város adott nekik lakást; a városi pénztárból járandóságot nem kaptak, csakis a fiúk és leányok szüleitől. A katolikusok már hosszú idő óta — amióta ugyanis oly nagyon megerősödött az eretnekség — nélkülözik az ilyen német iskolamestert, gyermekeik nagy kárára. Feltétlenül keresni kell valakit, akinek a segédtanító jövedelmét adnák, amelyet a jezsuita atyák iskolájának megnyitása óta egyáltalán nem használnak fel; vagy pedig az iskolamestert kellene arra kötelezni, hogy tanítsa a német olvasást-írást is, a varrást pedig [amely készséget nyilván nem ismeri] oktassa a felesége. Kevés a katolikus tanulók száma, emiatt szüleik a német iskolamestert és feleségét — úgy ahogy azelőtt — nem tudják eltartani. Az ügy Eminenciás Bíboros Úr döntésétől függ ».

Úgy látta 1634-ben a vizitátor, hogy a magyar főváros, Pozsony lakosságának nagyobbik része német anyanyelvű evangélikus, a kevés katolikus számát messze felülmúlják. A magyarok között viszont többen vannak a katolikusok, mint a protestánsok. A szlovákok közül ugyanannyian vagy valamivel többen katolikusok, mint protestánsok.

* * *

A pozsonyi főesperességben 1634-ben végzett vizitációs felügyelet jegyzőkönyvében — mint cseppben a tenger — nemcsak a királyi Magyarország sajátos katolikus népoktatási helyzete tükröződik, de jól kiolvasható belőle *Pázmány népoktatás-szervezési stratégiája* is.

Ennek legelső fázisa: *minden plébánossal rendelkező településen legyen tanító,* aki — mint a plébános első munkatársa — sokrétű feladatkört lát

el a falu, a mezőváros életében. A tanítói « státus » megszervezése azonban nem volt problémamentes, mivel a tanítót (s vele az iskolaházat), — akárcsak a plébánost, a plébániát, a templomot — a település lakossága látta el a megfelelő javadalommal. A falusi-mezővárosi tanító és népiskola léte tehát mindenütt a lakosság anyagi-gazdasági teherbíróképességének függvénye volt.

Pázmány népiskolahálózat-fejlesztési koncepciójának másik sarkalatos elve is jól kiolvasható a jegyzőkönyvből: a gazdaságilag eléggé erős mezővárosok és nagyobb falvak mindegyikében *akkor is legyen plébános és tanító, ha ott csak nagyon kevés katolikus él is.* Létük a helyi katolikus közösség későbbi erősödésének alapvető biztosítéka.

De hasonlóképpen fontos törekvés megnyilvánulása volt az is, hogy egyes, korábban, a középkorban plébánosi helyeken, illetőleg a nagyobb filia-falvakban, ahol a rossz anyagi körülmények vagy a kis katolikus-létszám miatt a lakosság nem tudja a papot eltartani, *legalább tanító* legyen. Ő azután — szoros kapcsolatban a máter-település plébánosával — saját munkája révén előkészíti a talajt a továbbfejlődés számára. A katolikus egyház *konkrét jelenlétének* volt biztosítéka ilyen esetekben a tanító.

Azt is érdemes azonban megjegyezni, hogy a tanító ilyen esetekben is csakis a tanítói feladatkört látta el, semmiféle papi teendőt nem vállalt át. A pozsonyi főesperességben az 1634-i vizitáció tanúsága szerint egyetlen egy helyen sem működött « licenciátus » (az 1630-i nyitrai főesperességi vizitáció során is csupán néhányról tettek említést). Pázmány érezhetően szigorúan őrködött, hogy a protestáns pap-felfogás semmiképpen ne szüremkedjék be a katolikus hívek tudatába.

Az előzőkből következően az magától értetődő volt, hogy a felügyeleti látogatás folyamán mindenütt *aprólékos gonddal rögzítették a tanító jövedelmét*, a készpénzt, a természetbeni juttatásokat, a hétközi iskola tanulói által fejenként fizetendő tandíjak összegét. Fontos volt ennek írásbafoglalása mind az egyházi hatóság, mind a falu lakossága, s főként maga a tanító számára, hiszen tisztes megélhetése függött a jogszerűen neki járó jövedelmektől.

Jól kitűnik a jegyzőkönyv lapjairól, hogy — nyilván Pázmány szándékai szerint — a vizitátor *a protestánsok ellen seholsem alkalmazott semmiféle erőszakot*, ilyenre sehol sem hivatkozott, s nem helyezett jövőbeli kilátásba sem efféle eljárást. Mindez a kialakult és meglevő felekezeti viszonyok tárgyilagos elfogadását mutatja. Pázmány tudomásul vette a realitásokat s éppen a pasztoráció, a nevelés eszközeivel kívánta a tiszta hitet terjeszteni.

S egy másik meghatározó jellegzetesség: a vizitációs jegyzőkönyvből hű képet kapunk a bejárt eléggé nagy terület nemcsak felekezeti, hanem *nemzetiségi* állapotáról is, az ott élő magyar, német, szlovák és horvát nemzetiségű lakosság 1634-ben elfoglalt helyzetéről. (Ez — mint táblázatainkból jól látható — egészen más volt, mint később az 1890-es évek, az 1920

előtti évtizedek nemzetiségi színképe ugyanezen a területen). A jegyzőkönyvet végigolvasva egy, a megszokottól eltérő Pázmány-kép bontakozik ki az olvasó előtt: *a magyar, a német, a szlovák és a horvát lakosságot egyaránt felemelni, őket műveltséggel ellátni kívánó, számukra emberi életkörülményeken munkálkodó főpap* merőben újszerű alakja magasodik fel [27].

* * *

Összefoglalóan megállapítható, hogy Pázmány népoktatás-szervező tevékenységének kiemelkedő érdeme: a katolikus egyházi szervezeten belül — a korábbi kezdeményezések alapján — *létrehozta a katolikus falusi-mezővárosi népiskolák alapvető hálózatát*, szervezeti kereteit, amely azután, mint meghatározó szerkezet szinte egészen a 20. századig élt és funkcionált.

Ugyanakkor Pázmány kialakította és megszilárdította a falusi-mezővárosi katolikus közösségekben *a falusi-mezővárosi tanító tulajdonképpeni szerepkörét*, amely ettől kezdve modellként szolgált a 17-18. században (sőt tovább, a 19. században is, de nyomai egészen a 20. század közepéig érezhetőek katolikus népoktatásunkban).

Ennek lényege: Pázmány óta a falusi-mezővárosi tanító — a plébános mellett — a falu, a mezőváros második tekintélyes embere, világi vezetője, « népnevelője ». Tekintélyét elsősorban éppen annak köszönhette, hogy a falusi és mezővárosi lakosság elismert vezetőjének, a plébánosnak közvetlen munkatársa volt. Egyházi szolgálataiért részesült abban a legnagyobb kedvezményben, amely a feudalizmus idején jobbágysorból származó embert érhetett: megszabadult mindazoktól a földesúri szolgáltatásoktól és más közterhektől, amelyek jobbágy-sorstársai vállát nyomták, *szabad ember* lett.

E megbecsült tisztségében jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a vasárnapok ritmikusan visszatérő lelki-közösségi élményhatásai a falusi-mezővárosi emberekben fokozódjanak, elmélyüljenek; fontos funkciót töltött be a templomi és templomon kívüli szertartásokban, hagyományos szokásokban, amelyekkel a falvak és mezővárosok lakosai az emberi élet nagy eseményeit, a születés, házasságkötés és a halál napjait körülvették; egyik legfőbb szereplője volt az ünnepeknek, amelyek vallási tartalma — elsősorban rítusuk-liturgiájuk közvetítésével — mélyen átjárta a résztvevők

---

[27] 1619. jan. 11-i levelével Pázmány plébánost küld Szentgyörgy városba: « Cum itaque iam in Bezing [= Bazin] parochus, qui — lingua Germanica et Sclavonica concionando — populum erudire possit, habeatur, talem et ad S. Georgium Vitum Mollerum catholicum et bene qualificatum sacerdotem, memoratas Germanicam et Sclavonicam linguas callentem, per reverendum d. Georgium Nagy custodem Albensem et canonicum Ecclesiae nostrae Posoniensis introducendum mittimus ». *Levelek* I. 177-178. — Pázmánynak a szlovák lakossághoz való viszonyáról: VÁJLOK Sándor: Pázmány Péter nemzetiségi politikája. *A kassai m. kir. állami szlovák tanítási nyelvű gimnázium évkönyve* 1939/40.

belső világát, s amelyek keretbe foglalták kemény munkával elfoglalt hétköznapjaikat.

Az egyházi év ünnepkörei, a szertartások, a vasárnapok: tulajdonképpen ezek formálták *emberivé*, emberi dimenziójúvá — humánus-közösségi kereteket nyújtva — a falvak, mezővárosok lakosságának természetes életét; ezek kapcsolták be nagyobb-egyetemesebb emberi távlatokba napról napra végzett munkájukat, vágyaikat, törekvéseiket; ezek adták számukra az öröm, a szórakozás, a játék legfőbb alkalmait egyébként nem sok jókedvet kínáló életükben. Ezeknek — a falusi-mezővárosi ember *emberi élete számára* oly fontos — alkalmaknak legfőbb közreműködője volt (a pap mellett) a tanító.

E központi tevékenységéhez szorosan kapcsolódott a falusi-mezővárosi gyerekekkel való foglalkozás: egyrészt a vasárnapi katekézisek keretében, másrészt a hétközi iskola elemi ismereteket-készségeket nyújtó tanóráin. S ott álltak mellette az általa betanított énekesfiúk a különféle szertartások végzése alatt.

E sokrétű tanítói tevékenység mindeme ágazatait fontosnak és szükségesnek tartották. Mégis, a naponta közvetlenül érzékelhető-tapasztalható tevékenysége a szertartásokban való közreműködés volt, ennek szakszerű, lelkiismeretes, rendben való elvégzését mind felettesei, mind pedig a település lakosai megkövetelték és naponta ellenőrizhették. A kántorság nem vált szorosabban vett iskolai munkájának kárára, iskolai teendői nem ütköztek a templomi teendőkkel, ezek között e századokban harmonikus összhang volt. Ebben a közegben folyt, ebbe a széleskörű népnevelő-népművelő munkába ötvöződött konkrét más irányú oktatótevékenysége is. A vallási, erkölcsi és állapotbeli ismeretek, a falusi-mezővárosi környezetben való elemi tájékozódás megtanításával elsősorban az ott maradó, később egész életüket ugyanott mezőgazdasági munkában eltöltő fiúk és lányok életét tette emberibbé, teljesebbé, gazdagabbá; de ő adta meg a további közép- és felsőszintű tanulmányok alapjait sok, a faluból-mezővárosból elkerülő majdani papnak, tanítónak, tisztviselőnek, hivatalnoknak.

Ez — *a Pázmány által megszilárdított és elterjesztett tanító-modell* — élt a következő századok hazai katolikus népoktatásügyében, fontos szerepet töltve be a magyar, a német, a szlovák és a horvát nemzetiségű lakosság életében egyaránt.

Középszintű iskolák

A falusi-mezővárosi népiskolák « hétközi » tagozatának tanulói — az alapismeretek-készségek megszerzése után — valamelyik közeli város gimnáziumában folytatták tanulmányaikat *középszinten*, a « latinos » tananyaggal foglalkozva. A gimnáziumot végzett falusi-városi fiúk egyrészéből azután pap lett, másik részükből pedig főként tanító. A falusi-mezővárosi származású papok előtt a további emelkedés lehetősége teljesen nyitott volt, de

a tanítóvá lett parasztfiúk is megkapaszkodtak már az értelmiségi lét legszélső peremén.

Mindennek képzési alapjait a korabeli *gimnázium* adta meg. Ez az iskolatípus — a középkori káptalani iskola « schola minor » tagozatának továbbfejlesztett változataként, mint « humanista » gimnázium — a 15. század végén jött létre. Ezt örökölték és alakították tovább a 16. század második felében mind a katolikusok, mind a protestánsok. Ezt a gimnáziumot korszerűsítette azután *a jezsuiták 1591-ben, majd 1599-ben közreadott « Ratio Studiorum »-a*, az osztályok pontos, egymásba illeszkedő szerkezetét, a tananyag didaktikailag körültekintően megalapozott elrendezését nyújtva a további évszázadok katolikus középszintű oktatása számára [28].

A királyi Magyarország területén — mint említettük — három jelentős káptalani iskola működött a 16. század második felében és a 16-17. század fordulóján: Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrben. Bár eléggé gyérek az ebből az időből való, rájuk vonatkozó adatok, okkal feltételezhetjük, hogy « schola minor » tagozatukon a humanista-klasszikus tananyagot oktatták ezekben az évtizedekben.

A mindenirányú korszerűsítésre oly nyitott Oláh Miklós érsek az 1560-as évek elején letelepítette a jezsuitákat Nagyszombatban, elsődlegesen azzal a céllal, hogy káptalani iskolájának, illetve annak « schola minor » tagozatának vezetését vegyék át. Kísérlete azonban sikertelennek bizonyult [29].

A jezsuiták hazai letelepedését elsősorban az a tény akadályozta, hogy városaink magisztrátusai mindenütt szinte kizárólag protestáns tanácstagokból álltak, s — az ő kezükben lévén a letelepedés jogának engedélyezése — ezt hosszú évtizedeken át megtagadták.

Ez az oka annak, hogy a nagyszombati letelepedési kísérlet után első ízben királyi birtokon: Znióváralján vetették meg lábukat a jezsuiták 1586-ban, majd innen 1598-ban átköltöztek — közelebb jutva a központokhoz — egy prímási birtokra: Vágsellyére. Mindkét helyen gimnáziumot is létesítettek [30].

---

[28] Modern kiadása: *Ratio atque institutio studiorum Societatis Iesu.* 1586, 1591, 1599. *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu.* Nova editio penitus retractata edidit Ladislaus LUKÁCS. V. kötet. Róma 1986.

[29] FRAKNÓI (FRANKL) Vilmos: A nagyszombati gymnasium a XVI. században. *Új Magyar Sion* 1873. 401-412; IPOLYI Arnold: A nagyszombati iskola a XVI. században. *Magyar Könyvszemle* 1887. 16-52; MESZLÉNYI Zoltán: A nagyszombati jezsuita kollégium. 1561-1567. *Katolikus Szemle* 1930. 491-500; VAJCIK Peter: *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storoči.* Pozsony 1955. 68-80. — GYENIS András: *A jezsuita rend hazánkban. Rákospalota* 1941; Ladislaus LUKÁCS, Ladislaus POLGÁR: *Documenta romana historiae Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis.* I-III. Róma 1959-1967; Ladislaus LUKÁCS: *Monumenta antiquae Hungariae.* I-II. Róma 1969-1976; Ladislaus POLGÁR: *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis (1560-1773).* Róma 1957; László POLGÁR: *Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus.* 1901-1980. II. Róma 1983. 275-302.

[30] Vö. *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.* Collegit et edidit Ladislaus LUKÁCS. I-II. Róma 1978, 1982. (a továbbiakban: *Catalogi*).

A jezsuita iskolaszervezők elsődleges célja ugyanis az volt másutt is, nálunk is, hogy lehetőleg *a népesebb városokban* tartsanak fenn iskolákat, hatáskörük így nyilvánvalóan sokkal szélesebb körben érvényesülhetett. Ez egybeesett Pázmány szándékával is: s ahogy már elődje, Forgách Ferenc 1615-ben tervezte, székfoglalásának évében, *1616-ban* a vágsellyei jezsuitákat *betelepítette Nagyszombatba*, leküzdve a szabad királyi város magisztrátusának ellenkezését, s rájuk bízta — most már véglegesen — a káptalani iskola vezetését. A vágsellyei iskola megszűnésével annak birtokait is a nagyszombati újjászervezett, jezsuita irányítás alatt álló gimnázium anyagi alapjaihoz csatolta.

1616-ban tehát *új korszak kezdődött a nagyszombati, nagy történeti múltra visszatekintő egykori esztergomi káptalani iskola életében.* A jezsuiták a Ratio Studiorum alapján szervezték meg belső életét. Tanulóinak száma 1616/1617 végén 545, a következő tanév végén több mint 800, egy évtized múlva, 1626-ban pedig megközelítette az ezret.

Ez az iskola hosszú időre az esztergomi egyházmegye, illetőleg a királyi Magyarország « központi » gimnáziuma lett, amely széles körben vonzotta a különböző társadalmi rétegekből, a különféle hazai nemzetiségekből származó fiúkat, fiatalokat, különféle egyházi és világi pályákra indítva útnak őket. *A magyarországi katolikus értelmiség nevelésének egyik legfőbb intézménye lett a 17-18. század folyamán a jezsuiták nagyszombati gimnáziuma* [31].

Pázmány egyre több tanult, korszerű műveltségű férfit szeretett volna látni az egyházi és világi élet területein. Sajátos, többször is szóba hozott kedvelt gondolata volt, hogy — amint például 1622. június 20-i felterjesztésében is fejtegette [32] — « alig van még nemzet a világon, amely fiait szívesebben akarja taníttatni a latin iskolákban, mint a magyar » [33]. Ezzel a ténnyel, « adottsággal » magyarázta azt a nagy hatást, amelyet a kolozsvári jezsuita gimnázium és egyetem gyakorolt a 16. század végén a magyar ifjakra, erre — a nyilván személyesen megtapasztalt élményre — alapozta optimista véleményét. Ezért úgy vélte: segítségre van szükség, « hogy az alacsonyabb rendű nemesek, valamint mások gyermekei is az iskolákban tanulhassanak ». A legsürgősebb teendő tehát — vonja le a következtetést ugyanebben az 1622-i iratában — kollégiumok, konviktusok, szemináriumok létesítése.

A távolabbi vidékekről jött, s nem papnak, hanem világi pályára készülő gimnazisták (és egyetemisták) — a kor szokása szerint — magán-

---

[31] Horváth Zoltán: *A nagyszombati kath. érseki főgymnasium története.* Nagyszombat 1895; *Catalogi*: Collegium Tyrnaviense.

[32] *Levelek* I. 291-295.

[33] További adalék a Pázmány által speciálisnak vélt magyar jellemvonásokról: 1634. júl. 3-án azt kérte a Pázmáneum rektorától, hogy « a magyar növendékektől ne kívánja azt a szelídséget, amit a szlovákoktól elvár. Érdesebb természetűek a magyarok, s ezért csak lassanként szelidülnek és jutnak a jobbra ». *Levelek* II. 488.

házaknál laktak. Pázmány, hogy ezúton is elősegítse a nemesség alsó rétegéből származó fiatalok tanulását, *konviktust* szervezett számukra Nagyszombatban. Az 1624. augusztus 20-án kelt alapítólevél szerint e célra érseki jövedelméből 5000 forintot adományozott [34]. Ebben az iratban is kifejtette: az új intézmény célja az, hogy segítségével a növendékek kellően felkészüljenek, s ennek eredményeképpen felnőtt korukban « hazájuknak, nemzetüknek híven fognak szolgálni », s ezáltal « a haza támaszaivá és díszeivé » válhatnak.

Az 1624 őszén megnyílt konviktus csakhamar benépesedett, az adatok szerint még protestáns nemesek fiait is befogadta.

Felderítésre vár, hogy ez a nagyszombati nemesi konviktus vajon miért zárta be kapuit 1630-ban. Az egyetemi oktatás megindulása — 1635 — után azonban Pázmány újra kívánta életre kelteni az intézményt. Ennek érdekében új épületről gondoskodott, újabb birtokjavadalmakat szerzett számára. A konviktus újramegnyitását azonban már nem érte meg.

Korabeli feljegyzések arról tesznek említést, hogy Pázmány Nagyszombatban egy másik konviktust is létesített, mégpedig *a nem-nemes származású fiatalok* számára [35]. További részleteket azonban erről nem tudunk.

* * *

De már korábban is szerepe volt Pázmánynak — a királyi Magyarország keleti területén — egy jezsuita gimnázium létrejöttében [36]. Drugeth György felső-magyarországi főkapitányt ő térítette vissza a katolikus egyházba, aki azután saját birtokán, *Homonna* mezővárosban letelepítette a jezsuitákat, azzal a céllal, hogy a zömében protestánssá vált terület katolikus ifjai

---

[34] *Levelek* I. 404-407. — 1626. július elején Pázmány kérte a pápát, hogy erősítse meg a nagyszombati nemesi konviktus alapítását. Indoka: « Quia tamen spem reformandae religionis ex nobili iuventute pendere vel maxime animadverti: ut in doctrina ac religione commodius instrui possit nobilitas, Seminarium liberum nobilium Ungarorum sub cura patrum Societatis Jesu Tyrnaviae erigendum statui ». GALLA Ferenc: *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél.* Vác 1936. 32-33.

[35] Pázmány 1619. márc. 27-i levelében arról írt, hogy Nagyszombatban két házat vett, az egyiket szegény tanulók szállásául, ezt a jezsuiták vezetése alá szánja (« pro habitatione pauperum studiosorum, quorum totalis cura et gubernatio patres Societatis Jesu collegii Tyrnaviensis concernet »); a másikat nemes ifjak számára, a káptalan felügyelete alatt (« in usum seu habitationem nobilium alumnorum, curae et administrationi eiusdem Capituli subiectorum dederimus »). *Levelek* I. 191-193. — Pázmány szándéka nyilván nem valósult meg a Bethlen-hadjáratok miatt.

[36] BARNA Mihály: *Az ungvári kir. kath. főgymnasium története.* Értesítő 1882/83; FIBINGER Sándor: *Az ungvári főgymnasium vázlatos története.* Ungvár 1896; DUDÁS Gyula: *A homonnai Drugeth-kollégium.* (1613-1640). Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. Sátoraljaújhely 1909. 30-32; BLANÁR Ödön: *Az ungvári kir. kath. főgimnázium háromszázados története.* 1613-1913. Értesítő 1912/13; DUDINSZKY István: *Az ungvári kir. kath. főgimnázium 300 éves fennállásának emlékünnepe.* Ungvár 1913; *Catalogi*: Collegium Homonnense, Collegium Ungvariense.

számára oktató- és nevelőintézetül szolgáljon. A gimnázium *1613-ban* nyílt meg, az alapító nagy javadalmaival ellátva.

De az iskola helye nem bizonyult szerencsésnek: egyrészt távol esett a nagyobb városoktól, másrészt pedig Bethlen Gábor hadjáratai, e területen zajló hadműveletei sem kedveztek a békés, nyugalmas oktató-nevelőmunkának. 1619-től szünetelt a tanítás. 1632-ben az alapító fia, Drugeth János szorgalmazására kezdte újra működését [37]. Az elöljárók azonban már 1636-ban javasolták, hogy az egész jezsuita kollégiumot — rendházat és gimnáziumot — telepítsék át *Ungvárra*. Ez Drugeth János jóvoltából 1640-ben megtörtént. Ungváron azután az iskola hosszú évszázadokon keresztül jelentős eredménnyel és sikerrel működött.

* * *

A háborús idők elülte lehetőséget adott a hazai jezsuita iskolarendszer bővítésére. Ennek keretében *1626-ban* Pázmány nagyszabású alapítványt tett, amelyből a *pozsonyi* káptalani iskola jezsuita gimnáziummá alakult át [38]. Az intézmény új szervezetű formájában — a korábbi káptalani iskola épületében — 1627 őszén kezdte el oktatótevékenységét [39].

Jelentős szerepe volt Pázmánynak abban, hogy a *győri* káptalani iskola is jezsuita vezetés alá kerüljön s korszerű gimnáziumként folytassa életét [40]. Az esztergomi káptalan korábbi kanonokja, Pázmány egyik közeli munkatársa, Dallos Miklós győri püspök adománylevele 1626-ban kelt. A hosszú történeti múltra visszatekintő iskolában 1627 novemberében indult meg az új, korszerűsített tanítás a jezsuita pedagógusok vezetése alatt [41].

---

[37] Pázmány — 1634. aug. 14-én Drugeth Jánoshoz írt — leveléből: « Tudom kegyelmednek nyilván vagyon, minemű nagy zelussal kezdé a homonnai Collegiumot a kegyelmed boldog emlékezetű atyja, gróf Homonnai György uram. Jut eszembe az is, mely nagy készséggel és jó indulattal törekedék kegyelmed a háború után, hogy a páterek visszamenjenek régi lakott helyükre. Azért én is kegyedet szeretettel kérem, hogy mind a jó emlékezetű atyjának nyomdokát, mind pedig a maga ifjúságának szép indulatját követvén azt a Collegiumot necsak előbbi fundatiója szerint megtartsa, hanem öregbítse is, mert úgy hiszem bizonyosan, hogy annak a földnek nagy lelki hasznára leszen az a Collegium és kegyelmednek is öregbíti boldogságos koronáját ». *Levelek* II. 497-498.

[38] Pázmány 1626. szept. 11-én kelt alapítólevele: *Levelek* I. 537-538.

[39] SCHÖNVITZKY Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története.* Pozsony 1896; *Catalogi*: Collegium Posoniense.

[40] Pázmány — 1626. okt. 16-i levele szerint — Győrött vagy Kőszegen tartotta szükségesnek, ill. lehetségesnek megszervezni a dunántúli ifjak számára a katolikus gimnáziumot. Győrött ezt a káptalan tagjai erősen ellenezték, de — írta Dallos püspöknek Pázmány — « az üdő és az iskoláknak fructussa meglágyítja elméjeket. Én mindenekben assistálok kegyelmednek, és mikor ideje leszen, örömest privatim et communiter agálok az nemes Cáptalannal. De még nem ítélem idejét. Mert az ő contradictiojok egy babot sem ér ». *Levelek* I. 543-545.

[41] ACSAY Ferenc: *A győri kath. főgymnasium története.* 1626-1900. Győr 1901; *A győri Czuczor Gergely Bencés Gimnázium jubileumi évkönyve.* 1626-1976. Szerk. BÁNHEGYI Miksa. Győr 1977. (benne Jánosi Gyula: A 350 éves győri bencés gimnázium), *Catalogi*: Collegium Jauriense.

De a következő évtized is jelentős eredményeket hozott — Pázmány ösztönzésére, anyagi és erkölcsi támogatásával — a hazai jezsuita iskolaszervezők számára.

Nem volt könnyű a küzdelem *Sopronban*, míg itt megnyithatták gimnáziumukat a jezsuiták [42]. A városi tanács ugyanis a leghatározottabban elutasította a győri püspök kívánságát, hogy a püspök saját tulajdonában levő soproni házába jezsuitákat telepítsen, iskolaszervezési céllal. Még a király hozzájuk intézett felszólítására sem reflektáltak a tanácsurak. Csak a király egyenes parancsára voltak hajlandók megengedni, hogy 1636-ban Sopron külvárosában a jezsuiták megnyithassák gimnáziumukat.

Pázmány életében tehát már kialakult a katolikus középiskolák hazai hálózata, amely — akárcsak a népiskoláké — hosszú évszázadokra időtállónak bizonyult, újabb és újabb gimnáziumokat fogadva e hálózat keretei közé. A királyi Magyarország térképére tekintve látható, hogy elsősorban a nyugati terület volt ellátva katolikus középiskolákkal: *Nagyszombat, Pozsony, Győr* és *Sopron* gimnáziuma várta a katolikus és nem-katolikus ifjakat.

A keleti részen viszont csak egyetlen helyen — *Homonna* mezővárosban — volt katolikus gimnázium, s ez Pázmánynak nagy gondot okozott. Már 1627-ben felmerült a gondolat, hogy a jezsuitákat Szepesváralján letelepítse, ez azonban nem sikerült. A következő évben Podolin került szóba, majd Eperjesre irányult a figyelme. Mindenütt akadtak ugyan főúri pártfogók, akik az anyagi alapok egyik részét előteremtették volna, s melynek másik részéről Pázmány készségesen gondoskodott volna. De mindenütt közbejött valami probléma.

Végül eredménnyel járt fáradozása: *Szatmár* város minden tekintetben alkalmas helynek bizonyult, s a jezsuita kollégium — rendház és gimnázium — megalapításának anyagi alapjait sikerült biztosítania. 1636-ban fogalmazta meg az alapítólevelet [43], ebben — többek között — ezeket írta: « Visszaemlékezve a hajdan virágzó magyar haza vallásos buzgalmára, a jelen helyzet szemlélése nemcsak szomorúsággal tölti el lelkünket, hanem egyúttal arra ösztönöz, hogy kötelezettségünkhöz képest gyenge erőink arányában a katolikus vallás érdekeit Isten segítségével felkaroljuk; főleg Magyarország felső [= keleti] részeiben és névszerint a váradi egyházmegyében, mely majdnem teljesen meg van fosztva a vallás emelésének eszközeitől ».

A jezsuiták 1639-ben jelentek meg Szatmárban, gimnáziumuk megnyitására azonban csak az 1640-es évek elején került sor [44].

---

[42] Horváth Kristóf: *A soproni kath. gymnasium története.* Sopron 1896; Robert Schwarcz: *Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der Königlichen Freistadt Sopron.* 1636-1773. Veszprém 1936; Kuczogi Marcell: *Háromszáz éves gimnáziumunk.* Értesítő 1935/36; *Catalogi*: Residentia Soproniensis.

[43] 1636. szept. 14 *Levelek* II. 695-699.

[44] Sarmaságh Géza: *A szatmári kir. kath. főgymnasium története.* Szatmár 1896; Lőricz Lajos: *Az iskola története.* Értesítő 1940/41; *Catalogi*: Missio Szatmariensis (igy is: Sakmariensis).

De ösztönző szerepe volt Pázmánynak abban is, hogy *a török hódoltsági területen* is nyíljon jezsuita gimnázium. *Gyöngyös* város tanácsa 1633. május 27-én levelet írt a jezsuita rend magyar vezetőjének Bécsbe: gimnáziumot szeretnének nyitni, küldjön tanárokat. Erre ekkor nem volt lehetőség. 1633 őszén újabb levelet küldtek Bécsbe: a török hatóságoknál mindent elintéztek, azok nem gördítenek tervük megvalósítása elé akadályt. 1633. november 6-án kelt a rendfőnöki titkár válasza, melyben jelezte, hogy tárgyalás folyik a rendfőnök és a török hatóságok között, s egyébként mindent megtesznek Pázmány Péter bíborosnál is a gyöngyösiek tervének sikere érdekében.

S 1634 novemberének elején — akárcsak a királyi Magyarország iskoláiban — megindult a tanítás a török fennhatóság alatti Gyöngyös jezsuita kisgimnáziumában. 1636-ban már a nagygimnáziumi osztályok is megnyíltak. Ettől kezdve zavartalanul működött az iskola, tanulóinak, tanárainak száma fokozatosan gyarapodott [45].

Kétségtelen, hogy Pázmány céltudatos iskolahálózat-fejlesztésre törekedett. Az természetes, hogy a városok ellenállásával szembeni sikerekkel párhuzamosan a bárhol adódó iskolaszervezési lehetőségek maximális kihasználására törekedett. Ezen túl azonban *a területi iskolatelepítési elvet* is igyekezett érvényesíteni.

Jól tükrözi e szándékát az a felterjesztés, amelyet II. Ferdinánd királyhoz intézett 1635 őszén [46]. Ebben — túl azon, hogy kifejtette benne: a hatalmas területű esztergomi egyházmegyéből le kellene választani két új püspökséget, a szepesit és a gömörit — *négy új jezsuita kollégium* (tehát rendház és gimnázium) alapítását javasolta. Kettőt a Felvidéken: Besztercebányán és Kassán, valamint kettőt a Dunántúlon: Kőszegen és Sopronban. (Ez utóbbi egy év múlva megnyílt.)

A középszintű iskolarendszer e továbbfejlesztésének alapvető célja: mély meggyőződésű világiak sokaságára van szüksége az egyháznak is, a hazának is, s ennek elengedhetetlen feltétele a katolikus középiskola, a katolikus nevelés. Figyelemreméltó azonban ebben az iratban is Pázmány már említett, sajátos pszichológiai érve: a magyar ember — vélekedése szerint — természeténél fogva vonzódik a tudományokhoz, a tanuláshoz.

Pázmány e középiskolahálózat-fejlesztési programja — éppen az ő előkészítő-alapozó munkájának eredményeként — nemsokára valóra vált: Besztercebányán 1649-ben, Kassán 1655-ben, Kőszegen pedig 1676-ban indult meg a tanítás a jezsuiták

---

[45] VÁGÓ Ferenc: *A gyöngyösi kath. községi nagygimnázium története.* Gyöngyös 1896; FORGÁCS Ferenc: *A gyöngyösi gimnázium története. Jezsuita korszak.* 1634-1773. Értesítő 1929/30; *Catalogi*: Residentia Gyöngyösiensis. — Vö. még Fricsy Á. tanulmányát.

[46] E felterjesztésről csak ŐRY Miklós tanulmányából tudok: *Pázmány Péter, a nemzetnevelő.* New York 1971. — Pázmány már 1630-ban a nemzeti zsinat elé terjesztette, hogy az esztergomi egyházmegyéből négy új püspökséget — Szepes, Gömör, Turóc, Nógrád — kellene leválasztani. *Levelek* II. 112-116.

gimnáziumában. Ezzel párhuzamosan folyt a jezsuita nemesi konviktusok szervezésének nehéz munkája is. A nagyszombati mellé 1661-ben csatlakozott a soproni, majd 1684-ben a győri jezsuita nemesi konviktus. Hálózatuk kiszélesedése azután a 18. században következett be.

* * *

Nem kerülte el Pázmány figyelmét *a leánynevelés* sem. Világosan látta, hogy a nemesi leányok szervezett, intézményes neveléséről való gondoskodás már halaszthatatlan feladat. Jól érezte: « a leányok jó neveléséből áll főképpen az országok böcsületes állapotja: nemcsak azért, hogy fele az ország lakosinak asszony, hanem azért is, hogy a férfiak jó nevelése nagyrészt az asszonyoktúl való — ahogyan ezt egyik prédikációjában megfogalmazta, így folytatva a gondolatot: « ... teljes életünk tökéletes vagy feslett állapotja az asszonyemberek nevelésétűl árad: mivel első nyolc esztendőnket — azaz legnagyobb és [leg]hajlandóbb üdőnket — asszonyemberek gondviselése alatt töltjük. Aminemű vélekedéseket és erkölcsöket akkor belénk csepegtetnek, azoknak zsinórja után futamodik a többi életünk » [47].

Először *az angolkisasszonyok* települtek le — Pázmány jóvoltából — Pozsonyban 1627-ben. Nevük ekkor ez volt: « Institutio Matrum Societatis Jesu » vagyis a Jézustársaság anyáinak társulata. Itteni tevékenységükről maga Pázmány számolt be 1629. július 28-án Cataneo Castiglione apáthoz Rómába írt levelében [48].

Már korábban is ajánlották neki őket, de 1627-ben nyílt meghívásukra lehetőség, amikor egy előkelő férfi Pozsonyban egy házat hagyott rá. « Én ezt úgy vettem — írja —, hogy ezt az isteni Gondviselés tette ezeknek az Anyáknak a javára. Más részről megfontoltam, hogy Pozsonyban a városi tanács eretnek iskolát tart fenn a leányok részére, melyet katolikus leányok is látogatnak, és így lassanként valami az eretnekség kovászából ráragad zsenge lelkükre. Igy tehát az említett Anyákat befogadtam, őket abba a házba elhelyeztem, és meghagytam nekik, hogy iskolát nyissanak ».

Ez a leányiskola a levél írásakor is működik, Pázmány legnagyobb megelégedésére: « Ők mindeddig a legnagyobb épületességgel, bárkinek is a legkisebb megütközése nélkül, nagy haszonnal oktatták a leánykákat jámborságra, jó erkölcsre és nőies foglalkozásokra ». S itt is olvasható a rendíthetetlen pedagógiai optimizmusra való gondolat: « Ha ezek az Anyák a zsenge leánykor kiképzésére akkora gondot fordítanak, mint a Jézustársaság Atyái az ifjak nevelésére, akkor a világ hamarosan csodálatos előrehaladást fog tapasztalni ».

---

[47] *Pázmány Péter művei.* A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Tarnóc Márton munkája. Bp. 1983. 1023.

[48] *Levelek* II. 42-44. Magyar fordításban: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből.* Bp. 1983. I. 384-385.

Levelében jelezte az érsek, hogy Nagyszombatban is le kívánja telepíteni őket, de ezzel megvárja a társulat pápai jóváhagyását, amit római ügyvivőjén — a levél címzettjén — keresztül maga is szorgalmaz és sürget. (Mint ismert: VIII. Orbán pápa a következő évben, 1630. január 13-án szupprimálta a Mary Ward által alapított női társulatot).

Többet azonban nem tudunk az angolkisasszonyok további pozsonyi, valamint nagyszombati tevékenységéről. Munkásságuk nagy korszaka akkor érkezik majd el, amikor Mária Terézia újra letelepíti őket hazánkban.

De Pázmány a ferences *klarissza-apácák* rendjének tagjait is szívesen látta, ezért itáliai vezetőségükhöz fordult, hogy létesítsenek zárdát Pozsonyban. Épületről maga gondoskodott, ahol 1628-tól kezdték meg munkásságukat a klarisszák. Leánynevelő tevékenységükről azonban Pázmány életében nincsenek konkrét adataink.

Az egyetem

1635. május 12-én írta alá Pázmány Péter pozsonyi prímási palotájában a nagyszombati egyetem alapító okmányát, százezer forintot adományozva a célra. Érseki székhelyén, Nagyszombatban — mint említettük — 1616-tól kezdve folyt a tanítás a jezsuiták gimnáziumában, s most mellette létrehozta a jezsuita tanulmányi rendszer legmagasabb tagozatát is.

Kettős cél vezette a nagylelkű alapítót: *a katolikus vallási és a magyar nemzeti érdeket* kívánta összekapcsolni, amikor új intézményével egyaránt óhajtotta a katolikus vallást elmélyíteni és terjeszteni, valamint « a nemes magyar nemzet » tekintélyét emelni. Azt akarta elérni, hogy egyetemén « mind a magyar egyház kormányzására, mind pedig az állam szolgálatára alkalmas embereket » képezzenek, neveljenek — ahogyan ezt az alapító okmányban kifejtette. Mindezt « a katolikus vallás előmozdításának és oly nagyon szeretett hazánk felemelésének tiszta és igaz szándékából » tette [49]. De II. Ferdinánd királyhoz 1635. szeptember 27-én eljuttatott emlékiratában is hangsúlyozta: a katolikus egyház erősítése és Magyarország műveltségének, kultúrájának emelése — e célokat kívánta szolgálni alapítványával [50].

Pázmány a török által felszabadított, egész Magyarországnak szánta egyetemét, ezért így rendelkezett az alapítólevélben: « Ha az idők múltával Isten Magyarországot felszabadítja a török iga alól és alkalmasabb város kínálkozik az egyetem számára, szabad legyen a jezsuita rendnek ezt az alapít-

---

[49] *Levelek* II. 578-581. Magyar fordításban: Sík Sándor: *Pázmány Péter remekei.* Bp. 1944. 346-348; Ezt közli: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből.* Bp. 1983. I. 371-373. Más magyar fordítást hoz Papp József: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen.* Bp. 1982. 161-164.

[50] *Levelek* II. 605.

ványunkat az egyetemmel együtt máshová áthelyezni ». Azt azonban kikötötte: nem kerülhet túl esztergomi egyházmegyéje határain.

S nem sokkal később, 1635. november 13-án nagy ünnepélyességgel nyílt meg az új egyetem, az ország előkelőségeinek jelenlétében.

Az új magyar felsőoktatási intézmény *jezsuita egyetem* volt. Ez azt jelentette, hogy belső szervezete, tananyaga, tanterve a jezsuita rend központi tanulmányi rendszerének, a Ratio Studiorumnak előírásait követte. Az új intézmény az egész Európát átfogó széleskörű jezsuita egyetem-hálózat része lett. Elöljárói, professzorai természetesen kivétel nélkül a jezsuita szerzetesrend tagjai közül kerültek ki.

Pázmány reális egyetemszervezőnek bizonyult, amikor ezt az Európaszerte jól funkcionáló *két-fakultásos* jezsuita egyetemtípust kívánta meghonosítani hazánkban. Ez egyrészt a maga nemében teljes, befejezett képzést adott mindkét fakultásán; másrészt a bölcseleti fakultáson szerzett művelődési anyag megfelelő volt a nemesség és a polgárság felső rétege számára nyújtandó « általános » műveltségül; harmadsorban ennek aránylag tökéletes megszervezésére lehetőséget adott a rendelkezésre álló anyagi alap; s végül ez a jezsuita egyetem-típus alkalmas volt a továbbfejlesztésre, az újabb fakultásokkal való teljesebbé tételre [51].

Az alapstúdiumot a *bölcseleti fakultás* jelentette, ennek elvégzése jogosított a *teológiai fakultáson* végzendő tanulmányokra. Pázmány a nemesi ifjakat elsősorban a bölcseleti tagozat elvégzésére kívánta ösztönözni, a világi pályákra ezt tartva szükségesnek. A teológiai fakultáson ugyanis — ellentétben a protestánsokkal — csakis a papi pályára készülőket oktatták.

A bölcseleti fakultás három évfolyamos volt. Az első tanév fő tananyaga a logika, a második évé a fizika és a matematika; a harmadik esztendőben pedig főként etikával és metafizikával foglalkoztak. Az öt szaktudományt öt professzor oktatta; szervezetileg hozzájuk tartozott az egyetem orvosa, s munkájukat a dékán vezette. Összesen tehát hét tag alkotta a fakultás tanári testületét.

A teológiai fakultás professzori kara ugyancsak hét professzorból állt: 2-2 tanár tanította a dogmatikát és a gyakorlati lelkipásztorkodástant, 1-1 pedig a hitvédelmet, a szentírástant és a héber nyelvet.

Az egyetemi hallgatók *napi munkája* az európai egyetemeken szokásos módon itt is egyrészt a professzorok előadásainak meghallgatásából és lejegyzéséből, másrészt a hetenként sorrakerülő zártkörű, valamint a havonként

---

[51] Szentpétery Imre: *A bölcsészettudományi kar története.* 1635-1935. Bp. 1935. Hermann Egyed, Artner Edgár: *A hittudományi kar története.* 1635-1935. Bp. 1938. — Az egyetem történetére vonatkozó teljes szakirodalmat összefoglalja: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története.* 1635-1985. Szerk. Sinkovits István. Bp. 1985. Újabban: Tarnóc Márton: Az egyetemalapító Pázmány. *História* 1986. 1. sz. 20-21.

megrendezett nyilvános disputációkban, vitatkozásokban való részvételből, valamint a félévek végén teljesítendő vizsgákból állt

Az egyes évfolyamokon a legjobb növendékek ún. *Parthenon-csoportokba* tömörültek, ennek keretében önállóan megbeszélték, megvitatták, tovább fejtegették az előadásokból, jegyzetekből elsajátított tananyagot. Az előadások és a különféle foglalkozásokon folyó munka nyelve természetesen a latin volt, de alkalomszerűen a nemzeti nyelvű értelmezésre is sor kerülhetett.

Az intézmény egyetemi privilégiumából következett, hogy joga volt a *tudományos fokozatok* odaítélésére. A bölcsészkar másodéves növendékei, ha eredménnyel tették le vizsgáikat, akkor a *baccalaureatus* fokozatát nyerték el; ha pedig sikerrel vizsgáztak az előírt tananyagból a harmadik év végén, akkor a « *magister artium liberalium et philosophiae* » cím birtokosai, azaz magiszterek lettek. A teológiai fakultáson a *licentiátus* tudományos fokozata után a *doktorátus* elnyerése jelentette a tanulmányok betetőzését.

De Pázmány arról is gondoskodott, hogy — akárcsak Nyugat-Európában szokásos — nagyszombati egyeteme mellett legyen « burza », vagyis a szegénysorsú egyetemisták számára szállást-élelmezést nyújtó intézmény. Az általa életrehívott « *Bursa Sancti Adalberti* » számára az egyetem alapítólevelében évi ezer forintot biztosított. (Ezt — a gimnáziumi szegény diákok számára — már 1623-ban megszervezte).

A nagyszombati egyetem két fakultásának sikerrel megindult munkáját alig egy évtized múlva rövid időre megzavarta I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadjárata, de azután nyugodt mederbe fordult fejlődése. 1667-ben — Pázmány érsek-utódainak, Lósy Imrének, majd Lippai Györgynek alapítványaiból — megszervezték *a jogi kart.* Az esztergomi káptalan felügyelete alatt álló új egyetemi fakultás 1667. január 16-án nyitotta meg kapuit [52].

Az alapítástól vezetett egyetemi Matricula növendéknévsorait olvasva világosan látható, hogy az egyetem három fakultásán a hallgatóság túlnyomó többsége katolikus ifjakból állt. De az is megállapítható a nevekből, hogy e három nagyszombati egyetemi kar az alapító Pázmány szándékainak megfelelően valóban *Alma Matere, oktatója-nevelője volt az akkori Magyarország katolikus állami és egyházi vezetőinek*, akik a Pázmány-alapította intézményben töltött tanulmányi éveik alatt a megszerzett műveltség mellett bizonyára egész életükre szóló, meghatározó jellegű, szilárd meggyőződést érlelő és kialakító hatásokkal gyarapodtak.

Jó száz esztendő múltán Mária Terézia folytatta a 17. századi prímások egyetemalapító-szervező munkáját. 1769-ben az intézményt — megszüntetve jezsuita jellegét — királyi egyetemmé nyilvánította, létrehozta a negyedik fakultást, az orvosi kart, s az egész intézményt az ország fővárosába, Budára helyezte át. Utóda, II. József idején került át 1784-ben az intézmény Pestre, ahol ma is működik « Eötvös Loránd Tudományegyetem » néven.

---

[52] ECKHARDT Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története.* 1667-1935. Bp. 1936.

Nevelési elvek szülők számára

Egyeteme alapításával Pázmány egyaránt akarta szolgálni a katolikus egyház erősödését és Magyarország műveltségének emelését; a falvakba, mezővárosokba és városokba kerülő papok tömeges, ugyanakkor tervszerű és igényes kiképzésével ugyanezt kívánta elérni: a hit elmélyítését, ugyanakkor a tudás, a tanultság terjesztését az itt élő népek körében.

E nagyszabású népművelési propaganda számára írta *magyar nyelvű műveit*, a *Kalauzt*, *az Imádságos könyvet*, s a betetőzőt, a *Prédikációkat*, amely 1636-ban, a halála előtti esztendőben jelent meg, harminc esztendő alatt szerkesztett beszédeit foglalva magában. A magyar irodalmi nyelv fejlődésének egyik jelentős állomását képviselik ezek a beszédek — állapítják meg az irodalomtörténészek —, amelyek Pázmányt, a tanítót és a magyar nyelv virtuóz mesterét állítják elénk.

Nem misztikus homály árad belőlük, elsősorban nem az érzelmekre akarnak hatni, hanem az észre, s a szemléletes példák, hasonlatok, ízes-népies képek és szófordulatok mind ebbe — a logikára alapozott, személyes meggyőződést kialakítani akaró, egyéni döntések vállalására késztető — erkölcsi tanításba ötvöződtek.

De más ok miatt is jelentős ez a prédikációs kötet: benne két világos szerkesztésű, éles logikával végigvezetett, modern hangvételű prédikáció — de így mondhatjuk: prédikáció formában szerkesztett *tanulmány* — szól *a fiúk, illetőleg a lányok helyes neveléséről*. A népszerűsítő-ismeretterjesztő pedagógiai írások első fecskéi ezek hazánkban. Kétségtelen: a magyar nyelvű nevelési irodalom nálunk Pázmánnyal kezdődik [53].

* * *

A fiúk nevelésének elvi alapjait « *A fiaknak istenes neveléséről* » című, a vízkereszt utáni első vasárnapra szánt prédikációjában fejtette ki Pázmány [54].

A nevelést egyaránt megkívánja — hangsúlyozza a bíboros — *mind az egyes gyermek, mind a közösség érdeke*. Egyrészt « a fiaknak mind örök üdvösségük és világi állapotuk, mind Isten s mind emberek előtt való becsületük, mind tökéletes vagy feslett erkölcsük a gyermeki neveléstől függ »; másrészt « az országoknak és városoknak sincs semmire nagyobb szükségük, mint apród-esztendősök jó nevelésére. Mert sem az eláradott gonoszságnak kiírtására, sem a jó erkölcsök beoltására, sem a bölcsességek és tudományok

---

[53] Vö. Pázmány Péter pedagógiai prédikációi. *Kalazantinum* 1913. 37-44, 50-53; Finánczy Ernő: *Az újkori nevelés története*. Bp. 1927. 289-291; Mészáros István: Pázmány a magyar neveléstörténetben. *Vigilia* 1983. 492-498.

[54] Közölve: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből*. Bp. 1983. II. 83-97; *Pázmány Péter művei*. Bp. 1983. 649-668.

gyökerezésére, sem a több belső csendes állapotok virágzására foganatosabb eszköz nem találtatik a gyermekek oktatásánál ».

Emellett *a szülőknek is érdekük*, hogy e feladatuknak eleget tegyenek: « akik ebben az oktatásban megfogyatkoznak, nemcsak maguk fejére pálcát csinálnak, mivel a gonosz fiak szomorúsággal, bánattal, haraggal, gyalázattal töltik szülőjüket, mint a szentírás mondja, de Isten is megmutatja erős ostorozásával, mely igen bánja ebbeli feledékenységüket ».

És továbbmenve: nemcsak az egyéni és a közérdek, valamint az Isten parancsa miatt szükséges a nevelés, hanem azért is, mert « a *természet* oltotta a szülőkbe szülöttükre való jó gondviselésének szikráját és az okosságnak vezérlése arra viszi őket, hogy akiket szültek, azokat őrizzék és jól neveljék ». Szent Ambrusra hivatkozik, aki azt írta, hogy oktalanabbak az állatoknál azok, akik gyermeküket nem jól nevelik, « mert ha a medve nem szánja fáradságát, hanem goromba kölykeit addig nyalogatja, mig valami formát nem ád nékik, miért nem kell embernek hasonló bajlódást felvenni gyermekének neveléséért? ».

E bevezetés után Pázmány részletesen tárgyalja a gyermeknevelés négy fő tényezőjét.

1. *A jó példa.* « Aki jó erkölcsben akarja nevelni magzatját, szükség, hogy annak magaviseléséből gonoszságot ne tanulhasson neveletlen gyermeke, hanem jó példájával tökéletességre vezettessék ». Mert *nem helyes mást tanítani és másképpen élni.* « Azért írja Seneca, hogy károsabb emberek nincsenek, mint akik különben élnek, hogysem tanítanak. Kellemes dolog, ha az atya bőjtre, józan és tiszta életre inti fiát, maga pedig szemtelenül tobzódik, latorkodik. Igen illik, hogy az anya dorgálja fiát szitkozódásáért, ő pedig azon feddésben szitkozódjék és példájával tanítsa a szitkot ».

De egyébként is *a szavakkal való nevelés önmagában kevés*: « megemlékezzetek szülők, hogy példátokkal inkább taníthatjátok gyermekteket, hogysem szavatokkal, mert a gyermekek, mint a majmocskák, amit látnak, hallanak, azt ábrázzák, követik ».

A rossz példa az oka a gyermekek gyakori *ocsmány beszédének.* « Szent Jeronimus azt kivánja, hogy az ifjúság ne értse az undok szókat, szinte mintha zsidóul szólanának előtte, ugy ne tudja öreg korában is, mit mondanak. Bezzeg elköltünk ezektől: régen egynéhány esztendős házasok sem tudták, amit most egy gyermek beszél. De ki az oka? Az atyák és anyák, kiktől idején minden szitkokat, minden ocsmányságokat ugy megtanulnak, hogy azokhoz képest kardéra [= kapásból] tudják a gyermekecskék is a hajdu szitkokat ».

2. *Az erkölcsös magatartás normáinak tudatosítása.* Nincs megelégedve Pázmány a szülőknek e téren végzett tevékenységével. « Ki tudná előszámlálni, mennyi fogyatkozás vagyon e dologban a mostani emberek között? A szülék, minthogy csak a testet adják fiuknak, nagy gondot viselnek gyer-

mekük testére. Ha egy kis nyavalya éri, ha magát megsérti, minden dolgát elhagyja az anyja és fiát siratja, kérleli, orvosolja. Ha bal kézzel nyúl az étekhez fiad, ugymond Plutarchos, ha tekinteti, ha álla és dereka hordozása nem esik díszesen, ha egy haja szála jól nem áll fejében, ottan megdorgálja és mindaddig pirongatja, vesztegeti szegény gyermeket, mig kedve szerint nem esik a dolog. De emellett, ha rest az isteni szolgálatban, ha csácsogó, ha szerelmeskedik és egyéb vétkekbe esik, nem érzik a szülők oly keservesen efféle lelki nyavalyájukat ».

Pedig már a kezdet kezdetétől a helyes magatartásra kell szorítani a gyermeket, *a kora gyermekkor ennek legalkalmasabb ideje*, esztendők múlva már késő lesz. Akkor kell megalapozni a nevelést, « mig lágyak és hajlandók, mint a gyenge vesszők » a gyermekek. Különben « ugy járunk, mint aki elsőben egy kevéssé kitér az utból, s mennél tovább megyen, annál inkább tévely és távozik az igazi uttól ». A gonoszság meggyökerezésének ugyanis egyik oka éppen az, hogy korai gyermekségüktől kezdve *hamis vélekedéseket* alakítanak ki fiaikban a szülők.

« Nem így anyák, nem így! — figyelmeztet Pázmány —, igaz keresztényi gondolatokat és kívánságokat oltsatok és csepegtessetek kisded gyermektek szívébe. Azt hallják gyakorta tőletek, hogy hiúság, veszedelem, lélekkárhozat a világon kapdosni, az ő javaiban zabállani; árnyék, álom, semmi a földi uraság és gazdagság; gyalázatos, veszedelmes, gyülölséges a részegség, hazugság, fajtalanság és világi kevélység; csak az boldog, aki Istent féli; csak az dicséretes, aki gyermekségétől fogva üdvösségét keresi; csak az az okos, aki az örök kárhozatot elkerüli. Semmit ne dicsérjen tehát az anya fia előtt, hanem csak amit Isten dicsér, csak ami üdvösségre viszen, hogy a gyermek kisded korától fogva azt kívánja és keresse, amit hallott, hogy dicsért és kívánt neki édesanyja ».

3. *Az erkölcsös és művelt tanító.* Kellő időben olyan tanítókra kell bízni a gyermeket, « kik el ne oltsák azt a jó szikrát, melyet a szülők oktatása beléjük oltott ». Jó erkölcsű legyen a tanító, hiszen Plutarchas « eszükben fogyatkozottaknak mondja, kik oly ember gondviselése alá adják fiukat, kire lovukat sem bíznák. Gondatlanságnak nevezi Aranyszáju Szent János, hogy falunkat és szántóföldeinket szorgalmatos vigyázóra bízzuk, fiaink gondviselését utolsó dolognak tartjuk ». S egy újabb hasonlat, ezúttal az iskolából, az elemi oktatás köréből: « Mert miképpen aki szép írásra akarja tanítani a gyermeket, nem elég azt mondani neki, hogy szépen írjon, hanem szép írást ad elébe, hogy annak példáját kövesse: ugy a tanítónak jó intése keveset használ, ha maga erkölcsével tükört nem mutat ».

Tanult és erkölcsös tanítókról rendelkezett a *trienti zsinat* is: « A tridentomi közönséges gyülekezet is eszébe vévén, mely szükséges és hasznos, ha a gyermekek jó tanítóktól vezéreltessenek, erősen megparancsolta a püspököknek és káptalanoknak, hogy erre szorgalmatos gondjuk legyen, és

nemcsak tudós, de istenfélő és jó erkölcsű mestereket szerezzenek az ifjúság elébe ».

A tanító feladata az is, hogy neveltjeit *jó könyvekkel lássa el* s távol tartsa tőlük a szemérmetlen tartalmúakat, ahogyan azt a régi egyházatyák mindig is ajánlották. « Boldog Isten! — kel ki élesen Pázmány a korabeli szerelmes versek és énekek ellen —, vajon mit mondanának ezek a jámborok, ha a mi időnket látnak? melyben akárminémű rendben emberek azzal mutagatják éles elméjüket, hogy undok virágénekeket irkálnak, melyeket mind gyermekek, s mind leányasszonyok kardéra [= kívülről, 'kapásból'] tudnak, és csaknem minden házak ezekkel zengedeznek? » Nagy felelősséget vállalnak magukra ezeknek az énekeknek a szerzői és éneklői a gyermekek előtt: « Mennyiszer történik, hogy egy rossz versből vagy egy ocsmány énekből holtig való latorsága következik sokaknak ».

4. *Kellő szigor.* A szülők kötelessége, hogy « megrántsák néha a zabolát » és gyermeküket « fenyítékben neveljék, és amikor megérdemlik, ne kedvezzenek, ne engedjenek, hanem dorgálják és ostorozzák őket ». A Szentírásra, illetőleg az eredeti bűn tanára hivatkozik Pázmány: « Vagyon valami bolondság minden gyermek szívében, melyet egy sugár vesszőcske kikerget belőle. Azért: aki kiméli a vesszőt, gyűlöli fiát ».

S Pázmány záró gondolata a fiúk neveléséről szóló prédikációja-tanítása végén: « Noha azért meg kell az atyáknak tartani a Szent Pál parancsolatját, hogy fiúkat mód nélkül és felettébb ne háborgassák, se haragra ne indítsák, hogy el ne essék szívük és el ne kedvetlenedjenek minden dolgukban, de mindazonáltal, mint a gyermeklovat nemcsak püszögetni kell és simogatni, hanem mikor kívántatik, vesszőzni és ütögetni is... ».

* * *

A pünkösd utáni 23. vasárnapra készített első prédikációjában Pázmány a leánynevelés elméleti és gyakorlati vonatkozásait elemezte. Címe: « *Mint kell a keresztyén leányt nevelni* » [55].

Úgy véli, hogy a fiúk nevelésére nemeseink még úgy-ahogy gondolnak, de leányaikéra már nem. « Látom, hogy a fiúk nevelésére vagyon az atyáknak valami gondjuk, mert iskolába és udvarokba küldik, lovagolni, vadászni, puskázni tanítgatják őket, de a leányok nevelésében nagy gondviseletlenség vagyon, mert csinosgatás, ruhacifrázás, gangosan lépés, azaz kevélységre való tanítás minden nevelésük ». Pedig igen fontos a leánynevelés, hiszen *a fiúk nevelése kisgyermekkorukban ennek függvénye*: nyolc éves korukig nők nevelik őket.

---

[55] Közölve: *Pázmány Péter. Válogatás műveiből.* Bp. 1983. III. 271-286; *Pázmány Péter művei.* Bp. 1983. 1021-1042.

Az első esztendőkben a kislány « futkosson és játsszék magához egyenlő idős leánygyermekekkel » minél többet; hat éves korában azután már *másféle tevékenységekre* is sort kell keríteni. Sok-sok példa alapján ajánlatosnak tartja, hogy az anya leányát « orsó-rokkaforgatásra, szövésre, fonásra, receköténsre, mesterséges varrogatásra tanítsa, hogy ezekben idejét tisztességesen, gyönyörűségesen, hasznosan tölthesse ». Pázmány szerint « nem okosan gondolkodik, aki úri személyhez illetlennek véli a szövést, fonást ». Meg kell tanulnia a lánynak főzni is, hogy « nagyobb kedvet találjon mind leánykorába szüleinél, mind házassága után szerelmes uránál ».

Mi a helyzet *az elemi ismeretekkel*? « Tudom — írja Pázmány — a község nagy része azt ítéli, hogy nem jó írnia és olvasni tanulnia a leánynak, mert félő, hogy az olvasásból gonoszt tanuljon, és olyanokat ne írjon, amiket nem kellene. De én üdvösséges dolognak ítélem, hogy a keresztény leány mindjárt kisded korában vagy értelmes özvegyasszonytól vagy élemetes jámbor istenfélő embertől olvasni tanuljon és a szép dolgok olvasásában tökéletes erkölcsöket vegyen ».

> Három indoka van ennek. Egyrészt sok olyan nőről tudunk, akik « nemcsak tanultak, de oly tudósok voltak, hogy akármely írástudó doktorral vetekedhettek »; másrészt « igen kívántatik minden rendekben, hogy a tökéletes élet példáját és oktatását szent és üdvösséges könyvek olvasásából bőségesen vegyék, melyekkel az előadott gonoszságok folyását vastagon meggátolják », s végül « nemcsak a táncolástól, csevegéstől, hiábavaló játékoktól elvonssza a leányt a tanulás, de a szép és üdvösséges históriák és oktatások olvasása ugy betölti kedvét és gondolatát, ugy felemeli akaratát a tisztességes élet kívánságára, hogy minden éktelen és csintalan indulatokat fáradtság nélkül megfojthat pázsitjában [= kezdetben] ».

Kellő buzgósággal végezze a leány az előírt vallási tevékenységet, *járjon el szorgalmasan a templomba, s féltve őrizze testi-lelki tisztaságát*. Ezért nagyon fontos, hogy « férfiak között ne forogjon a lány », sőt « férfiemberrel, akármely közelvaló atyafia legyen, egyedül sehol se maradjon ». Kerülje a táncot, mert az is könnyen bűnbe viheti. Ennek « okát adja Petrarca: mert senki a táncot csak szökdösésért nem szereti, hanem a kézfogások és szoritások, ölelések és tapogatások, a lassú beszélgetések tetszenek, melyekből olyat tanul az együgyű leány, hogy teljes életében megsiratja ». De a korabeli táncdaloktól is óvja Pázmány a leányokat: « Ó, mely nagy esztelenség az atyáktól vagy férjektől, ha virágénekeket, szerelmeskedésről irt könyveket adnak feleségük, leányuk kezébe. Olajt öntenek ezek a tűzre, mellyel felgerjed a bujaság ».

Az *öltözködésről* ez Pázmány véleménye: « Nem tiltja Isten a tisztességes öltözetet, sőt akarja, hogy az asszonyok ékes öltözetben járjanak, de úgy, hogy szemérmetesen és józanon ékesgessék magukat ».

Végül az alábbiakat tanácsolja: « Ne kenje a keresztyén leány orcáját idegen festékkel, de tiszta vízzel szépen megmossa. Ne terítse verőfényre

festett [= kiszőkített] haját, de boglyasan, csoportosan [= borzasan], korpásan és szennyesen se hagyja fejét. Pézsmaszaggal [= illatosítókkal] ne füstölögjön, de dohosságot se szenvedjen maga körül. Értéke felett drágábban ne öltözzék, de amibe öltözik, tiszta legyen. Tükörbe avégre ne nézzen, hogy magát cifrázza, de hogy fején vagy orcáján dísztelen és illetlen ne legyen, megtekintse tükörben magát. És ha szép, eltökélje, hogy meg nem rútítja feslett élettel ékességét; ha rútacska, arra igyekezzék, hogy jó erkölcsel szépítgesse magát ».

Előadása második részében Pázmány *a leányok kiházasításával kapcsolatban* ad jótanácsokat. « Nehéz iga a házasság — írja —, ez az oka, hogy ha valamiben kívántatik, a házasulásban kívántatik a vigyázás ». Magának a lánynak azonban « nem szabad férjet keresni vagy házasságról szorgalmatoskodni, hanem édes szüleire bízza magát ». A szülőknek nagyon gondosan kell eljárniuk e feladatukban: « Sokan a szülők közül pénznek adják, nem embernek gyermeküket, mivel csak arra néznek, hogy kedvük szerint való vőt találjanak, ki előkelő, gazdag, nemzetes legyen, arra pedig keveset vigyáznak, micsoda alkalmatos az ő leányuknak, kinek holtig együtt kell élni jegyesével ».

Mit vizsgáljanak a szülők *a jövendőbeli vő* kiválasztásában? Erkölcsét és okosságát; rangját és társadalmi helyzetét (« felettébb nagyobbnak ne adja senki leányát, ha szolgálóvá tenni nem akarja »); termetét és életkorát (« ha gyermek, nem tudja megbecsülleni a házasságot; ha igen idős, egyéb kedvetlenséget is szerezhet, de hihető, hogy hamar özvegységben hagyja feleségét és árvaságban neveletlen gyermekeit »). « Mindenekfelett elsőben is a religióra és vallásra nézzen a keresztyén leány ».

Pázmány befejező intelme *a szülők felelősségét* hangsúlyozza a családi nevelésben: « Ne legyetek olyanok, mint akiket Isten szív nélkül való galamboknak nevez. Aki fészkéhez nyúl egyéb madaraknak, hozzá csapdosnak, körüle röpdösnek, és minden tehetségükkel oltalmazzák fiukat. A galamb távol nézi, feléje sem megyen, mikor látja, hogy fiait fészkéből szedegetik, és mihelyt azokat a konyhára viszik, mindjárt azon helyre tojik, mert nincs szive és szerelme fiaihoz. Távol legyen ez a vadság a keresztyénektől... ».

* * *

A hagyományos *tekintélyelvű nevelés* körvonalai bontakoznak ki a mai olvasó előtt Pázmány két pedagógiai tanulmányából. E tekintély a szülő, a pap, a pedagógus felnőtt-mivoltából és « hivatalbeli » helyzetéből következik, ennek alapján fogalmazzák meg és érvényesítik *nevelési követelményeiket* a fiatalokkal szemben.

Lényegében ez a tekintélyelvű nevelési felfogás érvényesült a neveléstörténet egész addigi folyamatában, az ókori Athénben és Rómában éppen

úgy, mint a középkorban vagy a humanizmus idején a 15-16. században. Ezt vallották és hirdették Pázmány kortársai és több neves 17. századi pedagógus: Apáczai, Comenius, Locke.

A keresztény nevelés legkiválóbb képviselői azonban a tekintélyelvet mindig *a szeretet közegében* alkalmazták: a szülőt, a papot, a nevelőt a gyermekkel a szeretet köteléke fűzze össze — ezt tartották ideális állapotnak. Az igazi szeretet nincs ellentétben a helyesen alkalmazott szigorral, hiszen a nevelő szereti a gyermeket, azért állít számára — a gyermek érdekében — követelményeket.

Pázmány azonban jelentős új mozzanattal gazdagította a hagyományos keresztény tekintély-tant, követelményeket támasztó pedagógiát: a felnőtt tekintélye alapján érvényesítse ugyan követelményeit, de *értesse meg a gyermekkel azok lényegét*, szerepét az ő nevelésében. A gyermek ne a kényszer hatására teljesítse a követelményeket, hanem saját józan belátása során *lássa, értse, hogy ezek az ő érdekeit szolgálják*, teljesítésükkel saját jobb, boldogabb felnőttségét készíti elő. A 17. századi európai nevelés ráció-elvének jelentkezése ez.

De Pázmány egy másik vonatkozást is erőteljesen hangsúlyozott: e követelmények tudatos megvalósítása nemcsak azért szükséges, hogy a neveltből *mint egyén* tökéletes felnőtt legyen, hanem azért is, hogy *tevékeny és hasznos tagja lehessen felnőtt korában a társadalomnak, egyháznak és hazának egyaránt.* Az egyéni és közösségi érdek kettős-közös távlata alkotja a pázmányi pedagógia lényegét.

* * *

Zárva fejtegetéseinket, megállapítható: a 17. század első fele hazai katolikus iskolaügyének mindegyik pontján ott található Pázmány kézjegye. Irányítása alatt megújult a katolikus oktatás-nevelés, s a korszerűsített intézményrendszer alkalmassá vált a további évtizedekben, évszázadokban bekövetkező hatalmas tartalmi-szervezeti fejlődésre.

S mindez főpásztori szolgálatának két rövid évtizede alatt történt — szívét-lelkét betöltő katolikus hite érdekében, s az oly nagyon szeretett magyar haza javára.

Fricsy Ádám

KATOLIKUS ISKOLÁK A HÓDOLTSÁGBAN

Pázmány Péter mint esztergomi érsek nem tehette be lábát székvárosába, mivel azt a török tartotta megszállva. Jóllehet a főpásztor tevékenysége lényegében a királyi Magyarországra korlátozódott, a hódoltsági terület és Erdély sorsa, egyházi helyzete is állandó gondja maradt. Jól tanúsítja ezt az az emlékirata, amelyet 1622. jún. 20-án készített Sopronban és a magyar püspökök nevében a Szentszéknek benyújtott (HANUY I 291-295).

Miután leírta a három részre szakadt ország helyzetét, a hitújítás, a török hódoltság, ill. közelebbről az 1619-21-es Bethlen-féle hadjárat okozta siralmas állapotokat, előadja az orvoslás módozatait. Elsősorban az iskolák és szemináriumok létesítését sürgeti. A hódoltsági területről a következőket írja: sok a katolikus, még több a kálvinista, Pécs körül van néhány ariánus is. Igen nagy a hiány katolikus papokban a veszély és a megélhetési nehézségek miatt. Ezen a (hódoltsági) területen két vagy három jezsuita atya apostolkodik, továbbá néhány ferences a gyöngyösi rendházban; ezen kívül a különböző helyeken szétszórva mintegy 20 pap dolgozik. Vannak világi katekéták (= licenciátusok), akik felolvassák a postillákat, esketnek, temetnek, segítik az elhagyatott katolikusokat.

Fricsy Ádám tanulmánya a hódoltsági területen működő papokról és világiakról, pontosabban katolikus iskolákról jól kiegészíti Mészáros István dolgozatát, amely Pázmány iskolaügyi tevékenységét mutatta be. (Szerk.)

A Pázmány Pétertől alapított nagyszombati egyetem és a főpapoktól, főuraktól létesített kollégiumok mellett a hódoltsági iskoláknak is megvolt a maguk nemes hivatása. Itt minden iskola, tanítóival, tanáraival és tanulóival együtt pharosként világított az egyház és nemzet sötét századában.

A török hódoltság egész területén alapvető szükségletet jelentett az iskola-létesítés. Az új egyházi alakulatok szinte működésük « másnapján » már iskolákat létesítettek és tanították az ifjúságot. S az ó-egyház is, amint felébredt vagy újból megvetette valahol a lábát, sietve nyitott iskolát. Minden iskolában, s ezt akkor mindenki tudta és természetesnek tartotta, akár

a latinnal, göröggel vagy héberrel foglalkoztak a tanárok, egyben saját Credójukat is tanították. Így az iskolák előbb csak a reformációnak, utóbb a katolicizmusnak is erős terjesztői és támaszai lettek. Minden egyháznak szüksége volt vezető emberekre, papokra, lelkészekre, tanítókra, «licentiátusokra».

Ezek iskolázásához megfelelő intézmények kellettek. De az idegenből jött papok és tanítók mindig gyanúsak voltak a törökök szemében. Kémeket láttak bennük, akik megbízatással jönnek a török császár birodalmába és néhány év múlva, miután mindent kikémleltek, visszamennek a keresztény császárhoz s elárulják neki a török terület gyengeségeit. Azért itt kell kiképezni a fiatalokat, a papnak készülőket csak alapfokon, a többieket teljesen. A papnövendékeket Szini István Raguzába akarta küldeni tanulmányaik befejezésére; Vinkovics Benedek püspök pedig Zágrábra, majd a pápai szegény kollégiumokra gondolt; Paczóth Ferenc missziós-főnök Gyöngyöst tervezte nagyobb iskolává kifejleszteni.

Háromfajta iskolát találunk a katolikusok kezén: a kis falusi iskolákat, a grammatikai iskolákat és a gimnázium felsőbb osztályait is befogadó gyöngyösi « gimnáziumot ». Amit Horváth János mondott az andocsi kis iskoláról, az — megfelelő arányt tartva — minden más iskolára is állt. Céljuk a hit megismerése, jó erkölcsök elsajátítása és némi tudomány befogadása. Itt a hódoltságban, ahol a lakosság nagyon szegény volt — ezt panaszolják Temesvártól Mohácsig mindenütt —, ahol a gyereket máshová nem tudták küldeni, mert nem volt ruhája s nem volt pénze tanítóra, és ahol néha, mint Andocsról írják, az oktatásra járó gyereket el is rabolták, ezen a területen nem kereshetünk nagy intézeteket, és nem kívánhatunk széleskörű műveltséget.

Tisztelettel gyűjtöttünk össze minden kis apró adatot, mely iskola létezését és tevékenységét igazolja. Mint mondottuk, mindegyiknek nagy volt a jelentősége, bár nem tudunk mindegyikről nagy dokumentációt nyújtani. Forrásaink nagyobbrészt a jezsuiták által kezdeményezett iskolákra szorítottak. A XVII. században ők az oktatásügy korifeusai. És mivel a rend maga teljes erővel ráállt az oktatásra és nevelésre, azért minden tagja, aki idejön a török birodalomba, szintén tanít és foglalkozik az ifjúsággal. Az említésre kerülő iskolák közül a jezsuiták pécsi iskolájáról tudunk legtöbbet. De azért nem akarunk kizárólag evvel az iskolával foglalkozni, hanem feltárjuk mindazt, amit a többiről tudunk. Visszatekintünk legalább néhány sorban a tolnai katolikus iskolára, mely a református kollégiummal párhuzamosan működött egy ideig; ismertetjük az ugyancsak dominikánus atyától vezetett temesvári iskolát, továbbá az erdélyi Szinitől vezetett belgrádi — magyar tagozatú iskolát. Részletesen szólunk a pécsi iskola történetéről. Itt kapcsolódnak be a falusi kis iskolák, Andocs, majd Kecskemét és Gyöngyös. Több tanárnak az életrajzát is ismertetjük pár sorral; ezek azok a jezsuiták, akik elsősorban Pécsett, Andocson és Gyöngyösön működtek. Nem törekedtünk teljességre,

csupán azokat soroltuk fel külön, akik vagy az iskola életének szervezésében, vagy irodalmilag voltak jelentősebbek.

A tolnai katolikus iskola

Tolna mezőváros latin iskolája nem volt rangos intézmény. Jelentősége inkább abban van, hogy már állt és működött, amikor a reformáció kezdett a városban terjeszkedni. A Wittenbergből hazajött Eszéki Szigeti Imre említi először a katolikus iskolát, melynek ellensúlyozására ő is nyitott iskolát. Katolikus részről a nagy vallásviták tolnai bajnoka Erdélyi Józsa vagy József volt. Ő volt az 1540-es, 50-es években városi plébános és az egyetlen katolikus pap. Származását a kor szokása szerint neve árulja el: Magister Joseph de Transylvania Ordinis Praedicatorum, Pastor et Praedicator Tholnensis. Magisteri fokozata jelzi, hogy a teológiai felkészültségre mindig súlyt helyező prédikátor rendnek komoly tagja volt. Iskolai munkájához tanítót is tartott. Műveltségét új könyvek beszerzésével gyarapította 1533-ban, mikor Budán járt. Amikor Sztárai Mihály is Tolnára tette működésének színhelyét, és új tanítókkal kezdte az újítás mellett álló új iskolát, Erdélyi nevét nem említik többé [1].

A temesvári iskolák

Körülbelül 40 évi hallgatás után, 1582-ben hallunk hírt katolikus iskoláról a hódoltsági Dél-Magyarországban. A katolikusok Temesvárról szláv és magyar nyelvű levélben kérnek a pápától iskolát. A gondolatot a ferencrendi Bonifác püspök adta az ottani híveknek. Mivel még két másik levél tesz erről a püspökről említést, azért néhány sorral be kell őt mutatnunk.

De Stefanis Bonifác a raguzai köztársaság polgára volt. Mint ferences szerzetes nagyon ügyesen igazgatta a rend török alatti jeruzsálemi házát. 1564-ben a raguzai köztársasághoz tartozó Stoni városka püspöke lett, ahol a trienti zsinat szellemében buzgón működött. Egy papja védelmében szembe fordult a raguzai polgármesterrel, és ezért 1580-ban el kellett hagynia székhelyét. Raguza török barátsága, de a jeruzsálemi, török alatti működés is alkalmassá tette Bonifácot arra, hogy a Szentszék a török területén, Pannoniában vizitátori megbízatást adjon a hontalanná vált püspöknek. XIII. Gergely 1580. febr. 12-én küldi a hódoltsági területek vizitálására. (*Secr. Brev.* v. 47. f. 139-140). Három helyről írásbeli dokumentum bizonyítja Bonifác működését. Az elsőt a szerémségi Bapskáról keltezték 1581. aug. 30-án. A másodikat Pécsről ugyanez év szeptember 17-én. A harmadikat és

[1] Lásd: *Recensio Cleri Universi Quinqueeclesiensis* - per Josephum Brüsztle, tom. IV. 712; Kathona Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből,* 15. old.

negyediket Temesvárról keltezték, éspedik a szláv nyelvűt 1582. febr. 6-án, a magyart egy hónappal később, március 8-án. A XIII. Gergely pápához írt négy levelet a vatikáni levéltár őrzi. (AA ARM I-XVIII. 1851-1854).

Bonifác püspök kíséretében volt Matkovics Antal boszniai püspök, aki egyben a szerémségi és pécsi püspökségnek is adminisztrátora volt. A vizitátor másik társa a raguzai származású Sfondrati Bertalan (1534-1583). Ő az első jezsuita, aki Belgrádban működött az ottani raguzai kereskedő kolónia papjaként, ahogy harminc évvel később az erdélyi Szini Istvánt szervezték be lelkészüknek, némi rivalitásként a bosnyák kereskedőkkel, akiknek a ferencesek voltak a papjai.

A gyatra latinsággal szerkesztett első, azaz bapskai levél aláírói köszönetet mondanak a pápának Bonifác püspök vizitátori kiküldetéséért, majd röviden vázolják a török alatti helyzetüket, és hűségnyilatkozatot tesznek a katolikus egyház és a pápa felé. Magyar szempontból talán érdekes, hogy a kilenc aláíró pap közül az első « Gáspár, a magyar tartománynak és ducatusnak plébánosa ». Nevét az aláírásnál nem latinosítja, hanem G-vel, magyarosan Gáspárnak írja.

A vizitátor ezután társaival Bapskáról Pécsre ment. 1581. szept. 17-én kelt a pápához írt levél. Ezt a pécsi István, a bicsérdi Mihály és a berkesdi György plébános írta alá. Koller és Brüsztle közli a levél teljes szövegét, s mivel a pécsi *Schematismus* 1981-es kiadása részletesen ismerteti a levél sajátos, de iskolaügyet nem érintő kéréseit, azért nem tartjuk szükségesnek itt újból taglalni tartalmát.

Temesváron írták a harmadik és negyedik levelet Rómába. Ezek tartalma mélyebben érdekel bennünket a katolikus iskolaüggyel kapcsolatban. Ezekben mutatkozik meg a püspök-vizitátor éleslátása és energikus tervezése. A levelek aláírói kizárólag világi férfiak. A szláv nyelvű kérvényt huszonnégyen írták alá, és célbajuttatását Antun püspökre bízták. A magyarok levelét heten írták alá a következőképpen: « Én Heertzeg István temesvári fő byro, irtam egész keresztyineknek akarattjokból és kivánságokbul. Ego Petrus Hegiy ungarus peto a suo Excllo ut supra. Én Simon Mihály fija az egész várasnak nevében irok. Ego Martinus filius Gaspar ungarus nomine meo et totius populi catolici me subscribo. Ego Thomas Beacanius nomine universitatis et meo sub scribo superioribus manu propria. Ego Petrus Boloni ungarus nomine omnium catolice fidei professoribus et meo sub scribo. Én Zabó Tomás magyar egyenlő akaratból irom ». A magyarok levelén nem szerepel már Matkovich Antun püspök neve. Nem is tudjuk, hogy ki juttatta a levelet Rómába. Tény, hogy odakerült Bonifác püspök egyéb vizitációs levele mellett a pápa asztalára, persze már latin fordításban. Magyarból latinra a római Collegium Hungaricumnak egy növendéke fordította.

Mindkét levél írásakor Bonifác már nincs az élők között, súlyos és alattomos betegség ragadta ki ebből a világból. Sfondrati Bertalan jezsuita állt mellette halálos ágyánál.

A levelek lényege a következő: A temesváriak örültek Bonifác püspök érkezésének, de nagyon le vannak sújtva váratlan halálától. Bonifác ugyanis azt ígérte, hogy a pápánál kieszközli egy iskola felállítását. Mert iskola kell, de ők anyagilag nem képesek azt fenntartani. Ezért kérik, hogy segítsen nekik a pápa, ahogyan azt a boldogult Bonifác püspök megígérte nekik. Feltárják iskolaügyük pillanatnyi helyzetét. Jelenleg van iskolájuk és tanítójuk: a dubrovniki Gyurgyevics Domonkos dömésrendi szerzetes tanít — néhány gyermeket. Ez a Fra Dominicus — írják a magyarok — nem tud ugyan magyarul prédikálni, « mynd az által megyis ennihany gyermekeket tanyth ». Ez a kis iskola volt a kulturális élniakarás pislogó jele a sűrű sötétségben. — « Nagy baj azonban a szegénység — írják továbbá —, melyben a temesváriak vannak. Mert az idegen fejedelmek igen szegényítik és nyomorítják a földet. Azért a tanulók, mihelyt dologra alkalmasak lesznek és tudnak valamit keresni, otthagyják az iskolát és nem fejezik be. De igazában nincs is tanító, s ha volna is, nem tudnák fizetni. A fiataloknak sem ételük, sem italuk nincsen, de még csak ruházatuk sincsen. Azért Őszentségétől kérnek segítséget, hogy rendes iskolát tudjanak létesíteni és kérik, hogy a pápa küldjön nekik magyarul tudó tanítót is. A temesváriak ezek szerint nem kisebb dolgot kérnek XIII. Gergely pápától, mint egy iskola, sőt teljes ellátást nyújtó kollégium alapítását városukban. A kérésnek ilyen konkrét formában való felmerüléséhez Bonifác püspök és Sfondrati Bertalan jezsuita páter, aki kísérte útján a püspököt, adták az indítást.

A jezsuiták a XVII. század második felében már több kollégiumot vezettek szerte Európában, amelyekben papnevelés is folyt. A legkiválóbb ilyen kollégium a római Germanicum et Hungaricum volt. Emellett azonban olyan intézeteket is kellett létesíteni, amelyekben egyszerűbb és szegényebb körülmények között nevelődnek a növendékek, akik alkalmasabbak lesznek gyakorlati lelkipásztori munkákra városi és falusi plébániákon. Az úgynevezett alsópapság nevelésére, olyan szegény tanulók részére kezdtek tehát pápai kollégiumokat, szemináriumokat létesíteni (ún. *domus studiosorum pauperum*-okat), akik szegényen, sőt alamizsnából éltek és papi pályára készültek. Az északi országokban volt különösen szükség ezekre az intézményekre. Olmütz, Prága, Braunsberg adott ilyen szemináriumnak helyet. Létesítésükben különösen P. Possevino S.J. buzgólkodott, aki 1577-1587-ig működött pápai megbízottként az északi országokban, és ekkor alapította a kollégiumokat [2]. Ilyesmi lebeghetett Bonifác és Sfondrati szemei előtt, amikor a temesvári katolikusok elesett helyzetét látták.

A temesváriak akkor sem adták föl a reményt, mikor a püspök meghalt. Sfondrati biztathatta a híveket, a raguzai kereskedő családokat és a

---

[2] Lásd: Lukács L. Die nordischen päpstlichen Seminarien u. P. Possevino. In: *Arch. Hist. Soc. Jesu,* Fasc. 47.

magyar elöljáróságot, hogy a püspök ígéretére hivatkozva írjanak a pápának Rómába.

Nem tudjuk, hogy mit válaszoltak a temesváriaknak. Kollégium akkor nem létesült, mert vezetését nem tudták volna a jezsuiták vállalni, s a pápa pénzügyei is ingatag lábakon álltak akkor, mivel már sok kollégium támogatását vállalta. Az iskola utáni vágy azonban tovább élt a temesváriakban. De Bonis Marin jezsuita missziós főnök 1617-ben küldött jelentésében említ egy temesvári iskolát, melyet jezsuiták vezetnek [3]. Ebben talán Szini István is tanított, aki 1615-ben hosszabb időt töltött a temesvári missziós állomáson.

Később is találkozunk katolikus iskola-nyomokkal. Érdemes néhány, körülbelül ötven évvel későbbi apró adatot megemlítenünk. 1638-1646-ig az illír Micaglia Jakab misszionárius tevékenykedik a temesvári állomáson [4]. 1638. máj. 20-án ír Rómába a Hitterjesztési Kongregációnak, és jelenti, hogy a Temesvár környéki keresztények házasságukat ortodox papok, sőt török kádik előtt is kötik. De van néhány « magister » is, aki a vidéken uralkodó paphiány miatt ünnepnapokon felolvas a népnek lelki könyvekből, megkereszteli gyermekeiket, sőt meg is esketi a feleket. Ha ezek a tanítók nem lennének, akkor ott a népek mind elmennének az ortodoxokhoz és a kádihoz. Micaglia kéri a római Kongregáció titkárát, Ingoli Ferencet, szerezzen engedélyt a pápától, hogy ezek a tanítók, « detti maestri », a plébánosok helyett eskethessenek. Bennünket a levélben a « magister » nevezet érdekel elsősorban. Úgy tűnik tehát, léteztek katolikus tanítók, « mesterek », volt tehát oktatás, talán csak egyszerű falusi szinten. S az iskolában hivatásos mester működött. Ingoli titkár 1639 júniusában is kapott levelet Micagliatól. Kérdi, hogy szerzett-e már engedélyt arra, hogy a falvakban licentiátusokat vagy világi mestereket — « licentiáti o maestri secolari » — állíthassanak, akik a keresztelésen kívül eskethessenek is. Mivel a levél írója ismételten használja a mester megnevezést, nem tekinthetjük ezt véletlen elírásnak, hanem tényleges iskolamesterekre kell gondolnunk, akik elsősorban iskolamesterek és másodsorban licentiátusok, azaz a tanítói, mesteri feladatok mellett végzik a felsorolt plébánosi teendőket is.

A temesvári oktatásügynek tanúja egy Illokról származó Nicolo d'Andrea nevű horvát fiatalember, aki 1645-ben kérvényt nyújt be Rómában Albani Antonio bíboroshoz, hogy vegyék fel Temesváron megkezdett tanulmányainak folytatására a lorettói illír kollégiumba. Írással igazolhatja, hogy négy évig tanult a Temesvárott lakó jezsuita atyák disciplinája alatt. Pap akar lenni, hogy a törökországi híveknek segítségére lehessen. Maga Micaglia páter a következő évben ajánl egy temesvári fiatalembert, Nikolics Jánost valamelyik római kollégiumba, bizonyítván, hogy őmaga tanította a fiút négy

---

[3] ARSI *Austr.* 20. f. 133-135.

[4] Jac. Micaglia leveleit közli Miroslav VANINO a *Vrela i Prinosti* folyóirat 2 (1933) számában, 31-43.

esztendőn keresztül. « Amennyire megítélhetem, — írja —, a fiú tehetséges és van kedve a tanulásra. A vidéken élő papoknál is jobban tud latinul olvasni ». Micaglia 1646-ban is patronál valakit a tanítványai közül, éspedig a 13 éves Michaele Jánost, aki a török alatti magyar városból, Temesvárról származik, s aki beszéli az olasz, az illír és a török nyelvet, sőt a latinban is tett már előrehaladást. A Kongregáció elfogadta a javaslatot, s támogatást ígért a fiúnak, mivel tehetséges és jóviseletű és mivel a török alatti Magyarországon nagy szükség van lelkipásztorokra, de még azért is, mert kegyetlen dolog lenne a fiút éppen most visszaküldeni a hitetlenek területére, amikor a török szultán a keresztények fiait szedi adóként janicsárjai közé. A Micagliától protezsált fiúk horvátok, de temesváriak, és mindnyájan az ő tanítványai, akiket több éven keresztül oktatott. Az tehát a benyomásunk, hogy Temesváron volt iskola, rendszeres oktatás, legalábbis a XVII. század első felében.

A Temesvár környéki falvak mesterei felvetnek egy olyan kérdést, melyre okvetlenül feleletet kell adnunk, mivel szorosan hozzátartozik a népművelés hálózatának felismeréséhez. Honnét kerültek ide a hódoltság alatt tanítók, hol tanultak? Hol képződtek magyar katolikus tanítók, akik hellyelközzel a licentiátusi teendőket is végezték? Kutató tekintetünk Erdély felé fordul. A temesváriak 1582. évi két levele, melyet XIII. Gergely pápához intéztek, érdekes megvilágítást nyer a kolozsvári jezsuita rektor ugyanez év június 29-i leveléből. Bonifác püspök halála után a kísérő Sfondrati atya is súlyosan megbetegedett. Acquaviva generális Kolozsvárra akarta vitetni Sfondratit, hogy tehermentesítse vendéglátóit. Wujek rektor azt válaszolja a rendfőnöknek, hogy ő tud az egész ügyről, tisztában van a temesvári helyzettel és már tárgyalt is egy temesvári katolikus kereskedővel, « akinek a fia a kolozsvári iskolánkban tanul ». A temesváriak ismerték tehát már a jezsuita iskolákat, és nem egy fiatalember ott szerezte tudását, amellyel tanított a falusi iskolákban.

A belgrádi iskola

1613-ban Szini István erdélyi származású jezsuita Belgrádban katolikus iskolát nyitott. Tanítványai nagyobbrészt az ott lakó raguzai (dubrovniki) kereskedők gyerekei közül kerültek ki, kisebb részük magyar volt, saját tanítóval. Állításunk szinte hihetetlennek látszik, ezért a megértéshez néhány szót kell mondanunk a belgrádi missziósállomás keletkezéséről és az iskola alapítójáról, Szini Istvánról.

Rómában nem tudtak sokat a török uralom alatt élő katolikusokról. Vannak-e egyáltalán, vannak-e papjaik, vagy mind áldozatul estek a töröknek és a hitújításnak? A szerémségi Bapska városkában, melynek papja tizennégy más falu lelki ellátásáról is gondoskodott, működött egy boszniai származású plébános, Matkovics Simon, aki szerény teológiai felkészültséggel, de annál

nagyobb buzgósággal védte környékének katolikusait. Bátor föllépése a török hatóságoknál és az ezeknél elért eredményei nagy becsületet szereztek neki hívők és hitetlenek előtt. Simonhoz fordultak 1610-ben a pécsi katolikusok is: kérték, hogy jöjjön el egyszer hozzájuk és segítsen rajtuk, mert teljesen felőrlődnek a megmaradásért folyó küzdelemben. Nincs már se papjuk, se templomuk. Mikor Matkovics Simon a pécsi helyzetet látta, lement Konstantinápolyba. A pécsiek visszakapták templomukat, a temetőben álló Mindenszentek templomát, melynek kizárólagos használatában egy idő óta az ariánusok voltak. A béke kedvéért a katolikusok csak a templom felét fogadták el, s ezentúl deszkapalánkkal megosztottan használták az amúgy sem nagy templomot. De a papkérdést is meg kellett oldani. Ezért Simon ezután Rómába ment — Raguzán keresztül, ahol a sors összehozta Kasics Bertalan jezsuitával. A tőle nyert ajánlósorokkal kereste fel az örök városban a jezsuita rendfőnököt, Acquaviva Kolozst, aki a pápa elé terjesztette a magyarok kérését. Levelezés kezdődött Forgách Ferenc esztergomi érsekkel. Végül is négy jezsuitát küldtek a török alatti Magyarországba, kettőt délfelől, Raguzából, kettőt Alsólendváról. 1612 őszén Rómából Belgrádba érkezett Szini István, akihez útközben csatlakozott Kasics Bertalan. A pécsi kettesnek pedig Vásárhelyi Gergely és Jékely Zakariás voltak a tagjai, akik már ez év októberében értek Pécsre. A két belgrádi pátert tárt karokkal fogadta az ottani dalmát kereskedők kolóniája, és Szinit megválasztotta állandó lelkészének. Karácsonykor találkozott Szini Bethlen Gáborral, fiatalkori barátjával és iskolatársával, aki akkor erdélyi fejedelemmé választása előtt a török urakkal tárgyalt Belgrádban. Magánlátogatáson kívül Bethlen meg is hallgatta Szini karácsonyi prédikációját, és nagyon melegen nyilatkozott a katolikus vallásról egykori hitsorsosának, a konvertita Szininek. Itt ezen a missziós állomáson létesítette Szini István az iskoláját. A lelkészi munka mellett az iskola képezte Szini főmunkáját.

1613 júniusában írja rendfőnökének Rómába: « 12-14 gyereket tanítok. Van egy társam a tanításban, Vincenzo di Rado Branilli. Ez a fiatalember velem volt vándorlásaimon és missziós utaimon. Megélhetése nincs ugyan még rendezve, de Isten majd csak gondoskodik róla is ». Ez év októberében már 32 tanulója volt az iskolának. Tudásukat és ügyes fellépésüket már be is mutatták a tanulók a dalmát kolóniának egy házi ünnepségen a kereskedők nagy örömére. Szini ekkor már említi — sajnos név nélkül — magyar munkatársát, egy magyar fiatalembert, aki csak nemrég lett katolikussá s jelenleg 5-6 gyereket tanít. Reméli azonban, hogy rövidesen több tanítványa is lesz.

Szininek tulajdonképpen nem a nagy létszám miatt kellett a segéderő, hanem azért, hogy lelkipásztori munkája ne szenvedjen kárt az iskolai lekötöttsége miatt. Nagy missziós körutakat tett ugyanis Temesvárra, Mohácsra, Pécsre, Szendrőre. « De ha otthon vagyok, akkor is előfordul — írja —, hogy hívnak a templomba és akkor ott kell hagynom a gyerekeket s ez elég

sokszor fordul elő ». Félévi belgrádi tartózkodása és körútjai alatt kialakult Sziniben a távlati terv az oktatás szükségességéről és megszervezéséről. « Rendes iskolát kell felállítani Belgrádban; a magyarok számára pedig Mohácson és Pécsett. Ezek nagyon alkalmas helyek, ide sok tanulót lehetne összetoborozni. Ezekben az iskolákban a grammatikára kell az ifjúságot tanítani, hogy innét továbbmehessenek a vállalkozók a raguzai szemináriumba. Persze ezek a gyerekek mind nagyon szegények. Ezeket csak a pápa és egyházi javadalmak segítségével lehet eltartani. Raguza azért is jó lenne, mert ott a város is segíteni tudná az iskolát, meg a püspök és káptalanja is. Mert pénz nélkül nem lehet semmit se kezdeni. Itt ugyanis mindenfelé nagy a szegénység. Raguza azért is nagyon alkalmas lenne a továbbtanulásra, mert a köztársaság jó viszonyban van a török hatalommal. Oda bátran lehet küldeni és onnan jöhetnek végzett emberek vissza anélkül, hogy a török urak szemében gyanúsak lennének ».

A belgrádi magyar iskolát Szini nem tartotta állandó jellegűnek, de azért súlyt helyezett a kis csoport alapos nevelésére. Ez abból is látszik, hogy magyar könyveket kért növendékei számára. Licenciátusok képzésével is foglalkozott Szini. E csoport legtöbb tagja később a baranyai falvakban bukkant fel mint plébániavezető.

A raguzai szeminárium létesítésének szükségességéről Kasics Bertalannak, Szini társának is az a véleménye, hogy az oda küldött kisdiákokból és fiatalemberekből jó papok és püspökök kerülhetnek ki, akik majd ezen a vidéken működhetnek. Ők nem lesznek gyanúsak a törökök előtt, írja V. Pál pápához benyújtott beadványában, 1613 második felében, amikor a török misszióból visszatért Rómába [5].

A belgrádi iskola sorsa természetesen Szini személyéhez volt kötve. A helyzet túlságosan zavaros volt ahhoz, hogy egy maradandó intézmény alakulhatott volna ki ebben a városban. Szininek magának sem volt lehetősége, hogy itt maradjon. Temesvárra ment, és tanítványait átmenetileg két odavalósi férfira, bizonyos Signor Marinóra és Signor Tomassóra bízta. Amikor aztán 1616-ban, Bethlen hívásának engedve Erdélybe ment, az iskola magyar része biztosan bezárult. Valami azonban maradhatott még az iskolából, mert De Bonis Marin jezsuita vizitátor 1617-ben még ezeket írja: « Törökországban lelkiismereti szabadság van és mindenki megvallhatja a hitét, azt a hitet, amit akar. Szabadon tarthatunk fenn iskolát, és sem nekünk, sem a diákoknak nincs emiatt semmi kellemetlensége senki részéről. A lakosság segítségével és támogatásával három iskolát állítottunk fel Törökországban: egyet

---

[5] Relatio P. Bartholomaei Kašić de Don Simone Matkovič. In: *Vrela i Prinosi* 1. 80-99. Továbbá VANINO Miroslav: Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljecu. In *Vrela i Prinosi* 4. 1-47. Belgrádról, Temesvárról, Mohácsról és a többi baranyai missziós munkáról és személyekről értékes adatokat hoz Bartol. Kašić Autobiográfiája, melyet ugyancsak Vanino Miroslav adott ki Zágrábban 1940-ben.

Belgrádban, egy másikat Temesvárott és egy harmadikat Pécsett. Erdélyben is van egy, hogy neveljük a gyerekeket istenfélelemre, keresztény erkölcsökre és tudományra, szüleik nagy örömére »[6].

Hogy mennyire helyes volt Szini iskolapolitikája, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a római Hitterjesztési Kongregáció 25 évvel később, 1639. július 18-i (258) gyűlésén tárgyal a Belgrádban és más török alatti helyeken létesítendő iskolákról. (Congr. Prop. Fide, Acta FF 305 Nr 27).

Szini 1617-ben már Gyulafehérváron van és Bethlen védőszárnyai alatt kezd új katolikus iskolát szervezni. Bár a gyulafehérvári iskola története nem tartozik tanulmányunk tárgyához, a belgrádival azonos iskolaalapító miatt mégis idekívánkozik néhány sor Szini 1618. február 6-án kelt leveléből (ARSI Austr. 20. II. rész levelei között).

Ómaga Csáky István özvegyének házában vett lakást, amely a rend egykori kollégiumától és templomától csak kőhajításnyira volt, úgyhogy Szini jól hallotta az iskolakezdést jelző csengő hangját. Iskola céljára a szepesi Márton pap házát vette igénybe. Igen jó tanítója is volt Karánsebesi György, egykori germanikus személyében. « De hogy utána kit fogok találni — írja Szini —, azt nem tudom, mert egész Erdélyben nem találok megfelelő embert, akinek ilyenben hasznát lehetne venni a fejedelem heidelbergi tanítóival szemben ».

Bethlen védelmébe vette Szinit, egykori iskolatársát, mikor ellenfelei szemére vetették, hogy almával, gyümölcsökkel csalogatja iskolájába a diákokat. Azt mondta ugyanis: « Tegyétek ugyanazt a fizetéstekből, amit Szini az alamizsnáiból tesz ». Szini bevallja, hogy ellenfelei minden követ megmozgatnak, hogy ezt a pár gyereket kiragadják a kezéből. « Egy részüket valóban én tartom alamizsnából » — írja. A keresztény oktatásban és a beszédek tartásában segítsége is van, aki felolvassa « Telegdit » és oktatja a gyerekeket hittanra.

Térjünk azonban vissza a hódoltsági területre és kíséreljük meg felvázolni a pécsi iskola történetét.

A pécsi iskola

Az 1612 őszétől Belgrádban működő Szini István jezsuita misszionárius látta meg elsőként az iskolafelállítás szükségét a török hódoltság területén. Félév alatt személyesen járta be az ország déli részét Mohácstól Temesvárig. 1613. június 14-én írja Acquaviva Kolozs rendfőnöknek, hogy a ma-

---

[6] A római jezsuita levéltár 25 levelet őriz Szini Istvántól (ARSI *Austr. 20*). Az iskoláról, de az egész belgrádi működéséről sok részletet ír le Kasičhoz, a rendfőnökhöz stb. írt latin vagy olasz nyelvű levelekben. Tartalomjegyzéküket SZILAS László tette közzé a *Südosteuropa unter dem Halbmond* c. kötetben 1975-ben. Ezekből a levelekből vettük adatainkat a belgrádi és pécsi misszió első évtizedéről.

gyarok számára Mohácson és Pécsett kell iskolát létesíteni, persze a pápa és más egyháziak pénzén, mert sok iskolást lehetne ugyan összegyűjteni, de ezek mind nagyon szegények. Három évvel később, 1617-ben De Bonis Marin rendi vizitátor jelenti Rómába, hogy Pécsett « szép iskolát nyitottunk », melyet sok gyerek látogat. « Célunk itt is, akárcsak Belgrádban és Temesváron, az, hogy a gyermekeket istenfélelemre, keresztény erkölcsökre és tudományra neveljük ».

A pécsi iskolát Vásárhelyi Gergely alapította. 1612-1617-ig működött Pécsett, ahol missziótársa volt Jékely Zakariás, majd Vodopia Máté. Iskolai tevékenységéről nem tudunk sokat, de kétségtelen, hogy teljes szívvel élt itt a magyar ifjúságnak, és szabad idejében irodalmilag is segítséget próbált nyújtani népének. Amikor 1617-ben a török császári követ kíséretében Bécsbe megy, sajtó alá rendezi két könyvét, amely egészen ennek az elhagyatott népnek lelki szükségleteit volt hivatva kielégíteni. Az egyik: « Canisius Pétertől irattatott kereszténi tudománynac rövid summája magyar kalendáriummal »; a másik nem kevésbbé fontos a licentiátusok kezébe való könyve: « Esztendő által az anyaszentegyháztól rendeltetett vasárnapokra és innepekre evangéliumok és epistolák... ». Az előbbi 1617-ben, az utóbbi 1618-ban jelent meg Bécsben.

A Vásárhelyitől alapított iskola a rendi évkönyv szerint 1618-ban vett nagyobb lendületet [7].

A pécsi iskola kibontakozása

Vásárhelyi Gergely pécsi működésének folytatója 1618-ban Cserneky János lett, aki a jezsuiták helyi elöljárója és a pécsi püspök helynöke volt. Az ő idejében az iskolának 40-45 tanulója volt. Három grammatikai osztály-

---

[7] A pécsi iskola történetéhez fontos adatokat szolgáltatnak Czvetich György jezsuitának a levelei, melyeket a római rendfőnöknek írt 1622. május 6 és 1627. április 9-e közötti időben, valamint a rendfőnök levele a bécsi provinciálishoz 1626. szeptember 26-án. (ARSI *Austr. 20.* Szilas jegyzékében 81. 83. 84. 86. 89. 93. szám). Ugyancsak a római levéltárban vannak de Bonis jelentései az iskolák helyzetéről. Austr. 133. 154. 156. Továbbá a *Litterae Annuae* 1618-as és 1629-1632-es évfolyama a bécsi Nationalbibliothekben 12031. szám alatt. Jó anyagot nyújt Dallos Miklós pécsi püspök jegyzete 1620-ból, melyet HOLOVICS Flórián közölt a pécsi Muzeum 1966-os évkönyvében. Mohácsy György nyilatkozatát a pécsi iskoláról, és arról, hogy ő is ott tanult, GALLA Ferenc közli Marnavics Tomkó János c. művében (a 244-247. oldalon) Hoffmann Pál életrajzában. Az egyes jezsuita tanárok életrajzi adatait részben a leobeni novíciusok anyakönyvéből vettük (*Liber Novitiorum ad S. Annam* 1627-1663. Vol. I. *Album Novitiorum Leobensium* 1614-1673. Mindkét kéziratos kötet a Pannonhalmi Főapátság Levéltárában, 118. D.); részben a PETRUCH Antal által kiadott Trencséni jezsuita noviciátus anyakönyve adatait használtuk fel (Budapest, 1942.). A tanárok elogiumai, haláluk alkalmából közölt életrajz és méltatás. (A MOL Kamarai levéltárában, Acta jes. irreg. B. 414. ad Collegium Tyrnav.) Egyesek életrajzát azonban közvetlenül a Pécsről írt levelekből lehetett összeállítani, pl. Péchy Bálintét.

ra osztották az ifjúságot, s az egyes csoportok élén világi tanerő állott. Az iskola vezetésére Czvetich György személyében külön embert tudott ez elöljáróktól szerezni. A fiatal jezsuitát teológiai tanulmányai befejezése előtt hozta Cserneky Grazból. Feladata volt: az iskolára ügyelni, azt igazgatni és adódó alkalommal, illetve ahogy a szükség megkívánta, helyettesíteni egyikmásik tanítót az iskolában, de a templomban is a kántori teendők végzésében.

A pécsi iskola történetében az 1630-as esztendő újabb lendületet ígért. A missziósállomás személyzete teljesen kicserélődött: Cserneky elhagyta a misszió területét, Czvetich meghalt, a horvát Vodopia páter pedig, aki 17 évig működött Pécsett és környékén, megrokkant egészségének helyreállítására Zágrábba vonult vissza. Új pécsi házfőnökké Paczóth Ferencet nevezte ki a tartományfőnök, Róma pedig az összes török alatti jezsuita elöljárójává tette. Vinkovich Benedek pécsi püspök általános helynökévé nevezte ki 1631. március 16-án. Paczóth előtt nem volt idegen a török alatti helyzet. Világosan látta, hogy az itteni magyar és katolikus nép szolgálata nem történhet kizárólag idegenből jött, tehát királyi területről származó emberek által. Saját vezetőkre van szüksége e népnek, olyanokra, akik idevalósiak, s akik tanulmányaikat is lehetőleg itteni iskolákban végezték.

Ezért az iskola fejlesztése lett főgondja. Vétel és építés útján új otthont szerzett az iskolának. Több tanerőt kért felettes hatóságától. Fejlesztési tervét a római rendfőnökkel is lelevelezte, aki nagyon helyesnek tartotta elgondolásait. Amikor ez aztán értesült arról, hogy a bécsi provinciális nem tudott annyi munkaerőt küldeni Pécsre, amennyit Paczóth kért, nagy sajnálkozását fejezte ki efölött. Paczóth közben Kecskeméten is próbált rendtársai segítségével iskolát nyitni; Gyöngyös lelkipásztori és iskolai munkábavételét is ő mozdította elő. Pécsre azonban csak egy új munkaerő érkezett, Péchy Bálint, aki magyar és idevalósi volt. Péchy lett az iskola ügyeinek intézője. Két évvel később Magdalenich Tamás kapta ezt a beosztást a rendi névtár tanúsága szerint. A harmincas években bukkan fel a szalántai plébános, Vidóczy Fábián neve, « aki iskolánkban tanít és sok áldozatot hoz az ifjúságért ».

Pécs és iskolájának fejlesztéséről Paczóthnak azonban le kellett tennie. A környék öreg magyar licentiátusai ellene dolgoztak és a törökök előtt is áskálódtak ellene. Magdalenich Tamás a Zágrábban lakó pécsi püspökhöz írt levelében névszerint is felsorolja azokat a « concionatorokat », akik meggyőzik a népet arról, hogy ők teljesen elegendők a nép számára, elég az üdvösségre a prédikáció, évente legfeljebb egy mise kell, ritkán vagy sohasem gyónnak. Ha pátereink megjelennek a falvakban s buzdítják a népet a szentségek felvételére, mindjárt kitalálnak valamit, amivel a törökök előtt feljelenthetik őket, akik aztán nagy pénzbüntetéssel sújtják a mieinket. Sokan mondják azt is, hogy inkább lesznek törökökké, mint, hogy az új naptárt az ünnepek megtartásában elfogadják. Mi a magunk részéről megteszünk mindent, de ezeknek a hitszónokoknak parancsolni nem vagyunk képesek. Nekik a török a püspökük és elöljárójuk. Az addig itt működő páterek a

következő években már Kecskeméten és Gyöngyösön szerepelnek mint tanárok. Paczóth reményei szertefoszlottak...

A pécsi iskola azonban nem zárta be kapuit ezután sem. 1634-ben írják, hogy a missziósállomás egyik papjának — világi mester hiányában — állandóan az iskolában van az elfoglaltsága. Paczóth utódjának, Horváth Jánosnak a helynöksége idején a provinciálishoz írt levelekben állandósul a kérés, hogy küldjön tanítókat. Nehezen kapnak tanítót, és ha kapnak, azok nem tartanak ki sokáig. Ha összeszedtek kis pénzt meg ruhát, akkor már elbízzák magukat és odébbállnak. Egyik végzett tanítványukat a püspöki helynök egy plébánia élére állította mint hitszónokot; kicsit hiányos a képzettsége, és Zágrábban még jó alsós se lenne belőle, itt azonban dicsérik és tizennégy faluban helytáll; kifogástalan az élete, érett, bölcs a magatartása. « Bárcsak sok ilyen emberünk volna, püspök uram! » Vinkovics püspök ekkor méltányolta a besegítő Vidóczy plébános fáradozását is, és 20 forintot juttatott neki diákjai tartására. 1637-ben az iskola négy fiatalembert bocsátott ki. Ebből hárman magyar licentiátusok és hitszónokok lettek, a negyediket pappá szenteltették horvát falvak részére.

1649-ben arról számol be a rendi évkönyv, hogy tehetséges fiatalember Pécsről Gyöngyösre ment tanulmányai folytatására. Még egy másik is csatlakozott hozzá hasonló céllal. Egy Gyöngyösre menő jezsuita volt a kis társaság vezetője. A fiatalokat már csak azért sem lehetett az útitársaságból kireszteni, mert két éven keresztül szorgalmasan és hűségesen tanultak a jezsuiták házában. Weiser Frigyes — előttünk ismeretlen forrás alapján — azt állítja, hogy 1657-ben Redéczy János nevű fiatalember, mielőtt a jezsuita rendbe lépett volna, Pécsett tanított a rend iskolájában. Ujhelyi Ádám későbbi jezsuita pécsi működéséről is ugyanezt állítja. Ezek szerint az iskola valamilyen formában továbbra is működött volna. Annyit mondhatunk, hogy a jezsuiták bizonyára itt is, akárcsak Temesváron vagy éppen Andocson, a legnehezebb körülmények közt is foglalkoztak az ifjúság nevelésével. De olyan arányú működésről, mint amilyent a század első felében látunk Pécsett, már a XVII. század második felében nem találunk. Ezt a politikai események is lehetetlenné tették volna. Gondolunk az 1664-es Zrínyi-féle hadjáratra, a város felgyújtására, a lakosságnak — papjaikkal együtt történt — elmenekülésére. Később a jezsuiták a magyarság erős megfogyatkozása miatt a misszió feladására is gondoltak. Aztán különböző török rendelkezések miatt a szabad mozgásban is korlátozták a papokat; hol nem mehettek ki falura, hol meg nem engedték be őket a városba. Rendszeres tanítás tehát nehezen képzelhető el ilyen körülmények között.

Amikor a város felszabadult a törökök uralma alól s a tartományfőnök számbaveszi a rend tulajdonát képező vagy gondjára bízott épületeket, a templomok (kő- és fatemplom) és rendház épülete mellett az iskola épületét is megemlíti. A felszabadulás utáni esztendőben a jezsuiták újból megnyitották iskolájukat. Ugyanaz az iskola ez, mint amely a hódoltság idején mű-

ködött Pécsett? Ugyanaz az iskolafenntartó, a tantestület is ugyanattól a felsőbb hatóságtól kapta megbízatását, és természetesen ugyanazzal a tantervvel működtek, mint elődeik? Vagy pedig egy harmincéves kényszerűségből fakadó szüneteltetésről kell beszélnünk?...

A múzsák mindenesetre a fegyverzaj elcsendesedtével visszatértek Pécsre, és ma is ott működnek a Nagy Lajos Gimnáziumban.

Mit tanítottak a pécsi iskolában?

Forrásaink, amelyek a pécsi iskolát említik, kizárólag a *schola* nevet adják neki. A gimnázium elnevezés nem is volt akkoriban általános a jezsuiták iskoláira, itt meg némi nagyképűség is lett volna ezt a 30-40 személyes iskolát ilyen előkelő névvel illetni. 1618-ban aztán a rendi Évkönyvek már háromosztályú *grammatikai iskoláról* beszélnek, nyilván azért, mert a kezdeten ekkor már túl voltak és megtörténhetett a belső felosztás.

A tanítást nem kedvelő cinikus Czvetich György 1622-ben azt írja, hogy az iskolai erőlködésnek nincs itt semmi értelme, mert a legtöbb tanuló, mihelyt megtanult írni és olvasni, otthagyja az iskolát s egy se jut el a főnév- és igeragozásig. E levelével, amelyet a római rendfőnökhöz intézett, Czvetich inkább azt akarta bizonyítani, hogy őrá nincs szükség az oktatásban, mentsék fel a tanítás alól és engedjék kizárólagosan lelkipásztori munkába. Negatív kijelentése mutatja azonban a pécsi iskola tagoltságát, amint az akkor más jezsuita iskolákban is szokásos volt.

A grammatikai iskolában három osztály van, olvassuk H. Nadal iskolaszabályzatában. Az első osztályban az alapelemeket tanítják. Az ábécédáriusok nyitják meg tehát az első osztályt. Tankönyvük *Donatus Aelius* grammatikus és rétor *Ars minor* c. művecskéje. Ez rövid összefoglalásban hozza mindazt, ami az ifjúság első oktatásához szükséges. Más, újabban kiadott könyvekre itt nincs szükség. A második osztály nyelvtani anyagát a főnévragozás és igeragozás képezte, míg a harmadik osztály az egész nyelvtant, tehát az eset- és mondattant vette alapul. Az osztályok nem jelentettek mindig tanéveket, mert aki elvégezte a megfelelő anyagot, a következő osztály munkáját kezdhette. A második és harmadik osztályban az olvasmányokat Terentiusból Ciceróból, Vergiliusból veszik.

Ilyen grammatikális iskola volt a pécsi iskola is. Aki ezt a három osztályt elvégezte, bizonyos jártasságra tett szert a latin nyelvben, nemcsak a nyelvtan tanulása, hanem a kötelező latin beszélgetés által is. A latinra azért is kellett nagy súlyt fektetni, mert aki tovább akart tanulni, csakis latin tudása alapján mehetett tovább, akár Raguzába, Lorettóba, Grazba, akár később Gyöngyösre ment át. A tanári kar összetétele (volt magyar, horvát, dalmáciai), a pécsi és Pécs-környéki ifjúság különböző nemzetiségű eredete is erősen megkövetelte a közös latin nyelv ismeretét és használatát. A grammatikális iskola kimondottan előkészítő jelleggel bírt továbbtanuláshoz. Nem

adott lehetőséget görög és héber nyelvtanuláshoz, hanem ezt a másutt végzendő felsőbb osztályokra hagyta. Az iskola azok számára is jelentett művelődési alapot és társadalmi tekintélyt, akik nem mentek más városokba továbbtanulni, hanem itt maradtak a hódoltság területén és később licentiátusok lettek. De Horváth leveleiből látjuk, hogy volt olyan tanulója az iskolának, aki a három grammatikai osztály és némi magán tanulás után a papi rendet is felvette.

A pécsi iskola tanulói

Az iskola tanulóinak névsorával nem dicsekedhetünk. Hol volt akkor és ilyen körülmények között törzskönyv, névtár stb. Néhány nevet mégis találtunk.

1649-ben Melzi nuncius a Pécsre püspökké kinevezett Hoffmann Pál felől kánoni vizsgálatot tart a pozsonyi ferencesek kolostorában. Egyik tanú *Mohácsy György* pozsonyi őrkanonok. Vallomásában többet között ezeket mondja: « Pécsett a katolikus templomban három jezsuita működik, és iskolát is tartanak fenn, melynek a tanú is növendéke volt ».

Péchy Bálint (1597-1639) pécsi származású jezsuita volt. 22 éves korában vették fel Grazban a szerzetbe, miután ott bevégezte az első retorikai esztendőt. Beszélte ekkor a magyar és török nyelvet, elsajátította a latint és valamit tudott németül is. Belépése előtt négy évvel lett katolikus. Iskolai alapképzését, úgy gondoljuk, Pécsett szerezte s a folytatásra Grazba küldték, ahonnét aztán Leobenbe került újoncidejének letöltésére.

Ugyancsak pécsi származású volt *Gáll v. Gaál István* (1632-1666). 1653-ban vették fel a rendbe, újoncidejét Leobenben és a bécsi újoncházban töltötte. Nagyszombatban (és hozzá nagyszombaton) szentelték pappá 1663-ban. Mecsekszabolcson van eltemetve a régi templom valamelyik falának tövében. Nyilván Pécsett kezdett annakidején tanulni. Csak a humaniorák elvégzése után lépett a szerzetbe.

Talán idesorolhatjuk még *Lindvay Jánost* (1611-1658), aki Alsólendváról, Vásárhelyi Gergely kiindulópontjáról indulva lett jezsuita és később tanár a pécsi és gyöngyösi iskolákban.

Szocsics Ignác pécsi horvát volt, (1648-?), aki horvátul, szlovénül és magyarul beszélt, amikor 1672-ben a jezsuita rendbe felvették; inkább iskolán kívüli érintkezés folytán kapott kedvet a jezsuita életre, hisz az ő ifjúkorában rendszeres iskolai oktatásról nem beszélhetünk.

Ugyanezt mondhatjuk *Bittevy Mihályról* (1655-1691) és *Ermenovich Miklósról* (1655-1699). Mindketten pécsiek voltak ugyan, valószínűleg itt kezdték a humaniorákat tanulgatni valamelyik páter vezetése mellett, de írásbeli dokumentumunk nincs erről. A pécsiek mellett három kecskemétit és kilenc gyöngyösit találunk a rend trencséni noviciátusának anyakönyvében,

akik az iskolák « udvaráról » kerültek a jezsuita rendbe. Szép számmal léptek be a trencséni újoncházba olyan, magukat horvátnak valló, de magyarul is tudó fiatalok, akik a Zágráb-Varasd-Pécs által határolt területről származtak. Nem lehet megállapítani, hogy melyik jezsuita iskola vonzásköréből indultak maguk is tanáraik pályájára.

A fenti néhány példa azonban megengedi, hogy a pécsi jezsuita iskolának is tulajdoníthassunk némi szerepet. Hogy aztán más szerzetbe vagy egyházmegyébe kik mentek innét, azt nem tudjuk megállapítani, csak sejthetjük, mert pl. Gyöngyös iskolájából minden évben *több* fiatalember ment el ferencesnek, mint jezsuitának. Mohácsy György példája pedig sejteti, hogy világi pap is került ki a török alatti iskolákból.

Az iskola legfontosabb feladata a papi hivatás elindítása mellett a licentiátusok nevelése volt, akik aztán papi és tanítói feladatokat láttak el környékükön. Gáll Istvánról olvassuk, hogy ő egymaga 22 licentiátust irányított munkájában, fáradhatatlanul járva a rájuk bízott állomáshelyeket.

Az iskola helye és épületei

A jezsuiták Pécsett a város falain kívül a Budai külvárosban laktak. Itt állt a kereszténység egyetlen temploma, a Mindenszentek temploma a körülötte elterülő temetővel. Forrásaink a pécsi jezsuiták missziós állomásával kapcsolatban hol házról, lakóházról, domusról beszélnek, hol iskoláról, scholáról, hol pedig mindkettőről együttesen. Ma nehéz a két fogalmat szétválasztani, hiszen 350 év választ el bennünket az akkori helyzettől. Inkább csak az említések felsorolására szorítkozunk.

Vásárhelyi Gergely 1613. március 18-án azt írja közvetlen felettesének, Kasics Bertalannak Belgrádba, hogy találtak házat, amely igényeiknek úgyahogy megfelel. 120 forintra tartják. Kéri, hogy utalja át a szükséges összeget valamelyik dalmát kereskedő révén [8]. Néhány nappal később, március 21-én pedig jelzi, hogy a ház ügyében már döntöttek és megegyeztek [9]. Nincs azonban adatunk arról, hogy tényleg megvette-e a házat. Mivel Vásárhelyit elöljárói különböző okok miatt visszahívták Pécsről és ő semmit sem tudhatott arról, hogy mikor és hogyan fog ide visszatérni, lehetséges, hogy a házat, ha egyáltalán megvette volna, rövidesen el is adta. Gergely páter 1614. április 26-án érkezett Grazba, ahol pihenéssel és egy összefoglaló beszámoló készítésével töltötte idejét [10]. Az esztendő nyarán járt Pécsett Graziani Gáspár, a szultán ügyvivője a bécsi udvarnál, s 1614. szeptember 7-én Bécsben kelt levelében leírja, hogy a pécsi keresztények térdenállva kérték

[8] ARSJ *Austr 20* F 41.
[9] *Austr. 20,* F 42.
[10] *Austr. 2* II p. 585. Conceptus. Acquaviva rendfőnök Vásárhelyinek Grazba, 1614. máj. 18.

őt, hogy szerezze nekik vissza Vásárhelyit [11]. A levél olvasása után a rendfőnök új színben látta a problémákat és Gergely páter « egészségi állapotát is », és visszaengedte Pécsre. Októberben már újból Pécsett van [12]. Lakásról, házról Vásárhelyi nem tesz többé említést Pécsről írt leveleiben. Két konstantinápolyi út után 1617-ben Bécsbe, majd Kolozsvárra kerül. Pécsre új emberek mennek, akiket Vásárhelyi nem csekély összeggel támogatni is tudott, hogy átsegítse őket a kezdeti nehézségeken [13].

A két első pécsi jezsuitának, Vásárhelyi Gergelynek és Jékel Zakariásnak utóda Cserneky János és Vodopia Máté lett. Jeremiás, köznéven Jerkó nevű szláv világi pappal együtt az elhunyt Ibrahim bég házában laktak 1620-ban, s ezt évi 10 forintért bérelték az elhunytnak egy rokonától. A házhoz szép kert is tartozott, ennek haszna nagyobb volt, mint az évi bérösszeg [14]. Brüsztle a kamarai levéltár anyagára hivatkozva azt állítja, hogy ugyanebben az évben Matulier Péter és Mohácsi Katalin a kis jezsuita rezidencia mellett fekvő házukat és telküket nekik ajándékozták [15]. Czvetich György, a kis együttesnek újabb tagja, 1622. május 6-án részletesen beszámol a római rendfőnöknek, hogy Cserneky új házat épített, új és üres telken, közel a templomhoz, barokk stílusban. Ezt a rövid idő alatt felépített házat azonban a törökök megirigyelték és egyszerűen elvették tőlük [16]. Cserneky 1624. október 13-án kivált a jezsuita rendből, de továbbra is Pécsett működött mint világi pap. Utóda Vodopia a következő évben renováltatta a lakóházat és az iskolát (domus domestica una cum schola) [17]. Félévvel később panaszkodik a rendfőnöknek, hogy Cserneky minden felszerelésükben felezni akar és az iskolát magának követeli [18].

1632-ben olvasunk ismét épületszerzésről. Paczóth Ferenc akkori házfőnök, aki leváltotta a Zágrábba visszavonuló Vodopiát, jelenti a rendfőnöknek, hogy sikerült 210 forintért megvenniük a szomszédságukból elköltöző ariánusnak a házát. Kert is tartozik hozzá s egy mellette elfolyó csatornából bőven jutnak vízhez. Ez most így nagyon megfelel nekik. Ha ez megmarad és nem járnak úgy mint Cserneky tíz évvel ezelőtt, akkor az itteni viszonyokat nézve úgy élnek, mint a királyfiak a palotában [19]. Megvették az el-

---

[11] *Austr. 4.* F 108.

[12] *Austr. 2* II pp. 613-614. Conceptus. Acquaviva rendfőnök Vásárhelyinek Pécsre 1614. okt. 18.

[13] *Austr. 2* II p. 840. és p 1032. Vitelleschi rendfőnök Vásárhelyinek Pécsre, 1617. szept. 30., illetve 1619. jún. 15. Conceptus.

[14] Holovics Flórián: Baranya a XVII. sz. elején. Dallos Miklós pécsi püspök jegyzete 1620-ban.

[15] Brüsztle Josephus, *Recensio Cleri Universi Dioecesis Quinqueecclesiensis.* Vol 1. p. 92.

[16] *Austr. 20.* FF 172-173.

[17] *Austr. 20.* FF 186-187.

[18] *Austr. 20. FF* 190-191.

[19] *Austr. 2.* 140. és *Litterae Annuae* 1629-1632. Vindobon. 12031. p. 76-80., továbbá a nagyszombati Ms 290. oldala.

költöző szomszédnak a szőllejét is. 1635-ben valamelyik e házak közül igen rossz állapotban volt. Belülről javították. Külső javítást a török nem engedett [20].

Az 1649-es évkönyvben van még egy oldallagos megjegyzés a kertről és házról: « kertünk távol van a törökök házától, csendes és kellemes ». S amikor a török diván elé idézték Blaskovich Miklós pátert, az a házból 3-4 lépcsőt átugorva ment az érte jövő katonák után... » [21].

Amikor Paczóth 1632-ben beszámol az újonnan szerzett házról és kertről, megemlíti az átfolyó kanálist s ezzel támpontot ad a hely azonosítására. A bővizű csatorna említése vezette rá Madas József mérnököt a telek közelebbi elhelyezéséhez [22]. E megjegyzést figyelembe véve, megállapította, hogy a jezsuita missziósok háza a mai Hunor-gyár déli részén állt. A ház a templommal együtt 1700-ban, tehát másfél évtizeddel a török kivonulása után a világi papok kezére került, akik ekkor vették át a plébánia vezetését. Az 1722-es városi térkép a plébániát, az udvarát és kertjét nevezi meg három déli telektulajdonos szomszédjaként. A malomárok vize a múlt század végéig öntözte még a kertet. A telek lejtős volta pedig elképzelhetővé teszi azt, hogy néhány lépcső vezetett fel, illetve le a plánumra. A Mindenszentek temploma helyett a jezsuiták megkapták a főtéren levő török dzsámit, a mai belvárosi templom ősét. A tér nyugati oldalán pedig iskolát építettek, a Nagy Lajos-gimnázium nagy frontú épületét.

A kecskeméti és gyöngyösi iskolák

Paczóth Ferenc, az egész török misszió főnöke már 1630-ban kért Forró György jezsuita provinciálistól embereket egy Kecskeméten létesítendő iskola számára. Forró azonban nem tudott embert adni, nyilván azért, mert nem volt elég magyar rendtag, akiket a színmagyar városba küldhetett volna. A vegyes népességű Pécsre küldött horvátokat is, de ezt nem tehette meg Kecskeméttel. Vitelleschi rendfőnök, nyilván Paczóth panaszára, rosszallását fejezi ki emiatt Forróhoz írt levelében: Nagyon sajnálom, hogy nem tudott Paczóth Ferencnek társakat adni, akiket kecskeméti iskolalétesítésre kért. Legyen rajta, hogy mihelyt lesz megfelelő embere, küldjön néhányat erre a lelkileg nagyon elhagyatott vidékre [23]. De csak 1633-ban sikerült a jezsuitáknak Kecskeméten letelepedniök.

Páter Stankovich János és egy magiszter voltak az elsők, akikhez a következő esztendőben Pestvármegyei András csatlakozott. Vállalták a plé-

---

[20] Nagyszombati MS 290. (Egykor a nagyszombati rektor irattárában. Ma ismeretlen helyen).

[21] *Bibl. palat. Vindobon.* Nr. 12220. p. 3. 197.

[22] MADAS József, A pécsi Budai-Külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény. Pécs. 1985. II. kötet, 962. old.

[23] Vitelleschi rendfőnök levele 1632. július 27-ről. *Austr. 4.* II. 845. Conceptus.

báni munkát és megkezdték az iskolai tanítást. Az első év után a fiatal magiszter visszament Nagyszombatba teológiai tanulmányai végzésére, a két páter pedig nekilátott egy megfelelő iskolaépület felállításához. A nagyszámú lakosságáról nevezetes város sok pénzt és munkát áldozott az épületre. Az áldozatkészség és a lakosság összefogása világosan megmutatta, hogy a meglevő kálvinista iskola mellett katolikus iskolát is akarnak állítani. Már-már azon voltak, hogy be is költözzenek az új és céljaiknak nagyon megfelelő épületbe, mikor terveik egy nap alatt összedőltek. A szomszédságban tűz támadt, és iskolájuk a kálvinista iskolával és házzal együtt leégett. Az egyik jezsuita még ott maradt egy laikus testvérrel együtt a városban, de miután új iskola építésére már nem volt kilátásuk, átadták a plébániát a ferenceseknek és Gyöngyösre mentek. Ott alkalmasabb hely kínálkozott iskola létesítésére [24].

Gyöngyös város szintén az 1630-as évek elején kezd mozgolódni és keres lehetőséget katolikus iskolára. A római jezsuita rendfőnököt és a bécsi tartományfőnököt ostromolták leveleikkel. 1632. júliusában a rendfőnök leír a bécsi provinciálishoz, hogy a gyöngyösi magisztrátus kérte tőle a rend letelepítését városukban. Forró provinciális két alkalommal is írt a gyöngyösieknek; először mentegeti magát, hogy nincs embere a szép óhaj megvalósítására. Mivel a gyöngyösiek türelmetlenkedtek, azért a viceprovinciális, Dobronoki György is írt nekik 1633. november 16-án nyugtató levelet. Forró második levele 1634-ben már a konkrét megoldásokról szól. Magdalenich Tamás és Stankovich János páterek voltak az elsők, akik a szokásos munkákkal megkezdték a jezsuiták kb. két száz évre kiterjedő munkásságát. Magdalenich páter és magiszter Berekszászi János tanították az ifjúságot; előbbi az alsó, utóbbi a felsőbb osztályokban. 1637-ben Remethey Lukács is tanít Gyöngyösön, mellette és utána több világi is állt a jezsuita iskola tanárai sorában [25].

Gyöngyös az egri pasalik és a hatvani szandzsák területén a budai és egri basák távolabbi, és a hatvani basa közvetlenebb katonai fősége alatt viszonylag szabadabb mozgásnak volt a birtokában. Így közvetlenül jöhettek a jezsuiták a királyi területről. Pyber János, majd halála után Lósy Imre egri püspök nagyon támogatta a gyöngyösi jezsuita iskolát. Maga Pázmány Péter is szemmel tartotta a hódoltsági katolikusok helyzetét. Keresztesi Márton nyitrai kanonokot bízta meg, hogy tanulmányozza a katolikusok helyzetét és hitéletét az egész területen le Belgrádig. Keresztesi útja során a kecskeméti jezsuitákkal is tárgyalt. Talán az ő befolyásának is tulajdonítható

---

[24] *Litt. Ann.* Prov. Austr. 1634. Colleg. Tyrnav. és Missio Aegyopolitana. Bibl. Palatin. Bécs 12 o 31.

[25] Lásd: Forgács Ferenc: *A gyöngyösi gimnázium története* (1634-1930). Gimnáziumi értesítő 1929-30. és 1935-36.

— legalább részben —, hogy a jezsuiták oly könnyen hagyták ott Kecskemétet és átmentek Gyöngyösre. Keresztesi maga is Gyöngyösön lett plébános.

1637-ben már 200 tanulója volt a gyöngyösi jezsuita iskolának. Egyik páter ekkor a felső grammatikális osztályt és a poetikát tanította, vasár- és ünnepnap pedig a közeli falvakat járta és papi szolgálatot végzett. A település harmadik tagja egy magiszter volt, aki a rend egyik jelöltjével együtt tanította az alsó osztályosokat. A rendtörténész ennél az esztendőnél megjegyzi, hogy a diákok közül ketten készülnek a jezsuita rendbe lépni, heten pedig Szent Ferenc lelki családjához kívánnak csatlakozni. 1641-ben örömmel jelentik, hogy a tanulók nemcsak török uralom területéről valók, hanem messzebb vidékekről, királyi területről is jönnek, s nem törődnek a fogságbaesés veszélyével. Ebben az évben 170 volt a diákok száma, közülük öten pályáztak a ferencrendbe. 1644-ben a törökök is megcsodálták a nagypénteki felvonulást, amelyen Mária magyar nyelven siratja szenvedő Fiát, Krisztust. Ettől kezdve minden esztendőben tartottak nagypénteki felvonulást, s mivel a szereplők magyarul beszéltek, sokan megkönnyezték szavukat. Hasonlóan kedveltek voltak az úrnapi körmenetek és felvonulások. A szomszédos falvakból is sokan jöttek be a városba a jelenetek megtekintésére és meghallgatására [26].

A gyöngyösi iskolának tekintélye volt az egész hódoltságban. A rendi évkönyv örömmel írja, hogy a törökök a gimnázium életét semmiben sem zavarták s a tanulók száma sem csökkent. A rendalapító Szent Ignác ünnepén színielőadás is volt, « úgy, mintha a világ legbékésebb helyén volnánk » — írják 1663-ban.

Tanárok és tanítók a hódoltságban

Ágoston Péter (1616-1689). Az erdélyi székely Bécsben lépett a jezsuita rendbe. Működött románok között, a török hódoltság területén (Pécsett 1651-1653), grófi háznál volt lelkész, ápolta a pestisjárvány áldozatait, igazgató volt a nagyszombati Szt. Adalbert-Szemináriumban, ült török börtönben, karóbahúzásra volt ítélve... Emellett több könyvecskét magyarra fordított. Közülük nemegy meg is jelent nyomtatásban: « *Szívek kincse.* Avagy Christus Urunk szenvedésén és halálán fohászkodó könyvecske. Mellyet szerzett a jezsuiták szerzetiben lévő Ágoston Péter ». Nagyszombatban, 1671. 131 levél. A következő évben kiadták ugyanott *Mirhaszedő zarándok* c. könyvecskéjét, mely 394 lap terjedelmű. 1674-ben Bellarmin Róbert bíboros egyik írását fordította *Mennyei dicsőség* címen. 1681-ben *Mennyei követek* címen kiadta « Szt. Gertrudis és Mechtildis égből vett imádságit » tartalmazó füzetét.

---

[26] *Litt. Ann.* 1644. 1645. 1649. 1650. 1663. A színielőadásokról szóló adatokat lásd: STAUD Géza, *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai,* I. Budapest. 1984.

Blaskovich Miklós (1611-1656). Tizenhat évig működött a török misszióban. Tanított Gyöngyösön, Pécsett és Andocson. « Miklós pap » nem félt sem a töröktől, sem a haláltól, pedig többször állt akasztás és karóbahúzás előtt, de pécsi hívei pénze mindig megszerezte neki a szabadonbocsátást. Csak akkor hagyta el a török missziót, mikor fejvesztést mondtak ki mindenki ellen — akár keresztény, akár pogány —, aki befogadja és szállást ad neki.

Cserneky János (1584-) 1618-1624 között volt a jezsuiták pécsi állomáshelyének a főnöke. Ekkor írja a rendtörténész és De Bonis vizitátor, hogy a pécsi iskola 1618-ban komolyabb fellendülést tett, s a következő esztendőkben a tanulók létszáma 45-re emelkedett, akiket három grammatikai osztályba soroltak be (*Litt. ann.* 1618).

Cserneky Alsólendván született, Rómában lépett a jezsuita rendbe 1609. dec. 16-án, 25 éves korában. Ha Alsólendvát és az 1609-es évszámot nézzük, óhatatlanul P. Vásárhelyi Gergelyre kell gondolnunk, aki ebben az időben működött itt. Hogy kettejüket melegebb szálak fűzték össze, azt az is bizonyítja, hogy Vásárhelyi, amikor Pécsről már elindult Erdély felé, azt kéri a rendfőnöktől, hogy ha szükségesnek látszik, alkalomadtán meghívhassa Csernekyt Erdélybe egy-egy beszédsorozatra vagy missziós útra. Az iskola fejlesztése nagyon szívén feküdt Csernekynek. 1620-ban szóbeli jelentést tesz Dallos püspöknek. Felsorolja a pécsi körzethez tartozó falvakat, és mindegyiknél megemlíti az iskolai helyzetet is, a tanulók száma felől és a tanítókról tájékoztatja püspökét.

Iskolafejlesztési programmjába tartozott, hogy az iskola vezetésére még egy jezsuitát szerezzen. Az elöljárók a zágrábi horvát Czvetich Györgyöt adták neki. A két férfi azonban nem értette meg egymást. Czvetich nem akart tanár lenni, inkább a falvakba akart járni papi munkákra; élesen elítélte főnökének helytelen szerzetesi viselkedését. Cserneky 1624-ben kivált a jezsuita rendből, de még négy évig ott maradt Pécsett, sok zavart okozva paptársainak és a katolikus híveknek is, főleg az ónaptárhoz való merev ragaszkodása miatt. Pécsről való távozása után nyoma vész Csernekynek.

Czvetich Györgyöt 1621-ben helyezték rendi elöljárói Pécsre. Feladata a tanítás volt, az itteni grammatikális iskolában. Czvetich Zágrábban született 1590-ben, Brünnben csatlakozott a jezsuita rendhez 1612. október 13-án, majd a kétévi újoncidő után 1615-ben Zágrábban tanított az alsó grammatikai osztályban. Tanulmányait Grazban végezte, 1615-1618, illetve 1618-1621 között. A negyedik teológiai év elvégzése előtt a pécsi misszióba küldték. 1621. május 23-án szentelték pappá, de első miséjét már Pécsett mondta, nyilván azért, hogy a katolikusok és a török hatóságok szemében jobban « idevalósi » legyen. Fennmaradt tőle hat levél, amelyet a rendfőnöknek írt Rómába. A válaszok könyvében három fogalmazványt találtunk, amely Czvetichnek volt címezve és egyet, amely a tartományfőnökhöz íródott Czvetich ügyében. Ez az aránylag bőséges levélanyag nemcsak a fiatal pap-

tanár lelkületébe enged betekintést, hanem az iskola ügyéről is több információt nyújt a kutatónak.

A levelekből megtudjuk, hogy Cserneky János házfőnök 1621-ben v. 1622-ben új házat épített Pécsett; a törökök közül azonban többen nem tudták ezt elviselni, hogy a keresztények így hivalkodjanak közöttük, azért éjszaka rátámadtak a házra, amelyben akkor Czvetich, egy világi tanító és két tanuló tartózkodott. A világi tanító, mint másutt is olvashatjuk, egy fedél alatt lakott a jezsuitákkal. Úgy látszik azonban, hogy diákok is kaptak náluk szállást. A tanító nemcsak az iskolában volt elfoglalva, hanem az istentiszteleteknél is, ahol vezette a karéneket; diákjai hol latinul, hol magyarul énekeltek a vasár- és ünnepnapi miséken. Ezt a tanítót néha helyettesítenie kellett Czvetichnek s ezt azért is nehezményezte, mivel ő maga nem értett a karvezetéshez. Az egész tanári fáradozást Czvetich eléggé lebecsüli és nem sok értelmét látja neki, mivel a tanulók úgyis otthagyják az iskolát, mihelyt megtanultak olvasni. Egy se jut el szerinte a főnév vagy igeragozásig...

A rendfőnök két levélben is válaszol Czvetich ilyenirányú kesergéseire. Az egyiket 1622. május 7-én, a másikat július 14-én diktálta a fogalmazvány-könyvbe. « Nem tudom helyeselni felfogását. Tartson ki az ifjúság nevelésében és ha az elején kevesebb is a munka eredménye, gondoljon arra, hogy a vetés se sarjad ki azonnal a magvető háta mögött... Nemcsak kitartóan, hanem jókedvűen is végezze az engedelmességből rárótt munkát ». (ARSI. *Austr. 3.* I. 257).

A rendfőnök azonban megértő is tudott lenni; kérte a tartományi és helyi elöljárókat, hogy mentsék fel Czvetichet az elemi iskolások tanításától. (*Austr. 3.* I. 283).

Czvetich bizonyára megszabadult az iskolától, mert többet nem szerepel ilyen kérdés a leveleiben. 1626-ban Bécsben járt az osztrák tartományfőnöknél és Dávid Pál pécsi püspöknél egykori elöljárója, Cserneky János visszahívása ügyében. Ekkor merült fel félbeszakadt teológiai tanulmányainak kérdése. Végső vizsgáit és rendi ünnepélyes fogadalmainak letételét tervezte a rendfőnök, erre azonban már nem került sor. Hosszú betegeskedés után 1627. október 28-án befejezte életét. Emlékét a pécsiek sokáig őrizték.

Csomafay Pál (1588-1645). Erdélyi székely származású jezsuita laikus testvér, aki magyarul, románul és latinul beszélt, amikor a szerzetbe lépett. Életének jellegzetessége, hogy bár nem volt felszentelt pap, mégis a misszionáriusok munkáját végezte, hat évig románok között, három évig pedig az Andocs-környéki magyar falvakban mint licentiátus. A nagynevű népmisszionárius, P. Bujtul György fölött 1635-ben ő mondta Karánsebesen a gyászbeszédet.

Andocson 1646-1647-ben ugyanilyen beosztásban működik *Tóth György* fráter. Munkájáról azonban nem tudunk részleteket.

Derkay György (1608-1678) működött Erdélyben és Havasalföldön, majd a török misszióban Gyöngyösön és Pécsett. Utóbbi helyen belekeveredett a naptárvitába, áskálódó honfitársai bevádolták a török hatóságoknál. 500 forint váltságdíj fejében azonban szabadon engedték. (1630-ban egy házat 210 forintért vettek Pécsett!) Halála évében jelent meg egy fordítása: « Az oeroek életnek uttya, távozzál el a gonosztul, és cselekedgyél jól. Mellyet az előtt deákul megmagyarázott P. Sucquet Antal. Most ismég magyarra fordított P. Derkay György ». Nagyszombat 1678. 72 lap, 32 kép.

Horváth János (— 1656), a török misszió legnagyobbjai közé számlálandó. 16 évig (1633-1648) működött a török alatti Dunántúlon, Pécsett és Andocson vezetője volt a missziós életnek mint házfőnök és mint a pécsi és veszprémi püspök helynöke. Nehéz papi szolgálata mellett tanította az ifjúságot mindkét működési helyén, Pécsett és az andocsi plébánián. Állandó gondját képezte megfelelő tanerő szerzése; erről tanúskodnak levelei a püspökhöz és a rendi elöljárókhoz. Különös gonddal nevelte, képezte az egyházmegye licentiátusait, akikkel ismételten tartott zsinatot, amelyen átlag harmincan vettek részt. Gondoskodott papi utánpótlásról s a növendékek tanításáról. A jezsuita rend is nagyrabecsülte Horváth János működését. Amikor 16 év után visszakerült a misszióból a « provinciába », ahogy mondták, a győri kollégium rektorává nevezték ki. Utolsó éveit Zágrábban töltötte.

Jaszkai Mátyás (1612-1656) szintén horvát származású volt, akárcsak Horváth János, de hat esztendőt ő is örömmel töltött el Andocson és Pécsett a missziós munkában. Mindkét helyen voltak akkor magyarok és horvátok. A misszió területe felnyúlt a Balatonig; Kanizsától Budáig, Kaposvártól Székesfehérvárig terjedt ki. Magába foglalta a koppányi, somogyvári, kanizsai, kaposvári, simontornyai, fehérvári kerületeket. Kálvinisták, görögkeleti rácok és törökök között laktak hívei, akik beszélték a magyaron kívül a horvát, bosnyák, podraviai, pozsegai és oláh nyelvet.

Lendvay János (1613-1672) szintén a török missziónak szentelte életét. 1639-ben találkozunk először nevével, éspedig a gyöngyösi gimnázium tanárai között. Kevés megszakítással itt működött s Pécsett fejezte be életét 1658-ban. Híres volt, akárcsak Vásárhelyi Gergely a maga idejében orvosságairól és gyógyításairól, de mérnöki képességeiről is ismerték. Rendtársai elsősorban a pestises betegek ápolásában tanúsított hősi magatartása miatt becsülték. A rábízott pénzzel ügyesen gazdálkodott, úgyhogy foglyot is tudott kiváltani « saját pénzén ».

Magdalenich Tamás 1632-1634 között igazgatta a pécsi iskolát. Jaksai származású horvát volt. 1602-ben született és 1621-ben kezdte meg jezsuita tanulmányait Leobenben. Horvátul, németül és latinul beszélt már akkor, mikor a rendbe felvették. Rövid zágrábi tanári működés után Pécsre került, ahol a horvátok hitszónoka volt és emellett az iskola igazgatója. A rendi évkönyv erről az időről megjegyzi, hogy a lelkipásztorok is tanították az ifjúságot, mivel nem sikerült mindig kellő számban világi magisztert találni

(*Litt. An.* 1634). Itteni tartózkodása alatt egy alkalommal írt Vinkovics püspöknek a magyar licentiátusok makacs ragaszkodásáról az ónaptárhoz. « További részleteket Vidóczi plébános fog mondani, aki a levelet viszi ». Utóiratként hozzáfűzi leveléhez: ritkán ír, mert a törökök nem szeretik, ha itteniek a királysági keresztényekkel leveleznek; és kis papíron ír — a szegénység miatt. Magdalenichet Pécsről Gyöngyösre helyezték, ahol több éven keresztül tanított az ott újonnan megnyílt jezsuita gimnáziumban. Győrben halt meg 1644-ben a pestisjárvány idején.

Mihály deák (latinul literatus) nevét Dallos püspök jegyzeteiben olvassuk: « A pécsi iskola tanítója. Szláv deák, Belgrádból jött. Magyarul is tud. Körülbelül 40 tanulója van ». Ő nyitja meg azoknak a fiatal tanítóknak elég hosszú sorát, akik Pécsett tanítottak. Az évkönyvek — név nélkül — említik, hogy 1618-ban a grammatikai osztályok élén világi tanítók állnak. A húszas évek első felében Czvetich György említ egy világi tanítót. Viszont 1634-ben azt olvashatjuk, hogy « világi tanítók hiányában a mieink tanítanak az iskolában ». A tanítók, úgy látszik, mindig az atyákkal egy fedél alatt laktak, az ő asztaluknál étkeztek és ők ruházták is őket a hívek pénzéből és alamizsnájából. Horváth János 1640-ben panaszkodik: « Nehezen tudunk tanítóhoz jutni, és nehezen tudjuk őket megtartani. Mert világi emberek lévén, szabadok és önállóak akarnak lenni. Ha kis ideig nálunk vannak, és kis pénzt meg ruhát szereztek, a kényelem elbizakodottakká teszi őket és elmennek. Istenre kérem — írja a tartományfőnöknek —, szerezzen nekünk egy jó tanítót, aki a fiúkat tanítja és a híveknek is szolgálatára lenne énekével a templomban és a temetéseknél. Mikor még több páter volt Pécsett, könnyebben pótoltuk egy-egy tanító kiesését; mióta azonban csak ketten vagyunk, és az egyikünk betegeskedett, nehezen tudtuk a hiányt pótolni ».

Néhány olyan fiatalnak a neve is szerepel a pécsi iskola történetében, akik itt tanítottak, majd jezsuiták lettek. *Derkay György* belépése (1628) előtt tanított Pécsett. *Radéczy János* 1657 előtt mint húszéves fiatalember működött itt. *Ujhelyi Ádámról* és *Paczóth Ferencről* is van adatunk itteni működésről. Közülük többen mint papok tértek ide vissza. Volt persze gyengébb elem is a fiatal tanítók között; így 1639-ben egy bizonyos « nebulo », aki sok kellemetlenséget okozott a jezsuitáknak Pécsett.

Paczóth Ferenc négy évig (1630-1634) működött Pécsett, ahol a jezsuita rendház főnöke és a pécsi püspök helynöke volt. 1598-ban « farsang táján » született protestáns családból. Két és fél évvel áttérése után 1619 szeptemberében lépett a jezsuita rendbe. Tanulmányait Rómában, Nápolyban és Grazban végezte. Rövid tanári működés után Pécsre került s itt a missziós állomás az ő főnöksége idején érte el a legfejlettebb állapotát. A rendfőnök elé terjesztett tervek közül a legfontosabb az iskola kiépítése volt. « Módfelett gyanúsak vagyunk a törökök szemében azért, mert osztrák területről jövünk ide, s így csak nehézségek és veszélyek közt tudunk működni. Bárcsak tudnánk a katolikus hitet olyan szabadsággal szolgálni, ahogy azt ke-

resztény területen tehetjük. Egyetlen megoldást látok: iskolát kell létesíteni, hogy itt nevelhessünk fiatalokat. Mert ha innét küldünk fiatalokat tanulni Ausztriába, akkor veszélynek vannak kitéve azok, akiket küldünk, és azok is akik küldik őket ». (ARSI *Austr. 21.* f. 140). Sikerült házat vennie és így bizonyos kényelmet tudott nyújtani négy társának, akik együtt voltak vele. A pécsi iskola-bővítési tervek azonban elakadtak valahol. A rend át menetileg Kecskeméten próbálkozott iskolával. Végül is Gyöngyösön kötöttek ki, ahol a gimnáziumot 1634-ben meg is indították azokkal a tanárokkal, akik Paczóthtal Pécsett voltak: Magdalenich Tamással és Sztankovich Jánossal. Paczóth kiváló szónok volt és mint hithirdető végigjárta Pécs után az egész királyi Magyarországot. A pécsi katolikusok küldöttséget menesztettek Bécsbe a tartományfőnökhöz és sírva kérték, hogy adja nekik vissza a Homonnára helyezett Paczóthot. A Homonnai gróf ugyanis kollégiumot alapított és ott kellett a jó szervező Paczóth alapító rektornak. Pozsonyból, Nagyszombatból kiindulva járta a fölvidéki városokat, hogy életének nagy célján, a katolikus hit terjesztésén dolgozhasson. 1649-ben, 53 éves korában fejezte be apostoli életét.

Péchy Bálint (1597-1639). Pécsett született 1597 húsvétján. Szülei s őmaga nem volt katolikus, 1615-ben lépett be a katolikus egyházba. 1619. okt. 1-én vették fel a jezsuita rendbe Grazban, újoncéveit pedig Leobenben töltötte. Hittudományi tanulmányait Grazban és Bécsben végezte. Felvételekor beszélte a magyar és latin nyelvet, egy kicsit a németet és a törököt. 1625-ben a pécsi főnök, Vodopia Máté azt írja a rendfőnöknek, hogy Páter Bálintot bármikor küldheti, ahogy adódik rá alkalom, mert ő erre a vidékre való és magyar. (Sz. 88). 1627-ben már Pécsett találjuk. Az intrikus Czvetich György nagyon rossz színben mutatja be Péchyt a rendfőnökhöz írt levelében. (Sz. 93). A pécsi püspök viszont Péchyre ruházza a vikáriusi joghatóságot. 12 évig működött Pécsett mint hitszónok és iskolaigazgató. 1639. dec. 16-án bekövetkezett haláláig. Tevékenységet így jellemzi Horváth János, aki akkor volt pécsi házfőnök és püspöki helynök:

« P. Péchy Bálint a lelkipásztori munkában szerzett hosszú betegség után házunkban 1639. december 16-án d.e. 11 óra tájban a haldoklókért végzett imádságunk közben meghalt, miután erősítést nyert a szentségek által. Halála a legtöbb emberben nagy sajnálkozást váltott ki és erősítette a Társaság iránti nagyrabecsülést. A magyar köznép iránti buzgóság hevítette. Fáradhatatlanul szolgálatukra állt. Járta az egymástól 6-8 mérföldre levő falvakat, oktatott, hittanra tanította az ifjúságot, prédikált, gyóntatott, imádkozott a betegek fölött. Imájával gyakran meg is gyógyította őket. Türelemmel viselte el az ételben való hiányt a falvakban, ahol alig van más a kenyéren, vízen, vöröshagymán, fokhagymán és káposztán kívül. Az anyaföld volt az ágya, a nappal hordott ruha a takarója. Útjain gyakran kifosztották, ijesztgették, megverték törökök és trák szakadárok. Néhányszor csodával határos módon épségben maradt kardok és golyók közepette. Volt,

hogy rablók közé került, de nem ismerték fel. Szívesen végezte az alantas és konyhai munkákat is. Amikor huzamosabban otthon tartózkodott, ő volt a szakácsunk. Vasár- és ünnepnap, amikor a templomból s a papi munkákból hazajöttünk, hozzálátott az ebéd elkészítéséhez. Ezen a vidéken ugyanis nehezen jutunk ilyenfajta szolgához vagy szakácshoz ». (Horváth János, 1640. jan. 22-én kelt levele. OL Kamarai lt Acta jes. irreg. B 414 fasc. 4. ff. 18-19).

Stankovich János (1589-1673) mint esztergomi kanonok és nagyszombati plébános lépett be 1627-ben a jezsuita rendbe. Hosszú életéből tíz évet töltött a hódoltsági misszióban, éspedig Pécsett, Kecskeméten, Gyöngyösön és Szendrőben. Gyöngyösi évei alatt minden hódoltsági jezsuita misszió főnöke is volt. Irodalmi tevékenységének is őrizzük egy emlékét: « Rövid és summa szerént való bizonyítása a Lutherista és Calvinista Purgatoriumnak. Szedegettetett és irattatott a Jézustársaságából való lelki tanító Stankovich János által. Nyomtattatott Lauretumban, David Kraus könyvnyomtató által 1670. esztendőben ».

Szini István (1580-1645) Gyulafehérváron született református szülőktől. Iskolatársa volt Bethlen Gábornak ugyanannál a kálvinista tanítónál. 1602-ben Rómában belépett a jezsuita rendbe, amelyben 1612. szept. 7-én professziót tett. Még ugyanabban az esztendőben Kasics Bertalannal Belgrádba ment « a törökökhöz ». Szini rövidesen iskolát nyitott, amelyben két tanítóval (köztük egy magyarral) együtt oktatta az ifjúságot. Missziós körutakat tett Temesvárra, Mohácsra és környékére, meg Pécsre. Belgrádban újból találkozott Bethlennel, aki ettől kezdve jóindulatú pártfogója lett egykori barátjának. Meghívta Gyulafehérvárra, ahol Szini katolikus iskolát létesített. Mint misszionárius bejárta Székelyföld falvait és a keresztvetéstől kezdve oktatta a népet a hitben. Áldozatos, fegyelmezett élete, Istennel való benső lelki kapcsolata közismert volt. Csodákról, ördögűzésekről beszéltek azok, akik a lánglelkű szónokot ismerték. Gyulafehérváron halt meg 1645-ben. (ARSI *Austr. 140.* 76.r).

Vásárhelyi Gergely (1560-1632) volt az első jezsuita, aki Pécsett a török engedélyével letelepedett és négy évi ottani tartózkodása során (1612-1616 közti években) iskolát nyitott. Mint neve is sejteti, Marosvásárhelyről származott és 23 éves korában, 1584. május 10-én a jezsuita rendbe lépett. Rendjének szinte minden akkori hazai állomáshelyén megfordult. 1601-ben gyulafehérvári házfőnök volt. Amikor itt feldúlták a kollégiumot, ő és társai Kassára mentek, ahol Pázmány Péter fogadta őket. Miután a menekültek itt kissé összeszedték magukat, Vásárhelyi kivételével mind tovább utaztak. Pázmány jelenti 1601. szeptember 19-én Acquaviva rendfőnöknek Rómába, hogy P. Vásárhelyi még ott maradt, mert egészsége még most is gyenge lábon áll az elszenvedett ütlegelések és sebek miatt. Mindnyájan komoly életveszélyben voltak, de Gergelyt kivéve nem történt nagyobb bajuk. (ARSJ *Germ. 180.* f. 39). 1608-ban a csak nemrég alakult zágrábi jezsuita ház élén találjuk, de rövidesen a Bánffyak alsólendvai vára lett működésének

központja. A török urak hívására előbb Kanizsára, majd 1612. szeptemberében Pécsre megy hitsorsosai lelki gondozására. 1618-ban Bethlen Gábor Erdélybe hívja. Kolozsvárott fejezi be izgalmasan változatos és tevékeny életét 1623. október 18-án. Ez a sokfelé vándorló ember nemcsak élőszóval, hanem írással is terjeszti és védi a katolikus hitet. Minden munkáját magyarul írta, hogy a papokat, licentiátusokat és értelmiségieket szellemi táplálékkal ellássa. Elsőként adta ki « Canisius Pétertől irattatott keresztényi tudománnac rövid summáját, Kolozsvárott 1599-ben ». Evangéliummagyarázatain, vasárnapi és ünnepi prédikációin kívül, lefordította Kempis Krisztus követését; imádságos könyvrész és Kalendárium teszi hasznosakká könyveit. Nyilván Pécsett is dolgozott ezeken a könyvein, hiszen nem egyet 1617-ben Pécs és Kolozsvár közti évében adta ki Bécsben.

Vidóczy Fábián szalántai plébános volt és « azonfelül pécsi iskolánk tanítója » — írja róla Vodopia Máté pécsi házfőnök 1628. június 10-én, amikor levelet küld vele a rendfőnökhöz Rómába. A rendfőnök jóindulattal fogadta a levél vivőjét, és figyelmesen hallgatta személyes beszámolóját a pécsi misszió helyzetéről. Vidóczy a muraközi Vidovceből származott. A Muraközben használatos kajkavác horvátot beszélte és e nyelven írta leveleit is. Ezek szerint szlovén volt, aki tudott magyarul is. Nevét is mindig magyarosan írja. Neve néhány évvel később Vinkovics Benedek zágrábi nagyprépost és pécsi püspök levelezésében szerepel újból. Pécsi vikáriusának írja a püspök 1635. augusztus 31-én: « Fábián úr egy növendéket küldött hozzám Zágrábba, de úgy tudom, van nála még három vagy négy, akiket alamizsnából tart el. 20 forintot utalok ki ezek számára abból a 200 forintból, amivel a légrádi kapitány tartozik nekem. Ha kézhez vette, jelentse nekem és költse ezekre a fiatalokra ». (Zágrábi káptalani levéltár). A püspök ez év végén Pécsre küldi az újonnan fölszentelt Kőrösi Miklóst: « Ha esetleg Fábián plébános akarná kápláni szolgálatait igénybe venni, engedje oda neki, hisz ő volt a támogatója és pátrónusa ». (Zágrábi kptl. lt. fasc. 99. Nr. 1/24). Ezek szerint Vidóczy nemcsak tanított az iskolában, hanem bizonyos számú növendéknek az ellátásáról is gondoskodott. Vinkovics 1640-ben Vidóczyt egyházlátogatással bízta meg. Vaskaszentmártonban a körülötte levő falvak népe is összesereglett, de ez a töröknek nem tetszett. Török barátai azonban megvédték a gyanúskodókkal szemben, és tanúsították, hogy már hét éve él Turbékon. Mindenét elvették ekkor és 140 tallér fizetést kívántak tőle, aztán szabadon bocsátották. Horvát helynök írja Vidóczyról a püspöknek: « Fábián urat a legmelegebben ajánlom püspök úrnak. Szegényen és nagy hűséggel dolgozik az Úr szőllejében. Eltartja a tanítót és öt más diákot csodával határos módon, élelmet és ruhát koldulva nekik jó keresztényektől. Az a szándéka, hogy ezekből jó katolikus papok legyenek. Az idén dispoziciót nyert egy szláv pap, aki Fábián úr házában nevelkedett és akit Szmirnában szenteltettem pappá. Gyengécske ugyan és Zágrábban jó principista se lenne belőle, de itt nagyon dicsérik és 14 faluban helytáll. Élete

kifogástalan, érett és bölcs. Püspök uram, bárcsak volna sok ilyen emberünk! » (Zágrábi lt. Arch. Kapitul. Ant. f. 99. 1/18).

Falusi katolikus iskolák a hódoltságban

Az egyház a középkorban is tartott fönn falusi iskolákat. Ezeknek elsődleges célja a vallási ismeretek elsajátítása volt. A hódoltságban is találunk ilyen iskolákat; mint magától értetődő intézményt említik ezeket forrásaink. Dallos Miklós pécsi püspök jegyzeteiben, melyeket Harangozó Bálint dunaszekcsői iskolamester beszámolója alapján készített 1620-ban, iskolát találunk Dunaszekcsőn, Bátán, Bogádon, Kővágószőllősön. A többi falunál megjegyzi, hogy nincs tanítója. A megjegyzés azt engedi sejteni, hogy csak pillanatnyilag nincs, de szokott lenni, vagy lehetne éppen. Kis falusi iskoláról ír néhány sort Horváth János páter. Eredetileg Koppányban akartak a jezsuiták támpontot létesíteni a Balatonig terjedő működésükhöz, hisz Koppány nagyobb hely volt. Horváth mégis a csendesebb Andocsot választotta, hogy ezzel elkerülje a törökök zaklatásait levélírás és más tolmácsmunkák dolgában. A falu temploma a Mindenszentek tiszteletére volt szentelve, de igen rossz állapotban volt. Most nemrégen renoválták. Andocs egykor búcsújáróhely volt Szűz Máriának itt levő szobra miatt. A jezsuiták házába jártak a gyerekek oktatásra, miattuk azonban állandóan aggódniok kellett, mert a törökök elrabolták és eladták őket. « S mivel két ilyen fiút nagy, de nekik nem elég nagy áron kiváltottunk, még fenyegettek is, hogy bennünket fognak halálra vinni ». — Néhány szó csupán, de kötettel fölérő története egy hódoltsági falusi iskolának... [27].

Néhány kisebb iskola létesítéséről és szervezéséről a Hitterjesztési kongregáció 1638-as 247-es számú gyűlésének jegyzőkönyvében is olvashatunk. Eszerint Albornoz bíboros előterjesztésére három évre 25 scudót szavaztak meg katolikus iskola tanítója részére Szécsénybe, Senderoniába (?) és Fülekre. Erről a Gyöngyösön tartózkodó Fulgentius ferences vizitátor kap értesítést és megbízatást arra, hogy tanítóról gondoskodjék [28].

---

[27] Horváth János beszámolója az andocsi misszió helyzetéről 1647-ben. OL Kam lt. Acta jes. B. 245. Jaur. f. 2. 46-49.

[28] Acta S.C. de Propag. Fide Vol 13. f 1240. Nr 38.

Gyurás István S.I.

PÁZMÁNY KALAUZÁNAK LATIN FORDÍTÁSA ÉS A WITTENBERGI VÁLASZ

Amikor a fiatal *Pázmány* Péterben grazi tanárkodása és felsőmagyarországi missziós útjai folyamán egy átfogó apologetikus-polemikus mű gondolata elhatározássá érett [1] és úgy döntött, hogy ezt *Bellarmin* Disputatióitól eltérően nem latin nyelven, hanem « *magyaroknak magyarúl* » fogja írni [2], szükségszerűen lemondott arról, hogy könyvét, az « *Isteni Igazságra vezérlő Kalauz* »-t magyarul nem értő olvasó is kezébe veheti. Hogy mégsem egészen így történt, ennek okát nem az ő szándékában, hanem műve kihatásában és sikerében kell keresnünk. Amiről a Kalauz szerzője bizonyos megfontolás alapján eleve lemondott, azt protestáns ellenfelei egészen más okból pótolták, ti. a mű latin nyelvre fordítását. A Pázmány-kutatás számára mindezideig periferikus jelleggel bírtak a latin nyelvű Kalauz létrejöttének körülményei és további sorsa. Az alábbi tanulmány e két kérdésre keres az eddigi ismereteken túlmenő választ.

1. *A Kalauz latin fordítása*

a) Szükségessége

A Kalauz I. kiadása 1613-ban — 3 évvel a magyarországi lutheránusok Zsolnán tartott zsinatja után, amely a római Egyháztól való elszakadást eredményezte — nehéz feladat elé állította az új egyházi szervezet és hitélet kiépítésén fáradozó vezetőket. Ugyanis a mű eredetisége [3], célkitűzése [4], nem csak polémiára szorítkozó jellege [5], sajátos módszere [6] és irodalmi kifejező

---

[1] Őry Miklós, *Pázmány Péter — Diatriba theologica.* Bevezetés, 28-30; Őry M. — Szabó F., *Pázmány Péter — Válogatás műveiből.* Bevezetés, 21-40.

[2] Öm V. 480.

[3] Erdős Mátyás, *Pázmánys Hodegus.* Methode und Bedeutung. 53-66; Őry — Szabó, *Pázmány Péter,* I. kötet 67-71.

[4] Erdős, 13-16.

[5] Erdős, 17-20; Sík Sándor, *Pázmány az ember és író.* 116.

[6] Erdős, 31-38.

ereje egyenértékű művet követelt egy protestáns teológus tollából. A Kalauz meggyőző erejét ellensúlyozni, növekvő sikerét megállítani és a nagyrészt protestánssá lett vezetőréteget hitében megtartani a vallásszabadság talaján állva aligha lehetett.

A *Nádasdy* család támogatásával létrejött munkaközösség — az ún. « *Csepregi iskola* » (tagjai között *Zvoranich* Imrével és *Nagy* Benedekkel) [7] — első próbálkozása nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Zvoranich lefordította *Hafenreffer* tübingeni professzor 1607-ben Wittenbergben megjelent « *Loci theologici* » c. könyvét és ezt egy Nádasdy Pálhoz intézett « *Epistola Dedicatoria* », valamint *Nagy* Benedek « *Praefatió* »-ja és *Klaszekovich* István és négy társa « *Protestatio az nemes magyar nemzetséghez* » c. írásának kíséretében 1614-ben kiadta [8]. Az utóbbiakat Pázmány csak « *csiripelésnek* », « *sibogásnak* » [9] tartotta és *Szyl Miklós* álnév alatt polemizáló stílusban visszautasította [10]. Hafenreffer könyvének magyarra fordítása nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mert ez a mű mind felépítésében, mind kérdésfelvetésében és módszerében eltért Pázmány Kalauzától. Hatásosabb mű és kimagasló írói egyéniség hiányában a kiadóknak be kellett tehát látniok, hogy a Kalauz minden részére kiterjedő cáfolat ügyének egy külföldi neves teológust kell megnyerniök.

b) Előkészítése

Ami a Kalauznak egy külföldi lutheránus teológus részről való megválaszolását és ennek előkészületeit illeti, a történész és Pázmány-kutató számos adat és bizonyíték hiányában nem kaphatott teljes képet. Munkáját az is megnehezíti, hogy a hitviták és vitairatok légkörében a tárgyilagosság többnyire hiányzott. Így a bizonyítékok használhatósága alapos felülvizsgálást tesz szükségessé.

Tények: 1. A Kalauz latin nyelvű cáfolata 1626-ban — 13 évvel Pázmány művének megjelenése után — « *Phosphorus veri Catholicismi* » címmel Wittenbergben hagyta el a nyomdát. 2. Szerzője *Balduin Frigyes* (1575-1627), a wittenbergi egyetem teológiai karának 1601-től tanára és 1619-től haláláig dékánja [11]. 3. A cáfolat megrendelője és anyagi támogatója özv.

---

[7] Erdős, 71-72.

[8] Hafenreffer « *Loci theologici* »-ját és a csatolt leveleket Zvoranich Imre « Az szentírásbéli hitünk ágainak bizonyos móddal és renddel három könyvekre való fordítása » címen (Keresztúr 1614) adta ki.

[9] ÖM V. 7; 478.

[10] A Szyl Miklós álnév alatt megjelent « Csepregi mesterség » (Bécs 1614) mellett megemlítendő Pázmánynak immár saját neve alatt 1615-ben Prágában « Csepregi szégyenvallás » c. polémikus műve, amelyben Zvoranich Imre és Nagy Benedek «Pázmány Péter pironsági » c. írására válaszol és ezzel a további polémiát mintegy lehetetlenné teszi.

[11] Erdmann Johann Christoph, *Lebensbeschreibungen und litterarische Nachrichten von den Wittenbergschen Theologen.* Wittenberg 1804, 67-69; Reuter Gottfried, *Programma in funere Viri plurimum Reverendi, Clarissimi & Excellentissimi* Dn. *Friderici*

Thurzó Györgyné, Czobor Erzsébet [12]. 4. A cáfolat megírásával és megjelentetésével a teológiai kar 1625. dec. 28-án bízta meg [13]. 5. Műve megírásánál a Kalauz latin nyelvre fordított kéziratát használta [14], melynek további sorsa és holléte ismeretlen.

Az előzményekre — a fordító v. fordítók kilétére és elkészülésének, valamint Wittenbergbe érkezésének időpontjára, a vállalkozás szervezőjére és a wittenbergi teológiai karral folytatott tárgyalásokra vonatkozóan csak kevés adatanyag áll rendelkezésünkre s ezek két forrásból származnak: *Balásfy* Tamás « Epinicia Benedicto Nagy » c. polémikus írásából (1616) és *Ipolyi* Arnold « Veresmarti M. megtérése históriája » c. könyvéből [15]. Ezekből a következőket tudjuk.

Balásfy tudomására jutott, hogy a wittenbergi teológusok aggodalommal nézik a Kalauz romboló hatását Magyarországon, s csak azért nem tudnak ellene valamit tenni, mert nem tudnak magyarul. Hogy közelebbről megismerhessék, szükségük lenne egy tolmácsra. Balásfy értesülése szerint a magyarországi lutheránusok egy rossz erkölcsi élete miatt urától elbocsátott lelkész személyében fordítóra is találtak [16]. — Balásfy nem ad azonban felvilágosítást arra vonatkozóan, hogy az illető lelkész ténylegesen hozzáfogott-e a fordításhoz és mikor készült el vele.

Ipolyi szerint az akkori nádor, Thurzó György, kihasználva személyes kapcsolatait a szász fejedelmi udvarnál és a wittenbergi teológiai karnál, azon fáradozott, hogy *Meisner* Boldizsár vállalja el a Kalauz megcáfolásának feladatát. Meisner, hivatkozva rossz egészségi állapotára, igyekezett elhárítani magától a megbízatást, de a választófejedelem kérésének engedve hajlandónak mutatkozott [17]. — Ipolyi információi Thurzó György erőfeszítéseit illetően megfelelnek a valóságnak. A wittenbergi professzorok között Meisnernek volt valóban a legintenzívebb kapcsolata az ott tanulmányaikat végző magyar diákokkal (többnyire a lutheránus magyar nemesi családok fiait kell

---

Balduini. Wittebergae 1627, 269-278; SPIZELIUS Th., *Templum honoris reseratum (1673)*, 77-85.

[12] ÖM V. 477.

[13] ÖM V. 478; F. BALDUINUS, *Phosphorus veri Catholicismi.* Wittebergae 1626, Epist. Dedicatoria.

[14] BALDUIN, *Phosphorus,* Dedicatio.

[15] ERDŐS (73-74) e két forrásmunkát használta fel disszertációja megírásánál. Megemlítendő, hogy Ipolyi *Veresmarti Mihály élete és munkái* (Budapest 1875) c. könyvében részletesebben foglalkozik a Kalauz megcáfolásával kapcsolatos tervekkel.

[16] BALÁSFY Tamás, *Epinicia Benedicto Nagy.* Posonii 1616, 6-7.

[17] IPOLYI A., *Veresmarti M. megtérése historiája* (346); *Veresmarti M. élete és munkái* (475-476). — Az utóbbiban jelzi a szerző, hogy Meisner a szász választófejedelem sürgetésének eleget téve 1616. okt. 7-én válaszolt Thurzó Györgynek. A levélből Ipolyi fordítása alapján kitűnik, hogy Meisner a cáfolat megírását nemcsak egészségi állapotától teszi függővé, hanem két további feltételtől is, ti. « ha még talán szükséges és hasznos volna » és « ha Pázmány munkája lényeges részének legalább latin fordítását neki megküldik » (476).

rajtuk érteni) — közöttük Thurzó Imrével, akit több évben az egyetem tiszteletbeli rektorának is megválasztottak [18], és Nádasdy Pállal, amit a neki írt levelek is bizonyítanak [19]. Meisner és a teológiai kar az ő információik alapján valóban értesülhetett a Kalauz megjelenéséről és sikeréről, mielőtt még a hivatalos segélykérés eljutott hozzájuk. Ipolyi ismeretei azonban nem terjednek ki arra, hogy Meisner ténylegesen teljesítette volna ígéretét [20]. Döntő bizonyíték erre vonatkozóan nem állt rendelkezésére. Meisner egyébként is csak azután foghatott volna munkához, miután a Kalauz latin fordítása kezébe került. Az sem világos, hogy Thurzó György 1617-ben bekövetkezett halála mennyiben befolyásolta a fordítás szorgalmazását ill. a cáfolat megírását.

A felsorolt tisztázatlan kérdések hátteréből elfogadhatatlan *Fraknói* állítása, miszerint Thurzó Imre 1617-ben maga vitte volna el a Kalauz latin fordítását Wittenbergbe [21], és igazat kell adnunk Erdősnek, amikor megjegyzi, hogy « sem azt nem tudjuk, hogy ki szolgáltatta a Meisner által kívánt fordítást, sem azt, hogy ez egyáltalán létrejött-e, sem azt, hogy egyáltalán hogyan végződött a vállalkozás » [22]. Erdős ennélfogva nem foglalkozik azzal a kérdéssel sem, hogy ki által és mikor készült el, ill. mikor jutott Wittenbergbe a Kalauz azon latin fordítása, amelynek alapján Balduin « Phosphorus »-át megírta.

Erre a kérdésre nagyrészt feleletet ad *Thurzó* Imre 1620. május 14-én Meisnernek küldött levele, amelyet a hamburgi állami könyvtár levéltárában (Sup. ep. 9, 508) fedeztem fel. A latin nyelven írt levélben Thurzó a következőket írja:

> « Az imént felkerestek bennünket a tekintetes Nádasdy Pál úr, a mi őszintén szeretett testvérünk egyetemistái; tanulmányaik folytatása végett a tisztelendő wittenbergi Akadémiára kívántak indulni és ezért amint megszakított útjukat folytatni akarták, tőlünk fejedelmi uruk kérésének megfelelően egy kísérőlevelet kaptak. Mivel számunkra egy ilyen előnyös alkalom kínálkozott, főtisztelendő és kegyes Uraságodnak

---

[18] FRIEDENSBURG W., *Geschichte der Universität Wittenberg.* Magdeburg-Halle 1922, 368. — Friedensburg kihangsúlyozza, hogy Thurzó Imre különös megtisztelésben részesült, amikor 1615-1616-ban tiszteletbeli rektornak választották. Ebben a megtiszteltetésben ugyanis csak a fejedelmi családok ott tanuló fiataljai részesültek.

[19] A hamburgi Staatsbibliothek levéltára Nádasdy Pál két Meisnernek címezett levelét (1618. jún. 25-i és 1620. máj. 1-i dátummal) őrzi, mellyekben azonban nem találunk utalást a Kalauz fordítására.

[20] « Thurzó György nádor ... Wittenberghez, ill. Meisnerhez fordult. Vele a nádor bizalmas viszonyban volt, annál is inkább, mert fia Thurzó Imre ezidőtájt Meisner tanítványa volt. A heves és jártas polémikus azonban kezdetben csak késlekedve és kitérően válaszolt. ... Mégis ura, a szász választófejedelem sürgetésére, valószínűleg Thurzó kérte fel erre, készségesnek mutatkozott a feladat elvállalására, amennyiben egészségi állapota és ideje ezt lehetővé tenné... » Ipolyi: *Veresmarti Mihály megtérése históriája*, Bevezetés, 346.

[21] FRAKNÓI Vilmos, *Magyar történeti életrajzok.* Bp. 1886, II. 417.

[22] ERDŐS, 74.

egy fölötte pusztító értekezést akartunk elküldeni. Ezt « Hodegus » címen a gonosz hazaáruló jezsuita Pázmány magyar nyelven a magyarországi evangélikus egyházaknak kárt okozandó írta. Így tehát úgy gondoltuk, hogy ezt az értekezést — ti. a Hodegust — el kell küldenünk uraságodnak, miután a dunántúli főtisztelendő atyák tiszteletre méltó közössége által ez hűségesen latinra fordíttatott. Tekintettel az érdeklődésre, amelyet Ti az igaz augsburgi hitvallás iránt tanusítotok, mely a Concordia könyvében foglaltatik, nyomatékosan kérünk Benneteket a következőre: a mi és a magyarországi egyházak java érdekében hassatok oda a nagyrabecsült Teológiai Kollégiumnál, hogy megcáfolják ez értekezést »[23].

A levélből kitűnik, hogy 1. a Kalauz latin fordítása nem egy fordító munkája, hanem egy közelebbről meg nem nevezett munkaközösségé — feltehetően a fent említett « Csepregi Iskola » tagjaié; 2. nem Thurzó Imre, hanem Nádasdy Pál diákjai vitték a fordítást Wittenbergbe, ami egyet jelent Fraknói elméletének megdöntésével; 3. a levél írója nem hivatkozik egy korábban atyja és Meisner között létrejött megállapodásra (de ezt nem is zárja ki), hanem csupán közvetítésre kéri fel — azaz nem egy « privát » cáfolatot, hanem egy a Teológiai Fakultás által hivatalosan adott választ kér, mert szükségesnek tartja annak tekintélyét; 4. Thurzó Imre a fordítás hitelességét garantálja, ami — tekintettel a leendő cáfolat fontosságára — elengedhetetlenül szükséges volt. E levél segítségével következtetni tudunk arra is, hogy mikor érkezhetett a fordítás Wittenbergbe. Tekintettel arra, hogy az utazás rendes körülmények között 2-3 hetet (az akkori háborús viszonyok közepette esetleg ennél is többet) vett igénybe, a kéziratot 1620 júniusában adhatták át. Erre vonatkozóan azonban pontos adatunk nincs.

2. *A wittenbergi válasz*

Thurzó Imre levele nyomán a Kalauz latin fordításának Wittenbergbe érkezése és a « Phosphorus » megjelenése között kb. 5 és fél év telt el. Ez az idő azonban csak egy keret, amelyben el kell helyeznünk a Teológiai Fakultásnak a megbízatás elfogadására és a cáfoló személyére vonatkozó döntését, a cáfolat előkészítését, megírását és kinyomtatását. Nem mellőzhetjük tehát a kérdést, hogy van-e a « Phosphorus »-on és szerzőjén kívül valamilyen támpontunk a mű létrejöttét illetően?

a) Arra vonatkozóan, hogy Meisner mikor tett eleget Thurzó Imre kérésének, és hogy a Teológiai Fakultás mikor döntött a kérés teljesítéséről, nincsen biztos értesülésünk. Mondanunk sem kell, hogy a két időpont nem feltétlenül fedi egymást, hiszen a megbízatás elfogadásához érthető okokból a Kalauz előzetes tanulmányozására volt szükség. Ez pedig, tekintettel a Kalauz terjedelmére és széles témakörére, időt vett igénybe, különösen akkor, ha ezt a tanári kar minden tagja hajlandó volt megtenni.

---

[23] Thurzó Imre latin nyelvű levele, ld. fotókópiáját tanulmányunk végén.

b) Tény az, hogy Balduin a Kalauz megcáfolását magára vállalta és ezt a Teológiai Fakultás megbízása alapján tette. Nincs azonban tudomásunk arról, hogy miért Balduin — és nem Meisner vagy egy másik professzor — mutatkozott hajlandónak a feladat elvállalására. A « Phosphorus » előszavában ugyanis csak a megerősítést találjuk, hogy a professzor-kollégium Balduint bízta meg e feladattal.

A wittenbergi Teológiai Fakultás történetével foglalkozó tanulmányokból kitűnik azonban, hogy 1620-ban a 4 tagú professzor-kollégiumhoz Balduin Frigyesen kívül Meisner Boldizsár, Hunn Miklós és Franz Wolfgang tartozott. A megbízatás szempontjából az utóbbi azonban aligha jöhetett számításba, mert éppen ez évben agyvérzés következtében munkaképtelen lett [24]. Hunn Miklós (Hunn Ägidius fia), nem szándékozott hosszabb ideig Wittenbergben maradni, és ténylegesen csak rövid ideig (1617-1623) volt tagja a tanári karnak [25]. Meisner — bár említett kapcsolatai, hírneve és képességei alapján alkalmas lett volna a feladatra — rossz egészségi állapotára és más számunkra ismeretlen okokra hivatkozva elhárította magától a megbízatást [26]. Balduin mellett szólt kétségkívül széles írói tevékenysége és magas egyházi hivatalából adódó tekintélye, valamint az a körülmény, hogy tanszékének illetékességi köréhez tartoztak a kontroverz kérdések is [27]. Ennek ellenére bizonyos homály fedi a döntésbe belefolyó érveket és megfontolásokat.

c) Arra vonatkozóan, hogy a Teológiai Fakultás Thurzó Imre kérését komolyan vette és a döntést hamarosan — vagyis valószínűleg még 1620-ban — meghozta, érdekes módon Balduin szolgáltat támpontot. Bibliográfiájában egy 1621-ben « *Brevis institutio ministrorum verbi* » címmel megjelent művet találunk [28]. Balduin ebben a Kalauz központi tételeit — a tanítóhivatal szükségességét (cap. I. pag. 4-15) és a hivatal kérdése tisztázásának fontosságát, tekintettel a hitviták befejezésére (cap. VII. pag. 51-61) — idézi és állást foglal velük szemben. Ezeket a részeket csaknem minden változtatás nélkül a « Phosphorus »-ban is viszontlátjuk (lib. III. cap. XI. pag. 133-136;

---

[24] FRIEDENSBURG, 406; THOLUCK A., *Der Geist der lutherischen Theologen Wittenbergs*, 1852, 37.

[25] FRIEDENSBURG, 409-410.

[26] THOLUCK, 14-37.

[27] FRIEDENSBURG, 407; Spizel ezzel kapcsolatban a következőket írja: « Volumen spissum sub specioso nomine Hodegi ad veritatem divinam ducentis Ungarico idiomate ediderat Petrus Pazmannus, omnibusque thrasonice persuadere conabatur, nostros Doctores contra illud ne hiscere quidem posse. Ad cujus libri, veluti Turris cujusdam Babylonici destructionem sine mora se accinxit Balduinus, verique Catholicismi Phosphorum conscripsit ». SPIZEL, 81.

[28] Teljes címe: Brevis institutio ministrorum verbi, potissimum ex priore Epistola D. Pauli ad Timotheum — Conscripta Autore Friderico Balduino S. Theol. D. Professore, Pastore & Superintendente in Acad. Wittebergensi. Wittebergae, Anno M. DC. XXI.

cap. X. pag. 127-132). Ebből világosan kitűnik, hogy Balduin legkésőbb 1621-ben — talán már 1620 őszén — foglalkozott a Kalauzzal.

Egy további mű, « *Defensio Augustanae Confessionis, ejusdem Apologiae et Formulae Concordiae* » [29], melyben Balduin a Kalauz 4. könyvének tételeit próbálja visszautasítani, 1623 első felében készült el. Megemlítésre méltó, hogy ezt kinyomtatása előtt ünnepélyes disputa tárgyává tette. Amikor ugyanis 1623-ban beteg professzor társa, Franz Wolfgang helyébe Martini Jakabot nevezték ki, Balduin, aki ebben az évben a teológiai kar dékánja volt, ezt a munkáját ajánlotta fel neki a doktorátus elnyeréséhez előírt « disputatio publica » anyagául, amelyre 1623. június 27-én került sor. A tételek megvédetése révén biztosította Balduin a teológiai kar hivatalos elismerését s ennek birtokában munkája teljes szövegét a « Phosphorus » megfelelő részébe (4. könyv) integrálhatta. Ez a körülmény nemcsak a Phosphorus keletkezésének egy állomására vet fényt, hanem azt is bizonyítja, hogy a Kalauz nemcsak Balduint foglalkoztatta, hanem a teológiai kar többi tanárait és hallgatóit is. Arra vonatkozóan, hogy Balduin a « Phosphorus » többi részeit mikor írta, nincs megbízható tudomásunk [30].

d) Balduin ezek szerint több mint 5 évig dolgozott a Kalauz cáfolatán. E viszonylag hosszú előkészületi időre minden bizonnyal nem ok nélkül volt szüksége. A főokokat maga a szerző is megnevezi: « *tum rei gravitas, tum virium mearum tenuitas, in ista praesertim valetudinis meae ambiguitate vehementer me retraxit* » [31]. A wittenbergi teológus biográfiáját tanulmányozva találunk azonban más mentő okokat és körülményeket is. A kérdéses időben Balduint tanársága mellett a generalsuperintendensi és dékáni hivatal teendői és gondjai is lekötötték. A teológiai fakultás történetéből tudjuk, hogy a szász választófejedelem (I. Johann Georg) és a tanári kar közötti viszonyt állandó feszültség jellemezte, amely a fejedelem vallási közömbösségéből és politikai opportunizmusából eredt [32]. Ennek kihatása érezhető volt

---

[29] Teljes címe: Defensio Augustanae Confessionis, ejusdem Apologiae & formulae Concordiae, opposita invectivae, quam Petrus Pazmannus, Jesuita, in libros illos scripsit, et disputationis publicae loco, in inclyta Academia Wittebergensi proposita: in qua Adjuvante Spiritus Sancti gratia, praeside Friderico Balduino SS. Theol. D. Professore, Pastore & Superintendente pro Doctoratu consequendo in facultate Theologica respondebit M. Jacobus Martini Halberstadensis Saxo, itidem SS. Theologiae Professor publicus. A. d. 27. Junii, horis ante & pomeridianis, Wittebergae a. M. DC. XXIII.

[30] Balduin ezekben az években adta ki 1617-1620 között tartott előadásait Szent Pál leveleiről: 1. és 2. Korintusi levél (1620); Galata és Efezusi levél (1622); Filippi és Kolosszei levél (1623). A többi kommentárok posthumusként jelentek meg, amiből következtetni lehet, hogy ezeket a Kalauz cáfolata miatt későbbi időre halasztotta.

[31] *Phosphorus*, Epist. Dedicatoria.

[32] A szász választófejedelem — jóllehet a környező fejedelemségek és hercegségek a kálvinizmus hívei lettek — látszólag hű maradt a lutheránus orthodoxiához, de politikai okokból 1631-ig a császár szövetségese maradt. Ugyancsak politikai okokból 1631-ben átpártolt a svéd királlyal szövetségben álló német fejedelmek táborába. Vö. *Handbuch der deutschen Geschichte*, Stuttgart 1970[9], II. köt., 174k.

egyrészt a fakultás személyzeti kérdéseinek elhanyagolásában (1620-tól kezdve a 4 tanszék közül egy a tanár betegsége vagy a kinevezés halogatása miatt nem töltötte be feladatát) [33], másrészt pedig a tanárok fizetésének rendszertelen folyósításában. Balduin emiatt 1623-ban el akarta hagyni Wittenberget, ill. egy más egyetem meghívásának kívánt eleget tenni. Balduin kiválásának veszélye azonban a fejedelmet magatartása megváltoztatására késztette [34]. Végül megemlítendő, hogy a Harmincéves Háború viharhullámai ezekben az években már elérték Wittenberget és az 1625-ben kitört pestisjárvány miatt az egyetem munkája veszélyeztetve volt. Mindezek a körülmények érthetővé teszik, hogy Balduin, aki egyébként igen széles irodalmi tevékenységet fejtett ki (több mint 90 publikáció), a rábízott nehéz feladatnak csak 1626-ban tudott eleget tenni.

e) A Kalauz megcáfolásával kapcsolatban nem érdektelen, ha egy pillantást vetünk a wittenbergi teológia, ill. kontroverzteológia irányzatára is. Bellarmin és más katolikus teológusokkal folytatott viták sorozatát a második kriptokalvinista, ill. szinkretista vita (1614-1619) rövid időre háttérbe szorította. Balduin ebben a vitában nem kevesebb mint 8 vitairattal vett részt. Hogy a lutheránus-katolikus kontroverz kérdések mégsem maradtak teljesen figyelmen kívül, arra példa az ekkleziológiai kérdés, hol volt az igaz Egyház Luther előtt, amellyel mind Meisner, mind Balduin egy-egy írásában foglalkozott [35]. Aki azonban a vitás kérdéseket széles fronton ismét az érdeklődés középpontjába állíttatta, az Pázmány Péter volt. Behatóbb tanulmány nélkül — amire ebben a keretben nincs lehetőség — nem lehet azonban állítani, hogy a Kalauz az ellentétek kiéleződéséhez vezetett.

f) A viszonylag hosszú előkészület miatt megkésett cáfolat a magyar lutheránus egyházi vezetők hátrányos helyzetén nem tudott már változtatni, nemcsak azért, mert ezt magyarra kellett volna fordítani, hanem főleg azért, mert Balduin mint a *reform-orthodox* irányzathoz tartozó teológus [36] számos

---

[33] Hunnius M. eltávozása után (1623) ez a tanszék betöltetlen maradt. Martinit ebben az évben nevezték ki professzorrá s egy ideig — Meisner (1626) és Balduin (1627) halála után — ő volt az egyetlen kinevezett professzor. FRIEDENSBURG, 411.

[34] FRIEDENSBURG, 410, Anm. 1.

[35] Meisner, Katholische Antwort auff die ketzerische Frage der Jesuwiten: wo die wahre Religion und Kirche vor Lutheri Zeiten gewesen sey? Wittenberg 1621; Balduin, Disputatio solennis de vera Christi ecclesia ante tempora D. Lutheri durante papatu. Wittebergae 1617.

[36] H. LEUBE (*Die Reformideen in der deutschen Lutherischen Kirche zur Zeit der Orthodoxie*, Leipzig 1924) és A. SCHLEIFF (*Selbstkritik der lutherischen Kirchen im 17. Jahrhundert*, Berlin 1937) kimutatták, hogy a 17. század első évtizedeiben a szász és thüringiai lutheránus teológusok egy csoportja (J. Arnd, J. Gerhard, B. Meisner, N. Hunn, Balduin és mások), felismerve a kontroverzteológia (polémia) káros hatását az egyházi életre, tevékenységét fokozott mértékben az egyházi élet megreformálására fordította. Balduin esetében ez az irányzat abban nyilvánult meg, hogy Szentírás-kommentárjaiban feltűnő módon pasztorálteológiai szempontokat követ. Példa erre éppen a « Brevis insti-

kérdésben nem tudott a magyar lutheránus vezetők várakozásának megfelelni, ill. részben vagy egészben a Kalauz álláspontjait igazolta. Egyébként a « Phosphorus » magyarra fordításának terve — ha egyáltalán felmerült — értelmetlenné vált azáltal, hogy Pázmány a Kalauzt időközben több helyen kijavítva, átdolgozva és kiegészítve 1623-ban újból kiadta és válaszát a « Phosphorus »-ra « *Lutheristák vezetője* » címen — ezt is magyarul — egy éven belül (1627-ben) nemcsak megírta, hanem ki is adta.

Összefoglalás

Egy rövid tanulmány keretében feleletet kerestünk a Kalauz latin fordítása és annak cáfolata körüli megoldatlan kérdésekre. Közülük többet sikerült újabb adatok alapján megválaszolnunk. Továbbra is homály borítja azonban a fordítók személyét, s amit még fontosabb lett volna tisztázni: miért nem vállalta el Meisner a cáfolat megírását? A « Phosphorus », mint egyetlen külföldi válasz a Kalauzra, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket s ennek okait is sikerült megvilágítani. A fordítás szorgalmazói egy célt mégis elértek: Pázmány Kalauzában a korabeli wittenbergi teológia — az ún. lutheránus orthodoxia, s ezen belül a reform-orthodox irányzat két képviselője, Balduin és Meisner — egy sajátos, nem csak kontroverz kérdésekre szorítkozó művet ismerhetetett meg. Mivel a Kalauz lényegében és célkitűzésében nem csak polémikus mű, megbízott cáfolóját is hasonló mű megírására késztette. Éppen ezért mindkét műben, a Kalauzban és « Phosphorus »-ban, találhat az ökumenikus közeledést kereső mai teológus és hívő tanulmányozásra érdemes anyagot akkor is, ha harcias stílusukat nem tudja helyeselni.

---

tutio ministrorum verbi » c. munkája (2. és 3. kiadása 1622-ben, ill. 1623-ban) valamint a két Timóteus-levél-kommentárja (« Apostolica ministrorum ecclesiae institutio, h.e. S. Ap. Pauli epistolae prior et posterior ad Timotheum, commentario perspicuo illustratae », 716 o.), amely posthumusként (1630) jelenhetett meg. W. Elert szerint Balduin az 1. Timóteus-levélre építi fel pasztorálteológiáját (Morphologie des Luthertums, 1931, Bd. I. S. 309, Anm. 4). Balduinnak egy másik posthumus munkája — « Tractatus de casibus conscientiae » (1628, 1654) — ugyancsak szerves részét képezi a reform-orthodox programnak. A szerzőben e munka alapján W. Gaß az envangélikus morálteológia megalapítóját látja (ld. Allg. Deutsche Biographie, Leipzig 1875, Bd. 2, S. 17).

Thurzó, E., Brief an B. Meisner, 14. Mai 1620 Sup. ep. 9, 508

508 1011

Admodum Reverende, iuxtaq; clariss.mæ domine in Christo Amicè sincerè colende.

Felicissimos rerum successus Reverentiæ et Clariss.mæ Dom. Vræ sincerissimo affectu precamur, nostrasq; studia et officia amicissimè consecramus. Dæsenhion Exhibitores Alumni alioquin Illustris ac Nobilis ac Magnifici domini Pauli à Nalecz fratris nostri sincerè dilecti, studiorum continuandorum gratiâ, ni almam Ecclesiam Wittebergensem profecturi ad nos postquam divertissent, nostrisq; literis salvi conductus, ad petitionem domini sui Discipuli, monuit, iter inceptum continuare, aut voluisse: occasione hac satis commodâ oblatâ, transmittere volumus Reverentiæ et Clariss.mæ Dom. Vræ Tractatum quendam satis venenatum, per sceleratissimum illum Patriæ nostræ Boditorem publicum, Jesuitam Pasmannum, in perniciem Ecclesiarum Evangelicarum elaboratum, et sub Titulo Hodegij in linguâ Hungaricâ conscriptum, passimq; hîc per Hungariam, cum summo decoramine et contemptu confessionis Augustanæ, cujus adeò ipsius concordiæ, ni vulgo sparsum, cujus conatus virulentos omni ope, viâ modoq; reprimere satagentes. Nulli etiam dubitantes de Reverentiæ ac Clariss.mæ Dom. Vræ erga nos propensâ sinceritate, et certò scientes, Eandem nos eodem affectu et animo prosequi, quo Wittebergæ cum ageremus, complecti et prosequi non fuit dedignata. Illum ipsum Tractatum Reverentiæ ac Clariss.mæ Dom. Vræ pius ni labrum sermonem: per Venerabile contubernium Reverendorum Patrum Partium Hungariæ Trans-Dahubrianarum fideliter translatum, transmittendum duximus; rogantes maiorem in modum pro eo affectu, quo erga sinceram Augustanam Confessionem, libro concordiæ comprehensam, fertur, tulit eum ni grahan nostri et universæ Ecclesiarum Hungaricarum, per amplissimum Collegium Theologicum refutare facere, hac ni parte etiam publicum Ecclesiæ bonum promovere, et nos aliquin sibi devinctissimos devinctiores reddere, superbiamq; eius Jesuitæ Pasmanni ni primere, et nobis ni promotione negocij Religionis, etiam cum summo vitæ fortunarumq; hactenus periculo, politicè laborantibus (quod etiam usq; ad ultimum vitæ halitum, et sanguinis ipsius profusionem contenuare, auxiliante DEO, nitendimur) Theologicum suum succursum impertiri. Ni vicissim omni occasione amicitiam nostram et propensum gratificandi studium conseremus: Responsum optatum præstolaturi. Dabant. ex Arce nostra Bytschin die 14. Mensis Maij. Anno 1620.

Reverentiæ ac Clariss.mæ Dominationis Vræ

Servus Amicus
benevolentissimus

Comes Emericus

Herner János

PÁZMÁNY PÉTER ÉS ISTVÁNFFY HISTÓRIÁJÁNAK KIADÁSA

Amikor Pázmány 1605 decemberében felkérte Istvánffy Miklóst arra, hogy írja meg Magyarország történetét Mátyás király halálától a XVII. század elejéig [1], Istvánffy már megkezdte a munkát. Ekkorra már — ahogy válaszleveléből tudjuk — több fejezettel el is készült [2].

Nem tudjuk pontosan, hogy mikorra fejezte be a munkát [3], de 1614-ben már a mű kiadatására gondolt. E rövid közleményben két dokumentumot szeretnénk bemutatni, amelyek hozzájárulhatnak a megjelentetés körülményeinek alaposabb megismeréséhez.

Az első az a levél, amelyet Istvánffy Miklós Ferenczffy Lőrinc udvari titkárhoz intézett 1614. július 7-én [4]. Az iratból kitűnik, hogy Pázmány kezdettől fogva aktívan támogatta a kiadás gondolatát, de ezzel kapcsolatban bizonyos nehézségek merültek fel. A Pázmány által Ferenczffynek jelzett akadályok valószínűleg ugyanazok lehettek, mint később: a viszonylag nagy terjedelmű kézirat kinyomtatására nem akartak vállalkozni a nyomdászok. Privilégium nélkül pedig — amihez előzetes cenzúrára kellett volna benyújtani a kéziratot — különösen kockázatos lett volna a kiadás. A cenzúrával járó nagy időveszteséget a jelek szerint Istvánffy szerette volna elkerülni.

Arról nincs adatunk, hogy miért hiúsult meg a mainzi nyomdásszal tervezett kiadás, de feltehetőleg ezek az okok is hozzájárultak.

Istvánffy 1615. április 1-én meghalt. Végrendeletében Pázmányra hagyta a mű kéziratát és a kiadás gondját [5]. Az érsek valószínűleg 1617 végén

---

[1] *Pázmány Péter összegyűjtött levelei,* I. kötet, Budapest, 1910. 8-10. ed. Hanuy Ferenc.

[2] *Pázmány Péter levelezése,* I. kötet, Budapest, 1873. 5-8. ed. Frankl Vilmos.

[3] Benda Kálmán feltételezése szerint 1608-ban fejezte be a kéziratot. (Ld. Irodalomtörténeti Közlemények, 1967., 188.).

[4] Istvánffy Ferenczffyhez szóló levelének másolata a szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára Kézirattárában található az Ms 614. sz. jelzeten.

[5] Istvánffy végrendeleti szándékáról megemlékezik a Pázmány Péter részére kiállított privilégium is. Anton Hierat — akinek a kezében szintén meg kellett hogy forduljon a privilégium — valószínűleg ebből az iratból szerzett tudomást a hagyományozás tényéről.

nyújtotta be a kéziratot a kancelláriához. Istvánffynak erről a hivatalról alkotott rossz véleménye helytállónak bizonyult: közel két évig maradt a cenzorok kezében a mű. Pázmány 1619 nyarán kérte vissza, s Sebastian Tengnagel tanácsára — aki az egyik cenzor is volt — az antwerpeni Balthasar Moretust kérte fel a kiadásra. Moretus azonban elfoglaltságára hivatkozva elzárkózott, s maga helyett németországi nyomdákat ajánlott [6].

Az érsek — a fogalmazványban előkerült dokumentum szerint — 1619. november 30-án kapta meg a kiadáshoz szükséges császári privilégiumot [7]. Az irat 10 évre biztosította Pázmány részére a könyv kinyomtatása és terjesztése körüli jogokat.

Időközben, 1619. szeptember 6-án arra kérte Tengnagelt, hogy küldje ki a kéziratot a Frankfurtban, a császárkoronázáson tartózkodó Ferenczffy Lőrinchez [8]. Feltehetőleg az ő révén került a kézirat Anton Hierat kölni nyomdájába. Hierat Pázmányhoz szóló ajánlása 1622. szeptember 22-én kelt [9], s valószínűleg ekkortájt került piacra a kinyomtatott mű is.

Talán már a latin szöveg nyomdába adásával egyidőben megfogalmazódott a magyar nyelvű kiadás terve is. Tállyai Pál 1630-as években készített fordítása [10] Ferenczffy Lőrinc — és feltehetőleg Pázmány Péter — biztatására készült. Remélhetőleg ez a 350 évig kiadatlanul maradt kézirat is rövidesen napvilágot lát [11].

---

[6] Erről és a kiadás körüli bonyodalmakról ld. Holub József sok új adatot felvonultató cikkét in: Magyar Könyvszemle, 1959,281-283.

[7] Az irat jelzete: Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, a Birodalmi Udvari Kancellária Levéltára, Impressorien, 34. csomó, fol. 236-237.

[8] *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, i.m., 207.

[9] Idézi Holub, i.m., 283.

[10] TÁLLYAI Pál fordításának előszavát közölte a Régi Magyar Költők Tára XVII/8., 590-593. (Budapest, 1976). A későbbiekben külön vizsgálat tárgyát kell képeznie annak, hogy a magyar nyelvű kézirat elkészülte hogyan illeszkedik Pázmánynak a nemzeti nyelven való megszólalásról alkotott elképzeléseibe.

[11] Tállyai fordítása a XVII. századi magyar nyelvű próza kiemelkedő és méltatlanul háttérbe szorult emléke. Sajtó alá rendezése most folyik a szegedi József Attila Tudományegyetem I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén.

I.

Literae Nicolai Istuanffi ad Dominum Laurentium Ferenczfi

Cognovi ex Literis Generosae Dominationis Vestrae, quas 27. Junii Linczio ad me dedit, Reverendum Dominum Petrum Pazmany negotium imprimendae Historiae meae cum Generosa Dominatione Vestra communicasse, Dominationemque Vestram Generosam ad Typographos Moguntinenses, cum quibus eidem non vulgaris intercedit notitia, scripsisse, et de suspiciendae impressionis labore per literas egisse, ac paucos post dies responsum ab iis expectare. Pro hac Generosae Dominationis Vestrae benevolentia in me, ac studio gratis ago maximas.

Caeterum quod ad Circumstantias, quae circa rem ipsam accedere possent, sunt non adeo difficiles, nec multae, ut Typographum ab opere suscipiendo absterrere possent. Nam ab impressore praesentatis mihi paucis exemplaribus, quae ut vigesimum numerum excedant, non exopto. Divenditio librorum statim inchoari et continuari potest ad libitum magno cum fructu, et emolumento ipsius. De Privilegio autem suae Sacrissimae Maiestatis non est quod Typographus sit multum Sollicitus; nihil enim a me scriptis traditum esse arbitror, quod quemquam offendere posset. Quod ad quantitatem, vastitatemque libri attinet, in folio vix excedet unum librum, aut Exemplar Historiarum Pauli Govii Basileae editum. Non defuerunt, qui mihi suaderunt, ut prius quam Liber Typo submitteretur, suae Maiestati ad revidendum traderetur sed cum non sim ignarus, quam lento et tardo gradu res huiusmodi in aulis expediantur, in eam opinionem, sententiamque adduci haud quaquam potui. In reliquo nihil habeo. quod aut Generosae Dominationi Vestrae scriberem aut per eam Typographo scribendum existimarem. Hoc unicum obsecro, ut cum Moguntia responsum acceperit, me quoque de voluntate Impressorum centriorem faciat.

Deus Optimus Maximus Generosam Dominationem Vestram diutissime, felicissimeque servet.

Datum Viennae, 7. Julii, Anno Domini 1614.

Generosae Dominae Vestrae

Humilis Servitor

Niculaus Istvanffy

II.

Impressiorium super Historia Hungarica Nicolai Isthwanffi pro Domini Archiepiscopo Strigoniensi

Ferdinandus etc.

Vltima Nouembris 1619

Agnoscimus et notum facimus tenore praesentium vniuersis, Quod cum (tituli) Archiepiscopus Strigoniensis demisse Nobis significauerit olim Nicolaum Isthwanffium, virum eruditum et praeclaris in Regno nostro Hungariae natalibus oriundum, Rerum Hungaricarum Historiam ab obitu Regis Matthiae Primi vsque ad inaugurationem Diui olim Imperatoris et Regis Matthiae Secundi, Domini patruelis patris et praedecessoris nostri colendissimi (augustae memoriae) syncero atque elegante stylo descripsisse, et antequam in publicum ederetur, morti vicinum, quod multo labore et singulari industria congesserat, supremis tabulis dicti Archiepiscopi fidei concredidisse. Qui nunc in eo totus sit, vt opus illud accurate reuisum et a styli elegantia rerumque quas complectitur, veritate approbatum, praeli beneficio publici usui fiat, adeoque praeclaram auctoris de patria suam bene meriti memoriam, partus iste, licet posthumus praeclariorem atque diuturniorem reddat. — Quod vti[12] commodius exequi queat, idem Archiepiscopus reuerenter Nobis supplicarit[13], vt hunc illius conatum Priuilegio Typographico, aduersus aemulorum fraudes, qui primas istiusmodi editiones, quaestus causa praepropere nonnunquam etiam vitiose imitari, et alieni laboris honorem atque fructum exsugere consueuerunt, ad certos annos indulto clementer adiuuare dignaremus. — Nos, pro benigna animi nostri erga litteras, virosque litteratos propensione, quam Opus istud historicum, nomini Nostro inscriptum et dedicatum, praeclara Auctoris industria, necnon dicti Archiepiscopi Strigoniensis fides, cura et sollicitudo pluribus nominibus meretur, illius desiderio haud grauatim annuendum duxerimus, vti vigore praesentis nostri Diplomatis annuimus. — Ac proinde omnibus et singulis Typographis, Bibliopolis, aliisque librariam negotiationem exercentibus firmiter inhibemus et vetamus, ne quis memoratam Nicolai Isthwanffy Historiam, siue integram, siue aliquam eius partem quocunque modo, charactere aut forma, absque saepedicti Archiepiscopi scitu et expresso consensu intra proximum decennium, a prima editionis die conputandum typis imitari, edere, recudere, aut venumdare, alibire impressam, intra Sacri Romani Imperii, Regnorumque et Ditionum nostrarum haereditariarum fines adducere, vendere, vel quocunque modo distrahere audeat. — Dummodo tamen, vti benigne confidimus et censorum hac in parte fidei acquiescimus, Historia antedicta nihil in se scandalosum, aut Orthodoxae Religionis Catholicae contrarium, vel bonis moribus aduersum in se contineat, Et terra, vtiminus, eiusdem Exemplaria, quemadmodum moris est, ad Cancellariam nostram Imperia-

---

[12] « ut » helyett.
[13] értsd: supplicaverit.

lem transmittantur. — Si quis vero Edictum hoc nostrum transgredi, violare aut contemnere deprehensus fuerit, eum non solum huiusmodi libris, dicto Archiepiscopo, aut quorum interest, auxilio Magistratus, vbicunque reperti fuerint, vendicandis, sed decem etiam Marcharum auri puri muleta, cuius semissisquidem Fisci nostri Caesarei Procuratori, fraudis vindici, alter vero semissis dicto Archiepiscopo eiusque haeredibus pendatur, puniri volumus. — Mandantes vniuersis et singulis nostris et Sacri Romani Imperii Regnorumque et Prouinciarum nostrarum haereditariarum subditis et fidelibus dilectis, tam Ecclesiasticis, quam Politicis, cuiuscunque status gradus aut ordinis extiterint, praesertim vero ijs, qui in Magistratu constituti, vel suo, vel superiorum suorum loco aut nomine jus dicunt, justitiamve exercent, ne quenquam [14] hoc Priuilegium nostrum impune violare, spernere, aut negligere patiantur, Sed si quos contumaces compererint, constituta a Nobis mulcta, eos puniri et quibuscunque modis coerceri curent, ni et ipsimet grauissimam nostram in se conuertere indignationem velint. — Id quod hoc Diplomate, manu nostra subscripto et Caesarei nostri sigilli impressione munito, testatum reddimus. — Datum in Ciuitate nostra Vienna, pridie Kalendis Decebribus, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo decimo nono Regnorum nostrorum Romani (etc.) [15].

[14] értsd: quem, quam.

[15] Erősen javított kancelláriai fogalmazvány. Itt mondok köszönetet a latin szöveg értelmezéséhez nyújtott segítségért Földesi Ferencnek és Kenéz Győzőnek.

Hargittay Emil

A POLITIKAI ELMÉLET PÁZMÁNY TEVÉKENYSÉGÉNEK HÁTTERÉBEN

1. *Bevezetés*

E dolgozat feladata Pázmány politikaelméleti felfogásának jellemzése [1]. Gyakorlati politikusi tevékenységének elemzésére e helyen nincsen terünk, azonban az elmélet és a gyakorlat legfontosabb érintkezési pontjaira rámutatunk. Pázmány politikai tevékenységét eddig sokan és sokféleképpen magyarázták. Úgy gondoljuk, hogy az elmélet pontosabb körülhatárolása szempontot nyújthat politikai szerepének árnyaltabb értékeléséhez.

Pázmány politikai elméletének összefoglaló elemzése eddig még nem készült el. A politikai gyakorlatával foglalkozó tanulmányok néhány általános megjegyzésén túl az alábbi írások szolgálhattak kiindulópontul jelen vizsgálatunkhoz.

Patay József 1909-ben megjelent könyvének két fejezete: *A pápák világi hatalmáról és a Donatio Constantini-féle álokiratokról*, valamint a *Pázmány a fejedelmek és alattvalók viszonyáról s az országok kormányzásáról* címűek. Patay azonban csak a magyar nyelvű Pázmány-írásokat vette figyelembe [2].

Sík Sándor monográfiájában részletesen nem foglalkozik Pázmány politikai elméletével, csak a *De ecclesiastica libertate...*-t említi [3]. A kor természetjogi, népfelségi elméletet valló jezsuita gondolkodói közé állítja be Pázmányt [4], azonban a népfelség gondolata nála nem mutatható ki egyedüli meghatározó jellegzetességként.

---

[1] A politikai elmélet kifejezést a *politika* szó korabeli értelmének megfelelő jelentésben használom. Politika: a polgári társaságnak (vagyis a társadalomnak) a tudománya. Mint ilyen, foglalkozik a társadalom legáltalánosabb kérdéseivel, kialakulásával, szerkezetével, működésével és ideológiájával.

[2] Patay. — A hivatkozások jegyzékét (bibliográfiát) lásd tanulmányunk végén.

[3] Sík, 194, 200-201.

[4] Uo. 198-199.

Más, de idekapcsolható szempontokat dolgoz fel Zimándi Pius tanulmánya és Bitskey István könyvrészlete [5]. A pázmányi társadalomszemlélet kérdéseiről szólva Zimándi több művet, Bitskey pedig a prédikációkat elemzi, de lényegében hasonló eredményre jutnak.

A mintegy háromszáz tételnyi Pázmány-szakirodalom tartalmaz a filozófus és teológus működéséről szóló más írásokat is, ezek azonban kérdésfelvetésükben és vizsgálati anyagukban is különböznek e dolgozat témájától.

Pázmány nem írt önálló állam- vagy politikaelméleti művet. Életművében viszont sok helyen találunk olyan részleteket, melyek alapján politikaelméleti fölfogása körvonalazható. Tudósi-tanári tevékenysége tanulmányi évei utáni működésének első korszakát jelenti. A grazi jezsuitá főiskolán 1597-1600-ig filozófiát: dialektikát, fizikát és természettudományos Arisztotelész-magyarázatokat adott elő; 1603-1607-ig teológiát tanított [6]. A filozófiának és a teológiának csak bizonyos részeit tárgyalta, mivel az említett években a főiskola tanári karában ez jutott feladatául. Fennmaradt grazi előadásai közül csak a *Theologia scholasticá*-ban találtunk olyan fejezeteket, amelyeket vizsgálatunkhoz közvetlenül felhasználhattunk. A teológia *De virtutibus theologicis* és a *De iustitia et iure* című traktátusainak egyes részleteiről és a szintén előadásnak szánt *De ecclesiastica libertate...* című különálló iratról van szó [7]. A grazi előadások elemzésével kapcsolatban nehézséget jelent töredékes és hiányos voltuk. Pázmány a jezsuita *Ratio studiorum*-nak megfelelően Szent Tamás *Summá*-ja alapján tárgyalja az egyes kérdéseket, de a *Summa* quaestioinak csak mintegy hetedrészét, 613-ból 89-et [8]. A Pázmány által magyarázott részletek alapvetően a theologia moralis szempontjait állítják a középpontba, s éppen a bennünket érdeklő kérdéseket tárgyalják érintőlegesen, esetenként csak illusztrációként. További problémát okoz, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött eredeti kéziratos kódexekből lapok estek ki, s ezeket az *Opera Omnia* egykori kiadói még nem pótolhatták. A hiányzó részleteket Őry Miklós találta meg Pázmány egyik grazi tanítványának jegyzeteiben [9].

Pázmány irodalmi hagyatékának következő nagy korpusza vitairatai. Ezek egyike sem önálló politikaelméleti mű, de tucatszámra találhatók bennük számunkra felhasználható megjegyzések.

---

[5] Zimándi. - Bitskey, 1979: 122-127. Ugyanez Bitskey egy korábban megjelent tanulmányában: Bitskey, 1977. (Bitskey egyik helyen sem említi Zimándi cikkét).

[6] Pázmány metafizikát is tanított, erről: Kinczli: 7,12. — Őry, 1975: 33.

[7] De virtutibus theologicis: POO IV 377-634, De iustitia et iure: POO V. 11-286, De ecclesiastica libertate...: POO IV. 789-808.

[8] Petró József 85 Pázmány-quaestiót tart számon: Petró: 6. Átvette: Hermann: 238.

[9] Őry, 1978: 220-221. Bevezetéssel kiadta Őry M.: De iustitia et iure, De Verbo incarnato, Eisenstadt 1984. — Nem ismerem az 1598-ban Pázmány összefoglalásában megjelent De vario ac multiplici ente philosophico c. egyetemi libellust. A kiadványt szintén Őry találta meg, s tartalmáról megállapította, hogy « az etikából vett tételek... az állampolgár feladatát és erényeit, továbbá az állam törvényhozó hatalmát bizonyítják ». (Őry, 1975: 32-33).

Az ájtatossági művek közül az *Imádságos könyv*-ből tizenkét ima, a *Prédikációk*-ból különösen nyolc prédikáció volt témánkhoz lényeges. Egyéb műveinek (levelezésének és az azzal együtt kiadott egyéb dokumentumoknak, valamint a *Diatribá*-nak) vonatkozó részeire szintén utalunk [10].

2. *A társadalmi hierarchia kérdéseiről*

Pázmány véleménye a társadalom kialakulásáról, a hierarchia okairól, a fejedelmi hatalom eredetéről, a fejedelmi-alattvalói és az úr-szolga viszony kérdéséről az évtizedek során lényegében változatlan maradt. Didaktikus szándékkal azonban egyes műveiben hangsúlyeltolódások figyelhetők meg: grazi előadásaiban, *Imádságos könyvé*-ben és prédikációiban. E három művének egyes részleteit kell összevetnünk a társadalmi hierarchia kérdéseiről szólva.

A társadalom kialakulását Pázmány Arisztotelész *Politikájá*-nak egyes részleteit követve mutatja be [11]. Az ember természete folytán társadalmi lény s egymást követő generációk megőrzésére rendeltetett. A faj- és létfenntartást ösztönszerűen végzi. Ez az ésszerű gondolkodás szerint nemcsak természetes, de szükséges is. A természet fénye mellett a gyakorlat tapasztalata is azt mutatja, a gyakran rosszra hajló emberi érzéseket kell, hogy irányítsa valamiféle közhatalom. E hatalom nélkül minden tele lenne csellel, gazsággal, öldökléssel. Irányító törvényekre szükség van, hiszen lehetetlen, hogy a társadalom sokasága maga gyűjtse össze valamennyi kívánságát, problémáját. Így hát a közösség hatalmában van, hogy egyeseknek, vagy többeknek adja az irányító hatalmat. Ennek megfelelően jön létre a kormányzati rend három alaptípusa: a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia. (A két utóbbival nem sokat foglalkozik Pázmány, más helyeken is a monarchikus államrend kérdéseit érinti bővebben). A monarchiában a fejedelmek csak a rájuk bízott hatalommal élhetnek. Ha követeléseik ezen túl vannak, tirannussá válnak. Az ilyen tirannus ellen a köztársaság úgy léphet fel, mint idegen hódító ellen. A több királyságot birtokló uralkodó neve: imperator. De az imperator nem ura az egész világnak. A gondolatmenet befejezésében Pázmány Molinára, majd Pál apostolra hivatkozva megállapítja, hogy habár az igaz fejedelem törvényei emberi jogon alapulnak, mégis mind a természetjog, mind az isteni jog kötelez bennünket, hogy azoknak engedelmeskedjünk, aki azonban ellenáll a hatalomnak, Isten rendjének áll ellen. (A sokat idézett bibliai helyről van szó: Rómaiaknak írt levél 13,1-2).

---

[10] A Pázmány-művek idézésekor az életműkiadás (POO, PÖL, PÖM) helyesírását követem. A Diatribá-t kiadta: Őry, 1975. — Az Imádságos könyv részletei: PÖM II. 117, 143, 149, 150, 151, 155, 165, 257, 258, 259, 260. — A felhasznált szövegekhez lásd még a 141. jegyzetet.

[11] POO V. 76-78. (A De iustitia et iure c. traktátusban).

A zsarnokölés kérdésére Pázmány a *Theologia scholastica* egy másik helyén visszatér, de merőben morális fejtegetés keretében (« An privata auctoritate licitum aliquando occidere privatam personam vel tyrannum? ») [12]. Megállapítja itt, hogy ha a tirannus törvényes (tehát választott vagy hatalmat örökölt) uralkodó, magánszemély nem ölheti meg, csak az egész « respublica » fegyverkezhet fel ellene. Ha nincs lázadás — marad az Istenhez való könyörgés. Védelem okán viszont magánszemély is megölheti az elnyomó tirannust, aki a « respublica » beleegyezése nélkül formál jogot az uralkodásra, illetve megtámadja az országot [13]. Ebben a fejtegetésben természetesen benne rejlik a kettős értelmezés lehetősége: az uralkodás jogosságának elismerése vagy tagadása. Lényeges kérdés ez, amelynek elméleti vonatkozásaira utaltak is vitairataikban Pázmány és a protestáns szerzők II. Ferdinánd megválasztása után és Bethlen első háborúja idején. (Lásd dolgozatunk 7. részében.) Az azután már kimondottan a gyakorlat területére tartozik, hogy — azonos elméleti megfogalmazások alapján — egyes Habsburg-uralkodók kormányzását az egyik fél zsarnokinak tartotta, a másik ezzel ellentétesen értékelte.

Mielőtt a fejedelem személyével foglalkozó többi Pázmány-fejtegetést elemeznénk, fel kell idéznünk még néhány kijelentést a társadalmi hierarchia magyarázatával kapcsolatban. A természeti és isteni jogot *együttesen* hangsúlyozó felfogás a műfajoktól, sőt helyenként az alkalmi mondanivalótól függően is módosulhat. *Theologia scholasticá*-jában Pázmány Arisztotelészt idézve állapítja meg, hogy a szolgaság eredetileg úgy jött létre, hogy a háborúk győztesei a legyőzötteket (legyilkolásuk helyett) szolgájukká tették [14]. Egyik prédikációja ismét szintetizáló történelmi példával él: « Üdő-jártára, némellyek nemessé lettek » oly módon, hogy « hadakban vagy békeséges üdőkben, hasznos szolgálatokat és tekintetes dolgokat cselekedtek », s ezekért különböző privilégiumokat szereztek [15]. Egy másik beszéde szerint az « urak » ne felejtsék el, « hogy a szolgák csak szerencsével külömböznek tölle, nem természettel » [16]. A fejedelmi-alattvalói viszony kérdéséről írt prédikációjában a fejedelmi hatalom eredetének kettős indokoltsága (az isteni gondviselés és « a természet okossága ») mellett kétszer is megfogalmazza, hogy « a királyok és fejedelmek hatalma Istentül vagyon » és « a királyok Isten-által királykodnak » [17]. E bibliai citátumok a prédikáció hallgatói számára nyilván hatásosabbak és elfogadhatóbbak voltak, mintha Pázmány itt is a grazi előadásból ismert tananyag arisztotelészi gondolatmenetét hangoztatta volna.

---

[12] Uo. 266-275.
[13] Uo. 274-275.
[14] Uo. 53.
[15] PÖM VI. 406. (A tekélletes jóságnak és jámborságnak méltóságárúl).
[16] Uo. 348. (A keresztyén urak és szolgák tisztirűl).
[17] PÖM VII. 593. (Mivel tartozunk fejedelmünknek...).

Hogy az *utilitas* elvét [18] Pázmány mennyire következetesen valósította meg, arra további példákat az *Imádságos könyv*-ből vehetünk. Itt két helyen is hangsúlyozza, hogy a fejedelmek és az urak hatalma Istentől ered, de a természetjogi és történelmi érvekre már nem tér ki [19]. Az *Imádságos könyv* elméleti szempontból figyelembe vehető könyörgéseiben és intéseiben mondottak egyébként teljes összhangban vannak az egyetemi előadásokban és prédikációkban írottakkal.

A fejedelmi-alattvalói viszony kérdéséről az egyik, egyedül ezt a kérdést tárgyaló prédikációban olvashatunk részletesebben [20]. A valláserkölcsi nevelés szándékával megfogalmazott beszéd az államszervezet ideális modelljét rajzolja meg. A fejedelmi hatalom kettős indokoltságát már említettük. A társadalmi hierarchiából eredő jogokat és kötelességeket egy általánosan elterjedt és sok helyen felhasznált hasonlattal világítja meg: « De miképpen a mí testünkben a tagoknak kötelességek vagyon, hogy főtűl várjanak és azt magok kárával-is óltalmazzák, viszontag a főnek-is tiszti hozza, hogy a tagokra vígyázzon, azokat táplállya ás óltalmazza, azon-képpen nem-csak a birodalom-alá rendeltetett sokaság köteles, hogy megadgya fejedelmének a mivel tartozik, hanem a fejedelemség-is magával viseli annak terhét, hogy úgy bánnyék egyebekkel, mint akarná, hogy ő-vélle bánnék, a kinek birtoka-alat vólna » [21]. E Pázmány által több helyen is alkalmazott hasonlat forrásául egy alkalommal Pál apostol korintusiaknak írt első levelére hivatkozik, de a lapszélre odakerülhetett volna még akár Arisztotelész *Politiká*-jának megfelelő részlete vagy Menenius Agrippa meséje Liviustól. (Balásfi Tamás alább említendő művében szintén többször utal rá, de hivatkozás nélkül) [22].

A fejedelmek kötelességeiről szólva Pázmány a bibliai megnevezésekből, ezek elemzéséből indul ki. A fejedelmek « orvosok », « lámpások », « Isten képe-béliek », « vice-istenek a föld igazgatásában »; nevezik őket « nap »-nak is. Nemcsak a fejedelmek, de egyéb tiszviselők is bírják a bibliai « pásztor » és « atya » titulust. E névmagyarázatokból kitűnnek a fejedelmek kötelességei. Az alázatosság érvei mögött reális gondolkodás húzódik meg: « Noha azért gazdagsággal és hatalommal fellyebb-való egyebeknél a fejedelem: de tudománnyal, bőlcseséggel, okossággal, szentséggel sokan fellyűlhaladgyák őtet » [23]. Szintén az alázatosságról szólva említi meg Pázmány, hogy

---

[18] Az utilitasról: Bitskey, 1979: 48-52; Hargittay, 1977: 197.
[19] PÖM II. 155, 257.
[20] PÖM VII. 580-597. (Mivel tartozunk fejedelmünknek...).
[21] Uo. 580.
[22] A bibliai hivatkozás helye: 1 Kor 12,12-26. Lásd Pázmánynál: PÖM VI. 343. (A keresztyén urak és szolgák tisztiről); megtalálható még: PÖM VII. 580. (Mivel tartozunk fejedelmünknek...). — Arisztotelésznél: Pol., IV. könyv, 4. 1290b. 204-205. — Livius római történetében a hivatkozott hely: II. 32. In: Római: 20. — Szent Tamás Summá-jában öt helyen fordul elő: Marietti: VI. 47. — Balásfi később említendő művében szintén többször utal rá, hivatkozás nélkül. György Lajos az egyiptomi eredeztetést fogadja el, s felsorol több későbbi előfordulást: György: 163. — Lásd még a 135. jegyzetet.
[23] PÖM VII. 583.

« nincs annál dücsösségesb király, mint a ki első a törvények engedelmében » [24]. (A törvények megtartásának hangsúlyos voltára még visszatérünk.)

A « pásztor » másik lényeges jellemzője az alattvalókkal való bánásmód. A királyok legyenek hálaadók Isten iránt, nem « nyúzók-fosztók », hanem inkább adakozók, mondván: « kalmár dolga a pénz-győjtés, királyok tiszti az adakozás » [25]. — A fejedelem « atyai » tulajdonságairól szólva Pázmány az ideálisnak tartott apa-fiú kapcsolatot elemzi.

Az alattvalók kötelességeit bemutatva mindenekelőtt ismét az isteni és természjog kötelező kettőségére utal. Az alattvalók legfontosabb kötelessége az engedelmesség. Ezt hosszú fejtegetésekkel, észokokkal és citátumokkal magyarázza meg. Érvei közül kettőt kell kiemelnünk. 1) « a ki fejedelmek-ellen tusakodik és azoknak engedetlen, Isten-ellen tusakodik » [26]. Ezt a Szent Pál-i idézetet már megtaláltuk a *Theologia scholastica* ismertetett részletében is. Pázmány gyakorlati céllal is felhasználta: 1619-ben névtelenül megjelent politikai publicisztikai iratának mottójául választotta, s a Bethlen-támadás « jogtalansága » elleni fellépést az irat bevezetésében ismét ezzel az idézettel nyomatékosította [27]. A grazi előadásban is meglevő idézetet tehát politikai gyakorlatában és morális tanításaiban is felhasználta. — 2) Az ország úgy maradhat békességben, ha « tagjai engednek a fejedelmeknek: a fejedelmek pedig törvényeknek » [28]. Ebben a kijelentésben ragadható meg Pázmány politikaelméleti felfogásának a lényege. Nem a társadalom egy rétege a legfőbb rendező erő a közösségben, nem a fejedelem, hanem az idők folyamán az emberek által létrehozott törvények. Ennek az eszmének a gyakorlati érvényesítését évtizedeken keresztül próbálta megvalósítani Pázmány: az alattvalói « engedetlenségek » (például az így felfogott Bethlen-törekvések) visszaszorításával, de ezzel párhuzamosan az ország törvényeinek a király (II. Ferdinánd) által való betartatásával is.

A fejedelmek és alattvalók viszonyáról szóló prédikáció befejező része az engedetlen alattvalók büntetéséről szól. A *Tripartitum*-ra hivatkozva állapítja meg, hogy az engedetlen és a fejedelem ellen támadó alattvaló büntetése még annak utódait is sújtja.

Szintén külön prédikációban szól Pázmány *A keresztyén urak és szolgák tisztirűl: és az alacsony-rendű emberek szentségéről* is [29]. A társadalmi hierarchia szemléltetéséül és elfogadtatásául itt is idézi a társadalmi és az emberi szervezet hasonlóságáról szóló példát [30]. A társadalmi hierarchia okául

---

[24] Uo. 584.
[25] Uo. 586.
[26] Uo. 593.
[27] POO VI. 470, 473. A Falsae... 1619-ben csak latinul (RMK II. 397), 1620-ban két nyelven is megjelent (RMNy II. 1202).
[28] PÖM VII. 594.
[29] PÖM VI. 341-359.
[30] Uo. 343.

explicit formában ismét csak az isteni rendelést jelöli meg: « Isten rendelése tehát, hogy külömbözés légyen közöttünk » [31], bár a természetjog érve az előbb sorolt példák alapján nyilvánvaló. Az urak és szolgák kötelességeinek elemzése természetesen igen hasonló a fejedelmi-alattvalói viszonyról mondottakhoz. Helyenként ugyanazokkal a citátumokkal, kifejezésekkel érvel Pázmány, például a szolga, illetve az alattvaló « ex animo et bona voluntate » engedelmeskedjen [32]. Különbségként azt kell megemlíteni, hogy a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetbe való belenyugvást igen erőteljesen hangsúlyozza az urakról és szolgákról írt prédikációjában, viszont a *Tripartitum*-ból ismert kegyetlen büntetést itt nem említi.

Az *Imádságos könyv* egyes imáiban a fejedelmek és az urak együtt szerepelnek, ami párhuzamos azzal, amit a prédikációkban is megfigyelhettünk: Pázmány hasonló elbírálásban részesíti társadalmi jogaikat és kötelességeiket.

Hasonlóan szólnak az úr-szolga viszonyról a grazi előadások is, különbség csak a módszerben jelentkezik: Arisztotelész gondolataiból kiindulva Pázmány a hivatkozott korabeli katolikus teológusok megállapításainak elfogadásáig jut el. A prédikációkhoz képest meglevő műfajspecifikus sajátosság itt is megvan. Érzékletes példa erre az, hogy az úr-szolga viszonyt (Arisztotelész nyomán) az atya-fiú kapcsolathoz hasonlítva előadásában azt hangsúlyozza, hogy a szolga, mint fiú, társadalmi illetve családi helyzeténél fogva egyáltalán nem jogi partner, az említett prédikációban viszont az úr « atyai » kötelességeinek kifejtése kap több teret. Nem változik tehát Pázmány véleménye, csak a hangsúlyok módosulnak a célnak megfelelően.

3. *A törvények és az igazság szerepe az állam irányításában*

A törvényekről már ejtettünk néhány szót, azonban külön is foglalkoznunk kell e Pázmány elméletében igen hangsúlyozott kérdéssel. Az eddigiek alapján nyilvánvaló: 1) a törvények létrehozását az emberi társadalom bizonyos fejlettségi szintjének igényei indokolták; 2) a törvényeket emberek alkották, de mind az isteni, mind a természetjog engedelmességre kötelez; 3) a törvények az ország legfőbb irányítói, ugyanis ezeknek tartozik engedelmességgel a fejedelem, a fejedelemnek pedig az alattvalók. A prédikációk és a grazi előadások idetartozó, de még nem említett helyei lényegében ezeket a gondolatokat ismétlik és fejtik ki részletesen.

A prédikációk egyik darabja *Az igazságrúl és bírák kötelességérül* szól [33]. Ebben olvashatjuk, hogy az « igazság neve, három értelemben vétetik »: 1) « igazságnak mondatik az istenes élet és minden jóságok tökélletessége »;

---

[31] Uo. 345.
[32] Uo. 357 és PÖM VII. 595. (Mivel tartozunk fejedelmünknek...).
[33] PÖM VI. 803-821.

2) « az igazság közönségesen mindazokért a jóságokért vétetik, mellyekkel megadgyuk Istennek, szüléinknek, magunknak, a mivel tartozunk »; 3) « az igazság neve, oly bizonyos jóságot jegyez, mellyel fele-barátunknak megadgyuk, a mivel tartozunk » [34]. A főleg Arisztotelész és a Biblia alapján mondottakból nyilvánvaló a tanító-nevelő célzat, ugyanakkor egy terminológiai kérdés is felvetődik. A prédikáció további részéből kiolvasható, hogy a « törvény » szó helyenként az « igazság » szinonimájaként szerepel. Pázmány az « igazság törvényé »-ről szól [35], a törvény maga pedig nyilvánvalóan a kodifikált igazság. További Pázmány-idézeteink értelmezésekor erre az azonosításra tekintettel kell lennünk.

Politikaelméleti tanulságokkal szolgáló kijelentést e beszédben az igazság nevének harmadik értelménél és a bírák kötelességeit elemezve olvashatunk. Ezek szerint « az országokat igazság tartya » (Péld 16,12 alapján); « A nagy országok nem egyebek, hanem nagy latorságok, ha igazság nincs bennek » (Szent Ágoston alapján); « egy országban és várasban, sőt egy házban sem maradhat az emberek-között barátságos nyájaskodás, igazság-nélkül » (Cicero alapján) [36]. A többi hasonló kijelentés közül még egy általános toposzt érdemes idézni: « Ollyan az igazság az országban, mint a kormány a hajóban: ha a kormányt igazán nem tartya a hajós-mester, minden veszedelmek lepik a hajót. Ugy a mely országban a gonosz-tévők bűntetés-nélkül maradnak, gyilkosságok, ragadozások, minden istentelenségek eláradnak; mellyekért, veszedelemre bocsáttya Isten az országot » [37]. Mindez a bírák lelkiismeretes igazságszolgáltató tevékenységének indokául szolgál. A törvényadta lehetőségekről, a kártérítésről egy másik prédikációban is olvashatunk [38].

A törvények kérdéséről a *Theologia scholasticá*-ban a *De iustitia et iure* című traktátusban is szó van. (Pázmány azonban nem tárgyalta Szent Tamásnak a törvényekről szóló quaestióit. Lásd erről később a forrás-fejezetet). Az előadások és prédikációk fejtegetései között ismét csak módszerbeli különbség van, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy Pázmány ahhoz a katolikus-jezsuita koncepcióhoz igazodott, amely az igazság, a jog és a törvény kérdésének, a társadalom életében betöltött szerepének mindennél nagyobb fontosságot tulajdonított.

Politikai gyakorlatában és annak megítélésében ez messzemenő következményekkel jár. Ugyanis, míg a grazi művekben a törvény csak általánosságban szerepel, a magyarországi művek egy részében és politikai gyakorlatában a konkrét törvények és jogszokások állandó viszonyítási alapot jelen-

---

[34] Uo. 805, 807.
[35] Uo. 809. E felfogás előzményét Timon Ákos Werbőczynél mutatta ki. (Timon: 39).
[36] PÖM VI. 808-809.
[37] Uo. 815.
[38] Uo. 167-168. (Ellenségünk szeretésének kötelességéről).

tenek, mintegy három évtizeden keresztül. Meglepő és Pázmányt e tekintetben kortársai fölé emelő az a jogi tájékozottság, amellyel minden apróbb-nagyobb ügyben tudja, hogy mi a teendő.

Az 1608 őszén keletkezett, a jezsuita rendet védő iratában a bécsi békében kimondott vallásszabadságot vonatkoztatja rendjére is. A törvényesség szellemében tiltakozik a törvény nélküli ítélet (az országból való kitiltás) ellen, érvként hozva fel az ezt indokló nemesi prerogativát is [39]. Közvetlenül érsekké való kinevezése előtt visszautasítja a bécsi udvari kamara kérését, hogy a közeljövőben átvételre kerülő érseki javadalmakból bármilyen egyezkedést folytasson, ezzel ugyanis a simonia vétségét követné el [40]. Mikor pedig a pozsonyi kamara halogatja az érsekség birtokainak átadását, óvást emel [41]. A kinevezés után több alkalommal is állást foglalt a királyi kamarával szemben, amikor az érseki javadalmak csökkentéséről volt szó [42].

Később részletesebben foglalkozunk azzal, hogy az 1618. évi királyválasztás alkalmával Pázmány milyen törvényekre hivatkozva indokolta a Habsburg-ház örökösödési jogát. Ugyanekkor követelte, hogy az 1608. évi koronázás előtti III. tc. értelmében a megüresedett nádori szék betöltessék [43]. Ugyanezen az országgyűlésen a templomhasználattal kapcsolatos vitákban számos érve között az egyik a vallásszabadságra utal [44].

Külön iratban igyekezett cáfolni Bethlen 1619-20. évi országgyűléseinek végzéseit [45]. E végzéseket azért tartotta érvénytelennek, mert a koronás király azokat megsemmisítette és a klérus nem vett részt a gyűléseken. Külön fejezetben szól a klérus és a prímás jogairól, amelyek az 1608-as vallásszabadságról szóló törvényt követően is fennmaradtak. A *Tripartitum* nyomán leszögezi, hogy a király nem alkothat törvényeket csak a « populus » (főpapok, bárók, nemesek!) hozzájárulásával és ez a jog is csak a megkoronázott királyt és nem Bethlent illeti meg [46]. A magyar király csak katolikus lehet, ami — szerintem — olyan mélyen gyökerezett a tudatban, hogy ezt talán Bethlen érzései sem hagyták egészen figyelmen kívül, amikor a koronázást elutasította [47]. Pázmánynak ez az irata egyébként élesen szembeállítható Balásfi Tamásnak (később is említendő) ugyanekkor keletkezett művével (*De fidelitate...*). Ugyanis míg az érseké *kimondottan* Bethlen-ellenes

---

[39] PÖL I. 22-26. — Timon: 7.
[40] PÖL I. 62. — Timon: 11.
[41] PÖL I. 78-79. — Timon: 11-12.
[42] Pl. 1617. szept. 18-án a pozsonyi magyar kamarához írt levelében (PÖL I. 115-116) és 1626. aug. 26-án II. Ferdinándhoz írott levelében (PÖL I. 535-537). — Timon: 12-13.
[43] Timon: 17.
[44] Frankl I. 357. — Timon: 18.
[45] Vindiciae ecclesiasticae... POO VI. 521-565.
[46] Uo. 541. — Timon: 21.
[47] Anélkül, hogy ezt Bethlen koronát elutasító magatartása számottevő érvének tartanám, jellemzőnek vélem a Fraknói által — Révay Péter nyomán — leírt párbeszédet Alvinci Péter és a frissen megválasztott fejedelem között (Frankl I. 550-551).

védő és igazoló irat, Balásfié szubjektív alapon (saját hűségének bizonyítása!) kifejtett abszolutista elmélet, Bethlen-ellenes *célzattal.*

Az 1620-as évek elején Pázmány két emlékiratot szerkesztett a császári tanács számára az érsekség betöltetlenül hagyásának káros következményeiről, illetve arról, hogy a királynak nincsen joga az üresedésben levő püspöki székek jövedelmeinek élvezéséhez [48]. A főpapok végrendelkezési jogának elismeréséről valamint az egyházi javak védelmezéséről szóló újabb iratot 1625-ben készítette el, mellyel elérte II. Ferdinánd kedvező rendelkezését [49]. Szintén az 1620-as években érte el, hogy a király felmentse az esztergomi érsekséget az érsekújvári őrség zsoldjának fizetésétől, valamint visszaszerezte az érsekség pisetum-jogát [50].

Eszterházy Miklós nádorral szemben is tanúságot tett « jogászi » képzettségéről, hatásköri viszályuk idején [51]. (A viszály valódi oka az erdélyi helyzet eltérő megítélése volt.)

1635-ben a római kúria törekvéseivel szemben Pázmány magyar törvényekre hivatkozva megvédte a magyar király főkegyúri jogát. Ezután a kúria elismerte, hogy a magyar királyt az általános egyházjogon belül sajátos hely illeti meg, mely szerint a főpapokat ő választja (és nem prezentálja), valamint a javadalmakat adományozza; mindehhez a pápának megerősítési (vagy ezt megtagadó) joga van [52].

Összegezve a Pázmány joggyakorlatáról röviden elmondottakat, bizonyos, hogy elveket *is* követett, de szükség szerint szembe is szállt azokkal a hazai politikai gyakorlat céljainak megfelelően. A pápák világi uralkodók fölötti lelki hatalmának elméletileg kifejtett elvét (lásd a következő részben) alárendelte a kodifikáltan igazolható magyar főkegyúri jog érvényesítésének. Az egyházi érdekeket szükség esetén a királlyal szemben is megvédelmezte. Sürgette a nádori pozíció betöltését, de szükség esetén fellépett a nádori hatáskörrel szemben. Büszkén hivatkozott nemesi származására [53], s ezzel az érvvel negligálta az ellene hozott protestáns határozatokat. Érvényt adott a protestáns rendi követeléseknek is az 1618-as királyválasztás alkalmával, bár a király érdekében (lásd a 7. részben).

---

[48] 1621 szeptemberében (PÖL I. 246-249) és 1622 körül (uo. 266-270). — Timon: 23-25.

[49] Pázmány a császári tanácsnak 1625. jún. 2., Bécs (PÖL I. 450-454). Ennek előzményét lásd: PÖL I. 439-443. — Timon: 28-30.

[50] Pázmány emlékirata a császári tanácsnak az érsekújvári zsoldról 1621. szept., Bécs (PÖL I. 250-256); a pisetum-jogról a bécsi udvari kamarához 1622. okt.-nov. (PÖL I. 310-312). — Timon: 25-26.

[51] Pázmány és Eszterházy ellentétéhez: PÖL I. 653-654, PÖL II. 527-529, Iványi: 40-43, Frankl II. 323-326, Frankl III. 184-185, Fraknói, 1886: 262-266, Pózna: 49, Szekfű: IV. 5. könyv 2. rész 46, Csapodi: 79.

[52] Pázmány emlékiratai: 1635. ápr. 10., Pozsony és jún. 16., Sellye (PÖL II. 565-568, 589-592). — Timon: 31-38.

[53] Levele Thurzó Györgynek, 1616. aug. 20., Prága (PÖL I. 61).

Amit a törvénytartás fontosságáról, az állam irányításában betöltött szerepéről Pázmány elméletéről szólva elmondtunk, azt gyakorlati politikájában maradéktalanul érvényesítette. A magyar törvények esetenként fontosabbak lehettek, mint az elv szerint vallott pápai *plenipotentia* vagy a királyi *potestas absoluta.*

4. *A világi és az egyházi hatalom viszonyáról*

Nem is Pázmány ecclesiológiai fejtegetéseiben, mint inkább életműve egyéb részleteiben találhatunk olyan mozaikkockákat a világi és egyházi hatalom viszonyáról, amelyekből ezek összefüggéséről egyértalmű kép állítható össze. A szétszórt megjegyzések a *Theologia scholasticá*-tól a *Kalauz*-on és vitairatain keresztül a *Prédikációk*-ig koherenciát mutatnak. Ezek alapján az alábbi tételek fogalmazhatók meg.

Pázmány hasonlóságot lát a világi és az egyházi hatalom rendszere között. Ezúttal Szent Ágostonra hivatkozva hasonlítja össze a test és lélek kettősségéből álló emberi és egyházi szervezetet [54]. A pápa, akár császár, nem ítélhető meg [55], vannak megfellebbezhetetlen világi és egyházi törvények is [56], az egyházi zsinat hasonló az országgyűléshez [57], és végül a bálványozás oly vétek az isteni méltóság ellen, mint a világi fejedelem ellen a pártütés [58].

A kétféle hatalom között természetesen különbségek is vannak, például a pápa nem lehet olyan erőszakos, mint a pogány fejedelmek vagy egy tirannus [59]. Pázmány pontosan elemzi ennek a két, hasonlóságokat és különbségeket egyaránt mutató szervezetnek a viszonyát. A két legjobban hangsúlyozott kérdésről a *Theologia scholasticá*-ban és a *Prédikációk*-ban olvashatunk a legrészletesebben. Ezek a következők: 1) a papok is tagjai az államszervezetnek, de speciális jogokkal rendelkeznek, melyek a *Bibliá*-val, történelmi példákkal, jogszokással és zsinati végzésekkel bizonyíthatók; 2) a pápa nem törvényalkotó ura a világnak, lelki hatalmánál fogva mégis a világi uralkodók fölött áll [60]. A *Theologia scholastica* és a *Prédikációk* kifejtése között ismét módszerbeli különbség van: az előzőben a skolasztikus tárgyalásmód és a tekintélyekre való hivatkozás dominál, az utóbbiban a — többnyire népszerű — történelmi-irodalmi példák idézése.

---

[54] Őry, 1975: 1b. (Diatriba...).
[55] PÖM V. 565. (A' setét hajnal-csillag...).
[56] Uo. 654.
[57] PÖM IV. 317. (Kalauz).
[58] Uo. 621, 705 és PÖM II. 512 (Öt szép levél, 1. kiad.).
[59] PÖM I. 96-97 (Felelet) és IV. 335 (Kalauz).
[60] POO V. 79-82 (De iustitia et iure); PÖM VII. 380-396 (A papi rend méltóságárúl). A pápai felsőbbség megfogalmazása 1605-ből: PÖM I. 447 (Tiz nyilván-való bizonyság). Lásd még: PÖM I. 101 (Felelet), II. 548-549 (Öt szép levél, 1. kiad.), II. 675 (Megrostálás), III. 107, IV. 660-662 (Kalauz), IV. 751, 753 (Öt szép levél, 2. kiad.).

Pázmány művei között egy olyan található, amely teljes egészében az állam és az egyház viszonyát tárgyalja. A *De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti* (1606) című latin irata gyakorlati céllal, de rendszerszerű politikaelméleti megalapozottsággal készült [61]. A második grazi tartózkodás e termékéről Sík Sándor megállapította, hogy « formája, hangja és maga a kézírás kétségtelenné teszi, e tárgyról tartott egyetemi előadásainak szövege » [62]. Azon túlmenően, hogy tananyagnak készülhetett, azoknak az elméleti munkáknak a sorába tartozik, melyek — a korabeli szokásnak megfelelően — valamely aktuális esemény kapcsán elméleti következtetéseket fogalmaznak meg. Mielőtt fő állításait kiemelnénk, létrejöttének történeti hátteréről szólunk.

A pápák a XVI. század közepe óta a trienti szellemnek megfelelő katolikus restaurációt mindenekelőtt Itáliára igyekeztek kiterjeszteni. Ez a kis olasz államok és a pápaság sorozatos összeütközését jelentette. Velence és a pápaság viszonyának kiéleződése — kisebb érdekellentétek után — a XVII. század első éveiben következett be. 1606-ban a velencei kormányzás erőteljesen Róma-ellenes csoport kezébe került. Olyan törvényeket hoztak, illetve újítottak meg, amelyek sértették a pápa érdekeit, mivel Velence feletti fennhatóságát alapjaiban kérdőjelezték meg. Az új velencei törvények nem engedélyezték templomok, zárdák, egyéb egyházi intézmények alapítását, ingatlanoknak az egyház számára való adományozását a kormány beleegyezése nélkül. Elrendelték továbbá azt, hogy egyházi személyeket világi bíróság is felelősségre vonhasson, s két papot világi törvényszék elé állítottak. V. Pál pápa követelte e papok kiadatását, s a törvények eltörlését. A pápai érdekeket védte egy iratában Roberto Bellarmino is. Pázmány jezsuita mestere hiába hangsúlyozta az egyházi hatalom felsőbbségét a világival szemben, a velencei válasz nem késett. Paolo Sarpi szervita velencei tanácsos, jeles természettudós érvelése szerint a fejedelmi hatalom senkinek sem lehet alárendelve, mivel közvetlenül Istentől származik. A hajthatatlan velencei állam hatóságait így a pápa 1606. április 17-én kiközösítette és a várost interdictum alá helyezte. Pázmány ezt követően szerkesztette meg iratát, amely a hivatalos (pápai és jezsuita) állásfoglalást tükrözte. A további események (a köztársaság további ellenállása, majd spanyol és francia közvetítéssel a pápai absolutio) rámutattak a vallási és politikai érdekszférák ekkor már egyre növekvő különbségére.

Pázmány írásában négy fő principiumból indul ki, ezek alapján cáfolja a velencei törvényeket, végül az interdictummal kapcsolatos velencei kifogásokra, gyakorlati kérdésekre válaszol. Pázmány alaptételeit — Sík Sándor nyomán — az alábbiakban foglalhatjuk össze: « 1. Az egyházi dolgok és

---

[61] POO IV. 789-808.
[62] Sík: 200.

személyek ki vannak véve a világi hatalom alól. 2. Azokat a kiváltságokat és mentesítéseket (privilegiae et exemptiones), amelyeket az egyháziak a pápáktól és a zsinatoktól kaptak, keresztény világi fejedelem nem veheti el. Világi fejedelem tehát semmiféle ürügy alatt nem hozhat olyan törvényt, amely ellene szól az egyház szabadságának. E szabadság ellenében jogszokásra és kiváltságra nem lehet hivatkozni. 3. Az egyházi szabadsággal azok a törvények ellenkeznek, amelyek directe vagy indirecte megakadályozzák az egyháziakat az általános jog értelmében vagy egyébként őket megillető jogaik gyakorlásában. Ha ilyen törvények létrejönnek, azok igazságtalanok. 4. Ha az elöljáró olyat parancsol, ami világosan nem bűnös, az alattvaló köteles engedelmeskedni »[63].

Mindennek alapja Pázmánynak az a kijelentése, mely szerint a világi és a lelki hatalom nem két test, hanem egy, amelynek a lelke egyházi és lelki hatalom, mert ha a köztársaság nem istentelen, ismeri Istent és ápolja tiszteletét, enélkül sem erkölcsi erények, sem politikai kormányzás nem áll fenn[64]. Ezt az elvet Pázmány gyakorlati egyházi és politikai tevékenysége idején kötelező érvényűnek tartotta a maga számára, s érsekként az ország élő lelkiismerete kívánt lenni. E feladatkör természetszerűleg nem határolható körül pontosan: Pázmány ezért *is* kerülhetett összeütközésbe a világi hatalmat képviselő Eszterházy nádorral.

Pázmány gyakorlati politikája mozgató rugóinak feltárásához még egy kijelentést ki kell emelnünk a *De ecclesiastica libertate*...-ból. Ezek szerint a templomok építtetése csak a püspök engedélyével lehetséges, miután a templomok az istentiszteletre tartoznak. 1631-ben Pázmány ugyanezzel az érveléssel utasította vissza a nagyszombati kálvinisták templomépítési szándékát a tanácsnál[65]. Ugyancsak ennek a korai iratnak a gondolatai, elvei idéződnek fel később, Pázmány magyarországi tevékenysége idején, a jezsuiták, a klérus más tagjai, vagy éppen Pázmány világi hatóságok általi megidézése, az országból való kitiltása, vagy az egyházi (érseki) javadalmak birtokügyei kapcsán.

Pázmány a velencei rendeletek és érvek cáfolatakor egyházatyák, zsinati végzések, pápai határozatok, korábbi és kortárs skolasztikusok írásaiból tucatszámra idéz. Az egyházi hatalmat Bellarmino nyomán helyezi a világi fölé a lelki dolgokra hivatkozva. Ezt a világosan megfogalmazott elvet sohasem tévesztette szem elől hazai működése során. Utolsó éveiben, korábbi tapasztalatai hatására, gyakorlati politikájában mégis nagy rugalmasságot árult el; elég ha Rákóczi Györggyel való kapcsolatára vagy 1632. évi római követ-

---

[63] Sík: 200-201. — A történelmi körülményekről: Ranke: 454-467; Szántó: 211.
[64] POO IV. 803.
[65] POO IV. 797. — Az 1631. máj. 16-i levélben: « a mi Dioecesisunkban lévén az az hely, a Templum épités az Ordinarius consensusa nélkül nem lehet » (PÖL II. 187).

ségére gondolunk. 1632-ben — mindenféle elmélet ellenére — a pápával szemben a császár mellé kellett állnia, hogy egy nagyarányú terv ürügyén Magyarország felszabadítására gondolhasson [66].

5. *A háború jogáról és a hadviselésről*

Pázmány álláspontja a háború jogáról a keresztény felfogás kettősségének jegyében fogalmazódott meg. Egyfelől az *Ellenségünk szeretésének kötelességéről* és a « ne álljatok ellen a gonosznak » elméletéről van szó [67]. A másik felfogás szerint pedig — Pázmánnyal szólva — « kötelesek vagyunk a magunk óltalmazására », illetve « szükség elég-tételt és illendő büntetést kérni az-ellen, a ki törvénytelen háborgat » [68]. A kettősség, amelynek most a háború jogosságával kapcsolatos értelmezését vesszük vizsgálat alá, Pázmány felfogásában sohasem oldódik fel teljesen. Mégis, inkább az utóbbi álláspont hangsúlyos írásaiban. A « háborúságink »-ba és « nyavalyáink »-ba való belenyugvást egyik prédikációjában és *Imádságos könyv*-ében említi nyomatékkal [69]. (Természetesen az idézett kifejezések nemcsak a háborúra, hanem mindenfajta csapásra: betegségre, szegénységre stb. vonatkoznak). Hogy lehetséges jogos hadviselés is, ez az *Imádságos könyv*-ben fel sem merül. A kérdés ellentmondásossága máshol is előbukkan [70], de legvilágosabban *Hogy minden dolgainkat Isten akarattyához kel alkalmaztatnunk* című prédikációjában fogalmazódik meg. Ebben először egyértelműen utal a hadviselés jogosságára: « Mert, noha tudgyuk, hogy Isten akarattyából vagyon a betegség és hadakozás; de nem tudgyuk, ha Isten ezt a betegséget halálunkra, ezt a hadat tellyes romlásunkra rendelte-e, vagy csak próbánkra: azért, kötelesek vagyúnk a magúnk óltalmazására. De e mellett, arra készen kel lennűnk, hogy, ha Istennek mélységes itíletiből, sem az orvosságok, sem az óltalmazások nem használnak: mind halált, mind rabságot és egyéb romlást, kész akarattal vegyűnk az Ur Isten kezéből » [71]. Viszont a következő oldalon az *Imádságos könyv*-ből ismerős belenyugvás-gondolatot fogalmazza meg: « Miért tapodtattya Isten az úndok pogánysággal ama szent főldet, mellyen maga tanított? Miért adta török rabsága-alá ama sok böcsűlletes nemzeteket, mellyek-közöt a keresztyéni szentségnek veleje vólt? *Judicia Dei abyssus multa*: az Isten itíletinek, feneketlen mélysége vagyon; által nem

---

[66] Balanyi.
[67] Az említett prédikáció: PÖM VI. 156, a gyakran idézett bibliai citátum: Máté 5, 39.
[68] Az idézetek helyei sorrendben: PÖM VI. 337 (Hogy minden dolgainkat...); uo. 167 (Ellenségünk szeretésének kötelességéről).
[69] Lásd: Ellenségünk szeretésének... és az Imádságos könyvben: PÖM II. 117-118, 143-150, 165.
[70] PÖM VI. 167 (Ellenségünk szeretésének...).
[71] Uo. 337.

érthettyük: hanem, abban meg kel kötni elménket és akaratúnkat, hogy a mit Isten akar, annak úgy illik lenni »[72]. Az ellenség csapásainak Isten ostoraként való felfogása már a tatárjárás után keletkezett *Planctus destructionis regni Hungariae per Tartaros* óta végigvonul a magyar történelemszemléleten, s Kölcsey *Himnuszá*-val szinte nemzeti létfelfogássá vált hosszú időre. Ezt a « flagellum Dei » felfogást a protestantizmus történelemszemlélete erősítette föl Székely István, Károlyi Gáspár és Magyari István művein keresztül, hogy csak a nevezetesebbeket említsük[73]. Álláspontjuk az említett kettőség tekintetében inkább a belenyugvás elméletéhez áll közelebb, viszont éppen Magyarinak voltak konkrét elképzelései a hadsereg milyenségét illetően, s jól tudjuk, hogy legjobb végvári katonáink s történelmi személyiségeink között számos protestáns akadt[74]. Pázmány *elméletileg* jobban hangsúlyozza az ellenállás kötelességét. Ezt olvashatjuk ki *A keresztyén vitézek kötelességéről* írt prédikációjából. Az itt kifejtett kérdések némelyikét részletesebben megvilágítja egyéb műveiben is.

E beszéd elméleti és gyakorlati tudnivalókat közöl a hadakozás jogosságára és mikéntjére vonatkozóan. Az első kérdéssel kapcsolatban mindenekelőtt kijelenti, hogy « *nem tilalmas, hanem böcsülletes, szükséges és Istenelőt kedves, a módgyával való vitézkedés és hadakozás* »[75]. A háború Isten büntető ostoraként való felfogása természetesen itt is megtalálható. A prédikációk Pázmányra jellemző műfaji sajátossága alapján nem vitatkozó iratok, mindenesetre itt is megemlíti a protestánsoknak tulajdonított álláspontot, mely szerint « keresztyén embernek nem szabad vitézkedni és hadba menni »[76]. E (szándékoltan szélsőséges formában interpretált) felfogás ellen más műveiben is élesen szembeszáll, többször indulattal fakad ki[77]. A hadakozást szükséges rossznak tekinti, majd megállapítja: « Bizonyos tehát, hogy szabad az Isten népének hadakozni; de *Proelia Domini, Bella Domini*; istenes hadakban, a keresztyénségért, az igazságért, az ártatlanok óltalmáért »[78].

A bibliai alapon tett kijelentésben benne van az, hogy kétféle hadakozás lehetséges: igazságos és igazságtalan háború. Pázmány csak az igaznak tartott hadviselés jogosságát ismeri el. A kétféle háború a *Gyilkosságrúl és haragrúl* írt prédikációjának egyik kijelentésében is benne van: « Szabad a vitézlő embernek, az igaz hadban, megölni ellenségét »[79]. (Itt is érdemes felfigyelnünk a már többször említett műfajspecifikus sajátosságra és didaktikus szándékra: ugyanerről a témáról írt grazi előadásaiban is szólt a zsarnokölés

---

[72] Uo. 338.
[73] A kérdéshez lásd: Kathona; Kulcsár.
[74] Ezt Pázmány is elismerően említi a Csepregi szégyenvallásban: PÖM V. 168.
[75] PÖM VII. 680-681.
[76] Uo. 682.
[77] PÖM III. 430-432, 521 (Kalauz); V. 168, 236-237 (Csepregi szégyenvallás).
[78] PÖM VII. 684 (A keresztyén vitézek...).
[79] Uo. 203.

jogosságáról, de ez utóbbi kérdés e prédikációból kimaradt). Az igazságos háború három feltételéről Szent Tamás alapján olvashatunk *A keresztyén vitézek kötelességéről* írt beszédben. Az első kettő: 1) « a törvényes fejedelem ország akarattyából és rendeléséből indítcsa és visellye a hadat »; 2) « igaz igye és igen szükséges, nagy oka légyen annak, a ki hadat indít; mert ez az utólsó és veszedelmesb orvosság, melyhez csak akkor szabad nyúlni, mikor egyéb orvosság nem találtatik » [80]. Ezek után Pázmány az említett « igen szükséges, nagy ok »-okat sorolja fel. A pontokba szedett, bibliai citátumokkal megerősített okokhoz hozzáteszi: « Ha ki *török*-kel, *tatár*-ral mégyen valamely országra, bár egyéb-aránt igaz igye vólna-is, hamis hadat visel és igazán ellene állhat minden keresztyén fejdelem, sőt tartozik ellene-állani. Oka az, mert ha vétett és igazán bűntetődik valamely keresztyén ország, de azzal nem tartozik, hogy pogányok rabságába és lelki veszedelmekre hadgya az ártatlan közösséget vinni, kivált-képpen holot a kisdedek-közzűl sokan pogánységban neveltetnek. Ezek és a keresztyénségnek egyéb veszedelmi, mellyek a *török* czimborából fakadoznak, elégséges okok, mellyekért igazsággal ellene-álhatni mindennek, valaki a pogányok segítségével hadakozik » [81]. Meg kell látnunk ebben az érvrendszerben Pázmány gyakorlati szempontjait is. A « török-tatár » hódítókkal szembeni ellenállási jogot bizonyára az aktuális magyarországi politikai helyzet (és Bethlen « török-czimborasága ») íratta bele prédikációjába.

A Szent Tamás alapján elsősorolt harmadik feltétel, « hogy igazsággal, istenesen, szentül viseltessék a had » [82]. Ezek után következnek a hadakozás gyakorlati tudnivalói és a hadviselő katona erkölcsös magatartásának megkövetelése, e magatartás jellemzése (a felesleges öldöklés elkerülése, az asszonyok és gyermekek megkímélése, a zsákmányolás mellőzése stb.). Egy olyan megfogalmazást is találunk itt, amely nemcsak tartalmilag, de szó szerint is megegyezik az *Imádságos könyv*-ben találhatóval, ugyanarra a bibliai helyre való hivatkozással: « tartozik a vitézlő ember a szegény kösségnek, hogy azt ne verje, ne foszsza, ne pusztítcsa, hanem a keresztelő *János* parancsolattya-szerént fizetését kőlcsé és azzal éllyen » [83]; — ugyanez az *Imádságos könyv*-ben *A vitézlő rendhez*: « Senkit meg ne verjetek: senkire hamissan ne fogjatok semmit: és hó-pénzetekkel megelégedgyetek » [84].

Pázmány a keresztény felfogásban tapasztalható kettősséget műveiben megőrzi, de az ellentmondásokat nem élezi ki. A Luthernek tulajdonított felfogással szemben erőteljesen szembeszállva az igaz hadakozás szükségességét a morálisan általa is hangoztatott belenyugvás elméleténél jobban hang-

---

[80] Uo. 685. — Tamásnál a 2^a 2^{ae} 40. q. art. 1-ben található (Marietti III. 241-243).
[81] PÖM VII. 686-687.
[82] Uo. 687.
[83] Uo. 690.
[84] PÖM II. 260.

súlyozza. Ezt a konkrét helyzet figyelembe vétele (török hódoltság) még jobban felerősíti. Részletesen indokolja és fejti ki az igazságos hadakozás szükségességét, kötelességét, s szól a gyakorlati teendőkről is. Az említett kettősség gyakorlati politizálásában is szerepet játszott, de bizonyos, hogy mind békére törekvő felfogásában, mind háborús elképzeléseiben a kifejtett elméleti felfogásnál sokkal jobban figyelembe vette a gyakorlat-adta lehetőségeket. A háború jogosságával és szükségességével kapcsolatos véleménye egy esetleges török elleni háborút jelentett számára, amelyre 1632-ben látta elérkezettnek az időt. A történelem valósága azonban csak fél évszázaddal később hozta meg Pázmány elképzeléseit.

Pázmány a háborúval kapcsolatos elveit esetenként a gyakorlati teendők indokául is hangoztatta. II. Ferdinándnak adott javaslatai mögött fel-fel bukkannak az elméleti érvek [85]. 1616-ban a Homonnai-ügy kapcsán fogalmazta meg azt, hogy Homonnai hajdúi « vim injustam justis armis propulsent » [86]. (Jellemző módon Bethlen Homonnaiékat tartotta « hazánk rontására indult hamis ügyü népek »-nek) [87].

6. « *Az ország romlása okairúl* » — *az* « *igaz hit* » *kérdése*

Fejezetünk címét Pázmány első magyar nyelvű vitairatából vettük [88], ő pedig Magyari Istvántól, akinek 1602-ben megjelent írására felelt. Pázmány már e korai művében is állást foglalt az ország romlásának okaival kapcsolatban. A valódi és végső okok megtalálása azonban egész életében nyugtalanította, s erre a kérdésre az elkövetkező évtizedekben még többször is visszatért. Igen érdekes azonban, — s ezt a lehetőséget a szakirodalom még nem aknázta ki —, hogy Pázmány véleménye *változott* az e kérdésre adott feleletei szerint. A megnyugtató választ valószínűleg még önmaga számára sem adhatta meg. Már 1603-ban úgy merült fel számára a kérdés, hogy a magyarországi romlás oka a protestantizmus vagy a török terjeszkedés?

A Magyari elleni *Felelet*-ben az érvelés visszafordításával azt állítja, hogy a romlás valódi oka a hitszakadás, s ennek következménye a török dúlása. A lutheránusok miatt megbomlott az egység az egyházon belül, ami erkölcsi szempontból az ország erőinek megrendüléséhez, fellazulásához vezetett. Ez tette lehetővé a török befészkelődését. Pázmány szavaival: « Ha azért addig vólt bódog az Ország, míg az mi Vallásunkba maratt; akkor kezdett romlani, mikor errűl el kezdett térűlni » [89]. « Mert az Eretnekség

---

[85] PÖL I. 375, Iványi: 39.
[86] Pázmány Thurzó Györgynek 1616. nov. 14-én, Pozsony, PÖL I. 82.
[87] Bethlen levele Rhédei Ferencnek, 1616. jún. 22-én, Gyulafehérvár, Makkai (B.G. emlékezete): 79.
[88] PÖM I. III (Felelet).
[89] Uo. 181.

oly szú féreg, mely megészi minden erejét az hadakozó embernek, elveszi szívét és bátorságát »[90]. A keresztény vallás ezek szerint eredeti egyetemességével egységben tarthatta a népeket, kifejleszthette bennük az együvé tartozás érzetét. Ezt az összetartást változtatta széthúzássá a lutheranizmus, s ezzel együtt a protestantizmus, melyben magában sincs meg az egység. Ezzel egyre súlyosabb helyzetbe sodorhatja az egyházat és az országot is. 1605-ben a *Tiz nyilván-való bizonyság*-ban Optatust idézve így ír erről: « *Az ti halgatótok lelkibe gyűlölséget öntötök és tanítástok-által haragot indítotok* »[91]. Ez a gondolat a *Kalauz*-ban (1613) több helyen felbukkan[92]. A *Felelet* spekulatív logikáját Pázmány itt részletesebben, a történelmi tapasztalatok bővebb felhasználásával is kifejti. Ezért az ok-okozati viszonyban már megfigyelhető a kettősség. A korábban vallott álláspont szerint a « török pogányság » a protestantizmus következménye: « Luther és Calvinus megvallyák, hogy az ő tanítások-után az emberek semmit sem hisznek; az evangéliomot fabulának, beszédnek tartyák, és lassan-lassan nem csak az Arianismus, de az atheismus és török pogányság bécsúsz-mász, mint tő-után a czérna »[93]. Pusztán a történelmi kronológia is kedvez egy ilyen leegyszerűsített gondolatmenet számára (1517: Luther fellépése, 1526: Mohács), s ezt Pázmány ki is használja. Viszont a történelmi tények alaposabb figyelembevételével már nem volt tartható a mechanikus felfogás. A *Kalauz* egy másik helyén meg is található az ellentmondás: « Magyar-országba hadak és belső háborúságok-alat csusza-mászа-bé a lutheristaság »[94]. A « belső háborúságok » történelmi példáit idézi is II. Lajos halálával kezdődően. A mohácsi csatát követő anarchikus állapotokat, az elesett főpapok birtokainak kisajátítását Istvánffy alapján idézi[95]. Az ok-következmény megfordulásának feloldását Magyarira való visszautalással már a *Kalauz*-ban megkísérli Pázmány, s itt kedvelt kitételére hivatkozik, mely szerint Luther tiltja a török elleni hadakozást. Az ellentét feloldása a továbbiakban nem más, mint a protestantizmus erkölcsromboló hatásának elemzése. A *Rövid felelet* (1620) megfogalmazása szerint a vitairatok létrejöttének egyenesen politikai oka van: « Azért csak egyéb practikákkal az calvinista predikátorok pártolkodásra és fejedelmek ellen támadásra ne izgatnák az urakat, az hit dolgairúl-való írásokkal nem gondolnánk »[96]. Ez a « pártolkodás » pedig része a hitújítás következményeként megjelent erkölcsrombolásnak. Végül a *Prédikációk*-ban is felmerül a kérdés: miért lehetséges a török hódítás? Pázmány válaszként itt

---

[90] Uo. 187.
[91] Uo. 388.
[92] PÖM III. 158-162, 306-307, 314-319, 335, 339-343, 351-353; PÖM IV. 234-237.
[93] PÖM III. 159 (Kalauz).
[94] Uo. 205.
[95] PÖM I. 414-415 (Tiz nyilván-való bizonyság), PÖM III. 306-307 (Kalauz). Ez utóbbi helyen hivatkozik Pázmány Istvánffyra.
[96] PÖM V. 273.

az isteni rendelés felfoghatatlanságára és a belenyugvásra utal [97]. Érvelhetnénk ismét a műfaji sajátosságok hatásával, de tapasztalva Pázmány bizonytalanságát az ok-következmény elemzésekor, azt mondhatjuk, hogy a végső megoldást s bizonytalanságának feloldását a transzcendenciában találta meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a logikai gondolatsor következetlenségeit szándékosan éleztük ki. Pázmány változó álláspontja egyes összefüggő gondolatmenetein belül maradva mindenhol következetes [98].

Két idetartozó kérdést kell még érintenünk. Az egyik, hogy az antiprotestantizmus vagy törökellenesség kérdésében egyértelműen az utóbbi hangsúlyozódott jobban Pázmány tevékenységében és felfogásában [99]. — A másik kérdés a világi hatalom szerepére vonatkozik az « eretnekségek » keletkezésében és a hitvitákban való igazságtevésben. Pázmány szerint a világi fejedelmek vádolhatók azzal, hogy lelki hatalmat kaptak a hitújítók. A hittel kapcsolatos viszálykodásban a fejedelmeknek nincs joguk dönteni, ez az egyházra tartozik [100]. Mindez összhangban áll azzal, amit a világi és egyházi hatalom viszonyáról az előző fejezetben elmondtunk.

Itt kell szót ejtenünk Pázmánynak a vallásszabadság kérdésében kinyilvánított véleményéről. Az 1608. évi őszi országgyűlés előtt Mátyás főherceg többek között az ő véleményét is kikérte a vallás szabad gyakorlatának megadását illetően. Klesl püspök, Millino bíboros, a pápai követ, egy ismeretlen főpap valamint Grosthoman teológiai doktor egyértelműen nemmel válaszolt [101]. Egyedül Pázmány volt az, aki nagy hangsúllyal a vallásszabadság megadásának előnyeire is kitért. Az alábbiakban ezt a Mátyásnak benyújtott latin nyelvű emlékiratot vesszük röviden vizsgálatunk alá [102]. Pázmány álláspontja későbbi felfogásának alapelemeit is magában foglalja, rávilágít politikai tevékenységének néhány meghatározó elvére.

Az emlékiratban 32 ratioban foglalja össze, hogy mi szól a vallásszabadság megadása mellett és mi ellene. Már azt is jellemzőnek kell tartanunk, hogy 21 pontban érvel mellette és csak 11-ben ellene. Méginkább meglepő — ugyanakkor jellemző — a két csoport tartalmi különbsége. A

---

[97] Lásd a 72. jegyzetet, illetve a jegyzettel jelölt idézetet a szövegben.

[98] Mindezzel Pázmány gondolkodásmódjának egyik sajátosságára is rávilágíthatunk, arra, hogy csak azokat az érveket tudja elfogadni, melyeket természetes észjárással saját maga is belát. Ezzel magyarázható, hogy Kopernikusz tanát sem utasította el határozottan: Félegyházy, 1937: 102, 197; Gerencsér, 91-92.

[99] Bitskey, 1979: 127.

[100] Az uralkodók szerepéről a papi hivatalok betöltésében: PÖM III. 180-181 (Kalauz). Az eretnekségek megítélésének jogáról a fontosabb helyek: PÖM I. 102-103 (Felelet), II. 548 (Öt szép levél, 1. kiad.), II. 672-679 (Megrostálás), IV. 659-663 (a Kalauzból az Öt szép levél, 3. kiadása), IV. 750- 754 (Öt szép levél, 2. kiad.), V. 654, 660, 733, 811 (A' setét hajnal-csillag...), VII. 153-154, 594-595 (Prédikációk), POO IV. 505-514, 605-630 (Tractatus de virtutibus theologicis).

[101] Benda: 278.

[102] Szövege: PÖL I. 26-29. Kivonatos ismertetése: Frankl III. 335-338.

jezsuita tudós számára nincs oly teológiai érv, amely az « eretnekségek » megtűrését igazolhatná. Pázmány ezért a gyakorlathoz, vagyis a korabeli és régebbi történelmi példákhoz fordul, egyes bibliai eretnekségekre utal, melyek után mégis életképes maradt a katolikus egyház. Praktikus indokai között külön jelentőséget kap a magyar helyzet speciális voltának hangsúlyozása. Az 1. ratio szerint a magyarok nagy és szoros kapcsolatban állnak a törökökkel és a tatárokkal, s inkább alárendelik magukat ezeknek, minthogy lemondjanak a vallásszabadságról. A 18. és 21. érv a vallásszabadság megadása következtében a katolikusokat érintő várható előnyökről szól. Az elméleti igazolhatatlanságot a továbbiakban részben sajátos bibliamagyarázattal (3.), részben a gyakorlatból levont logikai következtetésekkel hidalja át. A vallásszabadság megadásának valódi elméleti érve csupán egy ratioban (3.) szerepel, ebben is elég sajátos módon. Itt a « hamis vallásokat » (« falsae Religiones ») tiltó és kiirtásukat követelő bibliai parancsra csak általánosságban utal s ennek alapján kissé bizonytalanul (« videtur... ») megjegyzi, hogy ez (a parancs) csak az új és még eléggé gyökeret nem vert vallásokra vonatkozik. (Pázmány egyértelmű állításait általában a « certum est » kifejezéssel vezeti be). A logikai következtetések kiindulópontja is a magyarországi helyzet. A 7. ratio szerint nemcsak azt kell figyelembe venni, ami jogos, hanem azt is, ami tanácsos. A 11. ratio szerint az időnyerés miatt szükséges engedményeket tenni, a 20. szerint pedig nem a megengedett dolgokra, hanem az elérhetőkre kell tekinteni. Pázmány ezekkel a kijelentéseivel a konkrét 1608-as helyzeten túlmenően későbbi politikai tevékenységének megértéséhez is kulcsot ad. Azt vallja, hogy a cél elérése érdekében rugalmas politikát kell folytatni.

A vallásszabadság megadása *ellen* 11 pontba foglalt érvek nagyobb része egészen más jellegű. Míg az előző 21 pontban főleg a gyakorlatból, a történelemből vette a bizonyítékokat, itt túlnyomórészt elméleti érvei vannak. Ezekkel gyakran találkozhatunk vitairataiban (a jó érdekében tilos rosszat tenni, a Krisztustól ördöghöz fordulást senkinek sem szabad megengedni, a keresztény fejedelmeknek kötelességük alattvalóikat az eretnekségtől elvonni és az igaz hitre vezetni stb.). Az ellenérvek között a korabeli magyarországi helyzetre csak egy utalás található: a török rabságnál rosszabb az eretnekség, mert a pokolból nincs szabadulás (9. ratio).

Mátyás örömmel nyugtázhatta a magyar jezsuita véleményét, mert ez a vallásszabadság kimondásához esetleges lelkifurdalásain vagy bizonytalanságán könnyíthetett, ugyanakkor céljaihoz — a korona megszerzéséhez és a konszolidáció eléréséhez — hozzásegíthette. 1608 őszén a koronázás előtti I. tc. kimondta a vallásszabadságot, kiterjesztve a szabad vallásgyakorlatot a mezővárosokra és a falvakra is. Hogy Pázmány hogyan értelmezte, és milyen ki nem mondott okból *is* érvelt a vallásszabadság mellett, az az 1608 novemberében keletkezett országgyűlési védőiratából még jobban megért-

hető [103]. Ebben Forgáchcsal ismét ellentétesen pontosan a bécsi békére hivatkozva hoz fel érveket a jezsuita rend ellen hozott végzésekkel szemben: a vallásszabadság mindenkinek, a jezsuitáknak is kijár, nem lehet tehát kiutasítani őket az országból. S ha e beadványnak nem is lett foganatja, a jezsuiták nem hagyták el az országot.

7. *Az elmélet szerepe az 1618-20-as évek politikai küzdelmeiben*

Az 1618-20-as években a Pázmány-kori politikai konfrontáció a legélesebben fogalmazódott meg. Ezek az évek a fegyverek és az eszmék csatáját is jelentették. Ezért szolgál sok tanulsággal ezeknek az éveknek a politikai irodalmát szemügyre venni.

1618-ban került sor Habsburg Ferdinánd megválasztására még II. Mátyás életében. Pázmány (1616-tól érsek) mindent megtett annak érdekében, hogy a választást és a jelölt személyét az 1618. évi országgyűlés kedvezően fogadja. A választás sikere érdekében előkészítő beszédeket bocsátott szét országszerte, egyes megyegyűléseken maga is megjelent. Fennmaradt a pozsonyi megyegyűlésen magyarul elmondott beszéde, valamint ennek a beszédnek még néhány latin nyelvű változata is. Ezek közé tartozik az 1618. április 6-án előadott országgyűlési beszéd is, mely Pázmány kiváló szónoki képességeiről árulkodik [104]. Tekintve, hogy az érvrendszer valamennyi iratban ugyanaz, a koncepció bemutatására a magyar változatot elemezzük (1617. november).

A beszéd két részből áll, ezek mindegyike további fejezetekre oszlik. Az első részben történelmi, bibliai érvekkel és a régebbi magyar törvényekkel bizonyítja, hogy mily veszedelmes az interregnum, ugyanakkor rámutat a megoldás lehetőségére is. Figyelemre méltó az 1547. évi 5. articulusra való hivatkozás, mely « nevezet szerént, az mostani kegyelmes Urunk familiának, az Ausztriai háznak, ugy tetszik, oly fogadást tett az egész ország, hogy az királi méltóságot idegen kézre nem bocsátja, még az ő Fölségének maradékja fön leszen » [105]. Ez, ha a szabad királyválasztás teljes megszüntetését nem is, a választható személyek körének erős leszűkítését jelentette. A beszéd második része « Az választandó Személyről » szól. A Habsburg-házat, Ferdinándot ajánló érvrendszeréből kiemelkedik a következő: « Azért a Magyarországi királynak olyannak kell lenni, a ki az magáibul oltalmazhassa országunkat, és keresztény fejedelmek atyafiúságával olly erős legyen, hogy segétséget remélhessen, ha az török reánk rohanna. Annakokáért, valaki Csehországot, Morvával és Slesiával, és mellett Austriát Styriával és Carint-

[103] Az irat szövege: PÖL I. 22-26.
[104] A beszédek és propagandairatok kiadása: PÖL I. 119-132, 148-149.
[105] Uo. 121.

hiával birni fogja, úgy tetszik, hogy mi nékünk kintelen ahoz fejünket hajtanunk. Mert az mind mondám, noha Magyarországnak hoszsza mesze terjedett, de az szile igen kicsin, és egyfelől német Provinciákkal határos, másfelől az törökökkel; lehetetlen, hogy Magyarország erejével az két hatalmas fejedelemség között megmaradhasson, hanem avagy az Pogány torkában köll esni, avagy az szomszéd Köreszténi fejedelem szárnya alatt köll megnyugodni » [106]. Pázmány érve tehát a földrajzi helyzet és politikai szükségszerűség kényszere. Figyelemreméltó, hogy az ellentábor lényegében ugyanezekkel az érvekkel indokolja meg ellentétes választását, a törökhöz való hűséget, amint erről Keserűi Dajka János ugyanebben az időben kelt (1618. január), David Pareushoz intézett levelében olvashatunk [107].

Pázmány az 1618. évi országgyűlésen mindent annak a célnak rendelt alá, hogy a Habsburg király megválasztassék és megkoronáztassék. Tudta, hogy ennek érdekében engedményeket kell tennie, s engedékenységében erősen különbözött a magyar helyzetet és hangulatot kevésbé ismerő akkori Habsburg politikától, nevezetesen Khlesl merev felfogásától. Pázmány országgyűlési tevékenységét, főleg a hitlevél elérését Sík Sándor az érsek « következetes kettős törekvésének » tartja, amely a Habsburg királyság és a rendek képviseletét egyaránt szolgálni igyekszik [108]. Az eredmények valóban ezt mutatják, úgy gondolom azonban, hogy 1618-ban e kettős törekvés még kényszerűségből (a belső ellenzék nyomására) jött létre. A jezsuitából lett érsek számára a vallási kérdés volt *ekkor* a legfontosabb. A katolicizmus érdekeinek védelmét pedig csak a Habsburgoktól várhatta. Természetes, hogy ez az érv nem szerepel a királyválasztási beszédekben. A « rendi » törekvések képviselete csak látszólagos volt ekkor. Bizonyos, ha lehetett volna, Pázmány még kevesebb engedményhez járult volna hozzá. A legtöbb vitát kavaró vallásügyi kérdésekben pedig azokat az 1608. évi törvényeket védte, amelyek létrejöttében neki is jelentős szerep jutott. Láttuk: 1608-ban is a realitások embere volt, az volt 1618-ban is. A Habsburg-ház törekvéseit azokkal az elméleti nézeteivel összhangban támogatta, amelyeket a fejedelmek és alattvalók viszonyáról, valamint a törvényekről addig is vallott. 1618-ban nem támadt konfliktus az elmélet és a gyakorlat között. Az 1608-as tapasztalatok elegendőnek bizonyultak számára ahhoz, hogy tíz évvel később győztesnek érezhesse magát. 1608-ban még úgy vélte, hogy a vallásszabad-

---

[106] Uo. 122.

[107] Ahol ezt olvashatjuk: « A német császártól nagyon messze, valóban az oroszlán torkában vagyunk, s az oroszlán könnyen darabokra téphet és szétmarcangolhat minkét, míg ő szent császári felsége tanácskozik felőlünk. Ha a töröktől oly távol fekvő országok, vidékek, királyok és fejedelmek nagy pénzen igyekeznek megszerezni a töröktől a békét, mi csodálatos van abban, ha mi, oly sok év háborúitól összetörve és teljesen elgyengítve ugyanezt tenni kényszerülünk? Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak mindjárt pusztulnának s tűnnének el... » — Makkai (B.G. krónikásai): 17.

[108] Sík: 205-206.

ság azért is szükséges, mert a protestánsok inkább a török mellé állnak, semmint hogy lemondjanak szabadságukról. Egy évtized múltán pedig a már biztosabban érzett hatalom pozíciójából « inkább akarja, hogy az ő Jobbágyi pusztán hadgyák az falut, hogy sem mint az ő Templomon-való igassága-ellen az Parasztok a Templomokat magoknak foglallyák » [109].

1616-18-ban, a Homonnai-ügy és királyválasztás idején Pázmány lényegében még a katolicizmus érdekeit védő Habsburg elképzelések magyarországi megvalósítója, természetesen őszinte hittel. Az érsekség elnyerése 1616-ban egyelőre még csak lehetőségeket jelentett és nem idézett elő benne szemléleti változást. Ezt az újabb, még befolyásolóbb, megrendítőbb tapasztalatok később Bethlen támadásai idején az elkövetkező évtizedben okozták. Politikai szemhatára is akkor tágult ki.

Pázmány és Bethlen tábora között a leghevesebb összecsapásra közvetlenül Bethlen első támadása után, 1619-ben került sor. Ekkor jelent meg kétnyelvű nyomtatásban a támadás jogosságát igazolni szándékozó protestáns irat (magyar címe: *Magyarország panasza*) és erre Pázmány válasza (magyar címe: *Az magyarországi támadásoknak hamissan költött eredetinek rövid, velős hamissitása*) [110]. Ismeretes, hogy a név nélkül megjelent *Querela...* szerzője Bethlen régi bizalmasa, udvari papja, Alvinci Péter volt [111]. Pázmány szintén név nélkül megjelent válasza stílus tekintetében a *Querela...*-nál higgadtabb, hangneme, szerkesztésmódja mindenképpen áruló szerzőjére nézve. Az érsek tudatosan, higgadtan szerkeszt, még a durvaságot és az iróniát is patikamérleggel méri. Ellenfeleit « némely Irodeákocskák »-nak nevezi, akik « hazugságot kottyantnak », « Csak futó-félbe orrollyák » amit írnak, az erdélyi fejedelmet egyszerűen csak « Bethlem »-nek nevezi (egy helyen « Bethlen Ur ») [112], magáról egyes szám harmadik személyben, mint érsekről szól. A *Querela...* érveit sorra véve argumentál és még Alvinci hasonlatát (a nyírt papok farkasok) is visszájára fordítja: « Ti farkasok zavarjátok a vizet és az Bárányt vádollyátok » [113]. A hangnem mellett a szerkezet az, ami a legfőbb stílusbeli különbséget jelenti a két irat között.

Pázmány visszatérő érve az, hogy a protestánsok vádjaikat « valami heába való híreknek futamásából » vették. Ezek helyett a dekrétumokhoz fordul és többször is idézi az országgyűlési törvényeket meg a *Tripartitum*-ot. Tekintélyérvei között még szerepel a *Biblia* is, de a klasszikusok és keresztény szerzők teljességgel hiányoznak. Az 1606-tól 1619-ig terjedő időszakot

---

[109] Pázmány magáról írja a Falsae-ban, hogy így nyilatkozott. POO VI. 492.

[110] A latin címek: Querela... és Falsae... A Querela... már 1619-ben megjelent, mivel Pázmány válasza 1619-es (POO VI. 471). (Lásd még a 27. jegyzetet).

[111] A szakirodalomban Fraknói nyomán — egy állítólagos Pázmány-idézet alapján — terjedt el, hogy a Querela... szerzője Alvinci. Az általa említett (Frankl I. 512) idézet azonban nem található Pázmánynál (RMNy II. 1179).

[112] POO VI. 478.

[113] Uo. 514.

úgy állítja be, mint a Habsburgok békére való törekvésének éveit a törökkel és az erdélyi fejedelemmel. Ezt szolgálta szerinte a két nagyszombati egyezmény (1615, 1617) és az 1615. évi bécsi béke, amely a zsitvatoroki egyezség meghosszabbítását célozta. A Homonnai-diverziót nem is említi, csupán « némelly veszekedések »-re utal [114]. A további « ilyen nagy és kívánatos békeség » [115] indokolta szerinte Ferdinánd megválasztását és megkoronázását. Ellenfelei fejére olvassa Bethlen 1619-es felkelését, a három katolikus pap megölését Kassán.

A *Falsae...* további részében két nagy vádcsoportra válaszol Pázmány. II. Ferdinánd megválasztásának jogossága mellett érvel, majd azt igyekszik bizonyítani: nem igaz, hogy az uralkodó nem tartotta meg a hitlevélben foglaltakat és egyéb ígéreteit. Ahány vád, annyiféleképpen érvel. Ferdinánd nem hazudtolta meg saját magát, csupán kénytelenségből halasztotta el írásba foglalt articulussal a « gravaminák » megoldását 1618-ban [116]. A hajdúk kiirtásának Habsburg-terve nem más, mint « bizonyság és bizonyítás nélkül vakmerőképpen kifecsegtetett hazugság » [117]. A jezsuiták magyarországi ingatlanbirtoklási jogának tilalmát pedig így magyarázza: « Semmit ez Végezés-ellenők nem vétettenek, mert noha az Szombati Házat Máttyás Császártól vötték lakójul; mind azáltal semmi örökös Jószágok nem volt, hanem chupán csak az Katolikusoknak alamisnájokkal táplálták magokat » [118].

A néhány példával talán sikerült érzékeltetni a pázmányi módszer sajátosságait. Rugalmasságával jóformán minden érvre van mondanivalója: válaszol articulussal, annak jogszokás szerinti értelmezésével vagy egyszerűen meghazudtolja ellenfelét. Ami pedig tényleg megválaszolhatatlan, arról hallgat. (Az elhallgatás módszerét már a Magyari elleni *Felelet*-ben is alkalmazta). Nem szerepel Pázmánynál például sem Homonnai, sem Khlesl neve, pedig a *Querela...* többször is említi őket. Hiába kísérelnénk meg azonban az egymást érő alapos és alaptalan vádak történelmi hitelét aprólékos munkával minden esetben megállapítani, oly sok vitapont maradna megoldatlanul és megoldhatatlanul.

Van azonban Pázmány iratának egy figyelemreméltó sajátossága. A *Falsae...*-ban észlelhető ugyanis egy nem hivalkodó, részleteiben kifejtetlen, de mégis meglevő államelméleti vonal. Ebben ráismerhetünk korábban elemzett állásfoglalásaira. Az irat első soraiban, sőt mottóként is ott találjuk azt a Szent Pál-i idézetet, mely szerint a hatalom Istentől származik, s így Isten ellen tusakodik, aki a hatalmasságnak ellenáll [119]. Szintén a grazi előadások-

---

[114] Uo. 478.
[115] Uo.
[116] Uo. 505-506.
[117] Uo. 517
[118] Uo. 515.
[119] Uo. 470-473.

ból ismert gondolatot fogalmazza újra Pázmány egy másik helyen: « senkinek szabad nem volna magán való viszálkodásért hazabeli hadat indítani és Király ő Felségének köteles hűvségét hamissan vissza esküdni » [120]. A *cuius regio, eius religio* elvét a szintén ismert természetjogi érvvel indokolja: « minthogy minden okosság azt kévánnya, hogy egyébaránt hasonló állapotban lévén, az Ur megelőzze az jobbágyot: következik, hogy az végezéseknek erejéből, mellyek az Vallásokban-való Szabadságot engedik, inkább kellessék az Földes Urnak magáért és az ő vallásáért az Templomot elfoglalni, hogy sem mint az Jobbágyoknak » [121]. A vallásszabadságról szóló « végezés »-hez hasonlóan ismét a közelmúltra utal akkor, amikor « *a' Király koronázattyakor fogadott hüség* » kötelező voltát hangsúlyozza a *Tripartitum*-ra hivatkozva [122].

Az elmélet gyakorlati alkalmazásának további példája Batthyányi Ferenchez 1621. június 28-án írt levele, amelyben az előző évben Bethlenhez átpártolt grófot — többek között — így inti a király hűségére: « *erős hittel meg esküt kegyelmed az mi kegyelmes Coronas királyunknak* Az Erdélyi feiedelmek segítségében mit kellyen biznya aztis kegyelmed eszében veheti: vonakodik talám az dolog, de bizony az vége rossz leszen, ha kegyelmed magában nem szál és meg nem tér » [123]. Pázmány olyan érvet hangoztat itt, ami a protestáns meggyőződésűek számára sem lehetett közömbös. Mutatja ezt Ecsedi Báthori István esete. A hatalmas birtokokkal rendelkező református országbíró és királyi pecsétőr még 1605 tavaszán Basta pusztításai nyomán a Bocskai mellé állást fontolgatta. Éppen a Pázmány által hangoztatott érv jelentett számára lelkiismereti problémát, amint ez Bocskaihoz írott leveléből kiderül: « Tudja Nagyságod, én ennekelőtte is Nagyságodnál fő okkal azzal mentettem magamat, hogy *én az én uramnak* [II. Rudolfnak] *erős hittel vagyok köteles, nagy tisztbe is vagyok utána*, pecséti is nálam vagyon » [124].

A *Querela...* — *Falsae...* vitával foglalkozva egy érdekes elméleti problémához juttottunk el. A sokszor személyeskedésig és gyanúsítgatásokig elérő viták mögött az elmélet közös eredete, hasonlósága, sőt esetenként azonossága mutatható ki a katolikus és protestáns félnél. A teljesség igénye nélkül idézünk néhány példát arra, hogy a merőben ellentétes politikai gyakorlat mögött egymáshoz igen közelálló elvek huzódnak meg. Bornemisza Péternek

---

[120] Uo. 483.
[121] Uo. 499.
[122] Uo. 481. (A kiemelések itt, valamint a 123. és 124. jegyzet idézeteiben tőlem származnak). A Bethlen által a május-augusztusi besztercebányai országgyűlésen hozott vallásügyi végzések ellen Pázmány latin nyelvű iratot szerkesztett. Ebben a Falsae...-ból ismert érvei mellett egyéb argumentumai is vannak, melyek katolikus rendi érdekképviseletét jellemzik Bethlen törekvéseivel szemben. (Vindiciae ecclesiasticae... POO VI. 521-565).
[123] Iványi: 23.
[124] 1605. március 14., Ecsed. RML I. 331.

A fejedelemségről szóló prédikációjában a következő — Pázmány által is felhasznált — hasonlatok szerepelnek: az imént idézett Szent Pál-citátum [125]; Salamon kijelentése a hatalom eredetéről, « az közönséges társaságban szükséges... az kormányos az hajónak igazgatására » [126]; a fejedelem a pásztorhoz hasonlatos [127]; megtalálható a test-fő hasonlat is [128]; az ellenállási jog is, igaz, hogy Pázmánynál erősebb hangsúllyal (« ha pedig Isten ellen parancsolok, ez bottal reám hadakozzál ») [129]; a törvénytisztelet (« Az törvénnek az fejedelem nem ura, hanem szolgája és őrzője ») [130]. A törvénytisztelet Pataki Füsüs János Bethlennek dedikált *Királytükré*-ben is hangsúlyosan szerepel, például: « Holott mindenek az törvény alá vannak vettetvén, csak egyedül a törvénynek szerzője, az Isten, az törvények felett » [131]. A törvénytartó országban « az király és utána való uralkodók, mint az ragyogó nap, és az tündöklő hold az több csillagok között fénylenek » [132]. Igen sok hivatkozás és hasonlat megtalálható a Bethlen köréhez tartozó többi írónál is. Például Háportoni Forró Pálnál a salamoni hatalom-eredeztetés [133]; Melotai Nyilas Istvánnál közvetlenül Bethlenre vonatkoztatva olvashatjuk, hogy a fejedelem úgy tündöklik, « mint a fényes nap az csillagok között az égen » [134]. A társadalom antropologikus szemlélete évtizedekkel később felbukkan Tolnai F. István kálvinista esperes egyik művében [135]. — A sok párhuzam alapján nyilvánvaló, hogy a XVII. század elejének viharos összecsapásai már egyre kevésbé az elvi ellentétek következményeként, sokkal inkább az adott történelmi-politikai helyzet eltérő megítélése nyomán jöttek létre.

Annál érdekesebb, hogy éppen Pázmány környezetében fogalmazódott meg egy olyan vulgáris abszolutizmus-elmélet, amely feltűnő különbségeket mutat Pázmány politikaelméleti felfogásához képest, és ez Balásfi Tamás *De fidelitate subditorum erga principes* című műve. Balásfi és Pázmány 1610-es évek-beli együttműködése, kapcsolatai [136], részben közös irodalmi munkássága nyomán a szakirodalom nem zárta ki, hogy az érseknek inspiráló szerepe lehetett a *De fidelitate subditorum...* létrejöttében [137], sőt Ferdinándy Mihály szerint Pázmány Balásfival « kidolgoztatta » az abszolutizmus teóriá-

---

[125] Nemeskürty: 1204, 1219.
[126] Uo. 1204.
[127] Uo. 1207.
[128] Uo. 1208.
[129] Uo. 1218; lásd még: 1232.
[130] Uo. 1228.
[131] Tarnóc: 71.
[132] Uo. 72.
[133] Makkai (B.G. emlékezete): 281.
[134] Uo. 286.
[135] « Ha a testben az egyik tagnak vagyon nyavalyája és fájdalma, az egész test azon szomorkodik, bánkódik, és orvosság felől értekezik ». Tolnai F. István: Haza bé kessége, avagy egyenes ösvény. Nagyszeben, 1664. 17. Idézi: R. Várkonyi: 409.
[136] PÖL I. 793; Frankl I. 139-141, 157-161, 394-432; Szabó.
[137] Sík: 430-431; Szekfű, V. könyv, 2. rész, IV. 25.

ját, amely a keleti Habsburg-monarchiának az első ilyen műve [138]. Ha ez valóban így lenne, kulcsot kaphatnánk Pázmány koncepciójának a lényegéhez éppen egy olyan műfaj segítségével, ami hiányzik Pázmány életművéből. A « kidolgoztatás » kérdése azonban nem bizonyítható. Ezt elvben lehetővé tette volna a Bethlen elől Bécsbe menekült főpapok (köztük Balásfi és Pázmány) együtt tartózkodása, de az érsek szerepéről a mű létrejöttében eddig semmilyen adat nem került elő. A filológiai bizonyíthatóság hiányánál azonban erősebbnek tűnnek nemcsak a Balásfi-mű létrejöttében szerepet játszó szubjektív motivációk (elsősorban *saját* királyhűségének bizonyítása), hanem főleg azok a nyilvánvaló különbségek, amelyek Pázmány rekonstruálható elmélete és Balásfié között vannak. Ezek a különbségek: az egyházi szabadság kifejtésének a hiánya, a törvények szerepének hangsúlyozatlansága, az alattvalói hűség hangoztatása az engedelmesség helyett, azt jelenti, hogy Pázmány politikai elméletét és Balásfi felfogását határozottan el kell különítenünk egymástól. A *De fidelitate...* nem Pázmány eszméinek szócsöve [139].

8. *Az elmélet forrásainak kérdése*

A Pázmány-életmű némely részének forrásvizsgálata elkészült ugyan, de az egész életműre kiterjedő és módszereiben egységes vizsgálat mind a mai napig hiányzik [140]. A politikaelmélet forrásainak pontos körülhatárolását egy másik tényező is akadályozza, nevezetesen az, hogy Pázmány politikaelméleti nézeteit nem összefüggő művekben fejtette ki, hanem bizonyos rekonstrukciós munkára volt szükség elméletének tisztázásához. Ehhez sok és sokféle művet, mű-részletet kellett felhasználnunk; így általában nem határolhatók el pontosan az elméleti szempontból figyelembe vehető szövegek a moralizálás és az elméleti teológia kapcsolódási pontjain. Ezért műfajilag és terjedelmileg leszűkítettük a forrásvizsgálat alapjául szolgáló szövegek körét a pontosan körülhatárolható egységekre. A *Theologia scholastica* két részletének és a témánk szempontjából fontos nyolc prédikációnak a hivatkozásait elemeztük, az összkiadást figyelembe véve 423 lapnyi szöveget (*Theologia...* 295 lap + *Prédikációk* 128 lap) [141]. (A hivatkozások előfordulási számainak

---

[138] Ferdinándy: 12. (Különlenyomatban).

[139] A kérdés részletesebb kifejtése: Hargittay, 1980.

[140] Nagyobb anyagot feldolgozó forrásvizsgálatok: PÖM I. 581-588, IV. 693-699; Félegyházy, 1937: 140-180, 219-222; Gerencsér: 6-70; Őry, 1975: 26-28, 34-35; Bitskey, 1979: 53-102.

[141] A Theologia scholasticából: De infidelitate et eius speciebus (POO IV. 605-630) De iustitia et iure (POO V. 13-286). — A következő nyolc prédikációról van szó: Ellenségünk szeretésének kötelességéről, Hogy minden dolgainkat Isten akarattyához kell alkalmaztatnunk, A keresztyén urak és szolgák tisztiről, Az igazságról és a bírák kötelességéről, A világi nyomoruságok békeséges szenvedéséről, A papi rend méltóságáról, Mivel tartozunk fejedelmünknek és fejedelmünk nékünk, A keresztyén vitézek kötelességéről.

értékelésekor ezt a terjedelmi különbséget figyelembe kell venni). Az alábbiakban ismertetendő kimutatásunkba a *Theologia scholastica* és a *Prédikációk* kiválasztott részleteiben tízszer vagy annál többször előforduló szerzőket vettük fel, összesen 31-et. A vizsgált szövegekben még mintegy 120 szerző szerepel tíznél kevesebb alkalommal. Hogy a hivatkozott szerzők mely műveiről van szó a citátumokban, erre csak a fontosabb esetekben voltunk tekintettel, s általában nem fordítottunk figyelmet a Pázmány által használt kiadások meghatározására.

A szakirodalomban általánosan kialakult vélemény van arról, hogy Pázmány pontos « filológus » és « jegyzetelő » volt, forrásait szinte kivétel nélkül — a lapszélen vagy a szövegben — megjelölte [142]. Segítséget jelent ez politikaelméleti forrásainak meghatározásához is. Hivatkozásait tekintve különbséget kell tennünk *közvetlen* (bizonyos szerző bizonyos művének vagy csupán a szerzőnek citálása) és *közvetett* (bizonyos szerző bizonyos művének, vagy csupán a szerzőnek egy másik szerző műve közbeiktatásával való citálása) hivatkozások között. Például az alábbi mondatban említett szerzők közül csak három: Aquinói Tamás, Petrus Navarrus, valamint Gregor Valencia művei számítanak közvetlen hivatkozásnak: « Ita docet *D. Thomas* qu. 67. a. 2., *Caietanus, Abulensis, Sotus, Covarruvias, Navarrus, Richardus,* quos 13. 7. late *P. Navarrus* refert, et *Valentia* hic disp. 5. qu. 11. puncto 2. » [143]. Alábbi táblázatunkban (I.) a hivatkozott szerzőket felsorolva a kétféle hivatkozási mód között különbséget tettünk.

I. TÁBLÁZAT

A Theologia scholastica és a Prédikációk kiválasztott részleteiben tízszer vagy annál többször előforduló szerzők

(Zárójelben a közvetett és közvetlen hivatkozások együttesen szerepelnek, azon kívül a közvetlen hivatkozások számai találhatók).

Antik szerzők

	Theol. schol.	Préd.	Összesen
1. Arisztotelész (i.e. 384-322)	63 (67)	14 (14)	77 (81)
2. Plutarkhosz (46-120)	—	25 (25)	25 (25)
3. Seneca, Lucius Annaeus (i.e. 4 - i.sz. 65)	—	34 (34)	34 (34)
4. Ulpianus, Domitius (170-228)	22 (22)	1 (1)	23 (23)

Patrisztika

	Theol. schol.	Préd.	Összesen
1. Ambrosius (kb. 340-397)	6 (8)	8 (8)	14 (16)
2. Augustinus (354-430)	45 (47)	40 (40)	85 (87)

[142] Clauser: 142-149; Büky; Bitskey, 1979: 53.
[143] POO V. 262. A nevek egyeztetésekor felhasználtam a LThK-t.

3. Chrysostomus (354-407)	1	(4)	6	(6)	7	(10)
4. Hieronymus (347-420)	4	(10)	5	(5)	9	(15)
5. I. Justinianus (527-565)	23	(23)	—		23	(23)
6. Tertullianus, Q. Septimius (kb. 150 - kb. 230)	7	(7)	4	(4)	11	(11)

Skolasztika és középkor (a trienti zsinatig)

	Theol. schol.		Préd.		Összesen	
1. Antonius (1389-1459)	3	(11)	—		3	(11)
2. Aquinói Tamás (kb. 1225-1274)	125	(128)	6	(6)	131	(134)
3. Bartolus (1314-1359)	9	(11)	—		9	(11)
4. Bernát, Clairvaux-i (1090 v. 1091-1153)	5	(5)	6	(6)	11	(11)
5. Caietanus (1469-1534)	40	(55)	—		40	(55)
6. Duns Scotus, Johannes (1266-1308)	3	(11)	—		3	(11)
7. IX. Gergely (1227-1241)	11	(12)	—		11	(12)
8. III. Ince (1189-1216)	10	(12)	—		10	(12)
9. Medina, Juan de (1490 k. - 1546)	30	(42)	—		30	(42)
10. Sylvester, Ferrariensis (1474-1528)	22	(47)	—		22	(47)

XVI. századi és kortárs szerzők (a trienti zsinattól)

	Theol. schol.		Préd.		Összesen	
1. Azpilcueta, Martin (Navarrus) (1493-1586)	78	(89)	—		78	(89)
2. Bellarmino, Roberto (1524-1621)	10	(10)	—		10	(10)
3. Cordubensis, Antonius (XVI. sz. második fele)	18	(18)	—		18	(18)
4. Covarruvias y Leyva, Diego (1512-1577)	9	(19)	—		9	(19)
5. Molina, Luis (1535-1600) Navarrus lásd: Azpilcueta	145	(145)	—		145	(145)
6. Navarrus, Petrus (XVI. sz. második fele)	185	(185)	—		185	(185)
7. Soto, Domingo (1494-1560)	65	(79)	—		65	(79)
8. Suarez, Francisco (1548-1617)	34	(34)	—		34	(34)
9. Toletus, Franciscu (1532-1596)	12	(12)	—		12	(12)
10. Valencia, Gregor (1551-1603)	32	(32)	—		32	(32)
11. Vazquez, Gabriel (1549-1604)	40	(41)	—		40	(41)

A táblázat alapján Pázmány hivatkozási rendszerének legfőbb sajátosságait emeljük ki. Ezek a következők: 1) a műfajspecifikus sajátosságok; 2) a *Summa Theologica* és a *Theologia scholastica* viszonya; 3) a XVI. századi szerzők szerepe, különös tekintettel a jezsuitákra; 4) a törvények szerepe.

1) *A műfajspecifikus sajátosságok: a skolasztikus és « humanista erudíció »*. A már több alkalommal is említett műfajspecifikus sajátosságok Pázmány hivatkozási rendszerén igen jól kimutathatók. A *Theologia scho-*

lasticá-ban legtöbbször idézett szerzők (főleg a kortárs, illetve a jezsuita teológusok) nem, vagy alig szerepelnek a *Prédikációk* hivatkozásai között. Még Szent Tamás neve is aránytalanul kevés alkalommal fordul elő a kiválasztott beszédekben, de így van ez a többi prédikáció esetében is [144]. Egyedül Szent Ágoston az, aki közel azonos arányban és szinte kizárólag közvetlen hivatkozásokkal szerepel, mégpedig elég magas számban. A *Prédikációk*beli Ágoston-hivatkozások gyakoriságának okait Bitskey egyrészt a két (a IV-V. századi) « történelmi szituációban rejlő analógiá »-ban, másrészt a hippói püspöknek a protestánsok általi elismertségében látta, amivel teljesen egyetértünk [145]. Egyébként a prédikációkhoz hasonlóan funkcionális műfajú *Imádságos könyv* legfőbb forrása is a — a *Biblia* után — Szent Ágoston [146]. Ha a vizsgált prédikációk « kedveltebb » szerzőit tekintjük, fenti táblázatunkból csupán Plutarkhoszt és Senecát emelhetjük ki. Figyelembe véve a tíznél kevesebbszer előforduló szerzőket, azt állapíthatjuk meg, hogy a *Prédikációk* esetében az antik szerzők gyakoribb idézése felé billen a mérleg nyelve. A nyolc prédikációban a tíznél kevesebbszer idézett negyven szerző közül pontosan húsz az antik auctorok száma, akik viszont a grazi előadások vizsgált részleteiben egyetlen esetben sem szerepelnek [147]. Jellemző még, hogy a másik húsz szerző között is olyan neveket találunk, mint Erasmus vagy Lipsius, de jezsuita szerzőt egyet sem [148]. A nyolc prédikációban még a *Theologia scholastica* leggyakrabban hivatkozott jezsuita teológusait sem találjuk meg. Mindez messzemenően alátámasztja a *Prédikációk* szerzőjéről legutóbb kimutatott « humanista erudíció » koncepciót [149].

Viszont a teológiai előadások esetében egészen másról van szó. A fiatal (teológus) Pázmány pontosan azt a területet (a « humanista erudíciót ») hagyja lényegében figyelmen kívül, illetve hanyagolja el tudatosan, amely az idős prédikációszerkesztő egyik legfontosabb forrásbázisa lesz.

Pázmány vitairatai — melyet a politikai elmélet rekonstruálásakor csak apróbb részleteiben használhattunk — a források tekintetében ismét új területet dolgoznak fel: a protestáns szerzők munkáit. A korábbi kutatások szerint Pázmány vitairataiban nagyjából ugyanannyi XVI-XVII. századi protestáns szerzőt idéz, mint katolikust, mintegy százat-százat [150]. A vitairatok forráshasználatának másik sajátossága, hogy a hivatkozott kortárs szerzők

---

[144] A Prédikációkban 55 alkalommal fordul elő Aquinói Tamás. Az « óvatos » Tamás-hivatkozásokról: Bitskey, 1979: 81.

[145] Uo. 72-73.

[146] Holl: 26.

[147] Néhány jellemző hivatkozás: Epiktétosz (PÖM VI. 333, 336 — kétszer —, 351, 352); Gellius (uo. 816 — háromszor —, 819); Horatius (PÖM VII. 67); Livius (uo. 390); Plautus (uo.); Suetonius (uo. 585, 587); Szókratész (uo. 389, 689); Xenophón (uo. 589).

[148] Az Erasmus-, illetve Lipsius-hivatkozás: PÖM VII. 586, VI. 347.

[149] Bitskey, 1979: 100-102.

[150] PÖM IV. 693-699.

között jócskán találkozunk olyanokkal, akik sem a grazi előadásokban, sem a beszédekben nem találhatók meg. (Például egyes műveiket tekintve kimondottan politikai — mégpedig többségükben antimachiavellista — szerzők, mint Botero, Bozio, Coret, Mariana, Possevino, Reginaldus stb.)[151]. A vitairat műfaja tehát ismét új forráscsoport (immár a harmadik) bevetését kívánta meg Pázmánytól.

Ami pedig a *Theologia scholastica* és a *Prédikációk* forrásainak nyilvánvalóan kettős irányú tájékozódását illeti, ennek magyarázataként a taktikus gondolkodó, a realitásokat mindig szem előtt tartó, tág értelemben vett *homo politicust* kell észrevennünk. Az *utilitas* szempontját sohasem mellőző szemlélethez Pázmány politikai gyakorlatában is hasonló — rugalmasságról árulkodó — cselekedeteket figyelhetünk meg. Úgy látszik, hogy a forráshasználat terén is nagy ívű pályát futott be Pázmány: a skolasztikus erudíciótól a « humanista erudícióig ».

2) *A Summa theologica és Theologia scholastica viszonya.* Aquinói Tamás sajátos helyet foglal el a *Theologia scholastica* hivatkozási rendszerében, hiszen a jezsuita tanmenet előírásai szerint a teológiát az ő *Summá*-ja szerint, abból kiindulva kellett előadni a jezsuita főiskolákon[152]. Bármennyire is nagy számmal szerepel tehát neve a grazi előadásokban, ez mégsem fejezi ki elég pontosan és sokoldalúan a *Theologia scholasticá*-nak e meghatározó forrásához való viszonyát. Ezért kell külön is foglalkoznunk a két mű összefüggéseivel.

A *Summa theologica* egyik híres korai kommentárja Caietanus nevéhez fűződik, aki — jellemző módon — Tamás szövegéhez még csak a margón illesztett sűrű magyarázatokat. A táblázaból látható, hogy Pázmány Caietanusra már néhányszor csak közvetve hivatkozik (55-ből 15-ször), s az előadásokban gyakori a bibliográfiai helymegjelölés nélküli, csupán általános hivatkozás. Salmeron (1515-1585) óta szabadabb *Summa*-átdolgozások készültek, amit a *Ratio studiorum* sem tiltott[153]. Pázmány előadásai is ez újabb típusba sorolhatók. Dolgozatunk elején már említettük, hogy Pázmány a hatalmas műnek mintegy hetedrészét (613 quaestióból 89-et) tárgyalja, de ennél jóval több részre hivatkozik fejtegetései során. A két mű szerkezetének összevetéséből arra a következtetésre juthatunk, hogy Pázmánynak nem volt, nem is lehetett célja az államelméleti kérdések előnyben részesítése előadásai megírásakor, ezért igen kevés lehetősége maradt ezek tárgyalására. Jellemző, hogy a *Theologia scholastica* források szempontjából átnézett részleteiben csupán egy alkalommal hivatkozik Tamás államelméletileg legfontosabb művére, a *De regimine principium*-ra[154]. (Hasonlókat mondhatunk

---

[151] Uo. 693-696.
[152] Kinczli: 27-28; Félegyházy, 1940: 65; Őry, 1970: 103.
[153] Félegyházy, 1940: 65.
[154] Dempf: 73. A hivatkozott hely: POO V. 274.

el az Arisztotelész-hivatkozásokról, azon belül a *Politika* felhasználásáról)[155]. Külön szerencsétlenség, hogy Pázmánynak a *De iustitia et iure* traktátusa nem teljes szövegében maradt fenn, az Egyetemi Könyvtárban őrzött kézirat a mondat közepén fejeződik be[156]. Hogy Pázmány módszerét pontosabban szemügyre vehessük, vizsgáljuk meg részletesebben is a *Summa* és a *Theologia...* szerkezeti összefüggéseit.

Az eretnekségek szempontjából fontos részeket Tamás főleg három quaestióban tárgyalja a Pars 2^a 2^{ae}-ban: 10. *De infidelitate in communi,* 11. *De haeresi,* 12. *De apostasia*[157]. Ezeket Pázmány hasonló terjedelemben, de összevontan tárgyalja: 10-12. *De infidelitate et eius speciebus*[158]. Tamásnak három és fél lapon kifejtett *De pace* című quaestiója (2^a 2^{ae} q. 29)[159] Pázmánynál a charitas keretében csupán néhány sorban kap helyet további quaestiókkal összevonva: q. 27, 28, 29. *De actibus charitatis*: *dilectione, gaudio, pace*[160]. Pázmány a *De iure* című quaestiójában (2^a 2^{ae} q. 57 alapján) nemcsak Tamás hasonló című quaestióját tárgyalja, hanem az ez után következő 23 quaestio közül is többre hivatkozik, egyes articulusokat és dubitatiókat kiemelve[161]. Összevont quaestiónak kell tekintenünk a *De iure*-t is. Az összehasonlítás alapján megállapítható tehát, hogy részben a töredékesség, részben az előre meghatározott tananyag folytán a *Summa...* kimondottan politikaelméleti konzekvenciákat tartalmazó quaestiói közül csak igen kevés található meg Pázmánynál. Helyenként szinte « fésűsen » kapcsolódik egymáshoz Szent Tamás és Pázmány szövege, a számunkra lényeges *Summa*-quaestiók és a Pázmány által magyarázottak. (Például a 1^a 2^{ae}-ban a 90. quaestiótól találhatunk fontos részeket a törvényekről[162], Pázmány viszont csak a 89. quaestióig fűz magyarázatokat a *Summa*-hoz[163]. Hasonlóan a 2^a 2^{ae} 80. előtti és 89. utáni quaestiói jöhetnek számításba Tamásnál[164], ugyanakkor Pázmány a 81, 82 és 83. quaestiókhoz fűz magyarázatokat stb.)[165].

Szent Tamás Pázmány számára való meghatározó hatása éppen a *Predikációk* hivatkozásait figyelembe véve feltűnő. Kiválasztott nyolc prédikációjában összesen hat marginálisan feltüntetett Tamás-citátumot találunk. Ezek közül csupán egy olyan, amely a *Theologia scholastica* kiemelt questiói kö-

---

155 Az összesen 81 Arisztotelész-hivatkozásból mindössze 8 vonatkozik a politikára, ebből 6 a De iustitia et iureban található (POO V. 30, 53, 73, 76, 77, 78), 2 pedig a Prédikációkban (PÖM VI. 819, VII. 586).

156 Amint a kiadók megjegyzik: « Hic deficit textus » (POO V. 286). Ez a traktátus máshol nem töredékes. — Lásd még fentebb 9. jegyzetünket.

157 Marietti III. 57-78.

158 POO IV. 605-630.

159 Marietti III. 184-187.

160 POO IV. 762-763.

161 Pl. POO V. 15, 19, 29, 33 stb.

162 Marietti II. 513-tól.

163 POO IV. 360-376.

164 A 2^a 2^{ae} 80. q. vége: Marietti III. 450; a 2^a 2^{ae} 89. q. kezdete: uo. 514.

165 POO V. 287-352.

zött is szerepel [166]. Nem túlzás ennek alapján azt állítani, hogy Pázmány az *egész Summa theologicá*-t beépítette gondolatrendszerébe, s fel is használta. A *Theologia scholastica* csupán a kiszemelt részletek esetlegességét bizonyítja. Ahhoz, hogy Szent Tamás és Pázmány viszonyát még pontosabban meghatározhassuk, szükséges lenne Pázmány valamennyi művéből kiválasztani a Tamás-hivatkozásokat, beleértve grazi előadásainak egyéb részleteit is. Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a *Theologia scholastica* rendszerét a jezsuita előírásoknak megfelelően a *Summa theologicá*-ból vette át. A tanrend által meghatározott részeket magyarázta grazi előadásaiban, helyenként szorosabban, helyenként lazábban követve a « doctor angelicus » művét [167].

3) *A XVI. századi szerzők szerepe, különös tekintettel a jezsuitákra.* Pázmánynak a *De infidelitate et eius speciebus* című quaestiója és a *De iustitia et iure* traktátusa alapján is jól nyomon követhető módszere: Szent Tamás *Summá*-jából kiindulva egyes kérdéseket kiemel, s az így középpontba állított quaestiókat a XVI. századi teológusok magyarázatainak fényében mutatja be, nemegyszer hosszabb fejtegetésekben is egy-egy szerző gondolatmenetét követve. Az alábbi II. táblázatból látjuk majd, hogy az Aquinói Tamásra vonatkozó közvetlen hivatkozásoknak (125 eset), csaknem a felét (57-et) az alapfogalmakról szóló I. disputatióban találjuk. Annak ellenére, hogy Tamással egyetlen lényeges kérdésben sem kerül ellentétbe, tanításai sok esetben csak mintegy ürügyet jelentenek számára, hogy néhány kiemelt XVI. századi szerző nézetét részletesen ismertesse. Sőt egyes korábbi szerzők esetében (Caietanus, Chrysostomus, Jeromos, Medina, Sylvester) úgy tűnik, hogy Pázmány nem is közvetlenül ismeri, legalábbis nem közvetlenül idézi minden hivatkozott művüket, hanem későbbi XVI. századi szerzők (főleg Molina és Petrus Navarrus) interpretációin keresztül citálja őket. Ezzel szemben az újabb, kortárs teológusokat szinte kizárólag eredeti műveik alapján idézi. Közülük a legfontosabbak: Azpilcueta, Bellarmino, Molina, Petrus Navarrus, Suarez, Valencia és Gabriel Vazquez. Szerepük pontosabb meghatározásához a II. táblázatban azt mutattuk ki, hogy a *De iustitia et iure* egyes disputatióiban, illetve a még vizsgált *De virtutibus theologicis* című traktátus *De infidelitate et eius speciebus* quaestiójában a közvetlen hivatkozások hogyan oszlanak meg. (Összehasonlításul a táblázatba Szent Tamást is fölvettük).

---

[166] A nyolc kiemelt prédikáció Tamás-hivatkozásai: 1) PÖM VI. 161. (1^a q. 20. art. 2.) — ezt a quaestiót (a 1^a-t egyáltalán nem) Pázmány nem is magyarázta a Theologia scholasticá-ban; 2) PÖM VI. 342. (3^a q. 15. art. 8.) — ehhez a quaestióhoz Pázmány fűzött magyarázatokat a Theologiában is; 3) PÖM VII. 684. (2^a 2^{ae} q. 72. art. 3.); 4)-5) PÖM VII. 685. (2^a 2^{ae} q. 40. art. 1. illetve art. 2.); 6) PÖM VII. 591. (2^a 2^{ae} q. 104.). A 3), 4), 5), 6) helyen említett hivatkozások a Theologiá-ban külön ki nem emelt quaestiók.

[167] Pázmány önállóságát Kinczli József a Summa... továbbfejlesztésében látja (Kinczli: 177). Ez vonatkozik Pázmány bölcseleti munkáira is: Gerencsér: 100-102; Félegyházy, 1937: 161-164; Félegyházy, 1940: 62.

II. TÁBLÁZAT

A Theologia scholastica De iustitia et iure öt disputatiójában és a De infidelitate című quaestióban található fontosabb közvetlen hivatkozások száma

	Aquinói Tamás	Azpilcueta	Bellarmino	Molina	Navarrus, Petrus	Suarez	Valencia	Vazquez Gabriel
I. De iustitiae et iniustitiae obiecto, natura speciebus POO V. 15-64.	57	—	1	20	1	17	8	29
II. De domino POO V. 64-159.	19	17	8	104	4	5	5	1
III. De restitutione POO V. 160-247.	21	37	1	21	124	1	15	10
IV. De iustitia servanda circa bona spiritualia POO V. 247-257.	1	4	—	—	17	11	—	—
V. De iustitia circa bona corporalia POO V. 258-286.	11	16	—	—	39	—	4	—
De infidelitate et eius speciebus POO V. 605-630.	16	4	—	—	—	—	—	—
ÖSSZESEN:	125	78	10	145	185	34	32	40

Pázmány és *Bellarmino* kapcsolatát illetően a legutóbbi időkig kettős torzulás volt megfigyelhető a szakirodalomban: egyfelől, hogy a XVI. század második felében és a XVII. század elején élt katolikus teológusok közül szinte kizárólag csak Bellarmino hatásáról vettek tudomást, mintha Pázmány mást nem is használt volna fel, másfelől szinte mindig csak a *Kalauz* kapcsán került elő az « opus absolutissimum », vagyis a *Disputationum de controversiis Christianae fidei...* (1586-1593)[168]. A *Theologia scholastica* vizsgált részeinek viszonylag kis terjedelme túlságosan is kevés ahhoz, hogy messzemenő következtetést vonjunk le az itt található mindössze 10 hivatkozást illetően. Ismert viszont Pázmánynak két műve is (a *De ecclesiastica libertate...* és a *Diatriba theologica*), amelyeket közvetlenül Bellarmino védelmében írt. Kettejük római kapcsolatainak rekonstruálására (hiszen Pázmány ott tartózkodása alatt egy ideig Bellarmino volt a rektor) Őry Miklós vállal-

[168] E kérdésben új szempontokat és adatokat vetett fel: Őry, 1975: 3-33.

kozott [169]. A későbbi Pázmány-kutatás előtt többrétű feladat áll Bellarmino hatásának tisztázására. Valószínűnek látszik ugyanis, hogy egyrészt a vártnál csekélyebb befolyásra (a *Theologica scholasticá*-ban elsősorban), másfelől a rektor-tanuló viszonyon túlmutató hatás kimutatására egyaránt gondot kell fordítani [170]. Pázmány más műveiben is ritkán hivatkozik Bellarminóra, jellemző, hogy még az apologetikus *De ecclesiastica libertate...*-ban is csupán egyszer említi a nevét [171]. Az mindenesetre bizonyos, hogy Pázmány képviselte Bellarminónak az egyházi lelki hatalomnak a világi fölött való primátusáról szóló felfogását.

Mint említettük, a társadalmi hierarchiával, az állam eredetével, berendezkedésével kapcsolatos legfontosabb kérdéseket a *Theologia scholasticá*-ban a *De iustitia et iure* traktátusban, azon belül is a II. disputatióban (*De dominio*) találjuk. Feltűnő, hogy e részben a legtöbbet idézett szerző *Molina*, akit a rá való összes hivatkozást tekintve is itt citál a leggyakrabban Pázmány: a 145 közvetlen Molina-utalásból 104 itt található. A mű, amit Pázmány a *De iustitia et iure* első három disputatiójában oly sokszor idéz, nem a későbbi « molinizmus » alapját jelentő és a századvégi kegyelem- és predestinációs vitát a jezsuiták és domonkosok között kiváltó *Concordia...*, hanem a *De iustitia et iure* című, 1593-ban megjelent Molina-könyv [172]. Molina két évtizeden át adott elő erkölcstant az evorai egyetemen és élete utolsó évtizedét irodalmi tevékenységre használta fel. Mégsem adott ki teljes *Summa*-kommentárt, csupán a Pars 1ª magyarázatát 1592-ben. A kommentár-műfajon terjedelmileg is messze túlnő a morálteológia számára elsődlegesen fontos *De iustitia et iure*-ja. A műben megfogalmazott elméleti álláspontnak fontos helye van a jezsuita politikaelméleti gondolkodásban. Érthető tehát, hogy Pázmány a korábbi *Concordia...* miatt a viták középpontjába került teológus rendtárs művére megkülönböztetett figyelmet fordított.

A hivatkozások nagy mennyiségén túlmenően jellemző viszonya Molinához: szinte kizárólag egyetértőleg szól róla. Szent Tamáson kívül — a vizsgált részletekben — nincs még egy szerző, akit annyi dicsérettel halmozna el, mint őt: a « recte notat... », « bene notat... », « optime notat... », « optime addit... », « notat vero optime... », « bene ostendit... », « late dicit... » stb. kifejezések gyakran ott találhatók a kivétel nélkül mindig közvetlenül ismert és idézett Molina neve mellett [173]. Emlékeztetve a társadalmi hierarchia kérdéseiről írt fejezetünkre, a Pázmány és Molina közötti megfelelés a lénye-

---

[169] Őry, 1970: 96-98. Bellarmino Pázmánynak nem tanára volt, hanem a római Collegium rektora, ahol Pázmány is tartózkodott.
[170] Sík: 36; Őry, 1970: 98.
[171] POO IV. 808.
[172] Carlyle: 341-344.
[173] Az előfordulások a felsorolás sorrendjében: POO V. 34, 78, 92, 136, 149, 228 stb.

ges kérdésekben elméletileg is fennáll, azzal a különbséggel, hogy a spanyol szerző bővebben és erősebb hangsúllyal fogalmaz bizonyos esetekben, míg Pázmánynál e helyeken csak quaestió-részeket, néhány oldalnyi szöveget találunk. Molina is említi, de még hangsúlyozottabban a természetjogi érveket a hatalom szükségességét indokolva [174]. Megállapítja, hogy a monarchia a legjobb kormányzati forma, ebben a fejedelmi hatalom azonban Istentől közvetve és a közösségtől közvetlenül ered — ez utóbbi Pázmánynál nincs kifejtve. A közösségnek az uralkodói hatalmat közvetve létrehozó képességéből — ismét Molina által jobban hangsúlyozott — konzekvenciák származnak, nevezetesen a közösség ellenőrző szerepének megnövekedése. Ettől már csak egy lépésnyire van a « társadalmi szerződés » álláspontjának kifejtése (Althusius, Hooker), illetve a fejedelmi hatalomnak a közösség által való erőszakos megszüntetése (különböző alapról, de hasonló eredménnyel a hugenottáknál, Althusiusnál és a jezsuita Marianánál) [175]. Az erőszakot eredményező ellenállási jog Molinánál is, Pázmánynál is csak a tirannussal szemben merül fel. Pázmány később sem a *Prédikációk*-ban, sem vitairataiban nem említette Molinát [176].

A kor harmadik neves jezsuita gondolkodója *Suarez*, aki mintegy negyven esztendeig tanított a római, spanyol és portugál katedrákon. A Collegium Romanumot azonban még 1588-ban, öt évvel Pázmány Rómába érkezése előtt elhagyta. Pázmány egyik római tanára, Miguel Vazquez de Padilla volt az, aki Suarez műveire felhívta a figyelmét, s a « doctor eximius » diktátumait még ő is használhatta [177]. Suarez és Pázmány kapcsolatait Őry Miklós külön tanulmányban is feldolgozta, de főleg az ekleziológiai érintkezési pontokat (mint legfontosabbakat) vizsgálta [178]. Pázmány *De iustitia et iure* című traktátusában a Suarez-hivatkozások elsősorban az alapfogalmakra vonatkoznak: az összes közvetlen hivatkozásnak (34) a felét (17) teszik ki. Suareznek a népszuverenitás irányába mutató gondolatait, a pápai plenipotentia gyakorlati következményeit is magában foglaló álláspontját csak 1613-ban megjelent, az anglikánok ellen írt két iratában fejtette ki (*De legibus...*, *Defensio fidei...*). Pázmánynál e művek hatása nem mutatható ki. Az 1604-1605-ben írt grazi előadásokban csupán Suarez elvont fejtegetéseire hivatkozik [179]. Ilyen módon Pázmány és Suarez között politikaelméleti kérdésekben csak tipológiai összehasonlítást lehet tenni, amely alapján világos, hogy a természetjog és az egyházi hatalom kérdésében vélemé-

---

[174] Carlyle: 341-344.
[175] Bán: 604-605; Sz. Jónás.
[176] Neve nem szerepel sem Bitskey könyvében (Bitskey, 1979), sem a vitairatok forrásainak kimutatásában: PÖM IV. 693-696.
[177] Őry, 1970: 105; Őry, 1978: 212.
[178] Őry, 1978: 216-233.
[179] A De iustitia et iure-ban kettővel több Suarez-hivatkozás van, mint Valencia-citatum — szemben Őry megállapításával: Őry 1978: 214. (Lásd: II. táblázat).

nyük egymáshoz hasonló, viszont a népszuverenitás Suarez (későbbi) elméletének alapját jelenti. Abszolutizmus-ellenessége természetesen konkrét politikai céllal fogalmazódott meg, amely nem is maradt következmények nélkül: a *Defensio fidei...*-t az angol, majd a francia királyi udvarban elégették [180].

Hasonlóan konkrét céllal született meg egy másik spanyol jezsuita, Juan *Mariana* műve (*De rege et regis institutione*, 1599), amelyben szerzője a népfelség és a zsarnokölés teóriáját elmélete középpontjába állította [181]. Marianára egy későbbi vitairatában hivatkozott Pázmány [182], de sem a *Theologia scholastica*, sem a *Prédikációk* vizsgált részleteiben nem fordul elő a neve, nem találjuk műveit a feltételezett Pázmány-könyvtárban sem [183]. Ennek oka az lehet, hogy Pázmány helyét a Szent Tamás utáni eszmei polarizációban a mérsékeltebb és módszerét tekintve eklektikus teológusok között kell kijelölnünk [184]. Bellarmino, Molina, Suarez és Mariana a jezsuita teológia különböző, politikai konzekvenciájú irányzatait képviselik. A jezsuiták ugyan hivatalosan tartózkodtak a politikába való beleszólástól [185], ez azonban gyakorlatilag nem valósult meg. A említett szerzők művei konkrét céllal íródtak és alapgondolataik (a pápai világuralom hangoztatásától a katolicizmusért végrehajtott « jogos » regicidiumig) a politikai kérdések legfontosabbjait érintették. A jezsuita Tamás-kommentátorok egy másik csoportja — a Pázmány-citátumokat figyelembe véve itt főleg *Valenciát* és Gabriel *Vazquezt* kell kiemelnünk — ilyen autonóm és koherens, egyszersmind gyakorlati szándékú gondolatokat nem fogalmazott meg.

A grazi előadásokban gyakran idézett szerzőket tekintve még Martinus *Azpilcuetát* (akit Pázmány csupán Navarrusként emleget a *Theologia scholasticá*-ban) és Petrus Navarrust kell megemlítenünk. A nagyszámú hivatkozás oka az, hogy mindkét szerző egy-egy szintetizáló művéről van szó. A neves pápai teológus és tanácsadó Azpilcueta *Manuale s. Enchiridion confessariorum et poenitentium* (1588) című művét Pázmány még a *Prédikációk*-ban is idézi két alkalommal, bár ezek a hivatkozások nem a kiválasztott nyolc beszédben fordulnak elő [186]. Petrus Navarrusnak a *De iustitia et iure* III. disputatiójában oly sokszor (124-szer) közvetlenül idézett műve (*De ablatorum restitutione in foro constientiae*, 1593) számos korábbi szerző

---

[180] Sík: 198.

[181] Bán: 604-605.

[182] PÖM IV. 695.

[183] Bitskey, aki legutóbb Pázmány könyvtárával foglalkozott, nem említi a feltételezett állomány szerzői között (Bitskey, 1979: 93-100).

[184] Bölcseletét tekintve hasonló módon: Félegyházy, 1937: 208-218; Gerencsér: 119-126; Körtvélyesy: 46. A jezsuita államelméleti gondolkodásról még: Ranke: 383 pp.

[185] Acquaviva generális az 1610-es években három dekrétumban kifejezetten megtiltotta a rend tagjai számára a zsarnokölés kérdésében való állásfoglalást: Pachtler III. 47-50; Bán: 600.

[186] Bitskey, 1979: 85.

álláspontját tartalmazza [187]. Pázmány több esetben e mű alapján hivatkozik például Medinára, Sylvesterre, még Azpilcuetára is.

A hivatkozási rendszert illetően még tisztázásra vár, hogy mit hozhatott magával római tanulmányaiból a fiatal tanár, amit saját előadásaiban is felhasznált később? A jezsuita kiképzés középpontjában 1593 és 1596 között hallgatott teológiát [188]. Tanárai Muzio de Angelis, Juan Azor, Pierantonio Spinelli és Miguel Vazquez de Padilla voltak. Az 1595/96-os tanévben hallgatta a « De iustitia et iure » és a « De legibus » előadásokat Angelistől. Csak első pillantásra tűnhet meglepőnek, hogy tanárainak neve sem a vizsgált bölcseleti részletekben, sem a prédikációkban nem található. Nem is egyszerűen arról van szó, hogy « Tanárai nem voltak... 'elsőrangú csillagok'... », hanem inkább arról, hogy 1604-1605-ben még nem jelentek meg felhasználható teológiai műveik, s éppen Angelisről állapítja meg Őry, hogy mivel már 39 éves korában meghalt, « nem jelent meg tőle jóformán semmi nyomtatásban » [189]. (A *Prédikációk*-ban tapasztalható hivatkozási hiányokra ismét a műfajspecifikusság a magyarázat). Viszont van adat arra, hogy 1604-ben még megvoltak Pázmánynak Angelis-előadásai [190]. Őry Miklós valamennyi római teológiai előadás kéziratát megtalálta abból az időből, mikor Pázmány ott tanult. Az elkövetkező kutatások feladata lesz az, hogy a Pázmány által hallgatott (római) és az általa előadott (grazi) előadások részletesen összevettessenek.

4) *A törvények szerepe.* A Pázmány fontosabb hivatkozásait bemutató táblázatban szerepel néhány szerző (a legjellemzőbb Justinianus és Ulpianus), akik nem irodalmi munkásságuk, vagy teológiai műveik, hanem törvénykönyveik, szabálygyűjteményeik, határozataik folytán kerültek be a hivatkozások közé. Nem szerepel viszont további több tucat Pázmány-hivatkozás a római- és kánonjog, a pápai bullák és zsinati végzések egyéb helyeire vonatkozóan, melyeket a *Theologia scholastica* sűrűn idéz. Az e szempontból kiemelhető szerzők a nyolc prédikációban alig fordulnak elő. Ezt a különbséget mutatják például a zsinati végzésekre való hivatkozások is: ezek a *Theologia...* két részletében 41 alkalommal, a nyolc prédikációban mindössze háromszor találhatók meg. Ezekből a teológiai előadásokban 21 a trienti határozatokra való utalás, viszont a Tridentinum a vizsgált prédikációkban már egyáltalán nem szerepel hivatkozás gyanánt. (Annál jellemzőbb a *Tripartitum*-nak a beszédekben két helyen való előfordulása) [191]. A törvényekre való gyakori Pázmány-hivatkozásokról elmondhatjuk, hogy az itt is

---

[187] A mű más kiadásai (vagy hibás adatok?): Toleti, 1585 (BMC, 169. kötet), Lugduni, 1594 (Hurter, Tom. I. 244). Az 1593. évi adat: Clessius, I. 152.
[188] Őry, 1970: 101-108.
[189] Uo. 109.
[190] Uo.
[191] A Tripartitum előfordulása a vizsgált anyagban: PÖM VII. 596, 597.

meglevő műfajspecifikus sajátosságokon túl igen jellemző a törvények előírásainak hangoztatása és érvként való felhasználása. Ennek az igénynek az elméleti hátteréről már szóltunk. Ehhez csak az alapul szolgáló Tamás-i tanok jogfilozófiai szemléletét tehetjük hozzá [192]. Másfelől nagyon valószínű, hogy Pázmány Rómában külön is folytatott — kiegészítő — egyházjogi tanulmányokat [193]. A gyakorlati politikus jog- és törvénycentrikusságának alapjait ezekről a pontokról eredeztethetjük.

9. *Kitekintés*

A fentiekben igyekeztünk meghatározni Pázmány politikai elméletének jellemzőit. A vizsgált szövegek alapján elmondható, hogy Pázmány felfogásában egy ideálisnak elképzelt társadalmi szervezet képe bontakozik ki. Az ország élén Isten rendeléséből uralkodik a fejedelem, aki megőrzi a társadalmi hierarchiát és a hétköznapi rendet, kormányzásában betartja és betartatja a törvényeket, hiszen a törvény az igazsággal egyenlő. Az egyháziak ebben az ideálisnak elképzelt társadalomban a világiak fölötti lelki hatalom birtokosai, akik a vallás egységének megőrzésén is munkálkodnak. A háború ebben a felfogásban csupán « szükséges rossz ». Pázmány rugalmas logikával egyeztette forrásait, s szélsőségek nélküli álláspontot alakított ki. Grazi teológiai műveire a skolasztikus erudíció jellemző. A különböző forráscsoportok előnyben részesítése a későbbiekben mindig a keretül választott műfajok függvénye volt. (A prédikációkban a « humanista erudíció » dominál). Elméletének sajátos színezetet ad a törvények szerepének hangsúlyozása és némi bizonytalanság (vagyis: időben változó felfogás). « Az ország romlása okairul » kérdésében. Más tekintetben elvei változatlanok maradtak az idők folyamán, a realitásokat mindig szem előtt tartó politikai gyakorlata azonban változott.

Dolgozatunkban elsősorban a politikai elmélettel foglalkozhattunk. Pázmány politikai gyakorlatának csak azokat a tényeit elemezhettük, amelyek a hivatkozások szintjén szoros kapcsolatban voltak elméletével. Gyakorlati tevékenységének nagy részére azonban csak általánosságban és kifejtetlenül utalhattunk. E tekintetben az eddigieknél is jobban kell hangsúlyoznunk a szemléleti változás tényét és ezzel összefüggésben a « momentum temporis » meghatározó voltát. A szemléletváltozás figyelembevételével a gyakorlati politikus Pázmány pályája három szakaszra osztható:

1) 1601-1618: a Habsburg politika szolgálatában;
2) 1619-1629: önálló politikai felfogásának kikristályosodása;
3) 1630-1637: az önálló politika kiteljesedése és lehetőségei.

---

[192] Dempf: 78.
[193] Őry, 1970: 107.

(Utalni szükséges arra, hogy az érsekség elnyerése, 1616 csupán formai cezúrának tekinthető, *lehetőség* az önálló politika létrehozására) [194].

A politikus Pázmány számára a legmeghatározóbb éveket a Bethlen-féle erdélyi fejedelemség jelentette. Ekkori felismerései nyomán a konkrét lehetőségek figyelembevétele, mint a döntések alapja, egyre inkább jellemzővé lesz a harmincas évek tevékenységében. Működésének jellege is megváltozik az idők folyamán: a teológusból, a tudós tanárból vitaíró, a vitaíróból egyre inkább gyakorlati politikus lesz. Az elvek hangoztatása mind jobban háttérbe szorul tevékenységében, ezért nem okozhat látványos konfliktusokat az elmélet és a gyakorlat ellentéte (összeütközése Eszterházy nádorral, VIII. Orbán pápával, szimpátiája I. Rákóczi Györggyel). A Habsburg-érdekek egynemű szolgálata helyett egyre inkább a Bécs és Erdély közötti közvetítő szerep válik uralkodóvá politikai magatartásában. Ilyen módon nyilvánvaló, hogy egyetlen korábban hangsúlyozott alapelvvel (mint királyhűsége, rendi érdekképviselete, Erdély-szimpátiája, abszolutizmus-felfogása, törvénytisztelete, katolikus restaurációja, törökellenessége, békepolitikája) sem jellemezhető egyedül és kizárólagosan politikai tevékenységének *egésze*. Ehelyett ezek egymáshoz való viszonyát, az idő előrehaladtával egyiknek-másiknak az előtérbe kerülését kell hangsúlyoznunk. E tekintetben az elmélet vizsgálata azzal a tanulsággal járt, hogy rávilágított a pázmányi gondolkodásmód sajátosságára: *a rendkívüli rugalmasságra*. Ezt a rugalmasságot politikai gyakorlatában a történelmi tapasztalatok és realitások messzemenő figyelembevétele jelentette.

---

[194] A « momentum temporis »-t Ferdinándy, Pázmány gondolkodásának dialektikus voltát pedig Péter Katalin hangsúlyozta (Péter: 179). A politikus Pázmányról szóló legújabb összefoglalások már a szemléleti változás figyelembevételével értékelik Pázmány tevékenységét (Őry-Szabó; 52-57), illetve felhívják a figyelmet politikai céljainak összetettségére (Magyarország története: 785-788, 893-898). (Doktori disszertációmban Pázmány politikai gyakorlatáról bővebben szólhattam: Hargittay, 1981).

A JEGYZETEKBEN EMLÍTETT KIADÁSOK

Arisztotelész: Pol. — ARISZTOTELÉSZ: *Politika.* Ford. SZABÓ Miklós. Bp. 1969.

Balanyi — BALANYI György: Pázmány Péter népszövetségi tervezete. Bp. 1933. (Klny. a *Katolikus Szemlé*ből).

Balásfi: De fidelitate... — BALÁSFI Tamás: *De fidelitate subditorum erga principes.* Bécs, 1620. (RMK III. 1282).

Bán — BÁN Imre: A jezsuita államelmélet. = *Világosság,* 1978. 600-605.

Benda — BENDA Kálmán: Pázmány Péter politikai pályakezdése. = *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei,* 1979. 273-280.

Bitskey, 1977 — BITSKEY István: Társadalomszemlélet Pázmány Péter beszédeiben. = *Világosság,* 1977. 411-417.

Bitskey, 1979 — BITSKEY István: *Humanista erudíció és barokk világkép.* Pázmány Péter prédikációi. Bp. 1979.

BMC — British Museum General Catalogus of Printed Books and supplements. London, 1965-1972.

Büky — BÜKY Béla: Hogyan korrigált Pázmány Péter? = *Magyar Nyelv,* 1962. 346-356.

Carlyle — CARLYLE, R.W. - CARLYLE, A.J.: *A history of mediaeval political theory in the west.* 6. vol. Political theory from 1300 to 1600. Edinburgh-London, 1936.

Clauser — CLAUSER Mihály: Pázmány Péter írói alkotó műhelyéből. = *Regnum,* 1936. 142-149.

Clessius — CLESSIUS, Johannes: *Unius saeculi eiusque virorum literatorum monumentis...* ab a. D. 1500 ad 1602. elenchus consummatissimus librorum. Francofurti, 1602.

Csapodi — CSAPODI Csaba: *Eszterházy Miklós.* Bp. 1942.

Csepregi szégyenvallás — *Csepregi szégyenvallás,* az-az rövid felelet, melyben a csepregi hivságoknak kőszegi toldalékit verőfényre hozza PÁZMÁNY Péter. PÖM V. 115-249.

De ecclesiastica libertate... — *De ecclesiastica libertate* circa causam Veneti interdicti. POO IV. 789-808.

De fidelitate — lásd: Balásfi: *De fidelitate...*

Dempf — DEMPF, Alois: *Die Politik des Thomas von Aquin.* Respublica Christiana. Herausgegeben von Peter von Sivers. List Verlag, München, 1969. 73-102.

Diatriba... — lásd: Őry, 1975.

Falsae... — *Falsae originis motuum Hungaricorum succinta refutatio.* A magyarországi támadásoknak hamissan költött eredetinek rövid, velős hamissitása. POO VI. 469-519.

Félegyházy, 1937 — FÉLEGYHÁZY József: *Pázmány bölcselete.* Bp. 1937.

Félegyházy, 1940 — FÉLEGYHÁZY József: Szent Tamás Pázmány bölcseleti munkáiban. = *Bölcseleti Közlemények,* 1940. 57-73.

Felelet — *Felelet az Magyari István sárvári praedicatornak az Ország romlása okairul írt könyvére.* PÖM I. 1-199.

Ferdinándy — Ferdinándy Mihály: Pázmány, az államférfi. Róma, 1970. (Klny. a *Katolikus Szemléből*).

Fraknói, 1886 — Fraknói Vilmos: *Pázmány Péter 1570-1637.* Bp. 1886.

Frankl I-III. — Frankl [Fraknói] Vilmos: *Pázmány Péter és kora.* I-III. Pest, 1868-1872.

Gerencsér — Gerencsér István: *A filozófus Pázmány.* Bp. 1937.

György — György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Bp. 1934.

Hargittay, 1977 — Hargittay Emil: Pázmány Péter magyar levélstílusa és a barokk. = *Eszmei és poétikai kérdések a régi magyar prózairodalomban.* Szerk. Bp. 1977. 163-174.

Hargittay, 1980 — Hargittay Emil: Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei. = *Irodalomtörténet*, 1980. 134-147.

Hargittay, 1981 — Hargittay Emil: *Pázmány Péter politikai elmélete és gyakorlata.* Bp. 1981. (Kézirat).

Hermann — Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1973.

Holl — Holl Béla: Anyanyelvünk, imádságunk. = *Vigilia*, 1957. 23-28.

Hóman-Szekfű — Hóman Bálint - Szekfű Gyula: *Magyar történet.* IV. 5. könyv, 2. rész. Bp. 1943.

Hurter — Hurter: *Nomenclator literarius recentioris theologicae catholicae.* Tom. I. Oeniponte, 1871-1873.

Imádságos könyv — *Imádságos könyv.* PÖM II. 1-267.

Iványi — Iványi Béla: *Pázmány Péter kiadatlan levelei.* Körmend, 1943.

Kalauz — *Hodoegus.* Igazságra vezérlő kalauz. PÖM III-IV.

Kathona — Kathona Géza: *Károlyi Gáspár történelmi világképe.* Debrecen, 1943.

Kinczli — Kinczli József: *Pázmány Péter latin-nyelvű bölcseleti s hittudományi művei.* H.n. é.n. Doktori disszertáció. (Kézirat, Pázmány Péter Róm. Kat. Hittud. Akad. Bp.).

Körtvélyesy — Körtvélyesy Ferenc: *Az egyetemes fogalmak tana Pázmány bölcseletében.* Bp. 1943.

Kulcsár — Kulcsár Péter: A reformáció történelemszemlélete a XVI. században. = *Világosság*, 1976. 608-615.

LThK — *Lexikon für Theologie und Kirche* I-X. Freiburg, 1930-1938.

Magyarország panasza — lásd: *Querela...*

A magyarországi... — lásd: *Falsae...*

Magyarország története — *Magyarország története 1526-1686.* Szerk. R. Várkonyi Ágnes. I. Bp. 1985. (A Pázmányról szóló részeket Makkai László írta).

Makkai (B.G. emlékezete) — *Bethlen Gábor emlékezete.* Vál., szerk., előszó, bev. Makkai László. Bp. 1980.

Makkai (B.G. krónikásai) — *Bethlen Gábor krónikásai.* Vál., szerk., bev. Makkai László. Bp. 1980.

Marietti I-VI. — S. Thomae Aquinatis... *Summa Theologica* diligentur emendata De Rubeis, Billuart et aliorum notis selectis ornata. Tom. I-VI. Ex Off. Libr. Marietti. Taurini, 1938.

Megrostálás — *Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelidséggel való megrostálása.* PÖM II. 621-691.

Nemeskürty — Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Vál., szöveggond., jegyz. NEMESKÜRTY István. Bp. 1980.

Őry, 1970 — ŐRY Miklós: *Pázmány Péter tanulmányi évei.* Eisenstadt, 1970.

Őry, 1975 — ŐRY Miklós: *Pázmány Péter: Krisztus látható egyházáról.* Bev., kiad. Eisenstadt, 1975.

Őry, 1978 — OERY, Nikolaus: Suarez und Pázmány. Berührungspunkte in der Ekklesiologie. = *Homenaje a E. Elorduy.* Bilbao, 1978. 209-236.

Őry-Szabó — ŐRY Miklós - SZABÓ Ferenc: Pázmány Péter 1570-1637. Bevezető tanulmány a *Pázmány Péter (Válogatás műveiből)* Bp. 1983. c. gyűjteményhez. I. 11-86.

Öt szép levél, 1. kiad. — *Egy keresztyén prédikátortul S. T. D. P. P. az kassai nevezetes tanitóhoz, Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél.* PÖM II. 503-620.

Öt szép levél, 2. kiad. — PÖM 701-799. (A Kalauz 1. kiadásának függelékeként).

Pachtler — PACHTLER G.M.: *Ratio Studiorum et Institutiones scholasticae Societatis Jesu per Germaniam olim vigentes.* Vol. III. Berlin, 1890.

Patay — PATAY József: *Pázmány Péter egyetemes történelmi felfogása.* Kolozsvár, 1909.

Péter — PÉTER Katalin: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. század derekán.* Rákóczy Zsigmond és Pálffy Pál. Bp. 1973. (Kandidátusi értekezés. Kézirat).

Petró — PETRÓ József: *Pázmány Péter teológiája.* Bp. 1932.

POO I-VI. — PÁZMÁNY, *Petri Cardinalis opera omnia.* Ed. per Senatum Academicum Regiae Scientiarum Universitatis Budapestiensis recensionem accurante Collegio Professorum Theologiae in eadem Universitate. Series Latina. Tom. I-VI. Bp. 1894-1904.

Pózna — PÓZNA József: *Gróf Eszterházy Miklós nádor politikai szerepe és jelentősége.* Léva, 1901.

PÖL I-II. — PÁZMÁNY *Péter bíbornok... összegyűjtött levelei.* I-II. Kiad., bev. HANUY Ferenc. Bp. 1910-1911.

PÖM I-VII. — PÁZMÁNY Péter *összes munkái.* A budapesti kir. m. Tud. egyet. megbízásából egybegyűjti és kiad. ugyanazon egyetem Hittud. Kara. Magyar sorozat. I-VII. Bp. 1894-1905.

Prédikációk — *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egynéhány innepekre rendelt evangeliomokrul predikációk,* mellyeket élő nyelvének tanitása után irásba foglalt cardinal PÁZMÁNY Péter. PÖM VI-VII.

Querela — *Querela Hungariae — Magyarország panasza.* Kiad. TARNÓC: 165-185.

Ranke — RANKE, Leopold von: *A pápák története.* Bp. É.n.

RMK I-III. — *Régi magyar könyvtár.* Szerk. SZABÓ Károly - HELLEBRANT Árpád. Bp. 1879-1898.

RML I-II. — *Régi magyar levelestár.* TOLNAI Gábor irányításával vál., sajtó alá rend., bev., jegyz. HARGITTAY Emil. Bp. 1981. I-II.

RMNy II. — *Régi magyarországi nyomtatványok.* 1601-1635. Szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc. Bp. 1982.

Római... — *Római történeti chrestomatia.* Szerk. Borzsák István. 2. kiad. Bp. 1979.

Rövid felelet — *Rövid felelet* két calvinista könyvecskére, mellyeknek eggyike okát adgya, miért nem felelnek az calvinista predikátorok a Kalauzra, másika Itinerarium chatolicumnak neveztetik. PÖM V. 251-302.

A' setét hajnal-csillag — *A' setét hajnal-csillag után bujdosó luteristák vezetője,* mely utban igazittya a vittembergi académiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleletit a Kalauzra. PÖM V. 471-823.

Sík — Sík Sándor: *Pázmány, az ember és az író.* Bp. 1939.

Summa... — lásd: Marietti.

Szabó — Szabó Ignác: *Balásfi Tamás élete és munkái.* Bp. 1897.

Szántó — Szántó Konrád: *A katolikus egyház története.* Bp. 1985.

Szekfű — lásd: Hóman-Szekfű.

Sz. Jónás — Sz. Jónás Ilona: Szabad-e zsarnokot ölni? A hugenotta politikai irodalom egy motívumának útjáról. = *Világosság,* 1978. 606-612.

Tarnóc — *Magyar gondolkodók 17. század.* Vál., szöveggond., jegyz. Tarnóc Márton. Bp. 1979.

Theologia scholastica — Theologia scholastica. POO IV-VI.

Timon — Timon Ákos: *Pázmány Péter a jog és igazság védelmében.* Bp. 1921.

Tiz nyilván-való bizonyság — *Az mostan támatt uj tudományok hamisságának tiz nyilván-való bizonysága és rövid intés a török birodalomrul és vallásról.* PÖM I. 379-588.

Tractatus — lásd: Theologia scholastica.

R. Várkonyi — R. Várkonyi Ágnes: Politikai elmélet — politikai gyakorlat. = *Irodalomtörténet.* 1981. 399-413.

Vindiciae ecclesiasticae — *Vindiciae ecclesiasticae* quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta, divinis humanisque legibus contraria, ipso iure nulla esse, demonstrantur. POO VI. 521-565.

Zimándi — Zimándi Pius: Pázmány Péter a társadalmi kérdésekről = *Theologia,* 1939. 238-244.

Polgár László S.I.

PÁZMÁNY-BIBLIOGRÁFIA

Ez a bibliográfiai összeállítás elsősorban Pázmány Péter halálának 350. évfordulójára kíván egy szerény szellemi emléket állítani, de úgy, hogy az egyben az utóbbi években egyre növekvő Pázmány-kutatásnak is hasznos munkaeszközt nyújtson. Mindkét cél elérésére az összegyűjtött gazdag anyagot lehetőleg úgy osztottam szét szisztématikus fejezetekre, hogy azok egyrészt már önmagukban is megsejtessék Pázmány egyéniségének jelentőségét és szellemének sokoldalúságát; másrészt az érdeklődők meg a kutatók is könnyen megtalálhassák a keresett részletkérdéseket.

Természetesen a fejezet-témák nem kizárólagosak: csupán kiindulási szempontokat akarnak az értelmes olvasó számára nyújtani. Az egyes fejezeteken belül az adatok sorrendjét rendszerint a fejezet természete határozza meg. Egyesekben a cikkek puszta megjelenési időrendje vezet (16.-18. fejezetek). Másutt az írások tartalmának történeti sorrendje érvényesül (7. fejezet). Ugyanazon anyagban a szélesebb körű megelőzi a részleges témájú írást. Több esetben a fontosabb és értékesebb anyag ki van emelve. E szempontok gyakran vegyesen irányítják az anyagrendezést. Minden esetben a figyelmes olvasó könnyen felismerheti őket.

Anyaggyűjtésemben (a napi- és hetilapok, valamint a szokványos ismertetések kizárásával) lehetőleg teljességre törekedtem, bár tudatában vagyok annak, hogy egy jó részük tartalmi értéke már túlhaladott. Azonban ezek az írások is a puszta tényükkel dokumentációként szolgálhatnak a Pázmány-kutatás történetéhez.

A külső módszert illetőleg követtem az általában elfogadott nemzetközi szabályokat. A gyorsabb és biztosabb tájékoztatás kedvéért elkerültem a rövidítések használatát. Végül a szerzők jegyzéke is gyakran kisegítheti az érdeklődő olvasót.

Anyaggyűjtésem 1985 decemberével záródik.

Az anyag beosztása.

1. Lexikonok.
2. Bibliográfiák.
3. Munkái.
4. Antológiák.
5. Levelezése.
6. Élet- és jellemrajzok.
7. Életrajzi részletek.
8. A jezsuita.
9. A teológus.
10. A filozófus.
11. Az író.
12. A szónok.
13. A hitvédő egyházfő.
14. A nemzetnevelő államférfi.
15. Művészet és irodalom.
16. 17.-18. századi arcképek.
17. 19. századi életrajzok.
18. 20. századi portrék — alkalmi írások.

Szerzők jegyzéke.

1. Lexikonok.

1 Ijjas Antal. *Pázmány Péter.* Katolikus Lexikon 3 (1932) 514-516.

2 Klaniczay Tibor. *Pázmány Péter.* Magyar Irodalmi Lexikon 2 (1965) 454-457.

3 Ványi Ferenc. *Pázmány Péter.* Magyar Irodalmi Lexikon (1926) 637-639.

4 *Pázmány Péter.* Révay Nagy Lexikona 15 (1922) 264-265.

5 *Pázmány Péter.* Magyar Életrajzi Lexikon 2 (1967 1982) 378-379.

6 Óry Nikolaus S.I. *Pázmány Péter.* Lexikon für Theologie und Kirche 8 (1963) 239-240.

7 Székely Ottokar. *Pázmány Péter.* Lexikon für Theologie und Kirche 8 (1936) 56-57. — Japán fordításban: Katorikku Daijiten 4 (1952) 220-221.

8 Koch Ludwig S.I. *Pázmány Péter.* Jesuiten-Lexikon (1934 1962) 1395-1396.

9 Zeck M. *Pázmány Péter.* Kirchenlexikon 9 (1895) 1738-1744.

10 Balogh Franz. *Pázmány Péter.* Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche 15 (1904) 96-101.

11 Bucsay M. *Pázmány Péter.* Die Religion in Geschichte und Gegenwart, 3. Auflage, 5 (1961) 201.

12 Márkus Stefano - Testore Celestino S.I. *Pázmány Péter.* Enciclopedia cattolica 9 (1952) 1012-1013.

13 Morseletto Maria. *Pázmány Pietro.* Dizionario ecclesiastico 3 (1958) 122.

14 Miskolczy Giulio de. *Pázmány Péter.* Enciclopedia italiana 26 (1935) 560.

15 Hanák Tibor. *Pázmány Péter.* Enciclopedia filosofica 4 (1969) 1414-1415.

16 Amann Émile. *Pázmány Pierre.* Dictionnaire de théologie catholique 12 (1933) 97-100.

17 Félegyházy Joseph. *Pázmány Pierre* [Hongrie címszó alatt]. Dictionnaire de spiritualité 7 (1969) 692-693.

18 Bangha Béla S.I. *Pázmány Péter.* Catholic Encyclopedia 11 (1911) 595-596.

19 Egres O. J. *Pázmány Péter.* New Catholic Encyclopedia 11 (1967) 35.

20 Gorkom L. J. C. van. *Pázmány Péter.* Katholieke Encyclopaedie 19 (1937) 569.

21 *Pázmány Pedro.* Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana 42 [1920] 1105.

22 ARIEIRO José. *Pázmány Pedro.* Verbo 14 (1973) 1515.

23 *Pázmány Péter.* Encyclopédia Slovenska 4 (1980) 292.

24 CH[ELMICKI *Zigmunt*]. *Pázmány Piotr.* Podręczna Encyklopedya Kościelna 31-32 (1913) 16-17.

2. Bibliográfiák.

25 POLGÁR Ladislaus S.I. *Bibliographia de historia Societatis Iesu in regnis olim corona hungarica unitis (1560-1773)* (Roma, Institutum Historicum S.I. 1957) 131-153: *Pázmány Petrus, 1570-1637.*

26 VARGA Imre. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1972) 445-452: *Pázmány Péter, 1570-1637.*

27 DE BACKER Augustin S.I. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* II (Liège-Lyon 1872) 1822-1830: *Pázmány Pierre.*
51 pontban sorolja fel munkáit hozzáadva a róla szóló irodalmat.

28 FRANKL Vilmos. *Pázmány Péter irodalmi műveinek átnézete.* = *Pázmány Péter és kora* (104 sz.) III (1872) 315-323.
35 pontban sorolja fel kiadott és kéziratos munkáit.

29 ZELLIGER Alajos. *Esztergom-vármegyei írók* (Budapest, Szerző sajátja 1888) 157-162: *Dr. Pázmány Péter.*
32 pontba csoportosítja munkáit.

30 SZINNYEI József. *Magyar írók élete és munkái.* X (Budapest 1905 1981) 618-629: *Pázmány Péter (panaszi).*
Rövid életrajz után összes munkáit 46 pontban sorolja fel a későbbi kiadásokat is említve, de nem ad teljes bibliográfiai leírást.

31 SOMMERVOGEL Carlos S.I. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus.* VI (Bruxelles-Paris 1895 1960) 404-413: *Pázmány Pierre.*
Itt csupán az 1600 és 1616 között megjelent munkái vannak felsorolva 23 pontban összes későbbi kiadásaikkal együtt és lehetőleg teljes bibliográfiai leírással.

3. Munkái.

Ebben a fejezetben munkáinak csupán kritikai összkiadását és az utána felfedezett Pázmány-írásokat, vagy az újabb kritikai kiadásokat ismertetjük. Ezenkívül felsoroljuk az egyes munkáira vonatkozó könyvészeti cikkeket. Ezek ismerete a Pázmány-kutatók számára szükséges, de egyben elegendő is.

32 *Pázmány Péter... Összes munkái.* A budapesti kir. magyar Tudomány-Egyetem megbízásából egybegyűjti és sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem Hittudományi Kara. *Magyar sorozat.* Budapest (Egyetemi Nyomda) 7 kötet.

1. kötet. 1894 4° XVIII-588.

Felelet az Magyari István sárvári praedicatornak az ország romlása okairúl irt könyvére. Sajtó alá rendezte RAPAICS Rajmond. 1-199.

Kempis Tamásnak Christus követésérül négy könyvei. Az 1624-iki bécsi kiadás után s.a.r. KISFALUDY Árpád Béla. 201-370.

Az mostan támatt uj tudományok hamisságának tiz nyilván-való bizonysága és rövid intés a török birodalomrúl és vallásrúl. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 371-588.

2. kötet. 1895 4° XII-802.

Imádságos könyv. Az 1631-iki vagyis negyedik kiadás után s.a.r. BREZNAY Béla. 1-267.

Rövid tanuság mint ismerhesse meg akármely együgyü ember is az igaz hitet. Szövegét a jelen kiadás számára s.a.r. BREZNAY Béla. 269-314.

Keresztyéni felelet a megdücsőült szentek tiszteletirül, értünk való könyörgésekrül és segitségül hivásokrul. S.a.r. KISFALUDY Árpád Béla. 315-502.

Egy keresztyén predikátortúl S.T.D.P.P. az kassai nevezetes tanítóhoz, Alvinczi Péter uramhoz iratott öt szép levél. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 503-620.

Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és czégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelidséggel való megrostálása. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 621-691.

Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy-Istene. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 693-776.

Posonban lött praedikatio. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 777-801.

3.-4. kötet. *Hodoegus. Igazságra vezérlő kalauz.* Az 1637-iki vagyis harmadik kiadás után s.a.r. KISS Ignácz. 1897-1898 4° VIII-760 800.

5. kötet. 1900 4° 824.

Csepregi mesterség, az-az: Hafenreffernek magyarrá fordított könyve eleiben függesztett leveleknek czégéres czigánysági és orcza-szégyenítő hazugsági. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 1-25.

Az calvinista predikátorok igyenes erkőlcsű tekélletességének tűköre. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 27-45.

Az igazságnak győzedelme, mellyet az Alvinczi Péter tűkörében megmutatott P.P. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 47-114.

Csepregi szégyenvallás, az-az rövid felelet, melyben a csepregi hivságoknak kőszegi tóldalékit verőfényre hozza P.P. S.a.r. RAPAICS Rajmond. 115-249.

Rövid felelet két calvinista könyvecskére, mellyeknek eggyike okát adgya, miért nem felelnek az calvinista predikátorok az Kalaúzra, másika Itinerarium catholicumnak neveztetik. S.a.r. SZÉKELY István. 251-302.

Bizonyos okok, mellyek erejétül viseltetvén sok fő ember, mind ennek előtte, mind e napokban-is az új-vallások tőréből ki-feslett és az római ecclesiának kebelébe szállott. S.a.r. KISS János. 303-342.

A Sz. Irásrúl és az Anyaszentegyházrúl két rövid könyvecskék. Az 1626-iki bécsi kiadás után s.a.r. DEMKÓ György. 343-469.

A' setét hajnal-csillag után bujdosó luteristák vezetője, mely útban igazittya a' vittebergai academiának Fridericus Balduinus által kibocsátott feleletit a' Kalaúzra. S.a.r. KISS János. 471-823.

6.-7. kötet. *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innepekre rendelt evangeliomokrúl predikácziók, mellyeket élő nyelvének tanitása után irásban foglalt Cardinal P.P.* Az 1636-iki vagyis első kiadás után s.a.r. KANYURSZKY György. 1903-1905 4° XLVIII-822 808.

33 *Petri Cardinalis Pázmány... Opera omnia.* Partim ex codicibus manuscriptis, partim ex editionibus antiquioribus et castigatioribus edita per Senatum Academicum Regiae Scientiarum Universitatis Budapestinensis recensionem accurante collegio professorum theologiae in eadem universitate. *Series latina.* Budapestini (Typis Universitatis) 6 kötet.

1. kötet. *Dialectica.* Recensuit Stephanus BOGNÁR. 1894 4° XXII-688.

2. kötet. *Physica.* Recensuit Stephanus BOGNÁR. 1895 4° XII-614.

3. kötet. *Tractatus in libros Aristotelis de coelo, de generatione et corruptione atque in libros meteororum.* Recensuit Stephanus BOGNÁR. 1897 4° VIII-556.

4.-6. kötet. *Theologia scholastica, seu commentarii et disputationes quae supersunt in secundam theologiae S. Thomae Aquinatis Summae et tertiam partem.* Recensuerunt Adalbertus BREZNAY et Desiderius BITA. 1899-1901-1904 4° XVI-816 808 714.

A Theologia scholastica a 6. kötet 188. oldalán végződik. Utána következnek:

Libellus apologeticus Petri Pazmani pro Societate Iesu hungarica, ad proceres regni Hungariae. Recensuit Ioannes KISS. 189-193.

Peniculus papporum apologiae solnensis conciliabuli. Recensuit Ioannes KISS. 194-286.

Logi alogi, quibus baptae calamosphactae peniculum papporum solnensis conciliabuli... veritatis radiis adobruti. Recensuit Ioannes KISS. 287-468.

Falsae originis motuum hungaricorum succincta refutatio. — Az magyarországi támadásoknak hamissan költött eredetinek rövid, velős hamissitása. Recensuit Ioannes KISS. 469-519.

Vindiciae ecclesiasticae, quibus edita a principe Bethlen in clerum Hungariae decreta, divinis humanisque legibus contraria, ipso iure nulla esse, demonstrantur. Recensuit Ioannes KISS. 521-565.

Acta et decreta synodi diocesanae strigoniensis. Recensuit Georgius DEMKÓ. 567-671.

Dissertatio, an unum aliquid ex omnibus lutheranis dogmatibus, romanae ecclesiae adversantibus, Scriptura Sacra contineat. Recensuit Ioannes KISS. 673-697.

Cardinalis Pasmanni ad Pontificem Urbanum VIII anno M.DC.XXXII legati caesarii oratio. Recensuit Ioannes KISS. 699-710.

34 *Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve: Okok, nem okok. Pozsony 1631.* Hasonmásban közrebocsájtja és ismerteti STRIPSKY Hiador. Budapest (Egyetemi Nyomda) 1937 8° 24-[II]-16.

35 PÁZMÁNY Péter. *Krisztus látható Egyházáról. Diatriba theologica. Pázmány első latin munkája [Graz 1605].* Bevezetéssel [hasonmásban] kiadja ŐRY Miklós S.I. Eisenstadt (Prugg Verlag) 1975 8° 38-[VII]-44.

36 PÁZMÁNY Péter. *De iustitia et iure (Az igazságról és a jogról). De Verbo incarnato (A megtestesült Igéről). A gráci előadások kiegészítése a göttweigi kéziratból.* Bevezetéssel kiadja ŐRY Miklós S.I. Einsenstadt (Prugg Verlag) 1984 8° 174.

37 KEMPIS: *Krisztus követéséről.* Fordította PÁZMÁNY. Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral kiadja BELLAAGH Aladár. Budapest (Lampel R.) 1899 12° XX-276. (= Magyar Könyvtár 151-153).

38 PÁZMÁNY Péter. *Egy tudakozó prédikátor nevével iratott öt levél (1613).* Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta BITSKEY István. Budapest (Európa Könyvkiadó) 1984 8° 248.

39 *Pázmány Péter prédikációi.* Sajtó alá rendezte PETRÓ József. Eger (Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület) 1931-1933 8° 306 302 350.

40 KISS Ignác. *Kempis Tamás magyar fordításai.* Egyetemes Philologiai Közlöny 9 (1885) 233-243 375-386.
Pázmány fordításáról: 233-243.

41 MIKLÓS Ráfael. *A Krisztus követése magyar fordításai.* A szombathelyi premontrei gimnázium Értesítője (1936) 1-62.
Pázmány fordításáról: 36-40.

42 FRICK József. *Pázmány Imádságos könyvének hét bűnbánó zsoltára.* Kalazantinum 14 (1908-09) 4, 2-3; 5, 2-3.

43 CZAPIK Gyula. *A Cavate-litánia.* Vigilia 17 (1952) 337-344.

Szűz Máriáról szóló litánia, melynek invokációit a szentírásból állították össze (Cavate dalla sacra scrittura). Első magyar fordítása Pázmány Imádságos könyvében jelent meg.

44 HOLL Béla. *Anyanyelvünk, imádságunk.* Vigilia 22 (1957) 23-28.

Pázmány Imádságos könyvét ismerteti.

45 JENEI Ferenc. *Javaslat Pázmány Imádságos könyvének kiadására.* Magyar Könyvszemle 84 (1968) 91-92.

Zavatkay György S.I. levelében (1672 március 7).

46 KÖPECZI Béla. *Pázmány Imádságos könyve mint udvarlás tárgya.* Magyar Könyvszemle 98 (1982) 1-8.

Kecskeméti János S.I. ajánlását tanulmányozza, melyet a 9. kiadáshoz (1689) írt.

47 GULYÁS Pál. *Pázmány Kalauzának harmadik kiadásáról.* Magyar Könyvszemle 77 (1961) 478-480.

48 HAVRÁN Dániel. *Irodalomtörténeti adalékok.* Magyar Könyvszemle 24 (1899) 367-369.

Czobor Erzsébet levele Pázmány Kalauzának latinra fordításáról.

49 PAYR Sándor. *Czobor Erzsébet levele Pázmány Kalauzának latin nyelvre való fordításának tárgyában 1620.* Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 5 (1906) 46-47.

50 LEPÁČEK Celestín. *Benčičov preklad Pázmányovho Hodegusa.* Martin (Matica Slovenská) 1944 8° 28. (= Literárnohistorické príspevky 1).

51 KÄFER István. *Az isteni igazságra vezérlő Kalauz 1634-es szlovák fordításának kézirata.* Helikon Világirodalmi Figyelő (1959) 176-180.

52 *Anti-hodegographus.* Sárospataki Lapok (1889) 71-76.

53 GAJDOŠ Vševlad J. *Hodegus - Phosphorus.* = *Trnavský Sborník* (Bratislava, Učená Společnost Šafaříkova 1935) 95-99.

54 FRANKL Vilmos. *Pázmány Péternek egy ismeretlen munkája.* Új Magyar Sion 3 (1872) 881-887.

A nagy Calvinus Jánosnak Hiszek egy Istene.

55 FRAKNÓI Vilmos. *Pázmány Péter négy ismeretlen munkája.* Magyar Könyvszemle 1 (1876) 57-67.

1. A nagy Calvinus Jánosnak Hiszek egy Istene. 2. Alvinczi Péter... feleletének... megrostálása. 3. Kálvinista tükör. 4. Tsepregi mesterség.

56 FRAKNÓI Vilmos. *Pázmány Péter két munkájának eddig ismeretlen első kiadásai.* Magyar Könyvszemle 1 (1876) 272-276.

1. Öt szép levél (1609). 2. Bizonyos okok (1631).

57 E[RDÉLYI] K[ároly]. *Pázmány Péter első magyar műve.* Havi Közlöny 18 (1895) 775-782.

Felelet a Magyari István... az Ország romlása okairul írt könyvére.

58 SÁRKÁNY Oszkár. *Ismeretlen felelet Pázmány Bizonyos okaira.* Magyar Könyvszemle 63 (1939) 185-186.

59 TROCSÁNYI Zoltán. *« A' setet haynal-csillag-után budoso » címlapjáról.* Magyar Könyvszemle 75 (1959) 76-78.

60 KINCZLI József. *Pázmány Péter latin-nyelvű bölcseleti és hittudományi művei.* Tézis a Hittudományi Akadémián, Budapest 1949 4° 206.

61 BORSA Gedeon. *Pázmány Péter nyomtatásban megjelent vizsgatételei (Graz 1598-1600).* Magyar Könyvszemle 94 (1978) 187-192.

4. Antológiák.

E kiadások időrendi felsorolásában teljességre törekszünk. A szövegválogatásban, a bevezetésben meg a jegyzetekben a kiadók rendszerint valami újat igyekeztek adni Pázmányról és munkáiról.

62 *Gyöngyök Pázmány Péter összes műveiből.* Gyűjtötte VARGYAS Endre. Győr (Sauervein G.) 1867 12° LII-400. — 2. kiadás. Győr (Surányi Ny.) 1885 8° XL-374. — 3. kiadás. Veszprém (Krausz A.) 1896 8° XVI-352.

63 *Háromszázéves hazugságok. Pázmány Kalauzának III. k. 8. része.* Bevezetéssel és korszerű jegyzetekkel kisérve közli ZIMÁNDY Ignác. Budapest (« Hunyadi Mátyás ») 1880 8° 112. (= Ébresztő hangok műveltebb kath. körök számára 2).

64 *Anecdotorum Petri Cardinalis Pázmány specimina duo...* E codd. mss. excerpta recensuit et praefatus est Adalbertus BREZNAY. Katholikus Theologiai Folyóirat 3 (1885) 1-58.

65 *Szemelvények Pázmány Péter műveiből.* Budapest (Lampel R.) 1888 12° 76. (= Tanulók olvasótára 6).

66 *Pázmány válogatott egyházi beszédei.* Bevezetéssel és szótárral szerkesztette BELLAAGH Aladár. Budapest (Franklin) 1889 8° XX-204. (= Jeles írók iskolai tára 36).

67 *Pázmány Kalauzának I. és II. könyve.* Bevezetéssel, magyarázatokkal és szótárral szerkesztette BELLAAGH Aladár. Budapest (Franklin) 1893 8° 172. (= Jeles írók iskolai tára 42).

68 *Pázmány Péter három prédikációja.* Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta MADARÁSZ Flóris. Pozsony-Budapest (Stempfel K.) 1903 8° 80. (= Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához 7).

69 *Pázmány Péter munkáiból.* Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta FRAKNÓI Vilmos. Budapest (Franklin) 1904 8° 348 (= Magyar remekírók 2).

70 *Pázmány Péter válogatott munkái.* Szerkesztette BELLAAGH Aladár. Budapest (Lampel R.) 1906 8° XXX-302. (= Remekírók képes könyvtára). — Új címlap-kiadás: ... Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta... Budapest (Franklin) [1920], a 12 kép nélkül.

71 *Pázmány Péter négy prédikációja.* Magyarázta WERNER Adolf. Szeged-Budapest (Várnay Nyomda) 1914 8° 56. (= Irodalmi segédkönyvek).

72 *Pázmány világa.* Összeállította BRISITS Frigyes. Budapest (Egyetemi Ny.) [1933] 12° 184. (= Magyar irodalmi ritkaságok 20).

73 *Pázmány Péter műveiből.* SÍK Sándor bevezetésével. Budapest (Kisfaludy-Társaság - Franklin-Társulat) [1934] 8° XXIV-206. (= Élő könyvek - Magyar klasszikusok 42).

74 *Pázmány Péter válogatott munkái.* Összeállította és előszóval ellátta BABOSS Ernő. Budapest (Magyar Népművelők Társasága) [1942] 8° 96. (= Magyar klasszikusok).

75 *Pázmány Péter remekei.* Bevezette és sajtó alá rendezte SÍK Sándor. Budapest (Ardói Könyvkiadó) [1944] 8° 352. (= Magyar századok 3).

76 *Pázmány ébresztése.* Összeállította, a bevezető és kísérő szöveget írta RÓNAY György. Budapest (Szent István Társulat) 1946 8° 98.

77 *Pázmány Péter válogatott írásai.* Összeállította RÓNAY György. Budapest (Magvető Könyvkiadó) 1957 12° 318. (= Magyar könyvtár).

78 *Pázmány Péter művei.* A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek TARNÓC Márton munkája. Budapest (Szépirodalmi Könyvkiadó) 1983 12° 1184. (= Magyar remekírók).

79 PÁZMÁNY Péter. *Válogatás műveiből.* A bevezető tanulmányt írta ŐRY Miklós S.I. és SZABÓ Ferenc S.I. Az írásokat válogatták ŐRY Miklós S.I., SZABÓ Ferenc S.I. és VASS Péter. Budapest (Szent István Társulat) 1983 8° 404 380 384.

5. Levelezése.

Itt először a legutolsó összkiadást, valamint az utána talált kiadatlan levelek kiadásait jelezzük. Azonban a második részben felsoroljuk az előzetes gyűjteményes vagy részleges kiadásokat is. Hisz a kiadók magyarázatai meg jegyzetei esetleg hasznosak lehetnek a kutatók számára.

80 *Pázmány Péter... Összegyűjtött levelei.* Kiadja a budapesti kir. magyar Tudomány-Egyetem tanácsa. Sajtó alá rendezte HANUY Ferenc. I. kötet (*1601-1628*). II. kötet (*1629-1637*). Budapest (Egyetemi Nyomda) 1910-1911 4° LXIV-804 XVI-790.

A kiadó az előkészítő munkájáról:

Kutatás Pázmány levelei után. Religio 68 (1908) 310-312 325-327 341-343 358-360.

Ismertető cikkek:

DUDEK János. *Pázmány Péter levelei.* Religio 70 (1911) 513-515.

THÚRY Etele. *Pázmány Péter levelei.* Protestáns Szemle 23 (1911) 502-511; 24 (1912) 30-41.

RÉVÉSZ Kálmán. *Pázmány Péter vallásügyi emlékirata (Sopron 1622. jun. 20).* Protestáns Szemle 24 (1912) 292-295.

81 SZABADY Béla. *Pázmány Péter kiadatlan levele Draskovich György váci püspökhöz.* Győri Szemle 1 (1930) 88-89.

82 TÓTH László. *Pázmány Péter ismeretlen levele a magyar pálosok ügyében.* Magyar Könyvszemle 37 (1930) 106-112.

83 MÁRFFY Oscar. *Lettere inedite di due arcivescovi ungheresi al Card. Federico Borromeo.* Aevum 7 (1933) 165-168.

A második levél Pázmányé (1619 jan. 3).

84 GALLA Ferenc. *Petri Card. Pázmány archiepiscopi strigoniensis epistolae ineditae. Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél.* Vác (Római Magyar Történelmi Intézet) 1936 8° 116-98. (= Olaszországi Magyar Oklevéltár).

85 GALLA Ferenc. *Újabb kiadatlan Pázmány-levelek.* Regnum 5 (1942-43) 305-321.

86 KIRÁLY M. Ilona. *Tiszteletreméltó Ward Mária levele Pázmány Péterhez.* A budapesti angolkisasszonyok leánygimnáziumának Értesítője (1942) 10-13.

87 IVÁNYI Béla. *Pázmány Péter kiadatlan levelei.* Körmend (Rábavidéki Nyomda) 1943 8° 48. (= Körmendi Füzetek 3).

88 LACKO Michael S.I. *Memoriale archiepiscopi strigoniensis Petri Cardinalis Pázmány ad Sacram Congregationem de Propaganda Fide, de modo iuvandi religionem catholicam in Hungaria, anno 1622.* Most 3 (1956) 83-93.

89 KOVÁCS Sándor Iván - KULCSÁR Péter. *Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei.* Acta historiae litterarum hungaricarum 7 (1967) 49-51.

Pázmány két levele Telegdy Annához (1625 és 1633), 50-51.

90 BENDA Kálmán. *Pázmány Péter néhány kiadatlan levele.* Irodalomtörténeti Közlemények 79 (1975) 685-691.

91 MILLER DE BRASSÓ Jacobus Ferdinandus. *Epistolae quae haberi poterant S.R.E. Cardinalis et archiepiscopi strigoniensis Petri Pázmány ad pontifices, imperatores, reges, principes, cardinales, aliosque illustres aevi sui viros datae et vicissim ab illis acceptae.* Collegit et edidit... Budae (Typis Universitatis) 1822 8° XXVIII-250 280.

92 ÖTVÖS Ágoston. *Pázmány Péter bíbornok, Magyarország prímása és esztergomi érsek levele I. Rákóczy György erdélyi fejedelemhez, 1634.* Hazánk 1 (1858) 487-488.

93 Török János. *Magyarország prímásai.* II. *Oklevelek.* Pest (Laufer és Stolp) 1859 4° 320-x.

Pázmány 18 oklevele: 124-148.

94 Ötvös Ágoston. *Pázmány Péter és I. Rákóczy György kiadatlan levelei.* Hazánk 2 (1860) 172-183 469-428.

95 Podhradczky József. *Instructio Petri Pasman... data Davidi Belawary, provisori bonorum... an. 1617.* Magyar Történelmi Tár 10 (1861) 239-240.

96 Ráth Károly. *Őskori levelek.* Győri Történelmi és Régészeti Füzetek (1861) 160-161.

6 Pázmány-levél az 1618-1627 évekből.

97 Danko Joseph. *Eine Reliquie P. Pázmány's t. S. Hieronymi Illyricorum Cardinal der h. r. Kirche, Primas von Ungarn und Erzbischof zu Gran vom J. 1616-1637.* Österreichische Vierteljahresschrift für katholische Theologie 7 (1868) 39-42.

Levél II. Ferdinándhoz (1635).

98 Frankl Vilmos. *Pázmány Péter első ismert magyar levele [1614 ápr. 20].* Új Magyar Sion 3 (1872) 556-557.

99 Frankl Vilmos. *Pázmány Péter levelezése.* I. *1605-1625.* Budapest (Magyar Tudományos Akadémia) 1873 8° xxvi-462. (= Magyar Történelmi Emlékek I 19).

100 Beke Antal. *Pázmány, Lippay és Eszterházi levelezése I. Rákóczy Györggyel.* Történelmi Tár (1881) 641-674; (1882) 134-148 279-325.

101 Fraknói Vilmos. *Pázmány Péter egy ismeretlen levele Bethlen Gáborhoz 1629-ből.* Magyar Könyvszemle 7 (1882) 351-356.

102 Bunyitay Vince. *Pázmány első magyar levele [1605 ápr. 4].* Századok 21 (1887) 75-76.

103 Geöcze István. *Esterházy Miklós és Pázmány Péter levélváltása [1632-1633].* Hadtörténeti Közlemények 7 (1894) 127-231.

6. Élet- és jellemrajzok.

104 Frankl Vilmos. *Pázmány Péter és kora.* I. *(1570-1621).* II. *(1622-1631).* III. *(1632-1637).* Pest (Ráth M.) 1868-1869-1872 8° x-632 456 396.

105 Fraknói Vilmos. *Pázmány Péter, 1570-1637.* Budapest (Méhner V.) 1886 8° 344. (= Magyar történelmi életrajzok 5).

Ismertető cikk:

Acsády Ignaz. *Ein ungarischer Kirchenfürst im* XVII. *Jahrhundert.* Ungarische Revue 6 (1886) 614-637.

E munkának 4. fejezete újra megjelent:

Pázmány Péter (1570-1637). = *Egyház, műveltség, történetírás* (Budapest, Gondolat 1981) 270-330.

106 Sík Sándor. *Pázmány, az ember és az író.* Budapest (Szent István Társulat) 1939 8° 450.

Ismertető cikkek:

Félegyház József. *Pázmány írói arcképe.* Katolikus Szemle 53 (1939) 602-604.

Tamás Andor. *Pázmány írói arca.* Élet 30 (1939) 1, 1030.

107 Őry Miklós S.I. - Szabó Ferenc S.I. *Pázmány Péter (1570-1637).* = *Válogatás műveiből* (79 sz.) I 11-107.

108 Frideczky József. *Pázmány Péter.* Jezsuita Történeti Évkönyv (1941) 231-340. — Különlenyomat: Budapest (Pray Rendtörténeti Munkaközösség) 1942 8° 78. (= Publicationes ad historiam S.I. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 24).

109 Kornis Gyula. *Pázmány személyisége.* Budapesti Szemle 239 (1935) 133-161 286-319. — Különlenyomat: Budapest (Franklin) 1935 8° 66. — Újranyomások: *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapítása 300 éves évfordulójának jubileumi emlékkönyve* (Budapest 1936) 120-160. — Új címmel: *A magyar vallásos és tudományos kultúra hőse: Pázmány.* Ua. *A magyar politika hősei* (Budapest, Franklin 1940) 37-88.

La personnalité de Pázmány. = *Le tricentenaire de l'Université hongroise Pierre Pázmány de Budapest* (Budapest 1936) 66-139. — Újranyomás: *Le Cardinal Pázmány (1570-1637).* Paris (Association G. Budé) 1937 8° 76.

110 Bangha Béla S.I. *Panaszi Pázmány Péter, bíboros, esztergomi érsek (1570-1637).* Ua. *Jellemrajzok* (Kalocsa, Jurcsó A. 1909) 485-533. — 2. kiadás (Budapest, Mária Kongregáció 1914) IV 5-53. — 3. kiadás (1923) 273-300. — Újkiadás: Ua. *Az Úr katonái* (Budapest, Szent István Társulat 1942) 385-422.

111 Schwicker Joh. Heinrich. *Péter Pázmány Cardinal-Erzbischof und Primas von Ungarn und seine Zeit.* Köln (J.P. Bachem) 1888 8° 100. (= Schriften der Görres-Gesellschaft).

Ismertető cikk:

Cardinal Péter Pázmány. Historisch-politische Blätter 102 (1888) 947-951.

7. Életrajzi részletek.

112 Keresztes Kálmán. *Pázmány Péter és a Hont-Pázmányok.* Turul 41 (1927) 17.

113 Moór Elemér. *Hont és Pázmány.* Magyar Nyelvőr 55 (1936) 8-10 88-91.

114 Hodál Juraj. *Pôvod, sídlo a hodnost' rodu Hunt-Pázmány.* Historický Sborník 4 (1946) 136-164.

115 [Pázmány Zoltán szilasi.] *A Pázmány-család egy régi leszármazási táblázata.* Pécs 1934 4° 6. (= Közlemények a Pécsi Erzsébet-Tudományegyetem Könyvtárából 30).

116 Pázmány Zoltán szilasi. *Családi regeszták. (Acta archivi Pazmaniani).* Pécs (Paizs Nyomda) 8° 44 66 192.

117 Karácsonyi János. *Pázmány Péter atyafiságáról.* Magyar Sion 11 (1897) 948-953. — Újkiadás: Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve (1901-1902) 31-38.

118 Karácsonyi János *Panasz.* Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet Évkönyve (1903-1904) 21-25. — Újkiadás: Religio 66 (1907) 395-397.

119 Karácsonyi János. *Pázmány Péter ifjúsága és rokoni összeköttetései.* Religio 66 (1907) 351-353 366-368.

120 Zsák J. Adolf. *Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra?* Nagyvárad (Szent László Nyomda) 1901 8° 28.

121 *Pázmány Péter áttérése.* Századok 35 (1901) 560-561.

122 T. *Ki térítette Pázmány Pétert a katolikus vallásra?* Közművelődés 24 (1902) 1-2 sz.

123 Dudek János. *Pázmány Péter fejlődése.* Ua. *Dogmatikai olvasmányok* (Budapest, Stephaneum 1914) 292-296.

124 Lányi Ede S.I. *Pázmány Péter fejlődése.* Egyházi Lapok 58 (1935) 339-343; 59 (1936) 5-8 55-57.

125 Gyenis András S.I. *Pázmány egyénisége és fejlődése.* Újkor 2 (1936) 27-28.

126 Őry Miklós S.I. *Pázmány Péter tanulmányi évei.* Eisenstadt (Prugg Verlag) 1970 8° 184.

127 Őry Miklós S.I. *A fiatal Pázmány Lengyelországban.* Katolikus Szemle 15 (1963) 206-218.

128 Félegyházy József. *Bécsi és római hatások a fejlődő Pázmányra.* Katolikus Szemle 51 (1937) 197-203.

129 Sík Sándor. *Pázmány Rómában.* Vigilia 4 (1938) 430-437.

130 Őry Miklós S.I. *Pázmány a szív főiskoláján.* Katolikus Szemle (1951) 2-3, 26-34.

131 Tóth László. *Pázmány Péter Nápolyban.* Katolikus Szemle 22 (1970) 328.

132 Kastner Jenő. *Pázmány gráci évei.* Katolikus Szemle 49 (1935) 9-17 95-99.

133 [Dudek János.] *Pázmány Péter Nyitrán.* Religio 66 (1907) 91-92 108-110 118-121.

134 Őry Miklós S.I. *Péter Pázmány in Kaschau.* Ungarn-Jahrbuch 7 (1976) 73-102.

135 Frankl Vilmos. *Pázmány Péter turóci prépositá neveztetése.* Magyar Sion 2 (1864) 582-595.

136 Fraknói Vilmos. *Pázmány Péter esztergomi érsekké neveztetése.* Új Magyar Sion 6 (1875) 3-24.

137 Frankl Vilmos. *Az 1618-ki királyválasztó országgyűlés.* Magyar Tudományos Akadémia Értesítője 1 (1867) 52-57.

Bemutatja Pázmány befolyását II. Ferdinánd megválasztásában.

138 Holub József. *Istvánffy Miklós Históriája 1622-i kiadásának történetéhez.* Magyar Könyvszemle 75 (1959) 281-283.

Istvánffy végrendeletében Pázmányra bizza a kiadást.

139 Frankl Vilmos. *Pázmány Péter spanyol évdíja.* Magyar Sion 7 (1869) 22-39.

140 Frankl Vilmos. *Pázmány Péter pénzügyi és gazdászati viszonyai (1622-1631).* Magyar Sion 7 (1869) 321-331 401-410.

141 Petényi Károly. *Pázmány Péter az érseki javadalom újjászervezője.* Tézis a Hittudományi Akadémián, Budapest 1951 4° 147.

142 Mednyánszky Aloysius. *Petri Pázmány S.R.E. Cardinalis et archiepiscopi strigoniensis legatio romana.* Pestini (C. ad Hartleben) 1830 8° VI-170.

143 Szilágyi István. *Adalék Pázmány Péter római követségéhez.* Új Magyar Múzeum 5 (1855) 1, 370-378.

144 Frankl Vilmos. *Pázmány diplomátiai küldetése Rómába (1632).* Új Magyar Sion 2 (1871) 721-736 801-813 881-895.

145 Leman August. *Urbain VIII et la rivalité de la France et de la maison d'Autriche de 1631 à 1635* (Lille, R. Giard - Paris, É. Champion 1920) 146-165: *La mission du Cardinal Pázmány.*

146 Szabady Béla. *Dallos Miklós győri püspök Pázmány Péter küldetésében.* Győri Szemle 1 (1930) 77-83.

147 H. K. *Főpapok és főurak bizalmas értekezlete a* XVII. *században.* Magyar Sion 7 (1869) 297-301.

Az értekezletet Pázmány hívta össze a nagyszombati kollégiumba (1635 nov. 13).

148 Payr Sándor. *Pázmány és Lamormain titkos tanácsa a nagyszombati egyetem megnyitó ünnepén. Dobronoki házfőnök leveles könyve nyomán.* Protestáns Szemle 15 (1903) 412-422.

149 Pauer János. *A nagyszombati érseki, most pesti királyi egyetem keletkezése; Pázmány és alapítványai.* Religio és Nevelés (1843) 1, 353-358 372-376.

150 Berzeviczy Albert. *Megemlékezés Pázmány Péterről és a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem 300 éves fennállásának ünnepéről.* Akadémiai Értesítő 45 (1935) 299-302; Budapesti Szemle 239 (1935) 129-132.

151 Katona Jenő. *Pázmány Péter alapítása.* Korunk Szava 5 (1935) 319.

152 Reischel Arthur. *Pázmány Péter főiskolája.* Pásztortűz (1935) 223.

152* Török József. *Pázmány Péter és az egyetem alapítása (1635-1985).* Teológia 19 (1985) 130-135).

Pázmány alapításáról további bő irodalmat találhat a kutató fentebbi bibliográfiámban (25 sz.): Tyrnavia, Universitas, 72-80; vagy új kiadásban lásd: L. Polgár. *Bibliographie sur l'histoire de la Compagnie de Jésus.* II/1. *Europe* (Roma, Institutum Hist. S.I. 1983) 567-574: Trnava (Nagyszombat).

153 Fraknói Vilmos. *Nyílt levél a szerkesztőhöz.* Budapesti Szemle 172 (1917) 476-477.

Bizonyítja, hogy Pázmány gyámja volt Zrinyi Miklósnak.

154 Knauz Nándor. *Pázmány Péter sírja.* Religio (1859) 2, 185-189.

155 Bitskey István - Kovács Béla. *A pozsonyi jezsuita kollégium* XVII. *századi könyvtára és a Pázmány hagyaték.* Magyar Könyvszemle 91 (1975) 25-37.

8. A jezsuita.

156 Lukács László S.I. - Szabó Ferenc S.I. *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom (1614-1616). Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?* Archivum historicum S.I. 54 (1985) 77-148.

157 Camperi Pietro. *I Cardinali Somaschi: Pietro Pazman.* = *L'Ordine dei Chierici Regolari Somaschi nel* IV *centenario della sua fondazione* (Roma, Curia generalizia 1928) 229-234.

Főleg Pázmány « átlépését » tárgyalja.

158 Petruch Antal S.I. *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap?* Egyházi Lapok 59 (1936) 82-85.

159 Iványi Béla. *Pázmány Péter kilépése a Jézus Társaságból.* Körmend (Rábavidéki Nyomda) 1943 8° 24.

160 Bangha Béla S.I. *Pázmány Péter, a jezsuita.* Magyar Kultúra 24 (1937) 2, 331-334. — Újkiadása: Ua. *Az Úr katonái* (Budapest, Szent István Társulat 1942) 291-301.

161 Őry Miklós S.I. *Pázmány Péter lelkisége.* Összeállította... Klagenfurt (Carinthia) 1964 8° 112. (= Magyar Papi Egység 29 - Papi Lelkiség Füzetek 4). — 2. kiadás 1975.

Őry Miklós S.I. *Pázmány lelkisége,* 16-31.

Szemelvények, 33-112.

162 Őry Miklós S.I. *Pázmány Péter és a lelkigyakorlatok.* Katolikus Szemle 9 (1957) 157-166.

163 Noszlopi László. *Pázmány Péter lelkisége.* Élet 27 (1936) 87-88.

164 Kartal Ernő. *Pázmány a vir religiosus.* Tézis a Hittudományi Akadémián. Budapest 1960 4° 89.

9. A teológus.

165 Töttössy Nikolaus. *Péter Pázmány als Theologe. Auf Grund des IV. Bandes der lateinischen Serie seiner Werke.* Jahrbuch für Philosophie und spekulative Theologie 18 (1904) 337-346.

166 Dudek János. *Bevezetés Pázmány « Theologia scholastica »-jába.* Ua. *Dogmatikai olvasmányok* (Budapest, Stephaneum 1914) 306-324.

167 Petró József. *Pázmány Péter teológiája.* Budapest (Stephaneum) 1932 8° 20. (= Szent István Akadémia hittudomány-bölcseleti osztályának felolvasásai II 7).

168 Szabó Ferenc S.I. *Pázmány, a teológus.* Katolikus Szemle 22 (1970) 304-309.

169 Őry Nicolaus S.I. *Doctrina Petri Cardinalis Pázmány de notis Ecclesiae.* Dissertatio in Pont. Univ. Gregoriana. Chieri (« Fiamma del S. Cuore ») 1952 8° 124.

170 Őry Nikolaus S.I. *Suárez und Pázmány. Berührungspunkte in der Ekklesiologie.* = *Homenaje a E. Elorduy* (Bilbao, Universidad de Deusto 1978) 209-236.

171 Brusznyai Josef. *Pázmány's Lehre von der realen Gegenwart Christi in der Eucharistie.* Dissertation an der Universität Wien 1949 4° IV-198.

172 Kazányi Tivadar. *Pázmány Péter kardinális tanítása az Euchariszti áról.* Tézis a Hittudományi Akadémián. Budapest 1957 4° 74.

173 PATAKI Kornél. *Pázmány Péter tanítása a szentmiséről.* Tézis a Hittudományi Akadémián. Budapest 1954 4° 132.

174 SZEIFERT Ferenc. *Magyar nyelvű teológia kezdetei Pázmány Péternél.* Tézis a Hittudományi Akadémián. Budapest 1959 4° 2-II-84.

175 KOVÁCS Lajos Imre. *Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputatiói. Irodalomtörténeti tanulmány.* Kassa (Szent Erzsébet Nyomda) 1908 8° 86.
Ismertető cikk:
HORVÁTH Cyrill. *Pázmány és Bellarmin.* Egyetemes Philologiai Közlöny 33 (1909) 33-41.

176 ERDŐS Matthias. *Pázmánys Hodoegus. Methode und Bedeutung.* Dissertation an der Päpstlichen Univ. Gregoriana. Esztergom (G. Buzárovits) 1941 8° VIII-100.

177 KAISER Ferenc. *Pázmány Kalauzának eredetisége.* Doktori értekezés. Esztergom 1940 8° 168.

10. A filozófus.

178 FÉLEGYHÁZY József. *Pázmány bölcselete.* Budapest (Sárkány Nyomda) 1937 8° 230.

179 GERENCSÉR István. *A filozófus Pázmány.* Budapest (« Élet ») 1937 8° 136. (= Palestra Calasanctiana 19).

180 FÉLEGYHÁZY József. *Szent Tamás Pázmány bölcseleti munkáiban.* Bölcseleti Közlemények 6 (1940) 57-73.

181 FÉLEGYHÁZY József. *A teológiai tudományok egyetemes és hazai története.* I. *A skolasztikus bölcselet* (Budapest, Kapisztrán Ny. 1942) 135-145: *Pázmány Péter skolasztikus bölcselete.*

182 KÖRTVÉLYESI Ferenc. *Az egyetemes fogalmak tana Pázmány bölcseletében.* Budapest (Korda) 1943 8° 46. (= Dolgozatok a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem philosophiai seminariumából 60).

183 GERENCSÉR István. *Pázmány Péter természettudományi világképe.* Búvár 3 (1937) 891-895.

184 *Pázmány Péter természetbölcselete.* Religio-Vallás (1895) 2, 35-37.

185 PATAY József. *Pázmány egyetemes történelmi felfogása.* Kolozsvár (Stief J.) 1909 8° 126.

186 BITA Dezső. *Beszéd Pázmány Péter tudományos érdemeiről.* Katolikus Theologiai Folyóirat 3 (1885) 141-170; Religio (1885) 1, 299-302.

187 ZEMPLÉN Jolán, M. *A magyarországi fizika története 1711-ig* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1961) 244-246: *Pázmány Péter fizikai előadásai a gráci egyetemen.*

188 MÁTRAI László. *Régi magyar filozófusok.* Válogatta... (Budapest, Gondolat Kiadó 1961) 67-74: *Pázmány Péter (1570-1637).*

11. Az író.

Mindenekelőtt lásd Sík Sándor munkáját a 106 szám alatt.

189 SÍK Sándor. *Bevezetés* [= Pázmány Péter, az író]. = *Pázmány Péter remekei* (75 sz.) 5-31.

190 FRAKNÓI Vilmos. *Pázmány és köre.* = BEÖTHY Zsolt. *A magyar irodalom története.* I (Budapest, Athenaeum 1896) 263-278. — 3. javított és bővített kiadás (1906) 345-360.

191 KOSZTOLÁNYI Dezső. *A magyar próza atyja.* Nyugat 13 (1920) 911-917. — Újkiadások: *Pázmány Péter.* Ua. *Lenni vagy nem lenni* (Budapest, Nyugat 1940) 49-61. — Ua. *Látjátok, feleim* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1976) 42-52. — *A ragyogó agyvelő. — 400 éve született Pázmány Péter: 1570 okt. 4.* Új Európa 9 (1970) 22-26.

192 HUTTKAY Lipót. *Pázmány Péter magyar irodalmi szempontból.* Eger (Érseki Lyceum) 1897 8° 52.

193 HORVÁTH Cyrill. *A régi magyar irodalom története* (Budapest, Athenaeum 1899) 304-379: *Pázmány Péter.*

194 KARDOS Albert. *Az ellenreformáció korának irodalma (1606-1664).* = FERENCZI Zoltán. *A magyar irodalom története 1900-ig* (Budapest, Athenaeum 1913) 151-191.

Lásd: Pázmány Péter, 156-163.

195 LACZKÓ Géza. *Cardinalis Pázmány.* Nyugat 13 (1920) 905-910.

196 GICZY József. *A katolikus papság érdemei hazánk és az emberiség történetében.* (Szentgotthárd, Szerző kiadása 1929) 100-104: — 2., bővített kiadás (Budapest, Palladis 1933) 101-106: *Pázmány Péter nagy jelentősége hazánk történetében és irodalmunk fejlődésében.*

197 PINTÉR Jenő. *Magyar irodalomtörténet.* III (Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1931) 55-89 551-558: *Pázmány Péter.*

198 GREGUSS Ágost. *Irói arcképek* (Budapest, Egyetemi Nyomda [1934]) 150-158: *Pázmány Péter.*

199 Szerb Antal. *Magyar irodalomtörténet.* I (Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh 1934) 86-90: *Pázmány Péter.* — Változatlan utánnyomás (Budapest, Magvető 1959) 103-107: *Pázmány Péter.*

200 Alszeghy Zsolt. *A magyar irodalom története.* III (Budapest, Szent István Társulat 1935) 58-71: *Pázmány.*

201 Clauser Mihály. *Pázmány Péter írói műhelyéből.* Regnum 1 (1936) 142-149.

202 Alszeghy Zsolt. *Pázmány Péter, az író.* Szent István Akadémia Értesítője 22 (1937) 6-16.

203 Klaniczay Tibor. *Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomból* (Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1961) 340-360: *Pázmány Péter.* — Előzőleg névtelenül utószóként = *Pázmány Péter válogatott írásai* (77 sz.) 281-302.

204 Geréb László. *Pázmány Péter és a magyar irodalom.* Világosság 4 (1963) 41-44.

205 Bán Imre. *Pázmány Péter.* = Klaniczay Tibor. *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1964) 126-137.

206 Bán Imre. *A xvii. század irodalma (1602-1703).* = *A magyar irodalom története 1849-ig.* 2. javított kiadás (Budapest, Gondolat 1964) 103-162.
Lásd: Pázmány Péter, 113-116.

207 Várady Imre. *Pázmány a magyar próza történetében.* Katolikus Szemle 22 (1970) 310-314.

208 Kolozsvári Grandpierre Emil. *Pázmány (1570-1637).* Irodalomtörténet 53 (1971) 41-75. — Újkiadás: Ua. *Herder árnyékában* (Budapest, Magvető 1979) 198-251.

209 Bencze Loránt. *Pázmány Péter és Kosztolányi Dezső prózastílusa.* Budapest (ELTE Sokszorosító) 1973 8° 104. (= Eötvös Loránd Tudományegyetem. Nyelvtudományi dolgozatok 10).

210 Horváth János. *A magyar irodalom fejlődéstörténete* (Budapest, Akadémiai Kiadó 1976) 91-98: *Pázmány.*

211 Feltóti Sándor. *Pázmány és Skarga.* = *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában* (Debrecen, Régi Magyar Irodalmi Tudományos Diákkör 1978) 94-101.

212 Nemeskürti István. *Diák, írj magyar éneket. A magyar irodalom története 1945-ig.* I. Budapest (Gondolat) 1983 8° 422.
Lásd: Pázmány Péter, 178-182.

213 Lauchs Lőrinc. *Pázmány Péter « Kalauzának » nyelvészeti ismertetése.* Magyar Nyelvészet (1861) 128-142 395-418.

214 Kiss Ignác. *Mutatvány Pázmány nyelvezetéből.* Magyar Nyelvőr 2 (1873) 354-358.

215 Kiss Ignác. *Pázmány nyelve.* Nyelvtudományi Közlemények 15 (1879) 177-247 325-388.
Ismertető cikk:
Munkácsy Bernát. *Pázmány nyelve.* Magyar Nyelvőr 9 (1880) 74-77.

216 FÜLÖP Adorján. *Szók és szólások Pázmány prédikációiból.* Magyar Nyelvőr 16 (1887) 272-275 324-327.

217 BELLAAGH Aladár. *Pázmány nyelvéről.* = *Pázmány válogatott egyházi beszédei* (66 sz.) X-XVIII.

218 KULCSÁR Endre. *Magyar nyelvművészek: Pázmány Péter.* Magyar Nyelvőr 28 (1899) 241-249.

219 MANDULA Aladár. *Pázmány Péter stílusa.* Tézis a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Budapest 1942 4° 43.

220 JÁNOSSY Mária. *Barokk elemek Pázmány vitairataiban.* Tézis a szegedi Tudományegyetemen 1943.

221 KENYERES Imre. *Pázmány nyelve.* Diárium 5 (1944) 137-138.

222 Ő[RY] M[iklós S.I.] *Pázmány-stílus.* Kultúrélet (1956) 7, 21-27.

223 BÜKY Béla. *Hogyan korrigált Pázmány Péter?* Magyar Nyelv 58 (1962) 346-356.

224 BITSKEY István. *Le baroque édifiant dans l'oeuvre d'un archevêque hongrois, Péter Pázmány.* Baroque 8 (1976) 35-46.

224* SÁRKÖZI Sándor. *Pázmány körmondatai.* Tudományos Diákköri Füzetek 12 (1982) 293-317.

225 HARGITTAY Emil. *Pázmány Péter magyar levélstílusa és a barokk.* = *Eszmei és poétikai kérdések a régi magyar prózairodalomban* (Budapest, Régi Magyar Irodalmi Tudományos Diákkör 1977) 175-203.

226 HARGITTAY Emil. *A Pázmány-levélfilológia helyzete.* Irodalomtörténeti Közlemények 82 (1978) 185-186.

227 HORVÁTH Géza. *Pázmány Péter: Öt szép levél (Szerkezeti elemzés).* = *Eszmei és poétikai kérdések a régi magyar prózairodalomban* (Budapest, Régi Magyar Irodalmi Tudományos Diákkör 1977) 163-174.

228 BARABÁS Mária. *Pázmány Péter: Öt szép levél (Stilisztikai elemzés).* = *Eszmei és stilisztikai kérdesek a régi magyar prózában* (Debrecen, Régi Magyar Irodalmi Tudományos Diákkör 1978) 83-93.

229 KISS Ignác. *Az ikes igék Pázmánynál.* Magyar Nyelvőr 2 (1873) 452-454.

230 NIKOLÉNYI József. *Közmondások és szólások Pázmány Péter műveiben.* Magyar Nyelvőr 8 (1879) 78 170 272-273.

231 TECHERT József. *Keveréknyelvű közmondás Pázmánynál.* Magyar Nyelv 27 (1931) 119-120.

232 TIMÁR Kálmán. *Magyar párhuzam a « Pfaffe Amis » elbeszéléseihez.* Ethnographia 7 (1911) 60-61.
Egy változat a Kalauzban olvasható.

233 DANCZI Villebald. *Pázmány Péter hatása a szlovák irodalomra.* Pannonhalmi Szemle 16 (1941) 178-183.

234 JASCHKÓ Hermin. *Pázmány Péter és a szlovák irodalom.* Tézis a szegedi Tudományegyetemen, 1942 4° 150.

235 Sztripszky Hiador. *Pázmány Péter és a szlovák irodalom.* Új Magyar Múzeum 2 (1943) 18-30.

236 S. B. *Péter Pázmány a slovenská literatúra.* Literárnohistorický Sborník 2-3 (1945-1946) 195-198.

237 Brisits Frigyes. *Pázmány Péter és a magyar irodalom 1920-ban.* Katolikus Élet (1920) 238.

238 Bangha Béla S.I. *Pázmány szelleme s a katolikus irodalom.* Magyar Kultúra 10 (1923) 321-326. — Újkiadás: *Hit és világnézet.* II (Budapest, Szent István Társulat 1941) 345-353.

12. A szónok.

239 Őry Miklós S.I. *Pázmány az ige szolgálatában.* Szolgálat 2 (1969) 47-70.

240 Gyéza. *Pázmány mint egyházi szónok* Hasznos Mulatságok (1836) 2, 29-30.

241 Venczell Károly. *Pázmány Péter hitszónoklati méltatása.* Egyházszónoklati Lapok 1 (1879-80) 81-85 130-132 147-151.

242 Kodura János. *Magyar egyházi szónokok: Pázmány Péter.* Hittudományi Folyóirat 11 (1900) 370-406 644-680.

243 Mihalovics Ede. *A katolikus prédikáczió története Magyarországon.* II (Budapest, Stephaneum 1901) 116-131: *Pázmány Péter.*

244 Kudora János. *A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története, 896-1896* (Budapest, Stephaneum 1902) 105-115: *Pázmány Péter, az egyházi szónok.*

245 Rézbányai József. *A keresztény világ legnagyobb egyházi szónokai. A legnagyobb magyar szónok: Pázmány Péter.* Katolikus Szemle 17 (1903) 846-849.

246 Töttössy Miklós. *Pázmány Péter mint hitszónok.* Religio 67 (1908) 180-182 195-197.

247 Juhász Kálmán. *Pázmány hitszónoki elvei.* Religio 79 (1920) 73-77.

248 Petró József. *Pázmány Péter, a szónok.* = *Pázmány Péter prédikációi* (39 sz.) I 5-10.

249 Sinkó Ferenc. *A prédikációk Pázmánya.* Vigilia 46 (1981) 72-80.

250 Bitskey István. *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi.* Budapest (Akadémiai Kiadó) 1979 8° 208. (= Humanizmus és Reformáció 8).

251 Bitskey István. *Barokk erkölcstan Pázmány Péter prédikációiban.* Studia litteraria 12 (1974) 3-20.

252 Bitskey István. *Patrisztikai források Pázmány beszédeiben (Pillantás egy barokk írói műhelybe).* Studia litteraria 13 (1975) 23-36.

253 Bitskey István. *Társadalomszemlélet Pázmány Péter beszédeiben.* Világosság 18 (1977) 411-417.

254 Előry János. *A Szentírás Pázmány beszédeiben.* Egyházi Lapok 43 (1920) 7-8 22-23.

255 Büky Béla. *Milyen magyar Bibliát használt Pázmány Péter?* Vigilia 46 (1981) 81-84.

256 P. *Pázmány pedagógiai prédikációi.* Kalazantinum 18 (1912-13) 37-44 50-53.

257 Lakatos Vince. *L. Annaeus Seneca Pázmány prédikációiban.* A keszthelyi katolikus gimnázium Értesítője (1906) 9-54.

258 Bendi Nándor. *Pázmány Péter prédikációi és az ókori klasszikusok.* Székesfehérvár (Egyházmegyei Könyvnyomda) 1910 8° 52.

259 Timár Kálmán. *Párhuzamok a Gesta Romanorum történetéhez.* Ethnographia 7 (1911) 250-251.
Pázmány prédikációiban.

260 Schram Ferenc. *Népköltészeti töredékek a* XVI-XVIII. *századból.* Ethnographia 74 (1963) 548-564.
Pázmány prédikációit elemzi.

261 Incze Gábor. *Elhangzott-e valóban Pázmány híres mondása?* Református Egyház 9 (1957) 131-132.

262 Ocskay György. *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban.* Irodalomtörténeti Közlemények 86 (1982) 436-448.

263 Czobor Alfréd. *Lósy püspök Pázmány postilláiról.* Magyar Könyvszemle 33 (1926) 138-139.

13. A hitvédő egyházfő.

264 Őry Miklós S.I. *Kardinal Pázmány und die kirchliche Erneuerung in Ungarn.* Ungarn-Jahrbuch 5 (1973) 76-96.

264* Szabó Ferenc S.I. *Pázmány Péter és a katolikus megújulás.* = *Gesta Hungarorum.* II (Zürich, Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör 1985) 108-123.

265 Hermann Egyed. *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (München, Aurora Könyvek 1973) 230-292: *Pázmány százada. A katolikus megújulás kivirágzása.*

266 Bitskey István. *Hitviták tüzében* (Budapest, Gondolat 1978) 175-192: *Pázmány Péter fellépése.*

267 Lányi Károly - Knauz Nándor. *Magyar egyháztörténelem.* II (Esztergom, Horák Nyomda 1869) 175-212: *Pázmány Péter és kora.*

268 Poeck Rudolphus. *Petrus Pázmány, aquila Hungariae recatholizandae. Consideratio ecclesiastico-historica activitatis Pazmanianae et procellarum catholicismi in Hungaria.* Nitriae 1902 8° 22.

269 Sziklay János. *A római katolikus egyház története Magyarországon.* = *A katolikus Magyarország* (Budapest, Stephaneum 1902) 188-204: *Pázmány Péter és kora.*

270 Istók József. *Mit tett Pázmány a magyar katolikus egyház érdekében?* Igló (Szepesi Lapok) 1918 8° 116.

271 Kühnel Josef. *Péter Pázmány und die Gegenreformation Ungarns.* Dissertation an der Universität Innsbruck 1931 4° III-126.

272 Szekfű Gyula. *Magyar történet.* IV (Budapest, Egyetemi Nyomda 1935) 92-141: *A vallási kérdés. A katolikus restauráció.*
Itt Pázmány hatásáról: 110-120.

273 Rónay György. *Pázmány Péter.* Theologia 3 (1936) 258-269. — Ezt megelőzte: *Pázmány magyar elődei.* 50-55.

273* Féja Géza. *Pázmány Péter az ellenreformátor.* Irott Kő (1937) 2, 65-68.

274 Pastinszky József. *Ellenreformáció hazánkban és Pázmány Péter.* Tézis a Hittudományi Akadémián, Budapest 1942 8° [v]-119.

275 Bucsay Mihály. *Der Protestantismus in Ungarn, 1521-1978.* I. *Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform.* (Wien, H. Böhlau 1977) 164-167: *Péter Pázmány und sein Rekatholisierungswerk.*

276 Péterfy Carolus S.I. *Sacra concilia Ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata.* II (Posonii 1742) 219-333: [*Concilia sub Petro Pázmány celebrata.*]

277 Mészáros Károly. *Tartományi zsinat Esztergomban 1858* (Pest, Magyar M. 1859) 52-59: *A Pázmány Péter által Nagyszombatban tartott zsinatok 1629- s 30-dik évben.*

278 Gerődi József. *Az egyházjogász Pázmány.* Tézis a Hittudományi Akadémián, Budapest 1950 4° 120.

279 Balanyi György. *Pázmány Péter és a papnevelés.* Theologia 4 (1937) 31-39 108-120.

280 Huszár Desider. *Pázmánys Bedeutung in der Geschichte der ungarischen Priestererziehung.* Dissertation an der Universität Wien 1938 4° VII-141.

281 Galla Ferenc. *A Pálosrend reformálása a* XVII. *században.* Regnum 4 (1940-41) 123-222.
Pázmány befolyásáról lásd: 123-137.

282 Angyal Dávid. *Pázmány és a magyar liturgia.* Magyar Kritika (1898) 223-224.

283 Ott Ádám. *Pázmány Péter és a Pazmaneum.* Religio (1883) 2, 203-204.

További irodalom a Pazmaneumról fentebbi bibliográfiámban (152 sz. után) 85-86: Vienna.

284 Szlávik Mátyás. *Képek Pázmány és elleneinek polémiájából.* Protestáns Szemle 5 (1893) 80-102.

E cikk egy részlete:
Pázmány és Bellarmin. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 35 (1892) 438-440.

285 Böszörményi Géza. *Pázmány táborának harca a calvini praedestinatio tana ellen.* Debreceni Protestáns Lap (1907) 308-309 357-359 375-377.

286 Ravasz László. *A gyülekezeti igehirdetés elmélete* (*Homiletika*) (Pápa, Magyar Református Egyház 1915) 197-212: *Az ellenreformáció. Alvinczi és Pázmány.*

Ez a fejezet megjelent előzőleg:
A magyar protestáns igehirdetés a XVII. *században.* Theologiai Szaklap (1913) 262-284.

287 Paulovics István. *Pázmány és Szenczi Molnár Albert.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 45 (1902) 120-122.

288 Patai Pál. *Pázmány és a kálvinizmus.* Magyar Kálvinizmus 3 (1936) 177-199.

289 Jánossy Imre. *Kálvin idézetek Pázmány Péter műveiben.* Református Egyház 29 (1977) 97-101.

290 Barcza József. *Újabb szempontok a Pázmány vitához.* Református Egyház 30 (1978) 154-160.

291 Hadzsega Gyula. *Pázmány az orthodoxokról.* Religio 74 (1915) 527-531.

292 Patay József. *Pázmány Péter felfogása Mohammedről és az Izlám terjedéséről.* Kalazantinum 13 (1907-08) 6, 4-6.

14. A nemzetnevelő államférfi.

293 Őry Miklós S.I. *Pázmány Péter, a nemzetnevelő.* Lyndhurtst, N.J. (International Printing Industries) [1972] 8° 24.

294 Schütz Antal. *A nemzetnevelő Pázmány.* Budapest (Stephaneum) 1938 8° 22. — Újkiadás: Ua. *Magyar életerő* (Budapest, Korda 1939) 90-121.

295 FERDINÁNDY Mihály. *Pázmány, az államférfi.* Katolikus Szemle 22 (1970) 201-217 315-328.

296 IJJAS Antal. *Pázmány, a nemzetpolitikus.* Budapest (Stádium) 1944 8° 98. (= Nemzeti Könyvtár 111-112).

297 SZIRMAI Erika. *Pázmány Péter politikai pályája.* Budapest (Nap Nyomda) 1912 8° 38. (= Történeti Értekezések 1).

298 DUDEK János. *Pázmány Péter politikai és kulturális működése.* Ua. *Dogmatikai olvasmányok* (Budapest, Stephaneum 1914) 296-306.

299 EGYED István. *Pázmány nemzeti politikája.* Magyar Kultúra 22 (1935) 2, 209-213.

300 BENDA Kálmán. *Pázmány Péter politikai pályakezdése.* Vigilia 43 (1978) 225-229. — Újkiadás: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei 31 (1979) 273-280.

301 HARGITTAY Emil - VARGA Ágnes. *A hitvitáktól a gyakorlati politikáig (Pázmány Péter politikai pályájának alakulása). = Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában* (Debrecen, Régi Magyar Irodalmi Tudományos Diákkör 1978) 102-114.

302 SZILÁGYI Sándor. *Rákóczy és Pázmány. Történelmi rajz.* Írta s a két államférfi levelezésével és okmánytárral kiadta... Pest (Pfeiffer F.) 1870 8° VIII-244. — A bevezető tanulmány: *Rákóczy és Pázmány* újkiadása: Ua. *Rajzok és tanulmányok.* I (Budapest, Athenaeum 1875) 125-197.

303 BIRÓ Vencel. *Bethlen viszonya Pázmánnyal.* Erdélyi Múzeum 31 (1914) 181-194.

304 CENKI József. *Pázmány Péter, esztergomi érseknek Bethlen Gábor, erdélyi fejdelemmel szemben tanúsított politikája.* Tézis a Hittudományi Akadémián. Budapest 1953 4° 38.

305 BITSKEY István. *Bethlen, Pázmány és a Káldi-Biblia.* Századok 115 (1981) 737-743.

306 HARGITTAY Emil. *Balásfi Tamás és Pázmány Péter politikai nézetei.* Irodalomtörténet 62 (1980) 134-147.

307 SÍK Sándor. *Pázmány és Erdély.* Vasárnap (1940) 47-51; Jelenkor 2 (1940) 19, 5-6.

308 CLAUSER Mihály. *A patrióta Pázmány.* Regnum 2 (1937) 173-186.

309 SZIKLAY János. *Pázmány Péter magyar lelke.* Katolikus Élet (1920) 228-230.

310 VÁJLOK Sándor. *Pázmány Péter nemzetiségi politikája.* A kassai szlovák gimnázium Értesítője (1940) 4-9.
Národnostná politika Petra Pázmánya. Uo. 36-41.

311 BALANYI György. *Pázmány Péter népszövetségi tervezete.* Budapest (Szent István Akadémia) 1933 8° 18. — Újkiadások: Katolikus Szemle 47 (1935) 1, 256-268; Katolikus Szemle (1950) 156-160.

312 Timon Ákos. *Pázmány Péter a jog és igazság védelmében.* Budapest (Egyetemi Nyomda) 1921 8° 42.

313 Zimándi Pius. *Pázmány Péter a társadalmi kérdésről.* Theologia 6 (1939) 238-244.

314 Bodnár Gáspár. *Pázmány pedagógiája.* Népnevelő 16 (1910) 166-167.

315 I[jjas] A[ntal]. *Pázmány, a kultúrpolitikus.* Magyar Kultúra 22 (1935) 1, 456-458.

316 Hóman Bálint. *Pázmány Péter.* = *Művelődéspolitika* (Budapest, Magyar Történelmi Társaság 1938) 630-636.

317 Borovi József. *Az egyetemalapító Pázmány Péter.* Vigilia 48 (1983) 488-492.

318 Mészáros István. *Pázmány a magyar neveléstörténetben.* Vigilia 48 (1983) 492-498.

15. Művészet és irodalom.

319 Vayer Lajos. *Pázmány Péter ikonográfiája.* Századok 69 (1935) 273-320 és 12 tábla. — Különlenyomat: Budapest (Egyetemi Nyomda) 1935 8° 54. Ebben két újabb képet csatolt hozzá.

320 Görcsönyi Varga Zoltán. *Egy-két szó Pázmány Péter ikonográfiájához.* Századok 69 (1935) 507-508.

321 Debreczeni Bárány Ágoston. *Pázmány Péter, római szent-egyház kardinálisa, esztergomi érsek, s magyar-országi prímás képe.* Felső Magyar-Országi Minerva (1826) 1, 521-528.

322 Zádori E. János. *Pázmány Péter szobra Esztergomban.* Új Magyar Sion 14 (1883) 3-23 81-95.

323 Zubriczky Aladár. *A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudomány-egyetem nagynevű alapítójának, Pázmány Péternek 1925 június hó 6.-án tartott szoborleleplezési ünnepélye.* Budapest (Egyetemi Nyomda) 1925 8° 24.

324 Erdélyi Gyula. *Pázmány szobra előtt.* Budapest (Ladányi) 1935 8° 14.

325 Kornis Gyula. *Pázmány Péter szobránál.* Napkelet 21 (1935) 705-707.

326 Tóth László. *Az aktuális szobor.* Ua. *Arcélek az újságpapiron* (Budapest, Szent István Társulat 1941) 139-153.

327 Hampel József. *Pázmány-fémer.* Archeologiai Értesítő 11 (1877) 138-142.

328 Sumonyi Zoltán. *Pázmány. Dráma három felvonásban, prológussal.* Budapest (Magvető) 1979 8° 112. — Új kiadás: Ua. *Magyar messiások* (Budapest, Magvető 1984) 87-181.

329 NIEREMBERG Juan Eusebio S.I. *Firmamento religioso de luzidos astros en algunos claros varones de la Copañía de Jesús* (Madrid 1644) 666-667: *Vida del Cardenal Pedro Pazmany, arcobispo de Strigonia y escritor insigne.*

330 MARRACCI Hyppolitus. *Purpura Mariana* (Romae 1654) 373-380: *Petrus Pázmány.*

331 NÁDASI Ioannes S.I. *Annus dierum memorabilium Societatis Iesu* (Antverpiae 1665) I 154: *Petrus Pázmány.*

332 CIACONIUS Alphonsus O.P. - OLDOINUS Augustinus S.I. *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium.* IV (Romae 1677) 573-576: *Petrus Pázmány.*

333 TANNER Mathias S.I. *Societas Iesu apostolorum imitatrix* (Pragae 1694) 669-671: *P. Petrus Pázmány, S.R.E. Cardinalis.*

334 EGGS Georgius Iosephus. *Purpura docta, seu vitae, legationes, res gestae... S.R.E. Cardinalium...* III (Monachii 1714) 342-347: *Petrus Pasmanus.*

335 TIMON Samuel S.I. *Purpura Pannonica* (Tyrnaviae 1715) 60-70: *De Petro Pázmány, S.R.E. Cardinale, archi-episcopo strigoniensi.*

336 DREWS Ioannes S.I. *Fasti Societatis Iesu* (Braunsbergae 1723) 19 martii: *Petrus Pázmány.*

337 PATRIGNANI Giuseppe Antonio S.I. *Menologio di pie memorie d'alcuni religiosi della Compagnia di Gesù* (Venezia 1730) 19 marzo: *Petrus Pázmány.*

338 KAZY Franciscus S.I. *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Iesu, ad annum Christi 1735 eiusdem universitatis saecularem* (Tyrnaviae 1738) 269-273: *Petrus Pazmanus S.R.E. Cardinalis.*

339 SCHMITTH Nicolaus S.I. *Archiepiscopi Strigonienses compendio dati* (Tyrnaviae 1752) 122-126: *Petrus Pázmánus S.R.E. Cardinalis, archi-episcopus strigoniensis* LIII.

340 PRAY Georgius S.I. *De archiepiscopatu strigoniensi et eius suffraganeis* (Posonii et Cassoviae 1776) 183-189: *Petrus Pázmánus de Panasz.*

341 CARDELLA Lorenzo. *Memorie storiche de' Cardinali della Santa Romana Chiesa.* VI (Roma 1793) 287-290: *Pietro Pázmány de Panasz.*

342 HORMAYR Josef von. *Péter Pázmány.* Österreichischer Plutarch 10 (1807) 115-131.

343 KÖLESY Vince Károly. *Pázmány.* Nemzeti Plutarkus 1 (1815) 185-190; Ungarischer Plutarch 1 (1815) 186-191.

344 MILLER DE BRASSÓ Jacobus Ferdinandus. *Vita Petri Pázmány.* = *Epistolae quae haberi poterant* (91 sz.) I-XXVIII.

345 DERTSIK Joannes Nep. *Sermo, dum R. Universitas Hungarica bissaecularem memoriam natalium suorum a Petro Pázmán S.R.E. cardinali, archi-episcopo strigoniensi Tyrnaviae 1635 acceptorum ritu solemni 26 iun. 1836 celebraret, habitus.* Budae (Typis Universitatis) 1836 8° 116.
Az első részben Pázmány személyiségét és érdemeit méltatja (11-53).

346 PODHRADCZKY József. *Pázmány Péter' esztergami érseknek, Magyar-Ország primásának és a' romai közönséges anya-szent-egyház cardinalisának élete.* Saját munkáibúl és ok-leveleibül leírta 's ki-adta... Buda (Gyurián és Bagó) 1836 4° VIII-104. — Kiegészítés:
GYURKOVITS György. *Pázmán Péter kardinál s esztergami érsek élete leírására való pótlás.* Tudomnáyos Gyüjtemény (1837) 5, 45-56.

347 BARTAY Gusztáv és Ede. *Magyarország primásai* (Buda, Egyetemi Nyomda 1847) 143-150: *Péter (Pázmán), LIII-ik esztergomi érsek-bíbornok, 1616-1637.*

348 KOMÁROMY Ferenc. *Pázmány Péter (Életrajzi vázlat).* Családi Lapok 2 (1853) 2, 557-567.

349 TRAUTWEIN Johannes. *Peter Pázmány.* Tudósítvány a pesti kegyes tanítórendi nagy-gymnasiumról (1856) 19-31.

350 KANKOFFER Ignaz. *Peter Pazman Cardinal.* Wien (Mayer und Cie.) 1856 8° 58.

351 PÓR Antal. *Pázmány Péter.* Ifjúsági Plutarch (1858) 1, 127-137.

352 VARGYAS Endre. *Pázmány Péter.* = *Gyöngyök Pázmány Péter összes műveiből* (62 sz.) I-LII.

353 FRANKL Vilmos. *Pázmány Péter életéből.* Egyházi Lapok 2 (1869) 6-16.

354 KISS Ignaz. *Leben und Wirken des Cardinals Petrus Pázmány.* = P. PÁZMÁNY. *Predigten auf Sonn- und Festtage* (Regensburg, Manz 1874) I-XVI.

355 BARTÓK István. *Pázmány Péter. Élet- és korrajz.* Eger (Egyházmegyei Irodalmi Egyesület) 1878 8° 64. (= Egri Népkönyvtár 3).

356 F[RAKNÓI] V[ilmos]. *Pázmány Péter.* Új Magyar Sion 11 (1880) 438-441.

357 JÁNOSSY János. *Pázmány Péter. Tanulmány-kisérlet.* Budapest (Szüts és Társa) 1884 8° IV-68.

358 KŐHALMI-KLIMSTEIN József. *Pázmány Péter életrajza.* Pozsony (Stampfel K.) 1884 8° 24. (= Magyar Helikon 41).

359 *Pázmány Péter dicsősége tudomány-egyetemünk alapításának harmadfélszázados ünnepén.* Religio (1885) 297-299.

360 PULSZKY Ágost. *Pázmány Péter.* Budapesti Szemle 48 (1886) 161-184 339-374. — Újkiadás: Budapest (Franklin) 1887 12° 102. (= Olcsó Könyvtár 234).

361 [BELLAAG]H [Aladá]r. *Pázmány Péter.* Figyelő 22 (1887) 1-23 111-133 185-196 241-252 357-367; 23 (1887) 61-73.

362 [FRAKNÓI Vilmos nyomán.] *Pázmány Péter élete.* = *Összes munkái* I (32 sz.) V-XVIII.

363 RAPAICS Raymundus. *Vita Petri Cardinalis Pázmány.* = *Opera omnia.* I (33 sz.) V-XV.

364 ÁLDÁSY Antal. *Pázmány Péter élete.* Budapest (Lampel) 1898 12° 68. (= Magyar Könyvtár 63).

18. 20. századi portrék — alkalmi írások.

365 BÁN József. *Pázmány Péter emlékezete.* A kolozsvári gimnázium Értesítője (1902) 6-16.

366 VASS Bertalan. *Emlékbeszédek.* (Budapest, Lampel R. 1902) 108-155: *Pázmány Péter.*

367 FRAKNÓI Vilmos. *Pázmány Péter élete.* = *Pázmány Péter munkáiból* (69 sz.) 5-32.

368 KEMÉNYFY K. D. *Pázmány szellemének revindikációja.* Katolikus Hitvédelmi Folyóirat 16 (1904) 241-244.

369 BELLAAGH Aladár. *Pázmány élete s művei.* = *Pázmány Péter válogatott munkái* (70 sz.) VII-XXX.

370 BENEDEK Elek. *Nagy magyarok élete.* IV (Budapest, Athenaeum 1906) 46-66: *Pázmány Péter.*

371 PETHŐ Sándor. *Pázmány Péter.* Élet 3 (1911) 1282-1287. — Újkiadások: Ua. *Sorsok* (Budapest, Szent István Társulat 1914) 57-63. — Korunk Szava 5 (1935) 421-422.

372 Szentiványi Róbert. *Pázmány és Prohászka.* = Ua. *A szeretet útjain. Tanulmányok* (Kolozsvár, Szent Bonaventura Könyvnyomda 1912) 92-116. — Ua. *Történelmi dolgozatok* (Szeged, Szerző kiadása 1946) 92-112.

373 Novák Lajos. *Pázmány Péter, 1570-1637.* Budapest (Szent István Társulat) 1915 12° 46. (= Népiratkák 298).

374 Kádár Lehel. *Pázmány Péter.* Új Magyar Szemle 2 (1920) 274-277.

375 Prohászka Ottokár. *Beszéd Pázmány Péter születésének 350. évfordulóján.* Religio 79 (1920) 1-6. — Újkiadás: *Összegyűjtött munkái.* XII (Budapest, Szent István Társulat 1927) 303-308.

376 Várdai Béla. *Pázmány Péter negyedfél század távolából.* Szent István Akadémia Értesítője 5 (1920) 169-171. — Újkiadás: Ua. *Katolicizmus és irodalom* (Budapest, Szent István Társulat 1921) 63-83.

377 Pilászy György de. *Péter Pázmány, le grand Cardinal.* Egyetem (1932) 6, 5-6.

378 Sík Sándor. *Pázmány Péter (1570-1637).* = *Pázmány Péter műveiből* (73 sz.) v-xxiii.

379 Brisits Frigyes. *Cardinalis Petrus Pázmány.* Katolikus Szemle 49 (1935) 383-385.

380 Gyulai Ágost. *Pázmány Péter szelleme.* Magyar Paedagogia 44 (1935) 113-116. — *Hódolat Pázmány szellemének.* Néptanítók Lapja 68 (1935) 729-731.

381 Kornis Jules. *Le Cardinal Pázmány, homme de Dieu, homme d'état, homme de lettres.* Neuvelle revue de Hongrie 53 (1935) 259-269.

382 *Pázmány Péter (1570-1637).* Erdélyi Iskola 3 (1935) 113-117.

383 Pfeiffer Miklós. *Pázmány Péter.* Magyar Minerva 6 (1935) 65-72.

384 Reischel Arthur. *Petrus Pázmány Cardinalis.* = Kovács László. *Erdélyi csillagok* (Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh 1935) 41-56.

385 Andor Mária. *Pázmány Péter.* A kecskeméti angolkisasszonyok tanítóképzője Értesítője (1936) 9-12.

386 Harney Martin S.I. *Cardinal Péter Pázmány, soul of the Counter-Reformation in Hungary.* Thought 11 (1936) 225-237.

387 Alszeghy Zsolt. *Pázmány Péter.* Magyar Kultúra 24 (1937) 1, 227-229.

388 Bátori József. *A mai Pázmány.* A budapesti kegyestanítórendi gimnázium Értesítője (1937) 17-20.

389 Császár Károly. *Pázmány.* Pásztortűz 23 (1937) 135-136.

390 Ijjas Antal. *Pázmány arca.* Új Idők (1937) 1, 370-371.

391 Koppány István. *Pázmány a háromszázéves « halott » s a mindig élő.* Napkelet 15 (1937) 238-241.

392 Kovács László. *Pázmány.* Erdélyi Helikon 10 (1937) 241-244.

393 Noszlopi László. *Az élő Pázmány.* Élet 28 (1937) 427.

394 O[rbán] L[ászló]. *Petrus Pázmány Cardinalis.* Pontificium Collegium Germanicum Hungaricum 46 (1937) 84-91 112-119.
Il Cardinale Pietro Pázmány. Civiltà cattolica (1937) 4, 506-517.

395 *Pázmány Péter élete és működése.* Budapest 1937 8° 8. (= Actio catholica 40).

396 Curry Peter. *God's hammer in Hungary. Péter Pázmány, priest and propagandist (1570-1637).* Irish Ecclesiastical Record 51 (1938) 504-512.

397 Vámossy Zoltán. *Emlékezés Pázmány Péterről.* Napkelet 16 (1938) 2, 289-295.

398 Clauser Mihály. *Pázmány Péter, 1570-1637.* = *Jezsuita arcélek* (Budapest, Korda 1940) 212-229. — *Száz jezsuita arcél* (Budapest, Vadkerty J. 1941) II 13-35.

399 Bangha Béla S.I. *Ha Pázmány visszatérne.* = Ua. *Hit és világnézet* (Budapest, Szent István Társulat 1941) II 339-345.

400 Meszlényi Antal. *Magyar sorsunk őrei Mohácstól Trianonig* (Budapest, Szent István Társulat 1942) 46-70: *Pázmány Péter (1570-1637).*

401 Villetti Antonio. *Pietro Pázmány e la sua università.* Rassegna danubiana 1 (1942) 102-103.

402 Reményi József. *Il Cardinale Pietro Pázmány (1570-1637).* Corvina 4 (1955) 13-18.

403 Mindszenty József. *Pázmány szava 1947-ben a nemzethez.* = *Mindszenty okmánytár.* II (München, Ledermüller O. 1957) 262-268.

404 Csorba Tibor. *Piotr Kard. Pázmány, prymas węgier (1570-1637).* Homo Dei 27 (1958) 397-402.

405 R[ónay] Gy[örgy]. *Pázmány körül.* Vigilia 24 (1959) 573-575.

406 Andritsch Johann. *Ungarische Geisteswelt von der Landnahme bis Babits* (Baden-Baden, Holle Verlag 1960) 90-99: *Péter Pázmány.*

407 Bitskey István. *Egy modern Pázmánykép elé.* Vigilia 48 (1963) 483-487.

408 Aixalà Jerome S.I. *Black and red S.J.* (Bombay, Messenger Office 1968) 216-220: *Péter Cardinal Pázmány.*

409 Makkai László. *Pázmány Péter.* Élet és Tudomány 25 (1970) 1875-1879.

410 Őry Miklós S.I. *Pázmány-évforduló.* Szolgálat 6 (1970) 75-77.

411 Őry Miklós S.I. *Pázmány Péter.* A Szív 57 (1971) 3, 14-16.

412 Rónay György. *Kutatás közben* (Budapest, Magvető 1974) 51-58: *Pázmány.*

413 K[učera] M[atúš]. *Peter Pázmány.* Kultúra a Život Trnavy 16 (1985) 11, 9-11.

Szerzők jegyzéke.

Acsády I. 105
Aixalà J. 408
Áldásy A. 364
Alszeghy Zs. 200 202 387
Amman É. 16
Andor M. 385
Andritsch J. 406
Angyal D. 282
Arieiro J. 22

Baboss E. 74
Balanyi Gy. 279 311
Balogh F. 10
Bán I. 205 206
Bán J. 365
Bangha B. 18 110 160 238 399
Barabás M. 228
Barcza J. 290
Bartay E. 347
Bartay G. 347
Bartók I. 355
Bátori J. 388
Beke A. 100
Bellaagh A. 37 66 67 70 217 361 369
Bencze L. 209
Benda K. 90 300
Bendi N. 258
Benedek E. 370
Beöthy Zs. 190
Berzeviczy A. 150
Biró V. 303
Bita D. 33 186
Bitskey I. 38 155 224 250-253 266 305 407
Bodnár G. 314
Bognár I. 33
Borovi J. 317
Borsa G. 61
Böszörményi G. 285
Breznay B. 32 33 64
Brisits F. 72 237 379
Brusznyai J. 171
Bucsay M. 11 275
Bunyitay V. 102
Büky B. 223 255

Camperi P. 157
Cardella L. 341
Cenki J. 304
Chelmicki Z. 24
Ciaconius A. 332
Clausner M. 201 308 398
Császár K. 389
Csorba T. 404
Curry P. 396
Czapik Gy. 43
Czobor A. 263

Danczi V. 233
Danko J. 97
De Backer A. 27
Debreczeni Bárány A. 321
Demkó Gy. 32 33
Dertsik J.N. 345
Drews J. 336
Dudek J. 80 123 133 166 298

Eggs G.J. 334
Egres O.J. 19
Egyed I. 299
Előry J. 254
Erdélyi Gy. 324
Erdélyi K. 57
Erdős M. 176

Féja G. 273*
Félegyházy J. 17 106 128 178 180 181 295 211
Ferdinándy M. 295
Feltóti S. 211
Fraknói (Frankl) V. 28 54-56 69 98 99 101 104 105 135-137 139 140 144 153 190 353 356 362 367

Frick J. 42
Frideczky J. 108
Fülöp A. 216

Gajdoš V.J. 53
Galla F. 84 85 281
Geöcze I. 103
Geréb L. 204
Gerencsér I. 179 183
Gerődi J. 278
Giczy J. 196
Gorkom L.J.C. van 20
Görcsönyi Varga Z. 320
Greguss A. 198
Gulyás P. 47
Gyenis A. 125
Gyéza 240
Gyulai A. 380

H. K. 147
Hadzsega Gy. 291
Hampel J. 327
Hanák T. 15
Hanuy F. 80
Hargittay E. 225 226 301 306
Harney M. 386
Havrán D. 48
Hermann E. 265
Hodál J. 114
Holl B. 44
Holub J. 138
Hóman B. 316
Hormayr J. von 342
Horváth C. 175 193
Horváth G. 227
Horváth J. 210
Huszár D. 280
Huttkay L. 192

Ijjas A. 1 296 315 390
Incze G. 261
Istók J. 270
Iványi B. 87 159

Jánossy I. 289
Jánossy J. 357
Jánossy M. 220
Jaschkó H. 234
Jenei F. 45
Juhász K. 247

Kádár L. 374
Käfer I. 51
Kaiser F. 177
Kankoffer I. 350
Kanyurszky Gy. 32
Karácsonyi J. 117-119
Kardos A. 194
Kartal E. 164
Kastner J. 132
Katona J. 151
Kazányi T. 172
Kazy F. 338
Keményfy K.D. 368
Kenyeres I. 221
Keresztes K. 112
Kinczli J. 60
Király M.I. 86
Kisfaludy A.B. 32
Kiss I. 32 40 214 215 229 354
Kiss J. 32 33
Klaniczay T. 2 203 205
Knauz N. 154 267
Koch L. 8
Kodura J. 242 244
Kolozsvári Grandpierre E. 208
Komáromy F. 348
Koppány I. 391
Kornis Gy. 109 325 381
Kosztolányi D. 191
Kovács B. 155
Kovács Lajos I. 175
Kovács László 392
Kovács S. 89
Kőhalmi-Klimstein J. 358
Kölesy V.K. 343
Köpeczi B. 45
Körtvélyesi F. 182
Kučera M. 413
Kulcsár E. 218
Kulcsár P. 89
Kühnel J. 271

Lacko M. 88
Laczkó G. 195

Lakatos V. 257
Lányi E. 124
Lányi K. 267
Lauchs L. 213
Leman A. 145
Lepáček C. 50
Lukács L. 156

Madarász F. 68
Makkai L. 409
Mandula A. 219
Márffy O. 83
Márkus I. 12
Marracci H. 330
Mednyánszky A. 142
Mészáros I. 318
Mészáros K. 277
Meszlényi A. 400
Mihalovics E. 243
Miklós R. 41
Miller de Brassó J.F. 91 344
Mindszenty J. 403
Miskolczy Gy. 14
Moór E. 113
Morseletto M. 13

Nádasi J. 331
Nemeskürti I. 212
Nieremberg J.E. 329
Nikolényi J. 230
Noszlopi L. 163 393
Novák L. 373

Ocskay Gy. 262
Oldoinus A. 332
Orbán L. 394
Ott Á. 283
Őry M. 6 35 36 79 107 126 127 130 134 161 162 169 170 222 239 264 293 410 411
Ötvös Á. 92 94

P. 256
Pastinszky J. 274
Patai P. 288
Pataki K. 173
Patay J. 185 292
Patrignani G.A. 337
Pauer J. 149
Paulovics I. 287
Payr S. 49 148
Pázmány Z. 115 116
Petényi K. 141
Péterfy C. 276
Pethő S. 371
Petró J. 39 167 248
Petruch A. 158
Pfeiffer M. 383
Pilászy Gy. 377
Pintér J. 197
Podhradczky J. 95 346
Poeck R. 268
Polgár L. 25
Pór A. 351
Pray G. 340
Prohászka O. 375
Pulszky A. 360

Rapaics R. 32 363
Ráth K. 96
Ravasz L. 286
Reischel A. 152 384
Reményi J. 402
Révész K. 80
Rézbányai J. 245
Rónay Gy. 76 77 273 405 412

S. B. 236
Sárkány O. 58
Sárközi S. 224*
Schmitth N. 339
Schram F. 260
Schütz A. 294
Schwicker J.H. 111
Sík S. 73 75 106 129 189 307 378
Sinkó F. 249
Sommervogel C. 31
Stripsky H. 34 235
Sumonyi Z. 328
Szabady B. 81 146
Szabó F. 79 107 156 168 264*
Szeifert F. 174
Székely I. 32
Székely O. 7
Szekfű Gy. 272

Szerb A. 199
Szentiványi R. 372
Sziklay J. 269 309
Szilágyi I. 143
Szilágyi S. 302
Szinnyei J. 30
Szirmai E. 297
Szlávik M. 284

T. 122
Tamás A. 106
Tanner M. 333
Tarnóc M. 78
Techert J. 231
Testore C. 12
Thúry E. 80
Timár K. 232 259
Timon A. 312
Timon S. 335
Tóth L. 82 131 326
Török János 93
Török József 152*
Töttössy M. 165 246
Trautwein J. 349
Trocsányi Z. 59

Vájlok S. 310
Vámossy Z. 397
Ványi F. 3
Várady I. 207
Várdai B. 376
Varga A. 301
Varga I. 26
Vargyas E. 62 352
Vass B. 366
Vass P. 79
Vayer L. 319
Venczell K. 241
Villetti A. 401

Werner A. 71

Zádori E.J. 322
Zech M. 9
Zelliger A. 29
Zemplén J.M. 187
Zimándi P. 313
Zimándy I. 63
Zsák J.A. 120
Zubriczky A. 323

PRÉSENTATION

En 1987, on commémore le 350° anniversaire de la mort du Cardinal Péter Pázmány (1570-1637), archevêque de Esztergom (1616), cardinal (1629), une des personnalités les plus marquantes de l'histoire hongroise, héros du renouveau catholique au XVIIe siècle. Ce volume collectif — édité par les soins des PP. László Lukács S.J. et Ferenc Szabó S.J. (Rome) — veut être un hommage à la mémoire de l'archevêque jésuite qui a marqué son époque. C'est à juste titre que le Prof. E. Hermann intitule, dans son Histoire de l'Eglise en Hongrie, le chapître traitant du XVIIe siècle: « Le siècle de Pázmány ».

Né en 1570 à Nagyvárad (Oradea-Mare, Transylvanie), élevé dans la religion calviniste, Péter Pázmány s'est converti au catholicisme à treize ans. Après avoir fait des études au collège des jésuites à Kolozsvár (Cluj, Transylvanie), il entra en 1588 au noviciat de la Compagnie à Cracovie. Etudiant de philosophie à Vienne de 1590 à 1592, de théologie à Rome de 1592 à 1596, il est envoyé à Graz en 1597 pour enseigner la philosophie. Après trois années de professorat de philosophie, il est envoyé en Hongrie du Nord comme missionnaire. Auprès de Ferenc Forgách, évêque de Nyitra (Nitra, Tchécoslovaquie), Pázmány commence sa polémique antiprotestante. Le 20 septembre 1603, il retourne à Graz pour enseigner, cette fois, la théologie scolastique pendant quatre années.

Ses difficultés commencent alors avec les supérieurs à cause de sa doctrine peu « orthodoxe » concernant la grâce et la liberté humaine. C'est un de ses collègues, le flamand Decker(s) qui fait envoyer (par le Recteur de Graz) à Rome plusieurs de ses thèses et ses « propositions » pour la censure. C'est surtout dans son cours magistral *De Fide* (tenu en 1603/4, le mieux élaboré et le plus original de ses traités) que Pázmány touche les problèmes délicats concernant la grâce, discutés à cette époque à Rome et ailleurs (« De auxiliis », Bañez - Molina). Après maintes intrigues, le général Acquaviva fait censurer 12 des thèses de Pázmány. On saura que Pázmány lui-même rejette certaines des propositions qu'on lui attribuait; c'est pourquoi la censure fut assez légère.

Le P. Miklós *Őry* S.J. (1909-1984), éminent spécialiste de l'oeuvre de Pázmány, nous présente ici l'arrière-fond et l'histoire de la censure. Le jésuite hongrois, auteur de plusieurs publications sur Pázmány (notamment d'une monographie sur la formation de Pázmány, 1570-1600), nous décrit l'université de Graz à l'époque de la Réforme, les cours de théologie, l'enseignement de Pázmány et spécialement les détails concernant la querelle sur la

grâce et la liberté, introduisait ainsi l'étude des documents publiés ici la première fois.

Le P. Ferenc *Szabó* S.J., théologien, directeur du programme hongrois à Radio-Vatican, tout en appuyant sur la documentation du P. Őry, analyse le traité *De Fide* de Pázmány du point de vue du contenu, en le situant dans l'histoire de la théologie. L'auteur montre l'originalité relative de Pázmány: celui-ci, en suivant Grégoire de Valence et F. Suarez, se rapproche plutôt du congruisme (il critique souvent Molina). Dans l'analyse de l'acte de foi, Pázmány, tout en présentant et critiquant les opinions scolastiques ou autres, suit sa propre logique pour sortir du « labyrinthe », du cercle vicieux où la *resolutio fidei* semble nous conduire.

C'est avec l'affaire de la censure qu'a commencé la crise intérieure de Pázmány (il y eut des injustices à son égard de la part de Deckers et du recteur de Graz). Cette crise s'est aggravée au début des années 1610. Pázmány (rentré en Hongrie définitivement en 1607) est à l'apogée de sa carrière. Il compose son chef-d'oeuvre, l'*Hodegus* (*Kalauz*) qui est une somme apologético-dogmatique, quand commencent les intrigues qui le poussent à la décision de quitter la Compagnie. Ses supérieurs de Vienne donnent crédit aux calomnies d'un seigneur protestant (Permai): Pázmány est en relation intime avec une dame hongroise, la veuve de M. Balassa (de Detrekő), convertie par lui au catholicisme. Les dénonciations arrivent jusqu'à Rome, à la Curie des jésuites, puis jusqu'au Pape. Tout se complique après la mort inattendue du Cardinal Forgách (1615), archevêque de Esztergom. La cour de Matthias II, son « ministre » Klesl, le Nonce, ainsi que les nobles catholiques hongrois, veulent le jésuite Pázmány comme successeur de Forgách. Les jésuites s'y opposent, en partie à cause de leurs Constitutions (qui défendent à un profès d'accepter une dignité ecclésiastique, sauf sur l'ordre formel du Pape), en partie à cause des racontars concernant la fréquentation de Mme Balassa. La Curie des jésuites expose ces raisons au Pape. Finalement, toutes les calomnies s'avèrent sans fondement. Le roi Matthias, avec l'accord du Pape Paul V, nomme Pázmány archevêque de Esztergom (1616). Mais il reste à résoudre le problème juridique: Pázmány est-il resté jésuite comme archevêque? C'est à cette question que cherche à répondre affirmativement l'étude du P. László *Lukács* S.J., membre de l'Institut Historique S.J. à Rome, spécialiste de la pédagogie des jésuite. Le P. Lukács présente ici au public hongrois l'étude bien documentée en langue française, publiée avec la collaboration du P. F. Szabó, dans l'*Archivum Historicum S.I.* (Anno LIV. Fasc. 107, 1985, pp. 77-148). On y montre, en s'appuyant surtout sur deux lettres autographes de Pázmány adressées au général Vitelleschi (1616 et 1625): d'une part, quelle était la cause de sa crise intérieure, d'autre part, que Pázmány, à qui un (troisième) bref pontifical avait permis de passer — sous certaines conditions — à l'ordre des Somasques, n'a pas fait profession chez les Somasques, car il a

été tout de suite nommé archevêque. Pázmány comme profès de la Compagnie, a accepté la dignité ecclésiastique avec la permission du Pape et du Général Vitelleschi, mais sans l'ordre formel du Pape, circonstance qui a provoqué (en 1625) ses scrupules. Le P. Vitelleschi l'a rassuré en lui expliquant que son cas était tout à fait spécial.

L'étude du P. Lukács nous a déjà conduit à l'activité de l'archevêque. Mais auparavant István *Bitskey*, professeur à l'Université de Debrecen (Hongrie), nous esquisse la genèse des écrits polémiques de Pázmány à l'époque de son séjour à Graz.

Le prof. Konrád *Szántó* O.F.M., historien de Budapest, nous donne le panorama de l'activité de Pázmány archevêque. Il présente surtout le gouvernement du diocèse, en analysant les actes des synodes du primat de la Hongrie divisée en trois parties à cause de l'occupation des turcs.

István *Mészáros*, professeur à l'Université de Budapest, spécialiste de l'histoire de l'éducation en Hongrie, montre comment l'archevêque Pázmány a réorganisé l'enseignement catholique (il a fondé en 1635 l'université de Nagyszombat, ancêtre de l'Université de Budapest). Mészáros donne beaucoup de détails sur l'enseignement primaire dans les campagnes.

Ádám *Fricsy* S.J. (Hongrie) complète l'étude de Mészáros en présentant les écoles catholiques sur le térritoire occupé par les turcs.

István *Gyurás* S.J. (Allemagne) et János *Herner* (Szeged, Hongrie) nous présentent quelques documents inédits concernant l'oeuvre de Pázmány.

Emil *Hargittay*, historien de Budapest, esquisse la conception politique de Pázmány, qui est à l'arrière-fond de sa praxis, de sa politique réaliste.

Finalement, le P. László *Polgár* S.J., membre de l'Institut Historique S.J. à Rome, a recueilli la bibliographie complète sur Péter Pázmány.

* * *

Nous dédions ce volume à la mémoire du P. Miklós Őry S.J. qui, par ses recherches d'une trentaine d'années, a fait avancer considérablement la connaissance de la viet et de l'oeuvre de Péter Pázmány.

TARTALOM

Háromszázötven évvel ezelőtt... (A szerkesztők előszava) . 5

Őry Miklós S.I.: Pázmány kegyelemvitája a grazi egyetemen . 9

I. A történeti háttér . . 10

II. Pázmány a grazi katedrán . 14

III. Pázmány előadásainak anyaga 16

1. A Theologia Scholastica kéziratos forrásai . 16

A) A budapesti kézirat . . . 16

B) A göttweigi kézirat 17

2. Pázmány grazi előadásainak anyaga 19

3. A kidolgozott, de a katedrán le nem adott anyag . 20

IV. A grazi kegyelemvita és a cenzúra-ügy . 21

Függelék: Theologia Scholastica 31

Dokumentumok a cenzúra-ügyhöz (áttekintés) 32

Szabó Ferenc S.I.: Pázmány hitelemzése a grazi De Fide-traktátusban . 99

Bevezető 99

I. Hitelemzés Ágostontól Pázmányig . 101

1. Hit és kegyelem a Szentírásban . 101

2. Hitelemzések 103

3. Szent Ágoston és a II. Orange-i zsinat . 104

4. Szent Tamás és a skolasztikusok hitelemzése . 108

II. A De Fide-traktátus a pázmányi életműben . 113

III. Pázmány hitelemzése a De Fide-traktátusban . 119

1. A hit tárgya . . 120

2. « Resolutio fidei » 129

3. A hitaktus és a hitelőzetek természetfeletti mivolta . 134

IV. Kiértékelés: Pázmány eredetisége 141

1. A hit megalapozása: Valentia és Suarez hatása . 142

Valenciai Gergely hatása 143

Suarez, Bellarmino, Molina 146

2. A cenzúra-ügy: hit, kegyelem és szabadság . 155

A cenzúra-ügy háttere 155

J. de Salas cenzori véleménye 157

Megjegyzések a cenzúrához 162

3. Szent Tamás, a molinizmus és Pázmány . . . 165

Szent Tamás fiatalkori « szemipelagianizmusa »? . 166

Augusztinizmus, molinizmus és szemipelágiánus légkör . 168
Valentia « molinizmusa » és Pázmány . . 172
Isten és a szabad teremtmény együttműködése . 174
Kitekintés . 177

Bitskey István: Megjegyzések Pázmány grazi vitairatairól 181
I. (A grazi egyetem szerepe) . 182
II. (Diatriba theologica) 184
III. (A Tíz Bizonyság) . 187
IV. (A Felelet) . . 189
V. (Rövid tanúság) . 192
VI. (Keresztyéni felelet...) 194

Lukács László S.I.: Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek? 197
Pázmány nehézségei a rendi cenzúrával . 197
Pázmány lelki válsága . . . 200
Pázmány világi pap akar lenni 203
Az érseki kinevezés felé 206
A jezsuiták ellenzik Pázmány érseki kinevezését . 208
A Pázmányt feljelentő névtelen levél . 209
Pázmány turóci prépost 211
Utolsó rágalom: a Kobenzl-ügy . . . 212
Kilépett-e Pázmány a jezsuita rendből? . 214
Későbbi értelmezések . 217
Végkövetkeztetés . . . 218
Dokumentumok . 220-267

Dr. Szántó Konrád OFM: Pázmány főpásztori tevékenysége . 269
1. Magyarország helyzete Pázmány Péter korában . . 270
2. Katolikus restauráció 272
3. A tanító főpásztor 273
a) Prédikációi 273
b) Az író 275
4. A főpásztor megszentelő tevékenysége . 278
5. Pázmány zsinatai 279
a) Püspöki tanácskozások . . . 279
b) A fontosabb zsinatok . . 280
c) A zsinatok törvényei . . 283
6. Pázmány kormányzói tevékenysége 286
a) A vizitációk 286
b) Az egyházmegyés papság erkölcsi életének megújítása . . 287
c) A szerzetesi fegyelem megreformálása 290
d) A liturgia egységesítése és az istentiszteletek fényének emelése . 291
e) Térítések és a hívek buzgóságának fokozása 292

7. Pázmány egyházi intézményei . . 294
a) Az anyagi fedezet előteremtése . 294
b) Intézmények létesítése . . 296
8. Pázmány életművének mérlege . 301

Mészáros István: Pázmány Péter, 17. századi katolikus iskolaügyünk újjászervezője 305
Nevelési alapok és célok . . . 306
A papképzés régi és új intézményei . 308
Népoktatás 312
Districtus ultra montes . . 322
Districtus sub montibus . . . 325
Districtus Vízköz . . 330
Districtus Chalo Köz . 333
Districtus Szigetköz . 339
Középszintű iskolák . . 343
Az egyetem 351
Nevelési elvek szülők számára 354

Fricsy Ádám: Katolikus iskolák a hódoltságban . 361
A tolnai katolikus iskola . 363
A temesvári iskolák . 363
A belgrádi iskola . 367
A pécsi iskola 360
A pécsi iskola kibontakozása . 371
Mit tanítottak a pécsi iskolában . 374
A pécsi iskola tanulói . . . 375
Az iskola helye és épületei . . . 376
A kecskeméti és gyöngyösi iskolák . 378
Tanárok és tanítók a hódoltságban . 380
Falusi katolikus iskolák a hódoltságban . 388

Gyurás István S.I.: Pázmány Kalauzának latin fordítása és a wittenbergi válasz . 389
1. A Kalauz latin fordítása . 389
a) Szükségessége . . . 389
b) Előkészítése . . . 390
2. A wittenbergi válasz . . 393
Összefoglalás 397
Thurzó Imre levelének facsimiléje 398

Herner János: Pázmány Péter és Istvánffy Históriájának kiadása . . 399
Dokumentumok 401-403

Hargittay Emil: A politikai elmélet Pázmány tevékenységének hátterében . 405
1. Bevezetés 405
2. A társadalmi hierarchia kérdéseiről . 407

3. A törvények és az igazság szerepe az állam irányításában . 411
4. A világi és az egyházi hatalom viszonyáról . . 415
5. A háború jogáról és a hadviselésről 418
6. « Az ország romlása okairúl » — az « igaz hit » kérdése . 421
7. Az elmélet szerepe az 1618-20-as évek politikai küzdelmeiben . 425
8. Az elmélet forrásainak kérdése 431
9. Kitekintés 443
A jegyzetekben említett kiadások (bibliográfia) . . 445

Polgár László S.I.: Pázmány-bibliográfia . 449
1. Lexikonok . 451
2. Bibliográfiák 452
3. Munkái . 453
4. Antológiák 457
5. Levelezése . . 458
6. Élet- és jellemrajzok . 460
7. Életrajzi részletek 462
8. A jezsuita 464
9. A teológus . 465
10. A filozófus . . 446
11. Az író . . . 467
12. A szónok . . 470
13. A hitvédő egyházfő . . 471
14. A nemzetnevelő államférfi 473
15. Művészet és irodalom . 475
16. 17-18. századi arcképek . 476
17. 19. századi életrajzok 477
18. 20. századi portrék — alkalmi írások . 478
Szerzők jegyzéke 481

Présentation du volume en langue française . 485

A SZERZŐK CÍMEI:

Bitskey István,
KLTE Magyar Irodalmi Tanszék
H-4010 Debrecen — Pf. 52

Fricsy Ádám S.J.,
H-7627 Pécs — Gesztenyés u. 34

Gyurás István S.J.,
D-7987 Weingarten — Irmentrudstrasse 14b

Hargittay Emil,
H-1193 Budapest — Csokonai u. 12

Herner János,
JATE, I. sz. Magyar Irodalomtört. Tanszék
H-6722 Szeged — Egyetem u. 2-6

Mészáros István,
H-1122 Budapest — Csaba u. 8

Szántó Konrád OFM,
H-1026 Budapest — Pasaréti u. 137

Lukács László S.J. - Polgár László S.J. - Szabó Ferenc S.J.
Via dei Penitenzieri 20 — I-00193 Roma

A kötet Szabó Ferencnél rendelhető meg (à 10,— USA dollár).